แว่นส่องธรรม

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

แว่นส่องธรรม

โดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปัน

สารบาญ

พระธรรมเทศนาอบรมกรรมฐาน (๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕)
พระธรรมเทศนาอบรมกรรมฐาน (๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕)
พระธรรมเทศนา (๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๑)
ปาฐกถาธรรม (๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๒)
คำถาม คำตอบ ปัญหาธรรม
อันชนกชนนีนี้รักเจ้า เทียมเท่าชีวาก็ว่าได้
เพื่อใจที่ได้ทุกข์
โอวาท (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๔)
พระธรรมเทศนา (๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๗)
พระธรรมเทศนา (๑๗ มีนาคม ๒๕๑๘)

พระธรรมเทศนาอบรมกรรมฐาน

แสดง

ณ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

บัดนี้จักแสดงธัมมิกถา เป็นเครื่องอบรมจิตใจของเรานักปฏิบัติทั้งหลายเท่าที่สามารถ การฟังเบื้องต้นจะขอเผดียงให้ทราบ ตามที่ได้เคยเผดียงมาแล้ว เพราะฉะนั้นในโอกาสนี้ เป็นโอกาสที่เหมาะเหลือเกิน ซึ่งจะได้รับฟังการอบรมจิตใจ ให้จิตได้รับการพักผ่อนจากการงานของจิตเสียบ้าง คือว่าการงานของจิตนี้นั้น เป็นการงานที่ทำไม่มีเวลาหยุดยั้ง การงานที่เป็นราชการและการงานที่เป็นกิจส่วนตัวเป็นต้นนั้น ย่อมมีเวลาพักบ้าง แต่การงานของใจนี้เป็นการงานอัตโนมัติ หมุนรอบตัวอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุดยั้ง และหาความสุขให้ใจก็ไม่ได้ด้วย ฉะนั้นโอกาสนี้เป็นโอกาสที่เราจะได้รับการอบรมพักผ่อนจิตใจให้ได้รับความสงบชั่วครั้งชั่วคราว และเป็นโอกาสอันดีที่เราได้เกิดมาถูกช่องถูกทาง เป็นของที่เราหาได้ยากมาก ตามที่ภาษิตท่านก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า

กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ

บรรดาสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีช่องทางและโอกาสที่จะได้ประสบพบเห็นความเป็นมนุษย์ แต่เราได้ประสบพบมาแล้ว คือความเป็นมนุษย์ เป็นของที่หาได้ง่ายสำหรับเรา แต่เป็นสิ่งที่หาได้ยากสำหรับสัตว์ผู้ไม่มีโอกาส เมื่อโอกาสได้เป็นของเราแล้วเช่นนี้ จึงไม่ควรปล่อยโอกาสให้เสียไป การอบรมจิตใจให้ได้รับความสุขนั้น เป็นหนทางที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทุกๆ พระองค์ได้ทรงสรรเสริญมาแล้ว ใจของเราถ้าไม่มีเวลาพัก ไม่มีเวลาสงบ ก็ไม่เป็นของแปลกจากบรรดาสัตว์ทั่วไป เช่นเดียวกัน กาลใดสมัยใดที่ใจของเราได้มีการพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับการอบรม เราจะได้เห็นโทษแห่งความคิดความปรุงความวุ่นวายของใจ เราจะได้เห็นคุณแห่งความสงบของใจ ในเมื่อเราได้เข้าถึงความสงบแล้วจะได้เป็นบาทฐาน หรือศรัทธาแห่งความตั้งมั่นในหลักแห่งกรรมเป็นลำดับไป

การฟังเทศน์ ไม่จำเป็นที่จะกำหนดออกมาสู่ภายนอก เช่น กำหนดออกมาสู่ท่านผู้เทศน์ดังนี้ไม่จำเป็น สิ่งที่จำเป็น คือกำหนดดูหัวใจของตนในขณะที่ฟังเทศน์ เมื่อเราตั้งใจไว้ด้วยดี รักษาใจของเราด้วยสติ ให้มีความรู้จดอยู่จำเพาะใจแล้ว เรื่องของพระธรรมเทศนาจะแสดงมากน้อย ลึกตื้นหยาบละเอียดเท่าไร จะต้องเข้าไปสัมผัสที่ใจของเราที่ตั้งไว้ดีแล้วนั่นเอง ธรรมจะเป็นเครื่องกล่อมเกลาจิตใจของเรา ให้ได้รับความสงบ ธรรมส่วนใดที่ตกค้างอยู่ในขณะที่เราฟังพระธรรมเทศนาเข้า

สู่ความจดจำ ธรรมส่วนนั้นเป็นของเราที่จะได้นำไปประพฤติปฏิบัติในกาลต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสงบใจในขณะฟังธรรมสำคัญมาก

คำว่า ความสงบบางท่านก็จะไม่เข้าใจ ความสงบกับความฟุ้งซ่านเป็นของคู่กัน ความฟุ้งซ่านวุ่นวาย เกิดจากความคิดความปรุงของจิตใจ จะปรุงทางอดีตก็ตาม ทางอนาคตก็ตาม ปรุงเรื่องดีก็ตาม เรื่องชั่วก็ตาม ย่อมจัดว่าเป็นงานของจิตทั้งสิ้น เมื่อใจของเราได้ปล่อยงานนั้น ๆ เสีย เข้ามาพักดำรงตนอยู่ด้วยความสงบ ปราศจากความปรุงแต่งใด ๆ ขณะฟังเทศน์ก็มีความรับรู้อยู่กับพระธรรมเทศนาเท่านั้น นี้ท่านเรียกว่า ใจของเราได้รับความสงบ เมื่อใจของเราได้รับความสงบแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้มีความเยือกเย็นในจิตใจ ใจก็มีกำลัง นอกจากใจของเรามีกำลังแล้ว ยังสามารถที่จะทำร่างกายของเรา ซึ่งเป็นสมบัติของใจนี้ให้มีพลังงานขึ้นอีกได้ เพราะเหตุนั้น ธรรมโอสถจึงเป็นของจำเป็นทั้งภายในและภายนอก คำว่าภายในหมายถึงใจ ที่ได้รับธรรมโอสถเป็นเครื่องเยียวยาแต่ใจก็จะได้เห็นเหตุเห็นผล เห็นความสงบสุขภายในจิตของตน และเห็นความทุกข์ขึ้นเป็นลำดับภายในใจ คำว่าภายนอก หมายถึงกายของเราจะได้มีความสุขความสบาย นี่เรียกว่า “ธรรมโอสถเครื่องเยียวยาจิตใจของเรา” และเยียวยาธาตุขันธ์ของเรา ให้มีความสุขกายสบายเสียได้

ในเบื้องต้นได้กล่าวไว้แล้วว่า “เราทั้งหลายได้เป็นผู้ประสบโอกาสอันดี คือความเป็นมนุษย์” ในเบื้องต้นเราได้เป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นของแท้ของจริง สัตว์ประเภทอื่นเขาไม่มีโอกาสที่จะรู้จักว่า การทำดีเป็นผลอย่างไร การทำชั่วเป็นผลอย่างไร ความทุกข์ความสุขเป็นอย่างไร เขาไม่ทราบ เขาไม่มีโอกาสที่จะพยายามแก้ไขสิ่งที่เป็นความชั่ว และเขาไม่มีโอกาสที่จะบำเพ็ญคุณงามความดี ให้เกิดให้มีขึ้นในตัวของเขาได้ แต่สำหรับมนุษย์เราซึ่งได้ลาภอันประเสริฐในความเป็นมนุษย์มาแล้ว ย่อมมีโอกาสที่จะรู้ได้ทั้งดีทั้งชั่วบาปบุญคุณโทษทุกประเภท นี่จัดว่าความเป็นมนุษย์เป็นลาภอันประเสริฐแล้ว

ทีแรกมันจะเกิดขึ้นจากงาน คือ การทำคุณงามความดี จากการอบรมคุณงามความดี และพยายามแก้ไขความชั่วที่เราได้กระทำมาแล้ว ในคราวที่ได้มีจิตลุ่มหลงเป็นกำลัง พยายามทำคุณงามความดีให้เกิดมีขึ้นที่เราเอง ที่กาย ที่วาจา และที่ใจของเราเอง ก็จัดว่าเป็นลาภอันหนึ่งของพวกเราแล้ว ถ้าเราได้ผ่านความเป็นมนุษย์ ก็ได้ลาภเพียงมนุษย์เท่านั้น ลาภที่สอง คือคุณงามความดีที่เราจะสั่งสมให้เป็นนิสัยติดกับจิตกับใจของเราไปในกาลข้างหน้า ให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยอำนาจความดี ถ้าปัจจุบันเราไม่สามารถที่จะอบรมทำให้เกิดให้มีขึ้นที่ตัวของเราแล้ว ก็ชื่อว่าเราได้ขาดลาภในส่วนนี้ไป

เพราะฉะนั้นพึงทราบว่า ท่านกล่าวว่า “**มนุสฺสปฏิลาโภ**” ดังนี้ ความเป็นมนุษย์เป็นลาภนั้น หมายถึงความเป็นมนุษย์ในเบื้องต้น ลาภที่สองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญนั้น เป็นสิ่งที่เราทั้งหลายจะพึงทำให้เกิดให้มีขึ้นในตัวของเรา หากยังความเป็นมนุษย์ให้เกิดขึ้นเท่านั้นแล้ว มนุษย์ในโลกนี้มีมากมายก่ายกอง ถ้าทำตัวไม่ดีเสียเช่นนี้ ถ้าจะขาดจากความเป็นมนุษย์ในกาลข้างหน้าหรือ ก็จะกลายเป็น

“**มนุสฺสติรจฺฉาโน**” ไปเสีย ไม่ได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยศีลด้วยธรรม เพราะเหตุนั้นเราพึงย่นเข้าได้ว่า ความเป็นมนุษย์ที่หาได้ยากนั้น ย่นเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่ดีมีศีลมีธรรม รู้บาปบุญคุณโทษ จนสามารถแก้ไขอุปสรรคให้ได้เป็นลำดับในกาลนั้นๆ ทั้งอุปสรรคในทางฝ่ายโลก ทั้งอุปสรรคในทางฝ่ายธรรม

ทางฝ่ายโลกหมายถึงการงานหรือความประพฤติในทางผิด เมื่อกระทำลงไปด้วยกาย วาจา ใจ โดยปราศจากปัญญา จะปรากฏผลเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น จึงควรพยายามหลีกเว้นให้ห่างไกล จนเป็นนิสัย เคยชินต่อการละชั่ว ทำแต่ความดี ชีวิตก็จะเป็นไปเพื่อความราบรื่น เรียกว่า ผ่านอุปสรรคไปได้ทางหนึ่ง ทางฝ่ายธรรมหมายถึงอาสวะกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องผูกรัดจิตใจของตนให้หมดสิ้นไปโดยลำดับๆ มนุษย์ประเภทนี้ จัดว่าเป็นมนุษย์ที่หาได้ยาก ดังองค์พระศาสดาพร้อมทั้งพระสาวกและสาวิกาเหล่านั้น เป็นสัตว์ที่หาได้ยาก เป็นมนุษย์ที่น่ากราบ น่าไหว้ น่าเคารพบูชาเหลือเกิน แต่มนุษย์นอกจากนั้น ก็เป็นผู้มีคุณงามความดีรองลำดับกันมา ซึ่งตนของตนได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงบำเพ็ญตนของตนให้เป็นมนุษย์ที่หาได้ยาก ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วและในลำดับที่สองว่า

กิจฺฉํ มจฺจาน ชีวิตํ

ความได้ผ่านพ้นอุปสรรค คือความล้มความตายมาแล้วจนถึงในวันนี้ นี่ก็นับว่าเป็นลาภอันหนึ่งแห่งชีวิตจิตใจของเรา และพึงทราบในขณะเดียวกันนี้ว่า ชีวิตจิตใจนี้ไม่เป็นรูป ไม่เป็นตัว ไม่เป็นวัตถุ แต่เป็นเพียงหายใจเข้าหายใจออก เราจะวัดตัวของบุคคล หรือจะเอาความหนุ่มความแก่มาวัดก็ไม่ถูก ข้อสำคัญอยู่กับลมหายใจเท่านั้น ถ้าหายใจเข้าแล้วไม่ออก เขาก็เรียกว่า “คนตาย” ถ้าหายใจออกแล้วไม่เข้า เขาก็เรียกว่า “คนตาย” เช่นเดียวกัน คนตายย่อมไปจากคนเป็นนี้ทั้งนั้น เราเห็นอยู่ในที่ทั่วไป สัตว์ตาย สัตว์เป็น คนตาย คนเป็น เดินเข้าไปในตลาด เราจะเห็นแต่ป่าช้าของสัตว์ทั้งนั้น ทั้งสัตว์เป็นทั้งสัตว์ตายเกลื่อนกล่นกันอยู่นี้ สัตว์เป็นก็เป็นเพื่อจะตาย สัตว์ตายก็ไปจากสัตว์เป็น อยู่ด้วยกันทั้งสัตว์ตายทั้งสัตว์เป็น เมื่อคนตายแล้วไปฝัง ณ ที่ใด เผา ณ ที่ใด เขาก็เรียกว่าป่าช้า

แท้ที่จริงป่าช้ามีอยู่ทั่วไป แม้ในสถานที่เรานั่งอยู่เดี๋ยวนี้ก็เป็นป่าช้าเหมือนกัน ถ้าเราหมายถึงว่า สัตว์เกิดมาแล้ว ได้ตายลงในสถานที่ใด สถานที่สัตว์ตายนั่นเอง เรียกว่า “ป่าช้า” นี่ก็ไม่เป็นของแปลก เพราะแผ่นดินทั้งแผ่นเป็นป่าช้าของสัตว์ทั้งนั้น ไม่มีสถานที่ใดที่จะว่างจากความเป็นป่าช้าของสัตว์ มนุษย์ที่เป็นกับมนุษย์ที่ตายอยู่ด้วยกันเช่นนี้แต่ไหนแต่ไรมา แม้จะไปเผาในวัดใดๆ ก็ตาม เช่นในกรุงเทพ ฯ นี้ ไม่มีโอกาสที่จะได้เผาตามป่าตามรกเหมือนอย่างในชนบท เช่น บ้านป่าขาดงทั้งหลาย ประเพณีของบ้านป่าขาดอนนั้น ในเมื่อคนตายแล้วเขาก็นำศพไปเผาตามป่า จึงเรียกที่เช่นนั้นว่า “ป่าช้า” แต่ในกรุงเทพ ฯ ของเรากลายเป็นวัดไปเสีย ไปเผาในวัดจึงไม่เรียกป่าช้า เรียกเพียงเมรุเท่านั้น เมรุก็คือป่าช้าสำหรับเผาศพนั่นเอง

นี่ถ้าเราได้พิจารณาถึงสภาพเหล่านี้ ทั้งที่เป็นสังขารธรรม ผู้ที่ตายแล้วนั้นไปจากคนเป็นแล้ว ก็เป็นเหตุที่จะไม่ให้เรานิ่งนอนใจในชีวิตจิตใจของเรา ซึ่งเป็นอยู่ ณ บัดนี้ก็เป็นอยู่เพื่อจะตายด้วยกันทั้งนั้น สิ่งใดเล่าที่เราจะพึงอบรมให้เป็นมงคลแก่จิตใจของเรา สิ่งใดเล่าที่เราจะบำเพ็ญให้เกิดให้มีขึ้นในตัวของเรา คือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ตนของตน เราจึงไม่ควรนิ่งนอนใจ คำว่า บุญนั้นหมายถึง “ความสุข” จะเป็นความสุขที่เกิดขึ้นทางใดก็ตาม ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม เป็นสิ่งที่เรามุ่งปรารถนาทั้งนั้น ชื่อว่าความทุกข์แล้วแม้จะมาสัมผัสเพียงเล็กน้อยใครๆ ก็ไม่ต้องการ แม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ไม่ต้องการ แต่มันเหลือวิสัยที่จะผ่านพ้นความทุกข์ไปได้

เมื่อเราคิดเห็นเหตุผลความเป็นความตาย คนเป็นคนตายไปจากคนๆ เดียวแล้ว เราจึงไม่ควรประมาทในสกลกาย คือ ชีวิตจิตใจของเรานี้ เพราะว่าชีวิตจิตใจนี้น่ะ อยู่กับลมหายใจเท่านั้น ไม่มีปรอทเป็นเครื่องวัด ไม่มีอันใดที่จะวัดได้ว่า คนนั้นยังเหลืออีกเท่านั้นเท่านี้ปี คนนั้นมีอายุเท่านั้น ยังอีกเท่านี้จึงจะตาย หรือร่างกายของบุคคลนี้ยังสมบูรณ์ยังไม่ควรจะตาย หรือยังหนุ่มยังสาวอยู่จึงไม่ควรจะตายดังนี้คาดไม่ได้ทั้งนั้น อยู่กับลมหายใจ เมื่อลมหายใจหมดแล้วในกาลใด กาลนั้นเขาก็เรียกว่าคนตายทันที แม้จะเก็บไว้ในบ้านยังไม่นำไปเผาที่ไหน เขาก็เรียกว่าผีตายอยู่แล้ว ก็กลายเป็นผีหลอกขึ้นมาทันที แม้เป็นลูกเป็นหลานหรือเป็นลูกเป็นเต้าก็ตาม แต่ก่อนก็ถือว่า เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นปู่ ย่า ตา ยาย พอชีวิตจิตใจได้ออกไปจากร่างของบุคคลนั้นเท่านั้น ก็เลยกลายเป็นผีแก่ลูกแก่หลานขึ้นมาทันที ทำให้หวาดเสียวหรือน่ากลัวไปหมดทั้งร่าง นี่ก็ไปจากคนเป็นนี่เท่านั้น

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีสภาพที่จะแตกจะดับอยู่ทั่วสกลกายของเรา อยู่รอบด้านของเราแล้ว เรียกว่าเราอยู่ในกองเพลิง เราจะหาวิธีอุบายใดๆ ที่จะแหวกว่ายออกจากกองเพลิงนี้ได้ จะไม่ได้เผาผลาญเราอยู่เป็นเวลานาน ผู้ที่ไม่ประมาท ในเมื่อได้พิจารณาถึงเรื่องความเป็นความตายอันนี้ ซึ่งไม่เป็นสาระแก่นสารทั้งใครๆ ไม่ต้องการ แต่เมื่อได้ยึดถือความตายเหล่านี้ หรือความแก่ ความสลาย ความทำลาย ความแปรสภาพเหล่านี้เป็นหลักใจ เป็นนิมิตเครื่องเตือนจิตใจอยู่เสมอแล้ว ก็สามารถที่จะบำเพ็ญตนของตนให้เป็นประโยชน์ขึ้น ด้วยอำนาจสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร เพราะความตายใครๆ ไม่ต้องการ เช่นอย่างพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “**ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา**” ดังนี้เป็นต้น ท่านก็ตรัสว่าเป็น อริยสัจ

ความเป็นความตายใครจะต้องการเล่า พระพุทธเจ้าทำไมท่านจึงแสดงอย่างนี้ ท่านแสดงอย่างนี้ท่านมิได้หมายให้เอาความตายนั้นมาเป็นสมบัติของตน หมายถึงว่า ให้พิจารณาถึงเรื่องความตายแล้วจะเป็นเหตุให้ไม่ประมาท จะได้บำเพ็ญคุณงามความดี สิ่งใดที่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง จะได้ขวนขวายรีบเร่งในเมื่อชีวิตยังมีอยู่ เมื่อชีวิตจิตใจหาไม่แล้ว ทำเท่าไรก็ยุติลงเพียงเท่านั้น ทำได้มากก็ตาม ทำได้น้อยก็ตาม เมื่อจิตใจของเราหมดเมื่อใดแล้ว เราก็ต้องยุติคือหยุด เราได้มากได้น้อย เราก็เสวยผลตามกำลังแห่งกรรมที่ได้ทำไว้แล้ว ผลที่เราได้รับนั้น ก็ได้รับมากน้อยตามกำลังแห่งกรรมที่ได้ทำไว้แล้วมากน้อยตามกำลังของเรา

เพราะเหตุนั้น ในบทที่สองที่ท่านว่า “**กิจฺฉ์ มจฺจาน ชีวิตํ**” ชีวิตเป็นของหาได้ยากนี้ คือหาได้ยากในกาลที่บุคคลได้มีคุณงามความดี ที่จะให้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องไปกับชีวิตจิตใจของตนประจำวัน ๆ อย่าได้มีความประมาทนอนใจ ในวันหนึ่ง ๆ อย่างน้อยที่สุดจะไม่ได้ทำอะไรเลย ก็ขอให้ได้ไหว้พระสวดมนต์ นอนก็ขอให้นอนกับคำว่า พุทโธ ธัมโม สังโฆ หรือกำหนดลมหายใจเป็นบทธรรมเข้ากับจิตใจของเรา เมื่อเวลาหลับไปก็จะได้ไม่ฝันลามกต่าง ๆ หรือขาดใจตายเสียในขณะที่นอนหลับ ก็ให้เป็น “**สุคโต**” คือไปดีด้วยอำนาจแห่ง พุทโธ ธัมโม สังโฆ เป็นบทธรรมที่ดี เป็นเครื่องกำกับจิตใจของเราให้ไปสู่ที่ดีได้ นี่การอบรมจิตใจเป็นผลเป็นประโยชน์เช่นนี้ นี่เป็นบทที่สอง ในอันดับที่สามว่า

กิจฺฉ์ สทฺธมฺมสฺสวนํ

การได้ฟังพระธรรมเทศนานั้น ท่านว่าเป็นของยาก คำว่า เป็นของยากนั้น ยากสำหรับบุคคลที่ไม่อยากฟัง และสำหรับบุคคลในสมัยนี้ ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ประกาศไว้กว่า ๒,๕๐๕ ปีแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีความบกพร่อง ในทางศีลก็ดี ในทางสมาธิก็ดี ในทางปัญญาก็ดี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ล้วนแล้วแต่เป็นธรรมซึ่งเป็น “สวากขาตธรรม” ที่พระองค์ทรงกล่าวไว้ดีแล้วทั้งนั้น เหตุใดท่านจึงกล่าวว่า ยากสำหรับในสมัยนี้ แต่ในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้า ไม่มีพระธรรม ไม่มีใครสามารถที่จะมาแสดงได้นั้น นั่นนับว่ายาก ยกให้ว่าเป็นของยากจริง แต่จะยากอยู่ตลอดกาลนั้นไม่ใช่เช่นนั้น ยากสำหรับเราที่จะไม่มีโอกาส ความไม่พอใจ โลกมันบังคับจิตใจ ท่วมถมจิตใจ ไม่ให้มีเวล่ำเวลาที่จะสดับตรับฟัง คือ ตรองดูเหตุดูผล ดูความล้มความตาย ความแก่ความทรมาน ความทุกข์ซึ่งมีภายในกายในใจของตนเหล่านี้ นี่เรียกว่า พระธรรมเทศนา ทั้งนั้น

เราไม่มีโอกาสที่จะสดับตรับฟังจากพระท่านเทศน์ โอกาสที่ได้พิจารณาสกลกายความเป็นอยู่ ซึ่งมันเดินอยู่ตลอดเวลา ในรอบด้านแห่งสกลกายของเรา ไม่มีด้านไหนที่จะไม่แก่ ไม่มีด้านไหนที่จะไม่เจ็บ ไม่มีด้านไหนที่จะไม่ตาย มันแตกมันดับด้วยกันทั้งนั้น แปรสภาพอยู่ทุกส่วนทุกอวัยวะซึ่งมีอยู่ในร่างกายนี้ นี่การที่เราฟังธรรมเป็นของหายากนั้น หมายถึงยากเพราะอำนาจแห่งจิตใจของเรามันถูกกิเลสตัณหาอาสวะผูกมัดรัดรึงฉุดลากไปในสถานที่ไม่ควร ถ้าจะฝืนไปในทางธรรมแล้ว มันฝืนยากฝืนลำบาก นี่ละการที่จะฟังธรรมมันเป็นของยากอย่างนี้สำหรับสมัยปัจจุบัน เพราะสมัยนี้ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้แล้ว เพราะเหตุนั้น เราจงพยายามฝืนจิตของเรา ไตร่ตรองดูความเป็นอยู่

เราไม่ต้องมองดูนอกก็ได้ ถ้าหากมองดูนอกมันเป็นของลำบาก ให้เรามองดูตัวของเรานี่แหละ อริยสัจก็จะเต็มไปในกายในใจของเราทั้งนั้น จะประกาศอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งยืน เดิน นั่ง นอน จะมีแต่อริยสัจทั้งนั้น อริยสัจทั้งนี้ล้วนแล้วแต่เป็นธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ที่จะปรากฏพระองค์ขึ้นมาได้ชื่อว่า เป็นพุทธะ เป็นศาสดาของโลกก็ดี พระสาวกทั้งหลายที่จะปรากฏองค์ว่า เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า และมาปรากฏองค์ของท่านว่าเป็น

สรณะของเราทั้งหลายก็ดี ล้วนแล้วแต่ท่านได้พิจารณาเรื่องอริยสัจธรรมทั้งสี่ ซึ่งมีอยู่รอบตัวของท่านนี้ได้โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง จนรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายที่เห็นว่าเป็นข้าศึกแต่ก่อน มีชาติความเกิด ชราความแก่ และมรณะความตาย เป็นต้นเหล่านี้ ก็ได้กลายเป็นคู่มิตร กลายเป็นคติธรรมดา เพราะท่านเห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายแล้ว ไม่มีการตำหนิติโทษในสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เพราะเขาเป็นอยู่เช่นนี้

ในเมื่อทางเดินของวัฏฏะมันมีอยู่ตราบใด เรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ซึ่งเป็นผลของวัฏฏะ มันต้องแสดงอยู่ตราบนั้น ทางเดินของวัฏฏะคืออะไรเล่า เราจะหาที่อื่นที่ไหนไม่ได้อีกเหมือนกัน นอกจากเราจะดูหัวใจของเราซึ่งเป็นตัววัฏจักรเท่านั้น เพราะเหตุใดจึงว่าหัวใจของเราเป็นวัฏจักร โลภะเล่าเกิดมาจากที่ไหน คนตายแล้วไม่มีความโลภ คนตายแล้วไม่มีความโกรธ คนตายแล้วไม่มีความหลง คนตายแล้วไม่มีความรักความชัง ไม่มีความอิจฉาบังเบียดใคร ๆ ทั้งนั้น ไม่เป็นกิเลสตัณหาแก่คนตาย มันเกิดขึ้นแต่หัวใจดวงนี้เท่านั้น

คำว่าเกิดนั้น หมายถึงใจดวงนี้ไปก่อกำเนิดเกิดมาในสถานที่ต่าง แล้วแต่อำนาจแห่งกรรมของตนที่ได้ทำไว้แล้วกดดันหัวใจดวงนั้นเองให้ไปเกิดในสถานที่นั้น เมื่อไปปรากฏในสถานที่ใด รูปกายอันใด จะเป็นสัตว์ก็ตามบุคคลก็ตาม ท่านก็เรียกว่ามันเป็นผลแห่งวัฏฏะ มันแสดงตัวขึ้นมาแล้วให้เป็นรูปเป็นกาย เป็นหญิงเป็นชาย นี้ท่านเรียกว่าความเกิด เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วเช่นนี้ ความแก่เราไม่ต้องถาม มันก็ต้องเป็นเงาขึ้นมาตามตัวกับความเกิดนั้น ความเกิดความตาย เมื่อเราได้สร้างบ้านสร้างเรือนให้เขาแล้ว ความทุกข์ทรมานเราจะขับไล่ไสส่งเขาไปไหนเล่า บ้านเรือนก็คือกายนี้เอง เป็นบ้านเป็นเรือนของทุกข์ เหตุที่จะเป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นมาก็เพราะนายช่าง นายช่างก็คือตัณหา ตัณหาก็ออกจากความหลงโลกนั่นเอง หลงในความที่เราเคยเจ็บเคยแก่เคยตายเท่าไร ก็เข้าใจว่าจะดีอยู่นั่นแหละ มันก็กดดันให้เป็นอยู่เช่นนี้ นี่ท่านเรียกว่าวัฏฏะ มันออกมาจากหัวใจดวงนี้

ทีนี้เมื่อมันปรากฏเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่ท่านเรียกว่าเป็นผลของวัฏจักร มันแสดงตัวขึ้นมารอบด้าน ผู้ที่จะยกตนของตนให้พ้นจากกองทุกข์ จำเป็นที่จะต้องพิจารณาสภาพนี้ ที่มีอยู่รอบด้านทุก ๆ ท่าน ให้เป็นไปวันละเล็กละน้อย ไตร่ตรองอยู่เสมอ นี่เรียกว่าฟังธรรม เราจะฟังพระธรรมเทศนาจากพระ ก็เป็นธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฟังในทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ก็เป็นธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราจักฟังจักตรองดูตามเหตุตามผลในความเป็นอยู่ของตนและความเป็นอยู่ของธรรม ที่ได้ผ่านเห็นในทางตาก็ดี ทางหูก็ดี ได้ยินเสียงก็ดี เสียงดีก็ดี เสียงไม่ดีก็ดี เสียงร้องไห้ก็ดี เสียงหัวเราะก็ดี ได้ยินข่าวว่าเขาตายก็ดี ได้ยินข่าวว่าเขาเจ็บก็ดี ได้ยินข่าวว่าเขาฝังที่ไหน เผาที่ไหนก็ดี มันล้วนแล้วแต่เป็นอริยสัจ จัดเป็นธรรมที่ออกมาจากหัวใจ ซึ่งเป็นตัวของวัฏฏะทั้งนั้น เมื่อเราพิจารณาเห็นสภาพความเป็นอยู่ของโลกตามเป็น

จริง เช่นนี้แล้ว ใครจะอยากมาอยู่ในกระทะแห่งกองทุกข์นี้ มันร้อนระอุอยู่ตลอดเวลา โลกนี้ใครจะมาอยู่ให้ร่มเย็นเป็นสุขเป็นอิสรเสรีแล้ว มันเป็นไม่ได้สักรายเดียว โลกอันนี้มันต้องเป็นอย่างนั้น

นี่การพิจารณาให้เห็นโทษแห่งความเกิด โทษแห่งความทุกข์ ต้องดูความทุกข์ของเรา ถ้าเราไม่เห็นโทษของเราแล้ว เราจะไม่มีโอกาสเห็นโทษ ซึ่งมันเกิดขึ้นจากความทุกข์นั้น และจะเห็นคุณในการที่เราจะก้าวพ้นไปจากความทุกข์ไม่ได้ เพราะเหตุนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี พระอริยสาวกก็ดี ท่านจึงถืออริยสัจธรรมทั้งสี่นี้เป็นของประเสริฐสุดประจำศาสนาของท่าน และเป็นหนทางที่บรรดาสัตว์จะไต่เต้าไปตามอริยสัจธรรมทั้งสี่นี้ให้ถึงแดนอันเกษม ได้แก่วิมุตติพระนิพพาน คำว่า วิมุตติ ก็คือความหลุดพ้นจากสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เอง จิตใจที่เต็มด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ในเมื่อได้ถูกซักฟอกด้วยปัญญา ถูกอบรมด้วยอำนาจแห่งคุณงามความดี เริ่มต้นตั้งแต่ทาน ศีล ภาวนา ขึ้นไปตามลำดับๆ จนมีความสามารถแก่กล้าแล้ว ก็สามารถที่จะตัดหัวใจ คือ วัฏฏะอันเต็มไปด้วยอวิชชาอันนี้ ให้พ้นไปจากอวิชชาความหลงตนเสียได้ กลายเป็นความรู้ขึ้นมาอย่างล้วนๆ ไม่มีอันใดที่จะเคลือบแฝงอีกต่อไป นั่นท่านเรียกว่าพระนิพพาน

ใครจะตั้งชื่อหรือไม่ตั้งก็ตาม ในเมื่อถึงจุดนั้นแล้ว เป็นความรู้ที่เรียกว่า ความรู้ในหลักธรรมชาติแท้ ไม่ใช่ว่าจะมีอยู่เฉพาะผู้ได้พระนิพพานเท่านั้น คนเราและสัตว์ที่ยังไม่ถึงพระนิพพาน ความรู้ที่เป็นเชื้อเดิมที่จะรับรู้สิ่งทั้งหลายก็ยังมีอยู่ประจำ เช่น เมื่อเด็กเกิดขึ้นมาใหม่ๆ ตกคลอดออกมาจากท้องแม่ใหม่ๆ นั่นน่ะ เขาได้รู้ได้เรียนอะไรบ้าง เช่น รส หรือชื่อของรส มีรสหวาน รสเค็ม เป็นต้นไม่มีใครได้มีโอกาสเรียนทั้งนั้น ทีนี้เมื่อเขาดื่มนม เขาจะต้องรู้รสหวานรสเปรี้ยวหรืออะไรก็ดี หรือเมื่อเขาจะรับประทานอาหารเพราะความหิว เขาจะแสดงอาการอย่างไรขึ้นมาให้เราทราบอีก เวลาเขาอิ่มแล้วก็แสดงอาการให้เราทราบ เราจะฝืนให้เขารับอีกเขาก็ไม่ยอมรับ นี่แสดงว่า ความรู้ในหลักธรรมชาติเริ่มแสดงออกมาให้รู้ตั้งแต่เมื่อเด็ก

จนกระทั่งถึงเราทั้งหลายนี้ก็เหมือนกัน เช่น เราได้สิ่งต่างๆ มีขนมเป็นต้น มาจากเมืองนอก เราไม่เคยรู้จักเลยว่า ขนมอันนี้เป็นชื่ออะไร เมื่อได้เข้าไปสัมผัสกับลิ้นแล้ว ลิ้นจะบอกทีเดียวว่าขนมประเภทนี้เป็นอย่างไร ลิ้นจะตัดสินขึ้นมาเอง นี่คือความรู้ในหลักธรรมชาติ แต่เป็นความรู้ชั้นสามัญ ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เป็นธรรมในหลักธรรมชาติ มีอยู่ในตัวของเราทุกๆ ท่าน ขอแต่เราได้พยายามอบรมพินิจพิจารณาฟังธรรมในตัวของเรานี้ แล้วความรู้ของเราก็จะค่อยกลายเป็นความรู้ที่เต็มไปด้วยเหตุผล และรอบคอบในตัวเอง จนสามารถยกฐานะของตนขึ้นสู่ความรู้ธรรมชาติชั้นวิสามัญได้ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายฉะนั้น ในอันดับที่สี่ว่า

กิจฺโจ พุทฺธานมุปฺปาโท

ในเมื่อเราได้ขวนขวายอบรมพินิจพิจารณาฟังธรรมเทศนา ซึ่งเป็นของหาได้ยากนี้แล้ว พยายามทำให้เป็นของที่ง่ายเกิดขึ้นในตัวของเรา จนกระทั่งในใจของเรามีความดูดดื่มที่จะฟังพระ

ธรรมเทศนา ทั้งภายนอกภายในอยู่ทุกเวลาแล้ว คำว่า “พุทโธ” ซึ่งเป็นของที่จะเกิดขึ้นได้ยากนั้น จะปรากฏขึ้นในหัวใจของเรา คำว่า พุทโธนี้ แยกได้ ๓ ประเภทคือ

พุทโธ ซึ่งเป็นของพระพุทธเจ้า ที่อุบัติขึ้นในโลกนี้แต่ละครั้งๆ แต่ละพระองค์ๆ เป็นของหาได้ยากอย่างหนึ่ง

พุทโธ ที่เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ของพระสาวกทั้งหลายนั้น ก็เป็นของที่หาได้ยากอย่างหนึ่ง

พุทโธ ของสามัญสัตว์ ผู้อยู่ภายใต้อำนาจกิเลส จัดเป็นพุทโธที่หาได้ง่ายประเภทหนึ่ง

เพราะเหตุใดเล่า เพราะพุทโธอันนี้ ได้ถูกกิเลสตัณหาอาสวะควบคุมหุ้มห่อไว้ หรือกดขี่บังคับไว้ ไม่ให้แสดงตัวออกมาเป็นอิสรเสรีได้ ในเมื่อจิตคือความรู้ประเภทนี้ไม่สามารถที่จะหลุดพ้น คือยกตนออกมาจากโคลนตม กล่าวคือกิเลสาสวะได้แล้ว ธรรมชาตินี้จะรู้เหตุรู้ผลในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นจริงตลอดเวลาได้อย่างไรเล่า เมื่อธรรมชาติอันนี้ได้ถูกพินิจพิจารณาขัดเกลาอยู่เสมอ ด้วยการอบรมคุณงามความดี เริ่มต้นตั้งแต่สมาคมกับนักปราชญ์บัณฑิต ผู้ฉลาดในทางแก้ไขตนของตนให้พ้นอุปสรรค ไม่ว่าอุปสรรคภายนอก อุปสรรคภายในแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้ตนของตนมีได้ ความรักความชอบในคุณงามความดี แล้วก็บำเพ็ญตนของตนตามความสามารถ จนเกิดความชำนิชำนาญหรือความติดใจพอใจในการที่จะบำเพ็ญตนของตน ถึงกับว่าวันหนึ่งๆ ถ้าไม่ได้ให้ทานแล้วอยู่ไม่ได้ ไม่ได้รักษาศีลแล้วอยู่ไม่ได้ ไม่ได้เจริญเมตตาภาวนาเสียอย่างนี้อยู่ไม่ได้

เมื่อใจของเราได้มีความพอใจถึงขนาดนี้ จนสามารถพินิจพิจารณา หรือฟังธรรมโดยอัตโนมัติ ซึ่งเป็นของปรากฏอยู่ภายในกายในใจของตนเองได้จนชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว พุทโธ คือธรรมชาติที่รู้ซึ่งถูกกดขี่ด้วยอำนาจกิเลสนี้ ก็จะค่อยโผล่ขึ้นมาเป็นลำดับๆ จนกระทั่งได้มีความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ แล้วถอดถอนสิ่งที่เป็นข้าศึกออกจากจิตใจของตนเสียได้โดยสิ้นเชิง ไม่มีอะไรเหลือ นั่นแลพุทโธที่เป็นของหาได้ยากนั้น จะปรากฏเป็นพุทโธที่แท้จริงสำหรับตัวของเรา นี่เมื่อแยกออกไป คำว่า “พุทโธ” เป็นของพระพุทธเจ้านั้น เป็นพุทโธประเภทหนึ่ง “ธัมโม” ซึ่งเป็นของพระพุทธเจ้านั้น ก็เป็นธรรมประเภทหนึ่ง เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้า “สังโฆ” ในประเภทที่สาม ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้านั้น ก็เป็นสังโฆของท่าน เป็นสาวกของท่าน

ในเมื่อเราได้มีความอุตส่าห์พยายามขยันหมั่นเพียร ได้หยิบยืมต้นทุนจากพระพุทธเจ้า คือพุทธะดวงนั้นมาเข้ากับจิตใจของเรา ได้หยิบยืมพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นเครื่องชี้ช่องบอกทาง เป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติตามให้เป็นธรรมของเราขึ้นมา เราพยายามหยิบยืม สังโฆ คือข้อปฏิบัติของพระสาวกตั้งแต่สุปฏิปันโนเป็นลำดับๆ ไป น้อมเข้ามาเป็นข้อปฏิบัติของตน ผลรายได้ที่หยิบยืมมาจาก พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ของพระศาสนาเข้ามาเป็นสมบัติของเรา จนกระทั่งเราปรากฏมีทุนมีรอน สามารถตั้งเนื้อตั้งตัวได้ จนเป็นพุทธะที่ปรากฏขึ้นมาที่ใจของเราเป็นพุทธวิมุตติ

หมายถึงพุทธะบริสุทธิ์ที่หลุดพ้นจากสิ่งแวดล้อมทั้งหลายได้ ธรรมะคือความอัศจรรย์ซึ่งเกิดขึ้นจากความบริสุทธิ์ของดวงใจนั้น ก็จะเป็นธรรมของเราอย่างแท้จริง สังฆะคือเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพุทธะกับธรรมะอันบริสุทธิ์และประเสริฐ หรือเป็นเจ้าของแห่งพุทธะกับธรรมะอันวิเศษนั้น ก็กลายเป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ของเรา นี้แหละเราบำเพ็ญตามพระศาสนา บำเพ็ญตามพระผู้มีพระภาคเจ้าตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตามพระสงฆ์ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า สมบัติทั้งสามประการนั้น ก็กลายมาเป็นสมบัติของเรา นี่สมกับชื่อที่มีในบทที่สี่ ว่า

กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท

ความอุบัติตรัสขึ้นแห่งผู้รู้ทั้งหลาย เป็นของหาได้ยากนั้น เราพยายามทำผู้รู้อันนี้ให้ปรากฏขึ้นที่ใจของเรา เราแลก็จะเป็นผู้ได้ชื่อว่า “ทรงไว้ซึ่งสมบัติอันล้ำค่า”

วันนี้ได้แสดงถึงเรื่องธรรมตั้งแต่ **กิจฺโฉ มนุสฺปฏิลาโภ** กล่าวถึงความเป็นมนุษย์เป็นของหาได้ยาก เราทั้งหลายเป็นผู้ที่เรียกว่า เกิดขึ้นมาพบกองสมบัติแห่งมนุษย์แล้ว

กิจฺฉ์ มจฺจาน ชีวิตๆ ความมีชีวิตมาตั้งแต่ต้นทางจนถึงเดี๋ยวนี้ ก็จัดว่าเป็นบุญลาภของเรา

กิจฺฉ์ สทฺธมฺมสฺสวนๆ การฟังธรรมที่ว่าเป็นของหาได้ยากนั้น เราทั้งหลายก็ได้ฟังอยู่แล้ว ณ โอกาสนี้ และต่างท่านต่างก็ได้อบรมพินิจพิจารณาถึงเรื่องสังขารธรรม ทั้งภายนอกภายใน จัดว่าเป็นปัจจัยแต่ละอย่างๆ แห่งการฟังธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง และในบทสุดท้าย คำว่า

กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท ความอุบัติตรัสขึ้นแห่งผู้มีความบริสุทธิ์แห่งใจที่เป็นอิสรเสรี พ้นจากกิเลสอาสวะตัณหาทั้งหลายนั้น ก็จักกลายเป็นของเราขึ้นมา

เพราะเหตุนั้น บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย ในเมื่อได้ฟังแล้ว โปรดได้นำไปพินิจพิจารณา น้อมธรรมทั้งสามสี่ข้อนี้ เข้ามาสู่ตัวของเราให้เป็น “**โอปนยิโก**” ให้เป็นผลเป็นประโยชน์สำหรับตัวของเรา คำว่า “**สนฺทิฏฺฐิโก** ได้แก่ความรู้เองเห็นเองนั้น หมายถึง **สนฺทิฏฺฐิโก** ชั้นต่ำก็มี ชั้นกลางก็มี ชั้นละเอียดสูงสุดก็มี **สนฺทิฏฺฐิโก** เริ่มจะปรากฏตั้งแต่เราอุตส่าห์บำเพ็ญทาน รักษาศีลและเจริญภาวนาเป็นลำดับมา เป็นธรรมที่เราจะรู้ในตัวของเราว่า ตั้งแต่ก่อนเราไม่เคยให้ทาน แต่ก่อนเราไม่มีศรัทธาเชื่อในพระศาสนา เชื่อในบุญในกรรม มาบัดนี้เราได้เชื่อแล้ว เราได้เห็นประจักษ์กับใจของเราแล้วว่า เราได้ให้ทาน เราได้รักษาศีล เราได้เจริญภาวนา นี่ก็เป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** ความเห็นเอง ด้วยตนเอง

อนึ่งเราได้อบรมภาวนา บังคับจิตใจของเราให้อยู่ในอำนาจ กดขี่ด้วยสติ ไตร่ตรองด้วยปัญญา บังคับบัญชาจิตใจของเราให้อยู่ในอารมณ์อันเดียวกัน จะปรากฏเป็นอารมณ์ที่สงบขึ้นมา และจะปรากฏเป็นความสุขขึ้นมาเป็นลำดับ นี่ก็จัดว่าเป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** ของเราประเภทหนึ่ง จนกระทั่งเป็นผู้มีความรู้ความฉลาด สามารถแก้ไขจิตใจของตนให้หลุดพ้นจากสิ่งแวดล้อมทั้งหลายเป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** อย่างยอดเยี่ยมขึ้นที่ตัวของเรา นี้แหละเป็นผลแห่งการปฏิบัติธรรมให้น้อมเข้ามาสู่

ตัวเสมอ ให้เป็น **โอปนยิโก** สิ่งที่เราเห็นด้วยตา สิ่งใดที่เราฟังด้วยหูจะเป็นเสียงดีหรือชั่วก็ตาม ให้น้อมเข้ามาเป็นเครื่องพร่ำสอนตนเอง หมั่นพินิจพิจารณา ให้ได้รับผลประโยชน์จากสิ่งที่ผ่านมาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายของเรา เราจะได้ไม่เสียทีที่เราเกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบลาภอันประเสริฐ และไม่เสียทีที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา คำว่า “พุทโธ” ที่บริสุทธิ์นั้น จะได้กลายเป็นของเราเป็นสมบัติของเราทุก ๆ ท่าน

ในอวสานกาลเป็นที่จบลงแห่งพระธรรมเทศนา ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ จงมาปกเกล้าเหล่าท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ให้มีความสุขกาย สบายใจ และท่านทั้งหลายมีความมุ่งมาดปรารถนาสิ่งใด ขอความปรารถนานั้น ๆ จงสำเร็จแด่ท่านทั้งหลายทุก ๆ ท่าน เทอญ

เอวๆ ก็มี ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาอบรมกรรมฐาน

แสดง

ณ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

บัดนี้จักแสดงพระธรรมเทศนา เป็นภาคอบรมกรรมฐานเป็นคำรบที่ ๒ ต่อจากคราวที่แล้วมา

คำว่า การอบรมกรรมฐาน หมายถึงการอบรมจิตใจของเรานั่นเอง จิตใจเป็นอย่างไรจึงต้องอบรม ตามธรรมดาของใจ ย่อมมีความพยศอยู่เสมอ ในด้านความคิดความปรุงซึ่งเกิดขึ้นมาจากใจเอง แต่เราไม่สามารถที่จะรู้จักวิธีแก้ไขความพยศของตนเอง ความพยศอันนี้เป็นสิ่งสำคัญจะทำให้คนชั่วได้ ก็เพราะความพยศซึ่งเกิดขึ้นจากใจ จะทำให้คนเป็นคนดีได้ ก็เพราะความรอบคอบที่รู้จักวิธีรักษาประคับประคองจิตใจ ให้เป็นไปในทางที่ดี

เพราะเหตุนั้น นักปราชญ์กับคนพาลจึงเป็นของมีอยู่ในโลก เนื่องจากผู้มีความเฉลียวฉลาดและไม่เฉลียวฉลาดต่างกัน ในวิธีการที่จะดำเนินตนไปในทางที่ขัดข้องหรือราบรื่น จึงขึ้นอยู่กับการปฏิบัติต่อใจเป็นสิ่งสำคัญ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา

ให้ระวังคนพาล อย่าคบค้าสมาคมกับคนพาล และในขณะเดียวกัน พึงพยายามคบกับบัณฑิตนักปราชญ์ ดังนี้

คำว่าคนพาลก็มีได้ทั้งภายนอกและภายใน คนพาลภายนอก ได้อธิบายมาบ้างแล้วในกัณฑ์แรก คนพาลภายในหมายถึงใจของคนเรา ใจของเราเป็นพาลนำตัวของตัวไปสู่ทางที่ไม่ดีเสมอ ใจที่คิดเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ความคิดเช่นนี้ท่านเรียกว่า “ความคิดที่เป็นพาล” ออกจากหัวใจดวงนี้ การที่เราพยายามฝึกฝนอบรมจิตใจของตนให้หายพยศเป็นลำดับไปนั้น ก็เพื่อจะให้เป็นผู้เฉลียวฉลาด ในการดำเนินจิตใจให้เป็นไปเพื่อความราบรื่น ก็ต้องอาศัยการอบรมจิตใจเป็นสิ่งสำคัญ ใจในเมื่อได้รับการอบรมดีแล้ว จะปฏิบัติทางโลกหรือดำเนินการครองชีพก็มีความสะดวก จะปฏิบัติในด้านศีลธรรม ก็เป็นไปเพื่อความราบรื่นเช่นเดียวกัน

เพราะเหตุนั้น การอบรมจิตใจจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ความเป็นพาลหรือความเป็นบัณฑิตเกิดขึ้นในจิตดวงเดียวนี้ การที่เรามาอบรมกรรมฐาน ณ บัดนี้ ก็เพื่ออบรมจิตใจของเราให้ไปถูกทาง ถูกทางในสถานที่นี้หมายถึงว่า ความคิดออกที่ได้คิดออกในทางใจ แล้วปฏิบัติในทางกาย พูดในทางวาจาเป็นไปเพื่อความถูกต้อง เราจะเกี่ยวกับสังคมหรือบุคคลอื่น การกระทำหรือคำพูดของ

เราย่อมเป็นไปเพื่อความราบรื่น หรือความสมัครสมานสามัคคีแก่บรรดาชนทั้งหลายโดยทั่วๆ ไป นี่ก็เพราะเหตุว่า การที่จิตใจของเราได้รับการอบรมมาเรียบร้อยตามสมควร

ทีนี้การอบรมที่จะให้เป็นบัณฑิตยังมีหลายชั้น เพราะคำว่าพาลก็เป็นเช่นเดียวกัน คนพาลอย่างหยาบ คนพาลอย่างกลาง คนพาลอย่างละเอียด คนพาลอย่างหยาบ ก็คือว่าทำความเดือดร้อนแก่พี่ ป้า น้า อา เช่น เที่ยวฉก ลัก ปล้นสะดม ก่อความเดือดร้อนแก่หมู่ชนเหล่านี้เป็นต้น เรียกว่าเป็นคนพาลอย่างหยาบ คนพาลอย่างกลางก็คือว่า ไม่ถึงกับทำเช่นนั้น คนพาลอย่างละเอียดคิดอยู่ภายในใจ คิดอิจฉาพยาบาท ปองร้ายแก่บุคคลผู้อื่น คิดเคียดแค้นต่างๆ อยู่ภายในใจ ไม่ถึงกับลงมือทำด้วยกายวาจา อันนี้ท่านเรียกว่าพาลประเภทหนึ่ง การที่เราได้มานั่งสมาธิ หรือฟังท่านอบรมกรรมฐานดังนี้ เพื่อจะให้เห็นความผิดความถูก ซึ่งเกิดขึ้นจากใจของเรา

เพราะโดยลำพังเราเอง แม้ความคิดที่เป็นไปในทางที่ผิดจะปรากฏอยู่กับเราตลอดเวลาก็ตาม ถ้าเราไม่ได้รับการอบรมหรือไม่มีสติแล้ว ย่อมจะไม่สามารถรู้ความคิดที่ผิดๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากใจของตนเองได้ ความคิดผิดประเภทนี้เมื่อปล่อยให้คิดอยู่เสมอโดยไม่มีการหักห้าม ปล่อยให้เป็นไปตามกระแสของความกดดันอันมีกำลังอยู่ภายในใจ และไม่มีความสนใจในการที่จะพยายามเยียวยารักษา หรือบังคับบัญชาแล้ว ความคิดที่เคยสั่งสมในทางที่ชั่วอยู่ตลอดเวลา อาจจะเป็นความคิดที่มีกำลังมาก สามารถที่จะฉุดลาก กาย วาจา ให้ผิดไปก็ได้ เพราะฉะนั้น การอบรมจิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

สำหรับผู้ที่ชอบในทางกรรมฐาน ยิ่งเป็นธรรมที่ละเอียดยิ่งไปกว่าการที่กล่าวมานี้ คือพยายามอบรมจิตใจของตนให้มีความสงบเยือกเย็น คำว่าใจเยือกเย็น ย่อมจะเกิดขึ้นจากการที่ใจหยุดทำงาน การที่ใจของเราจะหยุดทำงาน คือความคิดต่างๆ ซึ่งตนเคยคิดมาเสียได้นั้น ย่อมต้องอาศัยบทธรรมบทใดบทหนึ่งเป็นเครื่องกำกับใจของเราเอง ให้ใจของเราได้อาศัยหรือบริกรรม มีความรู้สึกอยู่กับธรรมประเภทนั้นๆ จนมีความชำนิชำนาญและควบคุมด้วยสติของเราอยู่เสมอ เมื่อใจได้ถูกบังคับบัญชาอยู่ด้วยสติแล้ว ก็เป็นเหตุที่จะหยั่งลงสู่ความสงบ เมื่อใจของเราได้รับความสงบ คือปล่อยอารมณ์ทั้งหลายเสีย เหลือแต่ความรู้อันเดียวนั่นแหละ ความสุขจะปรากฏขึ้นมา เราจะได้มีความเชื่อใจของเราว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า

คนเราที่ไม่ได้อบรมจิตใจให้เป็นสิ่งมีคุณค่าจนประจักษ์แก่ตนเองแล้ว อาจจะคิดเห็นสิ่งภายนอกว่า มีคุณค่ายิ่งกว่าใจไปเสีย นั่นจึงเป็นเหตุให้เราฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในสิ่งทั้งหลาย มีด้านวัตถุนิยมเป็นต้น จนเลยเถิดก็มี การที่เราอบรมจิตใจของเราจนปรากฏเห็นความสงบขึ้นในใจเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุที่จะยับยั้งใจของเรา ให้รู้จักประมาณในสิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นความจำเป็น ที่เราจะต้องอาศัยเขาพอสมควร การอบรมจิตใจของเรา ให้เป็นไปเพื่อความสงบ ด้วยอำนาจแห่งความพยายามจริงๆ หรือด้วยอำนาจแห่งความเพียร ด้วยความเป็นผู้มีสติแล้ว ใจจะมีอำนาจเหนือสติ หรือความ

ประคับประคองไปไม่ได้ ไม่วันใดก็วันหนึ่งจะต้องปรากฏเป็นความสงบขึ้นมาที่ใจดวงที่กำลังฟุ้งเฟ้ออยู่ กำลังฟุ้งซ่านอยู่นี้เอง

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก่อนที่จะปรากฏเป็นองค์ศาสดาขึ้นมาในโลกนั้น ก็ปรากฏว่า พระองค์เป็นผู้มีกิเลสตัณหาอาสวะเช่นเดียวกับบรรดาเราทั้งหลาย แต่เหตุไฉนพระองค์เจ้าจึงบังคับบัญชา หรือกำจัดสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ใจของพระองค์ออกได้จนหมดไม่มีอันใดเหลือ จนปรากฏเป็นพุทโธที่เด่นดวงขึ้นมาในโลกได้ ก็ต้องอาศัยความพยายาม ความขยันหมั่นเพียร ความเอาใจใส่อยู่เสมอ ตามธรรมดาจิตใจของเรา ชอบจะไหลลงทางต่ำเสมอไป เช่นเดียวกับน้ำ นอกจากว่าจะมีเครื่องกดดัน เริ่มตั้งแต่พยายามมีความพากเพียร มีความอดทน หมั่นไตร่ตรอง หมั่นประกอบหมั่นรักษาจิตใจของตน หมั่นไหว้พระสวดมนต์ หมั่นบังคับบัญชาอยู่เสมอ จนใจของเราเกิดความเคยชิน มีความติดอกติดใจต่องานที่ตนเคยกระทำแล้ว ก็จะปรากฏเห็นผลขึ้นมาที่ใจของเรา เมื่อใจของเราปรากฏเป็นผล คือความสุขเกิดขึ้นมาแล้ว นั่นแหละเป็นต้นทุนของเรา ให้เราได้มีแก่จิตแก่ใจ มีความเชื่อความเลื่อมใสแน่นแฟ้นเข้าโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเราก็จะมีช่องทาง ที่จะพยายามทำจิตใจของเราให้มีความสงบยิ่งกว่านั้น

คำว่าความสงบนั้น จะเข้าไปสงบชั่ว ๓ นาที หรือ ๕ นาทีก็ตาม ข้อนี้ขึ้นอยู่กับความเคยชินและไม่เคยชิน แต่ผู้ที่มีความเคยชินต่อสมาธิ ต่อการภาวนาแล้วนั้น อาจจะอยู่ได้เป็นเวลาหลายชั่วโมง การที่จิตเข้าไปพักอยู่เช่นนั้น ปรากฏเป็นความสงบ ปรากฏเป็นความสุข ปล่อยวางอารมณ์อันใดทั้งหมดที่ตนเคยคิดมา มีแต่ความรู้และสติคอยกำกับกันอยู่เท่านั้น ปราศจากอารมณ์ที่มารบกวนทุกประเภท นี่ท่านเรียกว่าใจหยั่งเข้าสู่ความสงบ ใจเมื่อปรากฏเป็นความสงบได้เช่นนั้นแล้ว จะเริ่มเห็นใจของตนว่ามีคุณค่า และจะเริ่มเห็นตนของตนว่ามีคุณค่า และจะเริ่มเห็นตนของตนว่า เป็นผู้สมควรแก่พระศาสนา

โดยมากความคิดของเราไม่ว่าใครๆ ทั้งนั้น แม้แต่ผู้แสดงอยู่ ณ บัดนี้ก็เคยมีความรู้สึกที่จะเรียนให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ณ บัดนี้เหมือนกัน คือเข้าใจเสียว่า คุณงามความดีทั้งหมดไม่ใช่ฐานะของเรา ที่จะพึงประกอบพึงบำเพ็ญให้เกิดให้มีขึ้นเป็นสมบัติส่วนตัว จนถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นธรรมชั้นสูงสุด เป็นฐานะหรือวิสัยของท่านผู้มีอำนาจวาสนา ผู้มีบุญญาภิสมภารเช่นอย่างพระพุทธเจ้าเท่านั้น จึงสามารถบำเพ็ญให้เกิดให้มีขึ้นอย่างสมบูรณ์ได้ จะเป็นผู้วิเศษขึ้นได้ก็เพราะพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกทั้งหลายเท่านั้น บรรดาพวกเราๆ นี้ เป็นผู้ที่ไม่สามารถหรือไม่ใช่หน้าที่ที่จะบำเพ็ญตนของตนให้เป็นเช่นนั้นได้ ความคิดเช่นนี้ ในเมื่อเรายังไม่ได้รับการอบรมหรือได้รับความซาบซึ้งในพระศาสนาเพราะการไม่ได้บำเพ็ญ การไม่ได้กระทำ อาจจะเกิดขึ้นได้ มีขึ้นได้แทบทุกรายไป

ทีนี้เมื่อเราได้อุตส่าห์พยายาม ทำด้วยความพากเพียรจริงๆ ให้เป็นกิจประจำวันเช่นเดียวกับการครองชีพของเรา งานการครองชีพของเราวันหนึ่งๆ เราจะละเว้นไม่ได้ ถ้าละเว้นวันหนึ่งการ

ครองชีพของเราก็ขาดตกบกพร่องไป หรือไม่สมบูรณ์ เมื่อเราได้ประกอบอยู่ทุกๆ วัน ตามเวลาแล้ว การครองชีพของเราก็จะเป็นไปเพื่อความสมบูรณ์และร่มเย็นเป็นสุข ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเราได้อุตส่าห์พยายามประกอบจิตใจของเรา จนปรากฏว่าเป็นกิจประจำวัน หรือประจำอิริยาบถของเราแล้ว เราก็นับวันที่จะได้รับรสแห่งพระสัทธรรม คือความสงบปรากฏขึ้นที่ใจของเราทุกๆ ราย ตามกำลังความสามารถ เท่าที่ตนของตนจะพึงบำเพ็ญให้เกิดได้มากน้อยแค่ไหน ทีนี้เมื่อเราได้รับความสงบ เพราะเกิดขึ้นจากจิตที่ปล่อยวางอารมณ์แล้ว ความสุขหรือความเชื่อความเลื่อมใสความเป็นอัศจรรย์ ก็จะปรากฏขึ้นที่ใจของผู้ที่ปล่อยวางภาระในขณะนั้นนั่นเทียว

เมื่อใจของเราได้รับความสงบเยือกเย็นแล้วเช่นนี้ แม้จะถอนออกมาแล้วก็ตาม ใจย่อมจะมีความเชื่อความเลื่อมใส ความยินดี ความกระหยิ่มอยู่เสมอว่า เราได้ทำอยู่ในขณะนั้นได้ปรากฏเป็นความสุขขึ้นมาในใจเช่นนั้น แล้วจะได้เพิ่มความพากเพียรยิ่งๆ ขึ้นไป การที่เราจะอบรมจิตใจของเราให้เป็นไปเพื่อความสงบ ก็นับวันว่าทำได้ง่ายเป็นลำดับไป และมีความสงบได้อย่างเร็วโดยลำดับไป จนปรากฏว่าเรานั่งอยู่ในสถานที่ใด เราจะกำหนดใจของเราให้เข้าสู่ความสงบ ในกาลใด ในสมัยใด ก็ได้ตามความต้องการ นี่คือความสงบที่ได้ถูกอบรมจนชำนิชำนาญแล้ว นั่งอยู่ที่ไหนก็ปรากฏว่ามีความสุขเกิดขึ้นจากใจของเราเสมอไป ทีนี้เราอยู่ที่ไหน ไปที่ใดก็จะเริ่มเห็นตนว่ามีราคาเป็นผู้มีคุณค่าควรแก่พระศาสนา เป็นภาชนะอันสำคัญ ที่จะรองรับพระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้ทุกประเภท ทุกประการ

การอบรมจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็นนี้ นอกจากว่าเราจะละจากโลกนี้ไปแล้ว เราจะไปสู่โลกไหน โลกสูงขนาดไหน แม้ปัจจุบันอยู่ ณ บัดนี้ เราก็อยู่แผ่นดินเช่นเดียวกับมนุษย์เขา แต่ความสุขก็ปรากฏว่า เด่นชัดอยู่ที่ใจของเรา ทั้งที่เราอยู่ในพื้นแผ่นดิน อยู่ในบ้านในเรือน เดินเหินไปมาเช่นเดียวกับมนุษย์ในโลกนี้ แต่ความสุขที่ปรากฏอยู่ที่จิตใจของเรา รู้สึกว่าเป็นสิ่งที่อัศจรรย์อยู่ ณ ภายในจิตใจ อันเกิดขึ้นจากการอบรมใจของเราให้เป็นไปเพื่อความสงบ เมื่อใจของเราได้รับความสงบเยือกเย็นแล้วเราก็มีต้นทุน หรือมีช่องทางที่จะพินิจพิจารณา ให้เห็นสภาวะทั่วๆ ไป ซึ่งเป็นของมีอยู่ได้โดยถูกต้อง สภาวะนั้นๆ ท่านก็กล่าวว่าเป็นสิ่งแวดล้อม คำว่าสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นได้ ๒ นัย คือ

ผู้ที่มีความโง่เขลาเบาปัญญา หนักไปในทางชั่ว สิ่งทั้งหมดก็กลายเป็นสิ่งที่เสริมความชั่วไปโดยลำดับ

ผู้ที่มีความหนักแน่นในด้านศีลธรรม เช่น เป็นผู้หนักไปในทางสงบ สิ่งทั้งหลายก็กลายเป็นเครื่องเตือนใจ ให้ได้รับอุบายจากความสัมผัส เป็นการเสริมความสงบให้มีกำลัง และในขณะเดียวกัน เราอาจพิจารณาไตร่ตรองถึงสิ่งแวดล้อมที่มาสัมผัสให้เป็นไปโดยธรรม และถือเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมได้ ในขณะที่สิ่งแวดล้อมนั้นๆ มาสัมผัส

อีกประการหนึ่ง ท่านผู้ที่ปฏิบัติทั้งหลายพึงทราบว่า คำว่า ความสงบนั้นเป็นสาธารณะ คำว่าสมาธิ คือจิตตั้งมั่นลงในขณะจิตรวม เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้ว ความสงบเยือกเย็นของใจนั้น ไม่ได้ละตามสมาธิที่ถอนขึ้นมา คงมีความสงบ คงมีความเยือกเย็นอยู่ แม้เราจะคิดจะปรุงเรื่องราว หรือคิดอ่านการงานอันใดก็ได้ตามต้องการ แต่ใจของเรามิได้มีความฟุ้งซ่านวุ่นวาย มิได้ติดข้องหม่นหมองไปตามความที่เราคิดไปในสิ่งนั้นๆ นี่ท่านเรียกว่า ความสงบเป็นของประจำตัวอยู่เสมอ สมาธิ คือความแน่นหนามั่นคงของใจขณะที่จิตรวมลงไป หรือจะเรียกว่าสมาธิเป็นของแน่นหนามั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ แม้จะคิดจะปรุงจะแต่ง อันนี้ก็แล้วแต่ท่านผู้ที่จะให้ชื่อให้นาม เมื่อสมาธิของเราเป็นต้นทุนแล้วเช่นนี้ เราย่อมมีช่องทางที่จะพิจารณาสภาวะ ซึ่งมีอยู่ในตัวของเรา

เราจะพิจารณาเรื่องกองทุกข์เราก็ไม่ต้องเอื้อมไปดูที่ไหน เราจะเห็นอยู่ได้ภายในตัวของเราว่าเป็นก้อนทุกข์ทั้งนั้นทีเดียว เราจะต้องบำบัดรักษาอยู่เสมอ พิจารณาไปสภาพใด อาการใด จะเป็นอาการของทุกข์ทั้งนั้น พิจารณาส่วนใดเป็นต้นว่า อนิจจัง คือความไม่เที่ยง เราก็จะเห็นชัดว่ามันเป็นไม่เที่ยงอยู่ตลอดเวลา แม้ที่สุดอาการของใจที่ปรุงอยู่ แต่งอยู่คิดอยู่ก็ตาม เป็นสภาพที่ไม่แน่นอนทั้งนั้น ปรุงเท่าไรก็ดับไปเท่าๆ กับความปรุง คือความเกิดมีมากน้อยเท่าใด ความดับก็มีมากน้อยเท่ากันเช่นนั้น นี่เรียกว่า ปัญญาของเราเริ่มไหวตัว

ถ้าจะพูดถึงเรื่องอนัตตา เราพิจารณาดูว่า สภาพเหล่านี้ในเมื่อได้จากอัตภาพนี้ไปแล้วเขาเรียกว่าคนตาย สภาพไหนบ้างที่มีอยู่ในร่างกายของเรานี้ที่จะติดตัวของเราไป แม้แต่ผมเส้นเดียวก็ไม่ติดตัวไป ทิ้งเกลื่อนอยู่ในโลกธาตุอันนี้ ส่วนดิน เมื่อร่างกายของเราได้แตกลงไป ก็กลายเป็นดินไปตามเดิม เป็นลม เป็นไฟ เป็นน้ำ ไปตามสภาพของเขา ปฏิเสธในความเป็นสัตว์ เป็นบุคคลเป็นหญิงเป็นชายทั้งนั้น เมื่อเราพิจารณาเห็นชัดด้วยปัญญาเช่นนี้ ภายนอกเราก็เห็นเช่นเดียวกับภายในภายในก็เห็นเช่นเดียวกันกับภายนอก เราพิจารณาภายนอกก็ส่อถึงการพิจารณาภายใน คือ สภาพทั้งภายนอกภายในนั้น มีความเป็นเช่นเดียวกัน คือ เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา เช่นเดียวกัน นี้เรียกว่า เราพิจารณาด้วยปัญญาของเรา

เมื่อปัญญาของเรามีความสามารถได้ไตร่ตรองอยู่เช่นนี้ เรื่องของสมาธิ คือ ความแน่นหนามั่นคง ความสงบของใจก็ยิ่งมีกำลังมาก เรายิ่งมีความสุข และยิ่งมีความเห็นภัย แม้ที่สุดในสภาพที่มีอยู่ทั้งหมดทั่วสกลกายนี้ เราจะเห็นว่าเป็นกองทุกข์ หรือกองเพลิงอันหนึ่ง ที่ได้รับการเยียวยารักษา หรือก่อความกังวลให้กับเราอยู่ตลอดเวลา เราจะได้เห็นโทษในส่วนนี้ สภาพทั้งหลายที่อยู่รอบด้านของเรานี้เล่า เราก็จะได้เห็นตามเป็นจริง ตามสภาพของเขาเช่นนั้น เบื้องต้นก็ต้องมีการตำหนิติชม โดยมากก็ต้องมีความรักเป็นธรรมดา เมื่อเราพิจารณาเห็นสภาพเหล่านั้นชัดเจนด้วยปัญญาของเราแล้ว ความยึดมั่นถือมั่น ก็ย่อมปล่อยวางมาจากความเห็นชอบ เห็นแจ้งเห็นชัดเจนนั่นเอง เมื่อยังไม่เห็นชัดก็ย่อมสำคัญมั่นหมาย หรือย่อมมีความสงสัยเป็นธรรมดาและถือมั่นเอาไว้

ต่อเมื่อปัญญาได้คลี่คลายดูสภาพทั้งหลาย เห็นแจ้งเห็นชัดเจนตามความเป็นจริงแล้ว ความยึดมั่นถือมั่นก็ค่อยหดตัว หรือปล่อยวางเข้าสู่ความสงบ

นี้เรียกว่าปัญญาเริ่มไหวตัวก้าวขึ้นสู่ความชำนาญ เมื่อเราได้พิจารณาอยู่เช่นนี้แล้ว ใจของเราจะมีอะไรมาทำให้เศร้าหมองได้เล่า ย่อมมีความขะมักเขม้น และมีความระมัดระวังรักษาตัวอยู่อย่างเข้มแข็ง สติก็กล้า ปัญญาก็รอบตัว ความเพียรก็มีอยู่ตลอดเวลา เห็นภัยในโลกก็เห็นมาก เห็นคุณที่จะข้ามพ้นไปจากความทุกข์ความทรมานทั้งหลายก็เห็นมาก ที่กล่าวนี้ทั้งหมด กล่าวถึงสภาพทั้งหลาย อันเป็นไปในทางด้านวัตถุ ซึ่งเคยสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับจิตมาเป็นเวลานาน จนไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ว่า ส่วนไหนเป็นภัยแก่จิต เพราะความกลมกลืนกันโดยสามัญสำนึก ทีนี้ส่วนธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ แต่เป็นสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อาการทั้ง ๔ นี้ ท่านก็เรียกว่า ขันธ์แต่ละอย่างๆ เหมือนกัน องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านจึงได้ตรัสไว้ว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข

ความสุขอันยิ่งใหญ่นั้น ไม่นอกไปจากตัวของเราเอง รูปขันธ์อันนี้ก็เป็นสังขารประเภทหนึ่ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างๆ เมื่อเราได้พินิจพิจารณาถึงสังขารธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ชัดแจ้งด้วยปัญญาแล้วนั้น เราสามารถจะรู้เท่าทันในธรรมทั้งหลายไม่เพียงแต่รูปกายของเรา รูปภายนอกจะใกล้จะไกล จะสูงต่ำ หยาบ ปานกลาง หรือเล็กก็ตาม มีค่ามีราคาหรือไม่มีก็ตาม ตามความสมมุตินิยมของโลก เราสามารถที่จะรู้เท่าทันปล่อยวางได้ทั้งนั้น นี่ท่านเรียกว่า ปล่อยวางได้ในสังขารธรรมประเภทหนึ่ง ส่วนสังขารธรรมประเภทที่สำคัญที่สุดก็คือ สังขารธรรมประเภทที่เกิดขึ้นในใจของเรา ได้แก่ความปรุงหรือความคิดของใจ

ท่านว่าการระงับสังขารธรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้แล้ว เป็นความสุขอันยิ่งใหญ่นั้น หมายถึงสังขารธรรมที่เป็นเหตุ เป็นตัวสมุทัยเกิดขึ้นมาจากความลุ่มหลง เมื่อเราสามารถรู้เท่าทัน ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณของเราได้แล้ว ความที่ว่าระงับดับเสียซึ่งสังขารนั้น คือระงับสังขารภายในด้วยปัญญาของเรา ถอดถอนอุปาทานความถือมั่นเป็นลำดับเข้าไป อุปาทานเกิดขึ้นมาจากไหน อุปาทานก็เกิดขึ้นมาจากความไม่แน่ ไม่จริง ไม่ชัดเจนแจ่มแจ้งของใจ ที่เป็นความรู้ภายใต้อำนาจของอวิชชาและความสงสัย จึงเป็นเหตุที่จะให้ยึดมั่นถือมั่นในความสงสัยประเภทนั้นๆ หรือไม่สงสัย แต่เป็นไปเพราะอำนาจอวิชชามันบังคับเสียเลยว่า สิ่งนี้ดี สิ่งนี้น่ารัก สิ่งนี้น่าชัง เป็นต้น ไม่สงสัยว่าสิ่งนี้ดีจริงหรือชั่วจริง แต่มันก็ถือได้เหมือนกัน นี่ท่านก็เรียกว่า อวิชชา

เมื่อใจของเราได้พิจารณาคลี่คลายดูสังขารธรรม เห็นชัดในภายนอกตามเป็นจริง และพิจารณาคลี่คลายสังขารภายใน ให้รู้ชัดตามเป็นจริงแล้ว ความปล่อยวางในสังขารธรรมนั้นเราไม่ต้องบังคับ มันปล่อยเองด้วยความรู้แจ้งเห็นชัด สละทิ้งด้วยปัญญา ทีนี้คำว่าการระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสุขนั้น สังขารที่เป็นตัวผล ได้แก่รูปธาตุอันนี้ สังขารที่เป็นตัวเหตุ ได้แก่ความคิดความปรุงว่าดีว่าชั่ว ว่าหยาบว่าละเอียดเหล่านี้ เกิดขึ้นมาจากใจ เรียกว่าความคิดก็ได้ หรือ

เรียกว่าสังขารก็ได้ สังขารอันนี้เกิดขึ้นมาจากไหน เกิดขึ้นมาจากการบงการของอวิชชา เมื่อเราได้พิจารณาด้วยปัญญาส่วนละเอียด ค้นเข้าไปจนถึงหลักเดิม ซึ่งเป็นที่ตั้งอยู่ของอวิชชาคืออะไร

เมื่อค้นเข้าไปถึงหลักเดิมของอวิชชา อันเป็นตัวกิเลสอย่างละเอียด ด้วยปัญญาอันละเอียดแล้ว ตอนนี้เทียบได้กับสงครามใต้ดิน คือ ถ้าเรายังเห็นอีกว่า อวิชชากับตัวเราเป็นอันหนึ่งจากกันและกันอยู่แล้ว อวิชชากับเรา ก็คงจะเป็นข้าศึกแก่กันไปตลอดเวลา ไม่ทราบว่าใครจะเป็นฝ่ายแพ้ฝ่ายชนะ เพราะอวิชชาก็คือความหลง เราเป็นผู้หลงเอง ทีนี้ผู้ที่จะรบก็คือเรา แต่เราไปคิดเสียว่าอวิชชาเป็นผู้หนึ่งจากใจของใจ หรือใจเป็นผู้หนึ่งจากอวิชชา แล้วอวิชชากับเราก็คงเป็นข้าศึกแก่กันเสมอไป ทีนี้เมื่อเราได้พิจารณาถึงขั้นนี้แล้ว อวิชชาทั้งหมดจะปรากฏขึ้นโดยทางปัญญาว่า “นอกจากเราเท่านั้น ไม่มีใครเป็นอวิชชา เราทั้งหมดเป็นผู้หลงเท่านั้น”เมื่อเราได้ความชัดเช่นนี้แล้ว อวิชชาก็หลุดออกไปจากตัวเรา เราก็กลายเป็นผู้รู้ขึ้นมา

ความหลง ก็คือเราผู้นี้ เมื่อกลายเป็นผู้รู้ด้วยอำนาจปัญญา ก็คือเราผู้นี้ นอกจากเราหลงแล้ว ไม่มีใครหลงในโลก นอกจากเราจะรู้แล้ว ไม่มีใครจะรู้ในโลก ผลแห่งการวินิจฉัยในระหว่างอวิชชากับเรา ได้ลงเอยกันตรงที่ว่า “อวิชชาไม่ใช่ใคร นอกไปจากตัวของเรา” ทีนี้เราก็ทราบว่า เราเป็นตัวโทษ ก็ปรากฏเป็นองค์คุณขึ้นมา เที่อเราทราบว่า เราเป็นผู้หลง ก็ปรากฏเป็นผู้รู้ขึ้นมาที่ใจดวงนี้แล้ว จึงจะหมดปัญหาในเรื่องที่ว่า “เราคือใคร อวิชชาคือใคร และวิชชาคือใคร” คือตัวของเราคนเดียวแล้วนั่นแล จึงจะจัดว่าระงับสังขารเสียได้ตามบทธรรมที่ว่า “**เตสำ วูปสโม สุโข**”

ความระงับดับเสียซึ่งสังขาร ซึ่งเป็นไปเพราะอำนาจแห่งอวิชชา เมื่ออวิชชาดวงนี้ได้ดับสนิทลงไปแล้ว แม้สังขารจะปรุงขึ้นมาก็ตาม เช่นพระพุทธเจ้าเมื่อท่านได้ตรัสรู้แล้ว ท่านก็คงใช้ขันธ์นี้ประกาศพระศาสนาอยู่เสมอไป ท่านจะต้องอาศัยพระรูป คือกายของท่านเอง อาศัยสังขาร อาศัยความจดจำที่เรียกว่า “ขันธ์ห้า” นี้ตลอดไป จนกระทั่งถึงวันท่านเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน แต่ขันธ์ทั้ง ๕ นี้เลยกลายเป็นขันธ์ล้วนๆ เป็นทวารของจิตเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าเป็นกิเลสตัณหา อวิชชาแต่อย่างใด เพราะเหตุใดเล่า เพราะอวิชชาได้ถูกทำลายเสียแล้ว ด้วยอำนาจของปัญญา ฉะนั้นขันธ์ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นขันธ์ล้วนๆ ไม่ปรากฏเป็นกิเลสตัณหาสืบต่อไป จึงเรียกว่า “การระงับดับเสียซึ่งสังขารเป็นความสุขอันยิ่งใหญ่”

ทีนี้เมื่อขยายออกไปถึงสังขารภายนอก คือรูป จะมีมากน้อย กว้าง แคบ ขนาดไหนก็ตาม เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสก็ตาม ปรากฏว่าเป็นสภาพปกติไปตามๆ กัน ย่นเข้ามาภายใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของตนก็ปรากฏว่าเป็นสภาพอันหนึ่งๆ เท่านั้น ไม่ปรากฏว่าสิ่งเหล่านี้ เป็นบาป เป็นบุญ เป็นกิเลสตัณหามานะ แต่อย่างใด เพราะอำนาจแห่งปัญญาได้รู้เท่าทันตัวเสนียดจัญไร ที่สำคัญที่สุดก็คืออวิชชาที่ดวงใจ และได้ถูกกำจัดไปเสียแล้วด้วยปัญญา จึงไม่มีอัน

ใดที่จะปรุงแต่งให้เป็นสังขารอันเป็นสมุทัยขึ้นมา ก่อความรำคาญหรือความกังวล ก่อให้เกิดแก่เจ็บตายไปได้ นี้แหละท่านเรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข**

เมื่ออวิชชาไม่มีแล้ว สิ่งที่จะปรุงแต่งเป็นรูปกาย เป็นชาย เป็นหญิง เป็นภพเป็นชาติ เป็นความแก่เจ็บตาย หรือเป็นกองทุกข์ทรมานอีกต่อไปนั้น จึงไม่มีจากสังขารใด มีจากสังขารที่เกิดขึ้นมาเพราะอวิชชาเท่านั้น เมื่อสังขารนั้นได้ดับไปเสียแล้ว เพราะอวิชชามันดับ อวิชชานั้นจัดเป็นสมุทัยอันใหญ่หลวงได้ถูกทำลายลงเสียแล้ว สังขารที่ปรากฏในขันธ์ ๕ นี้ จึงเป็นสังขารล้วนๆ ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อท่านผู้รู้อีกต่อไป จึงเรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข**

ความระงับดับเสียได้ซึ่งสังขารภายใน อันเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ และสังขารภายนอก คือกาย อันเป็นตัวผลสืบเนื่องมาจากสังขารภายใน พร้อมทั้งสังขารโดยทั่วๆ ไปด้วยปัญญา สังขารที่เหลือทั้งหลาย จึงกลายเป็นของธรรมดาตามสภาพของเขา และมีอยู่ตามธรรมดาของเขา ดินเป็นดิน น้ำเป็นน้ำ ไฟเป็นไฟ ลมเป็นลม ไม่ติดตามใครไปทั้งนั้น นอกจากใจซึ่งเป็นเจ้าแห่งความลุ่มหลง ที่ไปเที่ยวก่อภพก่อชาติ ก่อกำเนิดก่อเป็นรูปเป็นกาย เป็นสังขารขึ้นมาเท่านั้นเอง แต่สังขารตัวนี้มันเป็นสังขารตัวผล ไม่ใช่สังขารตัวเหตุ สังขารตัวเหตุได้แก่สังขารตัวที่เกิดขึ้นเพราะอำนาจแห่งอวิชชา เมื่ออวิชชาได้สิ้นสุดลงไปแล้ว จึงจะครองสังขารอันนี้ไปก็สักแต่ว่าครองอยู่เท่านั้น พอประทังชีวิตไปวันหนึ่งๆ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว สิ่งเหล่านี้ก็แตกกระเด็นลงไปตามสภาพของเขา ธรรมชาติที่บริสุทธิ์นั้นเป็นวิมุตติตามเดิมของสภาพที่บริสุทธิ์นั้น ไม่ปรากฏว่าจะเข้าสู่ภพสู่ชาติสู่ความแก่เจ็บตาย เป็นสังขารขึ้นมาอีก นี้เรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลาย เป็นความสุขอันยิ่งใหญ่ดังนี้

ทีนี้การอบรมจิตใจของเรา ก็เพื่อจะทำตนของตนให้พ้นอุปสรรค หรือสิ่งกีดขวางความทุกข์ความทรมานทั้งหลาย ให้ได้มีความราบรื่นในคติของตนๆ ไปเป็นลำดับๆ ถ้าหากว่าเราไม่สามารถบรรลุมรรคผลอันสูงสุดก็ตาม คุณงามความดีทั้งหมดที่เราทำไว้นี้จะเป็นนิสัยปัจจัยของเรา ให้ได้ต่อภพต่อชาติที่ดี สมความมุ่งมาดปรารถนาต่อไป เพราะความเกิดนี้มีช่องมากที่สุด ถ้าเราไม่ได้ทำคุณงามความดีไว้แล้ว เราอาจเกิดผิดพลาดจากความปรารถนาของเรา ห่างไกลกันเหมือนฟ้ากับแผ่นดินเลยทีเดียว ให้เราคิดใกล้ๆ อย่างนี้ เรามองเห็นด้วยตาของเรา เช่นอย่างที่นั่งอยู่ด้วยกันนัดนี้มีทั้งคนชั้นสูง มีทั้งคนชั้นกลาง มีทั้งคนชั้นต่ำ มีทั้งคนมั่งมีคนจน มีทั้งคนโง่คนฉลาด ความเป็นทั้งนี้ใครได้ปรุงให้เรา ได้สมความปรารถนาหรือไม่นั้นเป็นขึ้นด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เราก็ควรสั่งสมกรรมที่ดีไว้ เพื่อให้สมหวังในอนาคต คือกาลข้างหน้า

เพราะอำนาจของกรรมนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เราเป็นผู้มีอำนาจทำกรรม แต่กรรมก็สามารถหรือมีอำนาจที่จะให้ผลแก่เรา เมื่อกรรมให้ผลแล้วเป็นกรรมดี เราก็ดีเป็นคนมั่งมี เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด มีอำนาจวาสนา มีบุญญาภิสมภาร ต่างจากมนุษย์ทั้งหลาย ที่เกิดมาเป็นชาติมนุษย์ด้วยกัน ถ้าเป็นกรรมชั่ว ผลที่ได้รับก็ชั่ว รูปกายไม่สมประกอบ เต็มไปด้วยความขาดแคลนกันดาร

ชื่อว่าทุกข์ในโลกที่เราเกิดนั้น ปรากฏว่าไหลมารวมอยู่กับเราผู้เดียวหมด เช่นเดียวกับส้วม เป็นที่ไหลมารวมแห่งมูตรคูถทั้งหลายฉะนั้น กรรมจึงเป็นเหมือนพรหมลิขิต ผู้ที่รอให้บำเหน็จบำนาญแก่เรา ผู้ทำกรรมดีและกรรมชั่วตลอดเวลา

เพราะฉะนั้น จงพยายามอบรมจิตใจของเรา ให้เป็นผู้มีอำนาจวาสนาขึ้นที่ใจของเรา เราไม่ได้มุ่งที่จะมีอำนาจวาสนาบังคับบัญชาผู้ใดก็ตาม เราเป็นผู้มีอำนาจวาสนาบังคับบัญชา กาย วาจา และจิตใจของเราให้ได้ทำคุณงามความดี หรือได้ทำผลทำประโยชน์แก่โลกแก่ธรรมได้ ตามความต้องการของเราเท่านี้ก็ยังเป็นการดี ดีกว่าบุคคลผู้ที่ไม่เคยสนใจและไม่เคยได้บำเพ็ญทางธรรมมาเลย เมื่อเราเป็นผู้มีอำนาจวาสนาแก่กล้าแล้ว คำว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** พระพุทธเจ้าท่านก็มิได้ผูกขาด วางธรรมคำสั่งสอนลงไว้เพื่อให้เป็นมรดกสำหรับพวกเราทั้งหลาย จะได้ดำเนินเดินตามแนวทางของพระพุทธเจ้า เพื่อส่งเสริมอำนาจวาสนาบารมีของตน จนถึงจุดมุ่งหมายสุดท้าย คือ มรรคผล นิพพาน ก็ย่อมเป็นของเราแต่ผู้เดียว ซึ่งจะเรืองอำนาจในคุณงามความดีของตน

ฉะนั้น การอบรมจิตใจ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด นอกจากว่าเราจะมุ่งวิมุตติพระนิพพาน แต่เมื่อยังไม่สมความมุ่งมาดปรารถนา เพราะการกระทำหรืออำนาจวาสนาบารมีของตนยังไม่แก่กล้าเพียงพอที่จะหลุดพ้นไปได้ เรายังได้ไปถูกจุดหมาย ในกำเนิดที่เราจะเกิดข้างหน้า เราจะมีชีวิตก็มีอยู่ด้วยความราบรื่น เกิดในภพใด โลกใด แดนใดก็ตาม จะเป็นแดนที่มีความสำราญบานใจ เพราะอำนาจแห่งธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองรักษาตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺจารึ

พระธรรมย่อมรักษาบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปที่ชั่ว ดังนี้

คำว่า “พระธรรมเป็นเครื่องรักษานั้น” รักษาอย่างไร เบื้องต้นเราต้องรักษาธรรมเสียก่อน เช่น สภาการศึกษาที่เรานั่งฟังเทศน์อยู่ ณ บัดนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติหรือตามธรรมดาของตน ย่อมเกิดขึ้นจากการก่อร่างสร้างขึ้นของบุคคล หรือของท่านผู้มีใจบุญทั้งหลาย ศรัทธารวมกันเข้าหลายท่านหลายคนแล้วก่อร่างขึ้นก็เป็นสภา ฯลฯ เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ร่มเย็น เป็นสุขสำหรับเรา ฝนตกแดดออกเราก็ไม่ต้องเดือดร้อน วิตกวิจารณ์กับสิ่งเหล่านั้น เรานั่งอยู่สบาย นี่เพียงสภาการศึกษา หรือบ้านเมืองของเรานั้นยังรักษาความปลอดภัยให้เราได้หลายประการ สิ่งเหล่านี้อาศัยเราทำขึ้นจึงกลายเป็นสิ่งที่รักษาเราได้ ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เบื้องต้นเราจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติธรรม รักษาธรรม คือรักษา กาย วาจา ใจ ของตนให้เรียบร้อย ให้มีความสงบ ให้เป็นไปด้วยความราบรื่นในทางธรรม ด้วยอำนาจแห่งการรักษาธรรมนี้แหละ พระธรรมจะต้องรักษาเรา เราเกิดมาในสถานที่ใด อำนาจของธรรมที่เราได้สร้างสมอบรมไว้แล้ว จะตามสนับสนุนเรา ให้ได้มีความอยู่เย็นเป็นสุขในทุกภพทุกชาติ ตลอดกาลที่เรายังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร เมื่อเรามีอำนาจวาสนาแก่กล้าแล้ว ก็สามารถที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ภัยในวัฏสงสาร ปรากฏเป็น **เตสำ วูปสโม สุโข**

ความระงับดับเสียซึ่งเครื่องกังวล คือสังขารทั้งหลายเหล่านี้เสียได้ ให้ถึงฝั่งฟากโน้น คือพระนิพพาน

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จงมาปกเกล้าเหล่าท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ให้มีความสุขกายสบายใจ ทุกทิพาราตรีกาล เทอญ

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนา

แสดง

ในโอกาสบำเพ็ญกุศลสตมวารและบรรจุศพ

นางทิพย์ พงศ์พิพัฒน์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

.มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโตติ

บัดนี้ จะแสดงธรรมมิกถาพรรณนาศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาบารมีของท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีท่านเจ้าภาพเป็นต้น ซึ่งงานนี้เกี่ยวกับคุณแม่ทิพย์ พงศ์พิพัฒน์ ได้มรณกรรมไป เจ้าภาพมีการบำเพ็ญกุศลอุทิศถึงท่านตลอดมามิได้ขาด นับแต่วันมรณกรรมจนถึงวันนี้ และวันนี้ท่านเจ้าภาพ มีวิสารทศรัทธาคือเป็นผู้มีศรัทธาแกล้วกล้าในพระพุทธศาสนา นิมนต์ให้อาตมามาแสดงธรรม เพื่อเป็นอุบายแก้ไขสิ่งที่ขัดข้องซึ่งอาจมี และเป็นคติเครื่องเตือนใจให้สำเร็จประโยชน์ เป็นธรรมสวนามัยอานิสงส์สืบต่อไป ตามกระทู้ธรรมที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า **มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต** ดังนี้แปลใจความว่า เรามีความตายแน่นอน จะหลีกเลี่ยงไปไม่พ้นทั้งคนทั้งสัตว์ไม่มีประมาณซึ่งมีอยู่ในโลก จะไม่มีท่านผู้หนึ่งผู้ใดเล็ดลอดออกจากความตายซึ่งขวางหน้าอยู่นี้ได้

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า อย่าพากันประมาท เมื่อถึงคราวจวนตัวจะเสียหลัก ยึดอะไรไม่ทัน เพราะความตายเป็นคติธรรมดาของทุกคนจะต้องยอมรับ จึงควรพิจารณาเนืองๆ เพราะเป็นสิ่งที่ติดแนบอยู่กับตัวทุกคน ที่ท่านสอนอย่างนี้ ก็เพื่อเตือนหมู่ชนให้รู้ความจำเป็นสำหรับตัวและเตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ามรณกรรมด้วยความองอาจกล้าหาญ ตามหลักธรรมที่ได้อบรมมามิได้สอนเพื่อให้จิตใจมีความโศกเศร้าเหงาหงอย และเกิดความท้อใจและเบื่อหน่ายต่อชีวิต ไม่อยากขวนขวายในการทำมาหาเลี้ยงชีพ จะประกอบการงานใดๆ ก็คิดถึงแต่เรื่องความตายจนไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอน ทำให้การครองชีพทุกอย่างล้มเหลวไปหมด แต่สอนเพื่อให้เกิดสติปัญญารู้เท่าทันสิ่งที่มีอยู่กับตัว และสิ่งเกี่ยวข้องซึ่งมีเกิดมีดับ มีได้มาและเสียไป อยู่ทำนองนี้เป็นประจำทั่วโลกดินแดน จะมีวิธีใดบ้างซึ่งสามารถต้านทานเพื่อหลีกเว้นไปได้โดยปลอดภัย ไม่เสียท่าเสียที ซึ่งทั้งโลกจะต้องประสบด้วยกันทุกราย หนีไม่พ้นแน่นอน

การประสบของโลกที่เกี่ยวกับมรณภัยนี้ ย่อมมีผู้ได้เปรียบและเสียเปรียบต่างกัน เพราะความรู้มีลึก ตื้น แหลม คม ต่างกัน ดังนี้ ท่านจึงสอนอุบายวิธีไว้ เพื่อเป็นเครื่องพิจารณาว่า “**ชราธมฺโมมฺหิ**” เรามีความแก่ประจำขันธ์บ้าง “**มรณธมฺโมมฺหิ**” เรามีความตายประจำตนบ้าง สำหรับความแก่เป็นภัยอันหนึ่งซึ่งบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาไม่นิยม กาล สถานที่ เช่น กลางวัน กลางคืน

เดือน ปี วันเสาร์ วันอาทิตย์ วันพระ วันโกน เป็นวันผ่อนงานหยุดงาน แต่เป็นวันทำงานเพื่อความแก่ไปตลอดสาย และบีบคั้นอยู่ทำนองนั้นตลอดไป ท่านจึงสอนไว้ว่า "**ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา**" ขันธ์ทั้งห้าเป็นภาระอันหนักยิ่ง เพราะรบกวนและบีบคั้นอยู่เสมอมา **อกาลิโก** ภูเขาทั้งลูก แม้จะใหญ่โตและสูงจรดฟ้า ก็มิได้มาเกี่ยวข้องและบีบบังคับเราให้เป็นทุกข์หรือลำบากด้วย พอจะจัดว่าเป็นภาระกับเขา

ส่วนธาตุขันธ์ที่มีอยู่กับตัวนี้เป็นภาระที่ทำความกดถ่วง และรบกวนอยู่ตลอดเวลาทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหวไปมา เป็นการทำเพื่อระบายทุกข์และบรรเทาทุกข์ พออยู่ได้ไปวันและเวลาหนึ่ง ๆ ไม่ให้บีบคั้นจนเกินไป นอกจากขันธ์รบกวนเป็นประจำแล้ว ผู้รับผิดชอบในขันธ์ยังต้องคอยระวังรักษา และทำการขวนขวายเพื่อเยียวยาพอประทัง ๆ ซึ่งล้วนเป็นเรื่องแสนกังวลไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ แม้เช่นนั้น ก็ยังมีการรบกวนได้จากสาเหตุนานาชนิด เช่น เกิดโรคภัยต่าง ๆ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นภัยแก่มวลมนุษย์และสัตว์ไม่มีประมาณ เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะควรคิดปฏิบัติอย่างไรในทางสติปัญญา อันเกี่ยวแก่คุณธรรมเครื่องป้องกัน และรักษาตนให้พอเหมาะพอควรต่อขันธ์ ไม่ลุ่มหลงจนเกินไปทั้งฝ่ายเพลิดเพลินและเศร้าโศกที่มีขันธ์เป็นเหตุ นี่เป็นปัญญาสำคัญที่เราควรพิจารณาเสมอ

ดังที่เรามาในงานศพวันนี้ ทางที่ถูกตามธรรมแล้วก็คือมาเยี่ยมญาติ เพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันนั่นเอง ไม่เพียงคิดว่ามาเยี่ยมศพ มาให้เกียรติศพ หรือมาให้เกียรติท่านผู้เป็นเจ้าภาพเท่านั้น แต่เป็นการมาปลงธรรมสังเวชด้วย ว่าทั้งท่านและเราที่อยู่ในโลกอนิจจัง อันเป็นโลกไม่แน่นอน ทั้งที่เป็นมาแล้ว ทั้งที่กำลังเป็นไปอยู่ และกำลังเป็นไปในอนาคตไม่มีสิ้นสุด ย่อมมีสภาพเช่นเดียวกันกับที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้ แม้ตัวเราเองซึ่งมีสุขภาพสมบูรณ์อยู่ ณ บัดนี้ ก็จำต้องมีวันหนึ่งซึ่งจะเป็นเช่นนี้แน่นอน นี่คือธรรมสังเวช ยาแก้ความลืมตัวในการมาเยี่ยมศพและเวลาปกติธรรมดา เรียกได้ว่า "**โอปนยิโก**" สามารถน้อมเอาเรื่องของคนอื่นเข้ามาสู่ตัวเราได้ ไม่เสียเวลาที่ได้มาพบเห็นเทวทูต คือ ผู้เตือนอย่างประเสริฐ

การพิจารณาความตายอันเป็นสัจธรรมเป็นอารมณ์ ย่อมเกิดสติปัญญาศรัทธาเชื่อมั่นในตัวเอง และกล้าหาญต่อความตายอันจะมาถึงตัวในวันข้างหน้า ทั้งเป็นผู้สนใจต่อการบำเพ็ญกุศลไม่อ่อนแอ เพื่อเป็นเครื่องยึดและเครื่องมือช่วยตัวเองในการเข้าสู่สงคราม คือ มรณกรรม อันเป็นสงครามล้างโลกโศกศัลย์สำหรับตัวโดยเฉพาะ ซึ่งใคร ๆ ไม่มีทางช่วยได้ การเรียนรู้ความเป็นอยู่ความเคลื่อนไหว ความเป็นไปของตัว ทั้งทางธาตุขันธ์และทางจิตใจด้วยดี จัดเป็นวิชาอันยอดเยี่ยมในไตรภพ และเป็นวิชาที่ทำคนให้องอาจและสม่ำเสมอต่อเหตุการณ์ได้ดี

ฉะนั้น การเรียนและอบรมในวิชาธรรมเพื่อรู้เรื่องของตัวจึงมิใช่เรื่องเล็กน้อย ต้องมีครูอาจารย์สั่งสอนและพาดำเนิน ไม่เช่นนั้นก็เป็นไปได้ยาก หรือเป็นไปไม่ได้ หลักวิชาธรรมเป็นธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้แล้วอย่างถูกต้อง ที่เรียกว่า "สวากขาตธรรม" เพราะชอบโดยเหตุโดย

ผลที่ลงในหลักความจริงไม่ผิดเพี้ยน เช่น สอนว่าทุกสิ่งมีความแปรปรวนประจำตน ก็เป็นความจริง เกิดแล้วต้องตายก็จริง ไม่ปรากฏสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตลอดไป แต่การเกิดตายนั้นเป็นปัญหาสำคัญอยู่ที่ใจผู้เป็นเจ้าของ

เพราะใจเป็นนักท่องเที่ยวที่ลือนาม ไม่มีเวลาอิ่มพอ จนนับภพชาติที่เกิดและตายของตัวไม่ได้ เพราะมากเหลือประมาณ ที่จิตท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ถ้าสามารถเที่ยวตามเก็บเอาภพชาติของตัวที่เกิดและตายไปแล้ว มากองไว้ในแผ่นดินที่อาศัยอยู่นี้ได้ แผ่นดินนี้ก็จะเต็มไปด้วยภพชาติของบุคคลคนเดียว แม้ในมหาสมุทรที่กว้างแสนกว้าง ก็จะไม่มีที่เหลืออยู่ แต่จะเต็มไปด้วยศพที่ตายเก่าตายใหม่ และตายก่อนตายหลังของบุคคลคนเดียว ถึงเช่นนั้นเราก็ไม่มีทางทราบได้ เพราะถูกปิดไว้ด้วยความสับสนระคนแห่งภพชาติจำนวนมากมาย และความหนาแน่นด้วยโมหะอวิชชา จึงสุดวิสัยที่จะไปเที่ยวขุดค้นขึ้นมานับมาอ่านให้เสียเวลา และป่วยการเปล่า ๆ สู้ตั้งหลักลงปัจจุบัน คือ ชาตินี้ดีกว่า

โดยถือว่าที่เราเกิดมานี้ ต้องมีสาเหตุพาให้เกิด และต้องมีสาเหตุพาให้เกิดมาเรื่อย ๆ จนถึงชาติปัจจุบันนี้ ถ้าไม่มีสาเหตุ คงเกิดมาเป็นคนและเป็นสัตว์ไม่ได้แน่นอนดังนี้ แล้วเตรียมตัวสั่งสมคุณงามความดี คือ กุศลศีลทานให้พร้อมสรรพ สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ รีบจัดรีบเตรียมแต่ต้นมือ ถึงคราวจะออกท่องเที่ยว (คือเวลาตาย) จะไม่ต้องลำบาก และก่ออุปสรรคใส่ตัวเองในภพนั้น ๆ เพราะการเกิดตายย่อมเป็นเหมือนเราไปเที่ยวตามเมืองต่าง ๆ ผู้ไปต้องเตรียมทุกสิ่ง เครื่องอาศัยที่เห็นว่าจำเป็นสำหรับตัวในการเดินทาง ถึงจะได้รับความสะดวกในการพักแรมในที่นั้น ๆ ถ้าหาไม่จะเป็นความลำบากทุกระยะที่ผ่านไปและพักอยู่

การท่องเที่ยวในวัฏสงสารก็ย่อมเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ผู้มีความฉลาดในเรื่องของขันธ์ดีพอสมควร หรือผู้ฉลาดทั่วถึงแล้ว ย่อมเป็นผู้พร้อมมูล เมื่อชีวิตยังอยู่ก็รื่นเริงในผลงานของตน แม้เวลาตายไปก็เป็น **สุคโต** คือ ไปดี ไม่มีความเดือดร้อนเสียใจ เพราะมีความอบอุ่นอยู่ภายในด้วยกุศลที่สร้างไว้อย่างพร้อมมูลแล้ว ถึงคราวมรณกาลมาถึงตัวก็ปล่อยให้ผ่านไปแบบคติธรรมดา เพราะปลง **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหว ใจมีความสงบเย็นอยู่ภายใน ไปแบบสบายหายห่วง ที่เรียกว่า “**ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ**” ธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว ผิดกับผู้ไม่ได้อบรมศึกษาอยู่ไม่น้อย ซึ่งไม่รู้เรื่องของตัวเสียเลย เห็นคนอื่นเจ็บป่วยก็เดือดร้อนแทน เห็นคนอื่นตายก็เป็นทุกข์เดือดร้อนแทน บทถึงวาระของตัวเข้าจริง ๆ เลยคว้าอะไรไม่ทัน และตายไปแบบหมดความหมายไร้ญาติ

ผู้เรียนรู้รอบในขันธ์แล้ว ย่อมทราบตามสภาพของมันที่เป็นอยู่ และสลายไปด้วยความมีหลักใจอันมั่นคง ไม่พะว้าพะวงห่วงหน้าห่วงหลัง อันเป็นทางเพิ่มทุกข์ให้แก่ตัวมากขึ้น จนผลสุดท้ายเป็นไฟทั้งกองเผาผลาญรอบตัวรอบใจ และตายไปแบบลอยแพหมดความหมายในตัวเอง

หลักวิชาธรรมของพระพุทธเจ้าท่านสอนให้เรียนที่กายที่จิตเป็นสำคัญ เพราะจิตเป็นผู้พาอยู่พาไป และเป็นผู้รับผิดชอบในขันธ์ จิตจึงควรได้รับการอบรมให้รู้เรื่องของตัวพอควร เราทุกคนเมื่อถึงกาลจริงๆ แล้ว จะบังคับให้อยู่ต่อไปก็ไม่ได้ ต้องไปอย่างแน่นอน และไปตามคติและกรรมนิยมของตน ไม่มีสิ่งใดจะต้านทานไว้ได้ เช่นเดียวกับพวกเรามารวมกันอยู่ในสถานที่นี้ด้วยกิจจำเป็น แต่เมื่อถึงกาลจะต้องจากกันแล้ว จะรวมอยู่กันต่อไปดังที่รวมกันอยู่ขณะนี้ย่อมไม่ได้ จำต้องจากกันไปสถานที่อยู่ของตน ซึ่งอยู่ในที่ต่างๆ กัน ใครมีหน้าที่การงานหรือสุขทุกข์ประการใด จำต้องรับผิดชอบในตัวเอง ที่เรียกว่ามาและไปด้วยความจำเป็น

อนึ่ง การเกิดเป็นมนุษย์และสัตว์จะให้คงเส้นคงวาในภพชาตินั้นๆ ตลอดไปย่อมไม่เป็นฐานะที่สัตว์โลกจะพึงได้ตามหวัง จำต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งดีชั่วที่ตนทำไว้ต่างๆ กัน พาให้เป็นไป สิ่งที่ทำให้สัตว์โลกหมุนไปเวียนมาในภพชาติไม่มีวันจบสิ้นลงได้มีอยู่สาม คือ กิเลส กรรม วิบาก ท่านเรียกว่าวัฏวนกิเลส เป็นต้น เหตุให้สัตว์คิดนึกดีชั่ว ที่เรียกว่าทำกรรมอยู่ภายในและระบายออกมาทางวาจาทางกาย ผลจึงทำให้สัตว์ได้รับความสุข ความทุกข์ ความดีใจและเสียใจ เพราะสิ่งที่ประสบสมหวังบ้างไม่สมหวังบ้างประจักษ์ใจที่ทุกคนปฏิเสธไม่ได้ และมีทางที่จะประสบกับสิ่งดังกล่าวนี้ตลอดไป เมื่อมีการท่องเที่ยวในภพชาติอยู่ เพราะอำนาจกิเลสและกรรมพาให้เป็นไป

ท่านจึงสอนไว้เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจแก่ชาวเรา ผู้มีกิเลสและกรรมพาให้ท่องเที่ยวในภพชาติไม่มีประมาณว่า “**กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตํ**” ดังนี้ แปลความว่า กรรมย่อมจำแนกแจกสัตว์ให้เลวทรามและประณีตต่างๆ กัน ฉะนั้น สัตว์โลกที่เกิดมาในภพต่างๆ จึงมีรูปร่างลักษณะ ดี-ชั่ว-สุข-ทุกข์ เป็นวิบากติดตามมาต่างกันจนประมาณไม่ได้ ผู้ฉลาดจึงเลือกเฟ้นในกิจที่ทำกรรมที่สร้าง ก่อนลงมือทำ ไม่ทำแบบสุ่มเดาเอาตามความชอบใจ จึงเป็นผู้มีหวังได้ครองความสุขความสมหวังในภพชาติที่เกิดกำเนิดที่อุบัติ และมีหวังที่จะกำจัดภพชาติให้น้อยลงเป็นลำดับ ซึ่งเป็นการตัดทอนความทุกข์ทรมาน แห่งการท่องเที่ยวในสงสารให้สั้นเข้าทุกระยะอีกด้วย

คำว่าพุทธศาสนา ถ้าเทียบทางด้านวัตถุก็คือแบบแปลนของท่านผู้รู้นั่นเอง นำออกสั่งสอนสัตว์เพื่อรู้วิธีดำเนินความประพฤติทางกาย วาจา ใจให้ถูกทาง ผลเป็นความสุขความสมหวัง พระพุทธเจ้าทรงทำการประกาศสอนโลกมาเป็นเวลานาน และได้ผลเกินคาดหมายตลอดมา ผู้มีศรัทธาเชื่อมั่นตามหลักธรรมที่สอนไว้ ย่อมทรงตัวอยู่ได้ด้วยความดี ไม่ลุ่มหลงไปตามมรสุมที่พัดผันอยู่ทั้งวันทั้งคืนที่สามัญสำนึกชอบและตกอยู่ใต้อำนาจของมัน ไม่สนใจศึกษาอบรมธรรมอันเป็นทางแก้ไข ยังพยายามคิดและสั่งสมขึ้นเผาผลาญตนจนหาทางออกไม่ได้อีกด้วย ที่เรียกว่าจมไปเลยเท่านั้น ทั้งนี้เพราะขาดความคิดอ่านไตร่ตรองความยับยั้ง จึงไม่มีโอกาสเข้ามาสนองได้ สุดท้ายก็แสดงความหมดหวังว่า “กรรมของสัตว์” ไปตามๆ กัน

พวกเราชาวพุทธ ซึ่งเป็นบริษัทของท่านผู้บริสุทธิ์ ทั้งพระทัยและพระโอวาทที่สั่งสอน เมื่อมาพบกับความวิโยคพลัดพรากอย่างนี้ได้คิดและสะดุดใจอย่างไรบ้างหรือไม่ สมกับเราเป็นชาวพุทธที่ใคร่ครวญ หรือมีแต่การคร่ำครวญระทมทุกข์ไม่มีจบ และลงเอยแบบไม่เป็นท่าทั้งผู้จากไปและผู้ยังอยู่ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็นับว่ามาเพื่อก่อทุกข์และกลับไปเพื่อเสริมทุกข์ ไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ อันนับว่าไม่สมควรแก่เราอย่างยิ่งที่จะอาภัพ ต่อการคิดหาทางปลดเปลื้องตนจากความมืดมนอนธการ ที่ไม่มีกลางวันกลางคืนเช่นนั้น ที่ท่านสอนว่า "**มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต**" นั้น ท่านมิได้สอนเพื่อให้เราหดหู่เสียใจ แต่สอนเพื่อให้หาทางออกอย่างแยบยลด้วยปัญญาต่างหาก ดังท่านที่เป็นศาสดาเคยพิจารณา และได้ผลมาแล้วจากธรรมเหล่านี้ เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเสมือนทางเดินเพื่อความปลอดภัยหายทุกข์มีความสุขเป็นแดนเสวย

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงสอนไม่ให้ประมาท แม้เห็นท่านผู้อื่นตายก็ให้ระลึกถึงตัวเราว่าท่านผู้นี้ไปแล้วในวันนี้ เราอาจตามไปในวันหน้าก็ได้ เพราะเรื่องเช่นนี้ต้องเป็นเรื่องของเราในวันหนึ่งแน่นนอน เมื่อมีอุบายสอนตนอยู่ทำนองนี้เนืองๆ ย่อมทำให้เราไม่นอนใจในชีวิตความเป็นอยู่ว่าจะไม่มีวันจากไป ความจริงก็คือสิ่งที่จะต้องสลายไปอยู่ทุกเวลา เช่นเดียวกับสังขารทั่วๆ ไป ไม่เป็นสิ่งที่จีรังถาวรอะไรเลย ผู้พิจารณาเนืองๆ อย่างนี้ย่อมมีทางทราบคติธรรมดาของสังขารทั้งภายในภายนอกได้ดี ไม่ว้าวุ่นขุ่นมัวเวลามรณกาลมาถึงตัว มีสติสัมปชัญญะประคองตัวทุกระยะกาลที่คับขัน และไปด้วยความสงบสุข ที่เรียกว่า "**สุคโต**" (ไปดี) ซึ่งน่าอนุโมทนาด้วยสันติธรรมของผู้เช่นนั้นเป็นอย่างยิ่ง ที่นานๆ จะเจอสักรายหนึ่ง

ถ้ากำลังใจยิ่งกว่านั้นก็เป็นผู้องอาจกล้าหาญไม่สะทกสะท้านต่อความตาย โดยเห็นว่าการมากับการไปเป็นเรื่องของขันธ์โยกย้ายเปลี่ยนแปลงไปตามกาลของมันเท่านั้น ไม่มีส่วนเสียหายใดมากระเทือนถึงใจของผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แล้ว ปล่อยให้ขันธ์ผ่านไปอย่างหมดเยื่อใยหายห่วง ด้วยเหตุนี้แลนักปราชญ์ทั้งหลาย จึงสอนไม่ให้มองข้ามใจผู้เป็นตัวการสำคัญไปทางอื่น เพราะร่างกายเปรียบเหมือนบ้านหลังหนึ่งๆ เท่านั้น ส่วนใจเปรียบเหมือนเจ้าของบ้าน กายแตกสลายเปรียบเหมือนบ้านปรักหักพัง เจ้าของบ้านคือใจ ก็ออกจากร่างไปก่อร่างใหม่ ซึ่งเทียบกับเจ้าของบ้านไปปลูกสร้างบ้านหลังใหม่ ถ้าเจ้าของบ้านฉลาดและมีทรัพย์มาก ก็ปลูกสร้างบ้านหลังใหม่ได้อย่างมั่นคงและสวยงาม

ถ้าไม่มีทรัพย์มากพอจะปลูกได้ตามใจหวัง ก็เป็นหน้าที่ของตัวจะตะเกียกตะกายหาที่อยู่อาศัยใหม่ตามกฎของความจำเป็นบังคับ ถ้าหาไม่ก็ย่อมทนทุกข์ลำบากเองไม่มีใครช่วยได้ จิตที่ออกจากร่างเก่าไปสู่ร่างใหม่ ก็ขึ้นอยู่กับทรัพย์ภายใน คือบุญกุศล ถ้าบุญกุศลมีมาก ร่างที่จิตไปก่อภพใหม่ก็สดสวยงดงาม อายุก็ยืนนาน ความสุขเป็นเครื่องเสวยก็มีไม่อับจนในภพชาตินั้นๆ ถ้าหาไม่ก็ลดภพชาติและฐานะให้ต่ำลงมาตามลดับ และอาจลดลงมาเป็นภพ-ชาติแห่งสัตว์ตัวอาภัพก็ได้

ไม่มีประมาณ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าขยาดอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ผู้มีวิจารณญาณ จึงไม่ควรนอนใจ เมื่ออยู่ในฐานะที่ยังพอแก้ไขได้อยู่ ยังไม่สายเกินไป

เพราะอนาคตของเราแต่ละคน ไม่ทราบจะไปแบบไหน ถ้าเกิดไปเจอเอาแบบที่เห็นๆ กันอยู่ตามข้างถนนหนทาง และสถานที่ต่างๆ เข้า ที่เขาร้อยเป็นพวงๆ มาขายอยู่ตามข้างถนนแถวบางปูและที่ต่างๆ เหมือนปูนาปลาทะเลและร้อยแปด ที่เห็นและน่าสลดสังเวชเหลือประมาณ แล้วจะทำอย่างไร เพราะที่พบเห็นแบบอกสั่นขวัญหายใจไม่อยู่กับตัว ซึ่งมีร้อยแปดพันประการนั้น มักมีอยู่ทั่วไปในไตรภพ ไม่ใช่จะมีอยู่จำนวนน้อยๆ พอที่จะไม่สนใจกับตัวว่าเราอาจเป็นอย่างนั้นเข้าบ้างก็ได้ เรื่องทั้งนี้เป็นเรื่องเจ้ากรรมทั้งนั้น ใครจะไปนึกไปฝันอยากจะเจอเล่า แต่ก็ต้องเจอต้องเป็นจนได้ ถ้าไม่มีคุณงามความดีคอยช่วยฉุดเอาไว้

ฉะนั้นท่านจึงสอนให้เตรียมตัวเตรียมใจ อย่าไว้ใจพราง (คนโกหก) อย่าวางใจคน จะจนใจเรา คำว่าใจพรางและใจคนนั้นก็คือใจเราที่เป็นนักโกหกตัวเองนั่นแล จะเป็นใจใครที่ไหนกัน โปรดคิดดูในวันหนึ่งใจเราคิดโกหกเราวันละเท่าไร นับไม่ถ้วนเลย อย่าเข้าใจว่าใจของเราดีเชื่อถือได้ ถ้าเป็นคนอื่นมาตั้งหน้าโกหกเราขนาดที่เราโกหกเรานี้ เราจะลงใจและยอมคบไม่ได้เลยในชีวิตนี้ และต้องเกิดเรื่องกันอย่างแน่นอน แต่เราโกหกเรา รู้สึกดีและสนิทใจ แบบหลับไม่รู้จักตื่น เหมือนแม่กล่อมลูกด้วยบทเพลงฉะนั้น

เท่าที่อธิบายธรรมในลักษณะยาแก้โรคที่เข้าบอระเพ็ดนี้ เนื่องจากได้เคยเห็นความโกหกที่เคยแสดงอยู่กับตัวตลอดมา จึงได้หยิบยกมาแสดงเพื่อท่านผู้ฟังนำไปพิจารณา หากมีเรื่องโกหกตัวดังที่ว่า จะได้ช่วยกันแก้ไขดัดแปลงเสียให้ดี ความซื่อตรงต่อตัวเองจะได้มีทางเจริญได้ คิดว่าจะทำอะไรที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ จะมีวันสำเร็จได้ง่าย ความโกหกไม่เข้าไปทำลายดังที่เคยเป็น สิ่งสำคัญในตัวเราก็คือการคิดหาอุบายต่างๆ มาหักห้ามตนในสิ่งที่เห็นว่าไม่ควร เพราะความสงบสุขในปัจจุบันและอนาคตอันเป็นหน้าที่ของตัวจะต้องรับผล เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาอย่างยิ่ง ไม่ควรปล่อยใจให้เป็นไปตามบุญตามกรรมซึ่งฟังแล้วน่ากลัวอย่างยิ่ง

เพราะการปล่อยตัวปล่อยใจเช่นนั้น เหมือนไม่มีเจ้าของเป็นผู้รับผิดชอบในความสุข-ทุกข์เอาเลย ถ้าต้องโทษก็ไม่มีวันปลดปล่อย ติดตะรางก็ไม่มีวันพ้นโทษ ถ้าตกนรกก็ไม่มีวันโผล่ขึ้นมาเห็นดินเห็นฟ้ากับโลกเขา ถ้าเกิดเป็นเปรตเป็นผีก็ไม่มีวันได้รับผลทานที่คณะญาติอุทิศไปให้ ถ้าเกิดเป็นสัตว์ก็ไม่มีวันเปลี่ยนภพเปลี่ยนภูมิ ถ้าเป็นโรคก็ไม่มีวันหาย นอกจากจะคอยวันตายท่าเดียว ความไม่มีหวังนี้ ไม่ว่าอะไรไม่เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเลย คนหมดหวัง เราหมดหวัง หรืออะไรหมดหวัง มันเป็นสิ่งที่น่าใจหายทั้งนั้น ทั่วโลกไม่มีใครปรารถนากัน เราเป็นมนุษย์ จึงไม่ควรสร้างความหมดหวังไว้สำหรับตัวเมื่อหนทางหลีกเลี่ยงยังมีอยู่

ทางหลีกเลี่ยงความหมดหวังคือ การให้ทานหนึ่ง การรักษาศีลหนึ่ง การอบรมใจด้วยภาวนาให้ใจฉลาดรอบคอบต่อเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนหนึ่ง ข้อใหญ่ใจความมีสาม ควรพยายาม

บำเพ็ญให้เกิดให้มีขึ้นในตน จะเป็นคนมีหลักยึดมั่นคงและอยู่สบาย เวลาจากไปจะไม่ห่วงหน้าห่วงหลังห่วงตนและสิ่งที่เคยเกี่ยวข้องอาศัย

ขอย้อนอธิบายสังขารธรรมที่เปรียบเหมือนหัวต่อ ซึ่งคอยสะดุดใจเราอยู่เสมออีกครั้ง เพื่อเป็นที่เข้าใจในการปฏิบัติต่อเขา คือร่างกายจิตใจนี่แล ที่ก่อเรื่องรำคาญและวุ่นวายให้แก่เราอยู่เสมอไม่เว้นแต่ละเวลา สังขารภายนอกเช่นตึกรามบ้านช่อง ต้นไม้ใบหญ้าเป็นต้น เขาเกิดขึ้นและดับไปตามเรื่องของเขา ไม่ก่อความกระทบกระเทือนแก่ตัวเราให้เป็นปัญหามากนัก ส่วนสังขารคือร่างกายจิตใจเรานี้ เกิดและคิดขึ้นแต่ละครั้ง ย่อมทำความทุกข์ลำบากให้แก่เรามากมาย ตกคลอดออกมาแต่ละครั้ง กว่าจะเป็นมนุษย์ได้ก็สลบไสลและแทบตาย บางรายก็ตายเสียแต่อยู่ในท้องมารดาก็มีจำนวนไม่น้อย เพราะความทุกข์ทรมานมากในการเกิดการตาย

แต่เราเข้าใจว่าการเกิดเป็นของดีมีความสุข จึงปรารถนาอยากเกิดกันเรื่อยๆ ไม่คิดอยากให้มีสิ้นสุด เนื่องจากไม่คำนึงถึงความทุกข์ที่ตามมาในขณะนั้น และความทุกข์ในการตายที่เป็นผลของความเกิด ทั้งไม่ได้คิดว่าความเกิดเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งมวล ความจริงนับแต่เริ่มตั้งครรภ์ในท้องของมารดามา จนถึงวันตกคลอดออกมาเป็นมนุษย์ มันเป็นเรื่องความทุกข์ล้วนๆ ที่เรียกว่าสังขารเริ่มก่อกวนและเริ่มเป็นตัว “**อนิจฺจา วต สงฺขารา**” ซึ่งแปลได้ ๓ ประเภท คือสังขารที่คิดปรุงออกจากใจหนึ่ง สังขารที่ประชุมขึ้นเป็นร่างกายหนึ่ง และสังขารภายนอกอันได้แก่ทรัพย์สินเงินทองเป็นต้นหนึ่ง

สังขารทั้งสามประเภทนี้เป็นสิ่งที่น่ารักใคร่ชอบใจและหลงติดอยู่ ทั้งเป็นเหตุก่อทุกข์ให้แก่เจ้าของได้เสมอกัน คือ ความคิดก็ทำให้เพลิดเพลินและเศร้าโศกได้ ร่างกายก็ทำให้รักสงวนน่าเพลิดเพลินหลงใหล และคอยก่อกวนให้เราเป็นทุกข์อยู่เรื่อยๆ ทรัพย์สมบัติก็ทำให้คนลืมตัวและหยิ่ง จนทำให้ลืมความตายโดยไม่มีวันอิ่มพอ ฉะนั้นท่านจึงสอนให้สำนึกตัวอยู่เสมอ ไม่ให้หลงและเพลิดเพลินจนเกินไป สมบัติเงินทองซึ่งเป็นเครื่องประดับเกียรติและช่วยบรรเทาทุกข์ในกรณีต่างๆ เมื่อมีมาแล้วควรนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนและผู้เกี่ยวข้องเท่าที่ควร ไม่ควรกอดและหวงเอาไว้เฉยๆ เหมือนกรวดทราย เวลาตายไปสมบัติต่างๆ ก็ทิ้งอยู่อย่างนั้นไม่อาจติดตามไปด้วย พอช่วยบรรเทาทุกข์ในโลก ผู้ไปก็ไปตัวเปล่า ทุกข์อยู่เปล่าๆ แบบหมดที่พึ่ง คว้าหาอะไรไม่เจอ

สรุปแล้วก็พอได้ความว่า คนเราเวลามาเกิดก็มาตัวเปล่า เวลาตายไปก็ไปตัวเปล่าไม่มีสมบัติเงินทองอะไรๆ ติดตัวไป นอกจากบุญกับบาปเท่านั้น ผู้ฉลาดจึงคิดและขวนขวาย ทั้งสมบัติภายนอกเพื่อธาตุขันธ์ได้อาศัย ไม่อดอยากเดือดร้อนทั้งตนและผู้เกี่ยวข้อง ไม่ประมาทนอนใจ อันเป็นลักษณะของคนเกียจคร้านผลาญทรัพย์ทั้งสมบัติภายใน คือบุญกุศลเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ ทานก็บริจาคไม่ตระหนี่เหนียวแน่นเมื่อสิ่งของมีพอให้ทานได้ เป็นคนกว้างขวางไม่คับแคบเพราะความเห็นแก่ตัว เห็นสัตว์เช่นสุนัขที่ซูบผอมอิดโรยเพราะความหิวโหยอาหารเป็นกำลัง ถ้าพอเป็นไปได้ก็ให้ทานอาหารแก่เขากินพอประทังชีวิต เห็นคนจนและง่อยเปลี้ยเสียอวัยวะ ก็ให้ทานด้วยความ

เมตตาสงสารไม่ดูถูกเหยียดหยาม เพราะกรรมของสัตว์ย่อมมีต่าง ๆ กัน แม้เราเองก็อาจเคยเป็นมาแต่ระลึกไม่ได้ เห็นสมณะชีพราหมณ์ผู้มีศีลสังวร ก็ให้ทานด้วยความเคารพเลื่อมใส เห็นโบสถ์วิหารศาลาธรรมสวนะชำรุดทรุดโทรม ก็ช่วยบริจาคซ่อมแซม เห็นคนตกทุกข์ลำบากทรมานก็ช่วยเหลือเกื้อหนุนเท่าที่ควรจะเป็นไปได้

บุญที่เกิดจากทานนั้นบ้าง ทานนี้บ้าง การช่วยนั้นบ้าง การอุดหนุนนี้บ้าง ย่อมกลายเป็นมหากุศลและช่วยบุคคลผู้บำเพ็ญให้พ้นจากทุกข์ได้ ศีลพอทำได้ก็บำเพ็ญ ไม่ให้หลุดมือไปได้ คืองดเว้นการฆ่าสัตว์และเบียดเบียนกันก็เป็นบุญกองหนึ่ง ไม่ลักขโมยทรัพย์สมบัติของผู้อื่นก็เป็นบุญกองหนึ่ง ผู้ไม่ใช่สามีภรรยาของตัว เป็นไม่เกี่ยวข้องเด็ดขาด เป็นบุญกองหนึ่ง ไม่พูดโกหกหลอกลวงเป็นบุญกองหนึ่ง ไม่ดื่มของมึนเมามีสุราเป็นต้น เป็นบุญกองหนึ่ง รวมบุญที่เกิดจากศีลมัยแล้ว ก็เป็นบุญ ๕ กอง ถ้าเป็นกองเงินกองทองมีถึง ๕ กองใหญ่ ๆ แล้ว เจ้าของคงจะ.....และอาจจะ .....แน่นอน

การอบรมภาวนาก็บำเพ็ญไม่ท้อถอย มีเวลาว่างบ้างก็นึกพุทโธ ธัมโม สังโฆ บทใดบทหนึ่งประจำใจ ไม่ปล่อยใจให้เพ่นพ่านออกนอกลู่นอกทางที่จะเป็นความเสียหาย และทำความยุ่งยากกวนใจ เวลาจะหลับนอนก็บริกรรมพุทโธ ๆ จนหลับไปกับบทธรรม เมื่อพยายามทำอย่างนี้เสมอ ใจย่อมผ่องใสเยือกเย็น มองเห็นโลกว่า เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันอย่างสนิทใจ ใจอ่อนโยนด้วยเมตตาต่อเพื่อนร่วมโลกไม่คิดเป็นภัยต่อผู้ใด ใจอ่อนน้อมต่อธรรมด้วยความหวังพึ่งเป็นพึ่งตายตลอดกาล ไม่ยอมฝ่าฝืน ยืนหยัดอยู่กับศีลธรรม ใจกับธรรมกลายเป็นธรรมแห่งเดียว นี่แลคือกองมหากุศลอันยิ่งใหญ่ไพศาลไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน ลงบุญกับใจได้รวมเข้ากันเป็นธรรมทั้งแห่งแล้ว อยู่ที่ไหนก็เป็นสุข ดังท่านพระมหากัปปินเปล่งอุทานว่า “**สุขํ วต สุขํ วต**” สุขหนอ ๆ คือสุขเพราะใจกลายเป็นธรรมแห่งเดียวนั่นเอง ไม่เลือกกาลสถานที่ โลกนี้ โลกหน้า ถึงจะเป็นสวรรค์นิพพาน คือสถานที่ให้ความสุข เพราะใจเป็นธรรมชาติที่มีความสุขอย่างพร้อมมูลอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงไม่ควรนั่งเฝ้านอนเฝ้าของดีคือใจอยู่เปล่าจะเสียการ รีบตักตวงคุณงามความดีให้พอกับความต้องการจาก ทาน ศีล ภาวนาเสียแต่บัดนี้ จะได้ไม่ต้องบ่นหาความสุขและสวรรค์นิพพานอันเป็นที่น่ารำคาญอีกต่อไป

ได้กล่าวถึงสังขาร ๓ ประเภทที่ได้อธิบายผ่านมาบ้างแล้ว คือสังขารภายนอกได้แก่สมบัติเงินทองเป็นต้น สังขารที่สองคือร่างกายอันเป็นสังขารส่วนกลาง ซึ่งทำความกระทบกระเทือนแก่โลกและแก่เราตลอดมา เกิดก็เกิดยาก ทุกข์ก็มาก รักษาก็ลำบาก ตายก็ง่าย จำต้องรักษาอยู่ทุกขณะเพื่อไม่ให้ตาย โลกจึงวุ่นวายรักษากายมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะไปจริง ๆ แต่ก่อนจะไปต้องเขย่าลำต้นคือเรา (ใจ) ให้บอบช้ำและระทมทุกข์มากมายจนตั้งตัวไม่ติด บางรายถึงกับหมดสติเอาเลยกระทั่งตายไป ซึ่งควรเรียกสังขารเทวทัต เพราะทำลายความสุขของมนุษย์และสัตว์ทั่วโลก จนไม่มีใครจะอยู่สบายหายกังวลได้พอชั่วขณะ เป็นต้องถูกรบกวนจากเจ้ากองทุกข์นี้จนได้ ไม่

เลือกกาลและวัยเอาเลย พระพุทธเจ้าจึงเตือนไว้ว่า “**ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา**” เพราะแสนหนักกว่าภูเขาทั้งลูก และแสนทุกข์แสนร้อนยิ่งกว่าไฟทั้งกอง ทำลายจิตใจคนก็คือสังขารตัวนี้ ทำให้หลั่งน้ำตาก็คือสังขารตัวนี้ ขณะเกิดโรคภัยและเวลาจะจากไป ทั้งเคยเป็นอย่างนี้มาแต่ดึกดำบรรพ์ ที่อธิบายมานี้เป็นสังขารประเภทที่สอง

ส่วนสังขารประเภทที่สามได้แก่เจตสิกธรรมที่คิดปรุงขึ้นมาจากใจ นี่ยิ่งเป็นภัยใหญ่ ถ้าเราไม่ใช้สติปัญญายับยั้งเอาไว้ มันต้องพาคิดเข้าป่าดงพงลึก คิดเข้าโรงสุราบาร์เบียร์ คิดเข้าตรอกเข้าซอยต่างๆ อันเป็นทางหายนะโดยถ่ายเดียว เช่นคิดเป็นหญิงร้ายชายเลวทราม เป็นต้น ล้วนเป็นความคิดที่ยุแหย่ก่อกวน และทำลายตัวเองเหมือนรถเบรกแตก หรือผู้ขับเหยียบแต่คันเร่ง เร่งจนล้อหลุดลอยออกจากตัวรถ ทำเอาผู้ขับกระเด็นลงคลองและจมน้ำไปเลยฉะนั้น สังขารคือความคิดปรุงของใจนี้ คิดไม่มีประมาณว่าผิดถูกดีชั่ว ขอแต่ได้คิดก็พอใจ ท่านเรียกว่าสังขารประเภทก่อไฟแล้วดับไม่ลง นอกจากจะทำความพินาศแก่ตนเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนให้ระวังมากกว่าสังขารอื่นใดในโลก และสอนให้มีธรรมเป็นเครื่องยับยั้งไม่ให้คิดจนเลยเถิด เพราะโดยมากคนที่เสียจริตจิตวิกลก็เพราะสังขารประเภทนี้ทำลาย เนื่องจากสาเหตุไม่พอใจนานาชนิด ผู้ใช้สติปัญญาภาวนาตรวจดูเสมอ ย่อมมีทางทราบได้ว่าสังขารประเภทนี้เป็นภัยจริง และสามารถระงับดับได้จนถึงขั้น “**เตสำ วูปสโม สุโข**” คือ การระงับดับเสียซึ่งสังขารจำพวกที่เป็นสมุทัย เป็นความสุขที่ปลอดภัยอย่างยิ่ง

เมื่อดับสังขารประเภทนี้ได้สนิทแล้ว สังขารนอกนั้น เช่นร่างกายและสมบัติเงินทองเป็นต้น ไม่สู้สำคัญและเป็นภัยแก่จิตใจทั้งปัจจุบันและอนาคต จะปรากฏแต่ความสุขล้วนๆ สถิตอยู่ที่ใจเป็นอกาลิโก ไม่มีอะไรรบกวนหรือทำลายได้อีก การเกิดตายที่เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งมวล ก็มาจากสังขารภายในอันเป็นตัวสมุทัยนี้เท่านั้นพาให้เป็นไป เมื่อจิตก้าวเข้าสู่ “**เตสำ วูปสโม สุโข**” แล้ว ภัยทั้งปวงก็หมดไปโดยสิ้นเชิง ตามหลักธรรมท่านกล่าวไว้ว่า “**ทุกฺขำ นตฺถิ อชาตสฺส**” ทุกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่เกิด กิเลสตัณหาก็ไม่เกิด ภพ-ชาติก็ไม่มี ทุกข์จึงไม่มีที่จะเกิดอีกต่อไป ปัจจัยเครื่องหมุนเวียนจึงเป็นอันยุติลงที่ **เตสำ วูปสโม สุโข**”

นี้คือที่สุดทุกข์ ที่สุดสมมุติ และที่สุดแห่งธรรมทั้งมวล นี้คือแดนแห่งความเกษมอันแท้จริง แดนทั้งมวลรวมลงที่จิตดวงทรงไว้ซึ่ง “**เตสำ วูปสโม สุโข**” ที่ยังเหลืออยู่ก็เพียงอาการ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เคยมีประจำขันธ์เท่านั้น ส่วนเชื้อภายในจิตได้สิ้นไปโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ขณะที่ “**เตสำ วูปสโม สุโข**” ปรากฏขึ้น แม้จะคิดอ่านไตร่ตรองไปตามอัธยาศัยก็เป็นเพียงขันธ์ล้วนๆ ไม่ได้เป็นกิเลสตัณหาดังที่เคยเป็นมา ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงดับกิเลสทั้งมวลแล้ว ก็จำต้องอาศัยขันธ์ ๕ เป็นเครื่องมือประกาศสอนธรรมแก่โลกให้ได้รับประโยชน์ตลอดจนถึงวันพระนิพพาน เมื่อถึงกาลระหว่างขันธ์กับจิตจะเลิกรากัน พระองค์ก็ทรงปล่อยให้เป็นไปตาม

คติธรรมดา ขันธ์อันเป็นส่วนสมมุติก็ไปตามสมมุติ วิสุทธิจิตอันเป็นส่วนวิมุตติก็ไปตามบริสุทธิ์ของตน ไม่ระคนคละเคล้ากัน ท่านให้ข้อเปรียบเทียบว่า **ยถา ทีโป จ นิพฺพุโต**" เหมือนประทีปดวงไฟอันหมดเชื้อแล้วดับไปฉะนั้น การอธิบายสังขารภายในคือความคิดปรุงของใจ จนเตลิดเปิดเปิงไปถึง "**ยถา ทีโป จ นิพฺพุโต**" หวังว่าท่านผู้ฟังคงให้อภัยแก่พระป่า ซึ่งไม่ค่อยจะเข้าใจในสถานที่ กาลเวลาและสังคมที่ควรจะเข้าใจ

เท่าที่แสดงธรรมโดยยกท่านผู้มรณกรรมเป็นต้นเหตุด้วยคาถาว่า "**มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต**" ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ หวังว่าจะพอเข้าใจในเรื่องสังขารธรรม เพราะที่ตายไปแล้วนั้นก็คือสังขารธรรม เราก็ได้เห็นอยู่ประจักษ์ตา ส่วนเรายังไม่เคยเห็นเรื่องของตัว เพราะยังไม่เคยตายสำหรับชาตินี้ ดังนั้นขอได้โปรดพิจารณาเรื่องของคนอื่นมาเทียบกับเรื่องของตัว เพราะเรื่องของท่านกับเรื่องของเรา เป็นเรื่องเหมือนกัน ที่แตกต่างกันก็เพียงกาลสถานที่เท่านั้น ส่วนความตายนั้นจะต้องมีเหมือนกันแน่นอน โปรดนำมาพิจารณา อย่าได้ประมาทนอนใจ ศึกษาให้รู้เรื่องธาตุขันธ์ของตนให้เพียงพอ ด้วยหลักธรรมของพระพุทธเจ้าอันเป็นหลักวิชาที่ถูกต้อง ไม่มีสิ่งใดจะคัดค้านได้แล้ว เรียกว่าสวากขาตธรรม เป็นธรรมที่ตรัสไว้ชอบและเป็นนิยยานิกธรรม นำผู้ประพฤติปฏิบัติตาม ให้พ้นจากทุกข์ไปได้โดยลำดับ จนถึงที่สุดวิมุตติพระนิพพานประจักษ์ใจ จึงควรนำไปปฏิบัติบำเพ็ญ เพื่อเป็นเครื่องพยุงใจซึ่งกำลังหาหลักยึดอยู่ตลอดเวลา

แต่เพราะความไม่รู้ไม่เข้าใจว่า อะไรถูกอะไรผิด จิตจึงคว้าถูกแต่ยาพิษคืออารมณ์ที่เป็นข้าศึกแก่ตน ให้เกิดความรุ่มร้อน เราสังเกตดูก็พอทราบได้ในบรรดาอารมณ์ที่สามัญชนชอบ โดยมากต้องเป็นอารมณ์ที่เปรียบเหมือนยาพิษเคลือบน้ำตาลทั้งนั้น จึงแสดงผลเป็นทุกข์ ทั้งขณะที่สัมผัสและในกาลต่อมา บางอย่างก็ทำให้เพลิดเพลินในขณะนั้นแต่แล้วก็ให้ผลเป็นทุกข์ในภายหลัง เพราะน้ำตาลที่เคลือบยาพิษไว้มีหนาหรือบางต่างกัน คือ ให้ผลเร็วและช้าต่างกัน สุดท้ายก็คือยาพิษและให้โทษอยู่นั่นเอง

เพื่อความแน่ใจไม่ผิดหวัง จึงควรนำธรรมไปปฏิบัติต่อจิตใจ ลองดูผลจะต่างกันอย่างไรบ้างกับสิ่งที่เคยคิดนึกและดำรงมาแล้ว โดยทางภาวนาในท่าต่างๆ คือ นั่ง ยืน เดินหรือนอนก็ได้ ทำความสำรวมใจด้วยดี นึกกำหนดอานาปานสติ คือลมหายใจเข้าหายใจออก และทำความรู้สึกอยู่กับลมเข้าลมออก หรือจะบริกรรมบทว่าพุทโธก็ได้ ว่าพุทโธๆๆ อยู่ในใจด้วยความมีสติกำกับรักษาให้ติดต่อกัน ใจจะค่อยๆ เปลี่ยนความรู้สึกเข้าเป็นความสงบเย็นสบายภายในใจอย่างบอกไม่ถูก ถ้าจิตปรากฏผลดังที่ว่านี้ แม้ออกจากที่ภาวนาแล้วไปทำการงานในที่ต่างๆ อยู่ก็ตาม แต่จิตต้องคิดประหวัดถึงความสุขที่เคยได้รับในเวลาภาวนาอยู่เสมอวันหนึ่งหลายๆ ครั้ง เพราะเป็นความสุขที่แปลกกว่าความสุขอื่นใดที่เคยผ่านมา ทั้งใจก็จะจดจ่อต่องานภาวนาไม่ลดละ การทำงานก็ตั้งหน้าทำอย่างดีและเป็นระเบียบเรียบร้อย ใจไม่ค่อยหงุดหงิดผลุนผลันแบบคนใจร้อนที่มีเรื่องวุ่นวาย

ร้อยแปดอยู่ในใจ แต่กลายเป็นคนใจเย็นไม่โกรธง่าย แม้มีใครมาทำไม่ถูกใจก็มีการใคร่ครวญอย่างมีเหตุมีผล ไม่นำความโกรธเข้ามาตัดสินให้ตัวเองและคนอื่นต้องเดือดร้อนไปด้วย

การทำภาวนาในคราวต่อไปก็ทำตามวิธีที่เคยทำมาแล้ว คือให้จิตมีความรู้สึกอยู่กับคำบริกรรมหรือลมหายใจ โดยไม่คาดผลว่าจะเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง มีสติกำกับอยู่กับงานของจิตเท่านั้น เมื่อเหตุควรแก่ผลเพียงใด ผลก็จะแสดงขึ้นมาเป็นความสงบสุข หรือยิ่งขึ้นไปกว่าคราวที่แล้วๆ มา แต่นักภาวนาไม่ควรเป็นคนจับจด โดยคอยเอาแต่ผลอย่างเดียวแต่ลืมต้นเหตุคือการบำเพ็ญ ถ้าไม่ได้อย่างใจก็หยุดเสีย การทำอย่างนั้นไม่ค่อยเกิดผลเท่าที่ควร ทางที่ถูกควรมีความอดทน ทำจริงๆ จังๆ แล้วทำทุกวันได้ยิ่งเป็นการดี ส่วนเวลาทำควรเริ่มต้นน้อยไปหามาก นอกจากจิตรวมสงบลงเป็นความรู้อันเดียวแล้วเท่านั้น นั้นไม่ขึ้นอยู่กับเวลา จะรวมอยู่สักกี่ชั่วโมงก็ไม่มีปัญหา มันเป็นเหมือนครู่เดียวเท่านั้นในความรู้สึกเวลาจิตถอนขึ้นมาแล้ว ถ้าเพียรพยายามทำจนเห็นผลดังที่ว่านี้ จะเห็นของแปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นกับใจอย่างแน่นอน จิตนี่แลคือของอัศจรรย์ในโลกและในตัวเรา ควรค้นหาให้พบ ถ้าพบแล้วจะลืมและเห็นโทษในบรรดาสิ่งที่เคยหลงตะครุบเงามานานและจะออกอุทานเป็นคำแปลกๆ ขึ้นมาทันทีที่ได้พบเห็นในขณะนั้น

การเห็นจิตนั้น เริ่มเห็นแต่ขณะใจก้าวลงสู่ความสงบ มีอารมณ์เป็นอันเดียว และเห็นละเอียดเข้าไปเป็นขั้นๆ คือ ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา เป็นขั้นที่เห็นจิตไปโดยลำดับ จนถึงขั้นวิมุตติหลุดพ้น ก็ยิ่งรู้แจ้งชัดว่าจิตหลุดพ้นแล้ว ไม่มีทางสงสัยในระหว่างจิตกับขันธ์ วิธีที่จะให้เห็นจิตได้เป็นลำดับนับแต่หยาบจนถึงละเอียดสุด คือวิมุตติพระนิพพานนั้น คือการภาวนาอบรมจิต นี่เป็นวิธีที่ถูกต้องและแน่นอน ท่านที่ปลีกตัวออกแสวงหาที่วิเวกสงัด เพื่อกำจัดสิ่งที่ปิดบังจิต ท่านต้องทำตามแบบนี้ทั้งนั้น แบบนี้เรียกว่าภาวนาดูใจของตัวจนเห็นชัด กำจัดความสงสัยอันเป็นเรื่องของกิเลสทั้งมวลเสียได้ กลายเป็นโลกวิทู รู้แจ้งโลกขึ้นมาภายในใจดวงที่เคยมืดมิดมาเป็นเวลานาน

เพราะศูนย์กลางของโลกของธรรมคือจิตดวงเดียวนี้แล นอกนั้นเขาไม่มีความหมายว่าตนเป็นโลกหรือเป็นอะไร มีจิตดวงนี้เท่านั้นไปให้ชื่อให้นามแล้วก็มาหลงตัวเอง และหลงสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น ความรู้แจ้งเรื่องของตัวและรู้ตามหลักความจริงในสิ่งทั้งหลายนี้ ย่อมเกิดจากหลักภาวนา เพียงคิดเดาเอาเฉยๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าความเดากลายเป็นความจริงขึ้นมาได้ โลกและธรรมก็ไม่จำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์และนำมาปฏิบัติกัน ทำอะไรไม่ต้องมีแบบฉบับ ไม่ต้องมีแบบแปลนแผนผัง ความด้นเดาจะพากลายมาเป็นความจริง ความถูกและสบายไปเลย แต่ความจริงก็ต้องเป็นความจริงอยู่วันยังค่ำ ผู้ต้องการความถูกความจริง จำต้องมีแบบฉบับมาเป็นเครื่องดำเนิน ดังนั้นการอยากรู้ความจริงจากจิต การทำภาวนาจึงเป็นวิธีที่เยี่ยมยอดกว่าวิธีอื่นใดทั้งสิ้น ผู้หวังความปลอดภัยอยู่เย็นเป็นสุขและหวังความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง โปรดสนใจดูตนคือใจ ด้วยการอบรมภาวนาให้เห็นเท่าที่จะเห็นได้ ความสวัสดีมงคลทั้งหลายจะไหลมาสู่ตัวเราเอง

เท่าที่อธิบายมาก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ในธรรมที่ได้พยายามอธิบายให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบนี้โดยมากก็เป็นธรรมป่า เนื่องจากผู้แสดงเป็นพระป่า การแสดงธรรมจึงเป็นแบบป่าๆ ย่อมจะมีผิดพลาดไม่น้อย หวังได้รับอภัยจากบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายโดยทั่วกัน ในอวสานแห่งการแสดงธรรม ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จงมาคุ้มครองรักษาท่านทั้งหลายให้มีแต่ความสุขกายสบายใจ ปรารถนาสิ่งใดจงสมหวังในสิ่งนั้น และกุศลทั้งมวลที่บรรดาคณะญาติทั้งหลายมีท่านเจ้าภาพเป็นต้น ได้บำเพ็ญในการนี้ ขออุทิศกัลปนาผลถึงคุณแม่ทิพย์ พงศ์พิพัฒน์ ที่ล่วงลับไปแล้ว แม้ท่านจะสถิตอยู่ในสถานที่ใดก็ขอได้โปรดทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง แล้วมารับอนุโมทนาทานของท่านทั้งหลายที่อุทิศให้นี้ แม้ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีท่านเจ้าภาพเป็นต้น ก็จงมีส่วนแห่งบุญนี้ด้วยโดยทั่วกัน โดยนัยที่แสดงมาก็สมควรแก่เวลา เอวก็มีด้วยประการฉะนี้

ปาฐกถาธรรม

บรรยายแก่นักศึกษาที่ วิทยาลัยครู จังหวัดอุดรธานี

เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

วันนี้เป็นวันอุดมมงคล ซึ่งท่านที่เป็นนักศึกษาได้มีโอกาสมาพบปะ และฟังธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอาตมาจะเริ่มอธิบายตามสมควรแก่เวลา หากการอธิบายมีความผิดพลาดโดยประโยคแห่งธรรมหรือคำพูดใดๆ หวังว่าคงได้รับอภัยจากท่านผู้ฟังโดยทั่วกัน เพราะอาจารย์เป็นพระป่า โดยมากก็อยู่แต่ในป่า ไม่ค่อยมีโอกาสได้เข้าสังคมที่ท่านนิยมมาแล้วเพียงไร ฉะนั้น การพูดบางประโยคอาจผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้ จึงขออภัยจากท่านนักศึกษาทั้งหลายด้วย

คำว่านักศึกษา ก็รู้สึกว่าเป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจอยู่แล้ว เพราะหลักวิชาทุกๆ แขนงที่ท่านทั้งหลายศึกษาอยู่ เป็นวิชาที่ชี้แนวทางให้เราทราบถึงวิถีทางเดินแห่งชีวิตความเป็นไปทุกระยะ เพราะโลกมนุษย์ไม่เหมือนบรรดาสัตว์ ย่อมมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบ มีธรรม มีวินัย มีขนบธรรมเนียม เป็นเครื่องอยู่อาศัย เป็นเครื่องปกครอง จึงทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุกได้ ถ้าปราศจากกฎข้อบังคับหรือระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมแล้ว มนุษย์เราจะทำความกระทบกระเทือนแก่กันยิ่งกว่าบรรดาสัตว์เสียอีก เพราะมนุษย์มีความฉลาดมากกว่าสัตว์ อาจทำความเดือดร้อนให้แก่กันได้หลายทาง ฉะนั้นบรรพบุรุษที่เป็นปราชญ์จึงได้มีกฎเกณฑ์ มีระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามไว้สำหรับอนุชนรุ่นหลังได้ประพฤติดำเนินตาม เพื่อเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสงบสุขแก่หมู่ชน

หลักวิชาที่ทุกท่านศึกษามานั้น ล้วนเป็นเครื่องชี้แนวแห่งชีวิตและความประพฤติทุกด้าน ให้เป็นไปเพื่อความดีงามแก่ตนและสังคมทั่วๆ ไป นอกจากนั้นยังเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมืองอีกด้วย เพราะเมื่อได้รับการศึกษาด้วยดีแล้ว ทุกสิ่งที่จะทำให้เป็นไปตามเข็มทิศแห่งการศึกษานี้ ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวมไม่ค่อยผิดพลาด ฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นของดี ซึ่งเราทุกท่านควรมีความรักความพอใจเพื่อประโยชน์ในการศึกษา เพราะเส้นชีวิตทุกด้านมารวมอยู่กับการศึกษา ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญของมวลมนุษย์ ผู้มีความรู้สึกและความเป็นอยู่ต่างจากสัตว์ การศึกษานั้นเป็นบุพภาคที่ให้รู้วิธีดำเนินว่าทำอย่างไรถูก ทำอย่างไรผิด อันดับต่อไปก็เป็นภาคปฏิบัติ คือดำเนินชีวิตและความประพฤติให้เป็นไปตามหลักวิชาที่ได้ศึกษามา ถ้าเป็นเพียงเรียนรู้แต่ไม่ได้ปฏิบัติตาม สิ่งที่เรียนมาก็เป็นโมฆะ ตัวของผู้เรียนก็เป็นโมฆะ ไม่เกิดประโยชน์ทั้งสองทาง ที่ถูกภาคการศึกษาและภาคปฏิบัติต้องเป็นคู่เคียงกันไป

เวลานี้พวกเรากำลังมารับการศึกษาอบรมเพื่อรู้วิธีปฏิบัติ เช่น เราจะทำการสอนคน เช่น สอนเด็กเป็นต้น เราผู้เป็นอาจารย์เด็กต้องรู้วิธีสอน วิธีปฏิบัติด้วย หลักวิชาทุกแขนงที่เกี่ยวกับเด็ก เราต้องทราบไว้อย่างพอเพียง ทั้งหลักวิชาที่ควรแก่เด็ก ว่าจะสอนอย่างไรเด็กจึงจะเข้าใจ ทั้งภาค

ปฏิบัติว่าจะควรทำอย่างไร ไม่เช่นนั้นจะไม่เกิดประโยชน์แก่เด็กเท่าที่ควร ฉะนั้นจึงควรตระหนักในการศึกษาและภาคปฏิบัติคือวิธีดำเนินงานให้กลมกลืนกันไปในขณะเดียวกัน ถ้าการศึกษาและการปฏิบัติแตกแยกกัน การงานก็ไม่เป็นชิ้นเป็นอัน เพราะคนเราถ้ามีแต่ความรู้อย่างเดียวไม่มีการทำงาน ผลของงานก็ไม่มีทางเกิดขึ้นได้ ถ้ามีทั้งความรู้และการปฏิบัติงาน ผลของงานก็ตกออกมาเป็นชิ้นเป็นอัน เพราะไม่เป็นคนว่างงาน ว่างเงิน และว่างจากความประพฤติตัวดี เป็นผู้สามารถตั้งตัวได้ด้วยหลักวิชาและความประพฤติหน้าที่การงาน จนกลายเป็นผู้กระเดื่องเลื่องลือในหมู่ชน เพราะวิชาและความประพฤติการงานเป็นเครื่องเสริมเกียรติ

อย่างไรก็ดี กรุณาอย่าลืมว่า ธรรมกับโลกเป็นของคู่กันแต่ไหนแต่ไรมาอย่างแยกไม่ออก คำว่า ธรรม หรือ ศาสนา บางท่านอาจไม่ค่อยเข้าใจเท่าไรนัก เพราะไม่มีโอกาสได้ศึกษา อาจเนื่องจากเวลาไม่พอหรือความสนใจน้อยไป จึงถือโอกาสอธิบายในระยะนี้ เพื่อท่านผู้ฟังจะได้นำไปพิจารณาเท่าที่ควร แต่จะอธิบายคำว่าโลกก่อนแต่โดยย่อ

โลก คือหมู่ชนที่มีอาชีพต่างๆ กันและสัตว์นานาชนิด ตลอดสิ่งต่างๆ ที่รวมอยู่ในแผ่นดินอันเดียวกัน พร้อมทั้งความคิดเห็นที่เป็นไปในแง่ต่างๆ กัน เหล่านี้รวมแล้วเรียกว่าโลก

ธรรม นั้นได้แก่ความดีงาม ความสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียงไปตามความติชม มีเหตุกับผลเป็นที่สถิต เรียกว่าธรรม

นี่แสดงแต่โดยย่อพอเข้าใจ ต่อไปยังจะขยายให้ฟังอีกตามควรแก่เวลา เราอยู่ในโลกก็เหมือนอยู่ในธรรม นอกจากจะไม่รู้ว่าเราคืออะไร และธรรมคืออะไรเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าตนอยู่กับอะไร อยู่ไป กินไป เที่ยวไป เพลิดเพลินกับหมู่กับเพื่อนไป ไม่คำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีที่จะเป็นผลบังคับตัวให้เกิดความทุกข์และเสียหายในวาระต่อไป คนเราที่เสียไปก็เพราะไม่รู้จักตน ไม่รู้จักธรรมนั่นเอง ตนในที่นี้จึงหมายเอาตัวเรา ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของเราเองว่า ควรจะปฏิบัติต่อตัวอย่างไรบ้าง จึงจะเป็นไปเพื่อความดีงาม และความเจริญรุ่งเรือง ทั้งทางโภคทรัพย์และความประพฤติทางกายวาจาใจ สิ่งที่จะนำทางให้เป็นไปเพื่อความเจริญทั้งสองประเภทนี้แล ท่านเรียกว่าธรรม ธรรมกับเราจึงแยกกันไม่ออก เพราะจำต้องนำธรรมซึ่งเป็นทางถูกทางดีมาเป็นเส้นบรรทัดเพื่อดำเนินตาม

การดำเนินตามธรรม กับการนำธรรมมาเป็นเข็มทิศทางเดินแห่งความประพฤติและกิจการนี่แล คือความกลมกลืนกันระว่างธรรมกับเราที่เรียกว่าแยกกันไม่ออก ถ้ารู้เช่นนี้แล้วธรรมกับเราก็อยู่ด้วยกันได้ ไม่มีการแตกแยกกัน คนที่แตกแยกจากธรรมก็คือคนเหลวแหลกแหวกแนวนั่นเอง คำว่าธรรมถ้าเป็นขนมก็คือน้ำเชื่อมเพื่อให้ขนมมีรสอร่อย ถ้าเป็นอาหารก็คือรสที่แทรกอยู่กับอาหารประเภทนั้นๆ นั่นเอง ยิ่งสมัยทุกวันนี้มีผู้คนเพิ่มขึ้นจำนวนมากมาย ซึ่งมาจากสถานที่ต่างๆ ทั้งในและนอก รวมกันไม่ทราบว่ากี่ชาติกี่ภาษา เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามที่เคยมีประจำชาติมาดั้งเดิม ก็จำต้องระคนคละเคล้ากันไปหากไม่คิดอ่านไตร่ตรอง และไม่มีธรรมเป็น

เครื่องยับยั้งรั้งใจด้วยแล้วย่อมจะเสียไปได้อย่างง่ายดายและรวดเร็วยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนรถที่มีแต่คันเร่งอย่างเดียว ไม่มีเบรกซึ่งควรใช้ในเวลาจำเป็น

ตามธรรมดาของรถจะสั่งมาจากเมืองใดหรือบริษัทใดก็ตาม ย่อมมีสมบูรณ์ทุกส่วนของมันควรแก่การขับขี่ได้อย่างสะดวกสบาย สำคัญที่คนขับจะเป็นคนชนิดไรเท่านั้น เราก็เป็นคนหนึ่งซึ่งเทียบกับคนขับรถ ที่จะดัดแปลงตนเองให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องดีงาม เช่นเดียวกับคนขับรถที่ดีมีมารยาทที่น่าชมเชย รถทุกคันต้องมีทั้งคันเร่ง เบรกและพวงมาลัยซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นของรถ ต้องการขับขี่ไปทิศทางใด เร็วหรือช้า เบา หรือ หยุด เลี้ยวซ้าย เลี้ยวขวา สิ่งที่จะให้ความสะดวกมีอยู่อย่างสมบูรณ์ภายในรถนั้นแล้ว นอกจากคนขับจะปฏิบัติไม่ถูกตามกฎของการขับรถเท่านั้น ความเสียหายจึงมักเกิดมีอยู่บ่อย ๆ หลักประกันความปลอดภัย คือคนขับต้องเป็นผู้ระมัดระวัง

ไม่เพียงเป็นถนนหนทางแล้วก็เพลินเหยียบแต่คันเร่งอย่างเดียว บางทีรถอาจสวนมา บางทีอาจมีคนหรือสัตว์เดินหรือวิ่งตัดหน้าก็มี บางทีเป็นสถานที่ชุมนุมชนผ่านไปมา เช่นสี่แยกเป็นต้นซึ่งควรจะรอหรือหยุดดู และต้องระวังสังเกตอยู่ตลอดเวลา ตาต้องดี สติต้องรวดเร็ว ปัญญาก็ไวเวลาจะตัดสินใจด้วยเหตุต่าง ๆ จะได้ทันกับเหตุการณ์ ไม่เช่นนั้นเกิดอันตรายในวินาทีใดก็ได้ เรื่องเบรก พวงมาลัยและคันเร่งจะเผลอไปไม่ได้ ในที่เช่นไรซึ่งควรใช้สิ่งทั้งสามนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องได้นำมาใช้ทันทีตามกรณีที่ควรจะใช้ จึงจะเป็นไปเพื่อความสะดวกและปลอดภัย ข้อนี้เป็นเครื่องเปรียบเทียบ เพื่อท่านทั้งหลายทราบว่า การครองตัวที่จะให้เป็นไปเพื่อความดีงามสม่ำเสมอและปลอดภัยแก่ตัวเราเอง

โลกที่มีผู้คนจำนวนมากและมีขนบธรรมเนียมต่างกัน ซึ่งกำลังคละเคล้ากันอย่างยากที่จะทราบได้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิดที่เป็นไปอยู่เวลานี้ เราต้องมีทั้งพวงมาลัยคือการมองซ้ายมองขวา ได้แก่การคิดอ่านไตร่ตรองด้วยดีก่อนจะลงมือทำอะไรลงไป มีทั้งเบรกคือการยับยั้งชั่งตวงไม่ผลุนผลันไปตามสิ่งที่มาเกี่ยวข้องยั่วยวนอันจะทำตัวให้เสีย และมีทั้งคันเร่งคือการตั้งหน้าประพฤติตัวต่อหน้าที่การงานที่เห็นว่าเป็นประโยชน์และเป็นไปเพื่อทางดี มีความขยันหมั่นเพียรต่อกิจการที่ชอบไม่อ่อนแอเกียจคร้าน สิ่งใดที่เป็นทางหายนะทั้งแก่ตนครอบครัวและวงศ์สกุลตลอดส่วนรวม สิ่งนั้นควรทราบว่าเป็นเหมือนยาพิษเครื่องสังหารตนและผู้อื่นด้วย ไม่ควรทำความสนิทติดจมกับสิ่งนั้น สมกับนามว่านักศึกษาผู้มีความรู้ความฉลาดรักษาตน

ขอย้ำอีกนิด กรุณาอย่าลืมว่า ถ้าขาดธรรม คือการยับยั้งชั่งตวง การไตร่ตรองหาเหตุผลที่ควรหรือไม่ควรแล้ว ความรู้วิชาที่เรียนมามากน้อยนั้น ไม่สามารถจะทำประโยชน์ให้แก่บุคคลผู้ลืมตน ซึ่งไม่มีธรรมนั้น ๆ ได้เลย ข้อนี้ท่านนักศึกษาควรสะดุดใจและสนใจเป็นพิเศษ

เพราะฉะนั้นธรรม จึงเปรียบเหมือนคันเร่งของรถ เบรกของรถ และพวงมาลัยของรถ การดำรงตนซึ่งมีธรรมดังกล่าวเป็นเครื่องป้องกันรักษาความประพฤติ ย่อมเป็นไปเพื่อความปลอดภัยตลอดไป เพราะการปฏิบัติต่อสิ่งใดและงานใดก็ตาม ไม่ค่อยสำคัญยิ่งกว่างานคือการปฏิบัติต่อตัว

เอง งานนี้เป็นงานที่สำคัญมาก หากปฏิบัติต่อตัวเองไม่ถูกเรียกว่าเราทำงานชิ้นใหญ่ๆ ให้เสียไป เพราะงานเล็กงานน้อยงานย่อยๆ ที่นอกไปจากตัวเรานั้น เป็นงานเพื่อเราซึ่งเป็นหลักใหญ่ต่างหาก ถ้าตัวเรายังดีอยู่ทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นไปด้วยดี สำคัญที่เราซึ่งเป็นต้นเหตุของงานและต้นเหตุแห่งผลของงานนี้ ต้องสนใจปฏิบัติให้ถูกให้ดี

เฉพาะอย่างยิ่งที่กำลังอยู่ในวัยรุ่นซึ่งเป็นวัยกำลังคึกคะนองด้วยแล้ว รู้สึกจะพากันเหยียบแต่คันเร่งกันโดยมากดังที่เห็นๆ กันอยู่ทั่วไป แม้แต่ผู้แสดงเองก็เคยเป็นมาบ้างเหมือนกัน ถึงจะไม่มากนักก็ไม่เป็นสิ่งที่น่าชมเชย นิสัยของคนในวัยนี้ไม่ค่อยจะมีการยับยั้งชั่งตวงเท่าไรนัก พอเจอเข้าก็มักจะเอาเข้าไปทดลองหรือเสี่ยงทีเดียว จนรู้ว่าเสียไปแล้วถึงจะกลับได้สติทีหลัง บางรายอาจไม่ได้สติเอาเลยปล่อยให้ไหลลงจนถึงขั้นจมดิ่งในทะเล กลายเป็นเพื่อนกับปลาฉลามไปเลยก็มี ต่อเมื่อวัยได้ผ่านไปและเหตุการณ์ได้ผ่านไปแล้ว สิ่งที่เคยทำมาจะมีความเสียหายมากน้อยเพียงไรก็เสียไปแล้ว ถึงมาพิจารณาทีหลังว่าสิ่งนั้นไม่ควรทำแต่เราก็ได้ทำไปเสียแล้ว ด้วยความคะนอง ด้วยความไม่พิจารณา ด้วยความไม่ยับยั้ง ด้วยความขาดสติปัญญา บางอย่างก็ทำให้มีปมด้อยให้เกิดความเสียใจจนไม่อาจลบให้หายได้ตลอดไปก็มี ทั้งนี้เพราะขาดความคิดอ่านไตร่ตรองนั่นเอง

ดังนั้นความผิดพลาดที่เคยเป็นมา แม้จะไม่มากพอให้เกิดความเสียหาย ก็ได้นำมาพูดให้ท่านนักศึกษาฟังเพื่อเป็นข้อคิดว่า การทำอะไรโดยพลการนี้ไม่ดีเลย เพื่อหาหลักยึดที่ดีไม่ต้องเสียใจในภายหลัง คือการไตร่ตรองเสียก่อนแล้วค่อยทำค่อยพูด เป็นความดีอย่างรอบคอบ โปรดสลักธรรมบทนี้ให้ลงถึงใจจริง และควรเริ่มตั้งเข็มทิศให้ถูกทางเสียแต่บัดนี้ จะไม่สายเกินไป ทั้งจะไม่เกิดความเดือดร้อนในภายหลัง เพราะความทะเยอทะยานอยากนั้นเป็นสิ่งที่คอยผลักดันอยู่เสมอไม่มีเวลาอิ่มพอ น้ำในมหาสมุทรก็ยังมีเวลาลดหย่อนผ่อนตัวของมันลงตามกาลบ้างไม่ล้นฝั่งอยู่ตลอดไป แต่ความอยากความทะเยอทะยาน ความไม่รู้จักยับยั้งตัวเอง ซึ่งมีอยู่ในหัวใจของเราแต่ละคน รู้สึกจะไม่มีวันเวลาลดหย่อนผ่อนตัวลงบ้างเลย ถ้าได้รับการส่งเสริมก็ยิ่งจะทวีคูณขึ้นเป็นลำดับ

การส่งเสริมนั้นคือการปล่อยหรือคล้อยตามใจที่อยากโดยไม่มีเหตุผล ไม่มีการยับยั้ง ไม่มีการหักห้ามต้านทานพอ แสดงว่าเป็นของมีเจ้าของรักหวงแหนและรักษาอยู่บ้าง แต่ปล่อยตามอารมณ์ แล้วแต่ความอยากจะพาฉุดพาลากไปที่ไหนๆ เสียก็ยอมเสีย จมก็ยอมจม แบบท่อนซุงลอยตามกระแสน้ำฉะนั้น อย่างนี้เรียกว่าการปล่อยตัวแบบหมดที่ยึดที่เกาะ วันนี้ปล่อยไปขนาดนี้ วันหน้าปล่อยไปเท่านั้นและปล่อยไปๆ เป็นอาจิณ ใจที่ได้รับการส่งเสริมด้วยวิธีปล่อยตัวทำนองนี้ย่อมมีกำลังมากขึ้นและประพฤติตามใจตัวโดยไม่มีขอบเขต ไม่ชอบคิดและคำนึงถึงความผิดชอบชั่วดี มีแต่ทวีคูณความชั่วขึ้นเป็นลำดับ เมื่อถึงขนาดนี้แล้วย่อมไม่มีทางกั้นกางไว้ได้ ถ้าเป็นโรคก็เป็นโรคชนิดที่หมอหมดความสามารถในการรักษาโดยประการทั้งปวง รอแต่ลมหายใจและญาติจะมารับเอาไปท่าเดียว ถ้าเป็นน้ำก็เทียบกับน้ำมหาสมุทร ไม่มีใครสามารถไปทำทำนบกั้นได้ ใจที่มี

ความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมลืมตัว เพราะการปล่อยตามใจวันละเล็กวันละน้อยนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสียหายจนถึงขั้นล่อแหลมต่ออันตราย หรือขั้นหมดหวังในคุณค่าของตัวก็ได้ จึงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยที่จะไม่สนใจต่อการระวังรักษาแต่ต้นมือ

ฉะนั้น เราทุกคนจึงควรสำนึกในตัวประธานอันได้แก่ตัวเรา ซึ่งเป็นหลักของความเจริญและความเสื่อม เป็นหลักใหญ่ของหน้าที่การงานและผลของงาน ถ้าเราตั้งหลักนี้ดีแล้วงานก็จะเป็นไปเพื่อความเจริญมั่นคง นับแต่ชิ้นเล็กไปถึงชิ้นใหญ่ ตลอดผลของงานก็จะนับวันมีความเจริญงอกงามและชุ่มเย็นไปตาม ๆ กัน เราได้สิ่งใดมาด้วยความชอบธรรมหรือความสุจริตด้วยการปฏิบัติตัวเราดี สิ่งนั้นจะเป็นความภาคภูมิใจแก่ตัวเราผู้เป็นเจ้าของ สมบัติมีมากน้อยก็ชุ่มเย็นอบอุ่นใจ ถ้าได้ทำตัวให้ผิดและเสียไปเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แม้ผลของงานอื่น ๆ จะมีขึ้นมากมายก็ไม่สามารถทำใจให้ชุ่มเย็นได้เลย เพราะความเดือดร้อนมีอยู่ที่ความทำผิด ซึ่งเกิดจากตนเองที่ขาดการใคร่ครวญไตร่ตรอง

ด้วยเหตุนี้หลักธรรมท่านจึงสอนไว้ว่า **นิสมฺม กรณํ เสยฺโย** ทุกสิ่งทุกอย่างใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำลงไปดังนี้ การใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำนี้ แม้จะมีผิดพลาดบ้างก็มีน้อย ไม่ค่อยจะผิดไปเสียทีเดียว และการเลือกเฟ้นเสียก่อนค่อยทำลงไปทั้งสองบทนี้เป็นธรรมสำคัญมาก เช่น เขาจะปลูกร้านสร้างตลาดซึ่งเป็นทำเลค้าขาย หรือจะซื้อที่สำหรับปลูกบ้านสร้างตลาด หรือจะทำเป็นไร่เป็นสวนเป็นนา เขาต้องเลือกเฟ้นด้วยดีก่อนว่าเป็นที่เช่นไร เป็นทำเลที่เหมาะสมหรือไม่ มิได้ทำแบบสุ่มเดาไปตามบุญตามกรรม อันเป็นลักษณะแห่งความโง่เขลาเป็นผู้นำทาง เมื่อปลูกขึ้นแล้วจะขาดทุนหรือมีกำไร จะมีความเจริญต่อไป หรือจะเสื่อมโทรมลงไปอย่างไรบ้าง เขาต้องเรียกเฟ้นด้วยดีก่อนทุกกรณี แม้ที่ที่ทำการเลือกเฟ้นแล้วนั้นจะมีราคาแพงบ้างก็ยอมซื้อ เพราะเล็งเห็นผลประโยชน์ที่จะเกิดจากสถานที่เช่นนั้นแล้วอย่างเต็มใจ

ดังนั้น การเลือกเฟ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ หากไม่พิจารณาเลือกเฟ้นก่อน เห็นเขาทำเราก็ทำไปแบบสุ่มเดา ผลที่จะเกิดขึ้นให้ได้รับประโยชน์ก็มีน้อยหรือไม่เกิด ทั้งอาจเกิดความเดือดร้อนในภายหลังก็ได้ พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า ทุกสิ่งให้เลือกเฟ้นเสียก่อนค่อยทำลงไป เราควรคิดให้ดี ตามที่ท่านสอนไว้ล้วนเป็นธรรมที่เสริมคนให้มีความฉลาดปกครองตนอย่างมีความสุข ทั้งนี้แม้แต่อาหารในถ้วยในจานที่ใส่สำรับยกออกมา ควรแก่การรับประทานอยู่แล้ว ยังต้องเลือกอีกครั้งว่า อาหารประเภทใดถูกกับธาตุขันธ์และแสลงกับโรค นอกจากนั้นยังต้องเลือกอีกว่า อาหารนี้มีอะไรบ้างที่จะเป็นภัยต่อร่างกาย เช่นกระดูก ก้างเป็นต้น ต้องได้เก็บออกขณะที่รับประทาน ขืนรับประทานทั้งสิ่งเหล่านั้นเข้าไป ย่อมเป็นอันตรายต่อร่างกาย อย่างน้อยก็ทำให้เจ็บปวดรำคาญ มากกว่านั้นอาจถึงตายก็ได้เพราะความไม่พิจารณาใคร่ครวญเป็นสาเหตุ

เหตุนี้ธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นสำหรับเราทุกคนที่หวังพึ่งตนเอง ด้วยความมีเหตุผลเป็นเครื่องปกครอง เราไม่ควรคิดว่าธรรมกับเราเป็นคนละอย่าง และห่างจากกันโดยไปอยู่

คนละมุมโลก ความจริงธรรมกับเรามีความเกี่ยวเนื่องกัน คือความสุขความเจริญความเป็นระเบียบงามตางามใจ ความมั่งคั่งสมบูรณ์ทางโภคทรัพย์ เป็นสิ่งที่เราต้องการ จะเป็นโลกมนุษย์ไหนก็ตาม ความมุ่งหวังเหล่านี้ย่อมตรงกัน เพราะเป็นจุดที่โลกต้องการด้วยกัน สิ่งที่กล่าวทั้งนี้นอกจากหลักธรรมที่ชี้ให้ถูกทางแห่งความสมหวังแล้ว รู้สึกจะไม่มีในที่อื่นใดอีก ในหลักธรรมทั่วๆ ไปที่สอนไว้สำหรับคนทุกชั้นจะควรปฏิบัติได้มีมากมาย แต่จะนำมาอธิบายเพียง ๔ ข้อซึ่งเป็นเป้าหมายแห่งความสมหวัง คือ

๑ ฉันทะ มีความพอใจในการงานที่จะต้องทำ เช่นเดียวกับความพอใจในผลของงานมีเงินเป็นต้น

๒ วิริยะ มีความขยันหมั่นเพียร ต่อหน้าที่การงานที่ทำนั้นๆ จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย

๓ จิตตะ มีใจฝักใฝ่ต่องาน ไม่ปล่อยใจให้เหินห่างจากงาน เช่นเราเรียนหนังสือต้องมีฉันทะความพอใจในการเรียน วิริยะ พยายามเรียนอยู่เสมอ สูตรใดที่ควรจะท่องบ่นจดจำให้ขึ้นปากขึ้นใจจดจำจนได้ มีความฝักใฝ่ในหลักวิชาที่กำลังเรียน ไม่ให้ใจจืดจางและเหินห่างออกไป จะกลายเป็นความเกียจคร้านทำความรกรุงรังใส่ตนในภายหลัง

๔ วิมังสา ความไตร่ตรองด้วยปัญญา เช่นไตร่ตรองความหมายในสูตรหรือในหัวข้อนั้นๆ ว่ามีความหมายลึกตื้นเพียงไร มีกี่แง่แขนงที่แยกไปจากหลักสูตรนั้นๆ ซึ่งต้องพิจารณาด้วยดี นี่คือรากฐานแห่งความสำเร็จของผู้มุ่งต่อผลของงานนั้นๆ ท่านสอนไว้ ๔ ข้อเรียงลำดับกัน ดังนี้คือ

ฉันทะ ความพอใจ
วิริยะ ความพากเพียร
จิตตะ ความมีใจฝักใฝ่
วิมังสา ความไตร่ตรอง

ที่กล่าวมาทั้งนี้ท่านเรียกว่า ธรรม เราจะไปแสวงหาธรรมที่ไหน นอกจากตัวเราผู้กำลังมุ่งความสุขความสมหวังอยู่เวลานี้ จะพยายามดำเนินตามหลักธรรมที่ท่านชี้บอกไว้ไม่ท้อถอยลดละแล้วคว้าเอาความสมหวังมาครองเป็นเจ้าของเท่านั้น ไม่มีอะไรเป็นธรรมไว้ต้อนรับคนที่ไม่รู้จักตนไม่รู้จักธรรม

ธรรม คือธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งความดีทั้งหลาย นับแต่ความดีอย่างต่ำจนถึงความดีอย่างสุดยอด คือพระนิพพาน คนที่รักความถูกความดีงามและสนใจต่อการทำถูกทำดีทางกาย วาจา ใจ ความสุขความเจริญเป็นชั้นๆ ย่อมทรงไว้ซึ่งผู้นั้น ดังนั้นศาสนากับเราจึงแยกกันไม่ออก เพราะศาสนาชี้ลงในจุดที่มนุษย์ต้องการคือความสงบสุขเย็นใจ และชี้บอกวิธีปฏิบัติตนต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องการโดยถูกต้อง ผู้ปฏิบัติจะไม่ผิดหวังในสิ่งที่ต้องการ ความจำเป็นระหว่างเรากับศาสนาที่ว่าแยกกันไม่ออกนั้น คือ ความเคลื่อนไหวของกายวาจาใจทุกอาการ เป็นสิ่งจำต้องได้รับการแนะแนว

จากศาสนาอยู่ทุกระยะ สำหรับผู้หวังความถูกต้องดีงาม ไม่เช่นนั้นก็ปฏิบัติดำเนินไม่ถูกทางและยากจะเจอความสุขดังที่มุ่งหมาย เพราะความจำเป็นสำหรับเรานี่แล ศาสนาจึงเป็นเหมือนเข็มทิศคอยแนะแนวการดำเนินทางความประพฤติ เพื่อก้าวไปถูกจุดที่ต้องการและปรากฏผลเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ดำเนินตามอยู่เสมอไม่ปลีกแวะ

ธรรมอีกหมวดหนึ่งว่า **อุฏฐานสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร คือเป็นคนตื่นแต่ดึกลุกแต่เช้า ทำงานตรงต่อเวลา ไม่โกหกตนเอง เกี่ยวกับกิจการที่ทำและคำที่พูดแล้ว จะทำให้เคยตัว คนที่มีความขยันหมั่นเพียรจะแสวงหาทรัพย์สมบัติประเภทใดย่อมได้ตามใจหวัง ไม่เป็นคนขัดสนจนทรัพย์ เพราะความหมั่นเพียรเป็นทางที่ไหลมาแห่งสมบัติทั้งปวง

อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการเก็บรักษา คือการเก็บหอมรอมริบ ไม่เป็นคนสุรุ่ยสุร่าย แบบจ่ายจนหมดไม่มีอะไรเหลือติดตัว ซึ่งการทำเช่นนั้นท่านเรียกว่าคนใจเฟ้อจนลืมตัวและเป็นคนหมดสาระ อนึ่ง ทรัพย์สมบัติที่แสวงหามาได้มากน้อยไม่สำคัญอะไรนัก ที่สำคัญยิ่งคือตัวเราผู้เป็นเจ้าของ จึงควรสำนึกอยู่เสมอ อย่าให้ลืมตัว สมบัติจะมีที่อยู่ ไม่หลุดมือไปท่าเดียว การรักษาตัวดีอยู่ การเก็บรักษาและการจับจ่ายก็รู้จักประมาณไปเอง สมบัติที่มีอยู่ก็ทำให้ผู้เป็นเจ้าของเกิดความสุขเย็นใจได้ ไม่ก่อความเดือดร้อนเพราะสมบัติเป็นเครื่องมือส่งเสริม ตลอดเพื่อนหญิงเพื่อนชายที่มาคบค้าสมาคมด้วยก็เป็นคนดี เพราะเราเป็นคนดีมีธรรมเป็นหลักยึดอยู่แล้ว

สมชีวิตา การจ่ายทรัพย์ให้พอเหมาะสมกับความจำเป็นของตน และผู้เกี่ยวข้องอาศัยวันและเวลาหนึ่งๆ มีความจำเป็นมากน้อยเพียงไรก็จ่ายทรัพย์ เพื่อแก้ไขความจำเป็นเท่าที่ควรไม่ให้เลยเถิด คือไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก เพราะความฝืดเคืองทั้งที่ทรัพย์เครื่องสนองมีอยู่ย่อมก่อให้เกิดความเดือดร้อนได้ การจ่ายทรัพย์สุรุ่ยสุร่ายจนกลายเป็นคนฟุ่มเฟือยไปก็ไม่ดี จะเป็นนิสัยคนใจรั่วเก็บอะไรไม่อยู่ เช่นเดียวกับตะกร้าหรือหม้อน้ำที่มีช่องรั่ว จะเอาไปตักน้ำในลำคลอง น้ำในบึงในบ่อ น้ำในมหาสมุทรทะเลก็ตาม น้ำจะไม่มีขังอยู่ในตะกร้าหรือหม้อนั่นเลย ใจที่ปล่อยให้รั่วก็เช่นกัน เก็บสมบัติและสิ่งที่ดีงามไว้ไม่อยู่ นอกจากสิ่งที่ชั่วเลวทรามเท่านั้น มีเท่าไรเก็บได้และขังอยู่ในใจที่รั่วๆ นั้นหมด พวกเราควรสนใจในจุดนี้ให้มาก

คนที่มีนิสัยใจรั่วแล้ว แม้จะได้เงินทองมาวันละหมื่นละแสนละล้านก็ไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะใจหมดความหมายในตัวเองเสียแล้ว มีเท่าไรก็หายไปหมด หายไปหมดเหมือนกับมีปีกฉะนั้นความเป็นคนใจรั่วจึงมิใช่เป็นของดี และยังจะทำความเดือดร้อนเสียหายแก่ตนได้อีกมากมาย ทั้งตัดความเจริญในอนาคตด้วย นอกจากความใจรั่วเกี่ยวแก่การเก็บทรัพย์แล้ว ยังจะเป็นคนใจรั่วไปอีกทุกแขนงและทุกกาลสถานที่ ตลอดการคบค้าสมาคมกับบุรุษหญิงชายไม่ว่าวัยใด อาจจะเป็นคนใจรั่วใจง่าย จ่ายไปโดยไม่คิดถึงศักดิ์ศรีดีชั่วใดๆ เลยก็เป็นได้ ความใจรั่วและใจง่ายนี้เป็นของไม่ดีและน่าเกลียดน่ากลัวอย่างยิ่ง มีอยู่ในผู้ใดผู้นั้นจะเป็นคนด้อยราคาไม่ค่อยมีคุณค่าเท่าที่ควร ขอเน้นเรื่องความใจรั่วนี้ให้ท่านนักศึกษาทราบอย่างถึงใจ และเห็นโทษของมันอย่างจริงใจด้วยว่า

หม้อที่ร้าวแตกและรั่วซึมก็ใช้งานใช้การไม่ได้ ยางรถจักรยานรั่วก็ใช้ขับขี่ไปไหนไม่ได้ ถ้าไม่ปะให้หายรั่วก่อน ทุกสิ่งทุกอย่างถ้าขาดถ้ารั่วแล้วก็เริ่มจะทำลายตัวมันเอง ใจรั่วก็เริ่มทำลายตัวเองไปเป็นลำดับ ถ้ารั่วมากก็ทำลายตัวเองมาก จนไม่มีคุณค่าในตัวเสียเลย กลายเป็นคนเศษเดนไปได้ เช่นเดียวกับของเศษเดนฉะนั้น

ดังนั้นเราทุกคนที่รักนวลสงวนตัว จึงควรเห็นโทษของความเป็นคนใจรั่วและพยายามรักษาระดับจิตของตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมด้วยดี เฉพาะอย่างยิ่งเวลานี้กำลังเข้าหัวเลี้ยวหัวต่อเกี่ยวกับคนจำนวนมาก การคบค้าสมาคมก็ต้องเป็นไปโดยความจำเป็นบังคับอย่างหลีกไม่ได้ เพราะหน้าที่การงานเกี่ยวข้องกัน จะอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังก็ไม่ได้ เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่ทุกด้านเกี่ยวข้องกับสังคม เราจะปฏิบัติตนอย่างไรให้เข้ากับสังคมได้ ได้โดยไม่เสียคน สิ่งเหล่านี้เราจะต้องได้นำไปพิจารณาทุกแขนง เพื่อเราผู้เกี่ยวข้องกับสังคมจะเป็นไปด้วยความปลอดภัยไร้โทษไม่มีอะไรเสีย งานก็ได้ทำอยู่กับสังคมเขา เงินก็มีพอเป็นอยู่ใช้สอย ตัวก็เป็นคนดีไม่เสียไปกับสังคมที่เต็มไปด้วยสิ่งยั่วยวนกวนใจ เพราะเรามีหลักวิชาคือธรรมแทรกสิงอยู่ภายในใจ ถ้าเป็นรถก็มีทั้งเบรก มีทั้งคันเร่ง มีทั้งพวงมาลัย นำผู้ขับขี่ให้ถึงจุดที่หมายด้วยความสวัสดีปลอดภัย

เวลานี้เรากำลังดำรงชีวิตเป็นไปอยู่ทุกระยะที่เกี่ยวกับสังคม เราจะปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะเป็นไปเพื่อความสม่ำเสมอและปลอดภัย ซึ่งเป็นหลักใหญ่ที่จะต้องขบคิด ไม่เช่นนั้นจะเกิดความเดือดร้อนในภายหลัง ข้อสำคัญเราอย่าเห็นสิ่งใดว่ามีคุณค่ายิ่งกว่าตัวเราเอง ถ้าตัวเราได้เสียไปจะเพราะเหตุใดๆ ก็ตาม อันมีความลืมตนเป็นสาเหตุ สมบัติเงินทองแม้จะมีเป็นจำนวนล้านๆ ก็ไม่ค่อยมีความหมาย เช่นเดียวกับปลูกบ้านปลูกเรือนให้คนตายอยู่ จะปลูกสักกี่ชั้นประดับประดาตกแต่งด้วยความสะอาดสวยงาม ก็ไม่เห็นมีคุณค่าอะไรสำหรับบ้านคนตายหลังนั้น สมบัติเงินทองมีจำนวนมากและความรู้วิชาที่เรียนมามากๆ มาประดับส่งเสริมคนที่ไม่มีคุณค่า คือคนเหลวไหล คนเหลวแหลก คนใจรั่ว คนหลักลอย ก็ไม่มีประโยชน์อะไรเช่นเดียวกัน เพราะหลักวิชาที่เรียนมาทุกๆ แขนง ก็เพื่อประดับตัวให้มีความสง่างาม และช่วยชี้แนวทางแห่งความปลอดภัยในทางความประพฤติและกิจการที่ทำเพื่อความเจริญรุ่งเรืองเท่านั้น มิได้มีมาเพื่อเป็นเครื่องทำลายตน

กัลยาณมิตตตา การเลือกคบเพื่อนหญิงชายที่สมควรจัดเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง เพราะคนเราอยู่โดยลำพังตนเองความเสียหายมีน้อย ความเจริญก็มีน้อย แต่จะให้เกิดความเจริญและความเสื่อมเสียนั้น ย่อมเกี่ยวกับสังคมและหมู่เพื่อน ฉะนั้นการคบหาสมาคมกับใครๆ เราต้องพิจารณาเลือกเฟ้นด้วยดีว่า จะเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียแก่ตัวและเกียรติยศชื่อเสียง หรือจะเป็นไปเพื่อความเจริญอย่างไรบ้าง เมื่อหลวมตัวเข้าไปแล้วเป็นเรื่องแก้ไขยาก หรืออาจไม่มีทางแก้ไขและถลำไปเลยก็ได้ ท่านจึงสอนให้เลือกเฟ้นด้วยดีในการคบกับเพื่อนหญิงเพื่อนชาย อย่าเห็นแต่ว่าเป็นคนแล้วก็คบไป เรื่องนิสัยใจคอเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อสมาคมคละเคล้าและซึมซาบกันไปวันละเล็กละน้อย นานไปก็กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ถ้าเพื่อนที่คบเป็นคนดีเราก็พลอยดีไปด้วย

ถ้าเพื่อนเป็นคนเลวเราก็พลอยเลวไปด้วย เพราะความซึมซาบกลมกลืนกันเป็นสิ่งสำคัญ ในธรรมท่านสอนไว้ว่า **อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา** อย่าคบคนพาลสันดานหยาบ จะหาบความชั่วเสียหายใส่ตัวให้จมลง จงคบบัณฑิตนักปราชญ์ซึ่งจะพาไปสู่ความเจริญ

คำว่าคนพาลและบัณฑิตมี ๒ ประเภท คือคนพาลภายนอกหนึ่ง คนพาลภายในใจคือความคิดไม่ดีของตนหนึ่ง บัณฑิตภายนอกหนึ่ง บัณฑิตภายในคือความคิดถูกคิดดี อันเป็นอุบายฉลาดรักษาตนหนึ่ง คนพาลภายนอกเรายังพอหาทางหลบหลีกได้ แต่คนพาลคือความคิดไม่ดีภายในนี้ รู้สึกจะหลบหลีกยากอยู่บ้าง จึงควรสนใจในจุดนี้ให้มากหน่อย โดยอุบายข้อเปรียบเทียบ เช่นเรามองเห็นคนอื่นไม่ดีเรายังไม่ชอบ ไม่พอใจ ไหนจะมาเจอเอาตัวเราเสียเองเป็นคนไม่ดี จึงเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง เพียงเท่านี้ก็พอจะรู้สึกตัวไม่กล้าคิดกล้าพูด และกล้าทำในสิ่งที่เห็นว่าไม่ดีอีกต่อไป ส่วนบัณฑิตคือความคิดที่ฉลาดแหลมคมภายใน เพื่อการรักษาตัวให้พ้นภัยพิบัติเป็นความชอบแล้ว ควรพยายามส่งเสริมให้มีความรอบคอบยิ่งขึ้น

จึงขอสรุปความว่า การทำ การพูด การคบคนไม่ว่ากรณีใดๆ ควรใช้ควรไตร่ตรองด้วยดีก่อนแล้วค่อยลงมือ นี้จัดเป็นความรอบคอบสำหรับตัวทั้งปัจจุบันและก้าวต่อไป เพราะอนาคตของเรายังมีคุณค่าอยู่มากซึ่งจะรับช่วงจากปัจจุบันคือบัดนี้ ฉะนั้นการปรับปรุงตัวเพื่ออนาคตจึงควรปรับปรุงหลักปัจจุบัน คือตัวเราขณะนี้ไว้ด้วยดี แต่บัดนี้เป็นต้นไป วันพรุ่งนี้ก็พยายามรักษาระดับความดีเพื่อเป็นคนดีไว้เพื่อวันต่อๆ ไป เดือนต่อไป ปีต่อไปตลอดอวสาน การปรับปรุงหลักปัจจุบันคือตัวเราให้อยู่ในกรอบแห่งเหตุผล คือศีลธรรมนี้ เรียกว่าเป็นคนมีหลักยึดอันมั่นคงไม่เสียไปอย่างง่ายดายและเป็นคนเชื่อตนเองได้ ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องด้วยกรณีเช่นไร

นี่แลหลักธรรมที่ได้นำมาอธิบายให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายฟัง เท่าที่ควรแก่เวลาและโอกาสอำนวย หวังว่าคงจะพอเข้าใจบ้าง อาจารย์เป็นพระป่าไม่ค่อยรู้เรื่องของสังคม ว่ามีความเจริญหรือเสื่อมไปในทางด้านใดบ้าง จึงอธิบายให้ท่านทั้งหลายฟังด้วยวิธีสุ่มเดา หากว่ามีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนโดยประการใด ก็หวังว่าคงได้รับอภัยจากท่านทั้งหลาย ต่อนี้ไปหากท่านผู้ใดมีข้อข้องใจในเรื่องข้ออรรถธรรมจะศึกษาไต่ถามก็ได้ตามเวลาที่ยังมีอยู่บ้าง การอธิบายธรรมให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายฟังในวันนี้รู้สึกว่ายังไม่จุใจ ที่อยากแสดงให้มากเท่าที่ได้มีโอกาสมาพบปะและสงเคราะห์กัน แต่จำเป็นที่ต้องยุติ เพราะงานที่จะทำประโยชน์แก่ท่านที่เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนายังมีอยู่อีก ในลำดับต่อจากนี้ไป ขอความสวัสดีมงคลในสกลโลกจงมีแก่ท่านผู้ฟังโดยทั่วกัน

คำถาม-คำตอบปัญหาธรรม

ต่อจากการอธิบายธรรมจบลงแล้ว คณะทั้งหัวหน้าและนักศึกษาวิทยาลัยครูอุดรธานี เริ่มถามปัญหา

ถาม

ผมอยากจะเรียนถามถึงเรื่องการกระทำวิปัสสนา ทราบว่าท่านพระอาจารย์เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงในทางปฏิบัติทางวิปัสสนามาก คำถามแรกก็อยากจะเรียนถามท่านพระอาจารย์ว่า การกระทำวิปัสสนานั้นมีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์อย่างไรบ้าง

ตอบ

คุณค่าของการอบรมจิตทางวิปัสสนานี้มีมากมาย แต่จะอธิบายเพียงย่อ ๆ พอได้ใจความ คือทำให้เป็นคนเยือกเย็น แม้จะเคยมีนิสัยใจร้อน หรือวู่วามต่าง ๆ มา แต่เมื่อได้รับการอบรมจิตใจให้มีความสงบพอมีทางคิดอ่านได้บ้างแล้ว ย่อมทำผู้ปฏิบัตินั้นให้กลายเป็นคนใจเย็น เป็นคนมีเหตุมีผลไม่พรวดพราด ทำอะไรก็ทำด้วยความจงใจและเป็นการเป็นงานจริง ๆ ไม่เป็นนิสัยจับจด นี่เป็นผลย่อ ๆ ของการทำวิปัสสนาที่อธิบายในข้อ ๑

ถาม การกระทำวิปัสสนานั้น เราจะทำได้ยากง่ายเพียงไร?

ตอบ ถ้าเราเป็นคนยาก การทำวิปัสสนาก็ยาก ถ้าเราเป็นคนชอบง่ายหน่อยวิปัสสนาก็ง่าย เพราะถ้าเราเป็นคนยาก พอเริ่มจะทำวิปัสสนา ก็เห็นว่ายากไปเสียแล้ว ไม่อยากทำวิปัสสนาก็กลายเป็นของยากไปด้วย ถ้าเราเป็นคนชอบวิปัสสนา พอทราบว่าทำวิปัสสนามีผลดีอย่างนั้น ๆ เราชอบที่จะทำ การทำวิปัสสนาก็ง่าย เพราะเราเป็นผู้พาให้ง่าย

ถาม ผมกราบเรียนถามอีกอย่างหนึ่ง เท่าที่เคยได้ยินคนพูดกันว่า การปฏิบัติวิปัสสนานั้นบางทีทำดีไม่ดีทำให้คนมีสติฟั่นเฟือนไปได้ อันนี้เป็นความจริงหรือไม่?

ตอบ เท่าที่เราเดินไปตามถนนหนทาง เราก็เคยเห็นคนประเภทที่น่าสลดสังเวช คือคนที่เสียสติที่เรียกกันว่าคนบ้า แต่เราได้ถามเขาดูบ้างหรือเปล่าว่า คนที่เขาเป็นโรคที่น่าสลดสังเวชนี้ เขาเป็นมาจากการทำวิปัสสนา หรือเขาเป็นมาโดยธรรมชาติของเขาเอง

ถาม ที่ผมทราบ บางคนบอกว่าพอเริ่มวิปัสสนาแล้วทำให้สติฟั่นเฟือนไป ไม่เหมือนเมื่อก่อนเริ่มปฏิบัติวิปัสสนา

ตอบ ในข้อนี้อาจเป็นได้ แต่ไม่ใช่เป็นเพราะธรรมของพระพุทธเจ้า หากเป็นเพราะบุคคลที่ทำผิดต่างหาก เช่นเดียวกับธรรมเปรียบเหมือนเส้นทางที่ถูกจากที่นี้ไปสู่ที่จุดนั้น มีกรุยหมายป้ายทางบอกไว้อย่างละเอียด แต่ผู้เดินทางไปนั้นอาจจะเดินผิด คือปลีกแวะไปจากทางเดิมที่ถูกนั้นเสีย ก็เลยทำให้ผู้เดินทางนั้นผิดไปจากจุดที่หมาย จึงปรากฏผลที่ไม่สมหมายขึ้นมา

ความจริงหลักธรรมของพระพุทธเจ้าทรงชี้บอกไว้โดยถูกต้อง แต่ผู้ปฏิบัติอาจดำเนินผิดไปด้วยความรู้ความเห็นของตนที่เข้าใจว่าถูก การทำวิปัสสนาของผู้ปฏิบัตินั้นมีนิสัยต่างๆ กัน บางรายก็ปรากฏเป็นนิมิตต่างๆ ขึ้นมา เช่นนิมิตเกี่ยวกับเรื่องคนตายบ้าง นิมิตที่น่าเพลิดเพลินบ้าง ที่น่าเศร้าโศกบ้าง ตามแต่จะปรากฏขึ้นมาตามนิสัยแต่ไม่ทุกรายไป เมื่อนิมิตปรากฏขึ้น ใจเกิดความชอบบ้าง เกิดความเศร้าโศกบ้าง เกิดความกลัวบ้าง เกิดความเสียใจบ้าง ตามแต่นิมิตจะแสดงขึ้นในท่าใด เมื่อจิตเป็นอย่างนั้นหากไม่ย้อนจิตเข้ามาสู่หลักคือองค์ภาวนาเสียก็มีทางเสียได้

เช่นคนที่เคยมีนิสัยขี้ขลาดหวาดกลัวต่อผีมาแล้ว แต่พอเริ่มทำวิปัสสนาจิตเริ่มสงบลงบ้างเล็กน้อย ขณะนั้นปรากฏเห็นคนตายขึ้นมาทางนิมิตที่เฉพาะหน้าเป็นต้น ก็เกิดความกลัวขึ้นมาในขณะนั้น จนไม่มีสติยับยั้งใจตัวเองเลยกลายเป็นบ้าไปเลย นี่อาจมีทางเป็นได้ดังที่อธิบายมา แต่ถ้ามีหลักยึด แม้จะเป็นบุคคลประเภทกลัวผีก็ตาม พอเห็นเรื่องที่น่ากลัวในเวลาภาวนาปรากฏขึ้นมาก็รีบย้อนจิตเข้ามาสู่องค์ภาวนา ซึ่งตนเคยบริกรรมอยู่ดั้งเดิมเสีย นิมิตก็ดับไปในขณะนั้น ความเสียหายก็ไม่เกิดขึ้น เพราะการดำเนินถูกทางที่ท่านสอนไว้

การดำเนินผิดทางนั้น คือเมื่อเห็นผีในนิมิตแล้ว ไม่ได้ย้อนจิตของตนเข้ามาสู่หลักธรรม ปล่อยให้ความกลัวพาเตลิดเปิดเปิงไปเสียจนไม่มีที่ยึดเหนี่ยว ผลที่เกิดขึ้นอย่างน้อยก็มีสติฟั่นเฟือน มากกว่านั้นก็เป็นบุคคลที่น่าสังเวชไปเลย ฉะนั้นการทำผิดทางจึงมีทางเสียได้ดังที่กล่าวมา ด้วยเหตุนี้การทำวิปัสสนาแม้จะเอานามของพระศาสนาไปพูดว่าทำวิปัสสนาก็ตาม แต่อาจมีทางเสียได้ด้วยการเข้าใจผิด ผลที่เกิดขึ้นจากผู้ทำผิดนั้น อาจทำให้ผู้อื่นที่มีความสนใจอยากทำวิปัสสนา ให้กลัวไปตามๆ กัน จึงคล้ายกับศาสนาเป็นโรงบ่ม ขออภัยมากๆ คล้ายกับศาสนาเป็นโรงบ่มบ้าไปก็ได้

ถาม ผมอยากจะเรียนถามคำถามสุดท้ายอีกคำถามหนึ่ง คือรู้สึกจะมีผู้ที่สนใจในเรื่องวิปัสสนานี้อยู่หลายคน ถ้าหากว่าจะไปขอฝากตัวเป็นลูกศิษย์ท่านพระอาจารย์ ท่านจะกรุณาให้ความช่วยเหลือแก่พวกเราได้มากน้อยเพียงใดครับ

ตอบ เท่าที่อาจารย์ปฏิบัติอยู่เวลานี้ ก็ปฏิบัติอยู่ในฐานะระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์อยู่แล้ว หากว่ามีท่านผู้สนใจจะไปอบรม ทางวัดก็เคยได้ปฏิบัติต่อพุทธศาสนิกชนมาเป็นจำนวนมากแทบทั่วประเทศไทย สำหรับวัดป่าบ้านตาด แต่จะเรียนว่าไม่ขัดข้องเสียทีเดียวนั้นก็ยังไม่กล้าที่จะเรียน เพราะอาจจะมีเหตุการณ์เกิดขึ้นที่จะทำให้ขัดข้องก็ได้ในอนาคต เพราะเป็นของไม่แน่นอน จึงขออภัยไว้ด้วย แต่เรื่องเกี่ยวแก่ท่านที่มีความสนใจหวังดีต่อตนเอง โดยที่ใคร่จะนำศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องอบรมนี้ อาจารย์ขออนุโมทนากับท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง ขอเรียนเรื่องวิปัสสนาให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบย่อๆ พอเป็นข้อคิด คำว่าวิปัสสนานั้นเป็นชื่ออันหนึ่งที่ท่านนักปฏิบัติท่านบำเพ็ญในครั้งพุทธกาล ซึ่งเป็นธรรมขั้นสูงไปเป็นลำดับ แต่คำว่าภาวนานั้นเป็นคำกลางๆ ที่ใช้ได้ทั่วไปทั้งสมถะและวิปัสสนา รวมกันเข้าเรียกว่าภาวนา

คำว่าวิปัสสนานั้นหมายถึงความรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมทั้งหลาย แม้เช่นนั้นจะนำมาใช้เป็นวิปัสสนาของการภาวนาทั่วๆ ไปก็ได้ไม่ขัดข้อง การเจริญภาวนาหรือวิปัสสนานี้ มีผลประจักษ์ใจของผู้บำเพ็ญ คือใจที่เคยวอกแวกคลอนแคลนต่อสิ่งยั่วยวนต่างๆ เมื่อได้รับการอบรมจิตใจเท่าที่ควรแล้ว จิตจะค่อยเชื่องชินต่อเหตุการณ์ทั้งหลาย และปฏิบัติตัวไปด้วยความสม่ำเสมอ ผิดกับผู้ที่ไม่ได้อบรมอยู่ไม่น้อย ดังนั้นวิปัสสนาจึงเป็นคุณสมบัติ ที่ช่วยเสริมบุคคลให้เป็นผู้หนักแน่นมั่นคงในตัวเอง และมีเหตุผลต่อสิ่งเกี่ยวข้องต่างๆ ได้ดี

ถาม กระผมใคร่จะเรียนถามท่านพระอาจารย์ เกี่ยวกับความจริงของโลกอย่างหนึ่ง ในฐานะที่ท่านพระอาจารย์มีความเชี่ยวชาญทางวิปัสสนาอย่างมาก และวิปัสสนาก็อย่างที่ท่านพระอาจารย์ว่าไว้ว่า คือศึกษาให้มีความรู้ให้เห็นแจ้งเห็นจริงเกี่ยวแก่ชีวิตสังคม ที่กระผมข้องใจใคร่จะเรียนถามก็คือว่า การเกิดและการตายในทรรศนะของวิปัสสนานั้นเป็นอย่างไร?

ตอบ เรื่องการเกิดการตายนั้น แม้จะไม่ใช่ทรรศนะของวิปัสสนาก็ตาม แต่เรื่องการเกิดการตายนั้นมีอยู่ทุกรูปทุกนาม โดยเฉพาะท่านผู้ถามปัญหาอยู่เวลานี้ ก็ตกอยู่ในภาวะเช่นนี้เหมือนกัน ถ้าอาจารย์จะเรียนอธิบายให้มากไปกว่านี้ ก็กลัวจะเป็นการนำเอาอ้อยไปขายในสวนอ้อยไป จึงไม่กล้าจะเรียนมาก พอเข้าใจมิใช่หรือ

ถาม ความจริงกระผมก็ยังไม่เข้าใจหรอกครับ อยากจะให้พระอาจารย์กรุณาชี้แจงรายละเอียดให้บ้างสักเล็กน้อย?

ตอบ ไหน มีสงสัยข้อไหนล่ะ

ถาม คือการเกิดน่ะครับ ถ้าพิจารณากันตามหลักชีววิทยาก็บอกว่าเกิดจากสะเปิมของผู้เป็นบิดาผสมกับโอว่อมหรือไข่ของผู้เป็นมารดา ก็ปฏิสนธิออกมาเป็นบุคคล นั่นคือทางชีวะ ทีนี้ทางศาสนานั้นพูดไปในทำนองเดียวกันหรือเปล่า?

ตอบ ท่านกล่าวไว้เหมือนกัน แต่ท่านมิได้บอกว่าสะเปิม คืออันนี้เป็นส่วนผสมสำหรับธาตุ ทางพระศาสนาท่านก็มีแง่หนึ่งที่จะพูดเกี่ยวกับสิ่งนี้ แต่ตามหลักวิทยาศาสตร์ทางชีววิทยาที่พูดไปเมื่อสักครู่นี้ เป็นไปในทางหลักวิชาทั้งนั้น แต่ทางพุทธศาสนาท่านพูดถึงส่วนธาตุอะไรทำนองนี้ อันนี้เป็นด้านวัตถุคือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ที่มาผสมกัน แต่ส่วนนามธรรมที่หมายถึงธาตุรู้ที่เข้าไปแทรกสิงอยู่ในระหว่างสิ่งทั้งสองผสมกันนั้น นั้นเป็นธาตุส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง ที่ทางพระพุทธศาสนาสนใจอยู่มากยิ่งกว่าส่วนของธาตุที่เป็นส่วนหยาบ

ถาม พระพุทธศาสนานั้นสอนให้บุคคลมักน้อยสันโดษ ทีนี้ทุกคนถ้ามีความมักน้อยสันโดษ คือพากันออกบวชหมด หรือว่าไม่พยายามสร้างสรรค์ความเจริญแล้ว ชาติไทยเราจะไม่ถูกรุกรานง่ายขึ้นหรือครับ?

ตอบ เรื่องศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนไว้นั้นมีมากมายหลายแขนง และมีเป็นขั้นๆ ของศีลและธรรม ผู้ที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติ ก็ควรจะนำไปปฏิบัติให้เหมาะสมแก่เพศและฐานะของตน คำว่า

ความสันโดษมักน้อยนี้เป็นธรรมอันกว้างขวางมาก สำหรับพระก็ดำเนินไปอีกทางหนึ่ง คือแยกออกจากหลักใหญ่คือความสันโดษมักน้อยเช่นเดียวกัน ส่วนฆราวาสก็มีอีกเป็นแขนงหนึ่ง ที่ควรปฏิบัติให้เป็นความเหมาะสมสำหรับตน และเป็นประโยชน์แก่ตนและครอบครัวตลอดส่วนรวมด้วย ถ้าจะพูดรวม ๆไปก็อาจจะไม่สะดวกแก่ผู้ฟัง ดังนั้นอาจารย์จะขอแยกอธิบายเป็นตอน ๆ เพื่อเข้าใจง่ายขึ้น เรื่องความสันโดษความมักน้อย ที่พอเหมาะสมกับฆราวาสจะพึงปฏิบัติได้มีอยู่ แต่ถ้าปฏิบัติให้เป็นความมักมาก ซึ่งเลยความพอดีแล้ว กลับเป็นภัยแก่ฆราวาสก็มีอยู่เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงทรงสอนไว้อย่างนั้น อะไรเล่าที่ว่าความมักมากซึ่งเป็นภัยแก่ฆราวาสนั้น คือความมักมากในอารมณ์

เช่น มีหนึ่งแล้วอยากมีสอง มีสองแล้วอยากมีสาม มีสามแล้วยังอยากมีสี่มีห้าขึ้นไปไม่มีสิ้นสุด ไปที่ไหนมีแฟนเป็นพวง ๆ อย่างนี้น่าเกลียดน่ากลัวมาก คือกลัวว่าโลกจะพินาศเพราะไฟอุบาทว์นี้เผาผลาญ ความมักมากประเภทนี้เป็นสิ่งที่น่าเกลียดมากมาย ไม่มีใครที่มีธรรมในใจอยู่บ้างจะชมว่าดี ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงสอนฆราวาสให้เป็นผู้มักมากในทางนี้ เพียงแต่ผัวเดียวเมียเดียวเท่านั้นบางครั้งก็ยังมีการทะเลาะเบาะแว้งกันได้ แถมยังอยากจะมีย่อย ๆ อะไรต่ออะไรแฝงกันไป คือ มีอาหารโว่งอาหารว่าง ยุ่งกันไปหมด โลกต้องแตกแน่ ๆ

พอเข้าใจมิใช่หรือ อาหารว่าง ความเป็นผู้มีผัวเดียว เมียเดียวนี่แล ท่านเรียกว่าความมักน้อยของฆราวาส ในหลักธรรมท่านสอนไว้อย่างนี้ ทั้งนี้เพื่อให้ฆราวาสรู้จักความสำคัญของกันและกัน ให้รู้จักหัวใจของกันและกันซึ่งเป็นคู่ครอง และคู่พึ่งเป็นพึ่งตายของกันและกัน นี่เป็นหลักใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นห่วง สำหรับพุทธบริษัทผู้อยู่ครองเรือน และทรงสอนเน้นหนักลงไปในธรรมบทนี้ว่า ให้มีความมักน้อยสันโดษ คือมักน้อยในอารมณ์เครื่องเสริมไฟในครอบครัว ถ้ามีเพียงหนึ่งแม้จะยุ่งบ้างก็ไม่เท่าไร พอมีทางหายใจได้บ้างและพออดพอทนเพราะความรัก ต่างฝ่ายต่างมีน้ำหนักเสมอกัน ไม่ไหลบ่าไปหาปลีกหาย่อย คือภริยาสามีประเภทกาฝากที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ เหมือนดอกเห็ดเต็มไปหมดใน....

แม้ลูกที่เกิดในหัวอกของพ่อแม่ทั้งสองนั้นก็เป็นเลือดเนื้ออันเดียวกัน การแนะนำสั่งสอนก็ง่าย และเชื่อมโยงความรักใคร่สงสารระหว่างแห่งกันและกันก็สนิทดี เพราะเป็นเลือดในหัวอกของตนด้วยกัน ผู้เป็นแม่จะดุด่าว่ากล่าวลูกก็ไม่กระเทือนถึงผู้เป็นพ่อ ผู้เป็นพ่อจะดุด่าว่ากล่าวหรือเฆี่ยนตีลูกบ้างในบางครั้งที่ลูกดื้อดึง ก็ไม่กระเทือนผู้เป็นแม่ ย่อมเป็นที่สนิทใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย เพราะต่างฝ่ายก็ถือว่าเป็นลูกของตนเสมอกัน และความรักลูก ๆ ก็มีส่วนเท่ากัน เนื่องจากเป็นเลือดในหัวอกอันเดียวกัน ดังนั้นผู้มีความมักน้อยในอารมณ์ดังกล่าว จะไปไหนมาไหนย่อมไม่เป็นอารมณ์ห่วงใยกับฟืนกับไฟ ว่าจะมาหรือจะไปไหม้บ้านไหม้เรือน (ไฟราคะตัณหา) ของเราหรือของใคร

จะไปทำงานในบ้านนอกบ้านหรือสังคมใดๆ เมื่อต่างฝ่ายต่างรู้จักความสำคัญ รู้จักกรรมสิทธิ์ของกันและกัน รู้จักหัวใจกันแล้ว ระหว่างคู่ครองทั้งสองนั้นต่าง จะไม่มีความระแวงแคลงใจและเป็นทุกข์ เพราะอารมณ์ยุ่งมากวนใจ ทั้งเป็นการสะดวกในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ตลอดการจับจ่ายและการเก็บรักษาไม่มีทางรั่วไหลและมีสิ่งมาคอยดูดซึม ไม่ค่อยมีการทะเลาะกันในเรื่องไม่มีความอิ่มพอทางอาหารว่างอาหารนอกบ้าน พอเข้าใจมิใช่หรือ หรือจะให้อาจารย์สอนว่าให้มีกันคนละร้อยสองร้อยอย่างนั้นหรือถึงจะเป็นที่พอใจ และเป็นการพัฒนาที่เจริญมากที่สุด จะเป็นที่เหมาะกับใจของผู้ต้องการพัฒนาแผนใหม่

การฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมืองนั้น เป็นอีกประเภทหนึ่งที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ว่า ให้มีความขยันหมั่นเพียรในการงานทุกด้านที่ชอบธรรม เพียงเท่านี้ก็พอที่จะทราบได้แล้วว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้คนนั่งงอมืองอเท้าอยู่เฉยๆ โดยไม่แสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนแก่ครอบครัวและประเทศชาติบ้านเมือง การฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมืองด้วยวิธีมีร้อยมีพัน มีอาหารว่างรอบบ้านรอบเมืองทุกแห่งทุกหนทุกตำบลหมู่บ้าน ตามชานเมือง ไนท์คลับ อะไรต่ออะไรยุ่งกันไปหมด รู้สึกจะไม่ใช่เป็นการฟื้นฟูเศรษฐกิจให้เจริญ แต่จะเป็นการสังหารตนสังหารครอบครัวและสังหารประเทศชาติให้ล่มจมลงไป ด้วยอำนาจของกิเลสประเภทเผาคนทั้งเป็นอย่างไม่สงสัย เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ส่งเสริมให้คนสนใจในทางนี้ กลัวโลกจะพินาศไม่มีมนุษย์เหลือค้างอยู่ในโลกอีกต่อไป

ถาม พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีเกิดขึ้นแล้วย่อมมีดับเป็นธรรมดา ทีนี้คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วนั้นจะไม่ดับหรือ?

ตอบ อ๋อ ถ้าเรายังไม่ดับคำสั่งสอนก็ยังไม่ดับ ถ้าเราดับเมื่อไรคำสั่งสอนก็ดับในบุคคลคนนั้น ส่วนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ปฏิบัติกันต่อไป ที่สำคัญก็คือ เวลาจะไปเที่ยวหาความรื่นเริงบันเทิงโดยไม่มีขอบเขตนั้น รู้สึกจะไม่กลัวการเกิดการดับ แต่เวลาจะน้อมใจเข้ามาสู่ศีลธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กลับกลัวแต่จะดับจะตาย ข้อนี้จึงน่าสลดสังเวชอยู่มาก เวลาจะออกไปเที่ยวเปิดอารมณ์ให้สบายๆ คล้ายกับจะไปขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นนั้น ไม่กลัวว่าอะไรจะเกิดจะดับ แต่เวลาจะประพฤติศีลธรรมกลัวแต่ธรรมของพระพุทธเจ้าจะดับ และกลัวว่าตัวจะตาย ฉะนั้นความดีจึงไม่มีโอกาสก้าวไปได้ถึงไหน มีแต่ความหลอกลวงถ่วงจิตใจวิ่งแซงหน้าไปอยู่ตลอดเวลา ไม่มีโอกาสตามมันให้ทันได้เลย

ถาม กระผมใคร่จะกราบนมัสการถามท่านอาจารย์ว่า เมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๐ ถือว่าเป็นกึ่งพุทธกาลหมายความว่าอย่างไรครับ?

ตอบ อ๋อ กึ่งนั้นกึ่งเวลำเวลาต่างหาก ไม่ใช่กึ่งคำสอนจะเกิดจะดับ

ถาม การที่ถือว่าปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่ว่าเป็นกึ่งพุทธกาลหมายความว่า ศาสนาพุทธจะยั่งยืนอยู่ ๕๐๐๐ ปีนั้นใช่ไหมครับ?

ตอบ อันนี้ ท่านตรัสไว้ตามกาล คือหลักพระพุทธศาสนาที่สอนไว้ ท่านกำหนดไว้พอประมาณว่าห้าพันปี เมื่อถึง ๒๕๐๐ ก็เป็นอันว่ากึ่งตามเวลำเวลาของห้าพันปี เรียกว่ากึ่งแห่งกาลเวลา แต่ที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ขนาดนี้ เข้าใจว่าจะพอสมควรแก่ความสามารถของผู้มีความเชื่อความเลื่อมใสจะประพฤติปฏิบัติตามธรรมของพระองค์ได้อย่างมากก็เพียงห้าพันปีเท่านั้น นอกจากนั้นก็อาจเป็นความเปลี่ยนแปลงทางความรู้ความเห็นไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้ขาดความเคารพนับถือไปเองสำหรับหมู่ชน จึงคล้ายกับศาสนธรรมดับไป ความจริงศาสนธรรมมิได้ดับ

แต่แม้ธรรมจะเป็นธรรมชาติดีอยู่ดั้งเดิมก็ตาม เมื่อไม่มีผู้สนใจจะฟื้นฟูขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่ตนแล้ว ธรรมก็กลายเป็นโมฆะไปในหมู่ชนที่หมดความสนใจโดยสิ้นเชิงแล้ว ฉะนั้นท่านจึงประทานศาสนาไว้พอประมาณว่าห้าพันปี หากว่าเรามีอายุยืนยิ่งกว่าห้าพันปีจะประพฤติปฏิบัติธรรมให้มากยิ่งกว่านั้น ก็ยิ่งจะเป็นการเพิ่มพูนความดีได้มากขึ้น แต่นี่รู้สึกเสียใจ ที่อายุของมนุษย์เรามีเพียงไม่กี่ปีแล้วก็ดับไปเสีย บางรายก็ไม่สามารถทำความดีให้แก่ตนได้ และทำตัวให้เป็นโมฆะทั้งปัจจุบันและอนาคตก็มีจำนวนไม่น้อย

เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายเมื่อได้ก้าวเข้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ และได้นับถือพระพุทธศาสนาที่ทรงไว้ซึ่งเหตุผลอย่างสมบูรณ์ทุกอย่างแล้ว ก็ควรสนใจนำไปปฏิบัติดัดแปลง กาย วาจา ใจของตนให้มีคุณค่า แม้จะดับไปก็ให้ดับไปแบบบุคคลที่มีชัยชนะในตัว คือความเป็นผู้มีคุณงามความดีอย่างพร้อมมูลแล้ว อย่าให้สูญพันธุ์ไปโดยหาซากความดีติดตัวไปมิได้

ถาม มีคำถามส่งมามากมาย อยากจะทราบกันว่านรกกับสวรรค์ มีจริงหรือไม่ ถ้ามีอยู่ที่ไหนบ้าง?

ตอบ ไม่ได้ถามนักท่องเที่ยวเขาบ้างหรือ เขาไปเมืองไหนบ้าง นรกเขาได้ไปหรือเปล่า อาจารย์ไม่ใช่นักท่องเที่ยวจึงไม่กล้าจะเรียนได้ แม้แต่เมืองนอกเมืองนาก็ไม่เคยไปเห็น แล้วจะสามารถไปเห็นนรกสวรรค์ได้ยังไง ต้องไปถามนักท่องเที่ยวเขาจึงจะรู้ในเรื่องนี้

ถาม ปัญหาต่อไปมีคำถามส่งมาว่า นิพพาน หมายความว่าอะไร และมีจริงหรือไม่?

ตอบ นิพพานนั้น ถ้าแปลเฉพาะคำว่านิพพานก็แปลว่าดับสนิท คำว่าดับสนิทนั้น เทียบกับไฟที่ก่อเปลวขึ้นมาด้วยเชื้ออย่างมากมาย แต่ได้ดับลงด้วยเครื่องดับไฟที่ทันสมัย เมื่อไฟดับลงไปอย่างสนิทแล้ว ผลก็คือความเย็นปรากฏขึ้นมา และไม่ทำให้สิ่งทั้งหลายถูกไฟไหม้ฉิบหายต่อไปอีก กิเลสซึ่งเปรียบเหมือนกองเพลิงดับไปจากใจด้วยมรรค คือข้อปฏิบัติที่ทันสมัย นั้นเรียกว่า นิพพาน แปลว่าความดับสนิทแห่งกิเลสทั้งหลาย คือบรรดาสิ่งที่เป็นภัยต่อใจดับไปโดยสิ้นเชิง คงเหลือแต่ความบริสุทธิ์ และความเป็นบรมสุขอันเป็นหลักธรรมชาติของจิตที่บริสุทธิ์เท่านั้น นั่นแลคือนิพพาน พอเข้าใจมิใช่หรือ ไม่ใช่คำว่านิพพานแล้วจะดับไปหมด ทั้งคนทั้งสัตว์อะไร ๆ ดับไปหมดอย่างนั้น ความดับสนิทแห่งกิเลสนั่นแหละ คือ สอุปาทิสนิพพานของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์

ท่านในเวลาขันธ์ยังครองตัวอยู่ เมื่อขันธ์สลายตัวลงไป ก็เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน มีแต่ความบริสุทธิ์ล้วน ๆ นี่ท่านเรียกว่า นิพพาน เราจะไปหานิพพานที่ไหนกัน

ถาม กระผมใคร่ขอถามท่านพระอาจารย์ว่า ในฐานะที่พวกกระผมเป็นนักศึกษา กระผมได้ทราบว่าไม่ว่าจะเป็นนักศึกษาหรือเป็นพระภิกษุก็ตาม ปัญหาที่สำคัญในการศึกษา ที่สำคัญที่สุดก็คือ ไม่สามารถจะตั้งสมาธิให้แน่วแน่สำหรับการศึกษานี้ได้ ฉะนั้นกระผมใคร่นมัสการถามท่านพระอาจารย์ว่า จะทำอย่างไรจึงจะทำให้ผู้ที่กำลังศึกษาธรรมหรือศึกษาทางโลกนี้ สามารถตั้งสมาธิให้แน่วแน่ได้ โดยที่ไม่มีจิตใจฟั่นเฟือนเลย?

ตอบ ในข้อนี้แม้แต่อาจารย์ผู้กำลังอธิบายอยู่เวลานี้ ก็ไม่ปรากฏว่าได้หาบหามตู้สมาธิมาเกิดด้วย แต่ก็ยอมรับว่าสมาธินั้นย่อมเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญด้วยกันทุกราย ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการนิ่งนอนใจอยู่เฉย ๆ ด้วยการอิดหนาระอาใจและความไม่สนใจ แต่จะเกิดขึ้นด้วยความสนใจฝักใฝ่ในธรรมด้วยกัน แม้ท่านทั้งหลายซึ่งเป็นนักศึกษา ก็ต้องเป็นผู้มีสมาธิคือความแน่วแน่อยู่เสมอว่า จะศึกษาหลักวิชานั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความพากเพียรของตน นี่ก็จัดว่าเป็นสมาธิประเภทหนึ่ง ที่มีประจำอยู่ในใจของนักศึกษาซึ่งกำลังเล่าเรียนธรรมก็เหมือนกัน ถ้ามีความขยันหมั่นเพียรเหมือนกับงานทั่ว ๆ ไปแล้ว เรื่องสมาธิแม้เราจะไม่ได้หาบหามตู้มาด้วยก็ตาม แต่จะต้องปรากฏขึ้นที่ใจของผู้มีความเพียรโดยไม่ต้องสงสัย

ถาม ผมขอนมัสการพระคุณเจ้า ผมมีปัญหาใคร่จะถามเรื่องศีล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องศีลห้า คือมีคนศาสนาอื่น มักจะโจมตีพระพุทธศาสนาในแง่ที่ว่า พุทธศาสนานั้นมักจะดีแต่ภาคทฤษฎี แต่ในภาคปฏิบัติแล้วรู้สึกว่ายังย่อหย่อนอยู่มาก โดยเฉพาะศีลข้อแรกคือ ข้อปาณา ห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ แต่ชาวพุทธส่วนมากก็มักจะฆ่าสัตว์ และก็รู้สึกว่าทางพระพุทธศาสนานี้ ถ้าหากว่าไม่ฆ่าสัตว์ คนเราจะอยู่ได้อย่างไร โดยเฉพาะพระสงฆ์องคเจ้าเมื่อไม่มีคนฆ่าสัตว์ไปถวาย ไม่ทราบว่าจะอยู่ด้วยวิธีไร?

ตอบ ก็อยู่ได้ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์นั่นเอง จะอยู่ได้ด้วยอะไร เช่น พระท่านไม่ฆ่าสัตว์ท่านก็ยังอยู่ได้ ฆราวาสไม่ฆ่าสัตว์จะอยู่ไม่ได้ยังไง เราต้องคิดถึงความสำคัญของชีวิตแห่งสัตว์และมนุษย์ทั่ว ๆไป อย่าเห็นว่าสำคัญเฉพาะชีวิตของเราคนเดียว แต่ไม่เห็นความสำคัญในชีวิตของผู้อื่น ต้องเห็นความสำคัญทั้งชีวิตของเราด้วย ของคนอื่นและสัตว์อื่นด้วย ว่ามีคุณค่าแห่งความเป็นอยู่เท่า ๆ กัน จึงจะเห็นความสำคัญของปาณาติบาต ที่ท่านห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์

เช่นสัตว์ตัวหนึ่งมีชีวิตอยู่ไปได้กี่วัน เขาก็เป็นสัตว์เต็มภูมิของเขา หากได้ถูกฆ่าไปเสียความสืบต่อแห่งชีวิตของเขาก็ขาดไปทันที เราก็เช่นกัน เมื่อถูกทำลายชีวิตลงในขณะใดความเป็นมนุษย์ก็ขาดลงในขณะนั้น เมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ และคุณค่าแห่งความเป็นสัตว์มีชีวิตเหมือนกันหมด ถ้าชีวิตยังเป็นไปอยู่ สัตว์ก็เป็นสัตว์เต็มภูมิของสัตว์ มนุษย์ก็เต็มภูมิของมนุษย์ หากชีวิตหาไม่แล้วไม่ว่ามนุษย์และสัตว์ ต้องเป็นผู้หมดคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ และเป็น

สัตว์ลงเท่าเทียมกัน เท่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้นเป็นความชอบยิ่งแล้ว

คนเราถ้าเห็นคุณค่าเฉพาะชีวิตของตัว แต่ไม่เห็นคุณค่าแห่งชีวิตของผู้อื่น ก็รู้สึกว่าเป็นคนที่เห็นแก่ตัวและเอาเปรียบผู้อื่นมากเกินไป อาจจะอยู่กับโลกเขาไม่ได้ ที่มีคนศาสนาอื่นโจมตีศาสนาพุทธว่าดีแต่ภาคทฤษฎี แต่ภาคปฏิบัตินั้นรู้สึกยังย่อหย่อนอยู่มาก ข้อนั้นไม่ว่าแต่พุทธศาสนา แม้ศาสนาอื่นๆ ที่เขาผู้โจมตียอมรับนับถือก็ย่อมเป็นความจริงดังที่ว่านั้น เพราะทุกๆ ศาสนาเป็นแต่ผู้ชี้แนวทางให้คนทำดีและชี้บอกทางชั่วให้คนละเว้นปล่อยวางเท่านั้น จะดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติหรือไม่เท่านั้น ศาสนาไม่ได้เป็นผู้ไปคอยรับบาปหาบกรรมแทนเขา และไม่มีสิทธิที่จะยอคนนั้นว่าดีแล้วพาขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น และตำหนิคนนี้ว่าชั่วแล้วจับโยนลงนรกไปเสีย

ที่ว่าชาวพุทธฆ่าสัตว์นั้น ความจริงผู้ที่ฆ่าก็มี ผู้ที่ถือเคร่งครัดไม่ฆ่าก็มีมากมาย ถ้าจะติด้วยความชอบธรรม สมกับนักธรรมด้วยกันแล้ว สิ่งที่น่าชมก็ควรชมด้วยความชอบธรรม ผู้ฟังที่มีธรรมในใจจะได้อนุโมทนา ไม่แสลงหูเพราะการติว่ามีอะไรแฝงอยู่ เมื่อพูดด้วยความเป็นธรรมโดยทั่วๆ ไปแล้ว ไม่ว่าชาวพุทธหรือชาวอะไรทั่วโลกล้วนเป็นนักฆ่าสัตว์ด้วยกัน จนปลาทั้งตัวเล็กและตัวใหญ่เท่าภูเขา ที่อยู่ในมหาสมุทรทะเลที่กว้างแสนกว้าง ลึกแสนลึก จะไม่เหลือพอจะสืบพันธุ์ต่อไปอยู่แล้ว อีกไม่นานน่ากลัวจะไม่มีสัตว์น้ำสัตว์บกตลอดมนุษย์มนา ยังเหลือติดแผ่นดินแผ่นน้ำนี้เลย จะว่าอะไรปูๆ ปลาๆ ล่ะ ถ้าใจมนุษย์จะกำเริบเห็นการฆ่าการเบียดเบียนกันว่าเป็นของดี และเสริมความรู้ความฉลาดของตนว่าเป็นบุคคลพิเศษเกินโลกอยู่

สรุปแล้วจะมีชาวอะไรกันบ้างที่ไม่นิยมการฆ่าการเบียดเบียน นอกจากชาวสัตว์และชาวมนุษย์ที่ตายแล้ว และผู้ยังมีชีวิตอยู่แต่เป็นผู้มีใจเปี่ยมด้วยเมตตา มองเห็นอกเขาอกเรา ว่าสัตว์ทั้งหลายรักความเป็นอยู่ แต่เกลียดกลัวความล้มความตายเสมอกันเท่านั้น ส่วนที่เกี่ยวกับพระนั้นสำหรับพระท่านมิได้บวชมาเพื่อรบกวนลวนลามเถียงกินเนื้อกินปลากับท่านผู้ใด ท่านองค์ใดมาบวชต่างก็บวชเพื่อรักษาศีลรักษาธรรม มีความเป็นอยู่เกี่ยวกับศรัทธาญาติโยม ตามธรรมเนียมที่มีการงานและความเป็นอยู่ผิดกับฆราวาส มีผู้นำอะไรมาถวาย ถ้าไม่ผิดวินัยท่านก็รับฉัน และใช้สอยไปตามเรื่องของคนที่มีความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น การไม่ฆ่าสัตว์และฉันเนื้อสัตว์นั้น พระท่านพอทนได้ แม้แต่เรื่องใหญ่ๆ กว่านี้ที่โลกชอบทำกันมากๆ พระท่านยังทนได้ จึงกรุณาอย่าเป็นห่วงกับพระ ถึงกับต้องไปเที่ยวฆ่าและเบียดเบียนเขาให้ร้อนเป็นไฟไปเพราะพระเป็นสาเหตุ อาจารย์ไม่เห็นด้วย เพราะไม่ได้บวชมาเพื่อส่งเสริมใครให้เป็นคนชั่ว และก่อความเดือดร้อนให้แก่กันด้วยการฆ่าและการเบียดเบียน

แม้จะมีความลำบากเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนท่านที่มาเกี่ยวข้องทั้งใกล้และไกล ก็ยอมทนเอา เพราะความมุ่งหวังอยากให้คนดีมีเมตตาต่อกัน โลกจะได้เย็น ไม่ประสงค์ดังที่ว่านั้น มีอะไรๆ ที่เข้าใจว่าเกี่ยวกับพระเป็นต้นเหตุ กรุณาตัดออกให้หมด อย่าให้ปรากฏว่ามีความกังวลอยู่ในใจอีก

ต่อไป พระท่านจะได้สบายใจว่าตนบวชมาด้วยความบริสุทธิ์ใจ โยมจะได้หายห่วงเกี่ยวกับเรื่องฆ่า ๆ ฟัน ๆ ซึ่งฟังแล้วไม่สบายใจเลย

ถาม กระผมใคร่กราบนมัสการว่า ตามพระพุทธประวัติที่ว่า วันออกพรรษาหรือวันเทโว... เป็นวันที่ต้อนรับการเสด็จกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องนี้เป็นจริงอย่างไรครับ?

ตอบ อ๋อ ก็ถามในสิ่งที่มองไม่เห็นกันด้วยตาเนื้อ ถ้าจะบอกว่าจริงก็เหมือนโกหกกัน จะว่าไม่จริงก็ไม่ได้ไปเห็นเวลาท่านเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ไม่ทราบจะให้เรียนตอบอย่างไร อาจารย์ต้องยอมในข้อนี้ เพราะไม่เคยไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จึงไม่รู้เรื่องอะไร ถ้าจะถามก็กรุณาถามอย่างนี้ดีกว่าว่า ท่านมาจากวัดป่าบ้านตาดหรือ เวลานี้วัดป่าบ้านตาดยังมีอยู่หรือเปล่า อาจารย์จะได้ตอบทันที

ถาม ถ้าอย่างนั้นก็หมายความว่า คัมภีร์บทนั้น เป็นคัมภีร์ที่ยืนยันไม่ได้ใช่ไหมครับ?

ตอบ ถ้าเราจะถือคัมภีร์เป็นเครื่องยืนยันแล้ว ผู้ที่เคยเห็นคัมภีร์มาแล้ว มาถามก็ไม่ควรถาม เพราะได้ดูคัมภีร์เหมือนกันและเป็นคัมภีร์ที่ยืนยัน ทั้งแก่ผู้ถามทั้งแก่ผู้ตอบ และแก่ผู้ฟังเหมือนกัน

ถาม พระพุทธองค์ตรัสว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** โดยเฉพาะข้อหลังสุดนี้ **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** นี้ หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีตัวตน เพราะฉะนั้น กระผมผู้ยืนพูดนี้ก็ไม่มีตัวตน ถ้าเช่นนั้นแล้วกระผมไปฆ่าใครเข้า ไปฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเข้า ก็ควรจะกล่าวว่าไม่มีตัวตน เป็นการไม่ไปฆ่าอะไรทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว บาป-บุญ-ความดี-ความผิด ก็คงไม่มีใช่ไหมครับ?

ตอบ ขออภัยด้วย คือถ้าเรายังเห็นว่ามีตัวตนอยู่ก็อย่าไปฆ่า ถ้าไปฆ่าเดี๋ยวจะผิดกฎหมายและจะติดคุกติดตะราง เพราะเป็นการฆ่าคน ถ้าอันไหนไม่เป็นตัวเป็นตนแล้วก็ฆ่าได้ เช่นกิเลสตัณหาอาสวะ มันมีอยู่ภายในตัวเรานี้ แม้จะฆ่าวันยังค่ำก็ไม่มีใครมาจับให้ติดคุกติดตะราง ทั้งไม่เป็นบาปด้วย นอกจากเป็นคุณแก่เราโดยถ่ายเดียวเท่านั้น โปรดพยายามฆ่าตรงนี้ อย่าไปเที่ยวหาฆ่าสิ่งที่เป็นตัวเป็นตนเช่นคนและสัตว์เป็นต้น มันเป็นโทษ

ถาม กระผมขอกราบนมัสการถามว่า ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็นสองทางคือทางมหานิกายและธรรมยุต บางครั้งทำไมถึงไม่ถูกกัน และทางไหนที่ดีที่สุดครับ?

ตอบ อ๋อ ข้อนี้เราควรคิดดูว่า แม้แต่สามี-ภริยา ก็ยังมีลูกหญิงลูกชาย เช่น นาย ก.นาย ข.นาง ง. นาง ช. ซึ่งแตกแขนงออกมาจากพ่อ-แม่คนเดียวกัน และบางครั้งระหว่างลูกสองสามคนนั้น ก็ยังมีการทะเลาะกันได้ พระสงฆ์ท่านก็เป็นคนเช่นเดียวกับพวกเราก็อาจมีบ้างเป็นธรรมดา ทางที่ดีที่สุดนั้นคือ อย่าทะเลาะกันนั่นแหละเป็นทางที่ดีที่สุด

(จบปัญหาเพียงเท่านี้)

อาจารย์ขอสรุปธรรมที่ได้มาบรรยายให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายฟังในวันนี้ กรุณาทุกท่านได้นำไปขบคิด แล้วนำมาแก้ไขปรับปรุงตนเอง นั้นเป็นสิ่งที่ดีงามอย่างยิ่ง และประเสริฐสุดในการฟังธรรม คือฟังแล้วนำไปปรับปรุงตัวเราให้เป็นไปตามหลักธรรม จะเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองโดยสม่ำเสมอ ไม่อับเฉาเศร้าใจในความผิดพลาดต่างๆ ซึ่งเคยมีอยู่เสมอและทั่วไป ข้ออรรถข้อธรรมใดที่ได้วิสัชนาไปในวันนี้ หากมีความขาดตกบกพร่องไม่เหมาะกับจริตจิตใจ บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายก็กรุณาให้อภัยด้วย ต่อนี้ไปขอทุกท่านจงมีความเจริญงอกงามโดยทั่วกัน เทอญ.

อันชนกชนนีนี้รักเจ้า เทียมเท่าชีวาก็ว่าได้

สิ่งที่มีอำนาจ สามารถทำให้ทุ่มเทชีวิตจิตใจและสมบัติทั้งปวงที่มีลงไปโดยไม่คิดอ่านและอาลัยเสียดายนั้น คือความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา เพราะเป็นเลือดในหัวอกของตนแท้ ซึ่งควรเรียกได้ว่าเป็นผู้คอยรับบาป-กรรมจากบุตรธิดาอย่างสนิทใจไม่มีทางหลีกเลี่ยง การเลี้ยงดูทุกอย่างก็ทำด้วยความรักความสงสารอย่างสุดจิตสุดใจ ไม่ว่าบิดามารดานั้นๆ จะเป็นชาติชั้นวรรณะใด และตกอยู่ในฐานะมั่งมีหรือยากจนเพียงไร ส่วนความรักบุตรธิดานั้นไม่มีจนและลดลงตามฐานะเลย แต่เป็นความรักที่มีสมบูรณ์และล้นฝั่งแห่งใจอยู่เสมอ ยิ่งกว่าน้ำในมหาสมุทรซึ่งมีเวลาขึ้นลงตามเวลาของมัน ความรักก็มาก การเลี้ยงดูก็ยาก การบริการทุกด้านก็ยาก ความพยายามที่จะให้บุตรธิดาเป็นคนดีในปัจจุบันและอนาคตก็ยาก ไม่มีคำว่า “ ง่าย ” แฝงอยู่บ้างเลย ทุกๆ อิริยาบถไม่ปรากฏว่าได้ลดหย่อนผ่อนคลายความรัก ความห่วงใยในบุตรธิดาลงบ้างเลย แม้จะเรียกว่า “ นรกแห่งความรัก ความห่วงใย ” ก็ไม่ควรจะผิด เพราะผู้เป็นบิดามารดาของบุตรธิดาต้องตกนรกหลุมรักหลุมห่วงใยนี้ด้วยกันแทบทุกคน

บุตรธิดาทั้งหลายผู้มีบิดามารดาเป็นแดนเกิดและเลี้ยงดู จึงควรสำนึกตัวอย่างยิ่ง จะได้เห็นความสำคัญของชีวิต อัตภาพร่างกาย และความผิด-ถูก-ชั่ว-ดี ของตน เผื่อมีความทะนงตนในความเป็นอิสระของชีวิต และความประพฤติที่เข้าใจว่าปราศจากหลักประกัน คือบิดามารดา ก็จะมีทางแก้ไขให้ลดลง และกลับเห็นบุญคุณของท่านที่ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเรามาแต่วันอุบัติขึ้นเป็นมนุษย์ ไม่ลืมตัวจนกลายเป็นคนตีเสมอเย่อหยิ่งต่อบิดามารดา ผู้พลีชีพเพื่อบุตรธิดาตลอดมาด้วยความรักอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่มีพิษภัยแฝงอยู่ในความรักนั้นๆ เลย บุตรธิดาจะไปหาความรักความสงสารอันมีคุณค่ายิ่งจากใครและที่ไหนได้อีก นอกจากบิดามารดาแล้ว ไม่มีท่านผู้ใดจะสามารถหยิบยกให้เราได้ ดังนั้นบุคคลที่หาได้ยากในโลกจึงควรจะได้แก่บิดามารดาผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรธิดาเท่านั้นเป็นอันดับแรก การสนองตอบแทนด้วยคุณค่าอันสูงสมเกียรติ จึงไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่าความรู้สำนึกในพระคุณ การยอมรับคำตักเตือนสั่งสอนด้วยความเต็มใจและปฏิบัติตาม ไม่ฝ่าฝืน ยึดถือท่านเป็นเส้นชีวิตและทางดำเนินโดยชอบธรรม ภาระหนักเรายอมรับ แม้ท่านห้ามในขณะเราทำผิดเรายอมจำนน ปฏิบัติตนต่อท่านประหนึ่งผ้าขี้ริ้วหรือที่เช็ดเท้า ฉะนั้น

ถ้าจะให้ถูกตามหลักความจริงแล้ว ควรจะพูดว่าไม่มีใครจะรบรวนกวนใจบิดามารดาด้วยเรื่องและสิ่งต่างๆ ไม่มีเวลาจบสิ้นยิ่งกว่าบุตรธิดา ซึ่งถือว่าเป็นสมบัติอันแสนรักและสงวนของท่าน แต่มิได้ถือว่าเป็นการรบกวน พอที่จะให้เกิดการคิดนึกในแง่ร้ายต่อบุตรธิดาของตน เพราะความรักความสงสารอันท่วมท้นมาลบล้างโดยสิ้นเชิงตลอดมา จึงแม้แสนจะลำบากและ

ฝืดเคืองก็จำต้องรับโดยทั่วกัน ฉะนั้นบุตรธิดาคนใดที่มองข้ามแดนกำเนิด คือบิดามารดาผู้มีคุณอันล้นพ้น ไม่นำพาต่อความเคารพยำเกรง ไม่นำพาต่อการอบรมสั่งสอน ไม่นำพาต่อการสนองตอบแทนบุญคุณเท่าที่ควรแก่ฐานะ ไม่นำพาต่อการเทิดทูนว่าเป็นผู้สูงสุดด้วยความเมตตาและการเสียสละทุกอย่างเพื่อตนตลอดมา ทำความเมินเฉยประหนึ่งตนเกิดจากโพรงไม้ ไร้บิดามารดาผู้ประคับประคองเยี่ยงมนุษย์ทั้งหลาย บุตรธิดาคนนั้นจัดว่าสร้างกรรมลบล้างคุณสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์โดยชอบของตนให้ย่อยยับไป ไม่มีคุณเท่าที่ควรเรียกว่า ลูกผู้สมบูรณ์แบบเหลืออยู่เลย เพราะประเพณีของมนุษยธรรมทั่วๆ ไป ผู้เป็นบุตรธิดาควรจะทราบและระลึกถึงความสำคัญของท่านตลอดอวสาน

ในธรรมท่านสอนไว้ว่า ควรอุปถัมภ์บำรุงบิดามารดาให้มีความผาสุกเย็นใจเป็นมงคลอันสูงสุด ดังนี้ ก็เพื่อเป็นทางที่ถูกต้องดีงามสำหรับบุตรธิดาจะพึงทำการสนองตอบท่าน ก็การอุปถัมภ์บำรุงนั้น มีหลายประเภทและหลายวิธีด้วยกัน เช่น การให้สมบัติเงินทอง ข้าว น้ำ อาหารคาวหวาน เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย เหล่านี้เรียกว่าให้การอุปถัมภ์บำรุง การพยาบาลรักษาในเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ หรือประคับประคองท่านในเวลาแก่ชรา ยืนเดินนั่งนอนหรือไปมาไม่สะดวก ก็เรียกว่าการอุปถัมภ์บำรุง การรักษาน้ำใจไม่ให้ได้รับความกระทบกระเทือนบอบช้ำจากการแสดงออกของบุตรธิดา ก็เรียกว่าการอุปถัมภ์บำรุงแต่ละอย่างๆ การบำรุงด้วยวัตถุหรือด้วยมรรยาทอัธยาศัย ไม่ฝ่าฝืนดื้อดึง เรียกว่าการอุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น ตลอดการช่วยเตือนด้วยอุบายต่างๆ ในทางที่ชอบ หรือปลอบโยนใจให้รื่นเริงใจในเวลาที่ท่านเกิดความหงุดหงิดไม่สบายใจในบางเวลา เรียกว่าเป็นการอุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น

บุตรธิดาที่ดีและฉลาด ย่อมทำให้บิดามารดาได้รับความสุขกายสบายใจโดยอุบายวิธีต่างๆ ไม่มีประมาณ ชื่อว่าเกิดมาประดับเกียรติยศชื่อเสียงและส่งเสริมวงศ์สกุลให้วัฒนาถาวรเป็นสกุลที่น่าเคารพนับถือ ผิดกับบุตรธิดาที่เกิดมาเป็นตัวบุ้งตัวหนอนบ่อนทำลายจิตใจและทรัพย์สินวงศ์สกุลให้ย่อยยับอับเฉา สมบัติเงินทองงอกไม่ทัน ถูกแทะถูกไชจากบุตรธิดาประเภทตัวบุ้งตัวแมลง

ท่านสอนเป็นคำโบราณไว้ว่า ลูกที่ดีดำรงวงศ์สกุลแท้ก็มี ลูกคือลอกที่คอยแต่จะปอกจะลอกเอาสมบัติเงินทองก็มี ลูกคือลากที่คอยแต่จะลากบิดามารดาเข้าไปห้องขังและตะราง เพราะความเป็นห่วงลูกที่ทำชั่วถูกจับเข้าห้องขังหรือติดคุกก็มี ลูกคือเลิกจากความนับถือเป็นบิดามารดากัน เมื่อบิดามารดาหมดทรัพย์สมบัติไม่มีอะไรติดตัวเพราะลูกประเภทลอกลักเอาไปหมดแล้วก็มี ลูกที่นอกจากลูกที่ดีและดำรงวงศ์สกุลไว้ได้แล้ว เรียกว่า ลูกประเภทกาฝาก เพราะคอยทำลายล้างผลาญบิดามารดาร้อยเล่ห์พันนัย ให้ได้รับความฉิบหายเดือดร้อนไปตามๆ กัน

เราทุกคนซึ่งมิได้มีความมุ่งหวังตั้งหน้ามาทำลายบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้า จึงควรระวังสำรวม เจียมตัว เจียมใจต่อท่าน พยายามปฏิบัติตนในทางที่ดี สิ่งที่รู้แล้วว่าไม่ดีและให้โทษไม่ควรกล้าหาญหัดริทำลงไป แม้น้อยก็จะลุกลามเป็นมาก หากทำไม่หยุด

การประพฤติตัวดีก็ชื่อว่าเทิดทูนเกียรติคุณของบิดามารดาและวงศ์สกุลไว้ได้ และเป็นผู้มีอนาคตอันแจ่มใส ถ้าเป็นหญิงจะหาคู่ครองก็ไม่มีใครรังเกียจ ถ้าเป็นชายก็มีเสน่ห์เต็มตัวไม่กลัวความตำหนินินทา หากจะชอบพ่วงแฟนหญิงก็คงจะได้เป็นพวง ๆ และดำรงวงศ์สกุลเป็นปึกแผ่นแน่นหนา จึงควรปลูกศรัทธาในตัวเองต่อสิ่งที่ดีให้มาก จะเป็นคนไม่ยากจน

มาตาปิตุอุปัฏฐานธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงเคยบำเพ็ญด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อตลอดมา แม้ในคราวเสวยพระชาติเป็นสัตว์ที่ถือว่าเป็นชาติที่อาภัพก็ไม่ทรงลดละ จนถึงความเป็นศาสดาสอนโลก ก็ยิ่งทรงเทิดทูนธรรมข้อนี้ให้ประจักษ์แก่โลกอย่างเปิดเผย ไม่ทรงดัดแปลงแก้ไข้ให้เป็นอย่างอื่น เพราะทรงเห็นว่า เป็นธรรมอันถูกต้องเหมาะสมอย่างยิ่งแล้ว ที่กุลบุตรกุลธิดาทั้งหลายผู้ตกอยู่ในภาวะเป็นหนี้บุญคุณของบิดามารดา จะมีทางล้างบาปล้างกรรมของตนเสียบ้าง พอให้เบาบางลงจากกรรม ที่ได้ทำให้ท่านได้รับความลำบากทรมาน จนไม่มีขอบเขตจะประมาณได้ นับแต่วันเริ่มแรกเข้าสู่ปฏิสนธิในครรภ์มาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งที่รู้และไม่รู้ ทั้งที่เจตนาและไม่เจตนา ตลอดจนความชั่วที่ไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งพวกเราทำการสั่งสมทุกข์ให้ท่านตลอดมา เฉพาะบุตรธิดาแต่ละคนเท่านั้นก็มากพอแล้ว

ถ้าเป็นวัตถุซึ่งควรจะเก็บมารวมเป็นกองไว้ได้ ก็คงจะกองใหญ่เท่าภูเขาและน่ากลัวอย่างยิ่ง ใครเดินไปเจอเข้าอาจจะรีบหาทางออกเพื่อพ้นภัย เพราะเป็นกองบาปกรรมที่น่ากลัวมาก ทั้งอาจจะพากันลดหย่อนผ่อนเบาในการทำความชั่วอย่างอื่นลงได้บ้าง และคงไม่เย่อหยิ่งจองหองและดื้อดึงต่อบิดามารดาตามใจชอบนัก ยังพอจะฟังเสียงห้ามปรามสั่งสอนจากท่านบ้าง แต่กรรมนี้เป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อ แม้ใช้กล้องจุลทรรศน์ก็ไม่มีทางรู้ทางเห็นได้ ส่วนผลที่แสดงขึ้นแก่ผู้ทำก็เช่นกัน ใครไม่อาจมองเห็นได้ด้วยตา แต่จำต้องยอมรับผลที่แสดงขึ้นกับตัวโดยทั่วกัน

นี่กล่าวเรื่องส่วนที่ไม่ดีไม่งามซึ่งบุตรธิดาทั้งหลายจำต้องหลวมตัว และทำความพลั้งพลาดต่อแดนที่เกิดของตนอยู่โดยดี แม้ผู้เขียนก็เคยเป็นมาในทำนองเดียวกัน เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจหนทางหลีกเลี่ยง ทีนี้พูดถึงสิ่งที่ท่านนำมาบำรุงรักษาบุตรธิดาแต่ละคน นับแต่เริ่มแรกแบกทุกข์จนลูกเติบโตเป็นผู้เป็นคน ถ้าเป็นยาแก้โรคที่มีชนิดต่าง ๆ ก็หมดไปมาก ถ้าเป็นอาหาร หวาน คาว ขนม นม เนย เครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ก็หมดไปมาก การศึกษาซึ่งเป็นงานอาชีพแขนงต่าง ๆ และอุปกรณ์แห่งการศึกษา แต่ชั้นต้นจนถึงชั้นสูงจนกว่าจะทรงตัวได้ไม่รบกวนท่าน ล้วนแต่สิ่งที่ทำความหมดเปลืองอย่างมากมายและน่าใจหายทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดจะเป็นเรื่องเล็กน้อยเลย ถ้านำมากองรวมกันไว้ก็คงจะกองใหญ่และน่ากลัวยิ่งกว่าจะน่าดูเสียอีก สิ่ง

ดังกล่าวนี้แม้จะมากมายเพียงไรซึ่งหมดสิ้นไป ก็ไม่มีบิดามารดาของบุตรธิดาคนใด สนใจทำสถิติไว้พอให้รู้จำนวนที่เสียไป เพราะความรักความเอ็นดูสงสารบุตรธิดามีกำลังมากกว่าที่จะมาคิดถึงสิ่งเหล่านี้

ฝ่ายบุตรธิดาควรสลดใจต่อการตะเกียกตะกายของบิดามารดา ผู้อุตส่าห์เลี้ยงดูมาแต่วันก่อกำเนิดเกิดเป็นมนุษย์มา ไม่มีบุตรธิดาคนใดจะไปแสวงหาความรัก ความเอ็นดูสงสาร ความพะเน้าพะนอเอาอกเอาใจต่อการเลี้ยงดูด้วยความเหนื่อยยาก และบริสุทธิ์ใจโดยสม่ำเสมอได้ ณ ที่ใดและบุคคลใด นอกจากบิดามารดานี้เท่านั้นที่ยอมพลีทุกอย่างแม้ชีวิตก็ไม่อาลัยเสียดาย ท่านจึงให้นามบิดามารดาว่า “ พรหมของบุตร ” เพราะมีพรหมวิหารสี่ต่อบุตรธิดาอย่างสมบูรณ์ ความรักก็บริสุทธิ์ ความสงสารก็บริสุทธิ์ ความพลอยยินดีเมื่อบุตรธิดาได้ดีก็บริสุทธิ์ ความวางตนสม่ำเสมอต่อบุตรธิดาทุกคนก็บริสุทธิ์ การอบรมสั่งสอนก็ออกมาจากจิตเมตตาหวังความรู้ความฉลาดแก่บุตรธิดาของตนด้วยความบริสุทธิ์ใจจริง ๆ

แม้จะไม่มีความรู้มากมาย แต่ก็พยายามอบรมสั่งสอนไปตามภูมิความรู้ความสามารถที่มีอยู่ อย่างบริสุทธิ์ใจไม่มีปิดบังไว้เลย ทั้งสมบัติเงินทองของมีค่าบรรดาที่มีมากน้อยอันเป็นส่วนวัตถุนอกกาย ทั้งสมบัติภายในคือพรหมวิหารสี่เป็นต้น ที่ยอมทุ่มเทลงเพื่อบุตรธิดาทุกคนโดยไม่เสียดายแม้แต่นิด ฉะนั้น จึงสมควรเป็นทักษิณาของบุตรธิดาเสมอด้วยพระอรหันต์องค์หนึ่ง การทำคุณหรือทำโทษแก่ท่านทั้งสองแม้คนใดคนหนึ่ง จึงเท่ากับทำคุณหรือทำโทษแก่พระอรหันต์องค์หนึ่งเหมือนกัน คุณก็มีมาก แต่โทษก็มีมหันต์เช่นกัน ท่านจึงสอนให้ระมัดระวังเอานักหนาไม่ให้ลบหลู่ดูหมิ่น แม้ท่านจะตกอยู่ในฐานะเช่นไร ก็ควรเทิดทูนไว้บนเศียรเกล้าไม่ควรดูแคลน

เพราะใครไม่สามารถมองเห็นเส้นทางที่มาของกรรม ซึ่งพาให้สัตว์โลกเป็นไปต่าง ๆ กันว่าจะมาแบบไหน ต่อเมื่อทราบก็กลายมาเป็นเรื่องของตัวเข้าเสียแล้ว จึงสุดวิสัยที่จะแก้ นอกจากจำต้องยอมรับกันเท่านั้นไม่มีทางหลบหลีกหรือเปลี่ยนตัว เพราะกฎของกรรมเคยเป็นมาอย่างนี้ ใครไม่สามารถจะแก้ให้เป็นอย่างอื่นตามความชอบใจได้ ดังนั้นบุตรธิดาที่ดีมีเหตุผลจึงควรเชื่อกรรมซึ่งเปรียบเหมือนเงาเทียมตัว และควรปฏิบัติต่อบิดามารดาตามเยี่ยงอย่างของพระบรมศาสดาพาดำเนินมา แม้พ่อแม่พาเสวยพระชาติเป็นสัตว์ก็ยอมรับนับถือ และเลี้ยงดูไปตามอัธยาศัยผู้รู้คุณไม่ลืมตัวมัวเมา คือเอาใจฝักใฝ่ต่อท่านเสมอด้วยความเอาใจฝักใฝ่ต่อเรา

เพราะโดยมากเราไม่ค่อยอยู่ด้วยความอดอยากขาดแคลน ทุกกาลและสถานที่มักจะมีความพอกพูนด้วยเครื่องบำรุงต่าง ๆ อย่างเหลือเฟือจนกลายเป็นเฟ้อไปในบางกาล โดยไม่รู้สึกว่าตัวเราเฟ้อและลดคุณค่าลงไป เพราะเครื่องบำรุงกลายเป็นเครื่องสังหารบั่นทอนลงวันละเล็กละน้อย

มีความเคารพรักบิดามารดาให้มากไว้ ดีกว่าเราเคารพรักเราในทางไม่ดี ซึ่งขืนให้เป็นไปมาก ๆ จะพาให้เราขาดทุนสูญทรัพย์และกลับตัวไม่ได้ตลอดกาล

เอาใจท่านให้มากกว่าเอาใจเรา เพราะโดยมากเราชอบปล่อยตามใจโดยไม่มีเหตุผลที่ควรยึดเป็นหลักได้ จึงพาให้ผิดพลาดมากกว่าจะเป็นผลดี เพราะการปล่อยตามใจจนเกินไปเป็นต้นเหตุ

ยอมเชื่อฟังคำท่านตักเตือนสั่งสอนให้มากกว่าการเชื่อฟังความรู้ความเห็นของตน ซึ่งเป็นไปด้วยความคึกคะนอง เพราะเป็นความรู้ความเห็นทั้งดุ้นที่ยังไม่ได้กลั่นกรองให้อยู่ในกรอบแห่งความพอดีและเหมาะสมบ้างเลย ข้อนี้จะเห็นได้ในขณะที่ใจเกิดความเพลิดเพลินอย่างเต็มที่แบบน้ำล้นฝั่ง จะไม่ยอมฟังเสียงใครเอาง่าย ๆ แม้บิดามารดาจะเป็นคนชั้นสูงมีฐานะดีเพียงไร หรืออินทร์พรหมตนใดจะมาว่ากล่าวสอนว่าสิ่งนั้นไม่ดีสิ่งนี้ไม่ควรทำ จะนำความเสียมาสู่ตนและวงศ์สกุลดังนี้ก็ตาม ใจจะไม่ยอมฟังเสียงห้ามปรามสั่งสอนนั้นเลย แต่จะพยายามเอาตามความชอบใจของตนท่าเดียว โดยไม่ยอมคิดบัญชีดีชั่วอะไรทั้งนั้น กว่าจะรู้สึกตัวเวลาจึงสายไป สุดท้ายก็กลายเป็นบุคคลประเภทหมดหวัง บิดามารดาพี่น้องญาติมิตรวงศ์กุลก็พลอยหมดหวังไปด้วยกัน เช่นเดียวกับคนไข้ประเภทที่หมดหวัง นอกจากจะเตรียม **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ไว้ต้อนรับแล้วไม่มีวิธีอื่นใดจะทำให้เกิดผล

พระพุทธเจ้าท่านฉลาดแหลมคมสมเป็นศาสดาของโลกจริง ๆ จึงประทานธรรมไว้ ทั้งธรรมเพื่อคนมีหวัง ทั้งธรรมเพื่อคนหมดหวัง ดังที่เห็นท่านสวดเพื่อคนที่ยังเป็นอยู่ก็มี เพื่อคนหมดหวังคือตายแล้วก็มี ดังที่พูดกันว่าให้บุญคนตาย ซึ่งเป็นคำติดปากของชาวพุทธตลอดมา ท่านที่ได้บุตรธิดาประเภทนี้มาเหยียบย่ำทำลายหัวใจ ต้องได้รับความทุกข์ทรมานอย่างมากมาย ไม่สมกับที่เลี้ยงมาด้วยความรักซึ่งมีน้ำหนักเสมอด้วยแผ่นดิน ฉะนั้นบุตรธิดาจึงไม่ควรริอ่านหัดทำในสิ่งที่จะเป็นไปเพื่อความหมดหวัง แม้จะโง่หรือฉลาดเพียงไร ก็ขอได้ฟังเสียงบิดามารดาผู้คอยรับผิดชอบและมองเห็นการณ์ไกลอบรมสั่งสอน

เราจะไปเที่ยวแสวงหาฟังคำอบรมสั่งสอนที่เต็มไปด้วยเมตตาอันซาบซึ้ง เหมือนบิดามารดาไม่มีแล้ว ลำพังความรู้ที่ได้ศึกษามา ถ้าไม่มีบิดามารดาเป็นน้ำเชื่อมคอยเสริมรสอยู่เบื้องหลังแล้ว อาจจะเป็นความรู้ที่เสริมไฟทิฐิมานะราคะตัณหาให้แรงกล้าจนไม่มีทางดับได้ และทำบัณฑิตหนุ่มสาวให้เสียคนไปในวินาทีใดก็ได้ จึงไม่ควรภูมิใจและทะนงตัวไปกับความรู้ประเภทแหวกแนวจนเกินไป และควรถือบิดามารดาเป็นหลักใจไว้ในฐานะพวงมาลัยหรือเบรกรถ จะพาให้ปลอดภัยทั้งปัจจุบันและอนาคต ทั้งจะเป็นคนมีหลักยึดมั่นคงต่อไป มารร้อยแปดที่มีอยู่รอบด้านและคอยฉวยโอกาสกับคนที่ปล่อยตัวปล่อยใจ จะไม่มารังควานได้อย่างง่ายดาย เพราะการเชื่อฟังและอยู่ในโอวาทของท่านไม่มีทางเสียหายแต่อย่างใด นอกจากจะช่วยเสริมความรู้ ความประพฤติให้มีคุณภาพสูงขึ้นโดยถ่ายเดียวเท่านั้น

ขอให้เชื่อเถิดว่า บิดามารดาคือบุคคลวิเศษและซื่อสัตย์สุจริต เมตตาต่อบุตรธิดาอย่างฝังใจแต่ไหนแต่ไรมา ร้อยทั้งร้อยไม่มีเคลือบแคลงสงสัย เป็นที่มั่นใจได้ยิ่งกว่าชีวิตและความมั่นใจของเราซึ่งมีต่อตนเองเสียอีก คนที่เคารพเชื่อฟังพ่อแม่ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน แม้จะเป็นคนโง่เขลาเบาความคิด แต่ก็เป็นบุคคลที่น่ารักน่าสงสาร คนที่ถือพ่อแม่เป็นหลักใจไม่ค่อยตื่นเต้นผาดโผน ชอบมีนิสัยกลัวบาป มีหิริโอตตัปปะประจำใจ ไม่ค่อยชอบแสดงตัวแบบลิงค่างบ่างชะนีซึ่งเป็นสัตว์ชอบห้อยโหนโยนตัวไม่อยู่เป็นสุข เวลาโดดถูกกิ่งไม้ผุก็เห็นผลทันตา ยิ่งเป็นบุตรธิดาที่ฉลาดด้วยแล้ว ก็ยิ่งช่วยส่งเสริมความสง่างามแก่วงศ์สกุลไม่มีสิ้นสุด เพราะความเคารพเชื่อฟังบิดามารดาเป็นเครื่องเสริมเกียรติ

ท่านกล่าวไว้ว่าบุตรมี ๓ ประเภท คือ อภิชาตบุตร ๑ อนุชาตบุตร ๑ อวชาตบุตร ๑ บุตรทั้งสามประเภทนี้มีคุณสมบัติยิ่งหย่อนกว่ากันตามลำดับ คำว่าบุตรในที่นี้พึงทราบว่ารวมทั้งบุตรหญิงบุตรชายด้วย โปรดทราบตามกิริยาของเพศที่นิยมการทำดีและทำชั่วไม่เหมือนกัน

อภิชาตบุตร เป็นบุตรที่มีคุณสมบัติยิ่งกว่าบิดามารดา ทั้งนี้อาจมีได้หลายทาง คือทางสติปัญญาความเฉลียวฉลาดบ้าง ทางความรู้วิชาในแง่ต่างๆ บ้าง ทางฐานะความเป็นอยู่บ้าง ทางด้านความประพฤติและศีลธรรมทั่วๆ ไปบ้าง หรือเป็นนักบวชที่มีคุณธรรมสูง คืออาจบรรลุธรรมเป็นขั้นๆ จนถึงชั้นสูงสุด คืออรหัตผลบ้าง เป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้าบ้าง เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบ้างต่างๆ กัน เฉพาะอริยธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งที่บิดามารดาไม่สามารถบรรลุได้ ควรยกย่องบุตรผู้ได้บรรลุว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา และควรเรียกว่าเป็นอภิชาตบุตรได้ตามลำดับแห่งคุณธรรม

บุตรที่มีคุณธรรมสูงนี้นับว่าเป็นที่หาได้ยากในสมัยปัจจุบัน จะเป็นเพราะเหตุใดไม่อาจทราบได้ จึงขอฝากท่านผู้อ่านนำไปวินิจฉัยเพื่อช่วยแบ่งหนักแบ่งเบากันบ้าง บางทีอาจมาถูกตัวเราผู้กำลังสนใจในธรรม และปฏิบัติอยู่อย่างไม่ลดละเข้าบ้าง ก็จะได้เห็นอภิชาตบุตรในตัวเราเองซึ่งกำลังหายากในปัจจุบัน อันนับว่าโชคชะตาวาสนาอำนวยทั้งสองฝ่าย ไม่เสียทีที่ท่านเลี้ยงมาแสนยากแสนทรมาน ได้เห็นผลตอบสนองอย่างพึงพอใจ นับว่าเกิดมาให้ความสุขและประดับเกียรติแก่บิดามารดาและวงศ์สกุล อภิชาตบุตรนี้รู้สึกว่าจะเป็นบุคคลพิเศษอยู่บ้างอย่างน้อยก็ต้องมีจุดเด่นในทางใดทางหนึ่ง อันเป็นที่น่ารักน่าเคารพนับถือของผู้อื่น

อนุชาตบุตร เป็นบุตรที่มีความรู้ความความเห็นความประพฤติคล้อยตามบิดามารดา ไม่แซงหน้าแซงหลังไปในทางต่ำทราม คอยฟังเสียงพ่อแม่ผู้ปกครองให้เห็นดีเห็นชอบก่อนเสมอในกิจการที่ตนจะพึงทำ ไม่คอยออกความรู้ความเห็นโดยลำพังตนเองในสิ่งที่ไม่แน่ใจว่าจะเกิดผลดีหรือชั่ว ไม่ทำอะไรด้วยพลการ มีนิสัยชอบเชื่อฟังผู้ใหญ่ ไม่เป็นคนดื้อด้านหาญทำในสิ่งที่เห็นว่าเป็นภัยหรือเสี่ยงต่อความเสียหาย แม้จะมีความฉลาดแหลมคมก็เก็บไว้ในส่วนลึก ไม่แสดงออกมาให้ผู้อื่นเห็นว่าตนฉลาด การคบเพื่อนหญิงเพื่อนชายก็ไม่คบในลักษณะ

ปล่อยตัว โดยมิได้สังเกตให้รู้นิสัยใจคอก่อน การงานหรือความประพฤติผู้ใหญ่ติเตียนก็รีบแก้ไขหรือหยุดทันที ไม่กล้าฝ่าฝืน อันเป็นการส่งเสริมนิสัยไม่ดีอีกต่อไป

มีนิสัยอ่อนน้อมถ่อมตนเจียมตัวไม่ทำให้ผู้ปกครองหนักใจ พยายามดำรงวงศ์สกุลตามขนบประเพณีที่พ่อแม่พาดำเนินมาไม่ให้เสื่อมโทรม สิ่งใดที่เป็นมรดกอันมีคุณค่าจากน้ำใจที่ท่านมอบให้ ก็พยายามรักษาสิ่งนั้นไว้ด้วยความเคารพรัก และสงวนเสมอด้วยชีวิต ไม่ปล่อยให้เสื่อมโทรมและหายไป ไม่นำไปจับจ่ายขายกินแบบบุคคลสิ้นท่าไม่มีทางหากิน เป็นผู้เคารพต่อความรู้ความเห็นของผู้ปกครอง ไม่ปีนเกลียวแหวกแนวจากเหตุผลที่ควรเชื่อถือ บุตรประเภทนี้ก็นับว่าหายากไม่น้อยเลย ถ้าเป็นสินค้าก็ไม่ค่อยมีขาย จะเป็นเพราะราคาแพงมากไปก็ไม่อาจทราบได้ ไม่เหมือนประเภทที่ทันสมัยจนล้ำยุค ซึ่งกำลังเริ่มล้นและซื้อง่ายขายคล่อง แต่ไม่มีคุณภาพสมกับเงิน ผู้ซื้อมักจะเริ่มขาดทุนก่อนลงมือซื้อไปเป็นลำดับและโอดครวญไปตามๆ กัน ถ้าขืนส่งเสริมสินค้าประเภทล้ำยุคเข้ามากๆ ก็น่ากลัวจะ...

จึงขอฝากท่านผู้อ่านและสนใจในของหายากได้ค้นหาอนุชาตบุตรเอาเอง บางทีอาจเจอถ้ายังไม่เจอกรุณาอย่าละความเพียรไปเสีย แล้วย้อนเข้ามาค้นหาที่ตัวเรา เมื่อพบว่าส่วนไหนที่ยังปลอมแปลงไม่เป็นไปตามรูปลักษณะที่ท่านสอน จะได้ดัดแปลงแก้ไขเสียใหม่ คงไว้แต่ของดีมีค่ามากในตัวเรา ปัญหาความเคลือบแคลงสงสัยที่อาจมีว่าเป็นบุตรธิดาในลักษณะใดก็จะสิ้นสูญไป จะพบแต่ความสุขความเย็นใจในตัวเราและผู้ปกครอง ตลอดผู้เกี่ยวข้องทั่วๆ ไป ดำรงประเพณีไว้อย่างคงเส้นคงวาและมีขื่อมีแป นอกจากนั้นยังเป็นการสร้างทางอันราบรื่นดีงามให้แก่กุลบุตรดำเนินตาม เพื่อเป็นสุภาพชนต่อไป ไม่สูญพันธุ์ไปเสียในระหว่างที่ยังไม่ควรจะเป็น

ส่วนอวชาตบุตรนั้น ถ้าเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ก็อยู่ในเกณฑ์ไม่ดีและใช้ไม่ได้แทบทั้งนั้น คอยแต่จะร้าวและแตกทำลาย ถ้าเป็นอาหารก็เป็นประเภทให้โทษแก่ร่างกายไม่ค่อยได้รับประโยชน์เท่าที่ควร ถ้าเป็นบ้านเรือนก็มักจะแรง ชอบมีสิ่งลึกลับแอบแฝงอยู่ภายใน คนในบ้านอยู่ไม่ค่อยเป็นสุข ต้องไปเชิญหมอขับผีมาขับกันบ่อย ถ้าเป็นสัตว์ เช่น วัว ควาย ก็ใช้งานการคราดไถใส่ล้อเกวียนไม่ค่อยได้ คอยแต่จะดันทุรังพาคราดไถล้อเกวียนเข้าป่าเข้าพง จากนั้นก็หันหน้ากลับมาชนเจ้าของเท่านั้น ถ้าจะฆ่าทิ้งเสียก็คิดสงสารเพราะเลี้ยงเขามา จึงมีแต่เรื่องให้ลำบากรำคาญใจ ถ้าเป็นสุนัขก็ไม่มีประโยชน์ต่อการรักษาบ้านเรือน แต่เก่งไปในทางตะกละตะกลามชอบพาลแต่ข้าวสุกข้าวสาร อาหารในครัวมีเท่าไรเป็นขโมยกินเกลี้ยงหมด เสร็จแล้วก็เที่ยวถ่ายไม่รู้จักที่ทาง ไม่เลือกกลางบ้านกลางเรือนกลางถนนหนทาง หน้าบ้านหลังบ้านลานสนาม เที่ยวถ่ายเรี่ยราดไปหมดจนเหม็นคลุ้งไปทั่วบริเวณ หาที่หลบซ่อนจมูกไม่ได้ล้วนเป็นเรื่องกรรมที่ไม่น่าปรารถนา

บุตรธิดาที่ได้นามว่าอวชาตบุตรนี้ ก็มีลักษณะดังกล่าวมา คือมีจิตใจดำและต่ำทรามมาก ชอบประพฤติในทางฉิบหาย สิ่งที่พ่อแม่หรือท่านผู้ดีตำหนิว่าไม่ดีแต่ชอบจะทำในสิ่งนั้น ไม่ยินดีฟังเสียงผู้ปกครองว่ากล่าวสั่งสอน ถ้าเป็นแฟนชายหญิงที่ตนรักชอบแล้ว แม้จะบอกให้ไปนอนอยู่ในโคลนตมก็ยินดีทำตามไม่ฝ่าฝืน พ่อแม่ไม่ค่อยได้รับประโยชน์อะไรจากบุตรประเภทนี้ นอกจากจะคอยผลาญทรัพย์แต่จับตัวไปลงโทษไม่ได้เท่านั้น ชอบเที่ยวชอบเกี้ยวหญิงชาย จ่ายเงินเป็นน้ำเป็นท่าไม่มีอั้น การนึกคิดไปในทางต่ำ ถือเป็นหลักวิชาพิเศษประจำนิสัย ชอบเป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่คำนึงถึงศักดิ์ศรีพ่อแม่วงศ์กุลว่าจะได้รับความเสียหายทางทรัพย์สมบัติเกียรติยศชื่อเสียง คิดอย่างเดียวว่า ขอให้ได้ทำตามใจในสิ่งที่คิดว่าอยากทำ ถ้ามีบัญชีดี ชั่ว บาป บุญ จริงดังที่ศาสนาสอนไว้ ก็แล้วแต่นายยมบาลจะคิดบัญชีเอาเอง แต่เวลาที่มีชีวิตอยู่ขอให้ได้ทำอย่างสนุกใจ

นี่คือวิถีทางเดินแห่งชีวิตจิตใจความเป็นอยู่ของอวชาตบุตรผู้มีนิสัยต่ำทราม ท่านจึงให้นามว่าอวชาตบุตร แปลว่าผู้มีจิตใจอันดิ่งลงทางอบายมุข คือ ความเสื่อมทรามทางจิตใจและความประพฤติ และเป็นมารต่อสังคมและทรัพย์สมบัติ ทิ่มแทงจิตใจพ่อแม่ญาติมิตรให้ได้รับความเดือดร้อนเสื่อมโทรม แม้จะเรียกว่าบุตรประเภทขุยไม้ไผ่หรือบุตรปลีกล้วยก็ควรจะได้ เพราะเกิดขึ้นมาเพื่อทำลายล้างผลาญวงศ์สกุลให้ย่อยยับอับแสง เช่นเดียวกับขุยไม้ไผ่และปลีกล้วยที่เกิดขึ้นมาแล้วทำลายลำตัวของมันเองให้ตายไปฉะนั้น

การกล่าวเรื่องบุตร ๓ ประเภทนี้กล่าวไปตามหลักธรรมที่มีไว้เป็นธรรมสอนโลก มิได้มุ่งต่อท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ เผื่อท่านผู้สนใจใคร่ต่อธรรมคือความดีงามอันเป็นอุดมมงคลแก่ตนและวงศ์สกุล จะได้เลือกหาเอาเท่าที่เห็นควร และนำไปปฏิบัติเพื่อเป็นหลักยึดของใจ จะไม่ลืมตัวว่าเราเกิดจากอะไร ใครเป็นผู้รับประกันอัตภาพร่างกายจิตใจไว้จึงมีชีวิตสืบต่อมาถึงวันนี้ และเป็นสาเหตุให้เห็นความสำคัญของตัวว่า เรามิได้เกิดมาโดยไร้ความหมายปราศจากผู้คุ้มครองป้องกัน แล้วไม่กล้าทำอะไรลงไปแบบสุ่มเดา ทั้งจะเห็นคุณของท่านบุพการีที่มีพระคุณเหลือล้นพ้นวิสัยที่จะพรรณนาแก่บุตรธิดาของตนยิ่งขึ้น ความสนใจต่อการอุปัฏฐากรักษาและเชื่อฟังท่านก็จะถือเป็นกิจสำคัญประจำตน ไม่ละเลยต่อหน้าที่ของมนุษย์ผู้ควรมีธรรมประจำใจ

ส่วนบิดามารดาก็มีความอบอุ่นและเบาใจ ที่เห็นบุตรธิดาของท่านเป็นคนดี เอาใจใส่ต่อการงานทุกอย่าง และฝักใฝ่ต่อการเลี้ยงดูและเชื่อฟังไม่เมินเฉย นับว่าไม่เสียกำลังแรงพ่อแม่ที่ได้ตะเกียกตะกายเลี้ยงดูมาแต่วันเกิด ซึ่งแสนทุกข์ทรมานตลอดมา เวลาตายก็ไม่ว้าวุ่นขุ่นมัวเพราะเรื่องราวต่าง ๆ ของบุตรมากวนใจ ตายอย่างตาหลับสนิท มีบุตรธิดาคอยรับรองป้องกันให้ความอบอุ่นไว้อย่างพร้อมมูล ท่านหวังมี **สุคโต** เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เวลาสุดวิสัยความเป็นอยู่ของท่านแล้ว บุตรที่มีกตัญญูกตเวทิตาคุณประจำใจ ย่อมไม่ลดละความระลึกถึงบุญคุณ

ยังอุตส่าห์พากันทำบุญอุทิศถึงท่านตามความเหมาะสมเสมอมา อันนับว่าเป็นบุญเป็นคุณต่อกันไม่มีสิ้นสุด

บุตรธิดาที่ได้ทำดังนี้นับว่าเป็นมงคลอันสูงสุด เวลาถึงวาระของเรา บุตรธิดาก็จะทำการตอบสนองคุณเช่นเดียวกัน เพราะกฎของธรรมชาติที่เรียกว่ากรรมเป็นมาอย่างนั้น ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ต้องเป็นไปตามความจริงในธรรมมีว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม นี่แสดงให้เห็นชัดว่าสัตว์โลกทั้งมวลอยู่ใต้อำนาจของกรรมทั้งนั้น เราก็เป็นผู้หนึ่งในจำนวนสัตว์โลก จะสามารถหลบหลีกปลีกกรรมที่ตนทำไว้แล้วไปอยู่ที่ไหนได้ จำต้องยอมรับผลอยู่โดยดี ถึงผู้ทำไม่ดีต่อพ่อแม่ ก็ย่อมจะเห็นผลไม่ดีของตนในปัจจุบันนี้เอง คือบุตรธิดาของเราเองจะกลายเป็นขวากเป็นหนามขึ้นมาในครอบครัว และทิ่มแทงหัวอกของเราผู้เป็นพ่อเป็นแม่ ให้ได้รับความลำบากทรมานใจเช่นเดียวกับเราให้พ่อแม่ของเรา โดยไม่มีหนทางหลีกเลี่ยงแน่นอน

พระพุทธเจ้าท่านรู้เรื่องดีเรื่องชั่วของสัตว์โลก พร้อมทั้งเหตุและผลมาแล้วโดยตลอดทั่วถึง จึงได้ทรงประกาศสอนโลกด้วยความถูกต้องแม่นยำ ตามหลักวิชาที่ทรงรู้เห็นมา ว่าทำดีต้องได้รับผลดี ทำชั่วต้องได้รับผลชั่วแน่นอนไม่เป็นอื่น ใครเชื่อตามธรรมของพระองค์ก็เจริญรุ่งเรือง ใครไม่เชื่อก็เป็นเรื่องช่วยไม่ได้ เพราะสิ่งที่ทำให้ผู้เชื่อได้รับความอบอุ่นและมั่นใจอย่างยิ่ง ซึ่งควรนำมายืนยันก็คือ องค์พระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมก็มีพระทัยที่บริสุทธิ์ ธรรมก็แสดงออกจากความบริสุทธิ์ที่ควรเป็นธรรมที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง เมื่อธรรมบอกว่า บาปมีจริง บุญมีจริง สุขมีจริง ทุกข์มีจริง นรกมีจริง สวรรค์มีจริงดังนี้ คนประเภทมืดบอดอย่างพวกเราจะเอาความรู้และเหตุผลที่ไหนมาคัดค้านท่านได้เล่า เพราะผู้หนึ่งแสดงด้วยความรู้จริงเห็นจริง แต่ผู้หนึ่งกลับเอาความมืดบอดมาคัดค้าน ฝ่ายไหนจะมีความจริงควรเชื่อถือได้ เพียงเท่านี้ก็พอเข้าใจได้แล้ว

ฉะนั้นเรื่องจึงมีอยู่เพียงว่า ถ้าไม่อยากจมดิ่งลงนรกคือที่ทรมานซึ่งเข้าใจว่าไม่มีนั้น ก็ต้องรีบทำความดี ที่เคยทำชั่วมาก็ต้องรีบกลับตัวเสีย กรรมชั่วกับเราก็เลิกทะเลาะกันไปเอง ไม่ควรไปหาความสำคัญที่หลอกลวงและเคยกั้นทางเรามาเป็นเครื่องป้องกัน ซึ่งอาจจะเป็นการเสริมทุกข์มากขึ้น แต่ผู้แบกทุกข์ก็คือเราอยู่นั่นเอง การไม่เชื่อ บุญ บาป สุข ทุกข์ นรก สวรรค์ว่ามี เพราะความไม่รู้ไม่เห็นเพียงเท่านี้ ไม่ใช่วิชาที่สามารถป้องกันตัวให้พ้นจากบาปและนรกได้เลย จะต้องมีคติเป็นไปด้วยความสุขบ้างทุกข์บ้าง เช่นเดียวกับที่โลกผู้ทำกรรมได้รับทั่วๆ ไป ฉะนั้นการไม่เชื่อฟังคำบิดามารดาตักเตือนสั่งสอน การลบหลู่ดูหมิ่น การทอดทิ้งไม่สนใจต่อการเลี้ยงดู ซึ่งเป็นการเนรคุณท่าน แต่ละอย่างล้วนเป็นบาป-กรรม แก่บุตรเอง แม้ไม่เชื่อว่าบาปมีจริงก็ไม่ใช่เครื่องมือป้องกันนรก

ภาระอันหนักหน่วงที่บิดามารดาไม่มีเวลาปล่อยวางได้นั้น คือภาระที่มีต่อบุตรธิดาแต่ละคน นับว่าหนักและกดถ่วงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเริ่มแต่บุตรธิดาก้าวเข้าสู่อุทร มารดาเริ่มรับ

ภาระหนักไปเป็นลำดับ ทั้งทางร่างกายและจิตใจ คือความรักมาก ความสงสารเสมอด้วยชีวิต ความหวังใจและดีใจว่าตนเริ่มมีบุตร ความระวังตั้งสติในการประคับประคองบุตรผู้อยู่ในครรภ์ ความสังเกตอาหารและหยูกยาต่าง ๆ ที่อาจเป็นภัยแก่บุตรในครรภ์ เวลามารดานำมารับประทานหรือแก้โรค ไม่ให้ร้อนจัด เค็มจัด เป็นพิษต่าง ๆ ยาที่ไม่ควรรับก็ต้องงด แม้โรคจะกำเริบเพราะไม่ได้รับยาก็ยอมทนเอา

การเป็นอยู่หลับนอนและการเคลื่อนไหวไปมาทุกอาการ ล้วนอยู่ในความระมัดระวังเพื่อความปลอดภัยแก่บุตรที่อยู่ในครรภ์ ซึ่งจัดเป็นภาระกังวลแต่ละอย่าง ๆ ไม่น้อยเลย ที่มารดาจำต้องยอมรับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เวลาจะคลอดก็ยอมสละชีวิตรับความทุกข์ทั้งมวลที่โหมกันมาในขณะนั้นยิ่งกว่ามรสุมในทะเล ถ้าผ่านมหันตทุกข์นั้นไปไม่ได้ ก็ต้องเกิดสงครามใหญ่ในครอบครัว คือสามีต้องเป็นหม้าย ร่ายมนต์บ่นทุกข์ที่แสนทรมานเพราะความคิดถึงภริยาที่ตายไป ลูกที่ยังมีชีวิตอยู่ในครอบครัวก็ร้องไห้พิไรรำพันหาแม่ที่ไร้วิญญาณ สุดที่จะสังเวชสงสารทั้งผู้ตายไปและทั้งผู้ยังอยู่ที่กำลังตกอยู่ในกองเพลิง คือ ความวิปโยคพลัดพรากแสนทุกข์ทรมาน

ถ้าผ่านความทุกข์ ขั้นสลบไสลไร้ชิ้นดีในการคลอดนี้ไปได้ ก็นับว่าพ้นนรกหลุมปางตายไปวาระหนึ่ง ซึ่งเท่ากับเกิดเป็นคนชาติใหม่ขึ้นมา ขณะที่คลอดแม้จะได้รับความทุกข์จนเหลือทนในเวลานั้นก็ตาม แต่มารดาผู้รอดตายคนนั้นก็ไม่เคยมีความรู้สึกนึกคิดว่า ทารกนี้ช่างเกิดมาเพื่อก่อกรรมทำเข็ญให้เราได้รับความทรมานอะไรอย่างนี้ แต่กลับมีแต่ความรักและความหวังอันท่วมท้นอยู่ในทรวงอก ที่อดจะเอื้อมมือสวมกอดทารกตัวแดง ๆ ที่เพิ่งคลอดและรอดตายออกมาทั้งแม่ทั้งลูกไม่ได้ ความทุกข์ก็เหลือทน ปากก็บ่นถามว่า ลูกของเราเป็นหญิงหรือเป็นชายไม่หยุดปาก ด้วยความดีอกดีใจที่ชีวิตรอดพ้นมาได้เห็นหน้าลูกรักผู้เปรียบเหมือนดวงใจ

จากนั้นก็พยายามพิทักษ์รักษา ทั้งบิดามารดาแบบเอาชีวิตชีวาเข้าช่วยรองรับเป็นประกัน ไม่มีเวลาเป็นอยู่หลับนอนด้วยความสบายเลย นับแต่บุตรคนแรกถึงคนสุดท้อง เริ่มแบกภาระหนักเรื่อยมา ถ้าเป็นผู้มียศหนักศักดิ์ใหญ่มีฐานะดี ก็หาคนมาช่วยพิทักษ์รักษาอย่างภาคภูมิสมเกียรติ ไม่ให้ลูกมีความอนาทรร้อนใจ ถ้าเป็นผู้มีฐานะต่ำยากจนข้นแค้นหาเช้ากินเย็นก็ยิ่งแย่มาก พ่อแม่ต้องตะเกียกตะกายด้วยกำลังปลีแข้งแข่งกับความอดอยากหิวโหย แสวงหาทรัพย์มาได้มากน้อยเพียงไรก็จำแนกแจกจ่ายแก่ลูก ๆ ตามความจำเป็นที่บังคับอยู่รอบด้านในวันหนึ่ง ๆ เพื่ออาหารของลูกคนนี้บ้าง เพื่อเครื่องเรียนและเครื่องแต่งตัวของลูกคนนั้นบ้าง กว่าจะครบลูกแต่ละคนพ่อแม่แทบเป็นลม

บางวันยอมอด บางวันพอประทัง แต่บางวันไม่มีอาหารนอนท้องเลย แสนหิวแสนแสบท้องก็จำต้องทนอดทนหิว เพราะความรักความเป็นห่วงลูก ๆ กลัวจะอดอยากลำบากกาย

ทรมานใจและอายเพื่อนฝูง แม้ตนจะตายก็ไม่สนใจในชีวิต ยิ่งผู้มีลูกหลายคนและฐานะจน ๆ ด้วยแล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์ทรมานมาก หัวอกก็จะแตก สมองจะทำลายเพราะความคิดมาก ถึงเวลาลูกไม่สบาย เกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์ให้แก่พ่อแม่มาก แทบจะกระอักเลือดออกมาในบางคราว คิดดูแล้วจะเห็นว่าเป็นทุกข์ที่ควรจะปลงความสลดสังเวชเอานักหนา

ทั้งจะคอยเฝ้ารักษาบุตรผู้ป่วย ทั้งจะวิ่งหาซื้อยามาปฐมพยาบาล ทั้งจะไปตามหมอหรือนำส่งโรงพยาบาลตามแต่ความจำเป็นบังคับ ว่าจะควรปฏิบัติอย่างไรลูกถึงจะหาย หรือบรรเทาลงไม่ตายจาก ทั้งค่าหยูกยาที่จำต้องขวนขวาย ทั้งการอาชีพก็รัดตัวเข้ามาทุกระยะสำหรับผู้อยู่ในฐานะยากจน เนื่องจากไม่มีเวลา ประกอบทั้งลูกผู้ยังดีก็อ้อนออดเคี่ยวเข็ญ จะต้องการสิ่งนั้น จะรับประทานสิ่งนี้ ร้อยแปด ล้วนเป็นเรื่องรบกวนชวนให้ปวดหัวอกตั้งตัวไม่ติด ความคิดและสมบัติเงินทองมีเท่าไรก็รีบรวมมาทุ่มเทลงเพื่อบุตรผู้ป่วย จนไม่มีอะไรเหลือติดตัว และยังตะเกียกตะกายต่อไปจนกว่าจะสิ้นลมของตัว แม้จะอดจะหิว หรือจะเป็นจะตายอย่างไรก็มิได้คำนึง เพราะจิตใจมัวไปว้าวุ่นขุ่นมัวอยู่กับลูก ๆ ทั้งผู้ป่วยและผู้เป็นคนดีตลอดเวลา จนซูบซีดผอมแห้งแรงไม่มี ยังเหลือแต่ร่างครองตัวอยู่ก็อดทนไป

บางครั้งการเจ็บป่วยกลับมาเกิดแก่บิดามารดาเสียเอง ซึ่งเป็นการบั่นทอนความเป็นอยู่ทุกด้านทางครอบครัวให้สยบซบเซาลงไปตาม ๆ กัน เรื่องทั้งนี้ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในครอบครัวใด ครอบครัวนั้นต้องกลายเป็นกองเพลิงไปอย่างน่าเห็นใจและสงสารอย่างยิ่ง โดยไม่เลือกว่าผู้มียศถาบรรดาศักดิ์เกียรติยศชื่อเสียงและมีฐานะดีเพียงไร เพราะเป็นเรื่องความทุกข์เผาผลาญใจ และทรัพย์สมบัติให้ฉิบหายไปท่าเดียว จึงควรเทียบกับการตกนรกหลุมโลกันตะที่มืดมิดปิดตาเราดี ๆ นี่เอง ผู้ที่ไม่เคยเห็นนรกซึ่งสงสัยกันอยู่ พอได้เป็นบิดามารดาคนแล้วก็ทราบได้เอง โดยไม่ต้องถามใครว่านรกอยู่ที่ไหน และไม่ว่าบิดามารดานั้น ๆ จะอยู่ในฐานะเช่นไร จำต้องถูกฉุดถูกลากลงนรกแบบนี้แทบทั้งนั้น

นอกจากบุตรธิดาที่อยู่ในฐานะแห่งความลืมตัวไม่สนใจคิดบ้างเท่านั้น จะไม่มีทางมองเห็นนรกที่บิดามารดาของตนตกและเสวยอยู่เป็นนิจ โดยอาศัยบุตรธิดาเป็นเชื้อเพลิงและก่อขึ้นเผาท่านตลอดเวลา นั่นคือนรกหลุมทุกข์ทรมานเพราะบุตรธิดา หลุมเอาชีวิตเข้าประกันเพื่อชีวิตของบุตรธิดาบ้าง หลุมรักสนิทและติดถนัดถอนไม่ขึ้นบ้าง หลุมเป็นบ่อยคอยรับใช้เขาอยู่กลางเรือนเหมือนคนต้องหาอยู่ในที่คุมขังบ้าง หลุมคอยเป็นเพื่อนเล่นของเขาอย่างสนิทใจทั้งสองฝ่ายบ้าง หลุมเป็นบ่อยรักนายคือบุตรธิดา ต้องคอยเอาอกเอาใจเขายิ่งกว่าชีวิตของตัวบ้าง หลุมคอยคล้อยตามนาย นายต้องการอะไรต้องพยายามหามาให้จนได้ ไม่งั้นนายจะเสียใจและร้องไห้หาว่าพ่อแม่ไม่รักตนบ้าง หลุมลูกไม่เชื่อฟังคำตักเตือนสั่งสอนและหาว่าพ่อแม่คร่ำครึล้าสมัยอะไร ๆ ไม่ทันเขาบ้าง หลุมไม่สามารถห้ามปรามบุตรธิดาที่มีความรู้เห็นที่ล่อแหลมแหวกแนว และพิสดารเกินกว่ามนุษย์ผู้มีขนบธรรมเนียมประจำชาติจะคาดถึงบ้าง หลุมอกแตกแต่

หัวใจยังมีเพราะลูกประพฤติต่ำช้าอนาจารผลาญขนบประเพณี ชอบประพฤติแต่สิ่งอันเป็นการทำลายจิตใจ ชื่อเสียงพ่อแม่วงศ์สกุลและญาติมิตรชนิดหมดยางอายไร้ศีลธรรมบ้าง

เรื่องนรกที่บิดามารดาจะต้องตกและรับเคราะห์กรรมไปเป็นลำดับ เพราะบุตรธิดาที่มีนิสัยต่างๆ กันเป็นผู้อุตริสร้างขึ้นนั้น มีมากมายและแสดงเปลวต่างๆ กัน จะเลือกสรรหาตกหลุมมีความทุกข์ร้อนพอประมาณตามใจชอบย่อมไม่ได้ ขึ้นชื่อว่าเป็นบิดามารดาของคนแล้วจำต้องถูกลากถูกฉุดไปตกนรกเสียจนทุกหลุมทุกบ่อนั่นแลบรรดาที่เขาเที่ยวสร้างเอาไว้ พิษไฟนรกเหล่านี้ไม่ว่าหลุมใดต้องร้อนทั้งกายทั้งใจ และร้อนสุมอยู่ตลอดไป ไม่ค่อยมีวันสงบและดับเปลวลงบ้างเลย พอจะสงบกายใจลงบ้าง บุตรคนนั้นก็เริ่มก่อขึ้นมา ธิดาคนนี้ก็ก่อขึ้นมาด้วยเรื่องต่างๆ ไม่มีประมาณ บิดามารดาผู้คอยตามชำระบัญชีให้คนนั้น ให้คนนี้ เรื่องนั้นเรื่องนี้ ไม่มีเวลาหยุดยั้งก็แย่ไปเอง และแย่ไปตลอดอวสาน ไม่มีวันขึ้นจากหล่มลึกได้

หากบุตรธิดาไม่ช่วยกันพยุงด้วยการรู้สึกสำนึกตัวว่า นี่คือท่านผู้บังเกิดเกล้า ซึ่งหาเพียงคนเดียวในโลก ทั้งการให้กำเนิดและเลี้ยงดู ทั้งคุณธรรมประจำใจที่เต็มเปี่ยมอยู่ตลอดเวลา คือความรักความเอ็นดูสงสารก็เป็นหนึ่งในโลก ความอนุเคราะห์เลี้ยงดูทุกอย่างก็เป็นหนึ่งในโลก ความพะเน้าพะนอเอาอกเอาใจบุตรธิดาก็เป็นหนึ่งในโลก ความจดจ่อต่อการดูแลรักษาทุกด้านก็เป็นหนึ่งในโลก เจตนาอันบริสุทธิ์ที่ทุ่มเทลงเพื่อบุตรธิดาทุกคนจะรักษาเอาไปเพื่อความสุขกายสุขใจ และเพื่อความเป็นคนดีในปัจจุบันและอนาคตก็เป็นหนึ่งในโลก

ไม่มีเจตนาและความขวนขวายใด และของใครในโลก จะเป็นของบริสุทธิ์และมีคุณค่ายิ่งกว่าของบิดามารดา ที่มอบให้บุตรธิดาแต่ละคน ทั้งทางน้ำใจและกิริยาที่แสดงออก ล้วนเป็นสิ่งที่ควรเทิดทูนไว้บนศีรษะโดยแท้ แม้ท่านจะมีฐานะต้อยต่ำด้อยสมบัติ และเกียรติยศชื่อเสียงเพียงใดก็ตาม แต่น้ำใจที่แสดงออกต่อบุตรธิดาทุกคนจะสมบูรณ์ล้นฝั่งอยู่เสมอ ไม่มีการลดตัวลงเหมือนสิ่งอื่นๆ ที่เจริญแล้วมีเสื่อมลงในเวลาไม่นาน

การระลึกในพระคุณของบิดามารดาด้วยความผูกพันไม่จืดจางวางเฉย เช่นเดียวกับท่านมีใจผูกพันกับเราเสมอมา ย่อมเป็นความดีและสิริมงคลแก่บุตรธิดาไม่มีสิ้นสุด ทั้งจะทำให้มีความอบอุ่นและมั่นใจต่อตัวเองทางความประพฤติ และกิจการเพื่อความเจริญทุกด้านไม่อาภัพอับเฉา ความเคารพเชื่อฟังท่านก็อยู่ในระดับลูกที่มีพ่อมีแม่ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน การศึกษาทุกแขนงก็บากบั่นมั่นใจ และปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงใจ ไม่เถลไถลเข้าตรอกออกชาย อันเป็นลักษณะผู้เป็นมารที่คอยสังหารทำลายตนแบบผู้ล้มละลาย ไม่หัดนิสัยเป็นคนชอบเที่ยวทั้งในเวลาและนอกเวลาเรียน อันเป็นการเขย่าก่อกวนจิตใจให้กำเริบ และทำลายความมั่นคงของจิตใจ และการงานทุกด้านให้ด้อยลงหรือเสียไป

เป็นคนชอบระวังสังเกตเหตุการณ์และสิ่งเกี่ยวข้องทั่วๆ ไป ไม่ลืมตัวมั่วสุม การงานทุกด้านตั้งใจทำ มุ่งความสำเร็จเป็นผลอย่างฝังใจ ไม่หันเหเร่ร่อน แต่ตั้งหน้าทำงานเพราะเห็นว่า

เงินกับงานมีคุณค่าเสมอกัน ทำอะไรทำจริงไม่หัดนิสัยเป็นคนจับจด แบบงดสิ่งนั้นกลับมาทำสิ่งนี้ และจับโน้นวางนี้ ลูบๆ คลำๆ ไม่เป็นชิ้นเป็นอันพอให้เกิดประโยชน์ เวลาว่างก็หางานที่เหมาะสมกับหน้าที่ของตนทำ เพื่อช่วยบิดามารดาให้เบามือลงบ้าง และเพื่อเป็นการสร้างนิสัยไม่ให้เป็นคนว่างงานอยู่เฉยๆ จะเคยตัวชินใจ จนกลายเป็นคนเกียจคร้านหารับประทานไม่พอกับความต้องการ เวลาเติบโตขึ้นจะลำบาก

การเคารพเชื่อฟังบิดามารดา เป็นทางเดินของชีวิตและมรรยาทความประพฤติ ย่อมเป็นทางแห่งความเจริญก้าวหน้าโดยถ่ายเดียว อนึ่งสิ่งที่กีดขวางแก่ความเจริญของโลกคือความเกียจคร้านอ่อนแอ ในธรรมท่านประณามไว้ว่าเป็นขวากหนามกั้นทางและทิ่มแทงหัวใจให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน ไม่มีวันแก้ตกได้ตลอดกาล ผู้ต้องการความเจริญก้าวหน้า จึงไม่ควรเห็นความเกียจคร้านว่าเป็นคู่มิตร ควรทราบไว้อย่างถึงใจว่า เป็นศัตรูของการงานทุกด้าน เพื่อโภคทรัพย์ตลอดกาลไหนๆ ความเกียจคร้าน และความจนเพราะความเกียจคร้านพาให้เป็นไปนี้ ต้องพาผู้คล้อยตามให้เป็นผู้จนตรอกพอกพูนทุกข์อย่างไม่มีทางฟื้นได้ ไม่เหมือนความจนด้วยเหตุอื่นๆ บังคับ ซึ่งอาจมีทางฟื้นตัวได้ ฉะนั้นพวกเราควรกลัวความเกียจคร้านนอนตื่นสายไว้แต่เด็กแต่เล็ก เพื่อมีทางแก้ไขและลบล้างได้พอเหมาะพอดีไม่สายเกินคาด เพราะตลาดสมบัติทั้งมวลมีอยู่กับผู้มีความพากเพียรนี้ทั้งนั้น

เรามีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้เห็นเด็กของชาติในแดนพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแหล่งที่เต็มไปด้วยวิชาเครื่องต้านทาน และป้องกันตัวอย่างเยี่ยมยอด ได้ศึกษาและยึดหลักธรรมไปปฏิบัติต่อตัวเองเท่าที่ควรแก่ฐานะขึ้นไปเป็นลำดับ อย่างน้อยก็ควรได้รู้บุคคลสำคัญของโลกว่าคือใครบ้าง ที่ควรส่งเสริมเทิดทูนให้สมเกียรติของบุคคลนั้นๆ ก็คนสำคัญของโลกนั้นคือแดนกำเนิดแห่งบุตรธิดา ได้แก่ บิดามารดาหนึ่ง ได้แก่ ตัวเราผู้ถือกำเนิดอันสมบูรณ์เต็มภูมิมนุษย์หนึ่ง นี่คือบุคคลสำคัญของโลกถ้าไม่มองข้ามไปเสีย จนกลายเป็นคนไม่มีสาระอะไรติดตัวเลยเท่านั้น

ที่ว่าบิดามารดาเป็นบุคคลสำคัญของโลกนั้น เพราะท่านเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรธิดามาก่อนใครๆ ในโลก ผู้ที่ได้รับอุปการะจึงครองตัวเป็นเราเป็นท่านมาได้ นับจำนวนเต็มโลกเอาเลย ถ้าไม่ใช่ท่านแล้วจะไม่มีมนุษย์หญิงชายทนมีชีวิตเหลืออยู่ในโลกได้เลยแม้คนเดียว เราพอทราบได้ว่ามนุษย์ในโลกมีประมาณเท่าไร และมีใครที่ไม่มีแดนกำเนิด แต่สามารถเกิดและเติบโตได้เองอย่างอิสระ เข้าใจว่าไม่มีแม้แต่รายเดียวที่อุตริมาเกิดแบบเห็ดดินเห็ดโคลน ถ้ามีก็จัดเป็นมนุษย์แปลกโลกและน่ากลัวพิลึก คงอยู่ร่วมโลกมนุษย์ที่มีบิดามารดาเป็นแดนเกิดไม่ได้ เพราะใครๆ ไม่ไว้ใจและกล้าให้ความสนิทสนม กลัวจะเป็นทำนองนกกระสาที่มาเป็นนายฝูงกบในบึงใหญ่ที่ปราศจากนาย พอนายกระสามาปกครองก็เริ่มใช้อำนาจในการปกครองด้วยจะงอยปาก จนกบทั้งฝูงหมดเรียบบึงไปเลย ไม่มีกบเหลืออยู่แม้ตัวเดียว มนุษย์เรา

ยิ่งมีนิสัยขี้ขลาด ถ้าให้ความสนิทสนมกับมนุษย์ประเภทพิสดารนี้แล้ว ก็อาจเกิดมหาอุบาทว์ยิ่งกว่ากบ ซึ่งมีอยู่ในบึงเพียงแห่งเดียวเท่านั้น

และมีใครบ้างที่บิดามารดาไม่ได้ประคองเลี้ยงดูในขั้นเริ่มแรกก่อน แต่อยู่ๆ ก็เติบโตขึ้นมาเอาเฉยๆ แบบก้อนเมฆก้อนหมอก นอกจากบิดามารดาต้องเป็นคนเหลือเดนจากความตายไปตามๆ กัน เพราะการตะเกียกตะกายต่อการเลี้ยงดูและรับผิดชอบรอบด้าน กว่าบุตรธิดาแต่ละคนจะเติบโตขึ้นมาพอหายใจได้บ้างโดยลำพังตนเอง แม้ท่านเลี้ยงดูจนโตขึ้นมาแล้ว แต่บางรายยังแทบไม่มีจมูกหายใจ ต้องมาคอยอาศัยพ่อแม่ให้ช่วยเหลือพอมีทางหายใจก็มีอยู่มาก แถมยังมีการยกครอบครัวและเพื่อนฝูงที่มีจมูกไม่พอกับการหายใจ มาอาศัยบิดามารดาพอได้หายใจสืบต่อไป ยังมีอยู่ไม่น้อย และอาจมีเกินจำนวนบัญชีของโลกที่จะทำสถิติไว้ แต่ไม่มีใครสนใจทำ เพราะเป็นเรื่องภายใน คือระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาจำต้องปฏิบัติต่อกันแต่ไหนแต่ไรมา

จึงน่ากราบไหว้บูชาคุณของท่านผู้เต็มไปด้วยพรหมวิหารราวท้องฟ้ามหาสมุทร สุดที่จะพรรณนาให้จบสิ้นลงได้ ที่เป็นฝ่ายอนุเคราะห์เลี้ยงดูตลอดมา โดยไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลืองและความอดตายของตนเอาเลย เมื่อเรื่องบิดามารดากับบุตรธิดาเคยเป็นมาอย่างนี้ประจำแผ่นดินอย่างแยกไม่ออก แล้วพวกเราชาวบุตรธิดาผู้เห็นแก่ได้ไร้ความรู้สึกสำนึกตัวในพระคุณท่านจะไปหาคนสำคัญของโลกที่ไหนกัน จึงจะเจอสมดังมโนนึกคิดที่เคยวาดภาพข้ามศีรษะท่านไปมา แต่มิได้หวนระลึกว่าท่านคือบุคคลเช่นไร และมีความสำคัญต่อเราอย่างไรบ้าง แม้ในปัจจุบันของบุตรธิดาที่เป็นอยู่เวลานี้ ทั้งที่อยู่กับท่าน ทั้งที่อยู่ต่างถิ่นต่างแดน ทั้งใกล้ทั้งไกล ทั้งในและนอกประเทศ ทุกเพศทุกวัย ซึ่งล้วนอยู่ในความรับผิดชอบ ที่ท่านจะต้องอนุเคราะห์ด้วยความรักเอ็นดูอย่างบริสุทธิ์ใจ และเต็มภูมิที่เป็นบิดามารดาของบุตรธิดาทั้งคน ไม่บกพร่องทางน้ำใจ

แม้สมบัติเครื่องสงเคราะห์จะมีบกพร่องบ้างก็เป็นธรรมดา เพราะไม่ใช่น้ำมหาสมุทรจะให้มีสมบูรณ์อยู่ตลอดไปย่อมไม่ได้ ถ้าพวกเรายังมองไม่เห็นค่าแห่งความสำคัญและคนสำคัญในตัวท่าน ก็ควรมองย้อนหลังมาดูตัวเรา โดยเริ่มแต่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปในอวัยวะทุกส่วน ภายในภายนอก เบื้องบนเบื้องล่างของร่างกาย ตลอดความเป็นอยู่เรื่อยมาจนถึงความก้าวเข้าสู่ครรภ์ ก่อความรำคาญจนกลายเป็นความทุกข์ทรมานแก่ท่าน รายหนึ่งๆ แปดเดือนบ้าง เก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง ที่สร้างเนื้อสร้างตัวโดยอาศัยเลือดเนื้อของท่านทุกหยดทุกหยาด เป็นเครื่องมือสร้างบ้านเรือนคือร่างกาย จนปรากฏขึ้นเป็นตนเป็นตัว เป็นเนื้อเป็นหนังของตัวขึ้นมา

พออิ่มตัวสมควรเป็นคนได้แล้ว ก็แหวกช่องออกมาจากครรภ์ โดยมิได้คำนึงนึกคิดว่าใครจะลำบากจะเป็นจะตาย เพราะการแหวกทางออกมาของเราตัวเล็กๆ แดงๆ แต่กองทุกข์ที่

สร้างให้คนอื่นคือมารดาในขณะนั้นมิได้เล็กสมตัวเลย จนมารดาแทบจะเอาชีวิตชีวาไว้ไม่รอด บางรายต้องจอดจมไปเลยก็มีเพราะเหลือจะทน นอกจากการสร้างตัวอยู่ในครรภ์ด้วยเลือดเนื้อของมารดาแล้ว พอตกคลอดออกมายังต้องอาศัยมารดาบิดาตลอดผู้เกี่ยวข้องอีกมากมายมาช่วยสร้างชีวิตจิตใจให้อีก คือการเลี้ยงดูทุกอย่างที่แสนทุกข์ลำบาก อันเกี่ยวกับตนจนถึงปัจจุบันบัดนี้ เราพอจะนึกออกกระมังว่า อัตภาพร่างกายตลอดความเป็นอยู่สืบเนื่องกันมาของเราทุกส่วนนี้ เราได้มาจากไหน ใครให้เราและใครช่วยรักษาเราจึงปลอดภัยมาถึงบัดนี้ ทั้งนี้คือคุณพ่อคุณแม่นั่นแลเป็นผู้สละชีวิตแทนและเลี้ยงดูเรามาจนถึงปัจจุบันนี้

เท่าที่พรรณนาชีวิตร่างกายพร้อมเครื่องบำรุงส่งเสริม เพียงแต่ละคนที่ได้รับจากท่านตลอดมา ถ้าคิดเป็นราคาค่างวดในบรรดาสิ่งที่ท่านมอบให้เปล่าด้วยน้ำใจนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่จนใจและสุดวิสัยที่จะหาได้ในที่อื่นใด เช่น ตา หู จมูก เป็นต้น แต่ละส่วนล้วนไม่มีซื้อขายกันตามห้างร้านต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศทั่วโลก ไม่มีเลยแม้ส่วนหนึ่งซึ่งควรจะถือเป็นของจริงอันดั้งเดิมที่เราได้มาจากท่าน เพียงวัตถุเครื่องสงเคราะห์เลี้ยงดูบุตรธิดาแต่ละคน นับแต่เริ่มแรกมาจนบัดนี้จะมีจำนวนมากมายสักเท่าไร ถ้าเป็นสิ่งที่ควรออกร้านขายดังสินค้าทั่ว ๆ ไป ก็คงนำมาบรรจุได้เต็มห้างร้านใหญ่ ๆ หลายห้างร้านพอดู สิ่งทั้งนี้จะมีใครบ้างพอมีน้ำใจมายอมเสียสละให้เราโดยไม่คิดค่าตอบแทนเลย นอกจากบิดามารดาทั้งสองนี้เท่านั้น ยังไม่เคยเห็นมีท่านผู้หนึ่งผู้ใดมารับอาสาทำหน้าที่แทนได้เลย

จึงเป็นเรื่องที่น่าคิด และสลดสังเวชตัวเราอย่างยิ่งที่อาศัยเลือดในหัวอกท่าน ซึ่งเป็นสิ่งที่รักสงวนอย่างยิ่งทั้งสิ้นมาเป็นชีวิตจิตใจของตัว จนเป็นเราเป็นท่านมาด้วยกันทั้งโลก ควรจะมองเห็นความสำคัญตลอดคุณสมบัติอันล้นค่าของท่าน ว่าเวลานี้ปรากฏอยู่ที่ร่างกายจิตใจของเรา และเรากำลังนั่งทับนอนทับหายใจทับคุณของท่านอยู่ทุกขณะนี้แหละ หาได้อยู่ในที่อื่นใดไม่ ก็การสำรวจตนมาแต่ต้นกำเนิดจนถึงปัจจุบันว่าเป็นมาอย่างไรอย่างประจักษ์ใจแล้ว จะต้องรู้สึกสำนึกในพระคุณของท่านอย่างถึงใจ ว่านี้คือผู้บังเกิดเกล้า ซึ่งหาได้เพียงคนเดียวในโลก นี้คือผู้ประกันชีวิตของบุตรธิดาทั้งมวล นี้คือคนสำคัญของโลกมาก่อนใคร ๆ นี้คือแบบพิมพ์ของโลกที่ให้กำเนิดทั้งทางร่างกายและหลักวิชาแขนงต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ที่บุตรธิดาได้ยึดถือสืบทอดกันมาไม่มีที่สิ้นสุด คือบุตรธิดาทั้งโลก ความสำคัญมารวมอยู่ที่บิดามารดาเป็นผู้วางรากฐานให้เพื่อก้าวต่อไปในอนาคต จึงควรปลงใจลงน้อมบูชาพระคุณของท่านด้วยความเคารพรักอย่างถึงใจ ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ด้วยอุบายวิธีข้อแก้ตัวใด ๆ

คำว่า “บิดามารดา” นี้เป็นคำที่ควรสะดุดสะเทือนใจอย่างยิ่งในวงบุตรธิดาทั่ว ๆ ไป เพราะเป็นนามของท่านผู้บังเกิดเกล้า และเลี้ยงดูมาแต่วันกำเนิดเกิดเป็นเราเป็นท่านมาถึงปัจจุบันนี้ ผู้เขียนซึ่งเป็นผู้ตกอยู่ในความเป็นหนี้บุญคุณท่านเช่นเดียวกับบุตรธิดาทั้งหลาย จึงได้พยายามอธิบายตามหลักธรรม อันเป็นแนวทางระลึกถึงพระคุณและทำการสนองตอบท่าน

เพื่อเป็นการล้างบาปออกจากตัวเสียบ้างพอให้เบาบางลง เวลาตายไปไม่ได้ไปแออัดกันอยู่ในนรกและเหมาไฟนรกเป็นของตัวเสียหมด ส่วนจะสามารถลบล้างรื้อถอนบรรดาบาปน้อยใหญ่ที่ต่างคนต่างทำให้ท่านได้รับความลำบากทรมานมาเป็นประจำนั้น รู้สึกจะเกินความคาดหมายของบุตรธิดาแต่ละคนจะสามารถลบล้างให้หมดได้ เพราะมีมากมายจนท่านและบุตรธิดาก็ไม่สามารถจะจดจำได้

นอกจากจะรวมยอดพอรู้เค้าไว้บ้างเท่านั้น คือ นับแต่ขณะที่ก้าวเข้าสู่ครรภ์มาจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้าคิดเป็นนาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี จะได้สักกี่นาที กี่ชั่วโมง กี่วัน กี่เดือน กี่ปี และในนาที ชั่วโมง และวัน เดือน ปี นั้นๆ ผู้เป็นบุตรธิดาได้เริ่มทำความรำคาญให้ท่านกี่ครั้ง อะไรบ้าง แม้ในขณะอยู่ในครรภ์ก็ยังต้องมีการแสดงตัวก่อกวนเป็นระยะๆ ยิ่งครรภ์แก่ขึ้นมากเท่าไร ทารกตัวแดงๆ ก็ยิ่งแผลงฤทธิ์ขึ้นเป็นลำดับ วันเวลาหนึ่งๆ หลายครั้ง กว่าจะถึงเวลาตกคลอดออกมา ซึ่งน่าจะสร้างนรกให้มารดาได้มากหลุมพอดู เวลาออกมาแล้วก็ยิ่งเริ่มแสดงฤทธิ์ในท่าต่างๆ ไม่มีประมาณ โดยเจ้าตัวหารู้ไม่ว่านั่นคือการก่อกวนผู้อื่นคนอื่นมีบิดามารดาเป็นต้น ต้องหมุนตัวตามอาการที่แสดงออกเหมือนเครื่องจักรเครื่องยนต์ตลอดเวลา ไม่มีกลางวันกลางคืน จำต้องวิ่งวุ่นอยู่ทำนองนั้น

บุตรธิดาแต่ละคนทั้งเวลาอยู่ในครรภ์ ทั้งเวลาออกนอกครรภ์มาแล้ว ขณะที่ยังเล็กจะต้องมีการแสดงต่างๆ ตามประสาของตน ซึ่งล้วนเป็นการเขย่าก่อกวนหัวอกบิดามารดาและผู้เกี่ยวข้องให้เป็นกังวลวุ่นวายไปด้วยทั้งนั้น พอเริ่มรู้ความมาบ้าง ก็เริ่มก่อกวนไปอีกทางหนึ่งต่างๆ กัน พอให้ท่านไม่มีความสงบสบายใจได้อยู่นั่นเอง ความเติบโตของเด็กแต่ละคนกับความเติบโตของเรื่องต่างๆ ซึ่งจะกวนสมองบิดามารดานั้นรู้สึกจะเป็นเงาเทียมตัว เพียงเป็นเรื่องธรรมดาของเด็กทั่วๆ ไปที่มีขอบเขต ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของบิดามารดาเท่านั้นก็พออดพอทน แต่แถมยังแอบมีเรื่องพิสดารที่คาดไม่ถึงและมากตามจำนวนของบุตรธิดาที่มีนิสัยต่างๆ กันสร้างเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งแต่ละเรื่องก็มีอำนาจให้สั่นสะเทือนไปทั้งครอบครัวและน่าใจหายทั้งนั้น

สิ่งทั้งนี้ล้วนอยู่ในข่ายที่บุตรธิดาจะหลวมตัวทำได้ ถ้าไม่ได้ศึกษาอบรมขนบประเพณีและศีลธรรมมาเท่าที่ควร และเป็นสิ่งที่ต้องไหลลงรวมทะเลใหญ่ คือบิดามารดาเป็นผู้รับผิดชอบกอบกู้และแบกหามทั้งนั้น เมื่อรวมเวลาที่บุตรธิดาแต่ละคนที่เกิดมาสร้างความลำบากและแสนกังวลให้ท่าน นับแต่ต้นจนบัดนี้จะมากมายเพียงไร และใครไม่สามารถนับอ่านได้พอจะประมวลมาชำระล้างให้หมดไปได้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องมีบาปกรรมติดตัวบุตรธิดา ที่เรียกว่าเป็นหนี้บุญคุณท่านอีกต่อไป

ความเป็นมาทุกๆ แขนงแห่งอัตภาพร่างกายและจิตใจของบุตรธิดาแต่ละคน ย่อมเป็นมาจากความกระทบกระเทือนต่อสุขภาพทางร่างกายและจิตใจของผู้เป็นบิดามารดา อย่างสุด

จะพรรณนา แต่ไม่มีบิดามารดาของบุตรธิดาคนใดสนใจนำมาเป็นอารมณ์ แม้ชีวิตจะเสียไปด้วยเหตุต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุตรธิดาก็ยอมสละไปเลย ประหนึ่งไม่มีราคา เปรียบเหมือนผักปลาฉะนั้น คุณค่าแห่งน้ำใจและอื่น ๆ ที่ท่านยอมเสียสละต่อบุตรธิดาทุกคน จึงเป็นคุณธรรมที่มีค่ามหาศาล ไม่มีสิ่งใดจะเปรียบเทียบได้ แม้จะพรรณนาถึงพระคุณของท่านจนนับเป็นกัปกัลป์ก็ไม่มีทางจบสิ้นลงได้

ท่านกล่าวไว้ในธรรมว่า แม้จะเอาน้ำในมหาสมุทรทุกหยดทุกหยาดมาเป็นน้ำผสมหมึก เอาดินทั้งแผ่นมาเป็นหมึกละลายน้ำ เอาเขาพระสุเมรุทั้งลูกมาเป็นด้ามปากกา เอาท้องฟ้าอากาศเป็นหน้ากระดาษ มาเขียนพรรณนาพระคุณของท่าน กระทั่งผู้เขียนตายไป ผู้ใหม่มาเขียนแทนสืบต่อกันไปทำนองนี้ตลอดอนันตกาล จนหมดน้ำผสมหมึกในมหาสมุทร หมดดิน ทั้งแผ่นดินที่มาละลายทำเป็นหมึก หมดท้องฟ้าอากาศ ไม่มีช่องว่างที่จะเขียนต่อไป หมดเขาพระสุเมรุทั้งลูกที่นำมาทำเป็นด้ามปากกา แต่พระคุณของบิดามารดายังพรรณนาไม่จบ ด้วยยุติลงด้วยการสุดวิสัยที่จะหาอะไรมาบันทึกต่อเพื่อความสิ้นสุดแห่งพระคุณ

เมื่อพระคุณของท่านมีมากมายจนไม่สามารถจะพรรณนาดังที่เห็นอยู่ ชาวบุตรธิดาเราจึงควรสลดใจและเห็นโทษของตนที่สนุกชี้เอา ทวงเอา เถียงเอา ขัดเอาอย่างใจ เล่นตัวเอา ร้องไห้เอา บังคับเอาสิ่งต่าง ๆ ที่ตนต้องการแม้ไม่ควร โดยไม่สำนึกกระดากอายเลย ซึ่งล้วนเป็นวิถีทางของนายเลวทรามปฏิบัติต่อบ่าวที่ดีทำกัน ไม่ใช่เป็นทางดำเนินของบุตรธิดาที่ดีจะนำมาใช้ต่อผู้บังเกิดเกล้าเลย

บุตรธิดาเกิดมาพบชีวิตร่างกายลมหายใจที่เต็มไปด้วยเครื่องบำรุงบำเรอต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ ทั้งหายากและหาง่าย ทั้งมาจากที่ใกล้และที่ไกล ทั้งมาจากในและนอกประเทศ ทั้งราคาถูกและราคาแพง ๆ จนประมาณมิได้ จากบิดามารดาที่ทุ่มเทชีวิตแสวงหามาด้วยความเหนื่อยยาก ได้มีความรู้สึกพอจะเป็นเครื่องสะดุดใจบ้างหรืออย่างไร ถ้าเป็นสิ่งที่บุตรธิดานำมาเพื่อสนองตอบท่านด้วยน้ำใจที่รักและเห็นคุณอย่างซาบซึ้งเช่นเดียวกับท่านที่มีต่อเรา ท่านคงจะมีความรักเพิ่มขึ้นเป็นกรณีพิเศษชนิดถึงใจอย่างบอกไม่ถูก

ทั้งจะรักทั้งจะห้าม ทั้งจะสงสารและสลดใจ ไม่อยากให้บุตรธิดาขวนขวายให้มากไปกลัวจะหมดจากตัวของบุตรธิดาเอง ถ้าผู้มีครอบครัวแล้วก็กลัวจะหมดจากลูกและสามีภริยาเขา ท่านยิ่งคิดถึงลูก ๆ มากกว่าจะคิดถึงตัวท่านเอง แม้จะอยู่ในฐานะที่ยากจนอยู่บ้าง แต่คงทำไม่ลงปลงไม่ตกที่จะให้ทำแก่ท่านอย่างฟุ่มเฟือย นี่เป็นปกติวิสัยของบิดามารดาทั้งหลาย ท่านมีความรู้สึกต่อบุตรธิดาอย่างนี้ตลอดมา ส่วนฝ่ายบุตรธิดาที่เป็นฝ่ายรับและฝ่ายทวงมาเป็นประจำจนติดนิสัย ได้คิดถึงน้ำใจและความเสียสละของท่านบ้างเพียงไร ถ้ายังก็ควรจะเริ่มคิดบ้างว่า ท่านมีน้ำใจกว้างขวางและลึกซึ้งเพียงไร

เวลาเลี้ยงก็แสนยาก ไม่มีอะไรเลี้ยงยากเท่าเลี้ยงคนคือบุตรธิดา รักก็แสนรักไม่มีอะไรรักมากยิ่งกว่ารักคนคือบุตรธิดา เอาใจก็แสนยากตลอดมา ไม่มีอะไรจะเอาใจยากเท่าเอาใจคนคือบุตรธิดา ที่แสนงอนมาแต่กำเนิด แม้จะโตเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว แต่นิสัยที่แสนงอนที่เคยฝังใจมาแต่เล็กที่บิดามารดาเคยเอาใจ ก็ยังติดตัวมาแสดงความแสนงอนกับท่านอยู่จนได้ ไม่นึกละอายแฟนหนุ่มแฟนสาวบ้างเลย หรือเข้าใจว่าแฟน ๆ เหล่านั้น ต่างคนต่างก็มีเจ้าแสนงอน ซึ่งเคยได้รับความตามใจจากบิดามารดาอย่างเต็มตัวเช่นเดียวกัน จึงไม่นึกละอาย ถ้าไม่นึกละอายแฟน ๆ ก็ควรนึกละอายท่านผู้บังเกิดเกล้าบ้าง ซึ่งไม่เคยแสนงอนอะไรต่อลูก ๆ นอกจากจะคอยตามใจท่าเดียว ท่านจะได้ดีใจและมีความสุขบ้างสักพักหนึ่ง ทั้งที่แบกทุกข์หนักเพราะลูกไม่มีวันปลงวาง และจะได้มีหน้ายิ้มบ้างทั้งที่หาบหนัก คือความกังวลขวนขวายเพื่อบุตรธิดายังตั้งอยู่บนบ่าคือดวงใจ

เรื่องของบิดามารดา ล้วนเป็นเรื่องที่ให้ความสะดุดตาสะดุดใจแก่บุตรธิดาอยู่ทุกกาลสถานที่ แทบไม่มีที่เหยียดมือเหยียดเท้าออกได้โดยไม่ให้สะดุดพระคุณของท่าน แต่พวกเราที่เป็นหนี้บุญคุณท่านอยู่โดยธรรมชาติ มักจะทะนงตนโดยไม่รู้ตัวอยู่ภายใน เหมือนเป็นนายบุญนายคุณท่านอย่างเห็นได้ชัด ด้วยการแสดงออกต่อท่านแทบทุกอาการ ซึ่งเจ้าตัวก็มิได้ตั้งใจจะให้เป็นเช่นนั้น แต่เป็นลัทธินิสัยของบุตรธิดาแทบทุกคน จะต้องแสดงออกในทำนองเดียวกัน ฉะนั้นความเกรงอกเกรงใจและความละอายท่าน จึงรู้สึกมีน้อย และเป็นสาเหตุให้ประพฤติติดตัวในทางผิด ปราศจากความสำนึก ถึงกับจะเลยเถิดหรือระเบิดไปเลยก็มีดังที่เห็น ๆ กันอยู่

ดังนั้นเพื่อการแก้ความพยศของพวกเราผู้มีนิสัยชอบทะนงต่อท่าน โดยปราศจากความสำนึกตลอดมา จึงไม่มีทางใดที่จะดีไปกว่าการหวนระลึกถึงโทษของตัว และระลึกถึงพระคุณของท่านที่เป็นธรรมอันหาได้ยากในโลก โดยการย้อนพิจารณาตัวเองทางความเคลื่อนไหวตลอดมาแต่เป็นเด็กเล็กจนถึงปัจจุบัน อาจรู้จุดด่างพร้อยที่เคยล่วงเกินต่อท่านและความไม่ดีอย่างอื่น ๆ ของตนเป็นลำดับได้ดี และพอมีทางดัดแปลงแก้ไขได้ ที่เกี่ยวกับตนโดยเฉพาะก็พยายามแก้ไข ไล่สิ่งที่เคยพาให้เกิดมลทินอยู่เสมอออก ด้วยธรรมคือความดีงามเป็นเครื่องชำระล้างจนหมดสิ้นไปจากตัว เช่นเดียวกับการซักผ้าด้วยผงซักฟอกต่าง ๆ จนหมดมลทินในเนื้อผ้าฉะนั้น ที่เกี่ยวกับท่านก็พยายามดัดแปลงแต่งนิสัยให้เป็นบุตรธิดาที่น่ารักเอ็นดูของท่านผู้เป็นบิดามารดา

บุตรธิดาที่เชื่อฟังคำบิดามารดา ไม่ค่อยล่อแหลมต่อความเสียหายและน่าหวาดเสียว ทั้งยังมีทางเจริญก้าวหน้าโดยลำดับ ฉะนั้นความเคารพเชื่อฟังบิดามารดา จึงเป็นกำแพงที่มั่นคงกั้นความเสียหายได้เป็นอย่างดี และความเคารพเชื่อฟังนี่แล เป็นคุณเครื่องสนองตอบแทนคุณที่เหมาะสม และถูกตามความประสงค์ของท่านอย่างแท้จริง เพราะตามธรรมดาของบิดามารดาแห่งบุตรธิดาทั่ว ๆ ไป มีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าที่จะให้บุตรธิดาของตนเป็นคนดีใน

ทางความประพฤติ เพราะเป็นจุดแห่งความเจริญที่โลกต้องการตลอดมา ส่วนความมั่งมีดีเด่นในทางอื่นๆ นั้น ท่านถือว่าต้องอาศัยความประพฤติเป็นรากฐานสำคัญรับรองไว้ จึงจะอบอุ่นชุ่มเย็นและจีรังถาวร คือทรงตัวอยู่ได้ตลอดกาลนาน

บรรพบุรุษทั้งหลายมีบิดามารดาเป็นต้น ท่านมีความฉลาดแหลมคมมาก รู้จักจุดที่เสื่อมและจุดที่เจริญของโลกว่า ขึ้นอยู่กับจิตใจที่ได้รับเสี้ยมสอนในทางที่ผิด และได้รับการอบรมในทางที่ถูก ท่านจึงนิยมความประพฤติว่าเป็นสิ่งสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด ซึ่งก็เป็นความถูกต้องอย่างหาที่ค้านไม่ได้เลย แม้พุทธภาษิตก็ตรัสรับรองไว้เป็นใจความว่า “ สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าใจผู้บงการได้รับการอบรมดี ความประพฤติการงานทุกด้านย่อมดีไปตามๆ กัน ถ้าใจชั่วเพราะขาดการอบรม สิ่งที่ใจเป็นผู้พาดำเนินย่อมเหลวไปตามๆ กัน ” ดังนั้นความประพฤติตัวดีจึงจัดเป็นเยี่ยมในตัวของบุคคล

ตามหลักความจริง การศึกษารู้มากน้อย ก็เพื่อความประพฤติดำเนินให้ถูกตามหลักวิชา ซึ่งเป็นที่รับรองความถูกต้องดีงามมาด้วยดีแล้ว แต่เมื่อรู้แล้วไม่ทำตามก็ไม่เห็นมีดีกรีอะไรที่น่าชม นอกจากจะถูกตำหนิว่าความรู้ท่วมหัวแต่ประพฤติตัวเหลวแหลกเท่านั้น ไม่มีใครเขาชมว่าดี ขืนไปชมเข้าโลกก็แตกอย่างไม่มีปัญหา ด้วยเหตุนี้บิดามารดาท่านจึงมิได้หวังเอาอะไรจากลูกๆ ที่จะนำสิ่งต่างๆ ไปสนองตอบแทน นอกไปจากความหวังอยากให้ลูกๆ เป็นคนดี เราผู้อันท่านรับรองชีวิตจิตใจมาได้เป็นผู้เป็นคน จึงควรสำนึกตนเพื่อความเป็นคนดี พยายามดัดจริตนิสัย และความประพฤติที่เป็นเสี้ยนหนามทิ่มแทงตัวและผู้เกี่ยวข้องให้เกิดความไม่สงบสุขให้สิ้นไป ชื่อว่าเราได้สนองตอบท่านด้วยความดีอันเป็นคุณธรรมที่มีค่ามาก

กายกับใจเป็นสมบัติของเราเอง เราต้องรับผิดชอบของเราโดยถูกทาง อย่าพากายกับใจเข้าดงพงลึก เวลาเกิดข้าศึกขึ้นกับตัวจะไม่มีทางหลบหลีกและถอนตัว ดังคนที่ถูกคุมขัง นอกจากตั้งหน้าเสวยกรรมแล้ว ไม่มีสวรรค์วิมานและอาหารทิพย์ใดให้เขารับเสวย พอจะมีความสุขความเบาใจบ้างเลย ซึ่งควรสลดใจอย่างยิ่ง

ที่เขียนเรื่องมาตาปิตุอุปัฏฐานธรรมมาก็รู้สึกว่ามากพอควร แต่จะมีสาระเพียงใดนั้นไม่แน่ใจนักสำหรับผู้เขียน นอกจากท่านผู้อ่านจะสนใจเท่าที่ควรก็น่าจะได้รับประโยชน์ เพราะธรรมนี้เป็นธรรมปราศจากโทษ และเป็นธรรมพร้อมที่จะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจและดำเนินตามโดยถ่ายเดียว จึงขอฝากบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้าไว้กับท่านที่เป็นบุตรธิดาทุกๆ ท่าน ได้อุปถัมภ์บำรุงด้วยวัตถุที่ชอบธรรมและความประพฤติอันดีงาม เพื่อเป็นการบูชาสนองตอบท่าน จะเป็นผู้เจริญรุ่งเรืองและเทิดทูนวงศ์สกุลให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

และขอร้องท่านทั้งหลายว่า กรุณาใช้วิจารณญาณมองหน้ามองหลังด้วยดี ก่อนจะเคลื่อนไหวไปมาทิศใดทางใด หรือจะทำอะไรๆ ทั้งนั้น โปรดพิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วนก่อนค่อยเริ่มในสิ่งนั้นๆ จะเป็นมงคล และเป็นความรอบคอบแก่ตัวท่านเอง เพราะระยะนี้กำลังเข้า

หน้าสิ่วหน้าขวาน ถ้าพลาดแล้วจะเสียคนและตกต่ำจนไม่มีวันฟื้นได้ แม้จะเสียอะไรก็ตามเถิด เพราะเราเคยได้เคยเสียมาแล้วไม่พอล่มพอจม แต่การเสียคนคือตัวเรา ไม่มีใครปรารถนาและชมว่าดี เพราะเป็นการสูญเสียอันยิ่งใหญ่

คนของท่านคือคนสำคัญคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในข่ายแห่งความรับผิดชอบของท่านแต่ผู้เดียว ควรรักษาอย่างเข้มงวดกวดขัน ไม่เช่นนั้นคนของท่านจะบินหนี คือความดีจะพรากจาก จะเหลือแต่ซากผีดิบซึ่งไม่มีคุณค่าอันใด ไปที่ไหนใครก็กลัวและเกลียดชัง ทั้งหญิงชายและหนุ่มสาวเฒ่าแก่ไม่อยากเข้าใกล้ชิดและให้ความสนิทสนม ถ้าเป็นผู้ชายก็หาเมียยาก นอกจากหญิงซากผีไม่มียางอายและความดีติดตัวจะมาเกี่ยวข้อง ซึ่งเข้าในลักษณะคนตาบอดได้แว่นตาดำที่ไม่มีอะไรดีขึ้น นอกจากคนเขาจะหัวเราะเยาะเอาเท่านั้น ถ้าเป็นผู้หญิงก็หาผัวยาก ไม่มีใครเขาเหลียวมองพอให้เสียเวลา นอกจากชายเหลือเดนเหม็นคลุ้งคบกับใครไม่ได้ คนเกลียดชังกันทั้งเมืองเท่านั้น จะมาใกล้ชิดติดต่อและเป็นคู่ทนทุกข์ทรมาน เข้าในลักษณะว่า ต่างคนต่างตาบอดจูงกัน ผลก็คือต่างคนต่างจอดต่างคนต่างจม ต่างคนต่างงมทุกข์ในทะเลมืดไม่มีวันพ้นได้ ซึ่งเป็นที่น่าขยะแขยงเอานักหนา

เรื่องบิดามารดากับบุตรธิดาแต่ละคนของแต่ละครอบครัว รู้สึกเป็นเรื่องใหญ่โตและหนักหน่วงถ่วงใจมากที่น่าเห็นใจผู้เป็นบิดามารดา หากไม่ถือเป็นเรื่องหัวอกของตนที่มีความรักความผูกพันอย่างสุดใจแล้ว ไม่ว่าบิดามารดาคนใดคงจะอิดหนาระอาใจและเบื่อหน่ายต่องานคือการเลี้ยงดูที่แสนทุกข์รำคาญนี้กันทุกคน และอาจจะเข็ดหลาบต่องานที่ทำให้ชอกช้ำและกวนใจนี้ ถึงกับไม่ปรารถนามาเกิดในโลกที่มีงานประเภทที่เบื่อเต็มประดานี้อีกต่อไปก็ได้

เพราะงานนี้มีแต่ทุ่มเททางเหตุ คือกำลังและทรัพย์สมบัติทั้งปวงลงอย่างไม่คิดถึงชีวิตจิตใจว่าจะมีจะจน จะลำบากยากเข็ญ จะเป็นหรือจะตายอย่างใดเลย มีแต่มุ่งเพื่อความสุขและความเจริญเติบโตของลูกๆ ท่าเดียวเท่านั้น ที่เด่นมากที่สุดในหัวใจของผู้เป็นพ่อเป็นแม่ ส่วนความเจริญอื่นๆ ซึ่งอยู่ในข่ายแห่งการพิจารณาของพ่อแม่ ก็ค่อยขวนขวายกันไปตามสมควรแก่กาลและวัยของเด็ก ทั้งนี้ล้วนเป็นการทุ่มเทเหตุเพื่อผลแก่บุตรธิดาโดยเฉพาะ มิได้คำนึงผลเพื่อท่านผู้เป็นบิดามารดาเลย จึงภาระที่ควรจะเรียกได้ว่า งานที่เต็มไปด้วยเหตุแต่ผลไม่แน่นอน ไม่เหมือนงานอื่นๆ ที่ทำแล้วมีมุ่งผลและเห็นผลตอบแทนประจักษ์เป็นระยะไป

แต่งานนี้รู้สึกมีแต่ใจว้าวุ่นขุ่นมัวอันเป็นผลให้บิดามารดาได้รับเป็นประจำ และเป็นงานประจำตัวอยู่ตลอดเวลาไม่มีกลางวันกลางคืน แม้นอนกำลังหลับเพลินสบายๆ ก็ต้องสะดุ้งตื่นขึ้นมาทำงาน คือเวลาลูกร้องไห้แม่ต้องตื่นขึ้นมาดูแลลูก กำลังหิวกระหายจนใจจะขาดก็ต้องทำงาน กำลังรับประทานก็ต้องทำงาน คือมืออุ้มลูกอยู่บนตักทั้งที่กำลังรับประทาน อิ่มก็ต้องทำงาน กำลังหลับก็ต้องทำงาน คือเอาลูกนอนด้วย ตื่นนอนขึ้นมาก็ต้องทำงานนี้ก่อนงานอื่นๆ แม้ที่สุดกำลังจนๆ ไปเที่ยวขอทานตามบ้านหรือตามตลาดก็ต้องทำงาน คือต้องอุ้มลูกไปด้วย

บางครั้งตัวกำลังจะเป็นจะตายอยู่แต่มือก็ต้องทำงาน คือคว้าหาลูกกลัวจะเป็นอันตราย ปากก็บ่นถามถึงลูกคนนั้น ใจก็คิดถึงลูกคนนี้ และเป็นกังวลอยู่กับลูกคนโน้น จะทำงานชิ้นน้อยชิ้นใหญ่หรืองานแขนงใดๆ ใจต้องคิดถึงลูกก่อนสิ่งอื่น พูดอย่างฟังง่ายๆ ก็ว่าทำงานเพื่อลูกนั่นเอง

เพราะลำพังพ่อกับแม่ สิ่งที่จะนำมาบำบัดรักษาความเป็นอยู่ก็ไม่มากมายอะไรนัก พอจะให้มีการขวนขวายมากและทุกข์มาก แต่ลูกๆมีหลายปากมากท้องด้วยกัน พ่อกับแม่จำต้องบริการให้ทั่วถึง โดยไม่คำนึงถึงความบกพร่องสมบูรณ์ เพราะเป็นเรื่องบีบบังคับอยู่ในตัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าพ่อแม่ของบุตรธิดาคนใด ต้องตกอยู่ในความบีบคั้นแบบนี้แทบทั้งนั้น จึงรู้สึกว่าเป็นงานที่หนักและทุกข์มากมาตลอดสาย

ความทุกข์ประเภทนี้ผู้ที่ยังไม่เคยเป็นพ่อเป็นแม่ของคนมาก่อน แม้จะมีความทุกข์ลำบากเพียงไร (เว้นกรณีพิเศษ) ก็ยังไม่น่าจะจัดว่าเป็นผู้รับบาปหาบทุกข์อย่างแท้จริง ต่อเมื่อได้ผ่านความทรมานจากลูกๆ ไปแล้ว ควรจะแน่ใจว่าได้เห็นทุกข์อย่างแท้จริง ยิ่งผู้ที่มีลูกน้อยคนหรือมากคนก็ตาม และมีลูกที่เกเรเกตุงผสมอยู่ด้วยแล้ว พ่อแม่ก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์อันสับสนวุ่นวายมากขึ้น แทบจะเป็นโรคประสาทไปได้ในบางกาล หรือบางรายก็อาจเป็นไปได้จริงๆ เพราะเหลือที่จะทนกลั้นไว้ได้ ฉะนั้นงานเลี้ยงลูกจึงรู้สึกว่าเป็นงานที่น่าเข็ดหลาบ เพราะเป็นงานหาบทุกข์ล้วนๆ ไม่ค่อยมีสุขเจือปนบ้างเลย และอาจไม่มีพ่อแม่ของบุตรคนใดที่เคยมีลูกและเคยเลี้ยงลูกมาแล้วจะเกิดความพอใจ และกล้าหาญต่อการเลี้ยงลูกปลูกโพธิ์อีกต่อไป เพราะเป็นงานซ้ำซากลำบากลำบนและแสนทุกข์กังวล ไม่มีวันเบาบางและจบสิ้นลงได้อย่างง่ายดายเหมือนงานอื่นๆ

เพียงงานเลี้ยงลูกก็ออกจะสุดกำลังความสามารถอยู่แล้ว แถมยังมีงานปลูกโพธิ์พ่วงท้ายเข้าไปอีก ก็ยิ่งเพิ่มภาระหนักเข้าไปจนแทบไม่มีเวลาหายใจระบายทุกข์เอาเลย เท่ากับปิดประตูตีแมวในห้องเราดีๆ นี่เอง แมวตัวถูกความจนมุมบังคับเช่นนั้น จะมีอะไรของมันทะลักออกมาก็ไม่มีใครทราบได้ ฉะนั้นความจนมุมแม้จะยังไม่เคยเจอ ก็ไม่ควรเข้าใจว่าจะเป็นของดีเมื่อเจอเข้าไม่ว่าใครอาจจะเข้าในลักษณะแมวจนมุมนั่นเอง ลูกๆ ที่ไม่เคยเห็นความทุกข์ลำบากของพ่อแม่ที่เคยเลี้ยงดูตนมา ควรดูแมวตัวถูกปิดประตูดัดสันดานอาจจะพอทราบได้ ถ้ายังทราบไม่ได้ ตัวเองลองเข้าในห้องแล้วให้คนอื่นปิดประตูดีๆ และหวดลงด้วยเครื่องยอมจำนน หรือเครื่องทำความเข็ดหลาบต่างๆ ก็ทราบได้ทันทีว่า ทุกข์ที่หาทางออกไม่ได้นั้น คือทุกข์ในลักษณะที่กำลังเผชิญอยู่ขณะนี้เอง

คำว่า ปลูกโพธิ์ นั้น คือภาระอันหนักในลำดับต่อไป ที่พ่อแม่จะต้องรับอย่างหลีกไม่ได้ ได้แก่การอบรมสั่งสอนลูกให้มีความรู้ความฉลาดสมกับคำว่า ปลูกโพธิ์ ซึ่งถ้าเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ก็หมายถึงความตรัสรู้ธรรมเป็นจอมปราชญ์ ถ้าเป็นคุณ

สมบัติของสามัญชนก็หมายถึงความรู้ความฉลาดในวิชาการต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ต้องอาศัย เด็กของเราถ้าให้รับประทานแล้วปล่อยให้เล่นคลุกฝุ่นอยู่ตามหน้าบ้านหลังเรือนเฉย ๆ ไม่ได้รับการศึกษาอบรมก็จะเป็นคนโง่ตลอดไป คนโง่จะทำอะไร ๆ ก็ไม่เกิดผลเท่าที่ควรและไม่ทันกับโลกเขา สิ่งที่เหลือเดนเขาแล้วคนโง่ถึงจะได้เป็นเจ้าของ

งานทุกประเภทต้องอาศัยความฉลาดเป็นหลักประจำ เมื่อขาดไปก็จะมองเห็นความบกพร่องของผลงานทันที มากกว่านั้น ผลของงานก็กลับมาหลอกตัวเองและผู้อื่นซึ่งล้วนไม่ใช่ของดีทั้งสิ้น สัตว์โง่ก็ไม่น่าดู คนโง่ก็ไม่น่าชม ฉะนั้นความโง่จึงเป็นสิ่งที่น่าระวัง เมื่อมีทางพอแก้ไขได้ เพราะไม่เคยอำนวยประโยชน์พอจะควรชมเชยแต่อย่างใด ด้วยเหตุดังกล่าวนี้แลที่พ่อแม่จะต้องยอมรับความหนักใจไร้สุขเกี่ยวแก่การอบรมสั่งสอนลูก ๆ เพื่อความฉลาดจนสุดความสามารถ จากนั้นก็ส่งเข้าโรงเรียนเพื่อผู้อื่นช่วยอบรมสั่งสอนให้เบามือลง และเป็นการเริ่มความรู้ความฉลาดให้แก่เด็กอีกทางหนึ่ง ที่เรียกว่า ปลูกโพธิ์ คือปลูกความรู้ความฉลาดให้แก่เด็ก เวลาโตขึ้นพ่อแม่ก็เบาใจ ไม่มารบกวนให้ต้องพลอยหนักใจด้วยอยู่เสมอ

บุตรธิดาที่เป็นฝ่ายเอาเปรียบบิดามารดาตลอดมา ควรทำความระลึกและทำการแก้ตัวเพื่อปลดเปลื้องหนี้ ด้วยการประพฤติดีเยี่ยงบุตรที่มีพ่อแม่เป็นเจ้าของ และคอยประคับประคองตลอดมา จะทำสิ่งใดควรคำนึงถึงความผิดถูกเสมอทุก ๆ กรณี โปรดระวังอย่านำอัตตาธิปไตย คือถือความอยากอันไม่มีขอบเขตเข้ามาเป็นใหญ่ทางความประพฤติ และกิจการทุกอย่าง มันจะมาทำลายล้างผลาญสิ่งที่เป็นธรรมคือความถูกต้องดีงาม ให้บรรลัยหายสูญไปหมดไม่ปรากฏความดีเหลือติดตัว จะเสียทั้งตัวเรา เสียทั้งน้ำใจคือความหวังของท่านที่เป็นบิดามารดาซึ่งเลี้ยงมายาก โตขึ้นมาแล้วแทนที่จะเป็นเครื่องตอบแทนความหวังพอให้เย็นใจหายห่วง แต่กลับขาดทุนสูญลูกไปทั้งคนที่กลายเป็นเหยื่อแห่งความชั่วตัวภัย

จึงโปรดทำตัวให้สมกับเป็นลูกทั้งคน และได้รับการปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยข้าวป้อนน้ำนมขนมนมเนย เครื่องบำรุงรักษาซึ่งล้วนเป็นของดี ๆ มีราคามาก สมชาติแห่งมนุษย์บริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยวาสนาบุญญาภิสมภาร แม้เราผู้ได้รับสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์จะไม่ทราบด้วยญาณวิถีเหมือนสัพพัญญูศาสดาสอนโลก แต่ก็ควรภาคภูมิใจในผลบุญของเราที่ได้ก่อสร้างไว้อย่างพอเพียง ผลจึงทำให้เราเห็นประจักษ์ตาอยู่เวลานี้ นี้คือผลบุญของเราแท้ ไม่สงสัยว่าใครจะมายินยอมเสียสละสิ่งที่มีคุณค่ามากขนาดมนุษย์สมบัติยกให้เรา ส่วนตนยอมเป็นคนหมดหวังนั่งกอดทุกข์ ดังนี้ จะไม่มีในไตรโลกธาตุคือแดนสมมุติอันนี้ ดังนั้นจึงควรอบอุ่นในวาสนาของตน และพยายามรักษาส่งเสริมร่างกายจิตใจที่ได้มาด้วยบุญนี้ ให้ดำเนินไปในทางที่ชอบ

เมื่อได้ยินคำของพ่อแม่ท่านว่า “ อย่า ๆ ” เรารีบเหยียบเบรกคือ รั้งสติทันที อย่าฝ่าฝืนท่าน นั่นคือโอวาทของพรหมท่านสอนบุตรธิดาของท่าน ไม่ใช่เสียงสัตว์นรกตัวปลิ้นปล้อนหลอกลวงมาหลอกต้มเรา แต่นั่นคือโอวาทที่บริสุทธิ์ของท่านมอบให้บุตรธิดาของท่านต่างหาก

เพื่อรับเอาไปประดับตัวและเทิดเกียรติท่าน โปรดรับเอาทั้งเครื่องบำรุงร่างกายคืออาหาร ทั้งเครื่องบำรุงรักษาจิตใจคือโอวาทคำสั่งสอนจากท่าน เราจะเป็นคนดี โปรดเชื่อคำสั่งสอนของพ่อแม่ ไม่มีส่วนเสียหาย เพราะออกมาจากใจเมตตาที่บริสุทธิ์ล้วนๆ หากจะมีบ้างก็อาจเป็นเพราะความสับสนซึ่งอาจมีได้ ในกรณีเช่นนั้นแม้เราจะเรียนปรึกษาท่านก็ยังได้

ผู้เขียนขอร้องท่านที่เป็นบุตรธิดา โปรดรับเอาโอวาทท่านไปประดับตน คือกายวาจาใจจะเป็นผู้สงบเสงี่ยมสวยงาม และเด่นในปวงชนทางมารยาทและศีลธรรม ขอย้ำอีกครั้งว่าความคึกคะนองน้ำล้นฝั่งที่อยู่ในดวงใจของท่านเองนั้น อย่าเผลอตัวให้มันฉุดลากพาเราออกเที่ยวเพ่นพ่าน เดี๋ยวมันจะฉุดลากเอาวาจาเราออกไปพูดเพ่นพ่านไร้สาระดะไป เดี๋ยวมันจะฉุดลากเอากายเราออกไปประพฤติเพ่นพ่านเพื่อผลาญความดีเสียหมด แล้วมันจะฉุดลากเราไปเที่ยวตรอกนั้นซอยนี้ โรงนั้นโรงนี้ ไม่ยอมให้ยับยั้งชั่งตวงดูเหตุผลดีชั่วที่กำลังเกิดกับตัว พอได้อย่างใจมันทุกอย่างแล้ว มันจะลากเข้าโลงผีดิบคือตายทั้งเป็น เหม็นทั้งที่ยังไม่เน่า พอเห็นว่าเราหมดตัวจริงๆ แล้ว มันจะปล่อยทิ้งไว้ให้เราเสวยกรรมชั่วของตัวแต่ผู้เดียว ส่วนมันไม่ยอมเหลียวมอง เราเองก็มีแต่นิ่งแน่ไปเลย ถ้าเป็นสัตว์ก็เพียงกระดิกได้แต่หู ส่วนร่างกายหมดกำลังต้านทานเสียสิ้นแล้ว ฉะนั้นจึงโปรดระวังให้มากกับเรื่องพรรค์นี้

สมบัติในโลกไม่มีอะไรมีคุณค่ายิ่งกว่าตัวเรา จงประคองด้วยดี อย่าให้พลาดท่าเสียทีด้วยความชั่วลามก ถ้าพลาดไปแล้วจะเกิดใหม่เพื่อแก้ตัวไม่ได้ เพราะเราเป็นคนไม่ใช่ตุ๊กตาพอจะปั้นเอาใหม่ได้ และโปรดฟังให้ถึงใจจริงว่า “ ความชั่ว ” อะไรชั่วเป็นไม่ดีทั้งนั้น เพราะเป็นที่รวมลงแห่งความทุกข์ สิ่งไม่พึงปรารถนาทั้งมวล จึงไม่ควรให้คำว่า “ ชั่ว” กลับกลายมาเป็นเรา จะไม่มีโลกอยู่ แต่จะเป็นไฟไปหมดทั้งร่างกายจิตใจ

อนึ่ง คำว่ากล่าวของพ่อแม่เป็นคำศักดิ์สิทธิ์และบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ควรทำความเคารพและนับถือเป็นหลักใจอย่างสำคัญจนวันอวสาน จะหลงลืมอะไรก็พอทำเนา แต่โปรดอย่าหลงลืมคุณและคำสั่งสอนอบรมของท่าน จะเป็นผู้เจริญทั้งปัจจุบันและอนาคต เคยเห็นลูกที่ไม่เชื่อฟังคำอบรมของพ่อแม่ โดยมากมักเอาตัวไปไม่รอด จะมีความรู้ความฉลาดเพียงไรก็มีช่องโหว่พาให้เสื่อมทรามจนได้ ทั้งนี้อาจจะขึ้นอยู่กับการลืมตัวและวางตัวก็ไม่อาจทราบได้ แต่ผู้ที่เชื่อฟังท่านปรากฏมีความเจริญโดยลำดับ

เวลาตกตาจนคือเวลาถึงคราวจำเป็นจริงๆ โปรดระลึกถึงพระคุณของท่านที่เราเคยทำความเอื้อเฟื้อต่อท่านมา คุณนั้นจะดลบันดาลให้ผ่านพ้นอุปสรรคไปได้อย่างไม่น่าเชื่อ แต่ก็ได้ปรากฏและได้เชื่อเสียแล้ว ไม่ทราบว่างมงายหรืองมจริง ทั้งนี้เราเคยแน่ใจมาพอจะเป็นพยานแห่งความอาจหาญให้นำมาเขียน เพื่อท่านผู้อ่านซึ่งอยู่ในสภาพเช่นเดียวกันนำไปพิจารณาโดยกล้าเสี่ยงต่อคำตำหนิซึ่งอาจมีตามวิสัยของนานาจิตตัง จะเขียนอย่างอื่นก็เกรงจะเป็นการ

โกหก จึงเขียนตามความรู้สึกจะเป็นที่สบายใจ แม้อาจถูกตำหนิว่าโกหกไม่จริง ก็ยอมรับเอาตามหลักความจริง

ไม่ว่าสิ่งที่มีวิญญาณหรือไม่มีวิญญาณ ย่อมมีคุณภาพมากน้อยตามชนิดอยู่ในตัวของมัน เช่น ไม้ที่มีชนิดและคุณภาพต่างๆ กัน ย่อมมีประโยชน์อยู่ในตัวของมัน ผู้สนใจนำมาทำประโยชน์ก็อำนวยผลให้เท่าที่ควรแก่คุณภาพของมันและความฉลาดของผู้ไปเกี่ยวข้อง แทบทุกสิ่งในโลกย่อมมีประโยชน์แก่ผู้รู้จักใช้ แต่ไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้ไม่สนใจและไม่รู้จักใช้ คุณธรรมมีประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกก็เช่นเดียวกัน ย่อมขึ้นอยู่กับผู้สนใจปฏิบัติรักษา คุณธรรมก็อำนวยประโยชน์แก่ผู้นั้นๆ ตามลำดับจนไม่มีประมาณ กตัญญูกตเวทิตาคุณ ที่ใครๆ ก็ตามเคยบำเพ็ญต่อท่านที่เคยมีคุณแก่ตน เมื่อถึงคราวจำเป็นและต้องการ ระลึกถึงก็ย่อมมีหวังได้รับผลตอบแทนเช่นเดียวกับสิ่งที่มีคุณภาพด้านอื่นๆ ถ้าเป็นเรื่องเหลวไหลพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสอนโลกให้ปฏิบัติบำเพ็ญตลอดมาจนถึงพวกเราได้ถือเป็นคติตัวอย่าง และปฏิบัติตามท่านอยู่ทุกวันนี้

คำสั่งสอนเกี่ยวกับบุญคุณนี้จึงมีหลักประกันอยู่ที่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงประกาศสอนธรรมเป็นผู้รู้ยิ่งเห็นจริงไม่โกหกหลอกลวง นี้เป็นจุดที่รวมหัวใจประชาชนชาวพุทธเรา จึงขอเชิญท่านระลึกถึงบุญคุณท่านผู้เคยมีพระคุณต่อเราอย่าลดละ มีบิดามารดา เป็นต้น วันหนึ่งได้มากๆ ครั้งยิ่งดีมีกำไรมาก และอบอุ่นใจตลอดเวลาด้วย

การอธิบายเรื่องบุตรธิดามาก็มากพอควร ท่านผู้สนใจอยากทราบคุณและโทษในเรื่องนี้ที่แสดงไว้ในลักษณะต่างๆ กัน ก็ควรจะทราบได้พอสมควรตามที่อธิบายผ่านมาแล้ว จึงขอสรุปความเรื่องบุตรธิดาที่มีหลายจำพวกลงพอให้ท่านผู้อ่านพิจารณาตาม และนำไปสั่งสอนบุตรหลานของท่านตามที่เห็นควรดังนี้ คือ บุตรธิดาจำพวก อภิชาตบุตรหนึ่ง อนุชาตบุตรหนึ่ง ทั้งสองนี้เป็นบุตรธิดาประเภทที่ส่งเสริมทะนุบำรุงน้ำใจบิดามารดา ผู้ประคับประคองเลี้ยงดูให้มีความอบอุ่นเบาใจ ทั้งในเวลาปกติและเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ ทั้งเวลาจวนตัวและวาระสุดท้ายที่จะเปลี่ยนจากความเป็นพ่อเป็นแม่กัน ไปสู่ภพสู่ภูมิเอากำเนิดเกิดใหม่ตามกฎของวิบากซึ่งเป็นสมบัติของตนที่สร้างไว้ ไม่ห่วงหน้าห่วงหลัง และเป็นบุตรธิดาที่ดำรงวงศ์สกุลตามจารีตประเพณีด้วยความสม่ำเสมอ ที่ควรจัดว่าเป็นบุตรธิดาที่ดี และถือเป็นตัวอย่างต่อไป เมืองไทยเราจะเป็นเมืองที่สง่างามด้วยระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณี ไปตลอดกัลปาวสาน

บุตรธิดาจำพวกอวชาตบุตรหนึ่ง บุตรคือผู้ลอก ผู้สังหารทรัพย์สมบัติของบิดามารดาจนเกลี้ยงสะอาดเหมือนเขาล้างถ้วยล้างชามหนึ่ง บุตรผู้เป็นข้าศึกคิดเลิกจากความเป็นลูก และเลิกจากความนับถือว่าเป็นพ่อเป็นแม่กัน เมื่อบิดามารดาไม่มีสมบัติเหลือติดตัวพอจะได้ลอกต่อไปอีกแล้วหนึ่ง บุตรคือลากพ่อแม่เข้าไปห้องขังหรือตะรางด้วย เพราะความรักสงสาร เวลาตนไปเข้าห้องขังหรือติดคุกติดตะรางเพราะความชั่วของตัวหนึ่ง เหล่านี้เป็นจำพวกที่ทำลาย

ล้างผลาญพ่อแม่ ทั้งทางจิตใจและโภคทรัพย์เกียรติยศชื่อเสียง ตลอดวงศ์สกุลให้ย่อยยับอับแสง และเสียเรี่ยวเสียแรงที่อุตส่าห์เลี้ยงดู และเสียทรัพย์สมบัติที่ตะเกียกตะกายหามาพอกพูนเลี้ยงดูเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไรเลย และยังทำให้บิดามารดาขาดทุนสูญทรัพย์อัปรีย์ไปร้อยแปดไม่มีชิ้นดี ไม่ควรถือเป็นเยี่ยงอย่างต่อไป จะกลายเป็นโรคเรื้อรังระบาดและเพชฌฆาตสังหารวงศ์สกุลและประเทศชาติ กลายเป็นประเภทเนรคุณไม่มีบุญบาปติดสันดานมนุษย์สืบโลกอีกต่อไป

เพื่อใจที่ได้ทุกข์

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้รักชาติแห่งความเป็นมนุษย์ทั้งหลาย เวลาที่เรามีชีวิตอยู่เรากำลังมีวาสนาสามารถดัดแปลงสิ่งที่เราจะประกอบกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่า กรรม ได้ตามปรารถนา เมื่อการกระทำของเราผ่านไปแล้ว จากนั้นกรรมที่เราทำแล้วทั้งดีและชั่ว จะมีอำนาจผลิตผลตามแต่กำลังของเหตุคือการกระทำให้เราได้รับเสวย เพราะคำว่า กรรม ซึ่งมีเจ้าของเป็นผู้อำนวยการสร้างขึ้นมา ย่อมมีเจ้าของเป็นผู้คอยรับผลไม่มีทางแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ หากมีทางพอเป็นไปได้แล้ว บรรพบุรุษทั้งหลายนับแต่พระพุทธเจ้าพระองค์แรกมาถึงพระศาสดาของพวกเราแต่ละพระองค์ จะทรงพยายามแก้ไขเปลี่ยนแปลงผลกรรมอันไม่พึงปรารถนาของสัตว์โลก ให้ผ่อนลงจนไม่มีกรรมชั่วเหลืออยู่เลย อย่างเต็มกำลังความสามารถของแต่ละพระองค์ สมกับพระทัยของทุกๆ พระองค์ที่เต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตาที่มีต่อสัตว์โลกตลอดมา แม้พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแก้ไขยังไม่เสร็จแต่นิพพานไปเสียก่อน องค์ต่อๆ มาจะทรงรับภาระต่อไปจนสำเร็จ ไม่มีทุกข์เหลือเดนมาถึงพวกเราเลย

แต่นี่ทุกๆ พระองค์ทรงพิจารณาหาทางแก้ไขจนสุดพระทัยแล้ว ไม่มีหนทางที่พอเป็นไปได้ เพราะเป็นสิ่งที่สุดวิสัยของคติธรรมดาที่จะฝืนทำ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงทราบสิ่งที่เป็นฐานะและอฐานะได้ละเอียดทั่วถึง จึงไม่ทรงฝืน และทรงทำแต่สิ่งที่ควรแก่สัตว์โลกเท่านั้น คือทรงสั่งสอนเวไนยเพื่อหาทางหลบหลีกปลีกทุกข์ ด้วยการไม่ทำบาปหยาบช้าทางกายวาจาใจ และทรงสั่งสอนเพื่อบำเพ็ญคุณงามความดีทั้งหลายที่ให้ผลเป็นสุข ทั้งปัจจุบันและอนาคต ตามอุปนิสัยของสัตว์ที่มีประเภทต่างๆ กัน ไม่ทรงฝืนสิ่งที่เป็นอฐานะ โดยการล้างบาปหาบขนทุกข์ออกจากสัตว์โลกผู้เคยทำกรรมมา ไม่ให้เป็นบาปหาบกรรมและเสวยทุกข์ต่อไป และเที่ยวทำลายนรกหลุมน้อยใหญ่ไม่ให้มีค้างอยู่ในแดนสมมุติเลย และเที่ยวปลูกบ้านสานแห สร้างโรงสุราเบียร์ให้มนุษย์ดื่มกินกันอย่างสนุกสนาน ผลก็ไม่ต้องเป็นคนชั่วขี้เมาเกาหมัด พระพุทธเจ้าเป็นผู้ช่วยกำจัดโดยสิ้นเชิง ไม่มีใครเป็นบาปหาบเวรต่อไป อย่างนี้ไม่เคยมีพระพุทธเจ้าองค์ใดเคยกระทำมา เพราะเป็นอฐานะ คือสิ่งไม่ควรเป็นไปได้

เราผู้พอจะรู้ดีชั่วบุญบาปอยู่บ้างตามแนวทางของธรรมที่ศาสดาสอนไว้ ไม่ควรล้างมือไว้คอยเสวยผลที่พึงใจซึ่งตนไม่เคยสั่งสมไว้ที่เป็นวิสัยของอฐานะ ไม่มีทางสำเร็จได้ สิ่งที่ควรและจะไม่เสียใจในภายหลังคือ เป็นผู้เชื่อกรรมที่เกิดจากการกระทำดีชั่วของตน แล้วพยายามหลบหลีกกรรมชั่วทางกายวาจาใจ และพยายามสั่งสมความดีขึ้นด้วยวิธีและอุบายต่างๆ ไม่มีประมาณสำหรับคนฉลาดรักษาตนและป้องกันตัวในฐานะที่พอทำได้ เป็นเด็กก็มีอัธยาศัยและประพฤติตัวดีเป็นที่รักของพ่อแม่เพื่อนฝูง เป็นหนุ่มก็พยายามฝึกหัดดัดแปลงตัวแต่ในทางที่ดี ไม่ชอบเที่ยวในสถานที่ที่เป็นโรงสังหารมนุษย์ทั้งเป็น ไม่เป็นหนุ่มลืมตัวเพลิดเพลินที่เห็นแก่ได้

ทางอารมณ์ ซึ่งเวลาถูกเบ็ดเกาะเข้าแล้วจะร้ายยิ่งกว่าปลา เราไม่ใช่ปลาต้องระวังตัวอย่าให้เบ็ดเกาะได้

เป็นสาวก็พยายามประคองตัวกลัวความเสียหายไว้ให้มากนั่นแลดี ไม่เป็นคนผาดโผนโลดเต้นเมื่อพลาดท่าจะช้ำใจไปนาน ไม่เป็นคนใจง่ายใครขอก็จ่ายไปให้ไป เวลาถูกเข้าโรงต้มตุ๋นจะร้ายยิ่งกว่าปลาลงหม้อน้ำร้อนซึ่งกำลังเดือดพล่าน ควรเห็นตัวเราเป็นสมบัติอันล้นค่าแห่งชีวิต พยายามรักษาไว้ด้วยดีทุกกาลสถานที่ ไม่ประมาท ถ้าเสียไปแล้วแก้ไม่หาย แม้ตายไปแล้วชื่อเสียงยังรบกวนโลกอยู่ต่อไป ไม่สาบสูญไปอย่างง่ายดาย เป็นสามีก็ไม่เป็นสามีเพชฌฆาตที่คอยแต่ทำลายน้ำใจภริยาให้บอบช้ำขุ่นมัวด้วยเรื่องต่างๆ ไม่มีประมาณ แต่เป็นสามีคู่ชีวิตและพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้จริงๆ เป็นภริยาก็ไม่เป็นภริยาปากไวใจร้ายรังแกสามี ประพฤติตัวเหลวแหลกแหวกแนวแต่จับตัวไม่ค่อยได้ง่ายๆ แต่เป็นภริยาในลักษณะกระจกเงา ใครเห็นต้องชมเพราะแพรวพราวไปด้วยมารยาทอัธยาศัยที่นุ่มนวลอ่อนหวานไปทุกอาการที่เคลื่อนไหว ทั้งเป็นเหมือนแม่มีความรักสงสารสามีเหมือนแม่รักลูก ทั้งเหมือนน้องสาวที่มีความจงรักภักดีต่อสามี ทั้งเหมือนมิตรเป็นมิตรตายฝากใจกันได้ประหนึ่งดวงใจอันเดียวกัน

แม้จะเป็นคนในเพศและวัยใดก็ตาม ศีลธรรมเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นทั้งประเภทป้องกัน ทั้งประเภทรักษา ทั้งประเภทส่งเสริมสุขภาพทางร่างกายและจิตใจได้ดียิ่ง ทั้งปัจจุบันและอนาคต หากยังไม่เคยมีมาก่อนก็ควรฝึกหัดนิสัยให้มีแต่บัดนี้เป็นต้นไป คือฝึกหัดนิสัยให้รักธรรม รักกุศลศีลทาน อ่านหรือฟังหนังสือธรรมอันเป็นทางสงบเย็นใจ และมองเห็นบุญเห็นบาปซึ่งเป็นสิ่งที่ควรสั่งสม และควรละเว้นตามที่ได้ตรองเห็นแล้วด้วยหลักธรรมการภาวนา พุทโธ ธัมโม สังโฆ บทใดบทหนึ่ง ควรถือเป็นคู่ชีวิตจิตใจ เวลาจำเป็นระลึกถึงท่านจะได้เห็นคุณของท่านอย่างปาฏิหาริย์ ไม่เพียงแต่คราวตายเราถึงจะพึ่งท่าน แม้คราวเป็นก็จะต้องพึ่งท่านอยู่โดยดี จึงโปรดระลึกท่านไว้ในใจว่า พุทโธๆ เวลาจะหลับนอนหรือทำกิจธุระอะไรอยู่ก็ระลึกถึงท่านได้ ซึ่งเป็นบุญกุศลมากและอบอุ่นใจในที่ทั่วๆ ไป

ความจริง บาปบุญอันเป็นการแสดงเรื่องของความทุกข์ความสุขทางกายทางใจโดยตรงก็เป็นสิ่งที่มีอยู่กับตัวทุกคน มิได้เป็นของลี้ลับดับสูญไปไหนพอที่จะให้เกิดความสงสัย แต่กลับเป็นปัญหาใหญ่โตที่สงสัยกันมากมายตลอดมา ไม่มีใครสามารถตัดสินให้สิ้นสุดลงได้จนบัดนี้ สุดท้ายก็พาลหาเรื่องใส่ตัวโดยเข้าใจว่าเป็นทางออกที่ถูกและปลอดภัย ว่าบาปบุญไม่มีบ้าง นรกสวรรค์ไม่มีบ้าง คนโบราณโกหกบ้าง ศาสนาโกหกบ้าง ซึ่งเป็นความเข้าใจที่เพิ่มพูนความสงสัยและความประมาททางความประพฤติผิดต่างๆ ให้มากขึ้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะมองไกลเกินไปจนเลยจุดของบาปสวรรค์ไปก็ได้ จุดที่สถิตอยู่ของสิ่งดังกล่าวคือใจอันเป็นองค์การใหญ่ที่แสดงตัวสร้างบุญสร้างบาปและสร้างทางนรกสวรรค์อยู่ทุกขณะ ซึ่งเป็นวิธีเตรียมพร้อมที่จะไปตามเข็มที่ชี้บอกอยู่ทุกเวลาอยู่แล้ว

ถ้าย้อนความสนใจที่อยากรู้ความจริงของบาป บุญ นรก สวรรค์เข้ามาดูใจอันเป็นกล้องส่องเหตุการณ์ดวงสำคัญบ้าง ด้วยวิธีอบรมภาวนา ย่อมมีทางจะทราบได้ทั้งความคิดที่เป็นบุญอันเป็นเครื่องส่งเสริมใจให้ก้าวขึ้นสู่ความสุขเย็นใจ ที่เรียกว่าขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น เพราะผู้มีความสงบเย็นใจเกี่ยวกับการอบรมก็เท่ากับขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นนั่นเอง เมื่อตายแล้วก็ขึ้นสวรรค์เมืองเทพอันเป็นที่อยู่ของผู้มีบุญได้สร้างไว้แล้ว และทราบความคิดที่เป็นบาปลามก อันเป็นเครื่องฉุดลากใจลงสู่ความทุกข์ทรมาน ที่ให้นามว่าตกนรกทั้งเป็น เมื่อตายไปก็ตกนรกในเมืองผี อันเป็นที่อยู่ของผู้มีบาปที่ตนสร้างไว้แล้ว

เพียงบาป บุญ นรก สวรรค์ในหัวอกของเราเองก็ยังไม่ได้สนใจดูให้รู้ให้เห็น เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเป็นธรรมดาที่จะยังไม่สามารถเห็นบาป บุญ นรก สวรรค์ นอกหัวอกได้ แม้จะมีความสงสัยบาปบุญเป็นต้น ต่อไปอีกสักกี่พันกัปก็ยังไม่มีทางทราบได้อยู่นั่นเอง วิธีที่ถูกต้องและตรงต่อความจริง จึงสู้การดูบาป บุญ นรก สวรรค์ที่ใจเราด้วยวิธีอบรมก่อนไม่ได้ เมื่อดูด้วยวิธีนี้จนเห็นสิ่งดังกล่าวในหัวอกคือใจเราแล้ว สิ่งนอกนี้จะเป็นอันรู้เห็นตลอดทั่วถึง ไม่มีทางสงสัยอีกต่อไป เพราะเป็นธรรมชาติที่มีอยู่มาแต่ดั้งเดิม ใครจะว่ามีหรือไม่มี ธรรมชาติก็ไม่สูญสิ้นไปไหน คำว่านรกเป็นต้นมีหรือไม่มีตามความสำคัญของใจที่ไม่มีประมาณนั้น อาจเป็นการวาดภาพมากกว่าจะเป็นความจริง และไม่อาจตัดความสงสัยได้

ผิดกับการรู้เห็นด้วยปัจจักขสิทธิ คือรู้เห็นประจักษ์ใจด้วยวิธีสมาธิภาวนาตามหลักพระพุทธศาสนาที่สอนไว้ การรู้เห็นด้วยวิธีนี้ เป็นการรู้เห็นที่ถูกต้องแม่นยำตามสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง ๆ หมดทางสงสัย ฉะนั้นความรู้ความเห็นของท่านที่ทำถูกตามแบบฉบับจึงเป็นที่เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงตนเองและคนอื่นให้หลงงมงาย ทั้งเป็นผู้มีคติอันแน่นอนไม่เอนเอียง คุณธรรมที่ผู้บรรลุเกิดความเชื่อมั่นในบาป บุญ นรก สวรรค์ว่ามีจริงประจักษ์ใจนั้น ได้แก่อริยธรรมขั้นพระโสดาบันขึ้นไปถึงพระอรหัตผล เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในอจลศรัทธา เชื่อมั่นต่อบาป บุญ นรก สวรรค์ว่ามีจริงไม่หวั่นไหว

พวกเราชาวสงสัยและลูบคลำด้วยกัน จะไปแสวงหาคำสั่งสอนที่ถูกต้องตายตัวต่อความจริงที่ไหนอีก เข้าใจว่าไม่มีแล้ว นอกจากศาสนธรรมในวงพระพุทธศาสนานี้เท่านั้น ที่สะเทือนต่อความจริงทั้งไตรโลกธาตุตลอดมา จึงเป็นที่แน่ใจอย่างยิ่งของผู้เชื่อถือและปฏิบัติตาม มีอย่างเดียวว่า ทำอย่างไรพวกเราจึงจะพบความจริงซึ่งมีอยู่กับตัวและไม่ลูบคลำบาปบุญเป็นต้น ให้กลายเป็นขวากหนามกั้นทางและทิ่มแทงจิตใจนี้ไปช้านาน เพราะสิ่งที่เราจะได้รับทั้งดีและชั่ว ทั้งสุขและทุกข์จากการทำของเราเองนั้น ยังมีอยู่มากมาย ทั้งที่ทำมาแล้ว ทั้งที่กำลังทำอยู่ และจะทำต่อไปจนหาที่สิ้นสุดมิได้ เพราะการท่องเที่ยวในวัฏสงสารของเรา ยังไม่มีกำหนดว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อใด แม้จะไม่แน่ใจว่า ความสืบต่อแห่งภพเราจะมีต่อไปอีกหรือไม่ หรือว่าตายแล้วสูญไปเลยก็ตาม นี่เป็นเพียงความคิดนึกเดาตามภาษาของคนมีทุกข์ซึ่งพยายามหาทางออกเท่านั้น

ถ้าเชื่อว่าตายแล้วสูญ ก็เท่ากับสร้างความประมาทและความจนมุมให้แก่ตนมากขึ้น เพราะความเชื่อถือเช่นนี้ เป็นสาเหตุให้คนเราสิ้นท่าไม่มีทางออก จะทำความดีก็เข้าใจว่าไม่มีผู้คอยรับผล จะทำชั่วก็ไม่เป็นบาปเพราะไม่มีผู้คอยรับผลเช่นกัน สุดท้ายชอบใจทางไหนก็ทำตามอำเภอใจ โดยมากก็เป็นทางต่ำและปล่อยตัวทางความประพฤติแบบลอยแพ ไม่มีความรู้สึกใดมายับยั้งให้ระลึกถึงคุณและโทษที่เกิดจากการทำนั้น ๆ แต่แทนที่จะเป็นไปตามความนึกฝันกลับตรงข้าม คือเจ้าตัวผู้เข้าใจว่าตายแล้วสูญนั้น ต้องกลับเป็นผู้รับบาปหาบกรรมเสียเองตามกฎของกรรมซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ อันใคร ๆ ผู้มีกิเลสเป็นผู้บงการจะหลีกหนีไม่พ้น จำต้องยอมรับผลดีชั่วของตัวโดยไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู่ เรื่องจึงไม่มีทางยุติลงได้ตามความคิดเดา ท่านจึงสอนให้เชื่อกรรมสิ่งที่ตนทำ และให้เลือกเฟ้นกรรมด้วยดีก่อนจะทำ

คำว่ากรรมแล้วไม่ว่ากรรมดีหรือกรรมชั่ว จะทำเพื่อใครก็ยังมีส่วนเพื่อตัวอยู่นั่นแล คนอื่นได้รับเพียงปลายเหตุ ส่วนผู้ทำต้องได้รับที่ต้นเหตุอยู่โดยดี เช่นเราโกรธให้คนอื่นแล้วด่าเขา สิ่งที่เขาจะได้รับก็เพียงเสียงที่ออกจากปากเราและความหมายของการด่า แต่สิ่งที่เราได้รับก่อนเขา ก็คือความโกรธเขาซึ่งฝังใจมาก่อนแล้ว ขณะที่ด่าเขาแล้วความโกรธก็มิได้หายไป แต่จะฝังจมอยู่ที่ใจของผู้โกรธนั่นเอง ถ้าไม่แก้ให้หายด้วยวิธีที่ถูก ความโกรธจะไม่หายด้วยวิธีด่าทอ

ในธรรมท่านกล่าวเรื่องกรรมไว้ว่า เรามีกรรมเป็นของของตัว มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นแดนเกิดในกำเนิดต่าง ๆ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นเพื่อนติดตาม มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ จะเป็นบุญหรือเป็นบาป ต้องได้รับผลของกรรมนั้นสืบไปดังนี้ เหล่านี้มิได้เป็นคำเล็กน้อยพอจะถือเป็นเรื่องหาเหาเกาหมัด แต่เป็นคำตีตราประจำสัตว์โลกผู้สร้างกรรมจำต้องมีประจำตัวด้วยกันทุกราย ทั้งที่เชื่อว่ากรรมมีหรือไม่มี ให้ผลหรือไม่ให้ผลก็ตาม แต่ผู้อยู่ใต้กฎของธรรมชาติ ต้องเดินตามทางสายกรรมไม่มีทางปลีกแวะไปเป็นอื่น เพราะเป็นเส้นทางจำกัดซึ่งบังคับให้ต้องเดิน และนี่คือศาสนธรรมที่ออกจากศาสดาผู้ลือนาม นำมาประกาศสอนโลกที่ยังไม่สามารถเชื่อตัวเองได้ ทั้งยังไม่ทราบแน่นอนว่าตนเป็นอะไรและเป็นมาจากอะไร อะไรพาให้เป็นมาเช่นนี้ จากนี้แล้วจะเป็นอะไรต่อไป หรือว่าจะสูญสิ้นหมดความหมาย ทั้งที่ความหมายมีอยู่กับตัวผู้ก่อการ นรกสวรรค์มีไหม ถ้ามีอยู่ที่ไหน ทั้งที่ตัวอยู่ท่ามกลางนรกสวรรค์

ที่กล่าวนี้มิใช่คำสั่งสอนของคนธรรมดา ซึ่งชอบถือความเดาเป็นความจริง ชอบถือสิ่งที่ชั่วว่าเป็นของดี และชอบถือสิ่งที่ดีว่าเป็นของชั่ว แต่เป็นคำสั่งสอนของศาสดาผู้วิเศษและรู้ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย คือ ตาทิพย์ หูทิพย์ ใจทิพย์ที่บริสุทธิ์โชติช่วงส่งแสงสว่างทั่วโลกธาตุ ไม่มีสิ่งปิดบัง เห็นแจ้งชัดทั้งที่แจ้งและที่ลับ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ทั้งอดีตอนาคต ในเหตุการณ์ทุกทิศทุกทางตามความเป็นจริง ด้วยพระญาณอันบริสุทธิ์หมดจดหมดมลทินสิ่งปิดบัง ความรู้ความเห็นประเภทอัศจรรย์ทั้งนี้ไม่มีสัตว์โลกรายใดสามารถค้นพบ และนำมาใช้สำหรับตัวและสงเคราะห์

หมู่ชนซึ่งหวังพึ่งผู้อื่นอยู่เป็นจำนวนมาก มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวที่สามารถค้นพบ ทั้งเรียนจบวิมุตติสุดภูมิไตรโลกธาตุแล้วนำมาประกาศแก่หมู่ชน

ใครเชื่อตามพระองค์ก็พยายามตามเสด็จ จนสำเร็จเป็นสาวกอรหันต์องค์บริสุทธิ์ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ให้โลกได้กราบไหว้บูชาเป็นขวัญใจสืบมา ที่กำลังตามเสด็จด้วยข้อปฏิบัติคือ ทาน ศีล ภาวนาเป็นต้นก็มี อุตส่าห์พยายามละชั่วทำดีตามวิถีของผู้เชื่อกรรม ดังพวกเราชาวพุทธทั้งหลายบำเพ็ญกันมาโดยลำดับลำดา ไม่ปล่อยศรัทธาให้ร่วงโรยโปรยประโยชน์ กอบโกยโทษมาเผาผลาญตัว ไม่ประมาทเมามัวในชีวิตสังขารซึ่งนับวันผ่านไป ใกล้ต่อความสิ้นสุดยุติเข้าทุกเวลานาที ความดีที่ควรจะได้ไม่ปล่อยให้ผ่านมือ รีบยึดรีบถือรีบบำเพ็ญ รีบลากรีบเข็น รีบแจวรีบพาย เวลาตะวันสายร่างกายแก่แย่ลงจะไม่เสียผล สมกับเกิดมาเป็นคนทั้งชาติในแดนพระศาสนา มีศรัทธาฝึกฝนทรมานตนตามทางนักปราชญ์ นับว่าฉลาดในการรักษาตัวไม่กลัวภัยคือความทุกข์ทรมาน

นั่งอยู่ก็เป็นสุข นอนอยู่ก็สบาย เวลาตายไปก็ไม่มีความเศร้าโศก จะอยู่ที่ใดไปที่ใดก็มีบารมีธรรมตามรักษา มีวาสนาคุ้มครอง เนืองนองไปด้วยทิพยสมบัติเครื่องเสวยบำเรอ ไม่ขัดสนทนทุกข์ มีสุคติเป็นที่ไป มีวิมานทองเป็นที่อยู่เสวย ยิ่งกว่านั้นถ้าไม่ฟุ้งเฟ้อเผลอตัวเมามัวประมาทด้วยสิ่งบำรุงบำเรอ อุตส่าห์บำเพ็ญเพิ่มเติมต่อไปไม่ลดละ ย่อมเป็นนิสัยปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน ตัดกิเลสขาดจากสันดานเป็นบรมสุขสิ้นทุกข์ทางใจแน่นอน เพราะคำสั่งสอนที่ชี้แนวทางโดยถูกต้องไม่ทำให้ผิดทาง

ส่วนผู้ที่ไม่สนใจต่อตนและไม่เชื่อผลที่จะพึงได้รับจากการผลิตกรรมที่ตนทำขึ้น ย่อมเป็นผู้สุดวิสัยที่ใครๆ จะช่วยได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงทอดอาลัย เพราะถ้าเปรียบกับโรคก็เป็นโรคสุดวิสัยที่หมอจะรักษาให้หายได้ จึงควรถือเป็นเรื่องธรรมดาที่มีประจำโลก นี่เรากล่าวธรรมไปถึงไหนกันแล้วนี่ กล่าวเรื่องกรรมที่พาสัตว์ให้หมุนเวียนมิใช่หรือ ผู้เขียนเลยเขียนวนเวียนจนหาที่จบที่ลงไม่ได้ยิ่งกว่ากรรมเสียอีก

หลักทรัพย์สำคัญที่ไม่ควรมองข้ามไปอย่างหนึ่งคือหลักใจ นี้ควรฝังลงลึกกว่าสิ่งอื่นใด ถ้าฝังตื้นเวลาถูกพายุคือสิ่งยั่วยวนชวนให้หลงมาพัดเพียงเฉียดๆ แวบเดียวเท่านั้นก็โอนเอนและล้มละลายไปตามอย่างไม่เป็นท่า หากไม่มีอุบายพาหลบหลีกก็ต้องจอดจมไปเลย ท่านจึงสอนให้ตั้งหลักจิตด้วยธรรมเครื่องเหนี่ยวรั้งใจด้วยดี เพื่อต่อต้านกับพายุเครื่องทำลายที่มาจากที่ต่างๆ ไม่มีประมาณ ยิ่งปัจจุบันนี้กำลังหัวเลี้ยวหัวต่อกับสิ่งคละเคล้าเร้าใจซึ่งมาจากร้อยแปดทิศ ที่ล้วนเป็นสิ่งที่ควรระวังกันอย่างมาก ทั้งไม่เลือกเพศและวัยด้วย ถ้าเผลอหลวมตัวเข้าไปเป็นเจ็บแน่ อย่างน้อยก็คางเหลือง และอาจเป็นคนวิกลไปเป็นเวลานานกว่าจะฟื้นได้ อย่างหนึ่งก็ลงทะเลกลายเป็นปลาฉลามน้ำไปเลย ไม่มีทางกลับตัวได้

สิ่งทั้งนี้นับวันเวลาเพิ่มขึ้นยิ่งกว่าพายุบุแคม และระบาดทั่วประเทศเขตแดนบ้านนอกคอกนา ในป่าในเขา เมืองเล็กเมืองใหญ่ ทุกซอกตรอกซอย ท่านว่าเป็นสิ่งทำลายจิตใจและทรัพย์สินซึ่งเป็นสิ่งมีคุณค่ามากในโลก ให้เสื่อมโทรมและฉิบหายไปได้ ถ้าไม่รีบหาเครื่องต้านทานและป้องกันไว้ทันแต่ต้นมือ ผู้มีธรรมมองเห็นการณ์ไกลจะพอยับยั้งตัวและรั้งเพื่อนมนุษย์ผู้หวังพึ่งธรรมไว้ได้ ไม่เป็นทะเลเพลิงไปตาม **ราคคฺคินา โทสคฺคินา** ไปทีเดียว

คำว่า “ธรรม” คือความร่มเย็นอันสุดจะกล่าว และเป็นหลักยึดที่เยือกเย็นเป็นสุขแก่ผู้พึ่งพิง มีเหตุกับผลคือควรหรือไม่ควรเป็นเครื่องทดสอบ ทั้งเหตุและผลรวมตัวเข้าเรียกว่าธรรม การพิสูจน์หาความจริงแห่งความเสื่อมและความเจริญของการกระทำ ด้วยการพิจารณาก่อนทุกกรณี นั่นคือผู้มีธรรมและยึดธรรมเป็นหลักใจ และนั่นคือผู้มีวิชาธรรมเครื่องป้องกันตัว ผู้เช่นนี้เป็นเด็กก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม จะเป็นผู้สามารถรักษาตนและทรงตัวได้ในท่ามกลางแห่งความป่วนปั่นผันผวนนานาชนิดอย่างน่าชม

เราจะสำนึกและประพฤติตัวอย่างไร จึงจะสมกับเราเป็นมนุษย์ที่สูงศักดิ์ทั้งคน ซึ่งบิดามารดาท่านเลี้ยงมาด้วยความลำบากยิ่งกว่าเลี้ยงสัตว์ตัวใดในโลก ตามหลักธรรมท่านสอนเน้นหนักลงในตน คือตัวเราแต่ละท่าน เพื่อเจ้าตัวได้รู้สึกความสำคัญของตนไม่ลืมตัวเป็นใจความว่าตนนั่นแลเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นหาเป็นที่พึ่งอันแท้จริงได้ไม่ จงพยายามเตือนตนด้วยตนเองเสมอ ดังนี้ก็เพื่อกันความลืมตนนั่นแล อันเป็นต้นทางแห่งความเสียหายนับแต่ส่วนย่อยจนถึงส่วนใหญ่ ย่อมเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกว่า ตนเป็นที่รักสงวนอย่างยิ่งของแต่ละบุคคล

การมองข้ามตนจัดเป็นผู้ไร้สาระ ไม่มีความสำคัญใด ๆ ภายในตัวเลย ถ้าเป็นบุตรธิดาก็มีแต่ก่อความเดือดร้อนวุ่นวายไปตามเพศและวัยของตน ให้แก่บิดามารดาญาติวงศ์สกุลตลอดผู้เกี่ยวข้อง เป็นนักเรียนก็ก่อความเดือดร้อนไม่สงบให้แก่ครูอาจารย์ผู้ปกครองทางโรงเรียน การคบเพื่อนหญิงชายก็ชอบคบคนประเภทในลักษณะเดียวกันกับตน เป็นคนงานในบ้านหรือในสถานที่เช่นไรก็ร้อยเล่ห์พันนัยปลงใจเชื่อถือไม่ค่อยได้ เป็นสามีก็ชอบมีนิสัยชอบเที่ยวเตร็ดเตร่เร่ร่อนไปตามสถานที่ที่จะคอยผลาญคนทั้งเป็นและทรัพย์สินไม่เหลือติดตัว ชอบควงกับแฟนหม้ายแฟนสาว ซึ่งเป็นประเภทยาพิษมาทิ่มหูแทงตาบาดใจภริยาและลูก ๆ ในครอบครัวให้เกิดความร้าวรานไม่มีความสงบสุขได้ กลายเป็นครอบครัวผัวเมียหลุมนรก

คนในบ้านตกเป็นเหยื่อแห่งความขมขื่น เพราะกล้ำกลืนแต่ความทุกข์ความคับแค้นใจไปตาม ๆ กัน ไม่มีเวลาผาสุกเจริญใจสมกับมีสามีซึ่งเป็นเหมือนคู่พึ่งเป็นพึ่งตายกันช่วยแบ่งเบาบรรเทาทุกข์ แต่กลับเพิ่มพูนไฟนรกอเวจีให้ทวีคูณ ประหนึ่งตกนรกหลุมสามีเทวทัต ถ้าเป็นภริยาก็มีนิสัยชอบเป็นคนเจ้าชู้มีคู่ครองมาก ชอบประดับตัวมั่วสุม แต่งหน้าทาคิ้วหิ้วกระเป๋าเที่ยวจ่ายตลาดตามสถานที่เริงรมย์งมงาย เที่ยวชมทิวทัศน์ตามตรอกซอกซอย คอยหาเหยื่อที่เลื่อนลอยมาตามวิสัยของคนคลั่งอารมณ์.... ไม่มีความสำนึกกระดากอาย เงินทองสามีหามาได้

เอาไปสังหารเกลี้ยงไม่มีเหลือ ยิ่งกว่าโจรผู้ลือนาม กิจการบ้านเรือนไม่นำพา เรื่องการพนันขันต่อแล้วเป็นถึงไหนถึงกันไม่มีคำว่าถอยเอาเลย สมกับเป็นนักต่อสู้จริง

ถ้าจะแยกประเภทความลืมตัวให้กว้างขวางออกไป รู้สึกจะหาที่สิ้นสุดได้ยาก จึงกรุณาท่านผู้อ่านคิดแยกออกไปเองตามความประสงค์ นับแต่เล็กถึงใหญ่เป็นขั้น ๆ ไปตลอดส่วนรวมอันมีวงกว้างแคบต่าง ๆ กัน ก็ความลืมตนไม่สำนึกตัวว่ามีความสำคัญนี้เกิดขึ้นในรายใด กาลใด สถานที่ใด และสิ่งใด ๆ รายนั้น กาลนั้น สถานที่นั้น สิ่งนั้น ๆ จะขาดความเอาใจใส่ดูแลรักษาและจะกลายเป็นของไร้สาระไปตาม ๆ กันเป็นลำดับ ทั้งที่สิ่งเหล่านั้นมีสาระประจำอยู่ในตัวของมันเอง

คนเราถ้าไม่เห็นความสำคัญในตนเพียงอย่างเดียว ย่อมขาดความสนใจที่จะรักนวลสงวนตัวเพื่อประพฤติดี ตลอดถึงการทำการงานเพื่อความสมบูรณ์พูนผลในทางโภคทรัพย์ อาจเป็นคนปล่อยตัวปล่อยใจให้เสียไปวันละเล็กน้อย จนกลายเป็นคนหมดหวังไม่มีทางพึ่งตัวเองได้ แม้คนอื่นจะมาพึ่งก็พึ่งไม่ได้ ในธรรมท่านสอนไว้ว่า อย่าประพฤติตัวเป็นคนรกโลก ทั้งนี้พอจะเทียบได้จากสิ่งที่บังตาเรา แม้จะเป็นวัตถุชิ้นเล็ก ๆ ก็ตามมาบังตาเรา ย่อมทำให้มองสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการไม่เห็นได้อย่างชัดเจนเลย ยิ่งสิ่งนั้นเป็นวัตถุชิ้นใหญ่และมีจำนวนมากด้วยแล้วก็มีอำนาจปิดตาเราได้อย่างสนิทจนมองอะไรไม่เห็นเลย

ที่กล่าวนี้เทียบกับสิ่งที่ไม่ดีที่รกรุงรังอยู่ในตัวในใจของบุคคลแต่ละคน แม้จะไม่มีมากรายและไม่มีจำนวนมากจนปรากฏชัด ก็พอจะทำการกีดขวางตัวเองและผู้อื่นได้พอดู ยิ่งมีมากรายและมีจำนวนมากที่ต่างคนต่างชอบ ต่างคนต่างสั่งสมขึ้นด้วยแล้ว โลกนี้แม้จะกว้างโดยปริมาณสถานที่อยู่ แต่ก็จะกลายเป็นโลกคับแคบไปได้ ในลักษณะโบราณกล่าวไว้ว่า คับที่พออยู่ได้ แต่คับใจอยู่ยากอยู่โดยดี นี่แสดงว่าความคับแคบมารวมอยู่ที่จิตใจ จะทำอะไรก็ไม่สะดวก อยู่ที่ไหนก็ไม่สบาย มีแต่สิ่งมาบีบบังคับ มาทับให้แหลก มากระแทกให้เหลว มาทำให้เลวลงโดยลำดับ ทำนองคำพังเพยที่พูดกันมาจนติดปากติดใจว่า ถ่ายลงบนบกก็ยาก ถ่ายลงน้ำก็ยาก ถ้าถ่ายรดศีรษะระจมูกลงไปแบบค้างคาว ไม่ต้องมีน้ำมีบกจะเป็นอย่างไรจะดีไหม เป็นเชิงคำถามแทรกอยู่ด้วย

แต่ก็มีคำตอบแทรกอยู่ด้วยเช่นกันว่า ถ้าถ่ายแบบค่างคาว คนก็ต้องเป็นค้างคาวไปถ่ายแบบคนถึงจะเรียกว่าคน เพราะเราไม่ใช่ค้างคาวจึงจะทำอย่างนั้นไม่ได้ บนบกอันเป็นสถานที่ไม่สมควรก็อย่าไปถ่าย มันเป็นโทษ และไม่น่าดู เป็นสิ่งอุจาดบาดตา ในน้ำ เช่น ในหม้อในโอ่งในบึงในบ่อ น้ำใช้น้ำดื่มน้ำที่สงวนรักษาเป็นของที่ไม่ควรทั้งนั้น นอกจากน้ำในกระบอกหัวส้วมนั่นไม่เป็นไรใช้ได้ทั่ว ๆ ไป นี่กล่าวเรื่องความประมาทลืมตนว่าอาจทำชั่วได้ในที่ทั้งปวง ไม่ว่าในน้ำหรือบนบก ไม่เลือกกาลสถานที่และบุคคลใด ๆ ผู้ที่พลอยได้รับความทุกข์เดือดร้อนไปด้วย ก็ไม่อาจเลือกกาลสถานที่และว่าเป็นบุคคลเช่นไร มีทางจะได้รับโดยทั่วไป ความประมาทลืมตนมี

มากขึ้นเพียงไร ความเดือดร้อนวุ่นวายไม่สงบทั่ว ๆ ไปย่อมมีมากขึ้นเพียงนั้น ไม่ใช่เป็นของดีพอจะนอนใจ ไม่มองดูจุดเสื่อมโทรมคือใจซึ่งพร้อมที่จะเลวลง ถ้าไม่ได้รับการเหลียวแล

คำว่าคนสำคัญของโลก จึงควรมองดูตัวเราแต่ละท่านผู้หวังพึ่งตน และสนใจรักษาอย่าปล่อยปละละเลย เพราะความเสื่อมและความเจริญมีทางจะเกิดกับตัวเราอยู่ทุกขณะที่ผู้นำ คือใจจะพาให้เป็นไป ใจถ้าได้รับการอบรมในทางที่ถูกย่อมจะเป็นผู้นำในทางเจริญได้ ไม่มีอะไรเสมอเหมือนในโลกมนุษย์เรา ท่านผู้มีความฉลาดแหลมคมต่อแง่ต่าง ๆ ของโลกได้อย่างยอดเยี่ยมก็คือพระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า ใจเป็นต้นเหตุสำคัญที่ควรได้รับการอบรมด้วยดี จะเป็นผู้มีตราแห่งความดีรับรองประจำตัว ตรานี้ผิดกับตราทั้งหลาย มีตราสินค้าตราประจำตำแหน่งหน้าที่เป็นต้น ตราเหล่านั้นเป็นเพียงทำไว้เพื่อให้โลกรู้กันตามความนิยมในสมัยนั้น ๆ เท่านั้น และมีการเปลี่ยนแปลงยักย้ายเป็นอย่างอื่นได้ไม่แน่นอน ส่วนตราแห่งความประพฤติตัวดีตามเพศและวัยนั้น ๆ นั้นเป็นตราที่งดงามและมีรสชาติดูดดื่มแก่ผู้ทำและผู้เกี่ยวข้องตลอดสุภาพชนทั่ว ๆ ไปเป็นอย่างดี ให้เกิดความสนิทรักชอบไม่มีวันจืดจาง

เป็นเด็กก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นหญิงก็ตาม ถ้ามีตราคือความประพฤติดีเป็นเครื่องประดับแล้ว จะเป็นผู้งดงามไปตามเพศและวัยไม่มีเวลาเสื่อมโทรมไปตามวัยเลย จะเป็นผู้ทรงความงามไว้ได้ตลอดกาลสถานที่ โดยไม่วิตกกังวลกลัวจะร่วงโรยไปจากตัวไม่เหมือนเครื่องประดับอื่น ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยความกังวลและมีภัยรอบด้าน

ระเบียบขนบธรรมเนียมคือศีลธรรมอันดีงาม เป็นสมบัติอันล้ำค่าของคนฉลาดผู้มองเห็นการณ์ไกล นับถือเป็นเครื่องดำเนินชีวิตและฝากเป็นฝากตายมาประจำสมัย ไม่ยอมทอดทิ้งปล่อยวาง และถือเป็นหลักสำคัญในการอบรมกุลบุตรกุลธิดาตลอดมา จนถึงสมัยปัจจุบันประหนึ่งทำนบใหญ่ที่เต็มไปด้วยน้ำใสสะอาดซึ่งได้รับการบำรุงรักษาด้วยดี เป็นสถานที่อำนวยประโยชน์แก่อนุชนรุ่นหลัง ได้อาศัยอาบดื่มแก้กระหายคลายความทุกข์ร้อนมีประการต่าง ๆ เสมอมา คือยึดถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อดัดตนให้เป็นไปในแนวแห่งขนบประเพณีและศีลธรรมอันดีงามประจำนิสัยตลอดมา

แต่ตกมาสมัยที่กำลังชุกชุมไปด้วยสิ่งสะดุดตาสะดุดใจในยุคอวกาศนี้ ห้วงน้ำใหญ่คือขนบธรรมเนียมและศีลธรรมอันเป็นสมบัติล้นค่า กำลังถูกความสับสนคละเคล้านานาชนิดเข้าประชิดติดพัน ประหนึ่งกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงน่ากลัวสมบัติดังกล่าว ตลอดผู้ที่เคยเป็นเจ้าของของสมบัตินั้นมาดั้งเดิม จะกลายเป็นอวกาศไปตามสมัย ถ้าต่างท่านที่เป็นเจ้าของแห่งความดีไม่ช่วยกันต้านทานไว้ ด้วยการเลือกเฟ้นใคร่ครวญ และเลือกเก็บเอาสิ่งที่เห็นว่าคู่ควรแก่ตน และสุภาพชนคนของเราเสียแต่บัดนี้ ซึ่งยังไม่สายจนเกินไป เพราะความระคนคละเคล้าด้วยสิ่งต่าง ๆ นานาชนิดซึ่งยังมีแถมมีเพิ่มปริมาณขึ้นทุกระยะนี้ จึงยากที่จะทราบได้ว่าอะไร

เป็นอะไร สิ่งคละเคล้าดังกล่าวนี้ทำความสับสนวุ่นวายอยู่ไม่น้อย ที่จะคัดเลือกนำมาอบรมกุลบุตรกุลธิดา เพื่อเป็นคนดีมีขื่อมีแปสืบต่อไป จึงควรเลือกเฟ้นด้วยดี

ตามหลักธรรมท่านสอนไว้เพื่อกันความผิดพลาดบาดใจว่า **นิสมฺม กรณำ เสยฺโย** ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำในกิจทุกอย่าง ประเสริฐแล ดังนี้ มิใช่เรื่องเล็กน้อย แต่เป็นเรื่องใหญ่โตครอบจักรวาลทีเดียว ผู้อยู่ในขอบเขตของจักรวาลอันเป็นสถานที่ที่สถิตอยู่แห่งความดีและความชั่วซึ่งอาจเผชิญได้ จึงควรใช้ความใคร่ครวญด้วยดีก่อน จะเป็นนิสัยของผู้รอบคอบประจำตัวในที่ทั่วไป ความบกพร่องในธรรมข้อนี้แม้จะเป็นคนชาติชั้นวรรณะใดก็ไม่น่าดูน่าชม พอจะทราบได้ในที่ทั่วไป บุตรธิดาไม่เชื่อฟังโอวาทของบิดามารดา ประพฤติตนตามใจชอบไม่มีขอบเขตเป็นรั้วกั้นแผงอยู่บ้างเลยดังนี้ ก็เพราะขาดธรรมข้อนี้ เด็กขี้เกียจเรียนหนังสือและไปโรงเรียน ไม่เชื่อฟังคำตักเตือนสั่งสอนของอาจารย์ในโรงเรียน เบื่อหน่ายต่อการศึกษาทุกด้าน ก็เพราะขาดธรรมข้อนี้ เด็กหญิงเด็กชายที่เห่อเหิมไปตามสิ่งยั่วยวนต่างๆ แบบรถยนต์ไม่มีเบรก คือไม่มีสติปัญญาช่วยยับยั้งชั่งตวงบ้าง เพลินเหยียบแต่คันเร่ง คือวิ่งตามความใฝ่ฝันมั่นใจว่าจะสมหวังดังที่วาดมโนภาพไว้ ไม่นึกเฉลียวมองความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้นจากความคิดและการทำนั้นๆ บ้างเลย ก็เพราะขาดธรรมข้อนี้

คำว่าใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำกิจทุกอย่าง นี้คือรั้วกั้นความผิดพลาดและความเสียหายได้เป็นอย่างดีเยี่ยม เพราะคนที่ทำอะไรมีการใคร่ครวญก่อน ย่อมมีผิดพลาดน้อย ผิดกับคนที่ไม่ใคร่ครวญอยู่มากทีเดียว

โปรดท่านผู้มีความรับผิดชอบในตัวเองด้วยกัน นำธรรมบทว่า “**นิสมฺม กรณำ เสยฺโย** ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำในกิจทุกอย่าง” ไปท่องบ่นไว้เสมอ อย่าให้เหินห่างจากใจ เวลาจะทำกิจการทุกอย่างทั้งกิจในบ้านนอกบ้าน ตลอดในวงงานทั่วๆ ไป ไม่ยกเว้นที่ธรรมข้อนี้จะไม่เข้าไปแฝงอยู่ ผู้ทำจะเห็นผลประจักษ์ใจ เวลาคบกับเพื่อนหญิงชายต่างเพศหรือเพศเดียวกัน เวลารักใคร เวลาเกลียดใคร เวลาโกรธแค้นใคร เวลาจะจับจ่ายเงินทองของมีค่าแต่ละครั้ง นับแต่หนึ่งสตางค์หรือหนึ่งบาทขึ้นไปถึงจำนวนมาก จ่ายด้วยความอยากอันเป็นนิสัยเคยชินมาดั้งเดิมหรือจ่ายเพราะความจำเป็นจริงๆ สิ่งที่ได้มาจากการจ่ายเป็นประโยชน์สมค่าของเงินที่เสียไปหรือไม่ หรือกลายมาเป็นสื่อแห่งความเสียหายแก่ตนและครอบครัวในขณะนั้นและกาลต่อไป เวลาคบกับเพื่อนต่างเพศซึ่งกำลังอยู่ในวัยที่ไวไฟด้วยกัน และคู่รักพาไปเที่ยวในที่ต่างๆ ควรท่องคาถานี้เป็นพิเศษ ไม่เช่นนั้นมีหวัง.....

เวลาเห็นสิ่งแปลกหูแปลกตาผ่านเข้ามาไม่ว่าสิ่งที่มีชีวิตหรือหาไม่ โดยมากหมายถึงสิ่งยั่วยวนกวนใจให้กระเพื่อมขุ่นมัวเพราะความรักชอบ เวลาเขาเข้าป่าดงพงลึกที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด เขามีเครื่องป้องกันและรักษาตัว แต่เวลาเราเข้าป่าและอยู่ป่าแห่งมนุษย์ที่เต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมกลมารยาอันเป็นสิ่งล่อแหลมต่อภัยต่างๆ เราจะมีอะไรเป็นเครื่องป้องกันและ

รักษาตัว จึงจะบริสุทธิ์และปลอดภัยทั้งตัวเราและทรัพย์สิน เพราะป่าแห่งมนุษย์รู้สึกมีสิ่งลึกลับที่คาดไม่ถึงและอาจเป็นภัยแก่ตัวเราและทรัพย์สิน มีอยู่มากสุดที่จะรู้ทั่วถึง เวลาเราเข้าป่าชมหมู่ไม้นานาชนิด กับเราเข้าสังคมแห่งมนุษย์ชมบุรุษสตรีที่มีรูปร่างลักษณะจริตนิสัยต่างๆ กัน เราจะมีความรู้สึกระวังตัวทางไหนมากกว่ากัน เวลาคิดถึงคู่รักที่พ่อแม่ไม่เห็นดีด้วย ซึ่งเป็นเรื่องกระทบกระเทือนใจอย่างมากจะควรปฏิบัติอย่างไร

เวลามีคู่ครองแล้วควรจะปฏิบัติอย่างไรต่อกัน จึงจะเป็นไปเพื่อความสุขอันราบรื่นทั้งสองฝ่าย สมกับมีคู่ครองไว้เพื่อแบ่งหนักแบ่งเบาบรรเทาทุกข์แก่กันและกันแท้ และอะไรที่เป็นเรื่องทิ่มแทงใจอย่างมากของคู่ครอง ซึ่งอาจเป็นเรื่องคอขาดบาดตายต่อกันได้เมื่อเหลือทน เวลามีลูกเต้าเกิดขึ้นมา จะควรทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดีให้ลูกยึดเป็นคติทางเดินของชีวิตจิตใจต่อไปอย่างไรบ้าง ลูกของเราถึงจะเป็นคนดีไม่ได้บ่นเช้าบ่นค่ำจนเป็นที่รำคาญทั้งสองฝ่าย ผลสุดท้ายก็ยึดไม่ได้ว่าฝ่ายไหนผิดฝ่ายไหนถูก เพราะเรื่องเป็นเท่ากัน แต่แบบพิมพ์รู้สึกจะสำคัญกว่าสิ่งที่สำเร็จรูปออกมา คือลูกผู้เดินตามหลังพ่อแม่ ผู้ใหญ่เราจึงควรสำนึกตัว

ที่กล่าวมาเป็นข้อๆ นี้ เท่ากับผูกปัญหาถามตัวเองและนำธรรมบทว่า “**นิสมฺม กรณํ เสยฺโย** ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำกิจทุกอย่างประเสริฐแล” เข้ามาวินิจฉัยใคร่ครวญและตัดสินว่าควรหรือไม่ควร ก่อนลงมือเคลื่อนไหวไปตามสิ่งที่ตนคิดจะทำทุกๆ สิ่ง จะเป็นความรอบคอบในตัวเองและสิ่งที่ทำ ไม่ค่อยผิดพลาด ผู้เกี่ยวข้องกับเรามีจำนวนมากน้อยก็พลอยได้คติและเป็นสุขไปด้วย ไม่ค่อยมีเรื่องยุ่งเหยิงในครอบครัวและวงงานต่างๆ ที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้อง จึงโปรดท่านผู้อ่านนำธรรมบทนี้ซึ่งเป็นเหมือนกุนแจดอกสำคัญมาเปิดข้อความต่างๆ เอาเอง อาจจะเกิดอุบายแยบคายและกว้างขวางยิ่งกว่าในหนังสือซึ่งกำลังอ่านอยู่ขณะนี้ก็ได้ เพราะธรรมบทนี้เป็นปัญญาธรรม ผู้นำไปขบคิดจึงกลายเป็นปัญญาชนขึ้นมา ทั้งหญิงทั้งชายทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยไม่เลือกกาล สถานที่ การงาน

แม้กิจหรือสิ่งที่ควรหรือไม่ควรอื่นๆ ที่ไม่ได้ระบุไว้ในที่นี้ กรุณานำธรรมบทนี้เป็นเครื่องกำกับรักษาเถิด จะเป็นความรอบคอบรอบด้าน ถ้าเป็นงานก็จะเรียบร้อยไม่รกรุงรังน่าเกลียดน่ากลัว ถ้าเป็นสามีภรรยาก็รักกันดีพลีชีพต่อกันได้ ไม่น่าโมโห ถ้าเป็นเด็กก็เป็นเด็กที่น่ารักน่าสงสาร เพราะความฉลาดและอ่อนโยนด้วยมารยาท ถ้าเป็นหญิงสาวก็ฉลาดและสุภาพอ่อนโยนบริสุทธิ์น่ารัก ไม่มีตัวบุ้งตัวหนอนชอนไชกัดต้นโค่นราก ทรงตัวไว้ด้วยความเที่ยงธรรมอย่างน่าชม ประวัติก็งดงามควรแก่การเป็นกุลสตรี และเป็นศรีสะใภ้แก่สกุลได้ดีอย่างน่าสรรเสริญ ทั้งนี้เพราะคุณธรรมบทว่า “ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำในกิจทุกอย่าง” เป็นเครื่องเชิดชูประดับเกียรติยศชื่อเสียง ช่วยให้หญิงชายในวัยนั้นๆ สวยงามลึกซึ้งจับใจ ยิ่งกว่าเครื่องประดับอื่นใดในโลก

โลกที่มุ่งความสงบร่มเยือกเย็นทั้งภายในภายนอก และเป็นโลกที่มีความหมายไม่น่าเบื่อหน่ายรำคาญ จึงควรมีธรรมเป็นเครื่องประดับตัวเป็นคู่เคียงกับเครื่องประดับภายนอก จะเป็นโลกที่สวยงามทั้งภายในและภายนอก ตลอดครอบครัวที่อยู่อาศัย สถานที่ทำงานและวงงานต่าง ๆ มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะธรรมเป็นเครื่องซักฟอกสิ่งที่รกรุกรังทั้งหลายให้สูญสิ้นไป ผลก็คือความอยู่ร่วมกันด้วยความร่มเย็นเป็นสุขทั่วประเทศเขตแดน

วิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่จะทำความสกปรกรกรุงรังแก่เราทั้งปัจจุบันและอนาคต พึงปฏิบัติเช่นเดียวกับการหลบภัยในยามสงคราม คือต่างคนต่างหาที่หลบซ่อนในที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าจะเป็นที่ปลอดภัย ไม่ทำตัวเป็นคนกล้าหาญบานประมาท สิ่งยั่วยวนกวนประสาทที่ชวนให้ลุ่มหลงต่าง ๆ ไม่มีประมาณนี้จัดเป็นภัยเช่นเดียวกับสงคราม เพราะสามารถทำสุขภาพร่างกายจิตใจและทรัพย์สมบัติให้ฉิบหายวายปวงได้อย่างไม่มีปัญหา และไม่มีปัญญาจะแก้ถ้าไม่เตรียมแก้ไว้เสียแต่เวลาที่ยังไม่ถูกผูกหมัด คือขณะที่ยังมีสติสัมปชัญญะอยู่กับตัวเวลานี้

การแก้หรือการหลบภัย จำต้องยึดหลักธรรมเป็นรั้วกั้น หรือเป็นเครื่องมือป้องกันตัวไว้อย่างมั่นคง เพราะธรรมเป็นความหมายสำคัญต่อจิตใจมนุษย์มากจนคาดไม่ถึง แปลว่าเขตปลอดภัยบ้าง ความปลอดภัยไร้ทุกข์บ้าง เกาะอันปลอดภัยของใจบ้าง มากมาย ผู้ปฏิบัติตามจะเป็นผู้ปลอดภัยเสมอไป จะยกมาเพียง ๕ ข้อแต่โดยย่อพอเป็นเครื่องพิจารณาและยึดเป็นหลักใจ คือ **สติ** ความรู้ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน **ปัญญา** การไตร่ตรองเหตุผลว่าควรหรือไม่ควรขณะที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวง **ศรัทธา** ความเชื่อต่อการงานที่ชอบของตนว่า ผลจะต้องอำนวยประโยชน์ให้อย่างแน่นอนเวลาสำเร็จแล้ว **วิริยะ** ความเพียรพยายามในกิจการไม่ลดละจนเป็นผลสำเร็จ **สมาธิ** ความมั่นใจต่องานแขนงต่าง ๆ มีการศึกษาเป็นต้นอย่างหนักแน่นไม่รามือพยายามจนงานนั้น ๆ สำเร็จดังใจหวัง

ทั้ง ๕ ข้อนี้เรียกว่า **พลธรรม** แปลว่าธรรมที่มีกำลังมาก ผู้มีธรรมนี้อยู่ในใจทำอะไรย่อมสำเร็จ ธรรมทั้งนี้แล้วแต่จะน้อมไปในทางใด ธรรมนี้ก็เป็นกำลังให้สำเร็จในทางนั้น การน้อมไปพิจารณาเพื่อเป็นอุบายรักษาตัว ก็ย่อมหักห้ามตนได้ด้วยธรรมนี้ เช่น เราเดินไปเจอเขากำลังเล่นการพนัน เกิดคิดอยากเล่นกับเขาขึ้นมา เรารีบนำ สติ มายับยั้งตัว และปัญญา มาวิจารณ์เหตุและผลของการพนันว่ามีประโยชน์อย่างไร จนเห็นจริงด้วยปัญญาโดยถ่องแท้แล้ว ศรัทธาก็เชื่อตาม ว่าถ้าขืนเล่นตนต้องเป็นคนเสียหาย แม้จะได้ทรัพย์มาเพราะการพนันก็ไม่มีประโยชน์เท่าตัวเราซึ่งกำลังจะทำความเสียหายแก่ตนอยู่เวลานี้ สมาธิ ก็มั่นใจว่าถ้าขืนอยู่ต่อไปตัวมีหวังเป็นคนเสียหายแน่นอน แล้วไม่ยอมให้ใจที่คิดอยากเล่นการพนันจ้อง ๆ มอง ๆ อยู่ต่อไป วิริยะ เพียรฉุดลากตนออกจากที่นั่นทันทีและผ่านพ้นความเสียหายไปได้อย่างหายห่วง แม้เราไปพบผ่านอะไรต่ออะไรก็ตาม ที่เป็นสิ่งจะทำให้เสียหายก็ควรปฏิบัติด้วยธรรมตามนัยนี้ ท่าน

จะเป็นคนดีเชื่อถือตัวเองได้และพึ่งตัวเองได้ บิดามารดาก็เบาใจไม่เป็นห่วงใยมากไป กลัวจะเสียหายด้วยเรื่องต่าง ๆ

ถ้าต่างมีธรรมคือสติปัญญาเป็นต้นอยู่กับตัว แม่คุณของพ่อแม่ที่อยู่บนศีรษะตลอดเวลาก็อาจระลึกได้ ไม่กลายเป็นลูกกบลูกปลาไป โดยไม่รู้สึกว่าเราเป็นลูกมนุษย์ทุกคน ธรรม ๕ ข้อคือ สติ ปัญญา ศรัทธา วิริยะ สมาธิ มีทั้งฝ่ายเหตุที่จำต้องปฏิบัติตาม ทั้งฝ่ายผลที่จะคอยอำนวยความสุขให้แก่ผู้อุตส่าห์ปฏิบัติตาม คือ เป็นคนดีมีกลิ่นหอมหวน ชวนให้นิยมรักชอบตลอดกาล ฉะนั้นธรรมจึงเป็นสมบัติอันมีค่าและจำเป็นมากกว่าสมบัติอื่นใด ผู้จะมีสมบัติไว้เป็นที่อบอุ่นแก่ตนและบ้านเรือน ควรจะมีธรรมความอบอุ่นทางกายวาจาใจอันเป็นรากฐานแห่งความประพฤติ และที่เก็บทรัพย์ภายในภายนอกไว้เท่าที่ควรก่อน เวลาสมบัติเกิดมีขึ้นมาจะชุ่มเย็น ไม่เป็นภัยแก่เจ้าของและผู้มีส่วนด้วย เวลาทำการแสวงหาก็ชอบธรรม เก็บไว้ก็ชอบธรรม มีมากมีน้อยก็ชอบธรรม เวลาจ่ายไปก็ชอบธรรม จะนำไปทำประโยชน์อะไรก็เป็นประโยชน์และชอบธรรมจริง ๆ ไม่มีพิษแฝงอยู่เพราะผู้เป็นเจ้าของเป็นธรรมอยู่แล้ว

หลักทรัพย์อันแท้จริงคือพ่อก็เป็นธรรม แม่ก็เป็นธรรม ลูกหญิงลูกชายนั้นก็เป็นธรรมตามลำดับลำดาแห่งเพศและวัย ครอบครัวนี้ก็เป็นธรรม ครอบครัวนั้นก็เป็นธรรม ครอบครัวโน้นก็เป็นธรรม วงงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับผู้เป็นธรรมไปเกี่ยวข้อง ก็กลายเป็นธรรมไปตาม ๆ กัน ทุกสิ่งทุกอย่างก็กลายเป็นของชุ่มเย็นไปด้วยผู้เป็นเจ้าของให้เป็นไป ธรรมคือความสะอาดสวยงามแผ่กระจายไปถึงไหน สิ่งที่เคยรุงรังน่าเกลียดก็กลายเป็นของสวยงามและน่าดูน่าชมแผ่ไปถึงที่นั้นตาม ๆ กัน สมกับธรรมเป็นธรรมชาติที่ล้ำยุคและบริสุทธิ์สวยงามในโลก นอกจากผู้แสวงหาธรรมมาประดับตัวส่งเสริมครอบครัวและประเทศชาติบ้านเมือง จะยังไม่เข้าถึงความจริงของธรรมที่มีอยู่ประจำโลกตลอดมาเท่านั้น จึงมีคำว่า ธรรมเสื่อมธรรมเจริญไปตามยุคตามสมัย และมีความไม่สงบสุขเกิดขึ้นตามจุดที่ธรรมเสื่อมและธรรมเข้าไม่ถึงอยู่เสมอมา

คำว่า ธรรม ฟังแล้วซาบซึ้งเย็นใจเหลือที่จะพรรณนาให้ถูกต้องตามความจริงได้ ผู้มีธรรมจึงเป็นผู้มีเหตุผลและปกครองง่ายไม่ดื้อดึง ไม่เห็นแก่ได้แก่ทำโดยถ่ายเดียว ซึ่งเป็นที่น่าเกลียดยิ่งกว่าสิ่งที่น่าเกลียดทั้งหลาย ในธรรมแสดงเรื่องคนน่าเกลียดไว้มาก แต่ผู้เขียนก็ไม่สามารถไม่นำมาลงเท่าที่ควร เพราะเกรงว่าตัวก็คงไม่พ้นไปจากบุคคลน่าเกลียดแห่งธรรม ในสิ่งที่ตนไม่อาจรู้และปฏิบัติได้ทั่วถึง จึงนำมาลงไว้เพียงเล็กน้อยสำหรับพวกเราผู้ตกอยู่ในภาวะเช่นเดียวกัน จะได้นำไปไตร่ตรองและแก้ไขไปตามควรแก่ฐานะแห่งเพศและวัยของตน ท่านว่าคนที่ประพฤติผิดอันเป็นข้าศึกแห่งตนและผู้อื่นโดยการฆ่า การเบียดเบียนเขา โดยไม่มองดูความสำคัญแห่งชีวิตจิตใจเขา การกดขี่ข่มเหงเอาตามใจชอบ ปราศจากความเมตตาสงสาร การลักขโมยปล้นจี้ การประพฤติไม่มีขอบเขตในทางอารมณ์ชนิดละไปไม่ไว้หน้าใคร ซึ่งเป็นกิริยาที่ตะกละตะกลามเลยขอบเขตมนุษย์ที่เป็นชาติสูงศักดิ์ไม่ควรทำอย่างยิ่ง

การพูดโกหกพกลมต้มตุ๋นที่พลเมืองดีถือเป็นความเสียหาย แต่กลับเห็นเป็นอาชีพที่สะดวกรวดเร็วทันใจ พอหลอกได้ก็หลอกเอา ใครโง่เง่ารู้ไม่ทันกลมารยาก็ถูกต้มตุ๋นทั้งเป็นให้ล่มจมไปเลย การดื่มน้ำธรรมดา พ่อแม่เคยพาดื่มและเลี้ยงแต่กำเนิดจนเติบโต ซึ่งเมื่อดื่มแล้วไม่มึนเมาแต่กลับไม่ชอบ กลับไปชอบชนิดที่ดื่มแล้วสามารถเสกคนดีๆ ให้เป็นบ้าบอเสียสติ ไม่มีหิริโอตตัปปะอยู่กับตัว กลายเป็นคนโหดร้ายทารุณไปอย่างสดๆ ร้อนๆ แบบหมดยางอายไปเลย น้ำประเภทนี้เขาชอบเรียกกันว่าน้ำบ้า เพราะดื่มแล้วมักทำให้คนดีๆ เป็นบ้าอย่างทันทีทันใด เหล่านี้ผู้ประพฤติเพียงข้อใดข้อหนึ่ง ท่านก็เรียกว่าเป็นบุคคลน่าเกลียด ถ้าขืนประพฤติไปหมดทุกข้อก็อาจเป็นบุคคล....

ส่วนบุคคลที่ประพฤติตนเป็นที่อบอุ่นภายในตัว และเป็นที่รักชอบของชนทั่วๆ ไปนั้น คือบุคคลที่มีนิสัยและความประพฤติตรงกันข้ามกับบุคคลประเภทที่กล่าวมา จัดเป็นบุคคลประเภทที่หอมหวนชวนให้นิยมรักชอบไม่จืดจาง จึงควรพยายามดัดแปลงตัวเราแต่ละคนให้เป็นคนประเภทนี้ให้มาก ประเทศชาติศาสนาจะได้เจริญรุ่งเรืองและอยู่ด้วยความสงบสุข

วาสนาบารมีของคนเราเป็นสิ่งลึกลับที่รู้กันได้ยาก เพราะไม่มีเครื่องวัดระดับความสูงต่ำพอให้รู้ได้ว่า คนนี้มีมาก คนนั้นมีน้อย เนื่องจากวาสนาบารมีเป็นส่วนนามธรรมและมีอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ แม้เจ้าตัวผู้สร้างขึ้นมาก็อาจทราบได้ในขั้นเริ่มแรก ไม่เหมือนสมบัติต่างๆ ซึ่งเป็นด้านวัตถุ เช่น สินค้าที่มีอยู่ในห้างร้านทั่วๆ ไปซึ่งเป็นสมบัตินอกกายนอกใจ ใครมีมากมีน้อยก็พอทราบกันได้ ส่วนวาสนาบารมีเป็นสมบัติภายในใจของแต่ละบุคคลโดยเฉพาะ จะนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือแจกจ่ายกันย่อมไม่ได้ ทั้งเป็นสมบัติอันมีค่าอยู่ภายในอย่างลึกลับจึงยากที่จะทราบได้ นอกจากจะแสดงออกทางกายวาจา อันเป็นเพียงส่วนย่อยพอจะทราบได้บ้างเท่านั้น แม้การแสดงออกนั้น ก็อาจมิใช่ส่วนที่อำนวยออกมาจากวาสนาบารมีโดยตรง แต่อาจแสดงออกจากอำนาจของฝ่ายต่ำที่เป็นข้าศึกต่อวาสนาบารมีก็ได้

เพราะใจที่มีข้าศึกคือกิเลสครอบงำอยู่ ย่อมมีทางจะให้กายวาจาใจไหวไปตามอำนาจของมันได้ ถ้าเป็นวาสนาบารมีพาให้แสดงต้องเป็นไปในทางดีเสมอ ทั้งนี้พอจะทราบได้จากประวัติของท่านผู้มีวาสนาบารมีควรแก่ธรรมขั้นสูงอยู่แล้ว ยังถูกกิเลสบาปธรรมซึ่งมีอยู่ในใจดวงเดียวกันฉุดลากไปในทางผิดได้ในบางกาล แม้จะไม่สามารถทำท่านให้เสียไปได้โดยตลอด แต่ก็ยังพอมองเห็นอำนาจของมันว่า มีทางผลักดันด้วยกายวาจาใจให้เป็นไปในทางผิดได้อยู่นั่นเอง

ฉะนั้นคนเราแม้จะมีวาสนาบารมีมาในระดับใดก็ตาม ถ้ากิเลสเครื่องผลักดันยังมีอยู่ในฉากเดียวกัน ถึงไม่มาก ก็ยังมีโอกาสทำคนให้เสียได้ เพราะความประมาทเป็นสาเหตุ เช่นเดียวกับโรคที่เกิดขึ้นในกาย แม้ไม่มากและไม่สามารถทำอันตรายแก่ร่างกายส่วนใหญ่ที่ยังดีอยู่ ให้เสียไปได้ในขั้นเริ่มแรกก็ตาม แต่ถ้าประมาทนอนใจไม่รีบรักษาแต่ต้นมือ โดยเห็นว่าเป็นของ

เล็กน้อยแล้วปล่อยไว้ตามบุญตามกรรม นานเข้าโรคย่อมมีทางเจริญ และมีกำลังสามารถทำลายร่างกายให้เสียไปได้ฉะนั้น นอกจากท่านที่มีวาสนาบารมีสมบูรณ์เต็มที่ จนสามารถกำจัดสิ่งที่มีอำนาจฝ่ายต่ำแม้ละเอียดยิ่งออกจากใจโดยสิ้นเชิงแล้วเท่านั้น จึงเป็นฐานะที่ควรอยู่เย็นใจโดยประการทั้งปวง

เราท่านที่เป็นพุทธศาสนิกชน จึงควรสนใจในหลักกรรมและวาสนาบารมี ซึ่งเป็นคู่เคียงแห่งชีวิตจิตใจเราและศาสนาเป็นลำดับมา นับแต่การมาเกิด เราก็มาด้วยกรรมและวาสนาบารมี พระพุทธเจ้าทรงอุบัติและบำเพ็ญพระองค์จนได้ตรัสรู้และประกาศธรรมสอนโลก ก็ทรงเป็นมาและทรงสั่งสอนตามหลักกรรมและหลักวาสนาบารมีซึ่งเป็นหลักใหญ่ของศาสนา อันเป็นจุดรวมของโลกที่เป็นไปอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่เชื่อว่าตนทำกรรมหรือไม่เชื่อว่าตนทำ แต่กฎธรรมชาติแท้ก็คือสัตว์โลกผู้ทำกรรมอยู่นั่นแล

ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญและสั่งสอนตามหลักกรรมนั้น คือเฉพาะส่วนพระองค์ที่ทรงบำเพ็ญเพื่อตรัสรู้ ก็ทรงพยายามละชั่วทำดีมาเป็นลำดับ ที่เรียกว่าเป็นกุศลกรรมมาตลอดสาย ส่วนพระบารมีทั้งหลายก็ทรงประมวลมาเพื่อหนุนกำลังแห่งการตรัสรู้จนสมพระทัยหมาย อันดับต่อมาก็ทรงประกาศธรรมสอนโลก ด้วยระบบการที่ให้ละชั่วทำดีแต่ต้นจนถึงขั้นวิมุตติพระนิพพาน ซึ่งล้วนประกาศสอนตามหลักกรรมทั้งนั้น ผู้ที่เชื่อถือและดำเนินตามพระสัทธรรมก็เชื่อและดำเนินตามหลักกรรมคือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แม้ผู้ที่ไม่เชื่อและทำตามไปตามความชอบใจของตน ซึ่งก็หนีหลักกรรมคือดีชั่วไปไม่พ้น ส่วนผลที่ได้รับก็คือสุขกับทุกข์ ที่เรียกว่าบุญกับบาปตามหลักศาสนาที่สอนไว้อยู่นั่นเอง ไม่มีผู้ใดสามารถแยกให้เป็นอย่างอื่นได้ เพราะเป็นกฎธรรมชาติอันตายตัวมาดั้งเดิม

กฎนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แม้โลกและสิ่งอื่นๆ จะเปลี่ยนไปตามความคิดเห็นและตามธรรมชาติของตน ศาสนาคือคำสั่งสอนของท่านผู้รู้กฎความจริง ผู้ยอมรับนับถือก็ปฏิบัติตนให้ถูกตามหลักศาสนาที่สอนไว้ สิ่งรู้ที่เห็นได้ชัดภายในตัวของผู้ปฏิบัติ ก็คือความสุขเย็นใจและอบอุ่นใจว่าตนได้บำเพ็ญและตนตั้งอยู่ในศีลธรรม ไม่ได้ก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่ท่านผู้หนึ่งผู้ใดและสัตว์ตัวใด แม้คนอื่นก็ย่อมทราบว่าผู้นั้นเป็นคนดี การทำความดีใส่ตน ท่านเรียกว่าสร้างวาสนาบารมี คือการเพิ่มพูนความดีให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นเป็นลำดับ จนสมบูรณ์เต็มที่ผู้เป็นเจ้าของก็ถึงความสิ้นทุกข์ มีแต่ความสุขสมบูรณ์เป็นเครื่องเสวย ดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านเป็นตัวอย่าง

กรรมเมื่อแปลตามโลกที่ฟังกันอย่างง่ายๆ ก็คือการงานที่เราทำกันอยู่ทุกวันเวลานี่เอง หาใช่อะไรที่ไหนไม่ ตัวเราแต่ละคนก็คือคลังแห่งการงานหรือคัมภีร์แห่งบุญและบาป คือสุขและทุกข์กันอยู่แล้ว การคิดการพูดการทำเรียกว่างานของกายของวาจาและของใจ งานทั้งสามนี้เราทำกันเป็นประจำจนไม่มีเวลาหยุดพัก ทั้งกลางวันกลางคืน นอกจากหลับไปเสียเท่านั้น ถ้าไม่มี

การหลับนอนเลย โลกมนุษย์เราคงเป็นกังหันกันไปเลย ไม่มีอะไรมีอำนาจมาห้ามได้ นอกจากความหลับอย่างเดียวพอจะบังคับมนุษย์ไม่ให้เป็นกังหันได้

การทำงานนั่นแล ทางศาสนาท่านให้ชื่อว่า กรรม กรรมนี้เอนไปทางดีบ้างชั่วบ้างกลาง ๆ บ้าง ตามความอำนวยของใจผู้เป็นหัวหน้างาน

เมื่อทุกคนต่างก็ทำงานเรียกว่าสร้างกรรมอย่างแยกไม่ออกอยู่เช่นนี้ จะปฏิเสธผลดีชั่วสุขทุกข์ที่จะต้องเกิดจากงานคือกรรมอยู่โดยดีได้อย่างไร ก็จำต้องยอมรับกันตลอดสายตามที่ยังมีการทำงานอยู่ ความจำเป็นที่หลีกไม่ได้ก็คือ โลกเราตั้งอยู่ได้ตลอดมาด้วยผลของงานที่ทำมาเป็นประจำ คือต้องทำงานและต้องรับประทาน ใช้สอย ถ้าหยุดงานการแสวงหาผลก็ต้องหยุดการอำนวยไปตาม ๆ กัน เมื่องานก็หยุดผลก็หมดทางอำนวย โลกที่หมดทางอาศัยก็ตั้งอยู่เป็นโลกต่อไปไม่ได้ กลายเป็นโลกที่ฉิบหายลงในทันทีทันใดอย่างไม่มีปัญหา ด้วยเหตุนี้แลการทำดีทำชั่วจึงมีทางอำนวยสุขและทุกข์ให้แก่ผู้ทำตามชนิดของกรรมอย่างแยกไม่ออก เช่นเดียวกับผลงานของโลก

ฉะนั้นท่านจึงสอนย้ำลงในจุดที่จำเป็นของโลก คืองานที่มนุษย์กำลังทำกันอยู่ ซึ่งจะแสดงผลขึ้นในลำดับต่อไป โดยให้ใช้การพิจารณาในกิจที่จะทำด้วยดี เพื่อปิดทางที่มาแห่งทุกข์ด้วยการงดเว้นไม่ทำกรรมชั่วด้วยกายวาจาใจ อันเป็นความถูกต้องและปลอดภัยแก่ตัวเราเองทั้งปัจจุบันและอนาคต จะไม่ต้องไปทนเสวยกรรมชั่วที่ค้นหาสาเหตุไม่เจอในแดนทรมานอันเป็นสถานที่รับผลอย่างเดียว ความจริงต้นเหตุก็คือตนเป็นผู้เที่ยวแสวงหาหนามมาเสียบปักไว้เอง แต่เพราะไม่สนใจคิดว่า ตนจะเป็นผู้เหยียบหนามที่ปักเสียบไว้จนได้รับความทุกข์อย่างไม่คาดฝัน ทีนี้จะไปโทษกรรมว่าลำเอียงก็ไม่เกิดผล เพราะตัวเป็นผู้เริ่มตั้งต้นเป็นข้าศึกแก่ตัวโดยไม่คำนึงผลเสียมาแต่ต้น

เพื่อตัดความสับสนของตน จะไม่ต้องไปอ่านกรรมชั่วด้วยความงุนงงในเวลาเจอเข้ากับตัวอีกต่อไป ท่านจึงสอนให้สร้างความดีที่เรียกว่าวาสนาบารมี คุณธรรมนี้ต้องสร้างขึ้นจากการงานที่สะอาดด้วยกายวาจาใจที่สะอาด อันเป็นฝ่ายกุศล เช่น การทำทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนาไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น ผลที่เกิดจากการบำเพ็ญเหล่านี้แล สำเร็จเป็นอำนาจบุญวาสนาบารมี คุณธรรมเหล่านี้เริ่มมีอำนาจแต่ขณะเริ่มลงมือบำเพ็ญ คือทานมีอำนาจบังคับกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียวความคับแคบ ไม่ให้กว้างขวาง ความเห็นแก่ตัว ความอิจฉาริษยาเมื่อเห็นคนอื่นได้ดีเห็นเขามั่งมีศรีสุข กลัวเขาจะเด่นกว่าตนตามนิสัยของมนุษย์ที่มีความเห็นแก่ตัวมากและชอบเด่นในหมู่ชนแม้ไม่มีในคุณสมบัติที่ควรจะเด่น คิดอยากกำจัดทำลายเขาด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ เหล่านี้เสียได้

นอกจากการกำจัดสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อทานแล้ว ยังกลับเกิดความสงสารเพื่อน ๆ และมนุษย์ที่ยากจนไม่มีประมาณอีกด้วย คิดอยากสงเคราะห์ด้วยวัตถุและอุบายวิธีต่าง ๆ จนไม่มี

ประมาณอยู่ภายใน บางครั้งพยายามช่วยเขาไม่ได้อย่างสมใจที่อยากช่วย ตัวเองเลยกลับเป็นทุกข์เพราะความสงสารเขามากก็ยังมี อานิสงส์ของการทำทานนี้ ทำให้สมบูรณ์พูนผลในทางสมบัติไม่ขัดสน เวลานึกอยากได้อะไรขึ้นมาซึ่งเป็นสิ่งที่เจ้าของผู้ต้องการเห็นว่าจำเป็นจริง ๆ และชอบธรรม รู้สึกจะแสดงผลตอบแทนให้เห็นประจักษ์ในไม่ช้า ชนิดที่ค้นหาสาเหตุไม่เจอบางครั้งจนตัวเองก็งงไปว่าเกิดมีมาได้อย่างไร เวลาถึงคราวจำเป็นจริง ๆ นึกถึงทานที่เคยบำเพ็ญมาก็มักจะเห็นผลทันตาอย่างไม่น่าเชื่อ

แต่สำหรับผู้เขียนได้เชื่อเสียแล้ว จะว่าใจง่ายเชื่องมงายก็ยอมรับ เพราะเราได้รับสิ่งที่ต้องการดังที่ว่าจริง ๆ ในบางครั้ง เวลาเที่ยวกรรมฐานตามป่าตามเขา เกิดไปหลงทางเข้าต้องนอนในป่าในเขา ซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งที่น่าหวาดกลัวคือสัตว์ร้ายนานาชนิดจะมาฉวยเอาชีวิตไปเป็นอาหารว่างเมื่อไรก็ไม่ทราบ ที่นั้นห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๓๐ หรือ ๔๐ กิโลเมตร ซึ่งเป็นบ้านชาวป่าชาวเขาทั้งนั้น ๙ หรือ ๑๐ หลังคาเรือนบ้าง มากกว่านั้นบ้าง มีอยู่เป็นหย่อม ๆ ตามชายเขาบ้าง ตามหลังเขาเตี้ย ๆ บ้างประปราย ไม่นึกว่าจะมีชีวิตเหลือเดนมาถึงกับได้เขียนเรื่องราวให้ท่านอ่านอยู่เวลานี้ เพราะเป็นความลำบากเสี่ยงภัยในป่าเขาลำเนาไพรที่สลับซับซ้อน สุดที่จะบุกป่าฝ่าดงและปีนป่ายเขาสูง ๆ ให้ผ่านพ้นไปได้

ขณะที่บุกป่าปีนเขาไปนั้น ก็ได้เจอสัตว์ป่าหลายชนิดที่อาศัยอยู่บริเวณนั้น พอเจอเข้าตัวใดก็เห็นเขาวิ่งหนีไปเสียแทบทุกครั้ง เป็นเหตุให้นึกว่าเราก็เป็นคนเหลือเดนเดินบุกป่าไปแบบไม่มีความหมาย เป็นผู้ไร้ญาติขาดมิตรไม่มีฤทธิ์มีอำนาจอะไรเลย แต่บรรดาสัตว์ที่เห็นเราแล้วก็ยังมีความกลัวและพากันวิ่งหนี เขาคงคิดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่โหดร้ายทารุณมาก และเคยเป็นศัตรูต่อเขามาจนฝังใจ ดังนั้นเมื่อเห็นเราแม้จะไม่คิดว่าจะทำอะไรเขา เขาก็ยังกลัวอยู่จนได้ แต่บางตัวเมื่อเจอเราเข้าก็ทนยืนดูเราในท่าระวังไม่ยอมวิ่งหนี จนเราเรียกบอกเขาว่าไม่ต้องกลัวเราหรอก เราเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เวลานี้เราก็กำลังแสวงหาที่พ้นภัยทั้งทางชีวิตร่างกายและทางจิตใจ อย่าวิ่งหนีให้เสียกำลังแรงเลย เหนื่อยเปล่า ๆ แม้แต่เราค่อยเดินสะพายบาตรแบกกลดมาอย่างเชื่องช้าไม่ได้วิ่งอะไรเลย เรายังรู้สึกอ่อนเพลียจะตายอยู่แล้ว ทั้งอาหารก็ยังไม่มีอะไรตกบาตรตกท้องเลยสักเม็ดเดียว บ้านคนไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน เราก็ด้นดั้นไปตามภาษาของคนไม่มีบ้านมีเรือนเหมือนพวกเธอนั่นเอง

เขาก็ทนยืนดูอยู่จนเราค่อยเดินผ่านไปด้วยความงุนงงสงสัยของเขา ว่าสัตว์อะไรศีรษะไม่เหมือนใครแต่พูดจาได้เหมือนคน ในป่าทึบที่เต็มไปด้วยขุนเขาเช่นนี้ ไม่เคยเห็นสัตว์ประเภทที่พูดจาไพเราะและให้ความสนิทสนมอย่างยิ่ง ไม่แสดงท่าทางที่น่ากลัวอย่างเคยผ่านมาเลย ส่วนเราแม้จะหลงทางและนอนทอดอาลัยในชีวิตอยู่ในป่าในเขาเช่นนั้น ก็เผอิญมีอะไรมาบันดาลให้นิมิตฝันจนได้ โดยมีคนมาบอกว่า ชาวบ้านเขามาทำไร่ทำสวนกันอยู่ตรงโน้น ตรงมือที่ชี้บอกอยู่

เวลานี้ เราก็ปรากฏว่ามองดูตามมือที่เขาชี้บอก และจำได้แม่นยำในขณะนั้นว่า ที่พักทำไร่เขาตั้งอยู่ทางทิศนั้น

พอตื่นเช้าสว่างก็เตรียมตัวออกเดินทางไปตามมโนภาพในฝันบอก โดยด้นดั้นไปแบบไม่มีจุดหมายปลายทางว่า จะพบบ้านผู้บ้านคนหรือจะเป็นจะตาย ซึ่งน่าจะสลดสังเวชและน่าภูมิใจก็เท่ากันเวลาคิดย้อนหลังในอดีตความเป็นมาของตน นับแต่เริ่มสว่างจนถึงประมาณสิบนาฬิกาครึ่ง (เช้า) ก็เผอิญไปเจอเอากระต๊อบ ๕ หลังของพวกชาวไร่เข้าพอดี ซึ่งตั้งอยู่ในหุบเขาโดยไม่คาดฝันว่าจะเป็นไปได้ พอพวกชาวเขาเห็นพระที่เดินเปะปะเข้าไปอย่างอิดโรย ก็รีบออกมาต้อนรับและจัดอาหารถวายพอรอดไปได้ เพราะความหิวโหยโรยแรงมาตลอด ๓ วันที่ตั้งหน้าเดินบุกป่าปีนเขาอยู่ตลอดวัน พอเขาพากันนำยาวิตามินขนานรวมเอามาให้ จึงเหมือนเกิดชาติใหม่ขึ้นมาในขณะนั้น ครั้งนั้นคิดว่าพวกชาวเขาคงได้ทำบุญมากเป็นพิเศษ

ขณะที่เราก้าวเข้าไปในบริเวณที่พักเขา ๆ ก็พากันพิศวงงงงันว่ามาได้อย่างไร พร้อมกับถามเรื่องราวต่าง ๆ จากนั้นเขาก็อธิบายให้เราฟังว่า ที่นี่มีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้นที่สลับซับซ้อนไม่รู้กี่๑๐ ลูก ถ้าท่านไม่ได้พบพวกผมแล้วท่านต้องมีหวังตายแน่ ๆ เพราะไม่มีหนทางออกเอาเลย แม้พวกผมมาอยู่ที่นี่ก็บุกป่าฝ่าดงมาอย่างนั้นเองด้วยความเคยชินและชำนาญป่า เพราะเกิดอยู่กับป่ากับเขามาแต่พ่อแต่แม่อยู่แล้ว เวลาท่านจะออกจากที่นี่ไปพวกผมต้องตามส่ง ไม่เช่นนั้นท่านจะต้องไปหลงป่าเขาและตายอยู่ในป่านี้แน่นอน พอเรียบร้อยทุกอย่างเขาก็ตามส่งจริง ๆ จนถึงที่ปลอดภัย

ที่เล่ามานี้คือปาฏิหาริย์ของความรอดตายที่ผ่านพ้นมาได้ ปาฏิหาริย์ทั้งนี้คิดว่ามาจากทาน ถ้าไม่ใช่เพราะทานของเราก็ต้องเพราะทานของพวกชาวเขามากกว่าสำหรับวันนั้น พระกรรมฐานจึงไม่หายชื่อไปเสียแต่ครั้งหลงป่าหลงเขาโน้น ยังมีผู้มาชุบชีวิตไว้ได้ และกลายเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นในหนังสือนี้จนได้ แม้ผลแห่งความดีอย่างอื่นก็เชื่อว่าคงเป็นไปในทำนองเดียวกัน

การบำเพ็ญทานเมื่อทำจนเคยชินต่อนิสัยแล้ว ย่อมเกิดความกล้าหาญไม่กลัวต่อความอดอยากขาดแคลนทั้งปัจจุบันและอนาคต ทั้งเป็นคนมีนิสัยกว้างขวาง มีหมู่เพื่อนมากและมีผู้คนชอบเข้ามาอาศัยมิได้ขาด ถ้าเป็นน้ำก็ทั้งใสสะอาดทั้งเย็นทั้งมีรสจืดสนิทดี ควรแก่การอาบดื่มใช้สอยโดยประการทั้งปวง ฉะนั้นทานจึงเป็นรากฐานสำคัญของโลก หากขาดทานการเสียสละแบ่งปันเสียเพียงอย่างเดียว โลกก็ตั้งอยู่ไม่ได้ แทบจะพูดได้ว่าไม่มีชีวิตของมนุษย์คนใดจะฝืนตั้งอยู่ในโลกได้ถ้าไม่มีทานการเสียสละ เพราะโลกต่างก็มีชีวิตเจริญขึ้นด้วยการเสียสละของผู้อื่นมีบิดามารดาเป็นต้นแทบทั้งนั้น ตลอดสัตว์เดียรัจฉานหลายชนิดที่ถือความเสียสละต่อกันประจำชาติและนิสัยของมัน

ทานคือการเสียสละหรือแบ่งปันนี้ โลกถือเป็นทางปฏิบัติต่อกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ มิได้เกิดมีขึ้นมาตามยุคตามสมัยพอจะถือว่าเป็นของใหม่ และเห็นเป็นของไม่จำเป็นและไม่สำคัญ ความจริงทานนี้จำเป็น และสำคัญเท่ากับชีวิตจิตใจและความสุขที่โลกต้องการตลอดมาไม่มีวันจืดจาง ที่ตั้งเป็นครอบครัวเหย้าเรือน เป็นบ้านเป็นเมือง เป็นประเทศชาติที่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาตลอดมาจนถึงพวกเรา ย่อมเป็นมาจากทานการเสียสละต่อกันมากน้อย ตามความจำเป็นที่พาให้เป็นไปไม่ขาดวรรคขาดตอนเสมอมา เหมือนแม่น้ำลำคลองใหญ่ๆ ที่ไหลรินอยู่ตลอดเวลาทั้งหน้าแล้งหน้าฝนนั่นแล

คำว่าทานการเสียสละแบ่งปันสมบัติเงินทอง เรี่ยวแรง วิชาความรู้ ตลอดอุบายความคิดเห็นต่างๆ ต่อกันนี้ เป็นเรื่องที่ประทับใจแก่ผู้ได้รับอย่างจับใจซาบซึ้งและสนิทติดใจไม่มีวันหลงลืมตลอดกาล และยังเป็นเครื่องหมายที่หวังฝากชีวิตจิตใจ ฝากเป็นฝากตายด้วยความเชื่อถืออย่างฝังใจอีกด้วย แม้สัญญาความจดจำจะเป็นสิ่งที่มีการหลงลืมไปตามธรรมดาของขันธ์ที่ท่านว่า **สญฺญา อนิจฺจา** ก็ตาม แต่จะไม่มาอนิจจาในคุณธรรมคือการสงเคราะห์ที่ท่านผู้มีพระคุณเคยทำแก่ตนเลย ทานการสงเคราะห์นี้เป็นไปอย่างธรรมดาที่เคยปฏิบัติต่อกันก็มี เป็นไปในเวลาจำเป็นที่ฝ่ายหนึ่งจำต้องได้รับความสงเคราะห์ช่วยเหลือจากอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยความจำเป็นอย่างยิ่งก็มี กรณีเช่นนี้เป็นกรณีที่เด่นและถึงใจทั้งสองฝ่าย แทบจะพูดได้ว่าแม้ชีวิตก็สละแทนกันได้

ฉะนั้นทานจึงเป็นคุณธรรมประกันชีวิต และความเป็นอยู่แทบทุกด้านของแต่ละบุคคลในหมู่ชนที่อยู่ร่วมกัน ไม่ว่าส่วนย่อย หรือส่วนใหญ่ มีทานการเสียสละเป็นคุณธรรมเครื่องประสานระหว่างกันและกันให้สนิทสนมกลมกลืนอย่างแยกไม่ออก ถ้าไม่แยกตนออกจากหมู่คณะไปอยู่เสียคนเดียวเท่านั้น หากยังขืนอยู่ด้วยกันแต่สองคนขึ้นไป ต้องมีทานเป็นเครื่องยึดเครื่องปกครองจนได้ เพราะทานเป็นธรรมที่มีอำนาจช่วยโลกได้หลายทางจนไม่อาจพรรณนาให้จบสิ้นลงได้ เช่น ช่วยทางด้านการปกครอง ทางด้านความรักความสนิทสนม ทางด้านความเคารพยำเกรง ทางด้านความเชื่อถือ ทางด้านความร่มเย็นเป็นสุขต่อกันเป็นต้น ในระหว่างเพื่อนฝูงก็มีทานเป็นเครื่องยึดเครื่องเสริม ให้มีความไว้วางใจกันอย่างสนิทสนม ในครอบครัวผัวเมียและลูกๆ ก็มีทานเป็นเครื่องยึดเครื่องเสริมความรักความมั่นคงของครอบครัวและวงศ์สกุล ตลอดวงงานต่างๆ มีทานการเสียสละเป็นคุณธรรมเครื่องประสานได้เป็นอย่างดี

ทั่วโลกที่มีมนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ จำต้องมีทานการเสียสละแทรกอยู่ด้วยตามความจำเป็นที่โลกต้องอาศัยพึ่งกันตามอัธยาศัย มีทานเป็นน้ำใจเครื่องยึดเหนี่ยวและส่งเสริมอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ทานแผ่ไปถึงไหนโลกมีความร่มเย็นไปถึงนั่น คนมีน้ำใจเสียสละไปที่ใด ที่นั้นได้รับความร่มเย็น ตลอดสัตว์เดียรัจฉานก็มีส่วนร่มเย็นไปด้วย ผิดกับคนที่เห็นแก่ตัวและเห็นแก่ได้ไปถึงไหนไฟคือความเดือดร้อนไปถึงนั้น โลกกับทานการเสียสละแบ่งปันจึงแยกกันไม่ออก ถ้า

โลกยังมีอยู่ตราบใด ทานการแบ่งปันจำต้องมีอยู่ตราบนั้น เพราะโลกต้องอาศัยทานเป็นเส้นชีวิตจิตใจตลอดมา

คำว่าทานมีความหมายเป็นสอง คือทานโดยตรงหนึ่ง ทานโดยอ้อมหนึ่ง และมีความจำเป็นทั้งทางตรงและทางอ้อม โลกย่อมถือปฏิบัติต่อกันทั้งสองทาง คือหยิบยื่นให้กันโดยทางตรงหรือสงเคราะห์กันโดยทางอ้อมด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เห็นว่าสมควรแก่เหตุการณ์ ทานนี้ยังมีแยกออกไปอีกตามความนิยมที่ใช้กันคือ ทานอย่างเปิดเผย เช่น การบริจาคทำบุญต่าง ๆ มีถวายอาหารใส่บาตร ถวายจตุปัจจัยไทยทาน เป็นต้น ทานประเภทนี้ชาวพุทธเราทราบดีและเคยทำกันมาประจำนิสัยของผู้เชื่อบุญเชื่อกรรมตามหลักศาสนาที่สอนไว้อย่างหนึ่ง ทานที่ไม่เปิดเผยในคำว่า ทาน อย่างหนึ่ง ได้แก่การเสียสละหรือแบ่งปันวัตถุสิ่งของที่มีอยู่แก่ผู้ควรได้รับการสงเคราะห์ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์และสัตว์บางประเภทจำต้องทำต่อกัน ในระหว่างสามีกับภริยา ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ระหว่างบุตรธิดาด้วยกัน ระหว่างเพื่อนฝูง ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ระหว่างศิษย์ด้วยกัน ระหว่างเพื่อนบ้านที่ผูกไมตรีจิตเป็นมิตรสหายกัน จำต้องมีเครื่องสมานและส่งเสริมน้ำใจเป็นเครื่องนำทาง ตลอดสัตว์เลี้ยงกับเจ้าของลงมาถึงสัตว์ต่อสัตว์ ที่จะพึงปฏิบัติต่อกันด้วยวัตถุเครื่องสงเคราะห์ต่าง ๆ ไม่มีประมาณ

ทานในความจำเป็นที่ไม่เปิดเผยตัวว่าเป็นทานนี้สำคัญ และจำเป็นต่อโลกตลอดมาอย่างแยกไม่ออก เพราะโลกอยู่ร่วมกันมาด้วยทานประเภทนี้เป็นเครื่องส่งเสริมความมั่นคงของหมู่ชน เปรียบเหมือนโครงเหล็กในตัวอาคารบ้านเรือนหรือสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ฉะนั้นแม้จะเรียกว่าทานทางธรรมและทานทางโลกเป็นคู่กันก็ควรจะได้ เพราะโลกที่อนุเคราะห์กันเสมอมา ก็ได้นำวิธีทั้งสองนี้มาใช้เป็นคู่เคียงกันไปตามกรณีนั้น ๆ

ดังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถทรงบำเพ็ญพระองค์แก่พสกนิกรทั่วประเทศไทยเสมอมาไม่ทรงลดละ ซึ่งเป็นพระราชกุศลกรณียกิจที่ควรสะดุดใจแก่ปวงประชาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งทหาร ตำรวจและประชาราษฎรเป็นจำนวนมาก ที่ได้รับพระราชทานพระเมตตาราชานุเคราะห์ ต่างพากันดีอกดีใจชื่นบานหรรษาและตื่นเต้นแทบตัวลอย เมื่อทั้งสองพระองค์เสด็จ ฯ โปรด ณ ภาคใด ประชาราษฎรในภาคนั้นทราบข่าวว่าจะเสด็จ ฯ เท่านั้น ด้วยความตื้นตันจนขนพองสยองเกล้า ประหนึ่งใจไม่อยู่กับตัวไปตามกัน ทั้งที่ยังไม่ถึงวันเสด็จ ฯ เพราะความดีใจมากมายและปรารถนามานาน ทั้งอยากเห็น ทั้งอยากกราบฝ่าพระบาทชมพระบารมีให้สมใจที่เหี่ยวแห้งมานาน แม้ได้เห็นและได้กราบชมพระบารมีชั่วขณะหนึ่งก็อิ่มเอิบไปนาน เหมือนพฤกษชาติที่รอคอยฟ้าฝนจะโปรยปรายลงมาโสรจสรงลำต้นและดอกใบให้สดชื่นไปสักระยะหนึ่งฉะนั้น

ทางภาคอีสานพอทราบข่าวว่าจะเสด็จ ฯ รู้สึกดีอกดีใจตื่นเต้นเอามากมาย ถ้าเป็นโรคชนิดที่เหมือนความผาดโผนโลดเต้นด้วยความยินดีต่อข่าวเสด็จ ฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจะเสด็จ ฯ โปรดโสรจสรงทางภาคอีสานแต่ละครั้งแล้ว คงจะไม่มีนายแพทย์คนใดสามารถมาตรวจให้รู้สาเหตุของโรค และไม่มียาขนานใดสามารถบำบัดรักษาให้หายได้ อาจจะตายทิ้งเปล่าๆ มิฉะนั้นก็อาจเป็นคนพิการไปตลอดชาติ แต่นี้มิใช่โรคที่น่ากลัวดังว่านั้น หากเป็นความตื่นเต้นยินดีอย่างยิ่งต่างหากที่ยากจะหาได้ ซึ่งที่ผู้เต็มไปด้วยความเคารพรัก ความจงรักภักดี ความกระหยิ่มยิ้มย่องปรารถนา อยากชมพระบารมีทั้งสองพระองค์ในเวลาเสด็จ ฯ โปรดทางภาคอีสาน

เฉพาะจังหวัดอุดรธานี เสด็จฯ แต่ละครั้งรู้สึกได้ข่าวแปลกๆ ขบขันเกี่ยวกับการเสด็จฯ มาเล่าสู่กันฟังจนได้ คือเวลาเสด็จ ฯ ผ่านตามถนนที่ทางการกำหนดไว้ ซึ่งมีประชาชนคอยรับเสด็จฯ และชมพระบารมีอยู่สองฟากถนนอย่างเนืองแน่นและยาวเหยียดจนไม่อาจประมาณได้ ขณะนั้นมีทั้งการแย่งชิงกันออกมาอย่างชุลมุนวุ่นวาย ทั้งโดนกันชนกันทั้งผู้หกล้มระเนระนาด ทั้งเหยียบย่ำกันไปข้ามกันไป ชนิดที่ไม่ได้สติสตังเอาเลย แต่ดีอย่างหนึ่งที่ไม่มีใครถือสากันเลย ผู้ที่ถูกโดนถูกชนจนหกล้ม พอลุกขึ้นมาได้ก็รีบวิ่งดักทางนั้นทางนี้ เพื่อตามเสด็จฯ ชมพระบารมีต่อไปอีก ไม่ยอมละความพยายาม ที่เป็นเช่นนั้นเพราะสองฟากถนนถูกเจ้าหน้าที่ผู้รักษาความปลอดภัยกั้นรั้วไว้ กลัวจะออกมาเพ่นพ่านไม่น่าดู บางแห่งแม้เจ้าหน้าที่รักษาอยู่ยังพังรั้วออกมาเป็นแถบๆ โดยไม่มีใครสนใจว่าอะไรจะเสียหายไปบ้าง

เพราะมนุษย์เป็นจำนวนพันๆ หมื่นๆ ที่มาจากที่ต่างๆ ล้วนมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทั้งนั้น และมาเพื่อรอรับเสด็จฯ และชมพระบารมีโดยเฉพาะเท่านั้น แต่เมื่อมาถึงจะไม่สมหวังดังใจหมายก็จะเกิดความเสียอกเสียใจมากมาย เพราะในชีวิตของบางคนอาจจะมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่จะได้ชมพระบารมีในการรับเสด็จฯ จากนั้นก็ไม่แน่นอนนักอาจจะเป็นอื่นไปก็ได้ สุดท้ายรั้วก็พังไปเป็นแถบๆ ประชาชนก็แหวกและผลักดันกันออกมา จนได้กราบชมพระบารมีของทั้งพระองค์ซึ่งกำลังเสด็จฯ ผ่านมาอย่างสมใจ ผู้ที่ถูกถูไถเหยียบย่ำจากคลื่นมนุษย์จนถลอกปอกเปิกและบอบช้ำไปทั้งตัวก็มีจำนวนมากพอดู ขณะนั้นใครก็มุ่งหน้าแต่จะชมพระบารมีท่าเดียว มิได้สนใจว่าใครจะเป็นอะไร บางรายแม่วิ่งหาลูก สามีภรรยาพลัดกัน ลูกหลงแม่ แม่หลงลูก โกลาหลวุ่นวายไปพักใหญ่กว่าทั้งสองฝ่ายจะเจอกันได้

ทั้งนี้เพราะพระบารมีของทั้งสองพระองค์ ที่มีพระราชหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตาต่อไพร่ฟ้าประชาชีของพระองค์ เสด็จฯ ไปทิศใดทางใด มีประชาชนรุมล้อมคอยชมพระบารมีอย่างหนาแน่น ไม่มีความอิ่มพอในการเห็นในการชมพระบารมี ไม่ว่าเมืองหัวท้ายปลายแดนที่นานๆ จะได้ชมพระบารมีสักครั้งหนึ่ง แม้ในพระนครเองก็เป็นไปในทำนองเดียวกันเสมอมา ก็เพราะทานทั้งสองประเภท ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญต่อแผ่นดินประจำพระราชอัธยาศัยตลอดมา

ชาวพสกนิกรเราจะไปหาพระมหากษัตริย์ที่ไหนได้อย่างประเสริฐ เลิศทุกพระอาการที่แสดงออกเหมือนทั้งสองพระองค์ เห็นจะไม่ได้พบอีกแล้วในผืนแผ่นดิน นับว่าเป็นวาสนาบารมีที่เกิดมามีพระองค์ทั้งสองทรงเป็นพระชนกพระชนนีปกเกล้าปกกระหม่อม ถ้าพูดถึงพระเมตตาคุณก็ทรงแผ่ไปทั่วประเทศ โดยพระราชทานพระราชทรัพย์อันเป็นส่วนพระองค์ หรือโดยพระราชกระแสรับสั่งของพระองค์ ให้บำรุงที่นั้นบ้างบำบัดที่นี้บ้าง ส่งเสริมหน่วยนั้นบ้าง บรรเทาหน่วยนี้บ้าง หน่วยไหนกองใดก็ปรากฏว่าอยู่ในพระบรมราชูประถัมภ์ ซึ่งเกี่ยวกับพระราชภาระหน้าที่ที่จะทรงบำเพ็ญและทรงรับผิดชอบทั้งนั้น ทั่วพระราชอาณาจักรไทย หากมีผู้สนใจตามเสด็จฯ ในพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่ทรงดำเนินมา ซึ่งพอเหมาะสมกับฐานะและกำลังของตนจะทำได้บ้าง เมืองไทยเราก็เป็นเมืองที่สมบูรณ์ทั้งด้านวัตถุและศีลธรรมวัฒนธรรมอันดีงามประดับประเทศชาติให้รุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่มีสิ่งอับเฉามัวเมามาทับถมบ้านเมืองให้รกรุงรังต่อไป

ศีล มีอำนาจจำกัดความประพฤติที่ไม่ดีทางกายวาจาให้สะอาด กลายเป็นความประพฤติเรียบร้อยสวยงามทางกายวาจา คนที่มีศีล พูดมีที่จบที่ลง มีสาระแก่นสารในคำพูด พูดมีเหตุมีผล แม้จะพูดมากก็มากไปด้วยสารประโยชน์ที่ควรยึดเป็นคติเสมอไป ถ้าเป็นไม้ก็เป็นประโยชน์ทั้งราก ทั้งเปลือก ทั้งกระพี้ ทั้งกิ่ง ทั้งใบ ทั้งดอก ทั้งผล มีสารประโยชน์รอบตัวของมัน คนผู้มีศีลอย่างแท้จริงต้องมีธรรม คือ หิริโอตตัปปะประจำใจด้วย ไม่เพียงรักษาแต่ศีล ต้องมีธรรมดังกล่าวปกครองอยู่ด้วย ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นศีลแหวกแนว คือมีแต่คำพูดว่าตนรักษาศีล แต่ใจผู้ครองศีลไม่มีธรรมปกครองตัว ใจจึงพาศีลแหวกแนว โลกจึงเรียกกันว่าศีลแหวกแนว ความจริงศีลก็ต้องเป็นศีลอยู่นั่นเองไม่แหวกแนวไปไหน ที่ว่าแหวกแนวก็เพราะคนต่างหาก ไม่มีสมรรถภาพพอจะรักษากายวาจาของตัวให้เป็นศีลได้ตามแบบของผู้มีศีลอันแท้จริง ถ้ามีหิริโอตตัปปะธรรมครองอยู่ด้วย ศีลก็บริสุทธิ์จริงๆ เป็นบุคคลที่สวยงามอย่างลึกซึ้ง โดยไม่มีเครื่องประดับตกแต่งใดๆ มาช่วยส่งเสริม เป็นคนถึงความสุขทั้งที่ไม่ได้ไปสู่สถานที่เขาว่าเป็นความสุข เป็นคนไม่จนทั้งที่ไม่มีทรัพย์มากกว่าโลกที่มีกัน หรือทั้งที่จนๆ ผู้คนเริ่มดับทุกข์ได้แต่ยังไม่ถึงนิพพาน เพราะศีลเป็นเครื่องผลิตความสุข ศีลเป็นเครื่องผลิตโภคทรัพย์ทางใจ ศีลเป็นเครื่องดับทุกข์ทางใจ

ท่านกล่าวไว้ท้ายศีลว่า คนจะถึงสุคติได้เพราะศีล ถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ได้เพราะศีล ถึงนิพพานได้เพราะศีลดังนี้ ผู้มีศีลเป็นผู้มีความสุขทางใจ โภคทรัพย์เกิดมีขึ้นมากหรือน้อยย่อมเกิดขึ้นด้วยความบริสุทธิ์ มีมาในทางที่ชอบ เพราะฉะนั้นจึงทำให้เกิดความสุขได้ ความบริสุทธิ์ในศีล ความบริสุทธิ์ในสิ่งเกี่ยวข้องอาศัย ได้มามีมาด้วยความชอบธรรม ทำให้เกิดความสุขได้ ถ้าไม่มีศีลคือทุศีล สิ่งที่ได้มามากหรือน้อย ได้มาด้วยความไม่มีศีล ปกครองรักษาด้วยความไม่มีศีล ซื้อมาด้วยความไม่มีศีล ขายไปด้วยความไม่มีศีล นำมารับประทานใช้สอยสมบัติที่

ไม่มีศีลนั้น ๆ ด้วยความไม่มีศีลเหล่านี้ จะได้มามากมาย จะรักษาไว้มากมาย จะซื้อมาได้มากมาย จะขายไปมากมาย จะนำมารับประทานหรือใช้สอยมากมาย ก็เหมือนได้ก้อนเหล็กแดงเผาไฟมา เก็บรักษาก้อนเหล็กแดงไว้ขายก้อนเหล็กแดงไป นำก้อนเหล็กแดงมารับประทาน ใช้สอยเป็นอยู่หลับนอนบนก้อนเหล็กแดงทั้งนั้น ซึ่งเป็นไฟด้วยกันทั้งกอง ความสุขที่จะเกิดขึ้นจากสิ่งเหล่านี้จึงไม่มี นอกจากจะเป็นไฟทั้งกองทั้งปัจจุบันและอนาคตทีเดียว ไม่มีอะไรเป็นสมบัติที่พึงพอใจว่าเป็นของตน แม้จะมีมากกว่ามนุษย์เทวบุตรเทวธิดาในไตรภพ ก็คือผู้มีก้อนเหล็กแดงมากกว่าโลกนั้นแล ฉะนั้นจึงไม่ควรตื่นเต้นตะเกียกตะกายไปตามกิเลสตัณหาน้ำเหล็กแดงล้นฝั่ง นอกจากมันจะฉุดลากผู้โลภมาก มีความอยากไม่รู้จักเป็นจักตาย ไม่รู้จักผิดจักถูกไปเผาทั้งเป็นเท่านั้น ไม่มีจะได้ประโยชน์อะไรจากมันเลย

คำว่า **สีเลน สุคตึ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพพุตึ ยนฺติ** นั้นคือคาถาดับไฟเหล็กแดงนั่นเอง ถ้ากลัวก็โปรดรีบท่องคาถานี้ให้ติดปากติดใจ ฝากความประพฤติกายวาจาใจไว้กับธรรมบทนี้ ประพฤติตัวให้มีศีล แสวงหาและได้อะไรมาให้มีศีลเป็นผู้พาหาพาทำ จะได้เรียกว่าได้มาด้วยศีล รักษาไว้ด้วยศีล ซื้อมาด้วยศีล ไม่คดโกงขายไปด้วยศีล ไม่ตลบตบตาเขานำมารับประทานใช้สอย อาศัยเป็นอยู่หลับนอนด้วยศีล จะเป็นผู้มีความสุขเพราะศีล มีโภคทรัพย์สมบัติมาเสวยสุขเพราะศีล จะดับความทะยานอยากได้เพราะศีล มีความสุขไปเป็นลำดับทั้งที่ยังไม่ถึงนิพพาน

ถ้าประพฤติให้เป็นไปด้วยศีลตามลำดับด้วยความรักสงวน นิพพานจะเป็นของผู้มีศีลบริสุทธิ์นี้อย่างแน่นอนเป็นเจ้าของ ผู้อื่นไม่สามารถจับจองเอาได้ เพราะนิพพานไม่ใช่ไร่นาสาโทพอที่คนโง่และมีฐานะต่ำต้อยจับจองไว้แล้ว แต่ถูกคนฉลาดและมีฐานะสูงมาจับจองทับเอาไปเป็นเจ้าของเสียเช่นนั้น แดนแห่งศีลแดนแห่งธรรมมีความเสมอภาค ไม่เหมือนแดนแห่งโลก จึงไม่มีการยื้อแย่งกันได้ กรรมดีชั่วของตัวผู้ทำเองจะเป็นผู้ตัดสินเอง โดยไม่ต้องหาผู้พิพากษาหรือผู้หนึ่งผู้ใดมาตัดสินให้

ได้กล่าวทานศีลอันเป็นเครื่องมือสร้างวาสนาบารมีมาบ้างแล้ว ต่อไปนี้จะพยายามอธิบายเรื่องภาวนา พอท่านผู้อ่านที่สนใจได้นำไปพิจารณา

คำว่าภาวนานี้ แปลว่าอบรมหรือขวนขวายกุศลธรรมคือความฉลาดรอบตัว ให้เกิดขึ้นภายในดวงใจที่เคยหลงกลมารยาของตนอยู่เสมอโดยไม่รู้จักเบื่อหรืออิ่มพอ เพื่อให้รู้จักคิดหาอุบายแก้ความพยศของตัวบ้างเท่าที่ควรแก่กำลัง จะได้มีเรือนพักของใจพอให้มีความสงบสุขได้บ้าง เรือนที่โลกสร้างขึ้นนั้นทางธรรมท่านเรียกว่าเรือนกาย ส่วนเรือนที่สร้างด้วยกุศล ศีล ทาน ภาวนานี้ท่านเรียกว่าเรือนใจ เรือนกายที่โลกเคยสร้างขึ้นและเคยอยู่อาศัยมาตั้งแต่ต้นกำเนิดจนถึงปัจจุบันนั้น คุณสมบัติของมันพอทราบกันได้ทั่วไป ส่วนคุณสมบัติของเรือนใจมีภาวนาเป็นต้นนี้ เรายังไม่ได้ตั้งใจสร้างเท่าที่ควร หากจะมีบ้างโดยมากก็มีแต่คนแก่ ๆ ถ้าเทียบกับการ

สร้างเรือนกายแล้วยกกระดานแผ่นเดียวก็จะไม่ไหว เพราะคนแก่หมดเรี่ยวหมดแรง เวลาสร้างเรือนใจก็น่าจะยกเครื่องอุปกรณ์การสร้างไม่ไหวเหมือนกัน เช่น นั่งไม่ไหว ตั้งสติไม่ได้ ใจหลงลืม ปัญญาคิดไม่ออก ทำนองนี้ แทนที่จะยกธรรมบทหนึ่งขึ้นมาภาวนา แต่กลายเป็นไปคว้าเอาธรรมอีกบทหนึ่งมาภาวนาเสียบ้าง จึงรู้สึกจะเป็นบ้านเรือนขึ้นได้ยากกว่าคนหนุ่มๆ สาวๆ ซึ่งกำลังว่องไวแข็งแรง สติก็ดี ปัญญาก็ไว ใจก็เข้มแข็ง ความจำก็จำได้รวดเร็วและอยู่ในระดับดีมากแทบทุกอย่าง บรรดาเครื่องอุปกรณ์การปลูกเรือนใจ

แต่การกล่าวนี้มิได้ประมาทคนแก่ แต่อยากให้ลูกๆ หลานๆ ได้ช่วยกันสืบพระศาสนาด้วยการบำเพ็ญทางจิตตภาวนา คนแก่ผู้เป็นพ่อเป็นแม่จะได้เบาใจยิ่งขึ้นหากลูกๆ ได้พยายามปลูกเรือนใจพอเป็นที่ยับยั้งพักผ่อนทางใจ ไม่กระวนกระวายส่ายแส่ไปตามอารมณ์เครื่องเสริมไฟมากนัก พอมีเรือนใจเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจได้รับความสงบสุขบ้าง การภาวนาคือการดูเรื่องความบกพร่องและสมบูรณ์ของตัวว่าในตัวเรามีอะไรไม่ดีบ้าง เรียกว่าวิชาอ่านตัวเองออกด้วยการภาวนา เพราะเรื่องของตัวเป็นเรื่องใหญ่โตมากกว่าเรื่องอื่นใดในโลก การไม่หัดอ่านตัวเองทำให้เกิดเรื่องยุ่งบ่อยๆ จึงควรเริ่มเรียนและปฏิบัติจิตตภาวนาเพื่อรู้เรื่องของตัว

วิธีการของการภาวนามีมาก แต่จะย่นย่อเข้ามาพอให้เหมาะกับกำลังของท่านผู้สนใจในขั้นเริ่มแรก คือเวลานั่งเข้าที่ภาวนาจะนั่งพับเพียบหรือนั่งขัดสมาธิก็ได้ แล้วเริ่มนึกถึงบทธรรมที่ตนคิดว่าถูกกับจริต มีพุทโธ ธัมโม สังโฆ หรืออานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นต้น บทใดบทหนึ่ง นำมาเป็นบทบริกรรมภาวนา เช่น พุทโธๆ ๆ ไว้กับใจโดยเฉพาะเพียงบทเดียว ไม่ส่งใจไปที่อื่น มีความรู้สึกอยู่กับพุทโธเป็นอารมณ์อย่างเดียว ใจเมื่ออยู่ในอารมณ์อันเดียวโดยมีสติกำกับรักษา ย่อมจะหยั่งลงสู่ความสงบได้ ใจที่สงบตัวลงได้ด้วยการภาวนาจะเป็นใจที่สะอาดผ่องใส สงบเยือกเย็น เห็นความแปลกประหลาดที่ไม่เคยปรากฏขึ้นภายในจิตดวงสงบนั้นอย่างไม่คาดฝัน

ส่วนการนั่งทำภาวนาจะต้องการให้นานสักเท่าไรนั้น ตามแต่จะกำหนดเวลาเอาเองเท่าที่ควร แต่โปรดระวังอย่าให้ความเกียจคร้านกำหนดเวลาให้ก็แล้วกัน ถ้าปล่อยให้นายคนนี้กำหนดให้มันจะชี้บังคับลงที่หมอนนั่นเองมากกว่าจะชี้เวลาให้ทำภาวนา การภาวนานี้แล เป็นวิธีการของผู้แสวงหาความสุขโดยถูกต้องอย่างแท้จริง และเป็นวิธีที่ไม่หลอกลวงให้เกิดความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมไปในทางผิด แต่เป็นทางดำเนินที่ใครก็ตามปฏิบัติให้ถูกตามแนวที่ท่านสอนไว้ จะกลายเป็นคนดีและมีเหตุผลขึ้นกับตัวอย่างน่าแปลกใจ เพราะการภาวนาก็คือวิธีการอ่านตัวเองให้รู้ความผิดถูกชั่วดีได้อย่างถูกต้อง ยิ่งกว่าผู้อื่นจะมาคอยชี้แจงความบกพร่องของเราให้เราทราบเสียอีก ในขณะเดียวกันก็เป็นวิธีการกำจัดหรือลดละความผิดของตัวที่เคยมีมา และปิดกั้นสิ่งไม่ดีทั้งหลายมิให้เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วย

โปรดนำไปปฏิบัติเป็นขั้นทดลองดูเพื่อทราบความมุ่งหมายว่า ทำไมท่านจึงสอนให้ภาวนา ความจริงการภาวนาก็เพื่อความดีงามอันเป็นผลยอดเยี่ยมสำหรับใจเราเองดังที่เคยอธิบายมาแล้ว ใจที่มีเชื้อแห่งภาวนาติดต่ออยู่บ้าง ไม่ค่อยวอกแวกคลอนแคลนไปตามสิ่งต่างๆ อย่างง่ายดาย ยังพอพิจารณาเหตุผลอยู่บ้างไม่คล้อยตามไปทีเดียว ซึ่งบางอย่างอาจทำให้เสียไปด้วยได้ การกล่าวภาวนาในขั้นนี้จึงขอกล่าวเพียงเท่านี้ ถ้ามากไปกว่านี้ก็เกรงจะเป็นการฟั่นเฝือต่อไปหากมีความสามารถและโอกาสอำนวยค่อยอธิบายต่อ

การให้ทานทุกประเภทที่ควรแก่การหนึ่ง การรักษาศีลหนึ่ง การอบรมภาวนาหนึ่ง ที่ได้อธิบายมาเท่าที่ควรเหล่านี้ คือเครื่องส่งเสริมวาสนาบารมีให้สูงส่งขึ้นเป็นลำดับ โปรดถือเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับเราทุกท่าน อย่าท้อถอยเบื่อหน่ายจนเกิดความอิดหนาระอาใจไม่อยากทำโดยเห็นว่าเป็นของยากลำบากเลยความสามารถของมนุษย์จะทำได้ ความคิดเช่นนี้เป็นความคิดผิดและอาจจะพาเราคิดผิดไปได้เรื่อยๆ เมื่อคล้อยตามไม่มีการหักห้ามต้านทานไว้บ้าง อุบายรักษาตัว คือ ถ้าจิตคิดว่าเหลือวิสัยที่จะทำได้ ก็กรุณาใช้ความคิดเพื่อแก้ไขหรือหักห้ามความคิดเช่นนั้นเสียบ้าง โดยตั้งคำถามว่า “ของดีมีคุณค่ามากที่โลกปรารถนากัน เราต้องการเหมือนโลกทั่วๆ ไปไหม ? ถ้าต้องการแต่ไม่สนใจทำเหตุที่ควรจะได้ จะไม่เป็นความต้องการที่เหลือวิสัยและพิสดารเหนือโลกและธรรมไปละหรือ”

เพียงเท่านี้ใจก็ควรรู้สึกตัวว่า อยู่ๆ ก็นึกอยากเป็นคนที่พิสดารเหนือโลกเขา ทั้งที่เป็นไปไม่ได้ด้วยความคิดที่ปราศจากเหตุผล การเกิดเป็นมนุษย์ในชาติชั้นวรรณะใดก็ตาม ก็ควรแก่ภาวะของผู้เป็นชาติชั้นวรรณะนั้น แต่สุดวิสัยของผู้ไม่มีกำลังพอจะเป็นได้อย่างที่ท่านเป็นกัน แต่หากเหมาะกับความเป็นอยู่ของตนเท่าที่เป็นมาและเป็นอยู่ขณะนี้ ความเป็นมนุษย์ชั้นนั้นๆ เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับภูมิวาสนาบารมีของตน แต่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยของสัตว์เดียรัจฉานจะมาเป็นมนุษย์ได้ ถ้าเข้าผิดฝาผิดตัวกันแล้วก็ปิดไม่ลงอยู่โดยดี ก็การบำเพ็ญความดีด้วยทาน ศีล ภาวนา มิใช่เป็นเรื่องที่ผิดฝาผิดตัวพอจะแก้ไขกันไม่ได้ภายในใจของเราเอง จึงไม่ควรยินยอมให้ความคิดชนิดแหวกแนวที่ไม่มีเหตุผล เข้ามาจับจองที่และตั้งบ้านเรือนบนหัวใจเรา แล้วลากเอาทาน ศีล ภาวนาซึ่งเป็นของดีเยี่ยมที่ควรจะได้แก่เราอยู่ทุกขณะที่บำเพ็ญไป โยนลงหลุมลงบ่อไปเสีย เหลือแต่ความเกียจคร้านผลาญตัวเอง ด้วยความคิดพิสดารที่โลกมนุษย์เขากลัวและไม่กล้านำมาใช้กัน นี่คืออุบายวิธีการสอนตนด้วยเหตุผล เพื่อยกระดับจิตให้สูงกว่าความต่ำทรามซึ่งแทรกสิงอยู่ในจิตดวงเดียวกัน แล้วผ่านไปได้อย่างสบายไม่มีอุปสรรคในวาระต่อไป

คำที่ควรเชื่อถือได้อย่างสนิทใจในโลกมนุษย์เรา ก็คือคำของ “พระ” ได้แก่พระพุทธเจ้าหนึ่ง พระธรรมดวงบริสุทธิ์ที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าหนึ่ง พระสงฆ์สาวกที่ดำรงความเป็นสามีจิกรรมตามเสด็จพระพุทธเจ้าโดยสุคโตหาทางตำหนิมิได้ตลอดมาหนึ่ง คำของพระเหล่านี้แล เป็นคำที่ควรสลักลึกลงในดวงใจ ถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของใจที่กำลังแสวงหาที่

พึ่งอยู่ตลอดเวลา ซึ่งโดยมากมักพบแต่ความเหลวไหลเรื่อยมา ไม่ค่อยสมหวังดังที่มุ่งหมาย ส่วนคำของพระเป็นคำแน่นอนตายตัว เพราะองค์ของพระเป็นที่ประเสริฐและเที่ยงธรรม ผู้เชื่อถือก็ตายใจ นอนหลับสนิทไม่ต้องกลัวว่าจะถูกหลอกลวง พระเหล่านี้ท่านมิได้ปฏิบัติและค้นคว้ามาเพื่อโกหกโลกให้งมงายและล่มจม ทุกขณะจิตที่ท่านทุ่มเทกำลังลงไปในเวลาปฏิบัติบำเพ็ญ ก็เพื่อรู้ตามความจริงอย่างเดียวเท่านั้น เวลารู้ตามหลักความจริงแล้ว ธรรมที่ท่านรู้เห็นก็ยิ่งเพิ่มกำลังพระทัยและกำลังใจของสาวกให้มีความจริงยิ่งขึ้น ที่จะประกาศความจริงนั้น ๆ แก่หมู่ชนด้วยพระทัยและใจที่บริสุทธิ์ตลอดมา

พวกเราซึ่งกำลังแสวงหาความมั่นใจในคำแน่นอนเช่นนั้น จะไปแสวงหาจากใครที่ไหนในโลกมนุษย์เรา ถึงจะได้พบคำจุใจมายึดถือและดำเนินตามโดยไม่มีสิ่งบอบช้ำใจแฝงมา กับคำที่เข้าใจว่าเป็นที่เชื่อถือได้นั้น ทั้งนี้แม้ผู้เขียนเองก็เคยแสวงหาคำที่มั่นใจฝากเป็นฝากตาย จากที่ต่าง ๆ ร้อยแปดทิศมาแล้ว ยังไม่เคยปรากฏว่า “เจอ” แม้เจอก็มีเรื่องปวดหัวใจแฝงตามมาด้วยจนได้ จึงได้พยายามแสวงหาคำเที่ยงธรรมในทางนักบวช เวลาบวชมาแล้วแม้ยังไม่มีสติปัญญาเห็นคุณของศีล คุณของสมาธิ และคุณของภาวนา ว่าเป็นอย่างไรอย่างประจักษ์ใจตัวเองก็ตาม แต่ก็เชื่อในความเป็นอยู่ของตนว่าได้รับความร่มเย็นทางกายทางใจตลอดมา เพราะอาศัยร่มเงาของพระศาสนา ซึ่งออกมาจากคำของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ท่านผู้ควรเชื่อถืออย่างสลักใจ เพียงเท่านี้ก็พอมองเห็นความเที่ยงธรรมและร่มเย็นของพระ คือพระศาสนาแล้ว

องค์ของพระคือพระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งพระสัทธรรมและองค์พระธรรม องค์พระสงฆ์ ก็แน่ใจว่า คือองค์พระอันประเสริฐในไตรภพ คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับ บาป บุญ นรก สวรรค์ นิพพาน นั้นท่านจะไปหาคำโกหกหลอกลวงมาจากไหน เมื่อไม่มีสิ่งโกหกอยู่ในใจแล้ว ส่วนผู้จะรู้หรือไม่รู้ เห็นหรือไม่เห็นตามนั้น เป็นเรื่องคนมีกิเลสเครื่องปิดหูปิดตาปิดใจต่างหากที่ทำไม่ให้เห็นตามที่ท่านได้ ไม่ใช่เรื่องของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ท่าน ปัญหาที่ลูบ ๆ คลำ ๆ เรื่องบุญ บาป นรก สวรรค์ นิพพาน เหล่านี้จะได้ตกอยู่กับผู้ใด ถ้าไม่ตกอยู่กับพวกเราที่เชื่อถือตัวเองไม่ได้ ซึ่งเป็นผู้รับผลที่เกิดจากความไม่มีหลักของตนเท่านั้น เพราะไม่รู้เห็นตามคำของพระที่ท่านสอนไว้ ปัญหาเหล่านี้ถ้ายังแก้ไม่ตกไปบ้างเท่าที่ควร ก็ยังจะต้องเป็นภาระให้รับผิดชอบต่อไปตามลำดับแห่งชาติ อันเป็นบ่อแห่งการเสวยกรรมของสัตว์อยู่โดยดี ถ้าแก้ปัญหาในคำว่า “ความเชื่อกรรมดีชั่วที่ตนทำขึ้นว่าเป็นสมบัติของผู้ทำ” ซึ่งเป็นสิ่งสลักลึกอยู่ในใจ ให้คลี่คลายออกประจักษ์กับตัวซึ่งเป็นเจ้าของ ก็พอจะลบล้างปัญหาทั้งหลายให้ตกไปเป็นลำดับ

เพราะเรื่องของกรรมเป็นเรื่องใหญ่โตมากในไตรภพ จึงไม่ควรประมาทว่าไม่สำคัญ การประมาทกรรมว่าเป็นของไม่สำคัญ ก็เท่ากับประมาทตัวเองว่าเป็นคนไม่มีสาระสำคัญใด ๆ ภายในตัวนั่นเอง ความคิดเช่นนั้นยังจะพาตัวให้ถลำเข้าสร้างบาปกรรม โดยปราศจากความขยะแขยงและหาบความทุกข์ทรมาน ที่ไม่คาดฝันอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ เพราะความคิดว่า

กรรมไม่สำคัญเป็นความคิดที่ลบล้างความสำคัญของมนุษย์ทั้งคนให้สาบสูญไป ยังเหลือแต่เรือนร่างกับลมหายใจปรากฏอยู่เท่านั้น ซึ่งไม่มีประโยชน์อะไรเลย ดังนั้นคนเราถ้ายังมีความหวังพึ่งตัวเอง ดังความรู้สึกที่มีความรักสงวนตัวที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงควรคิดหาอุบายที่จะช่วยบรรเทาหรือลบล้างความสกปรก อันคอยจะเกิดทางกายวาจาใจอยู่เสมอ ให้สิ้นไปจากตัวโดยลำดับ ความหวังก็จะมีทางงอกและสำเร็จผลได้ ไม่กลายเป็นความหวังที่เป็นลมเป็นแล้งไปถ่ายเดียวโดยไม่มีจุดที่หมาย

สิ่งที่เป็นพยานแห่งความมีอยู่ไม่ขาดสูญนั้น คือใจที่มีการแสดงตัวออกจากมนุษย์และสัตว์อยู่ทุกเวลา เฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์เรานับวันเกิดมากเป็นพิเศษแทบจะล้นโลกอยู่แล้ว แม้เช่นนั้นปัญหาการตายแล้วเกิด และตายแล้วสูญ ก็นับวันทวีและแสดงออกอย่างเปิดเผย ผู้จะคอยให้คำชี้แจงซึ่งตกอยู่ในภาวะเช่นเดียวกัน จึงรู้สึกเป็นภาวะหนักและหมดสติปัญญา เพราะมีมากด้วยกัน ทั้งเป็นไปในแง่ต่าง ๆ ตามทรรศนะของแต่ละบุคคล เพียงปัญหาการตายแล้วเกิดก็ไม่สู้หนักใจเท่าไรนัก พอมองเห็นเงื่อนอยู่บ้างว่ามนุษย์และสัตว์มีการเกิดอยู่ทุกวันเวลาไม่ละเว้น ที่น่าหนักใจก็คือ มนุษย์เรานับวันเกิดมากผิดปกติ ถ้าเป็นน้ำก็กำลังจะล้นฝั่งอยู่แล้ว และกำลังหาที่ระบายไปตามที่ต่าง ๆ พอมีทางหายใจ นอกจากจะหาที่ขยับขยายออกไปตามโลกมนุษย์ซึ่งพอมีช่องว่างแล้ว ยังคิดพยายามจะขยับขยายไปอยู่โลกอื่น ๆ อีก เช่น โลกพระจันทร์ เป็นต้น

ปัญหาเกี่ยวแก่ที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหาเลี้ยงชีพสำหรับมนุษยชาติ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่หนักอยู่มากในปัจจุบัน แทบจะยกไม่ไหวและคอยจะอับปางลงด้วยเหตุต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาที่มนุษย์เผลอตัว พ่อแม่กับลูก ๆ ก็อกจะแตกอยู่แล้ว เพราะการปกครองเลี้ยงดูไม่ทั่วถึง ท่านผู้ปกครองบ้านเมืองคนทั้งโลกก็แทบจะไม่มีสมองทำงาน เพราะถูกปัญหาของโลกทำลายแทบจะกลายเป็นคนปราศจากสมองไป แถมยังมีปัญหาเกี่ยวกับการตายแล้วสูญซ้อนเข้ามาอีก โลกจะไม่ร้อนเป็นดวงอาทิตย์ถึงกับละลายตัวเองไปด้วยหรืออย่างไร ผู้เขียนเองก็หมดปัญญาในเมื่อความผวนผันปั่นป่วนของหัวใจที่ชอบสงสัยในสิ่งที่เป็นอฐานะ คือใจอันเป็นของมีอยู่ดั้งเดิมว่าเป็นสิ่งที่ต้องสูญไปตามความเข้าใจของตนเช่นนี้

ความจริง ความสงสัยว่าตายแล้วสูญนี้ไม่ควรจะมีอยู่ในมวลมนุษย์ ผู้ได้รับการศึกษามาด้วยดีจากใจที่มีอยู่กับตัว ซึ่งรับรู้อยู่ตลอดเวลาทั้งหลับและตื่น ทั้งเป็นธรรมชาติพาให้เกิดสืบภพสืบชาติอยู่ทุกระยะที่ร่างเดิมสลายตัวลงตามกฎหมายของธรรมชาติ คือความเปลี่ยนแปลงแต่ก็อดสงสัยไม่ได้ จำต้องกลายมาเป็นภาระให้แบกขนทนทุกข์จนได้ ใครก็ตามถ้ามีความสงสัยว่าตายแล้วสูญ อันเป็นเหมือนยาพิษที่คอยทำลายความสงบสุขอยู่ภายในใจอย่างลึกลับอยู่แล้ว ต้องจัดว่าเป็นผู้อาภัพความสุขความรื่นเริงต่ออนาคต ที่จะก้าวไปสู่ความหวังที่พึงพอใจจากกรรมดีที่เคยทำแล้วในอดีต

ข้อนี้ท่านผู้หวังความสุขความสมหวังแก่ตัว เพื่อความเป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อความรื่นเริงในอนาคต จึงควรสะดุดใจในความสงสัยว่า ตายแล้วสูญนี้เป็นข้าศึกประเภทที่ตัดรอนบ่อนทำลายความดีในปัจจุบัน และความหวังในอนาคตของตัว ให้ขาดสูญลงอย่างหาชิ้นต่อกันไม่ได้ แต่สิ่งที่จะพอกพูนตัวของมันให้เจริญยิ่งขึ้น จนหาช่องทางหายใจไม่ได้นั้น คือความทุกข์ทรมานในทุกภพทุกชาติเพราะสาเหตุมาจากคำว่า ตายแล้วสูญ เป็นผู้กั้นกางทางดีและเปิดทางชั่วให้ผู้เห็นตาม สั่งสมพอกพูนความไม่ดีทั้งหลายไว้เผาผลาญตน แต่กฎอันตายตัวของวัฏฏะประจำจิตนั้นคือ ตายแล้วต้องเกิดเมื่อเชื้อพาให้เกิดยังมีอยู่ภายในใจ กฎนี้มิได้อยู่ใต้อำนาจของความสำคัญใด ๆ ซึ่งเป็นเพียงความเห็นของคนมีกิเลสเครื่องด้นเดาเป็นเจ้าเรือนพาให้เป็นไป เพราะเป็นกฎใหญ่ในวงไตรภพ ไม่มีผู้ใดจะเสกสรรให้เป็นไปตามอำนาจของตัวได้ เช่นเดียวกับการคิดทำลายพระอาทิตย์ด้วยความคิดนึกโดยปราศจากเหตุผล

ฉะนั้นกฎธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ในไตรภพที่มีอยู่ในจิตของสามัญชน ก็คือการท่องเที่ยวในภพน้อยภพใหญ่ที่โลกให้นามว่าเกิดตายนั่นเอง จะเป็นสิ่งอื่นเรื่องอื่นมาจากไหน พูดฟังง่าย ๆ ก็ได้แก่สามัญชนและสัตว์ทั่วไตรภพนั่นแล เป็นผู้เที่ยวจับจองวัฏฏะเพื่อเกิดตายไม่มีประมาณของแต่ละราย ฉะนั้นการลบล้างทำลายการตายแล้วเกิดตามกฎธรรมชาติอันตายตัวของวัฏวนให้สาบสูญไปด้วยความสำคัญต่าง ๆ จึงไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ นอกจากจะเป็นภัยแก่ตนเปล่า ๆ ทำนองก้าวเข้าไปเหยียบกองเพลิงที่กำลังแสดงเปลวอยู่อย่างเต็มที่ ให้ดับด้วยเท้าเปล่าที่ปราศจากเครื่องป้องกัน แต่เท้าจะกลายเป็นเชื้อเพลิงเครื่องเสริมไฟและเป็นเถ้าถ่านไปโดยไม่มีทางเกิดผลแม้น้อยเพียงใด

อุบายวิธีพิสูจน์การตายเกิดหรือตายสูญให้รู้ตามความจริง ไม่เสียเวลาและเป็นการทำลายตนด้วยความคิดพิสดารไปต่าง ๆ ตามมโนภาพนั้น ควรยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักพิจารณา ถ้าเป็นเครื่องมือก็เป็นเครื่องมือชั้นเอก ถ้าเป็นหลักวิชาก็เป็นวิชาชั้นเอก ถ้าเป็นเครื่องทำลายความสงสัยทั้งมวลภายในใจ ก็เป็นเครื่องทำลายชั้นเอกอย่างทันสมัย ไม่มีคำว่าเหลวไหลแฝงอยู่เลย ผู้ต้องการความจริงความไม่เหลวไหล ความเห็นภพเห็นชาติอันเป็นโรงงานผลิตทุกข์ทั้งมวลให้แก่สัตว์โลกได้รับความทุกข์ทรมาน ควรนำธรรมดังกล่าวปฏิบัติต่อตัวเอง ด้วยวิธีภาวนาเพื่อพิสูจน์ความจริง จะด้วยธรรมบทใด ๆ ก็ได้ตามแต่จริตชอบ จนเกิดผลเป็นความสงบสุขขึ้นมาที่ดวงใจแสนปลื้นปล้อนหลอกลวงนั้น จะเริ่มเห็นความดื้อความคะนองไม่เข้าเรื่องของใจ ที่คอยแสดงอาการแหวกแนวพาให้หลงเชื่ออยู่ตลอดเวลา พร้อมทั้งความเห็นคุณของความสงบสุขของจิต ที่ไม่เคยประสบมาแต่กาลไหน ๆ

คำว่าความสงบสุข หมายถึงการหยุดนิ่งแห่งการคิดก่อกวนทุกอาการ ทรงตัวอยู่ด้วยความเที่ยงธรรม มีความสง่า และเปิดเผยต่อตัวเองเป็นเครื่องดำรง มีผลเกินคาดหมายเป็นเครื่องแสดงความอัศจรรย์ มี อกาลิโก ความปราศจากกาลสถานที่เป็นเครื่องแสดงความพอตัว

ว่าไม่หิวโหยอยู่กับใจดวงเคยหิวโหยมาประจำนิสัย มีการไม่เขย่าก่อกวนตัวเองว่าเป็นความสงบสุขอย่างบริสุทธิ์ใจในขณะนั้น มีความเที่ยงธรรมแน่วแน่ว่า นี้คือธรรมชาติที่ไม่สูญสิ้นโดยประการทั้งปวง แม้ร่างกายจะสลายสูญไปจากความเป็นมนุษย์และสัตว์ มีความแน่วแน่แสดงอยู่กับใจอย่างประจักษ์ว่า จิตดวงนี้มิใช่ผู้เกิดตายไปตามธาตุขันธ์ที่สลายตัวลงไป ดังที่เคยกลัวกันตามความสำคัญมาหลอกลวง แต่เป็นธรรมชาติที่ทรงภพชาติตลอดมาและตลอดไป ถ้าไม่กำจัดเชื้อแห่งภพที่แทรกสิงอยู่ภายในให้สิ้นไป และนี้เป็นธรรมชาติที่จะไม่พาธาตุขันธ์เที่ยวผุดเที่ยวเกิดอีกต่อไป

ถ้าได้ชำระตนจนหมดเชื้อแห่งภพแล้ว ธรรมเหล่านี้ย่อมปรากฏขึ้นเป็นลำดับจากการพิสูจน์ทางจิตตภาวนา ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ประกาศสอนไว้ แต่มิได้เกิดจากความคาดคะเนหรือวิธีอื่นใดที่ผิดจากความจริงแห่งธรรมที่ทรงสอนไว้โดยถูกต้องตายตัว ภาระจากการเกิดการตายเป็นภาระที่หนักและกดถ่วงจิตใจไปนานแสนนานไม่มีเวลาจบสิ้น ถ้าไม่สนใจแก้ไขเสียแต่เวลาที่ควร เราทุกท่านมีความรักสงวนและหวังพึ่งตัวเองอยู่ทุกขณะลมหายใจ ความรู้สึกของมวลมนุษย์เป็นเช่นนี้ จึงควรสำนึกและบำเพ็ญตนตามหลักธรรมดังกล่าว เพื่อพิสูจน์ตัวเองและสิ่งจอมปลอมที่ซ่องสุมอยู่ในจิตมาเป็นเวลานาน จะมีทางเห็นพิษภัยของมันในปัจจุบันทันตา อาจในวันนี้ เดือนนี้ ปีนี้ หรือชาตินี้ กาลใดเวลาหนึ่งโดยไม่สงสัย ถ้าไม่ปล่อยให้นายขี้เกียจผู้ไม่เอาถ่านกับสารธรรมใด ๆ เข้ามาเหยียบย่ำทำลายงานนี้ให้ล้มเหลวไปเสีย ต้องพบความจริง คนจริง ใจจริง ธรรมจริง เกิดจริง ตายจริง และความไม่เกิดไม่ตายภายในใจ จากการพิสูจน์ด้วยหลักภาวนานี้อย่างแน่นอน

ตามหลักธรรมดาทั่ว ๆ ไป มนุษย์เรามิได้เกิดมาเพื่อสร้างกรรมทำเข็ญและก่อเวรแก่ตัวและใคร ๆ แต่ที่ทำไปโดยมิได้คาดหมายไว้ก่อนเลยนั้น ก็เพราะใจซึ่งเป็นผู้นำได้รับการศึกษาอบรมในแง่ผิดถูกดีชั่วมาต่าง ๆ กัน กิริยาที่แสดงออกจึงต่างกันไปตามจริตนิสัยของแต่ละราย พระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมนักปราชญ์ทรงฉลาดรอบรู้บรรดาสิ่งที่เป็นภัยในใจสัตว์ และคอยโปรยยาพิษออกทำลายสัตว์โลกให้ได้รับความทรมานใจจนหาทางออกมิได้นั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัวมาก จึงทรงประกาศสอนธรรมอันเป็นโอสถเครื่องกำจัดทำลายไว้แก่มวลสัตว์พอมีทางหลบหลีกปลีกทุกข์ได้บ้าง ไม่แผดเผาจนเกินไป ผู้มีนิสัยใคร่ครวญไม่ลืมตัวจนเกินไป ก็รีบเร่งปฏิบัติบำเพ็ญตนไม่นอนใจ ดังท่านพุทธบริษัทบำเพ็ญสืบ ๆ กันมาโดยวิธีต่าง ๆ นับว่าเป็นผู้มีความหวังอันไม่เปล่าจากประโยชน์ ต้องประสบโชคในวันหนึ่งแน่นอน ชีวิตปัจจุบันจะสดชื่น ความสืบต่ออนาคตก็จะเจริญรุ่งเรืองไม่มีวันอับเฉาอย่างแน่นอน

การกำจัดความสงสัยภายในใจที่เกี่ยวกับบาป บุญ นรก สวรรค์ นิพพาน ตลอดการตายเกิดหรือตายสูญนั้น ไม่มีเครื่องมือใด ๆ จะเยี่ยมไปกว่าธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องมือถากถางบุกเบิกเครื่องปกปิดใจทั้งมวล มีความสำคัญว่าตายแล้วสูญเป็นต้น จะถูกเพิกถอน

ทำลายออกเป็นชั้นๆ จนหมดสิ้นไปโดยไม่เหลือหลอแม้ปรมาณู และเห็นประจักษ์ซึ่งสิ่งมหัศจรรย์คือใจดวงบริสุทธิ์อยู่ภายใน ด้วยการพิสูจน์ทางหลักภาวนา วิธีนี้เป็นทางเดินเพื่อเห็นประจักษ์สิ่งลี้ลับ ทั้งฝ่ายต่ำสุด ทั้งฝ่ายสูงสุด ที่มีอยู่ในใจดวงเดียวกัน ใจจึงเทียบกับนางงามจักรวาลที่ทั่วโลกต้องการ แต่ผู้สมหวังโดยมากมักจะเป็นผู้สูงศักดิ์และมีฐานะดีๆ เป็นเจ้าของ ส่วนนางงามในไตรภพคือใจที่โลกถือเป็นสิ่งสำคัญในตัวคนและสัตว์ รู้สึกจะขาดความสนใจอย่างลึกลับแบบพูดไม่ถูกพิกล ทั้งที่มีอยู่กับทุกคน โดยมากมักจะเป็นฝ่ายต่ำ คือกิเลสความเศร้าหมองมืดมนเป็นฝ่ายยึดครองเป็นเจ้าของ สิ่งนั้นจึงกลายเป็นความอับเฉาไปตามเรื่องของสิ่งที่เกี่ยวข้องพัวพัน ดังนั้นความงามประเภทนี้ จึงไม่ค่อยมีโชควาสนาได้ขึ้นโชว์บนเวทีให้โลกได้ชมเป็นขวัญตาขวัญใจในปัจจุบัน

ในครั้งพุทธกาลก็มีพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน ที่ทรงตำแหน่งแห่งความงามอันเลิศนี้ และทรงประกาศธรรมแก่ปวงชนให้ได้ดื่มธรรมรสจนกระเทือนทั่วโลกธาตุ เทวดาอินทร์พรหมได้ตรัสรู้ตามเป็นจำนวนมาก โลกมีความกระหยิ่มยิ้มย่องอยากได้พบได้เห็นและกราบไหว้บูชาเป็นขวัญตาขวัญใจ ระลึกไว้ด้วยศรัทธา อุตส่าห์ปฏิบัติตามอย่างสุดใจยึดไว้ตลอดมา ผู้มีบารมีแก่กล้าสามารถตรัสรู้ตามพระองค์ นับเป็นจำนวนสิบๆ ร้อยๆ พันๆ หมื่นๆ แสนๆ กลายเป็นแดนแห่งบุคคลอัศจรรย์ขึ้นมา ในขณะที่จิตบรรลุถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากเครื่องผูกพันทั้งปวง พระพุทธเจ้าและสาวกทรงประสาทความอัศจรรย์ให้แก่โลกตลอดมาจนถึงวันเสด็จเข้าสู่นิพพาน

แม้วันสุดท้ายที่จะเสด็จนิพพานก็ยังมีคนแก่ผู้หนึ่งชื่อสุภัททะ อุตส่าห์ดั้นดั้นมาทูลถามปัญหา สดับธรรมกับพระองค์และบวช จนได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ในราตรีนิพพาน เป็นองค์พยานแห่งปัจฉิมสาวกในราตรีที่บรรยากาศกำลังสยบซบเซา ประหนึ่งโลกธาตุจะดับสูญไปตามพระองค์ ซึ่งนับเป็นมหาวิโยคพลัดพรากอย่างใหญ่หลวง เพราะการปรินิพพานของศาสดาเอกผู้ลือนามในไตรโลกธาตุ ทรงยื่นประทีปดวงไฟ คือ พระธรรมอันแสงสว่างรุ่งโรจน์ทั่วไตรภพจากพระหัตถ์มอบประทานให้สาวกทำหน้าที่สั่งสอนโลกแทน ส่วนพระองค์เสด็จเข้าสู่นิพพานอันเป็นบรมสุขประเภทอกาลิกธรรม ไม่มีกาลสถานที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวก่อก่วนเหมือนโลกตายเกิดตายสูญที่เสกสรรปรุงแต่งกันไม่เลิกไม่แล้วสักที

ท่านผู้ใดจะสนใจในความงามใดก็โปรดพิจารณาตัดสินใจเสียแต่บัดนี้ ซึ่งกำลังเป็นกาลอันควร ถ้าเลยกาลที่เป็นอยู่นี้ ก้าวเข้าสู่มรณกาลแล้วจะหมดหวัง และจะหาที่ตั้งตัวพักผ่อนใจไม่ได้เหมือนแดนมนุษย์ที่เราอยู่ เพราะแดนแห่งความตายไม่มีสถานที่จอดแวะและพักผ่อนตามสบาย กรรมพาไปต้องได้ไป กรรมพาวิ่งต้องได้วิ่ง กรรมพาลงต้องได้ลง กรรมพาทุกข์ต้องได้รับทุกข์ จะอิดเอื้อนเปลี่ยนตัวเพื่อขอทางพักผ่อนหรือขโมยหนีย่อมไม่ได้ ไม่เหมือนงานมนุษย์ซึ่ง

หาทางหลบหลีกยังพอได้ และกรรมพาดีต้องได้เป็นคนดี กรรมพาขึ้นต้องได้ขึ้น กรรมพาสุขต้องได้สุข กรรมพาพ้นทุกข์ต้องได้พ้นทุกข์

เพราะกรรมเป็นผู้สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใดในไตรภพ แม้จะมัวปฏิเสธความสืบต่อแห่งภพชาติ และรับรองยืนยันว่าตายแล้วสูญอยู่อย่างมั่นใจก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถบังคับใจอันดั้งเดิมซึ่งเป็นของมีอยู่ให้ฉิบหายละลายตัวไปได้อยู่นั่นเอง ต้องมีอยู่วันยังค่ำตลอดอนันตกาล นี่คือฐานะไม่ควรแตะต้องทำลาย หากสิ่งนั้นไม่เป็นไปตามความเสกสรร จะกลายเป็นเรื่องเพิ่มทุกข์แก่ตัวเปล่า คำว่าสาบสูญไม่ว่าสิ่งใดสาบสูญ สิ่งนั้นต้องหมดความหมายโดยประการทั้งปวง ส่วนใจมิใช่เป็นสิ่งที่หมดความหมาย แต่เป็นสิ่งที่ทรงความหมายไว้ในตัวอย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นใจอันแท้จริงจึงไม่ต้องการความหมายจากสิ่งทั้งปวงในโลก ส่วนใจซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งแอบแฝงแปลงปลอมจึงมีความต้องการสิ่งต่าง ๆ อยู่อย่างไม่มีวันอิ่มพอ

ผู้ประสงค์ทราบความจริงจากใจดวงปลิ้นปล้อนหลอกลวงแต่ทนต่อการพิสูจน์นี้ ก็ควรทำตามแบบที่แนะไว้ จะรู้เห็นความจริงจากจิตโดยไม่มีทางปลีกแวะไปเป็นอื่น ถ้ารอไปนานเกรงว่าจิตกับธาตุขันธ์จะแตกสามัคคีกันและหาเวลาพบกันได้ยาก ไม่เหมือนเพื่อนฝูงหรือสิ่งอื่น ๆ ที่จากกันไปยังพอมีเวลาพบกันได้ ส่วนธาตุขันธ์มนุษย์เราแตกจากกันแล้วเป็นของไม่แน่นอนเลย ถ้าใจดีมีกุศล อย่างน้อยก็กลับมาเจอความเป็นมนุษย์อีก แต่อาจเปลี่ยนรูปร่างลักษณะฐานะสูงส่งขึ้นไปกว่าเดิม ยิ่งกว่านั้นก็เปลี่ยนภพภูมิสูงขึ้นไปเป็นลำดับ และเลยขึ้นไปถึงแดนแห่งวิมุตติอันเป็นที่สุดเอื้อมของทุกข์ตามแต่กุศลที่อบรมมาพาให้เป็นไป

พระพุทธศาสนา คือ บ่อแห่งมหาสมบัติสารพัดอย่างในไตรภพ แดนมนุษย์เป็นสถานที่สถิตแห่งศาสนธรรมอันล้ำค่า ผู้ประสงค์สมบัติจากศาสนธรรมจึงไม่ควรปล่อยโอกาสที่มีอยู่ให้ผ่านพ้นไป จะเสียใจในภายหลัง เพราะการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่บริสุทธิ์เต็มภูมิอย่างเราๆ ท่านๆ นี้มิได้เป็นของหาได้อย่างง่ายดาย ในธรรมท่านบอกไว้ว่า ‘‘**กิจฺโฉ**’’ คือของหายากมาตั้งเดิม ผู้ไม่มีภูมิควรแก่ความเป็นมนุษย์แต่จะโผล่มาผุดมาเกิดเป็นมนุษย์เอาเลยนั้นย่อมผิดวิสัย เป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน แม้ฝืนมาเกิดก็จะเป็นทำนองสัตว์นรกตนหนึ่งที่ยังไม่พ้นโทษ แต่ขโมยเกิดเป็นมนุษย์ และมาบวชเป็นสามเณรในศาสนา พำนักอาศัยอยู่ในวัดที่มีชื่อเสียงของพระมหาเถระรูปหนึ่ง ซึ่งมีพระเณรเป็นจำนวนมาก

ในคืนวันหนึ่งมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิ และเป็นที่เคารพนับถือของพระเณรและประชาชนทุกชั้นเป็นจำนวนมาก ท่านนิมิตฝันไปว่า มีนายยมบาลมีรูปร่างใหญ่และสูงเสมอกุฏิสองชั้นที่ท่านพักอยู่ ทั้งรูปร่างและลักษณะท่าทางน่ากลัวมาก เข้ามาหาท่านแล้วถามหาตัวบุรุษผู้ชื่อว่านายสม ผู้มีกรรมเบาบางบ้างแล้วจวนจะพ้นโทษจากนรก เธอได้รับความผ่อนผันจากการควบคุม เช่นเดียวกับนักโทษในเมืองมนุษย์ที่จวนพ้นโทษได้รับการผ่อนผันพอประมาณฉะนั้น แต่พอสัตว์นรกตนนั้นได้ช่องเป็นโอกาสอันดี ก็คิดเป็นขโมยสองชั้น คือเมื่อชาติเป็นมนุษย์เธอก็เคยขโมยเขาเก่งจนถึงได้ไปตกนรกเพราะกรรมนั้น ครั้นพอไปอยู่ในนรกพอได้โอกาสจากการผ่อนผัน เธอก็ขโมยจากนรกกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ทราบว่าเธอมาบวชเป็นเณรอยู่ในวัดของท่านใช่ไหม และเณรชื่อสมอยู่ในวัดนี้มีหรือเปล่า

ฝ่ายพระมหาเถระก็แปลกใจและบอกด้วยความจริงว่า มีสามเณรชื่อดังกล่าวมาบวชและอยู่ในวัดอาตมาจริง แต่ท่านจะมาเที่ยวตามหาเธอไปทำไม เวลานี้เธอกำลังบวชประพฤติศีลธรรมอยู่ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ควรจะให้อภัยเธอบ้างมิได้หรือ นายยมบาลบอกว่าไม่ได้ท่าน จะต้องเอาตัวเธอกลับไปนรกเพราะยังไม่พ้นโทษ เธอต้องกลับไปเสวยกรรมซึ่งเป็นสิ่งที่เธอสร้างไว้เสียก่อน เมื่อพ้นจากโทษนั้นแล้วจะมาบวชอีกหรือจะไปที่ไหนทางนรกมิได้สนใจเกี่ยวข้อง แต่เวลานี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำตัวเธอกลับไปนรก

ทางฝ่ายพระมหาเถระก็พูดย้ำขอความผ่อนผันอีกว่า เวลานี้เณรก็กำลังบวชปฏิบัติบำเพ็ญด้วยความตั้งอกตั้งใจ ทั้งไม่รู้เนื้อรู้ตัวว่าแต่ก่อนตนได้เคยทำอะไรไม่ดีไว้บ้าง จึงน่าสงสารและเห็นใจอย่างยิ่ง ไม่อยากให้เธอต้องพลัดพรากจากเพศเณรอันเป็นเพศที่เย็นตาเย็นใจเลื่อมใสของมวลมนุษย์ผู้รู้จักบุญบาปอยู่บ้าง แล้วกลับไปเป็นเพศสัตว์นรกทนทุกข์ทรมานเช่นนั้นอีก อาตมาขอบิณฑบาตเณรไว้ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป

กรรมที่ยังเหลือเล็กน้อยนั้นก็ขอได้เป็นอโหสิไปเสีย อย่าต้องมาทำลายเพศและความดีของเณรให้เสียไปเลย ขอท่านจงเห็นใจและอนุญาตให้เณรได้มีโอกาสทรงเพศนี้ต่อไปจนสุดความสามารถแห่งศรัทธาของเธอ จะพอผ่อนผันให้ได้หรืออย่างไร

ฝ่ายยมบาลก็พูดยืนคำว่าไม่ได้ท่าน ไม่ว่าท่านไม่ว่าผมและไม่ว่าใครๆ จะขอร้องทั้งนั้นเพราะเป็นเรื่องสุดวิสัย ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว ไม่ว่ากรรมดีหรือกรรมไม่ดี ล้วนเป็นสิ่งที่มีอำนาจมากเหนือการขอร้องการบังคับและการวิงวอนใดๆ ทั้งนั้น ถ้าเป็นการผ่อนผันได้บ้างตัวผมเองก็ไม่มาตามหาเณรให้ลำบากและเสียเวลา ผมยอมให้การผ่อนผันไปแล้วแต่นี้มิใช่เรื่องของผมซึ่งพอพูดกันได้ หากเป็นเรื่องของกรรมซึ่งมิใช่ฐานะจะพอเป็นไปตามคำขอร้องของใครๆ แม้ผมมานี้ก็มาในนามของกรรมเณรเอง มิใช่ตัวผมเองเป็นผู้มาแต่เป็นตัวกรรมต่างหากเป็นผู้มา จึงไม่มีอคติแก่ผู้ใด ต้องเป็นไปตามกรรมเท่านั้น พระมหาเถระเกิดสงสัยถามว่า ไม่ใช่ตัวผมอย่างไร อาตมาไม่เข้าใจเลย เพราะก็เห็นท่านเดินเข้ามาหาอาตมาและถามหาเณรสมอยู่เดี๋ยวนี้อย่างสดๆ ร้อนๆ ถ้าไม่เป็นท่านแล้วจะเป็นใครที่ไหนกันอีก

นายยมบาลพูดกับท่านว่า เป็นผมจริงในร่างยมบาล แต่มิใช่ผมในรูปแห่งกรรมและอำนาจแห่งกรรม ทั้งสองนั้นเป็นเรื่องกรรมของเณร ไม่ใช่เรื่องของผม พอจะพูดขอความผ่อนผันกันได้ แม้เณรเองถ้าทราบว่าถูกตามหาตัว เธอก็จะเสียใจเอาอย่างมากและอาจสลบหรือตายไปในขณะนั้นก็ได้ เธอเองก็ไม่ปรารถนา แต่ก็ได้ทำกรรมนั้นมาเสียแล้วจึงสุดวิสัยที่จะแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ นอกจากต้องยอมให้เป็นไปตามหลักกรรมอันเป็นหลักตายตัวเท่านั้น ไม่มีทางหลบหลีกเอาเลยท่าน เพราะคำว่ากรรมชั่วนี้ใครจะเป็นผู้ทำขึ้นก็ตาม ต้องเป็นไปในทำนองนี้ทั้งนั้น

เมื่อต่างฝ่ายต่างร้องขอต่อรองกันไม่เกิดผลแล้ว พระมหาเถระจึงถามยมบาลว่าเณรนี้ขโมยมาจากนรกนานเท่าไรถึงได้ตามมา เขาบอกว่ามาได้ครู่เดียวเท่านั้นก็ตามมา ทำไมถึงได้ทันมาเกิดเป็นมนุษย์มนาและบวชเป็นเณรเร็วนักหนา เวลาของเมืองมนุษย์นี้นับว่าเร็วเสียจริงๆ แล้วเวลานี้อายุเณรได้เท่าไรแล้วท่าน มหาเถระตอบว่า ได้ ๑๖ ปีแล้ว เขาอุทานว่า โอ้โฮตายจริง น่าสงสารเณร กรรมนี้เหลือประมาณ ไม่ยอมลดหย่อนผ่อนผันพอให้เณรได้ประพฤติพรหมจรรย์สืบพระศาสนาต่อไปบ้างเลย เขาพูดอย่างอ่อนใจประหนึ่งเป็นเชิงเห็นใจเณรที่ไม่รู้อะไรกับเรื่องนี้เลยในขณะนั้น มัวแต่นอนหลับนอนฝันเพลินไปตามภาษาของคนไม่รู้ แม้สิ่งที่ตนทำแล้วกลับมาเป็นภัยแก่ตนที่เรียกว่ากรรมตามทัน

เวลาเขามาหาพระมหาเถระเป็นยามดึกสงัด และพูดเป็นเชิงสงสารมหาเถระผู้เป็นอาจารย์ซึ่งเณรเคารพเลื่อมใสมาก และกำลังจะหลุดมือจากอ้อมอกอันอบอุ่นไปใน

วันรุ่งขึ้นอยู่แล้ว ตามคำที่ยมบาลบอกกับท่านว่าราว ๓ ทุ่มของวันรุ่งขึ้นจะมารับเณรไป พอนายยมบาลลาจากไปแล้วท่านก็เริ่มรู้สึกตัวตื่นขึ้น เกิดความสะดุ้งตกใจและเสียใจเป็นกำลัง แทบสลบไปในเวลานั้น เพราะท่านเคยฝันแม่นยำมากตลอดมา ทั้งองค์ท่านเองก็เป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ ท่านเคยปรารภความมุ่งมั่นต่อโพธิญาณของตนให้ใครต่อใครฟังอย่างออกหน้าออกตาไม่มีความสะทกสะท้านเลย พอรุ่งขึ้นก็ให้เณรไปนิมนต์พระที่ท่านสนิทและไว้ใจมาหา และเล่ากระซิบเรื่องนิมิตให้ฟังพร้อมกับกำชับไม่ให้พูดให้เณรสมรู้ และไม่ให้ใครๆ รู้ด้วยแม้นิมิตนั้นจะเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม เพราะกลัวจะเป็นภัยแก่เณรเองและเป็นเรื่องอื้อฉาวไปไปในที่ต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่ดีไม่งาม

พระมหาเถระกับพระที่ทราบเรื่องเณรแล้วต่างก็รู้กันเป็นการภายใน และรอดูเหตุการณ์ตามวันเวลาที่นายยมบาลบอกไว้ นับแต่เช้าถึงเย็นวันนั้น มหาเถระมีความกังวลวุ่นวายอยู่กับนิมิตและเณรที่เป็นต้นเหตุตลอดเวลา จนไม่เป็นอันขบฉันและพักผ่อนร่างกายและจิตใจ ตลอดการงานและการปฏิสันถารต้อนรับประชาชนพระเณรที่มาเกี่ยวข้องก็ระงับไปทั้งวัน เก็บตัวอยู่ลำพังภายในห้องกุฎีและพิจารณาใคร่ครวญเฉพาะเรื่องนิมิตอย่างเดียวด้วยความประหลาดใจและสงสารเณรเป็นล้นพ้น ที่สุดวิสัยจะช่วยได้ เพราะนิมิตประเภทที่แปลกประหลาดดังที่ปรากฏคืนนี้ไม่เคยมีมาก่อน แม้ผู้ที่ปรากฏให้เป็นเรื่องในนิมิต ก็เป็นบุคคลที่แปลกเหลือที่จะประมาณถูก

ทั้งรูปร่างก็ใหญ่กว่ามนุษย์ธรรมดาเอามาก ทั้งความสูงก็สูงเสมอกุฏิตึกสองชั้นที่ท่านพักอยู่ ซึ่งนับว่าเกินประมาณที่มนุษย์ในโลกจะเป็นได้ ลักษณะท่าทางก็น่ากลัวมาก คำพูดที่เขาพูดกับท่านผู้ทรงศีลและมีอำนาจทางธรรมภายในใจ ก็เป็นคำพูดที่เฉียบขาดบาดใจ แม้จะเป็นคำพูดกันอย่างสามัญธรรมดา มิได้เป็นคำกระแทกแดกดันก็ยังเป็นคำพูดที่เต็มไปด้วยอำนาจราชศักดิ์อยู่นั่นเอง เป็นที่น่ากลัวและเกรงขามหาผู้เสมอมิได้ในแดนมนุษย์

ในวันนั้นทั้งวันพระมหาเถระภาวนา และใคร่ครวญกับนิมิตอย่างไม่ยอมขยับเขยื้อนไปมาในทิศทางใด มีความสนใจและเศร้าใจในเหตุการณ์เป็นอันมาก ประหนึ่งนั่งดูเปลวไฟนรกกำลังเผาผลาญสัตว์โลกอยู่ในขณะนั้นอย่างน่าใจหาย ทั้งรอเวลาที่เหตุการณ์นั้นจะมาถึงตามกำหนดเวลาที่ทราบไว้ในคำฝัน

กรรมช่างรู้ซอกแซก ไปจนกระทั่งเวลานาทีของนาฬิกาในเมืองมนุษย์ตีบอกเวลาอะไรเช่นนั้น พอเวลา ๓ ทุ่มเศษนิด ก็เห็นพระองค์ที่ทราบเหตุการณ์ด้วยกันวิ่งตะลีตะลานขึ้นมากุฏิที่ท่านพระมหาเถระ พร้อมกับเรียนขึ้นด้วยเสียงสั่นเครือแทบจะไม่เป็นเสียงมนุษย์ว่า เณรสมเจ็บท้องถ่ายออกมาเป็นเลือดสดๆ มีอุจจาระติดออกมาเล็กน้อยและเริ่มไปส้วมได้สองครั้งแล้วกระผมก็รีบมานี่ อาการเป็นที่น่าวิตกมาก และการ

ถ่ายนั้นห่างระยะกันเพียง ๕ นาทีเท่านั้น จึงน่าวิตกมาก พระมหาเถระถามว่าเธอเริ่มเป็นเวลาเท่าไร เริ่มเวลา ๓ ทุ่มตามเวลาที่นิมิตบอกไว้ไม่มีผิดเลย พระเรียนท่าน พอจบประโยคคำพูดทั้งพระมหาเถระและพระที่มาตาม ก็รีบวิ่งลงไปกุฏิเณรสมและถามอาการเณรก็เล่าถวายว่าเห็นจะไม่พ้นคืนวันนี้แน่ เพราะความรู้สึกที่เคยมีต่อโลกปรากฏว่าเริ่มขาดความสืบต่อกันหมดแล้ว ความหวังที่จะได้อยู่ในโลกอีกต่อไปไม่มีความรู้สึกเลย มีความจากไปเท่านั้นที่เต็มอยู่ในธาตุขันธ์และจิตใจ

ท่านก็เตือนเณรเพื่อมีสติในเวลาดับขันธ์ ด้วยอุบายที่เข้าใจไว้ก่อนแล้วว่าจะไปไม่รอดดังนิมิตบอก อุบายที่ท่านสอนเณรก็พอเหมาะสมกับเหตุการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่อย่างเร่งรีบประหนึ่งแทบจะหายใจไม่ทัน ต้องส้วมบ่อยที่เต็มไปด้วยเลือดสดทั้งนั้น การเจ็บปั่นป่วนอยู่ภายในนั้น เหมือนมีเครื่องจักรเครื่องยนต์ตั้งโรงงานและทำงานอยู่ภายในด้วยเครื่องจักรชนิดต่างๆ ที่หมุนไม่มีการหยุดยั้ง ประหนึ่งอวัยวะภายในจะขาดออกมาเป็นจุณวิจุณต่อหน้าต่อตาฉะนั้น

มหาเถระก็รีบให้โอวาทอย่างกะทัดรัดถือ เอาแต่ใจความซึ่งพอจะนำมาเขียนไว้เท่าที่จำได้ว่า โรคชนิดที่เณรเป็นนี้เราเองก็ไม่เคยพบเคยเห็นมาก่อน คงจะเป็นโรคกรรมตามทันกระมัง ที่อยู่ๆ ก็เป็นขึ้นมาอย่างปุบปับเช่นนี้ การถ่ายแทนที่จะเป็นเหมือนธรรมดาที่โลกเคยเป็นกัน แต่แล้วก็กลายเป็นเลือดสดๆ ร้อนๆ ออกมาโดยไม่ฟังเสียงหยูกยาอะไรเลยเช่นนี้ ก็น่าแปลกใจและน่าวิตกอยู่มาก เพื่อความไม่ประมาทและความไม่พลาดท่าเสียที หากถึงคราวจำเป็นจริงๆ เณรจงตั้งสติให้ดีและทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าองค์ประเสริฐสุดเข้ามาไว้ที่ดวงใจ โดยบริกรรมว่า ‘‘พุทโธๆ’’ อย่าให้เผลอ เผื่อตายก็ขอให้ตายกับท่านที่เป็นองค์สรณะของใจและยึดไว้จนสิ้นลม นี้แลจะช่วยเณรได้ อย่างอื่นเรามองไม่เห็น นอกจากพระธรรมดวงเอกนี้เท่านั้น

แม้จิตเณรจะหมดความหวังที่จะอยู่กับโลกต่อไปก็ตาม แต่จิตอย่าให้หมดความหวังพึ่งพุทโธ และให้ตายกับพุทโธนี้เท่านั้น เณรอย่าเสียใจเพราะการตายนี้ โลกทั้งโลกจะต้องตายเหมือนเณรนี้ทั้งนั้น จะต่างกันอยู่บ้างก็เพียงก่อนและหลัง แม้เราเองผู้กำลังสอนเณรอยู่ขณะนี้ก็ต้องตายเช่นเดียวกับเณร และเราก็กำลังเตรียมตัวก่อนตายด้วยความไม่ประมาทในการบำเพ็ญภาวนาและความดีอย่างอื่นที่เราสามารถอยู่แล้ว

เณรประนมมือรับโอวาทของท่านด้วยท่าทางอันสงบยิ้มแย้ม และบริกรรมภาวนาด้วยท่าทางองอาจกล้าหาญ ไม่สะทกสะท้านต่อโรคและมรณภัย ซึ่งเป็นที่น่าสงสารเหลือประมาณอย่างพูดไม่ออกบอกไม่ถูก ถึงกับน้ำตาพระมหาเถระและพระที่รู้เหตุการณ์ด้วยร่วงพรูลงในขณะนั้น ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับขณะที่เณรจะสิ้นลมด้วยท่าอันสงบตลอดมา นับแต่ขณะที่ได้รับโอวาทจากมหาเถระเป็นต้นมา ในเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม

พอดี ธรรมสังเวชได้เกิดแก่พระมหาเถระและพระเณร ตลอดประชาชนที่ไปเยี่ยมอาการของเณรสุดวิสัยที่จะอดกลั้นไว้ได้ในเวลานั้น เพราะความสงสารสุดจะกล่าว เฉพาะมหาเถระเกิดความสลดใจต่อกรรม ซึ่งเป็นสิ่งลึกลับเหลือวิสัยที่คนธรรมดาสามัญจะทราบได้ แม้จะเป็นทางนิมิตฝัน แต่ก็ช่างตรงตามคำบอกและเวลาอะไรเช่นนั้น ทั้งที่เคยเชื่อกรรมอย่างฝังใจมาก่อนอยู่แล้ว ยิ่งมาเห็นเรื่องเณรเป็นประจักษ์พยาน ก็ยิ่งทำให้ซึ้งต่อกรรมที่เกี่ยวพันต่อชีวิตจิตใจของมวลมนุษย์ว่า เป็นเหมือนผักปลาเครื่องสังเวยต่อกรรมไม่มีทางหลีกเลี่ยง และไม่มีสิ่งใดในตัวมนุษย์ปุถุชนจะฉลาดรู้และแผลงฤทธิ์ ว่าตัวมีอำนาจเหนือกรรมผู้ครองไตรภพแต่ผู้เดียว

ท่านได้ยึดเหตุการณ์ที่ประสบนั้น เป็นเทวทูตหรือธรรมทูตเครื่องเตือนสติอันยอดเยี่ยมประจำใจตลอดมา ชีวิตร่างกายจิตใจทั้งมวลอันเป็นสมบัติประจำองค์ท่าน ได้อุทิศต่อความเชื่อกรรมโดยสิ้นเชิง ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เพื่อการหลบหลีกปลีกตัวแต่อย่างใด แต่เป็นความเชื่อและมั่นใจอย่างมั่นคงว่า ถึงอย่างไรก็ขอให้ได้บำเพ็ญความดีอย่างสมใจเสียก่อน ก่อนยมบาลหรือพระยากรรมจะมาเอาตัวไป จะไม่ต้องเสียใจภายหลังว่าเรายังขาดอะไรบ้างบรรดาความดีที่ควรทำในชีวิตที่ลมหายใจยังครองตัวอยู่ เผื่อเวลาสิ้นลมจะได้สิ้นเรื่องกังวลไปพร้อม ๆ กัน เท่าที่ชีวิตได้รับความผ่อนผันจากเหตุการณ์ที่น่าสลดสังเวชใจเหลือประมาณมา และได้มีโอกาสบำเพ็ญพรหมจรรย์ตามหน้าที่ของนักบวชมาถึงวันนี้ นับว่าเป็นผู้มีบุญวาสนาพอจะอวดตัวเองได้ว่า มิใช่ผู้ขโมยกรรมอันลามกที่ตนสร้างไว้มาเกิดโดยไม่ยอมรับโทษให้สิ้นกรรมก่อน แต่เป็นผู้มีกรรมพามาพาอยู่ และพาไป เหมือนโลกที่มีกรรมทั่ว ๆ ไป

นี่เป็นคำรำพึงรำพันของพระมหาเถระที่ได้รับจากเหตุการณ์ของเณร แล้วนำมาพร่ำสอนตน ซึ่งเป็นอุบายที่น่าจับใจไพเราะอย่างยิ่ง ยากจะได้พบบุคคลและอุบายทำนองนี้ แม้ผู้เขียนเองก็อดจะวาดภาพไปตามด้วยความสลดสังเวชมิได้ และยังรู้สึกประทับใจตลอดมาทั้ง ๆ ที่เชื่อกรรมอยู่แล้วตามศรัทธาอำนวย

ตามหลักคติธรรมดา คนเราเมื่อยังช่วยตัวเองไม่ได้ก็จำต้องพึ่งพิงผู้อื่น เช่นเด็กพึ่งผู้ใหญ่เป็นต้น ถ้ายังเชื่อตัวเองไม่ได้ก็ควรแสวงหาผู้ที่ควรเชื่อถือได้เป็นที่ยึดเหนี่ยวเกี่ยวเกาะ จะหาญทำไปโดยลำพังคนเดียวทั้งที่ไม่แน่ใจ ย่อมเป็นความไม่ปลอดภัย หากเสียไปไม่ว่าจะเสียไปน้อยมากเพียงไร ย่อมทำความเสียหายและบกพร่องแก่ตนและผู้อื่นน้อยมาก เท่าจำนวนหรือขนาดที่เสียไปนั้น ๆ ฉะนั้นคำว่าเสียไป ไม่ว่าสมบัติหรือสิ่งของใด ๆ เสียไป หรือตัวเสียไป ใครเสียไป หรืออะไร ๆ เสียไป ไม่ใช่ของดีที่ควรปรารถนากัน โลกถือว่าเป็นสิ่งไม่ควรทั้งนั้น จึงควรทำความสนใจเป็นพิเศษในคำว่าเสียไป

สมมุติว่าสมบัติเงินทองของเราเสียไป สัตว์สาราสิงสำหรับใช้การใช้งานเพื่อค้ำประกันชีวิตของเราเสียไป รถราราคาแพง ๆ เสียไป ลูกหญิงลูกชายเสียไป ภริยาหรือสามีคู่ชีวิตของเราเสียไป พ่อแม่เสียไป ญาติมิตรที่สนิทไว้ใจเสียไป การงานของเราเสียไป รายได้ของเราเสียไป สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์หรืออยู่ในความรับผิดชอบของเราเสียไปเหล่านี้ ไม่ว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะสูญเสียไปน้อยมาก และไม่ว่าจะเสียไปด้วยกรณีใด ๆ เราต้องเสียไปด้วยกับสิ่งเหล่านั้น คือเราต้องเสียใจเป็นทุกข์ไปด้วยตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพียงสมมุติขึ้นเป็นตัวอย่างเทียบเคียงความเสียไปเท่านั้น ก็จะมองเห็นภาพของสิ่งที่เสียไป และมองเห็นใจเราผู้เป็นเจ้าของที่รับผิดชอบว่าเป็นภาพที่ไม่พึงปรารถนา แถมยังจะเปิดช่องให้ภาพสมมุติขึ้นนั้นกลายเป็นความจริงขึ้นมา แล้วใจของเราจะเป็นเช่นไรบ้าง ซึ่งพอจะเดาได้อย่างไม่ผิด

คนเราถ้าเดาอย่างนี้เรียกว่าเดาไม่ผิด เพราะเดามีเหตุผลที่เรียกว่าปัญญาความคาดการณ์ล่วงหน้า เพื่อป้องกันความผิดพลาดเสียหาย จัดว่าเป็นความฉลาดรอบตัวและกิจการที่ทำตลอดสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องทั่วไป ปัญญานี่แลที่ทางพุทธศาสนาชมเชยอย่างยิ่ง และถือเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับบุกเบิกอุปสรรคเครื่องกีดขวางต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในให้เตียนราบไปได้ และปัญญานี้แลเป็นผู้เพิกถอนกรรมที่ไม่พึงปรารถนาทั้งหลายให้หมดสิ้นไปจากใจ ความเกิดไม่หยุด ความตายไม่ยอมลดระดับและมีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็นลำดับตามจำนวนความเกิดซึ่งเป็นผู้เปิดทาง ตลอดความทุกข์ไม่มีประมาณที่เกิดตามและทำลายสุขภาพทางกายทางใจของสัตว์ ก็เพราะความรกรุงรังของกิเลสอาสวะเป็นผู้บงการและฝังเชื้ออยู่ภายในใจ สนุกปลูกบ้านสร้างเรือน สร้างโรงหนังโรงลิเกละครและโรงอะไรร้อยแปดบนหัวใจ ก็เพราะมิได้นำปัญญาเข้าไปขับไล่กวาดต้อนทำลายเสียบ้างให้เบาบางลงพอมีความสุขทางกายทางใจ ไม่ดิ้นรนกวัดแกว่งเหมือนกังหันถูกลมพัด ทั้ง ๆ ที่มีสิ่งบำรุงเพื่อความอยู่สบายเท่าที่ควรบ้าง

บางท่านเกิดความสงสัยในการเกิดตายหนัก ๆ เข้า จนกลายเป็นความเห็นดิ่งลงว่า ‘‘ตายแล้วสูญ ไม่มีทางเกิดเป็นอะไรได้อีก’’ ก็มี โดยให้เหตุผลว่า เพราะเวลาคนตายแล้วอะไรก็ถูกไฟเผาเป็นจุณวิจุณไปหมดดังนี้ ผู้เขียนได้ยินและซักถามเอง แต่ก็ไม่ปรากฏมีเหตุผลอะไรนักเลย ฟังแล้วน่าสงสารมากที่ท่านผู้นั้นยังมีหวังอะไร ๆ กับโลกเขาอยู่อย่างมนุษย์ทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้อาจจะยึดเอาภาพของคนที่ตายแล้วปราศจากความรู้สึกโดยประการทั้งปวง แม้ถูกไฟเผาก็กลายเป็นเถ้าทั้งที่เห็นว่าตายแล้วสูญ ความเห็นเช่นนี้อาจจะยึดเอาภาพของคนตายแล้วปราศจากความรู้สึกโดยประการทั้งปวง และเวลาถูกไฟเผาไหม้ไปแล้ว อวัยวะกลายเป็นเถ้าถ่านไปหมด ไม่ปรากฏมีอะไรเล็ดลอดไปเกิดได้อีกพอจะเชื่อได้ว่าคนตายแล้วไม่สูญ

ทิฐิความเห็นผิดนี้สำคัญมาก ทำคนให้เสียไปอย่างสด ๆ ร้อน ๆ มากมาย ฉุดไม่ได้ ไล่ไม่จน แต่เวลาจะจนก็มาจนกับตัวเองอย่างหาทางออกไม่ได้ จนต่อความทุกข์ซึ่งเป็นสาเหตุมาจากความเห็นผิดที่มีกิเลสเป็นผู้บงการให้ทำ ซึ่งไม่มีมนุษย์และสัตว์ตัวใดต้องการ แต่ก็จำต้องรับผลนั้น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งคือใจที่เกิดความทุกข์เพราะความรัก ความชัง ความโกรธ ความเกลียด ความกลัวเป็นสาเหตุ แต่ไม่สามารถละหรือตัดสาเหตุเหล่านั้นออกจากใจได้ด้วยวิธีที่ถูก ตลอดสิ่งที่กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำต่าง ๆ ทั้งที่เห็นว่าไม่ถูกไม่ควร ล้วนเป็นสิ่งที่จำต้องยอมให้สิ่งนั้น ๆ ผลิตผลเป็นทุกข์อย่างอิสรเสรีโดยไม่ถูกจำกัดปัดเป่าเสียบ้างเลย และเป็นอันยอมรับไปในตัวทั้งที่ไม่ปรารถนา นี้แลคือความจนต่อเรื่องของตัว

การตาย จะสูญหรือไม่สูญตามความสำคัญของใจที่ไม่มีขอบเขตเป็นผู้คิดและผลิตขึ้น ย่อมเป็นภาระจำต้องยอมรับผลของมันโดยที่เจ้าตัวไม่รู้ว่า ตนสร้างกรรมหรือไม่จากความคิดผิดนั้น ๆ ความคิดเห็นและความสำคัญต่อสิ่งต่าง ๆ นั้นเป็นการสร้างกรรมอยู่โดยดี ผลจะสูญสิ้นไปไม่ได้ แม้จะเข้าใจว่าตายแล้วสูญอยู่วันยังค่ำ ก็ยังถือว่าเป็นการสร้างกรรมเพื่อตัวเองอยู่วันยังค่ำอยู่นั่นเอง ความจริงเราเป็นผู้รับผิดชอบตัวเราเองทุกกรณี จึงควรทราบวิธีปฏิบัติต่อตัวเอง เฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติต่อใจซึ่งเป็นหลักใหญ่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้จะดำรงตัวต่อไปโดยไม่มีกำหนดว่าเท่านั้นกัปเท่านี้กัลป์ เนื่องจากใจมิได้อยู่ในกฎเกณฑ์ของขอบเขตแห่งสถานที่กาลเวลา แต่เป็นอกาลิโก โดยลำพังตนเองตามธรรมชาติ

ดังนั้นการที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะเข้าไปจับจองยึดครองเอาตามอำนาจ ด้วยความสำคัญใด ๆ ที่ปราศจากเหตุผล มีความสำคัญว่า ‘‘ตายแล้วสูญ’’ เป็นต้น จึงอดไม่สบายใจด้วยไม่ได้ ทั้งนี้เพราะไม่เห็นความสำคัญของใจตลอดมาพอสมควร ทั้งด้านความผาดโผนโลดเต้น ทั้งด้านความสงบสุขอันเกี่ยวกับสิ่งเกี่ยวข้องพาให้เป็นไป ว่าเป็นธรรมชาติที่สามารถแสดงฤทธิ์ได้อย่างมหัศจรรย์เกินความคาดหมายใด ๆ

เราพอทราบฤทธิ์เดชของใจได้จากการฝึกอบรม ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยวิธีต่าง ๆ ด้วยความสนใจ โดยเริ่มสังเกตแต่ต้นที่ใจยังไม่เคยได้รับการอบรมศึกษามาเลย กิริยาที่แสดงออกด้วยกำลังความผลักดันของฤทธิ์เดชฝ่ายต่ำที่มีภายใน รู้สึกว่ารุนแรงมากมายแทบทุกอารมณ์ที่ใจต้องการ โดยมิได้คำนึงว่าผิดหรือถูก ต้องแสดงความบกพร่องต้องการออกมา ทั้งวิธียุแหย่ก่อกวนต่าง ๆ ทั้งวิธีทำลายตัวเองให้เสียหายย่อยยับแบบไม่รู้จักยับยั้งชั่งตวงบ้างเลย ทั้งจะเอาให้ได้สมใจโดยไม่คำนึงว่าควรหรือไม่แม้เพียงใด พยายามเขย่าก่อกวนด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีประมาณ จนเป็นที่น่ารำคาญมาก แทบตั้งตัวไม่ติดในบางครั้ง ฉะนั้นคนเราจึงมีทางเสียได้เพราะความผาดโผนรุนแรง

ของอารมณ์ภายในใจดวงพยศ เขย่าอย่างไม่ปรานีปราศรัยหรือโอนอ่อนผ่อนเบาต่อใคร ๆ เลย

พอได้รับการอบรมฝึกฝนด้วยธรรมโดยวิธีต่าง ๆ โดยมีการอนุโลมตามบ้างไม่หักล้างจนเกินไป เป็นเพียงสอดส่องดูด้วยเหตุผลเพื่อไม่ให้เสีย มีการหักห้ามด้วยเหตุผลไม่ปล่อยตามใจบ้าง มีการหักห้ามบังคับกันอย่างรุนแรงด้วยเหตุผลแบบเอาตายเข้าเป็นประกันบ้าง ในบางครั้งจิตยอมจำนน และทำตามคำสั่งที่ต้องด้วยเหตุผลไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนตามใจชอบ ในบางกาลจิตพาลหาเรื่องว่า เราจะทรมานให้เขาตายโดยไม่เกิดประโยชน์และแสดงการต่อสู้ ถ้าเขาชนะเราด้วยพลการก็จำต้องผ่อนไปบ้าง เพราะกำลังสติปัญญายังมีไม่พอ ต้องยอมทนทุกข์เสียใจไปบ้าง และคิดมุมานะผูกอาฆาตไว้แบบนักธรรมว่าคราวนี้เรายอมให้เขาไป แต่คราวหน้าต้องปราบให้อยู่มือ แบบให้เข็ดหลาบด้วย แบบยอมจำนนด้วย

ฝืนกันไปไสกันมา ผลัดกันรุกผลัดกันรับ ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ ไปทำนองนั้นด้วยความเพียรพยายามไม่ลดละ นานไปใจก็ค่อยยอมรับธรรมเข้าสู่ตน โดยการยอมรับเหตุผลไปวันละเล็กละน้อย นานไปความฝ่าฝืนดื้อดึงก็เบาลง เพราะเหตุผลพาให้เป็นไปและหายพยศลดทิฐิมานะความคิดเห็นที่ชั่วลงไปทุกวันคืนเดือนปี ความเคยชินต่อการฝึกฝนอบรม ต่อการสำรวมระวังตนด้วยธรรม ต่อความอดกลั้นขันตี ต่อความพากเพียรและต่อสิ่งเกี่ยวข้องที่เห็นว่าเคยเป็นพิษเป็นภัย ย่อมซึมซาบเข้าสู่จิตใจทุกวันเวลา และนับวันกลายเป็นใจที่มีธรรมและอ่อนโยนนิ่มนวลต่อตนเองและผู้อื่นไปเป็นลำดับ

ใจไม่ชอบก่อกรรมก่อเวรกับผู้ใด ไม่ชอบเบียดเบียน ไม่ชอบเอารัดเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ตลอดสัตว์ที่อยู่ร่วมโลก ทั้งที่เคยเป็นมาในทางไม่ดีจนชินใจไม่นึกว่าจะกลับตัวได้ แต่ใจที่ได้รับกระแสธรรมเข้าสู่ตนโดยสม่ำเสมอด้วยการอบรมฝึกฝน ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดเห็นที่เป็นฝ่ายชั่วมาเป็นฝ่ายดีโดยลำดับ มีความสงบสุขเป็นเพื่อนอยู่ร่วมใจ มีความเมตตาสงสาร มีความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ตลอดสัตว์ทั้งหลายเป็นธรรมคู่ใจ มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ฟุ้งเฟ้อเผลอตัวกับสิ่งที่เคยเผลอและเคยเสียเปรียบมาแล้ว ไม่ชอบทำในสิ่งไม่มีเหตุผลในทางไม่เกิดประโยชน์ ไม่ชอบเพ่งเล็งโทษคนอื่นมากกว่าเพ่งเล็งโทษของตัว ไม่ชอบมองคนอื่นในแง่ร้ายแต่ชอบมองในแง่เหตุผล ทั้งที่เคยชอบเพ่งเล็งในแง่ตรงข้ามเสมอมา ตามนิสัยของคนมีกิเลสที่ชอบเข้าข้างตัวเองเสมอมา แต่ธรรมเป็นมัชฌิมา มีความเป็นกลาง มีความสม่ำเสมอเป็นที่ดำรง

ผู้บำเพ็ญธรรมจนเห็นผลประจักษ์ใจขึ้นโดยลำดับ ย่อมเปลี่ยนแปลงจิตใจให้กลับกลายตัวเองไปตามธรรมวันละเล็กละน้อยเท่าที่ธรรมเข้าสู่ใจเพียงไร จนกลายเป็นผู้มีความรู้ความเห็นตรงตามธรรมคือหลักความจริงไม่เอนเอียง เป็นผู้สม่ำเสมอไม่ลำเอียง

ทั้งต่อตัวและต่อสิ่งภายนอก โดยเห็นเป็นสิ่งเสมอกันตามหลักธรรมชาติ การมองดูตัวด้วยธรรมกับสิ่งเกี่ยวข้องดีชั่วที่พัวพันไม่มีวันลดละ จนกลายเป็นคนไม่มีเวลาลดละความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน กิเลสความลามกโสมมมีมากน้อยภายในใจย่อมทราบได้จากการสังเกตสอดรู้ด้วยสติปัญญาไม่ลดละล่าถอย และถอดถอนขึ้นเป็นระยะๆ แม้ความสำคัญว่า ‘‘ตายแล้วสูญ’’ ที่เป็นความสกปรกโสมมของกิเลสประเภทหนึ่งซึ่งแอบมาตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่ภายในใจ ก็ถูกขับไล่ไสส่งออกจนหายซากไปจากใจ สุดท้ายแทนที่ใจจะสูญสิ้นไปไม่มีเหลือ แต่กลับเป็นฝ่ายกิเลสตัวกล้าหาญอาจเอื้อมกล่าวตู่ว่า ‘‘ตายแล้วสูญ’’ นั้นสูญสิ้นไปจากใจเสียเอง ใจที่เคยถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้สูญสิ้นเลยกลับเป็นใจที่บริสุทธิ์วิมุตติพุทโธขึ้นมาทั้งดวง

พุทโธดวงนี้แลที่ทำพระสิทธัตถะให้เป็นศาสดาสอนธรรมแก่โลก ธรรมที่โลกได้กราบไว้บูชา ฝากเป็นฝากตายตลอดมาจนถึงพวกเรา ก็สถิตอยู่กับพระทัยดวงวิมุตติพุทโธของพระพุทธเจ้านั่นแล พระองค์ทรงอาราธนาออกมาประกาศเป็นธรรมสอนโลก พระสาวกและชาวเราจึงได้สดับตรับฟังและปฏิบัติตาม จนเกิดความรู้ความเห็นไปตามสติปัญญาของตนๆ ตลอดปัจจุบันนี้ ส่วนกิเลสโสมมประเภทหลอกลวงว่าตายแล้วสูญนั้นไม่ปรากฏว่า ได้สำเร็จเป็นความบริสุทธิ์พุทโธขึ้นมาและสั่งสอนโลกให้ได้กราบไหว้บ้างเหมือนใจดวงที่ถูกกล่าวหาว่า ‘‘สูญ’’ แต่กลับหายซากไปแบบสูญสิ้นจากใจดวงสำเร็จเป็นพุทโธ ไม่มีวันกลับมาครองอำนาจหลอกลวงได้อีกแล้ว

สรุปแล้วก็คือสิ่งหลอกลวงนี่แลเป็นสิ่งที่สูญสิ้นไป จิตใจจะสูญสิ้นไปไม่ได้ แม้ยังไม่บริสุทธิ์ก็ต้องท่องเที่ยวไปตามกรรมอันเป็นสิ่งเกี่ยวข้อง ดังที่โลกให้นามว่าเกิดตายนั่นแล ใจมีการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกได้ตามสิ่งที่เข้าไปแทรกซึม ถ้ากิเลสอาสวะเข้าไปแทรกซึม ใจก็เป็นอาการของกิเลสหรือเป็นกิเลสไป ตามแต่กิเลสประเภทนั้นๆ ชอบแสดงอาการอย่างใดใจก็แสดงอาการอย่างนั้น ถ้าธรรมเข้าไปแทรกซึมใจ ใจก็เป็นอาการของธรรมหรือเป็นธรรมขึ้นมา ดังที่ได้อธิบายมาเป็นลำดับเกี่ยวกับใจที่ยังไม่เคยได้รับการอบรม และได้รับการอบรมมาเป็นชั้นๆ ตลอดจนได้รับการอบรมอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว ใจย่อมแสดงความเปลี่ยนแปลงความรู้สึกไปตามธรรมเป็นลำดับจนถึงขั้นตายตัว คือ แก่นใจ แก่นธรรม แก่นคน ยอดใจ ยอดธรรม ยอดคน ถ้าเป็นหญิงก็คือยอดหญิง เป็นชายก็คือยอดชาย เป็นพระก็คือยอดพระ เป็นเณรก็คือยอดเณร ผิดกับยอดใดๆ ในไตรภพ ท่านผู้ประสงค์อยากเป็นยอดคนก็กรุณาสนใจปฏิบัติต่อใจให้ถูกทาง

ผลที่เกิดจากการอบรมฝึกฝนตนด้วยธรรมไม่ลดละความพยายาม ย่อมทำให้คนชั่วกลายเป็นคนดี ใจชั่วกลายเป็นใจดี และทำให้ผู้มีธรรมอยู่แล้วกลายเป็นคนดีขึ้นไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกลายเป็นคนอัศจรรย์ ใจอัศจรรย์ ลือกระฉ่อนทั่วโลกธาตุ ดังพระพุทธ

เจ้าและพระสาวกอรหันต์เป็นตัวอย่าง อย่างน้อยใจมีเหตุผลเพียงอย่างเดียว ภาระที่เกี่ยวข้องกับตัวน้อยมากซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของใจเป็นผู้ดำเนินงาน ย่อมกลายเป็นสิ่งที่มีเหตุผลและสะดวกราบรื่นไปตามเราผู้เป็นเจ้าของ ครอบครัว ผัวเมีย ลูกเต้าเหล่ากอในครอบครัวอยู่ร่วมกันด้วยธรรมคือเหตุผลเป็นเครื่องปกครองเชื่อมโยง ย่อมมีความผาสุกเย็นใจ

สามีก็มีเหตุผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ภริยาก็มีเหตุผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ลูก ๆ ต่างก็มีเหตุผลเป็นสมบัติเครื่องดำเนิน ไม่นำยาพิษคือความอยากแบบน้ำล้นฝั่งมาทำลายกัน ไม่นำความปล่อยตามใจชอบแบบไม่มีฝั่งมีฝาเข้ามาทำลายกัน ครอบครัวผัวเมียพ่อแม่ลูกเต้าเหล่ากอในครัวเรือนนั้น ๆ ย่อมมีความผาสุกเย็นใจ สมกับมีสามีไว้เพื่อความอบอุ่นพูนผลเป็นต้นสกุลในครอบครัว มีภริยาไว้เพื่อความปลอบโยนรบเร้าในคราวมีทุกข์ให้เกิดความผาสุกเย็นใจ มีบุตรธิดาไว้เพื่อระบายคลายทุกข์มีความผาสุกและอบอุ่นในครอบครัว และสมกับทุกคนมิได้มุ่งปรารถนาที่จะหาสามีมาทำลายหัวใจ และสังหารทรัพย์สินที่มีอยู่ให้บอบช้ำและล่มจมไป และหาภริยามาทำโทษโกรธกริ้วหิ้วกระเป๋าสมบัติที่สามีหามาได้วิ่งตามชายชู้เพื่อเป็นหญิงบำเรอ จนสามีไม่มีเงินทองเหลือติดตัวพอได้เป็นค่าเสบียงเลี้ยงลูก ๆ แม้เพียงบาทเดียว ลูกก็มิได้เป็นลูกวอดวายทำลายทรัพย์ของพ่อแม่ให้ล่มจมฉิบหาย

ต่างฝ่ายต่างมีสมบัติคือธรรมในใจ เป็นเครื่องบำรุงส่งเสริมน้ำใจซึ่งกันและกัน ครอบครัวผัวเมียและลูกเต้าเหล่ากอครัวเรือนนั้น ๆ แสนสบายหายกังวลห่วงใย เพราะไม่มีไฟภายในเกิดขึ้นเผาผลาญกัน ต่างคนต่างมีความสุขความสำราญ ปราศจากความรำคาญเครื่องก่อกวนต่าง ๆ ต่างคนต่างประกอบการงานตามหน้าที่ของตน ต่างคนต่างแสวงหารายได้มาค้ำจุนอุดหนุนครอบครัว สมบัติไม่มีทางรั่วไหลเข้าปากแร้งปากกา การจ่ายจ่ายไปน้อยมากเพียงใด ผลที่เกิดจากการจ่ายก็กระจายความสุขไปตลอดครอบครัว เมื่อต่างคนต่างมีธรรมเครื่องดำเนินทางความประพฤติ ไม่ปีนเกลียวไปจากเหตุผลคือความถูกต้อง เรื่องทะเลาะวิวาทกันก็ไม่มี ความอยู่ดีกินดีก็มีทางดำเนินไปโดยสะดวก

ผู้อุตส่าห์อบรมตนด้วยธรรมทางความประพฤติได้เพียงเท่านี้ ก็เห็นเป็นสุขอยัมภทันตา สามีก็ไม่กริ้ว ภริยาก็ไม่โกรธ ต่างไม่แสวงหาโทษมาทับถมโจมตีกันด้วยเรื่องต่าง ๆ นี่คือสวรรค์ในครอบครัวแห่งเมืองมนุษย์เรา ท่านผู้ไม่เคยเห็นสวรรค์วิมานบนสวรรค์ ก็โปรดสนใจปฏิบัติตัวให้ถูกต้องตามคลองธรรมที่เหมาะกับฐานะของตน ท่านจะได้ชมสวรรค์วิมานในครัวเรือนของท่านเอง ที่เต็มไปด้วยเทวบุตรผู้มีใจเป็นธรรมเทวธิดาผู้มีใจเป็นทิพย์ คือ สามีภรรยามีความรักสงวนกันเทิดทูนน้ำใจกัน เห็นอกเห็นใจกันว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าเพชรนิลจินดา มอบความเป็นใหญ่ให้ครองด้วยความภูมิใจ

ตามหน้าที่ของแต่ละฝ่ายจะดำเนินไปตามหน้าที่ที่ชอบธรรมของตน ลูก ๆ ก็บอกนอนสอนง่ายไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน นี่แลคือแดนสวรรค์ในเมืองมนุษย์

แม้จะอยู่ในโลกเดียวกันกับสัตว์ผู้ไม่รู้จักบุญ บาป ดี ชั่วก็แตกต่างกันราวฟ้ากับดิน เพราะมนุษย์เรามีคุณค่าอยู่ที่ความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ที่โลกถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด แม้เทวบุตรเทวธิดาอินทร์พรหมอยู่บนสวรรค์ ก็ต้องกราบไหว้ท่านผู้มีศีลธรรม ดังมีในตำราว่า ชาวเทพฯ เป็นหมื่น ๆ แสน ๆ พากันเหาะลอยลงจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ มากราบพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านในราตรียามดึกสงัด ปราศจากกลิ่นอายมนุษย์ผู้เหม็นสาบไปด้วยความประพฤติที่น่ารังเกียจ ไม่ว่าแต่เทวดาเท่านั้น แม้มนุษย์ผู้มีศีลธรรมยังต้องรังเกียจ เมื่อทราบไว้อย่างนี้แล้ว เราเองจะได้สำนึกตัวว่า ถ้าเกิดเป็นเรากลายเป็นคนที่น่ารังเกียจทางความประพฤติต่อสังคมขึ้นมา ก็เท่ากับเราทำตัวเป็นกองมูตรกองคูถเพื่อสร้างความไม่สบายจมูกแก่เพื่อนมนุษย์ จัดว่าเราทำบาปกรรมหนักต่อหมู่ชน ซึ่งเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง แล้วจะได้ทำความพยายามลดละกรรมประเภทนั้นไม่ทำต่อไป เรื่องชั่วก็ยุติลงเอง ไม่กำเริบ

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สั่งสอนโลกมานาน และรู้สึกจะเป็นศาสนาที่มีเหตุผลและทนต่อการพิสูจน์ในทุกแง่ได้ดี พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศสอนธรรมแก่ปวงชน ทรงแสดงทั้งส่วนวัตถุที่ติดแนบอยู่กับตัวคนและสัตว์ ตลอดสิ่งเกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบ และเป็นส่วนกลางคือทั่วไป ซึ่งเป็นวัตถุที่พอมองเห็นได้ด้วยตา เช่น แสดงว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นต้น และทรงแสดงส่วนนามธรรม ซึ่งมีอยู่กับตัวเช่นเดียวกัน คือเวทนา ความสุข ทุกข์ อุเบกขา สัญญาความจำได้หมายรู้ สังขารความคิดปรุงดีชั่วและกลาง ๆ ที่เกิดอยู่ภายในใจทุก ๆ ขณะ และวิญญาณความรับทราบสิ่งที่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น เหมือนด้านวัตถุ

นอกจากแสดงวัตถุและนามธรรมเหล่านี้โดยละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ยังแสดงนามธรรม อันเป็นตัวการสำคัญซึ่งเป็นที่เกิดและรับรู้สิ่งทั้งหลายไว้อย่างละเอียดอีกด้วย และทรงแสดงด้วยความรู้ความเห็นจริงจากพระทัยที่บริสุทธิ์สุดส่วน ไม่มีการคาดคะเนหรือเดาแฝงอยู่ในพระโอวาทเลยแม้แต่น้อย ผู้เคยได้ยินได้ฟังมานานพอสมควรดังพวกเรา จึงไม่น่าสงสัยและเกิดปัญหาเรื้อรังอยู่ภายในตลอดมา ทั้งผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติตามอย่างใกล้ชิด แต่ก็อดจะนำความสงสัยและเรื่องปลอมแปลงของตน ๆ เข้าไปแทรกธรรมของจริงให้กลายเป็นธรรมปลอมไปไม่ได้ คือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่แฝงธรรมชอบปลอมขึ้นเสมอ ความสำคัญชอบปลอมขึ้นเสมอ ความประพฤติทาง กาย วาจา ใจ ชอบปลอมขึ้นเสมอ ตลอดสิ่งเกี่ยวข้องกับตัวก็เลยกลายเป็นของปลอมแปลงไปตาม ๆ กันจนไม่สิ้นสุด

โดยอาศัยจิตดวงเดียวที่มีความรู้ความเห็นปีนเกลียวกันกับธรรม โดยเจ้าตัวไม่รู้สึกบ้าง โดยรู้อยู่เป็นบางส่วนบ้าง และโดยเป็นความรู้ความเห็นที่ขัดแย้งกับธรรมจริง ๆ บ้าง ดังที่ท่านพระอาจารย์มั่นแสดงไว้ในหนังสือ มุตโตทัยว่า ธรรมของพระอริยเจ้าเมื่อเข้าไปสถิตอยู่ในใจของปุถุชน ย่อมกายเป็นธรรมปลอมไป เป็นต้น ทั้งนี้ท่านแสดงไว้รวม ๆ กัน มิได้แยกประเภทแห่งธรรมและประเภทแห่งบุคคลผู้ทรงธรรมออกเป็นประเภท ๆ พอให้เข้าใจง่ายขึ้น เหมือนเวลาท่านอธิบายให้พระฟัง จึงขอแยกประเภทแห่งธรรมและประเภทแห่งบุคคลบ้างเท่าที่จำได้ หากผิดพลาดก็ขออภัยด้วย

คือท่านว่าปุถุชนจดจำได้ในบทแห่งธรรม ด้วยการศึกษาท่องบ่นหรือได้ยินได้ฟังมาจากที่ต่าง ๆ แต่ยังมิได้สนใจจะปฏิบัติตาม ดังที่เคยเรียกกันว่า ‘‘นั่งกอดคัมภีร์’’ ธรรมเหล่านั้นยังไม่อาจอำนวยประโยชน์อะไรแก่ผู้นั้น แต่ผู้สนใจปฏิบัติตามบ้าง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติได้ก็เป็นสมบัติอันแท้จริงของผู้นั้น ที่ยังไม่สามารถทั้งที่รู้อยู่ก็ยอมให้ผ่านไปก่อนจนกว่าจะสามารถ ผู้นี้ก็มีความจริงแฝงอยู่ในใจบ้างไม่ปลอมไปเสียหมด กับพระอริยะขั้นพระโสดาท่านตั้งอยู่ในภูมิธรรมที่ท่านได้บรรลุแล้ว ธรรมนั้นก็เป็นของจริงสำหรับท่าน ส่วนธรรมที่สูงกว่านั้นแม้ท่านจะรู้ด้วยการศึกษาหรือการได้ยินได้ฟังมา แต่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ ท่านก็ยอมรับว่าธรรมเหล่านั้นยังไม่เป็นของจริงสำหรับท่าน เพียงเป็นของจริงอยู่เฉพาะธรรมเท่านั้น

สรุปแล้วพระโสดายังปลอมในธรรมขั้นสกิทาคา อนาคา และอรหันต์ พระสกิทาคายังปลอมในขั้นอนาคาและอรหันต์ พระอนาคายังปลอมในขั้นพระอรหันต์ ส่วนพระอรหันต์และธรรมของพระอรหันต์เป็นความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงไม่มีอะไรปลอม ใจก็จริง ธรรมก็จริง ใจก็บริสุทธิ์ ธรรมก็บริสุทธิ์ เหมือนอาหารที่ควรแก่การรับประทาน ธาตุขันธ์ก็ควรแก่อาหารทุกประเภท ทั้งสองฝ่ายเข้ากันได้อย่างสนิทไม่มีอะไรขัดแย้งกัน

ที่ท่านแสดงไว้ว่า ธรรมที่บริสุทธิ์สถิตอยู่กับปุถุชนย่อมกลายเป็นของปลอมนั้น ท่านเทียบกับอาหารที่ดีมีคุณค่าควรแก่การรับประทาน แต่อาหารนั้นได้พลัดตกจากภาชนะที่สะอาดลงไปคลุกเคล้ากับสิ่งที่สกปรกทั้งหลาย อาหารจึงกลายเป็นของไม่น่ารับประทานไป แม้จะเรียกว่าอาหารได้กลายเป็นของปลอมไปจากสิ่งที่ควรแก่การรับประทานก็ไม่น่าจะผิด ที่ผิดก็เพียงคำพูดซึ่งนิยมใช้กันหรือไม่เท่านั้น ความจริงก็คืออาหารที่น่าเสียดายได้กลายเป็นของรับประทานไม่ได้นั่นเอง ฉะนั้น ใจจึงมีคุณสมบัติที่ควรแก่ธรรมต่างกัน ดังใจของพระอริยเจ้าขั้นนั้น ๆ กับธรรมขั้นนั้น ๆ ย่อมต่างกันกับใจและธรรมของปุถุชนอยู่มาก

อะไรก็ตามถ้ามีของปลอมเข้าแทรกซึมแล้ว ของจริงทั้งหลายจะเป็นของจริงตามสมมุตินิยมหรือจริงปรมัตถ์ก็ตาม ต้องมีส่วนเสียไปด้วยตามส่วนแห่งการแทรกซึมของสิ่ง

ที่ปลอมมีมากน้อย เช่น ธนบัตรปลอม อาหารปลอม เครื่องใช้สอยต่างๆ ปลอม ลายมือปลอม ตลอดคนปลอม ล้วนเป็นสิ่งที่จะบั่นทอน และทำลายของจริงหรือของดีให้ลดคุณภาพลงและเสียไปโดยลำดับ ยิ่งอะไรๆ ก็กลายเป็นของปลอมไปเสียหมด โลกก็หมดความหมาย สิ่งที่หมดความหมายก็คือสิ่งที่ไร้คุณค่าโดยประการทั้งปวงแล้วนั่นเอง เช่น คนตายเป็นต้น ซึ่งทั้งโลกไม่มีใครปรารถนากัน นอกจากปลาตายและสัตว์อื่นๆ ตายเพื่อเป็นอาหารของมนุษย์เท่านั้น

สัตว์เหล่านั้นมนุษย์ผู้ทำลายและผู้ไม่คิดถึงชีวิตเขา ย่อมถือเป็นของมีค่าจากเลือดเนื้อและชีวิตเขาเพื่อการครองชีพของตน แต่ตัวผู้ถูกฆ่าจะมีความรู้สึกอย่างไร ข้อนี้ใครตอบก็คงไม่ผิด กระทั่งเด็กก็ตอบได้ ส่วนใจเราก็ยังฝืนความจริงไปตามความชอบใจของตนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น ท่านจึงว่าจิตปลอมธรรมปลอมในตัวคน คือปลอมทั้งรู้ๆ เห็นๆ กันอยู่นี่แล ถ้าหากคิดเทียบเคียงทบทวนส่วนย่อยส่วนใหญ่ทั้งภายในภายนอก ทั้งท่านทั้งเราทั้งสัตว์ชนิดต่างๆ ไม่มีประมาณเข้าหากันว่า ต่างมีความรู้สึกเช่นเดียวกันบ้างแล้ว ย่อมจะมีทางรู้สึกตัว สิ่งที่เป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นก็จะบรรเทาลงไป โลกที่อาศัยกันอยู่เป็นจำนวนมากทั้งสัตว์ทั้งมนุษย์ ต่างจะอยู่ด้วยความผาสุก ทั้งยังจะได้เห็นคุณค่าแห่งธรรมที่ท่านผู้บริสุทธิ์และมีเมตตาแก่โลกสั่งสอนไว้ เพื่อสิ่งสำคัญคือใจดวงเดียวในโลกนี้เท่านั้น

ท่านผู้สั่งสอนหมู่ชนคือพระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้ฉลาดพอไม่มีทางตำหนิ ทรงทราบจุดซึ่งเป็นที่สถิตอยู่แห่งความดีและชั่วทั้งมวลคือใจ จึงประกาศสอนธรรมลงที่จุดนี้ เพราะใจเป็นบ่อหรือต้นเหตุแห่งการทำดีทำชั่วทั้งปวง ส่วนกายกับวาจาเป็นเพียงเครื่องมือที่จะคอยทำตามคำสั่งของใจเท่านั้น เมื่อใจคิดและสั่งงานออกมาทางใด ดีหรือชั่ว กายวาจาจำต้องทำตามทุกกรณี ไม่ฝ่าฝืน ดังนั้นใจจึงควรได้รับการฝึกอบรมในทางที่ดีมีศีลธรรมเป็นหลักใจ จะได้เห็นความสุขเย็นใจปรากฏขึ้นกับตัวบ้าง สมกับต่างพยายามเสาะแสวงหาความสุขกันทั่วโลกตลอดมา แต่พอพูดถึงการแสวงหาความสุขจากธรรมแล้ว ไม่ว่าท่านว่าเราใจชักถอยๆ ชอบกล ไม่ค่อยมีมานะบึกบึนเหมือนทางอื่นแม้ไม่ถูกทาง

ทั้งนี้เพราะจิตเคยเดินทางนี้มานาน จึงชอบจะไปตามทางที่เคยเดิน พยายามเท่าไรก็รู้สึกถอยๆ และคอยแต่จะให้เราเผลอพอมีทางออกจนได้ พอเผลอไปนิดเท่านั้นเป็นได้การทันที ทีนี้ตามหาตัวเท่าไรก็ไม่เจอ กว่าจะเจอก็เป็นเวลาเขาไปเที่ยวหาดื่มอารมณ์จนอิ่มแล้ว ที่เหลือเศษเดนเขาเอามาทิ้งให้เราก็คือกองทุกข์ ซึ่งเกิดจากกี่ร้อยกี่พันเรื่องในระยะชั่วกะพริบตาเดียวเท่านั้นที่เขาขโมยไป จิตเป็นสิ่งที่รวดเร็วมากทั้งๆ ที่มีสิ่งเหนือกว่าอยู่ สิ่งที่เหนือเขานั้น โดยมากก็เป็นสิ่งที่ถูกประณามจากท่านผู้มีอำนาจเหนือเขาแล้วได้แก่ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน นอกนั้นไม่ค่อยมีใครจะเห็นว่าเขาไม่ดีและควร

จะขับไล่ไสส่งออกไปจากใจ ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วไม่อยากจะเรียนไปมากอายท่านผู้อ่าน ซึ่งต่างกำลังแสวงหาความดีจากธรรม

บางท่านก็จะเกิดความอิดหนาระอาใจและปลงความสังเวชว่า ไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น แต่เรื่องก็เคยได้เป็นมาแล้วแทบจะตั้งตัวไม่ติด เวลามันหักโหมเราจริงๆ บางครั้งถึงกับจะถลกหนังเชือดเนื้อสดๆ ร้อนๆ ไปกินจนได้ แต่ก็อาศัยความพยายามเสริมกำลังด้วยความพากเพียรไปทีละเล็กละน้อย พอรอดตัวมาได้บ้างเป็นวันๆ จึงพอทราบเรื่องของมันได้พอควร ที่นำเรื่องไม่ดีของตัวมาประจานนี้ก็เพราะทนอายตัวเองคนเดียวไม่ไหว จึงได้นำลงให้ท่านผู้อ่านช่วยตำหนิอย่างหนักๆ บ้าง จะได้เข็ดหลาบและเห็นโทษของตัวต่อไป และเพื่อท่านที่มีความรักสงวนตัว จะได้มีทางเตรียมพร้อมไว้แต่ต้นมือ ไม่นอนใจว่ามันเป็นมิตรชนิดเกลี้ยกล่อมให้หลับสนิทได้ตลอดไป จนพอมีสติเห็นโทษและแบ่งให้มันพอประมาณ ไม่ยอมยกให้หมดทีเดียว

เพราะปกติเราชอบเห็นใจที่ควรแก่ธรรมทุกขั้นความดีทุกประเภท เป็นของไม่สำคัญเท่าความอยาก อันเป็นฝ่ายกิเลสที่ท่วมท้นอยู่ภายใน ซึ่งคอยบงการเพื่อความเดือดร้อนฉิบหายแก่ตนและผู้อื่นอยู่ตลอดเวลานี้ไปเสีย จึงมักจะพบกับความไม่สมหวังเสมอมา การปล่อยใจไปสู่ทางต่ำทรามโดยไม่มีการหักห้ามไว้บ้าง จึงเป็นเหมือนนำของที่สะอาดไปคละเคล้ากับของสกปรกทั้งหลาย ให้กลายเป็นของไม่น่าดูมากขึ้น ผิดกับการนำไปชำระล้างด้วยน้ำที่สะอาดเป็นไหนๆ ใจตามปกติชอบความสะอาดสวยงามและความสงบสุข แต่เจ้าของผู้รับผิดชอบหากชอบพาไปลงหลุมลงบ่อลงตมลงโคลนเสียเรื่อย ไม่มีวันเวลานำขึ้นบนบกและเก็บรักษาไว้ในที่ปลอดภัย คือศีลธรรมบ้างเลย อย่างน้อยพอเป็นกาลเป็นเวลาก็ยังดีกว่าการนำไปปล่อยแช่ไว้....เสียเลยซึ่งเป็นการไม่สมควรสำหรับตัว ซึ่งยังหวังความสุขความเจริญจากใจดวงพร้อมที่จะทรงคุณค่าอย่างมหาศาลอยู่ทุกขณะที่พาไปถูกทาง

ธรรมท่านสอนไว้แทบทุกบททุกบาททุกคัมภีร์ที่เกี่ยวกับใจ ว่าตราบใดที่ใจยังปล่อยตัวไปตามกระแสความอยาก อันเป็นทางเสื่อมโทรมทางสุขภาพและโภคทรัพย์ ไม่มีการหักห้ามต้านทานบ้าง ยังจะไม่เจอความสุขความเจริญดังใจหมายอยู่ตราบนั้น เพราะนั้นมิใช่ทางส่งเสริมตัวในทางดีมีความสุข แต่เป็นทางเหยียบย่ำทำลายตัวเองในทุกประโยคที่คล้อยตาม ผู้ต้องการทราบวิธีการทำลายตนอย่างสุขุมลุ่มลึกของความอยากไม่มีเวลาอิ่มพอในทุกสิ่งที่เป็นอยู่ภายในใจ ก็พอจะทราบได้จากการปล่อยใจปล่อยตัวให้เป็นไปตามกระแสของมัน และพอมีทางปฏิบัติจัดการกับมันได้ ด้วยอุบายวิธีของผู้สังเกตตัวเอง เพื่อการยื้อแย่งแบ่งส่วนจากมันมาเป็นส่วนความดีของตนบ้าง ไม่ปล่อยให้มันเอาไปขยี้ทำลายให้ฉิบหายป่นปี้ไปเสียหมดตลอดวันเวลาหนึ่งๆ ที่ผ่านไป

แต่ควรแน่ใจว่า ไม่ว่าจะเป็นความไม่ดีประเภทใดที่เกิดขึ้นกับตน ธรรมเป็นเครื่องกำจัดปัดเป่าหรือทำลายได้เป็นอย่างดี ถ้านำมาปฏิบัติรักษาตนเท่าที่ควร หรือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ก็ยิ่งมีความอบอุ่นและมั่นคงต่อตัวเองอย่างไม่มีประมาณทั้งปัจจุบันและอนาคต คำว่าธรรมคือสายญาติสายมิตรความสนิทที่ไว้วางใจได้ ไม่ปลิ้นปล้อนหลอกลวงให้ผู้เชื่อถือและปฏิบัติตามขาดทุนและล่มจม ไม่ว่าธรรมขั้นใดล้วนมีความสัตย์ซื่อเที่ยงตรงต่อผู้นับถือไม่มีการฉุดการลาก ไม่ทำให้ลำบากรำคาญใจ ไม่มีการหลอกลวงต้มตุ๋น มีแต่การอุดหนุนค้ำชู เวลาอยู่ก็สบาย เวลาตายก็เป็นสุขตลอดสาย ไม่เลือกที่อยู่และที่ไป

จะอยู่ที่ใด จะไปที่ใด ธรรมเป็นทั้งแว่นดวงใจคอยส่องทาง เป็นทั้งเครื่องป้องกันและเป็นทั้งโอชารสที่ปรากฏอยู่กับใจ จะอยู่จะไปไม่ลำบากทรมาน มีแต่ความสุขความหาจหาญและสำราญบานใจไปตามภพชาติที่ตนอุบัติและอยู่อาศัย สมบัติปัจจัยเครื่องเสวยหากเกิดมีมาเองตามวิบากกรรมดีที่สร้างไว้ ผู้สร้างไว้มากก็มีบุญมากต่างหลากไหลมา เป็นผู้มีวาสนาดีบารมีแก่กล้า เวลาขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้าก็มิได้ขึ้นแบบเสี่ยงได้เสี่ยงเสีย เสี่ยงเป็นเสี่ยงตายและเสี่ยงต่อความฉิบหายล่มจมใด ๆ ไม่เหมือนพวกนักอวกาศที่เอาชีวิตเข้าไปเสี่ยงเวลาขึ้นไปบนพระจันทร์ เสี่ยงต่อการเหยียบย่ำตรวจตราบนผิวพระจันทร์และเสี่ยงลงสู่โลกมนุษย์ ซึ่งถ้าลงผิดช่องแห่งความปลอดภัยก็มีหวังเป็นอวกาศไปตาม ๆ กันทั้งชีวิตร่างกาย ทั้งยานอวกาศทุกชิ้นไม่มีสิ่งใดจะยังเหลือลงมา ให้ชาวโลกมนุษย์แทบทั่วโลกผู้รอคอยชมบารมีอยู่อย่างกระหาย ได้ชมพอเป็นขวัญตาขวัญใจบ้างเลย แต่สิ่งที่ใคร ๆ ไม่คาดฝันและไม่พึงปรารถนากันคือความโศกศัลย์กันแสงอันสุดจะอดกลั้นนั่นแลจะสะเทือนไปทุกมุมโลก อันเป็นความเศร้าโศกเสียใจตามท่านผู้ประสบภัยมหาวินาศเพราะความเอาตนและยานผ่านพ้นความเสี่ยงภัยไปไม่ได้ ทั้งจะกลายเป็นประวัติศาสตร์อันไม่พึงปรารถนาขึ้นมา ให้ทิ่มแทงจิตใจของชาวโลกไปตลอดกาล

แต่ที่เป็นประวัติศาสตร์อันงดงาม นำความปลาบปลื้มชื่นใจมาให้ชาวโลกได้ชมด้วยความรื่นเริงโดยทั่วกัน ก็เพราะความรอบคอบรอบด้านของนักอวกาศเหล่านั้นเอง ดังนั้นความรอบคอบรอบรู้สิ่งทั้งหลายทั้งเรื่องของตนและเรื่องของผู้อื่น ทั้งภายในและภายนอก ทั้งใกล้และไกล ทั้งปัจจุบันและอนาคต จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนากัน ก็ความรอบคอบรอบรู้ในสภาวะทั้งหลายนั้น เป็นความประสงค์ของหลักศาสนาที่สอนไว้ ผู้มีธรรมเหล่านี้ประดับตน ย่อมไม่ผิดพลาดต่อตนและสิ่งเกี่ยวข้องทั้งภายในภายนอก ทั้งไกลและใกล้ ไม่เป็นผู้ตกอยู่ในความเสี่ยงภัยเสี่ยงเวร แต่เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมบทว่า สุคโต อยู่ก็ดีมีความสุขเย็นใจ ไปก็ไม่มีทุกข์คอยกลุ้มรุมให้เกิดความกลัดกลุ้มทรมาน

ท่านผู้บำเพ็ญตนตามหลักธรรมจนได้รับความสุขเป็นที่พึงพอใจ ก็คือท่านผู้เป็นต้นเหตุของพระพุทธศาสนา ได้แก่พระพุทธเจ้า พระองค์วัดผลจากพระทัยที่ได้รับจากพระธรรมในหลักธรรมชาติว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามสุดส่วนแล้ว ก็ทรงนำออกประกาศสั่งสอน หมู่ชนที่ได้รับรสพระสัทธรรมของจริงจากพระองค์จนเกิดความเชื่อเลื่อมใสและเห็นผลขึ้นมาต่อหน้าต่อตาเป็นขั้นๆ จนถึงขั้นสุดยอด สามารถกำจัดความมืดบอดออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง กลายเป็นองค์พยานของพระศาสดาขึ้นมาก็มีเป็นลำดับ ธรรมที่ประกาศสอนจึงกลายเป็นเนติแบบฉบับสืบๆ มา โลกได้นับถือเป็นสรณะคือหลักยึดของกายวาจาใจตลอดมา โดยคำว่า **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** ดังนี้ ทั่วแดนแห่งพุทธบริษัทผู้นับถือพุทธธรรม ท่านผู้นับถือคุณธรรมทั้งนี้ โปรดพยายามบริกรรมภาวนาจนคุณธรรมทั้งสามรัตนะนี้เข้าถึงใจสักครั้งหนึ่งเท่านั้นก่อน ท่านจะได้เห็นความอัศจรรย์ของคุณธรรมเหล่านี้สถิตอยู่ที่ใจท่านเอง ต่อไปใจท่านกับคุณธรรมนี้จะไม่อยู่ห่างจากกัน

ใจผู้สงบเย็นอยู่ที่ไหน จะทราบว่าคุณธรรมอยู่ในที่แห่งเดียวกันนั้น จนสามารถทำใจกับคุณธรรมนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ที่ใดไปที่ใดจะปรากฏในใจว่า ท่านได้ไปและอยู่ด้วยคุณธรรมนั้นตลอดเวลาอกาลิโก ข้อนี้ถ้าพูดตามความจริง เราถือเป็นความเหมาะสมแล้ว ก็อยากจะเรียนว่าผู้ปฏิบัติจิตตภาวนาทั้งหลาย ทั้งนักบวชและฆราวาส หญิงชาย ย่อมได้ดื่มรสแห่งธรรมจากการทำจริงของตน อย่างน้อยก็มีความสงบเย็นใจในเวลาทำ มากกว่านั้นก็มีรากฐานแห่งความสงบประจำใจ ตัดเครื่องกังวลใจได้ และยิ่งปฏิบัติได้สูงขึ้นไปตามลำดับแห่งธรรม ความสงบสุขก็ยิ่งละเอียด

ทั้งฝึกซ้อมทางสมาธิความสงบ ทั้งฝึกหัดคิดอ่านทางปัญญา ไตร่ตรองดูความเป็นอยู่ของชีวิตธาตุขันธ์กำลังวังชา และความแปรสภาพของสิ่งต่างๆ ในร่างกาย และพิจารณากระจายออกไปหาสิ่งภายนอก แล้วย้อนพิจารณาประสานเข้ามาหาสิ่งภายในที่มีอยู่กับตน จนเป็นที่เข้าใจในความจริงที่แสดงอยู่ทุกขณะตามหน้าที่ของเขาแต่ละสิ่ง ใจย่อมทรงตัวได้ด้วยความสงบสุขที่ไม่มีอะไรเหมือน ความสว่างแพรวพราวที่เรียกว่ากระแสของปัญญา ก็เริ่มปรากฏขึ้นกับใจดวงคอยสอดส่องตรวจตราเรื่องของตนอยู่เสมอ จนกลายเป็นใจที่ทั้งสงบเยือกเย็น ทั้งฉลาดทันกิริยาที่แสดงออกดีชั่วของตัว

คำว่าพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่เคยน้อมเข้ามาสู่ใจเพื่อเป็นเครื่องระลึก ก็ค่อยๆ ใกล้ต่อความเป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ อันแท้จริงประจักษ์ขึ้นมาที่ใจ และใกล้เข้ามาจนใจกับรัตนะทั้งสามกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีกาลสถานที่ตลอดเรื่องทั้งมวลเข้ามาเกี่ยวข้อง มีแต่ธรรมล้วนๆ ภายในใจ คำว่ากาลนั้นจิตเศร้าหมอง เวลานี้จิตผ่องใส อยู่สถานที่นั้นจิตเป็นอย่างนั้น มาอยู่สถานที่นี้จิตเป็นอย่างนี้ เวลานั้นมีอารมณ์ดีชั่วมากวนใจ เวลานี้ไม่มี เหล่านี้จะไม่มีมายุ่งกับจิตดวงเป็นธรรมล้วนๆ อีกต่อไป จึงสมนามว่า จิต

เป็นอกาลิโก ท่านแสดงไว้ในธรรมคุณว่าอกาลิโกนั้นเป็นได้ทั้งฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ฝ่ายเหตุเราบำเพ็ญเมื่อไรก็เป็นธรรมอยู่อย่างนั้นมิได้เป็นอื่น ฝ่ายผลเมื่อปรากฏกับใจโดยสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอกาลิกธรรมประจำใจอยู่อย่างนั้น ไม่มีอะไรเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้อีก ไม่เหมือนจิตสามัญชนหรือจิตพระอริยเจ้าขั้นเสขบุคคล เพราะจิตขั้นนั้นเป็นธรรมแท่งเดียวที่เรียกว่าอกาลิกจิต อกาลิกธรรมเป็นอเสขจิต อเสขบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษาหาความรู้ความฉลาดมาแก้หรือถอดถอนกิเลสชนิดใด ๆ อีกแล้ว เพราะไม่มีกิเลสอยู่ในใจดังที่เคยเป็นมา

จิตที่เสร็จกิจไม่ต้องบำเพ็ญเพื่ออะไรต่อไปอีกก็คือ อเสขจิตที่หล่อหลอมตัวจนเป็นธรรมแท่งเดียวแล้วนั่นแล คำว่าเสร็จกิจแม้แต่ทางโลกยังถือเป็นความเบาใจ เช่น ทำงานต่าง ๆ เสร็จ เป็นต้น ย่อมถือเป็นความสบายหายห่วงไประยะหนึ่ง คำว่าเสร็จธุระของจิตยิ่งเป็นการทำงานเสร็จอย่างประเสริฐเลิศโลก ไม่มีความเสร็จสิ้นใด ๆ จะเสมอเหมือน พูดมาถึงตอนนี้อดคิดถึงพวกเราผู้มีกิเลสประเภทไม่อยากเสร็จสิ้นไม่ได้ นอกจากจะพยายามหามาเพิ่มขึ้นเรื่อย บ่นเรื่อยจากผลที่หามาเพิ่มแล้วเท่านั้น ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วต้องลือนามทางความขยันหามาเพิ่ม เพิ่มจนจะยกไม่ไหวไปไม่รอดในบางคราว ถ้าหนักมาก ๆ เข้าก็บ่นว่าทุกข์เสียพักหนึ่ง เสร็จแล้วก็หามาเพิ่มอีกทำนองนั้น

ขณะที่เขียนก็นึกละอายตัวเองอยู่เหมือนกัน แต่ก็ยังดื้อเขียนเพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นกิเลสของพระเสียบ้างว่ามิใช่จะดีไปเสียทุกอย่าง ดังนั้นคำว่าหนักจึงถือเป็นเรื่องของภาระแต่ละอย่าง การปล่อยวางภาระโลกถือกันว่าสบาย ส่วนการปล่อยภาระทางจิตแม้จะไม่เข้าใจและถือว่าสบาย แต่ก็เป็นความแสนสบายไปตามธรรมชาติของใจที่เป็นอิสระอย่างเต็มภูมิ ผู้เช่นนี้แลคือผู้ไม่มีกาลเวลาจะมาแยกใจจากธรรม และธรรมไม่แยกจากใจ

ผู้หมดความวิตกกังวลในภาระและความเป็นอยู่และความสลายไปแห่งขันธ์ เห็นความเป็นอยู่และความสลายไปน้ำหนักเสมอกัน เพราะจิตหมดความเกี่ยวข้องกังวล นอกจากจะคิดเพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่นเท่านั้น ความเป็นอยู่กี่เวลาพอจะมีน้ำหนักขึ้นกว่าความสลายไป ดังพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เป็นต้น นอกนั้นท่านไม่มีปัญหาในตัวเอง ไม่วิตกว่าตนจะไปเป็นสัตว์หรือเป็นมนุษย์ ตนจะไปตกนรกขึ้นสวรรค์นิพพาน ไม่วิตกกับโลกไหน ๆ และกาลใด ๆ ว่าตนจะไปเกี่ยวข้อง ไม่วิตกว่าพระพุทธเจ้าและสาวกนิพพานไปก่อนแล้ว เมื่อไรเราถึงจะได้ตามเสด็จ วัน เดือน ปี สถานที่ และกาลใดถึงจะเป็นเรื่องของเรา ไม่วิตกว่าพระพุทธเจ้าอันแท้จริงทั้งหลายนั้นมีพระรูปลักษณะสูง ต่ำ ดำ ขาว ประการใดบ้าง ท่านนิพพาน ณ ที่ใด ที่นั้นเป็นลักษณะเช่นไร วัน เดือน ปี อันเป็นเวลาท่านนิพพานนั้นเป็นฤกษ์งามยามดีอากาศปลอดโปร่งประการใดบ้าง แต่ท่าน

แน่วในธรรมที่ประจำใจท่านว่า ‘‘ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต’’ นี่แลเป็นหลักประกันความสงสัยของท่าน แต่ความเคารพในพระกายอันเป็นเรือนร่างของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และสิ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามีกาลสถานที่เป็นต้นนั้น ท่านเคารพอย่างถึงใจมิได้ประมาททั้งด้านสมมุติและวิมุตติของพระองค์ทั้งหลาย

นับแต่เริ่มเขียนมาก็เป็นเวลาหลายเดือน แต่ตอนที่ผ่านมานี้ได้เผ่นผยองเกินภูมิไปบ้าง หวังว่าท่านผู้อ่านคงให้อภัยพระป่าซึ่งไม่ค่อยสันทัดจัดเจนในสังคมและความนิยมในเนื้อหาของธรรมเท่าที่ควร พอคว้าได้ก็นำมาลงไปตามนิสัย และคิดว่ายังอาจจะมีอยู่พอนำมาแทรกให้ท่านผู้อ่านรำคาญและขัดจังหวะไปเรื่อย ๆ เรื่องผยองพองตัวเกินภูมิทำนองนี้เกิดจากฤทธิ์ป่าที่ทำให้โดดกิ่งนั้นกิ่งนี้อยู่เรื่อย ๆ ทั้งนี้ความมุ่งหมายก็หวังให้ท่านผู้สนใจในธรรมหลายขั้นได้อ่านหลายรสหลายชาติ อาจจะเหมาะกับวัยวุฒิคุณวุฒิที่มีต่างกันตลอดความรู้สึกในแง่ธรรมขั้นต่าง ๆ อาจจะเกิดประโยชน์แก่บางท่าน จึงได้เขียนลงไว้ทั้งที่ไม่ค่อยสะดวกใจนัก ความจริงการปฏิบัติธรรมด้วยความตั้งใจผลควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะทางอำนวยผลของธรรมทุกขั้นก็คือการปฏิบัติบำเพ็ญ

ไม่ว่าจะบำเพ็ญในทางใด ทางทาน ทางศีล ทางภาวนา หรือความประพฤติดีอย่างอื่น ๆ ล้วนเป็นทางอำนวยผลให้ผู้เป็นเจ้าของได้รับเป็นที่พึงพอใจด้วยกัน ฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของศาสนาจึงทรงสั่งสอนเน้นหนักลงที่การทำ คือสั่งก็สั่งให้ละชั่วทำดี สอนก็สอนให้ละชั่วทำดี ที่เรียกว่าทำเป็นหลักใหญ่ อันมีเจ้าของคือกายวาจาใจเป็นต้นเหตุแห่งดีชั่วทั้งหลาย เพราะสิ่งสำเร็จรูปขึ้นมาให้เราได้อาศัยทุกอย่าง ล้วนเป็นขึ้นจากการทำมิได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ เช่น สถานที่บ้านเรือน อาหารเครื่องบำรุงชีวิตให้เป็นอยู่ตลอดเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้สอยอื่น ๆ ล้วนมีการทำเป็นหลักประกัน แม้เราจะมิได้ทำขึ้นเองแต่ก็มีผู้ใดผู้หนึ่งทำขึ้นอยู่นั่นเอง เช่น บิดามารดาเป็นต้น

การก่อร่างสร้างรูปสร้างนามขึ้นมา เป็นรูปเป็นกายชายหญิงตลอดสัตว์ชนิดต่าง ๆ ย่อมเป็นขึ้นมาในขอบเขตของการสร้างตัวที่เรียกว่าทำของแต่ละราย โดยไม่ขึ้นอยู่กับคำว่า ‘‘ตายด้าน’’ โดยปราศจากเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอุดหนุน แต่เป็นสิ่งวิวัฒนาตัวขึ้นด้วยเหตุปัจจัยที่มีอยู่กับตัวเอง เหล่านี้เป็นเครื่องส่อแสดงถึงความต้องการเป็นคนดีมีความสุขเป็นเรือนอาศัย จำต้องสร้างตัวสร้างใจให้เป็นไปตามแบบแปลนแผนผัง สิ่งสำเร็จรูปขึ้นมาจะเป็นไปตามแปลนคือความมุ่งหมาย ไม่ปล่อยให้ความอยากวาดภาพเอาเอง แต่แล้วพาทำนอกแปลนคือนอกลู่นอกทาง ซึ่งถ้าเป็นบ้านเรือนก็เป็นบ้านเรือนนอกแปลน เป็นความสุขความทุกข์ก็เป็นประเภทนอกแปลน คือสุขประเภทก่อทุกข์ขึ้นในลำดับ ทุกข์ก็เป็นประเภทหนุนทุกข์ให้เจริญขึ้นเป็นลำดับ ทำนองเข้าไปนอนหลับเพลินอยู่ในถ้ำเสือ และเอาตัวเข้าไปเป็นอาหารเสือซึ่งไร้ความมุ่งหมายทั้งสองวิธี

การทำความดีใส่ตัวเป็นสิ่งทำยากมาแต่กาลไหน ๆ มิใช่จะมายากเฉพาะวันนี้ และยากเฉพาะเราคนเดียว แต่ทำยากมาทุกยุคทุกสมัยและยากมาด้วยกันทุกคน ยากแทบทุกกรณีที่เห็นว่าเป็นกิจที่ดีมีประโยชน์ แต่จะยากหรือง่ายเพียงไรในกรณีเช่นไรก็ตามต้องขึ้นอยู่กับใจผู้สมัครรักชอบเป็นสำคัญ ถ้าใจรักชอบในทางใด ทางนั้นจะดีหรือชั่ว ยากหรือง่ายประการใด ก็อยู่ในวิสัยแห่งความพอใจที่จะทำ แม้จะเป็นของยากก็ย่อมกลายเป็นของง่ายและสะดวกไปได้อย่างไม่มีปัญหา ในข้อนี้เพื่อเป็นการเตือนตนที่เข้าใจว่ามีความยุ่งยากลำบาก และฝืนใจยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลายพอมีช่องเดินได้ไม่ปิดทางตัวเอง คือลองคิดถึงพระธุระหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่ทรงฝืน เริ่มแรกที่จะเสด็จออกทรงผนวช บวชเป็นนักพรต ซึ่งปรากฏเป็นกิจที่ยากลำบากและฝืนใจไม่มีใครกล้าทำกันในครั้งนั้น เพราะเป็นการสละทุกสิ่งทุกอย่างบรรดาที่โลกมีความรักหวงแหนกัน

คือลูกก็เป็นที่รัก ภรรยาก็เป็นที่รัก สมบัติเงินทองมากน้อยก็เป็นที่รัก เพื่อนฝูงบริษัทบริวารก็เป็นที่รักสงวนทั้งสิ้น เกียรติยศชื่อเสียงก็เป็นที่รักของหัวใจคนที่มีกิเลสซึ่งถือว่าเป็นความสุขและมีเกียรติ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาและจิตใจ แต่พระองค์ทรงตัดพระทัยจากความรักในสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลเหล่านั้น อย่างฝืนพระทัยแทบสลบไสลอยู่แล้วแต่ขณะที่จะเสด็จออก เพราะการจากพระราชวังของกษัตริย์ทั้งองค์ การจากลูกรักที่เป็นพระโอรสของกษัตริย์ทั้งองค์ การจากเมียที่แสนรักอันเป็นพระชายาของกษัตริย์ทั้งองค์ และการจากพระตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ทั้งพระองค์ออกไปเป็นมนุษย์อนาถาหมดคุณค่าภายในตัวที่ยังไม่ตาย

เพียงสามสี่ตำแหน่งเท่านี้ ถ้าเป็นอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ แล้วใครบ้างจะกล้าตัดได้อย่างได้ก็คงจะออกไปสลบและนอนสิ้นลมหายใจตาย อยู่ข้างพระตำหนักบริเวณพระราชวังนั่นเอง เพราะความรักความเป็นห่วงมหาศาลสุดที่จะอดกลั้นทนทานชีวิตไว้ได้ คงมิได้มีลมหายใจสืบต่อกันไปถึงแม่น้ำเนรัญชรา อันเป็นสถานที่ทรงผนวชเหมือนพระองค์ท่านแน่ ๆ แต่ทรงสละปล่อยวางโดยสิ้นเชิงทั้งที่มีพระทัยครองพระชนม์ชีพอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป

ม้าที่เป็นพระพาหนะตามส่งเสด็จออกทรงผนวช ซึ่งเป็นเพียงสัตว์เดียรัจฉานตัวหนึ่งเท่านั้น ยังมีความรักในเจ้าของมากและอดกลั้นในความอาลัยรักในเจ้าของไม่ได้ต้องทอดอาลัยในชีวิตตาย ในขณะที่ก้าวผ่านคลองพระจักษุเจ้าของออกมาไม่กี่ก้าวเลย ความรักความอาลัยในเจ้าของมีมากกว่าความอาลัยในชีวิตของตัว ถึงกับต้องยอมพลีชีพอยู่ในสถานที่ที่ทรงผนวช ไม่ยอมกลับคืนสู่พระราชฐานบ้านเรือน นับว่าเป็นม้าตัวอย่างที่มีความรักภักดีต่อเจ้าของมากมาย ถึงกับมีประวัติเป็นคู่เคียงของพระพุทธเจ้ามาในพุทธประวัติ ไม่มีท่านผู้ใดกล้าตัดออก เพราะเป็นเรื่องเพิ่มความสำคัญของพระพุทธประวัติ

และเป็นความสำคัญของม้ากัณฐกะ ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีความจงรักภักดีต่อพระพุทธองค์อย่างมาก

เมื่อทรงตัดความอาลัยอาวรณ์นั้นขั้นโลกธาตุหวั่นไหว ประหนึ่งพระหฤทัยจะขาดกระเด็นออกมาในขณะนั้นได้แล้วโดยการเสด็จออกทรงผนวช แม้ขณะที่ทรงบำเพ็ญอยู่ในป่าพระองค์เดียวนั้น ก็มิได้ประทับอยู่สบายในพระอิริยาบถต่างๆ แต่ทรงรบรันกลั้นพระทัยกับความอาลัยรัก ซึ่งเป็นอารมณ์ในอดีตผสมกับอารมณ์ปัจจุบันอันเป็นอารมณ์ประเภทเดียวกัน อย่างเผลอพระองค์ไม่ได้ ระหว่างความรักความอาลัยและความห่วงใยในพระโอรส พระชายา กษัตริย์ สมบัติบริวาร กับความมุ่งหวังเป็นพระพุทธเจ้าต้องแย่งบัลลังก์กันไม่มีวันมีคืน ยืน เดิน นั่ง นอน และพระอาการแสดงออกใดๆ พอเป็นที่สะดวกพระกายสบายพระทัยบ้างเลย แต่ล้วนเป็นพระอาการที่อยู่ในสนามรบ ซึ่งเต็มไปด้วยความคิดห่วงใย และความไตร่ตรองเพื่อความหลุดพ้นจากสิ่งพัวพันในพระทัยอย่างไม่มีวันเวลาลดหย่อนผ่อนคลายบ้างเลย

ที่ประทับอยู่อาศัยหลับนอนในขณะนั้น ถ้าเทียบกับปราสาทของกษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์แล้วก็เท่ากับโลงผีดิบ อาหารก็เทียบกับอาหารสัตว์นรก เพราะทรงได้รับจากการขอทานของชาวบ้าน ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีศาสนาพอคนจะรู้เรื่องการให้ทาน สิ่งที่ได้มาเสวยจึงเป็นเหมือนอาหารของสัตว์นรกเราดีๆ นี่เอง ทุกสิ่งที่เป็นเครื่องทรงอาศัยไม่มีอะไรเหมือนเครื่องทรงของกษัตริย์ในพระราชวังแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ถ้าจะให้เป็นความสะดวกแบบทางโลกแล้ว พระองค์จะทรงได้รับมาจากอะไรที่ไหนอย่างไร ก็คือผู้ตกนรกทั้งเป็นเราดีๆ นี่เอง ที่ทรงมีความทุกข์ทรมานอยู่ในลักษณะนั้น นับแต่เริ่มเสด็จออกจนถึงวันตรัสรู้ก็เป็นเวลา ๖ ปี ขนาดเป็นพระมหากษัตริย์ที่เลื่องลือระบือทั่วพระราชอาณาจักรที่ทรงปกครอง ต้องฝืนพระทัยเสด็จออกออกปราสาทซึ่งเทียบกับแดนสวรรค์ หันพระพักตร์เข้าสู่ป่าอันเป็นเหมือนแดนนรก ตกอยู่ในมหันตทุกข์ถึง ๖ ปี จะไม่ทรงมีความทุกข์ความลำบากและฝืนพระทัยแล้ว จะเห็นว่าใครเป็นผู้มีความสามารถเผชิญกับทุกข์ความทรมานทางกายและฝืนทุกข์ความทรมานทางใจยิ่งกว่าพระพุทธองค์บ้าง

เท่าที่พบมาในวงพระศาสนายังไม่เคยปรากฏว่า มีท่านผู้ใดสามารถฝ่าฝืนความทุกข์ทรมานทางกายและทางใจได้เหมือนพระองค์เลย อย่างมากก็พอมองเห็นร่องรอยที่ทรงเหยียบย่ำกรำทุกข์ในเวลาทรงบำเพ็ญบ้าง พอเป็นเครื่องหมายว่าเป็นลูกศิษย์มีครูสอนและทรงพาดำเนิน ก็ยังนับว่ามีบุญมากอยู่แล้ว ใครจะเก่งกว่าครูคือศาสดายังมองไม่เห็น นับแต่ครั้งโน้นมาถึงบัดนี้ จึงควรกราบไหว้พระองค์ผู้ทรงเป็นตัวอย่างแก่สัตว์โลกอย่างถึงใจ แม้จะยังไม่สามารถในสิ่งที่ควรแก่ฐานะของตน ก็พอเป็นอุปนิสัยปัจจัยสืบเนื่องในอนาคต ไม่ขาดทุนสูญดอกไปเสียทีเดียว นี่แลการทำความดีเพื่อเป็นหลักยึดแก่

ตัวเอง ไม่ว่าสมัยใด ท่านผู้ใดและกรณีใด เคยเป็นกิจที่ยากลำบากทุกประโยคที่ทำอย่างนี้เอง

ทางเดินเพื่อความดีก็มีทางเดียวเท่านี้ คือจะยากหรือง่ายหวังพึ่งตัวเองเพื่อเป็นหลักยึดที่มั่นคง ก็จำต้องฝืนกิเลสความผลักดันลงทางต่ำของตน ไม่มีทางปลีกแวะเป็นอย่างอื่นโดยไม่ฝืน อีกประการหนึ่ง พวกเรายังเป็นช้างเท้าหลังคอยดำเนินตามเสด็จพระพุทธเจ้า ที่ทรงอุตส่าห์บุกเบิกหนทางโลกันตะที่มืดแปดด้าน พอมีช่องร่องรอยลูบคลำไปได้ ถึงจะลำบากก็มีทางให้เดิน มิได้เป็นแบบปิดตันเหมือนพระองค์ผู้ดำเนินไปก่อน ทางก็มี เท้าก็มี กำลังก็มี สติปัญญาก็มี เหมือนมนุษย์ในครั้งโน้น ไม่มีอะไรบกพร่องพอคนสมัยนี้กับคนสมัยนั้นและศาสนาพุทธองค์เดียวกัน ในสมัยนี้กับสมัยโน้นจะเข้ากันไม่ได้เมื่อทุกอย่างก็มีสมบูรณ์ หากไม่ยอมเดิน แต่ต้องการถึงที่มุ่งหมายอย่างนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้แต่ไหนแต่ไรมา และขัดกับหลักศาสนาที่มีเหตุผล นอกจากนั้นยังขัดต่อความมุ่งหมายและเป็นอุปสรรคแก่ตนไปตลอดกาลอีกด้วย

ความหวังของคนเรามีอยู่มากที่สิงอยู่ภายในอย่างลึกลับ จนไม่สามารถนำมาแสดงให้ทั่วถึงได้ คือความสุขความสมหวังเป็นต้นเหตุ จะเกิดในภพใดชาติใดความหวังย่อมออกหน้าเสมอไม่เคยล้าหลัง คือขอให้เกิดในภพชาติที่สมหวังดังใจหมาย สิ่งใดที่มาเกี่ยวข้องกับตน สิ่งนั้นขอให้อยู่ในข่ายแห่งความหวัง สิ่งใดที่เป็นของดีสิ่งนั้นขอให้เป็นสมบัติของตนมากกว่าจะเป็นสมบัติของคนอื่น สุขใดที่เป็นสุขล้ำเลิศประเสริฐสุดในโลกสุขนั้นจงเป็นสุขในห้วงแห่งความหวังของตนอย่าได้ผ่านไป สมบัติในไตรภพแม้กองเท่าโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ ขอให้ตนได้เป็นเจ้าของก่อนใครๆ อำนาจราชศักดิ์อันยิ่งใหญ่ในไตรภพ ขอให้ตนได้เข้ายึดครองเป็นส่วนใหญ่แต่ผู้เดียว

ความขัดสนจนทรัพย์อับสติปัญญาจงผ่านไป แต่ความเฉลียวฉลาดปราดเปรื่องเลื่องลือระบือทั่วขอบเขตจักรวาลจะบันดาลผ่านเข้ามาเป็นของตน เกิดในภพใดชาติใดขอให้มีฤทธิ์เดชกล้าสามารถอาจบันดาลได้ดังใจ ในทุกที่ทุกสถานตลอดกาลทุกเมื่อ อย่าได้เบื่อได้เมาเศร้าโศกด้วยน้ำตา ขอให้เต็มไปด้วยความรื่นเริงหรรษาที่ไหลมาเทมาความทุกข์อย่าได้พบ ความสยดสยองอย่าได้เห็น ความมีเคราะห์มีเข็ญอย่าได้ประสบหลับตื่นลืมตาขอให้ประจวบสิ่งที่เจริญหูเจริญตา อันเป็นที่ไหลมาแห่งความสุขที่พึงปรารถนา ขอให้มีวาสนาบารมีแก่กล้าสามารถฆ่ากิเลสตาย คลายกิเลสหลุด ถึงวิมุตติพระนิพพานในอนาคตกาลเบื้องหน้าอันใกล้ อย่าได้พลาดหวังเถิด

เหล่านี้ล้วนเป็นความปรารถนาของมนุษย์เราซึ่งอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ รู้สึกว่าพิสดารกว่าสัตว์ชนิดใดๆ ในโลก แต่การกระทำบำเพ็ญไม่เป็นไปตามร่องรอย ผู้ผิดหวังก็คือผู้ปรารถนานั่นเอง เพื่อความมั่นใจควรท่องปรารถนาไปด้วยบำเพ็ญตนด้วยความ

อุตส่าห์พยายามไม่ลดละปีนเกลียวกับความปรารถนาด้วย ผลที่พึงหวังทั้งมวลจะเป็นของผู้มีความเพียรตามความปรารถนาแต่ผู้เดียว ไม่มีใครมายื้อแย่งแบ่งส่วนไปได้ นี่คือหลักประกันให้เกิดความสำเร็จผลดังใจหมาย ไม่เสื่อมคลายสลายตัวไปเป็นอื่นแน่นอน ท่านที่ประสบความประเสริฐเลิศโลกทั้งมวล ล้วนแต่บำเพ็ญตามธรรมเหล่านี้ทั้งนั้น จึงควรมั่นใจกับวิธีนี้และตั้งหน้าบำเพ็ญตนเพื่อเป็นคนดียิ่ง ๆ ขึ้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ต้นเหตุที่ดีจะผลิตผลกำไรเป็นทวีคูณ ยิ่งกว่าดอกเบี้ยในธนาคารโลกเป็นไหน ๆ โปรดมอบความไว้วางใจไว้กับธรรมบทว่า **วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ** นี้ ซึ่งแปลว่า คนล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร คือเพียรในทางที่ดีที่ชอบ เพียรประกอบประพฤติตนในธรรมบทนี้อยู่เสมอจนเกิดความชินในใจ เพียรอย่างมีเหตุผล อย่าเพียรแบบด้นเดา จะทำจะพูดจะคิดอะไรให้มีการทดสอบแนบไปด้วย อย่าปล่อยให้การคิดการพูดการทำเป็นไปโดยลำพังตนเอง จะพาเราเข้ารกเข้าพงหาทางออกไม่ได้ กลายเป็นคนหลงป่าหลงดงไปเสียทั้งที่อยู่ในบ้านในเมืองในกิจการในชุมนุมชน

เป็นเด็กหญิงเด็กชายก็เพียรพยายามปรับตัวให้เป็นเด็กดี เชื่อฟังคำว่ากล่าวสั่งสอนของพ่อแม่ผู้ปกครองทั้งทางบ้านและทางโรงเรียน ไม่เถลไถลเร่ร่อนบ่อนทำลายตนและทรัพย์สิน ถ้านิสัยได้เสียไปแล้วแก้ยาก คนเราไม่เหมือนสัตว์โลกถือกัน ดีก็ถือกัน ชั่วก็ถือกัน แม้เรื่องผ่านไปแล้วโลกยังถือกันว่าไม่ดีอยู่นั่นเอง เหมือนคนมีบาดแผลแต่ได้หายไปแล้ว รอยแผลเป็นยังทำให้สะดุดตาสะดุดใจแก่ตัวและผู้อื่นอยู่ ไม่มีวันหายได้อย่างง่าย ๆ เมื่ออยู่ในฐานะวัยและกาลที่ยังรู้สึกผิดชอบชั่วดีได้อยู่ จึงควรระวังตัวไว้แต่ต้นมือที่เรียกว่ากันดีกว่าแก้ และดีกว่าที่คิดว่าแม้ทำชั่วแล้วกลับตัวทีหลังก็ยังได้ นั่นเป็นความคิดผิด จะทำให้หลวมตัว ทำนองว่าตายแล้วเกิดมาทีหลังกลับตัวก็ยังได้ โดยลืมคิดว่าการตายและการเกิดใหม่ไม่ใช่เรื่องตุ๊กตาพอจะปั้นเอาใหม่ได้ตามใจเมื่อแตกแล้ว

คนเราถ้าไม่รีบกลับตัวเสียแต่เวลาที่รู้สึกว่าทำผิด ก็ยากที่จะมีอะไรมาบันดาลให้ความผิดนั้น ๆ หลุดไปเอง โดยไม่พยายามหาทางแก้ไข ยิ่งปัจจุบันนี้เป็นสมัยที่เราทุกท่านมิได้นอนใจที่จะเผชิญเหตุการณ์ซึ่งเป็นไปอยู่และคิดว่านับวันวุ่นวายขึ้นเป็นลำดับ มีอยู่ทุกถิ่นทุกสถาน ทุกบ้านทุกเมือง และแทบทุกครัวเรือน ต่างก็คงอดกระทบประสาทางใดทางหนึ่งไปไม่ได้ เพราะสิ่งที่จะให้กระทบมีอยู่ทั่วไป จำต้องพยายามรวบรวมความรู้วิชาที่ศึกษามาและความรู้ความฉลาดที่มีอยู่มาใช้เพื่อยับยั้งต้านทาน และเพื่อบุกเบิกทางแห่งความสวัสดีปลอดภัยให้แก่ตนและลูกหลานสือต่อไปพอเป็นที่น่าดูน่าชม สมกับเมืองไทยเราเป็นเมืองทองและเมืองแดนพระพุทธศาสนา อันเป็นสถาบันใหญ่ที่สมบูรณ์ด้วยขนบธรรมเนียมและศีลธรรมอันดีงามทุกขั้น ไม่แพ้ใครแต่ไหนแต่ไรมา มิหนำชาวต่างประเทศที่เจริญเต็มที่แล้วทางด้านวัตถุและวิชาการ ยังอุตส่าห์ดั้นด้นเข้ามาเลื่อมใส

และนับถือพระพุทธศาสนาอย่างถึงใจ พร้อมทั้งการสละเพศฆราวาสออกบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนานับจำนวนไม่น้อย

ถ้าไม่เป็นการยกเกียรติของวัด ของเมืองไทย และของพระพุทธศาสนามากไปก็อยากจะเรียนว่า ทุกวันนี้ตามวัดต่าง ๆ ในเมืองไทย ทั้งสำนักปริยัติและสำนักปฏิบัติรู้สึกจะมีชาวต่างประเทศเข้ามาบรรพชาอุปสมบทและอาศัยบำเพ็ญอยู่ไม่น้อย บางสำนักจำต้องกันไว้บ้างเกรงจะมากเกินไป พระไทยที่เป็นหัวใจของประเทศและชาวไทยจะไม่มีที่พักศึกษาอบรมเพื่อตนและเพื่อประชาชนชาวไทยทั้งชาติ หากปล่อยให้ชาวต่างชาติเข้าไปจับจองเสียหมด เฉพาะผู้เขียนได้เห็นพระฝรั่งชาติต่าง ๆ เป็นประจำแทบพูดได้ว่าทุกวันจึงได้เรียนตามที่ได้ประสบมา และได้นำมาลงเพื่อพี่น้องชาวไทยที่ยังไม่ค่อยทราบก็อาจมีได้ทราบบ้างว่า พระพุทธศาสนามิได้สำคัญอยู่เพียงชาวไทยเราเท่านั้น ยังสำคัญในคนชาติต่าง ๆ อีกไม่น้อย

ทั้งนี้เรียนตามความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนา ที่โลกมีความสนใจเคารพนับถือกันมาตามยุคนั้น ๆ แต่ตามหลักธรรมชาติของธรรมในวงพระศาสนาแล้วย่อมเป็นความจริงและสำคัญมาดั้งเดิม จึงน่าภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่พี่น้องชาวไทยเรามีวาสนาบารมีมาก ได้มาอุบัติในท่ามกลางขุมอริยทรัพย์คือพระพุทธศาสนา ทั้งได้ศึกษาและได้ปฏิบัติตามเสมอมา นับแต่ปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน โปรดพากันรักษากองมหาสมบัตินี้ไว้อย่าให้อันตรธานไปเสีย

คิดกันอย่างง่าย ๆ ฟังกันอย่างสบาย ก็ว่าศาสนาคือเครื่องป้องกันตัวเราดี ๆ นี่เอง เพียงคิดดูเฉพาะตัวเราผู้เคยนับถือพุทธศาสนาอย่างฝังใจมาแล้ว ก็พอทราบได้เกี่ยวกับความปลอดภัยหรือไม่ มากน้อยเพียงไร คือกาลใดที่เราห่างเหินจากศีลธรรมเพราะการงานบีบรัดตัวหาเวลาว่างไม่ค่อยได้ หรือเพราะเหตุอื่นบังคับ ไม่ค่อยได้สนใจกับศีลธรรมเท่าที่ควร กาลนั้นความเคลื่อนไหวของเราทั้งภายในภายนอกรู้สึกแปลกหูแปลกตาและแปลกใจตัวเอง ความโลภก็เริ่มไหวตัวไปทุกทิศทุกทาง ตลอดราคะตัณหาก็ชอบจะหาเศษหาเลยทั้งที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ค่อย ๆ แตกแขนงออกไปเรื่อย ๆ และเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว

ถ้าตัวนี้ได้เจริญแล้วไม่ค่อยจะเสื่อมลงเอาง่าย ๆ ด้วย ทั้งที่ทุกสิ่งในโลกเขามีความเจริญขึ้นและเสื่อมลงเป็นของคู่กัน แต่เจ้าตัวนี้ไม่ชอบเป็นคู่กับความเสื่อม มีแต่ชอบเจริญขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ความโทโสโมโหก็ไหวตัวขึ้นเร็วกว่าปกติ เวลาตัวนี้เจริญขึ้นที่ใจใครทำอะไรไม่ค่อยถูกใจเอาง่าย ๆ คอยแต่จะโกรธจะเกลียด แม้ระหว่างสามีภรรยา ลูกเล็กเด็กอ่อนก็คอยแต่จะทะเลาะร้าวรานกัน ทำกิจการอะไรก็ผิด ๆ พลาด ๆ ไม่ค่อยมีเหตุมีผลคอยกำกับ อยู่โดยลำพังตัวเองก็ร้อนสุมอยู่ด้วยอารมณ์ความไม่สบายใจ

จะทำพูดคิดอะไรไม่ค่อยมีเหตุผลหลักเกณฑ์ ชอบเป็นไปตามแบบของผู้ไม่มีเครื่องป้องกันรักษาความเสียหายของตัวและกิจการที่ทำ ความเสียหายจึงชอบเกิดในระยะไม่มีศีลธรรมความระมัดระวังตัวมากกว่าระยะอื่น

แต่กาลใดที่ได้มีเวลาอ่านธรรมะธัมโม และได้สวดมนต์ภาวนาระลึกถึงพุทโธ ธัมโม สังโฆ บ้าง กาลนั้นความประพฤติทุกด้านตลอดจิตใจก็เข้าสู่สภาพปกติ ไม่ค่อยมีความฉุนเฉียว ยิ่งเวลาทำภาวนาจิตใจเกิดสงบเย็นใจในขณะที่ทำด้วยแล้ว วันนั้นทั้งวันใจเย็นสบาย จะเกิดความหิวกระหายหรือทำงานหนักไม่ได้พักผ่อน ตลอดมีใครมาพูดให้ขัดใจ แทนที่จะเอาความโมโหโทโสออกต้อนรับ แต่กลับเอาเหตุผลอันดีงามออกแสดงด้วยอารมณ์เย็นสบายไปได้ หิวก็รู้ว่าหิว ระหายก็รู้ว่าระหาย แต่ใจกลับเป็นความสบายไปอีกทางหนึ่ง เพราะมีอาหารคือสันติธรรมความสงบเป็นเครื่องอยู่อาศัย

จึงพอได้ความว่า กาลใดศาสนาคือศีลธรรมเสื่อมจากใจ กาลนั้นย่อมได้รับความทุกข์ทางใจไม่ค่อยมีหน้าเบิกบาน ถ้าเสื่อมมากสุขภาพทางกายก็พลอยเสียไปด้วย ใครเข้าไปเกี่ยวข้องต้องระวัง ไม่เช่นนั้นอาจโดนยาพิษ อย่างน้อยก็สิ่งสกปรกอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาจนได้ แต่กาลใดศาสนาคือศีลธรรมเจริญในใจ กาลนั้นมีความสุข จิตใจชุ่มเย็น หน้าตาเบิกบาน ถ้าเจริญมากก็ยิ่งมีความสุขมาก ความเมตตาสงสารมาก ตลอดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและสัตว์อื่นก็พลอยมากไปตาม ๆ กัน อะไรมาเกี่ยวข้องได้สะดวกไม่เป็นภัย แต่กลับเย็นสบายไปด้วย

ฉะนั้นธรรมมีอยู่ในผู้ใดผู้นั้นจึงเป็นผู้ร่มเย็นน่าเข้าใกล้ชิด น่าสนิทสนมน่าเคารพนับถือ ท่านจึงสอนให้พากันสร้างเรือนใจดังที่เคยอธิบายผ่านมาบ้างแล้ว ซึ่งเป็นเรือนสำคัญ คือเรือนธรรมเพื่อใจ เรือนไม้เพื่อกาย ได้อยู่สบายด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่โปรดอย่าลืมว่า ถ้าใจมีเรือนหลังเย็นสบายคือสันติธรรมเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เรือนกายจะเป็นเรือนชนิดใด เป็นกระท่อมกระต๊อบเรือนไม้ไผ่มุงจากแอ้มด้วยฟางพอกันแดนกันฝนได้ก็สบายพอได้ตามหลักธรรมชาติ ถ้าไม่ชอบหรูหราเกินกว่าเหตุจนเกิดความวุ่นวาย ไม่มีเวลาสงบกายสบายใจได้ตลอดกาล ซึ่งเป็นการทรมานตนจนหาทางลดหย่อนผ่อนเบาไม่ได้เท่านั้น

ความสำคัญถ้าขาดเรือนใจเพียงอย่างเดียว จะสร้างเรือนกายประเภทต่าง ๆ ด้วยวัตถุเครื่องก่อสร้างมากมาย สักกี่สิบกี่ร้อยชั้น กี่สิบหลังกี่ร้อยหลัง มีเครื่องปรับเครื่องประกอบชนิดต่าง ๆ มั่นคงและสวยงามเพียงไร แต่ความทุกข์ความเดือดร้อนใจนั้นมิได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไปด้วยเลย คงเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่ตามเดิม การกล่าวทั้งนี้มิได้สอนให้ด้อยทางพัฒนาต่อกิจการบ้านเรือน และประเทศชาติบ้านเมือง แต่สอนให้รู้วิธีหาความสบายใส่ตัวมนุษย์เรา ซึ่งเป็นชาติที่ฉลาด ให้เหมาะสมและเพียงพอ

กับความต้องการ ถ้าได้พยายามสร้างเรือนกายเรือนใจและสิ่งอื่น ๆ ที่จำเป็นให้เป็นการพัฒนาควบคู่กันไป ก็ยิ่งจะได้รับความสบายผิดกับที่เคยพัฒนาเพียงอย่างเดียวมาเป็นไหน ๆ

ท่านที่สนใจในความสุขกายสุขใจตลอดมา กรุณานำไปไตร่ตรองและปฏิบัติดู จะเห็นผล อยัมภทันตา โดยไม่ต้องกังวลสงสัย ไปเที่ยวแสวงหาความสุขนอกกายนอกใจและสวรรค์นิพพานด้วยมโนภาพ อันเป็นเพียงสัญญาความคาดหมายปั้นป่ายไปเปล่า ๆ มากกว่าจะเป็นความจริงตามพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แต่จะเห็นสวรรค์และนิพพานสด ๆ ร้อน ๆ ขึ้นที่ใจแต่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อร่างกายผ่านไป สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติจะพ้นมือผู้กำลังรู้อยู่อย่างเต็มใจไปไม่ได้ หลักคำสั่งสอนที่แม่นยำตายตัวท่านสอนลงที่ต้นเหตุคือกายกับใจก่อนอื่น นอกนั้นเป็นผลที่เกิดจากเหตุซึ่งอบรมไว้ดีแล้วเท่านั้น ทางโลกเขายังมีเหตุผลสอดคล้องกันกับทางธรรม เช่น นักกีฬา เป็นต้น เขายังรู้จักคัดเลือกคนที่ควรเข้าแข่งขันตามความเหมาะสม มิได้ส่งเข้าไปแข่งสุ่มสี่สุ่มห้าเพื่อชัยชนะมาสู่วงคณะ

ผู้ต้องการเป็นคนดีและมีมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติเป็นเครื่องประดับและประกันตัวทั้งปัจจุบันและอนาคต ก็จำต้องฝึกอบรมบ่มนิสัยไปตามคลองธรรม และรู้จักคัดเลือกสิ่งที่เป็นคุณและเป็นโทษที่มีอยู่กับตัวออกได้เท่าที่เห็นว่าควร ไม่ปล่อยให้คละเคล้าและฝังจมอยู่ตลอดไป ทั้งที่มุ่งของดีมีคุณค่าอยู่อย่างเต็มใจ การเลือกเฟ้นจัดสรรความประพฤติทางกายวาจาใจ ให้เข้าระดับที่ดีงามไปเป็นลำดับ จึงนับว่าเป็นวิธีที่ดีและฉลาดของผู้นับถือพระศาสนา ที่สอนให้ใช้ความใคร่ครวญในทุกกรณี

เรานั่งอยู่ในบ้านหรือเดินไปตามสถานที่ต่าง ๆ จะพบกับสภาพที่สะดุดตาสะดุดใจน่าสลดสังเวชน่าขยะแขยงซึ่งมีอยู่ทั่วไป ถ้ามิได้สนใจนึกเอาสิ่งนั้น ๆ มาเทียบกับตัวเองที่อยู่ในฐานะพอทรงตัวมีกินมีใช้หรือฐานะดีมีความสุขและเกียรติยศชื่อเสียง ว่ามีความแปลกต่างกันอย่างไรบ้าง ก็จะเห็นเป็นของธรรมดาไปทั้งเขาทั้งเรา แต่ถ้านำมาเทียบกันบ้าง ก็อาจได้ข้อคิดขึ้นมาพอเป็นเครื่องเตือนใจมิให้ลืมไม่มากก็น้อย เช่น เราไปเจอคนพิการง่อยเปลี้ยเสียอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นต้นว่า คนหูหนวก ตาบอด แขนหัก ขาด้วน มือด้วน ตามร่างกายเยิ้มไปด้วยโรคชนิดต่าง ๆ อยู่ตามข้างถนนหนทาง หาผ้าจะปกปิดความอายก็แทบไม่มี ถ้ามีก็ดูแล้วอดขยะแขยงมิได้ นั่งหรือเที่ยวขอทานไปตามตึกตามร้านตามตลาดตรอกซอยต่าง ๆ คนที่ทั้งน่าสลดสังเวช ทั้งน่าเอ็นดูสงสาร ทั้งน่าเกลียดน่ากลัว ทั้งน่าเบื่อหน่ายน่าขยะแขยงเต็มประดา เหล่านี้มีหลายประเภทและมีอยู่ทั่วไป

นอกจากคนแล้วยังมีสัตว์ชนิดต่าง ๆ ซึ่งมากกว่ามนุษย์ในแผ่นดิน ที่ถูกเบียดเบียนทรมาน ถูกทำลายจากเหตุต่าง ๆ จนเหลือหูเหลือตาที่จะดูจะฟัง เจอเข้าแต่ละรายก็พอเป็นอารมณ์ให้ครุ่นคิดไปได้หลายวัน ถ้าไม่ลืมตัวมั่วสุมอยู่ในความเย่อหยิ่งว่าตัวเป็น

มนุษย์ที่สูงศักดิ์กว่าเพื่อนเกิดแก่ตายเหล่านั้นเท่านั้น ขณะที่ไปเจอเข้าจะด้วยความบังเอิญหรือด้วยกรณีใดๆ ก็ตาม หากมิได้ตั้งใจคิดให้เป็นอรรถเป็นธรรม ก็ลองคิดแบบสนุกๆ ดูสักชั่วขณะหนึ่งก็ยังดี อาจรู้สึกตัวขึ้นกว่าความรู้ความฉลาดที่มีอยู่ดั้งเดิมแยะ โดยคิดเอาสภาพของคนและสัตว์ที่ตกอยู่ในฐานะจนมุมนั้นๆ จะยึดเอาคนแขนหัก ขาด้วน โรคผิวหนังพุพองเปื่อยไปหมดทั้งตัว คนตาบอดมองอะไรไม่เห็น คนหูตึงฟังไม่รู้เรื่อง คนที่ปราศจากเครื่องปกปิดกายนอนทนแดดทนฝนทนร้อนทนหนาวทนอายอยู่ตามที่ต่างๆ คนท้องว่างกายว่างไม่มีสมบัติติดตัวไม่มีอาหาร จรท่องเที่ยวขอทานตามแต่ใครจะเมตตาสงสาร

คนหมดหวังไร้ญาติขาดมิตร คนไม่มีสติเดินโซซัดโซเซไปตามสถานที่ต่างๆ ไม่มีจุดมีหมาย ไม่มีอาคารบ้านเรือน มีแต่กายกับลมหายใจแขม่วๆ ปราศจากสิ่งบำรุงรักษา คนหมดความหมายในตัวเองเพียงหายใจสืบไปชั่วขณะๆ คนถูกคุมขัง ถูกจองจำไม่มีอิสระ คนถูกประหารชีวิต หรือจะยึดเอาสัตว์ประเภทต่างๆ ซึ่งตกอยู่ในลักษณะเดียวกันกับมนุษย์จำพวกกล่าวมา เช่น สัตว์เดียรัจฉาน สัตว์ที่ถูกทรมาน สัตว์ที่ถูกข่มเหงคะเนงร้ายต่างๆ สัตว์ที่ถูกเขาฆ่าเขาตีจนขาหักอวัยวะพิการ สัตว์ที่ถูกฟันแทงเลือดไหลสาดออกมาจากปากแผลยังไม่ตาย สัตว์ที่ถูกเขายิงกำลังเจ็บปวดทรมานหนัก สัตว์ที่ถูกเขานำไปขังไว้หม้อในไหจะถูกนำไปฆ่าและต้มแกงในตอนบ่าย ตอนเย็น หรือวันรุ่งขึ้น สัตว์ที่เขาผูกมัดไว้รวมๆ กันจะนำไปฆ่าในวันต่อไป

สัตว์ที่ถูกฆ่าด้วยวิธีต่างๆ อันเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะหลีกเลี่ยงได้เหล่านี้ โดยเลือกยึดเอาชนิดใดชนิดหนึ่งหรือทั้งหมดมาเทียบกับตัวเราว่า ขณะนี้เรากำลังตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น คือกำลังเป็นคนแขนขาดอยู่บ้าง กำลังเป็นคนขาด้วนอยู่บ้าง หรือกำลังเป็นสัตว์ที่ถูกฟันบ้างแทงบ้าง กำลังถูกเขาจูงไปฆ่าบ้างเป็นต้น ถ้าไม่นำมาเทียบมากก็เทียบแต่น้อย ไม่เทียบในระยะยาวก็เทียบในระยะสั้น ว่าเผื่อเราเกิดไปเป็นเช่นนั้นเข้าบ้าง แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะนั้นจะมีความรู้สึกอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ได้หรืออย่างไร เข้าใจว่าคงจะเป็นปัญหาใหญ่โตสำหรับตัวเองในขณะนั้น แทบจะลืมหายใจไปก็ได้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับตัวเองบ้างดังที่ว่านี้ คนเราเป็นมนุษยชาติที่สมบูรณ์แบบ ไม่เป็นคนใบ้บ้าเสียจริตต้องมีความรู้สึกคล้ายคลึงกัน และต้องเกิดความรู้สึกชนิดที่ไม่เคยคิดและคาดฝันขึ้นมาในขณะนั้นจนได้

ที่กล่าวมาเหล่านี้ มิได้กล่าวเพื่อความเสียหายแก่ผู้เขียนและท่านผู้อ่านแต่อย่างใด แต่กล่าวเพื่อช่วยอุบายวิธีฟื้นฟูสติปัญญาที่อาจไม่ได้สนใจคิดและมองดูตัวให้เกิดประโยชน์จากเครื่องเตือนชนิดต่างๆ จะได้รู้สึกบ้าง หากไม่เผยอเย่อหยิ่งจนไม่มีอะไรจะสามารถแก้ได้ ปกติใจคนเราไม่ชอบสอดส่องใคร่ครวญดูตัวเองเท่าที่ควร จึงมีทางหละ

เหลิงและผิดพลาดหลวมตัวอยู่เสมอ เมื่อได้ยินได้ฟังอุบายต่าง ๆ จากธรรมบ่อยครั้งเข้า ย่อมมีทางรู้สึกตัวและหาทางแก้ไขไปตามโอกาสและสติปัญญาของตน ไม่ยอมนอนทอดอาลัยคอยบุญคอยบาปอยู่เฉย ๆ อันเป็นทางหาบกรรมใส่ตัวให้หนักเข้าทุกที

ที่ยกเรื่องต่าง ๆ มาเป็นข้อเทียบเคียงทั้งนี้โปรดทราบว่า เป็นเรื่องส่อถึงกรรมที่มีประจำตัวทั่วหน้ากัน โดยไม่มีการยกเว้นว่าสัตว์บุคคล ถึงคราวกรรมอำนวยผล แม้ไม่อยากเป็นก็เป็นขึ้นมาจนได้ ดังสภาพที่กล่าวผ่านมานั้น ไม่มีท่านผู้ใดสัตว์ใดประสงค์อยากเป็น แต่ก็หนีไม่พ้นจำต้องยอมรับเมื่อถึงคราว หากเป็นไปตามความคิดความมุ่งหมายแล้ว สภาพที่น่าสังเวชดังกล่าว ก็ไม่ควรจะมีค้างโลกให้ชาวมนุษย์รำคาญตารำคาญใจต่อไป แต่ก็มีเกลื่อนเต็มแผ่นดินให้รำคาญจนได้ จึงเป็นเรื่องที่ผู้มีความห่วงใยตัวเองจะควรคิดคำนึงให้มาก ไม่เช่นนั้นอาจเจอได้ทั้งที่ไม่อยากเจอ ทั้งนี้เพราะสัตว์โลกทั้งมวลล้วนตกอยู่ในอำนาจแห่งกรรมดีชั่วของตัวที่เคยทำมาซ้ำ ๆ ซาก ๆ หลายภพหลายชาติติดต่อกัน พอพ้นกรรมเก่านี้ไปได้ แต่กรรมใหม่ก็เข้ามาแทนที่ชดเชยกันไป ไม่มีเวลาว่างจากการเสวยกรรม ทั้งดีทั้งชั่วที่มีมากมายและสลับซับซ้อนยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้เบื่อหน่ายต่อความซ้ำซากของวัฏวนที่พาสัตว์ให้หมุนเวียนไปมา ทั้งภพกำเนิดทั้งกรรมที่ติดตาม กับจิตซึ่งเป็นผู้สร้างและเก็บสั่งสมกรรม ทั้งการเสวยความสุขทุกข์ที่ติดอยู่กับตัว การที่ทรงสั่งสอนให้ละกรรมชั่วและสร้างกรรมดี ก็เพื่อให้เก็บขนและชะล้างกรรมชั่วออก และเก็บสั่งสมกรรมดีเข้าบรรจุไว้ในใจ พอเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์มีความสุขในบางกาล ไม่เดือดร้อนรำคาญไปเสียทุกชาติทุกสถานที่เกิดและที่อยู่อาศัย หากเชื้อแห่งภพยังมีอยู่ เวลาเคลื่อนย้ายไปสู่ภพนั้น ๆ ก็พอมีความสุขความสบายบ้าง

หากเพียรสั่งสมให้ได้มากที่เรียกว่าวาสนาบารมีแก่กล้า พอบ่ายหน้าไปสู่ภพใดก็เจอแต่บุญ ยืนอยู่ก็ยืนกับบุญ เดินกับบุญ นั่งกับบุญ นอนกับบุญ เวลาตายก็ตายกับบุญ เกิดกับบุญ และเสวยบุญคือความสุขกายสุขใจในที่ทุกสถาน เมื่อสั่งสมเต็มที่แล้วท่านเรียกว่าวาสนาบารมีสมบูรณ์ ใจก็กลายเป็นใจที่สมบูรณ์เต็มที่ ไม่ต้องอาศัยอะไรเป็นเครื่องส่งเสริมและกดถ่วงอีกต่อไป เป็นใจที่มีอิสระเต็มที่ นี่แลคือผู้หลุดพ้นจากทุกข์ทางใจ รู้เห็นสอุปาทิเสสนิพพานที่ใจดวงบริสุทธิ์

ถ้าเป็นบ้านก็หลังที่หมดกังวล ไม่ต้องมีการปัดกวาดเช็ดถูทำความสะอาดอีกต่อไป เพราะสะอาดพอตัวแล้ว ไม่ต้องคอยปิดเปิดประตูหน้าต่างคือระวังทวารทั้ง ๖ จะทำพิษเหมือนแต่ก่อน ไม่ต้องมีแขกยามมานั่งหลับอยู่หน้าบ้านคือสติล้มคลุกคลาน ไม่ต้องเลี้ยงสุนัขดุไว้รักษาบ้านคือการส่งเสริมสติปัญญา ไม่ต้องมีเครื่องปรับเครื่องปรุงคือพิธีรีตองให้ยุ่งยากเกินสมควร ไม่ต้องมีที่นอนหมอนมุ้งและเครื่องอุปกรณ์ประจำบ้านหลัง

ไกลกังวล เพราะมีสมบูรณ์อยู่ในตัวพร้อมแล้ว นี่คือเรือนใจหลังเอกไม่มีสองพอจะเป็นคู่แข่งกัน ท่านผู้ใดพยายามปลูกสำเร็จแล้ว ท่านผู้นั้นได้อยู่บ้านไกลกังวลตลอดอนันตกาล ไม่มีวิตกกังวลกับการอยู่การไปการเกิดการตาย ไม่มีวิตกกับบาปกับบุญกับนรกสวรรค์นิพพาน เพราะเป็นบ้านหลังเพียงพอทุกอย่างแล้ว นี่ท่านเรียกว่าเรือนใจชั้นเยี่ยมยอดและมีอยู่ในปัจจุบัน คือใจไม่มีอยู่ที่นั่นกาลโน้น โปรดดูที่ใจนี้

มีบางท่านมาปรับทุกข์เกี่ยวกับประชาชนคนไทยและพระศาสนา กลัวจะล่มจมฉิบหายสูญชาติศาสนาไปเสีย ทั้งที่กำลังรักสงวนอยู่อย่างสุดจิตสุดใจ ไม่อยากให้เป็นไปดังที่คิด ซึ่งเวลานี้กำลังอยู่ในหน้าสิ่วหน้าขวานร้อยแปดพันประการที่ทิ่มแทงตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่แทบทุกขณะก็ว่าได้ นอกจากนั้นยังอดนำไปคิดไปตรองไม่ได้ว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเทศชาติศาสนาที่จะล่มจมไปด้วยมากน้อยเพียงไร ถ้าสภาพการณ์ยังคงเป็นไปอยู่อย่างนี้ จะทำอย่างไรประชาชนคนไทยและพระศาสนา จึงจะอยู่ในความสงบสุขดังที่เคยเป็นมา ที่วิตกมากก็เนื่องจากเห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของคนไทยเรากระทั่งเด็กๆ เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เหมือนกังหันที่ถูกพายุพัดอย่างแรง กลัวว่าจิตใจและสิ่งที่รักสงวนทั้งหลาย จะขาดปลิวไปตามอารมณ์เครื่องยั่วยวนเสียหมด ไม่มีสารคุณตกค้างอยู่บ้างพอให้กุลบุตรได้ชมเป็นขวัญใจต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเป็นไปอยู่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชาย ทั้งในเมืองและนอกเมืองทุกทิศทุกทาง โดยมากเป็นความเปลี่ยนแปลงทางความประพฤตินิสัยที่พัดผันปั่นป่วนให้ต่ำลงโดยลำดับ ซึ่งเป็นความผันแปรที่น่าวิตกเป็นอย่างมาก จึงขอความกรุณาท่านได้ช่วยพิจารณาเล็งญาณวิถีตรวจตราดูบ้าง คนไทยและประเทศไทยเราซึ่งกำลังอยู่ในข่ายที่น่าวิตกนั้น จะพอมีทางได้สติยับยั้งและรื้อฟื้นตนให้ดำรงทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขต่อไปได้ หรือจะค่อยๆ จมดิ่งลงใต้ก้นทะเลด้วยอำนาจแรงพัดผันแห่งพายุไปเสียดังนี้

ปัญหาที่นำมาปรึกษาไต่ถาม รู้สึกผ่านมาเหนือความสามารถของผู้รับฟังจะอาจเอื้อมอธิบายและปฏิบัติตามได้ นอกจากนั้นยังขอให้เล็งญาณวิถีตรวจตราดูโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วอีกด้วย ข้อนี้ยิ่งทำให้อับอายขายหน้าตัวเองมากกว่าจะละอายท่านผู้มาขอความช่วยเหลือ และท่านผู้อ่านทั่วๆ ไปมากมาย

ความจริงการเปลี่ยนแปลงของโลกสมมุติ ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติและเหตุการณ์บังคับตลอดมา ไม่เคยพักผ่อนหย่อนตัวว่าเมื่อยหรืออ่อนเพลียเหมือนคนเราทำงานเลย แต่เปลี่ยนแปลงตัวเองไปอยู่อย่างนั้นเรื่อยมา ไม่เคยสนใจกับอะไรแต่ไหนแต่ไรมา จะมืดหรือแจ้ง จะเป็นหน้าแล้งหรือหน้าฝน จะฝนตกหรือแดดออก ก็เห็นความแปลี่ยนแปลงดำเนินไปตามหน้าที่ของตนอยู่ทำนองนั้นอย่างไม่ลดละ สิ่งใดที่ปรากฏตัวขึ้น

มาเป็นสมมุติเหมือนโลกทั้งหลาย สิ่งนั้นย่อมดำเนินไปตามโลกที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงแปรปรวน จะให้เดินแหวกแนวไปโดยลำพังตนเองย่อมเป็นไปไม่ได้

มนุษย์หญิง ชาย หนุ่ม สาว เฒ่าแก่ต่างก็มีหัวใจและอยู่ในโลกสมมุติที่เปลี่ยนแปลงด้วยกัน ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เห็นเขาเพลิดเพลินรื่นเริงนึกว่ามีความสุข ตนก็คิดอยากเพลิดเพลินกับเขาบ้าง เห็นเขามีแฟนหนุ่มแฟนสาวน่าจะมีความสุข ตนก็คิดอยากมีกับเขาบ้าง เห็นเขาไปเที่ยวที่นั้นโรงนี้ นึกว่าจะมีความสุขสำราญตน ก็คิดอยากเข้าไปเพลิดเพลินกับเขาบ้าง เวลากลับมาบ้านมาเรือน ถ้ามีแฟนเตรียมท่าอยู่ทางบ้านคอยขู่เข็ญคำรามและดุด่าเคี่ยวเข็ญต่างๆ แม้จะเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา เพราะไม่ทำให้เกิดความสุขความเพลิดเพลินเหมือนที่ตนไปเที่ยวแสวงหาเอง ก็อดทนเอาบ้าง เพราะตนทำผิดอุตริคิดเหยียบย่ำทำลายครอบครัวและคู่ครองด้วยความนึกสนุก ไม่เข้าเรื่องเข้าราว

เห็นเขาเที่ยวดื่มสุราบาร์เบียร์สนุกสนานนึกว่าจะมีความสุข ก็คิดอยากดื่มกับเขาบ้าง แม้จะจนแสนจนแต่หัวใจและความรักสนุกรื่นเริง ก็ยังมีเหมือนเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งควรผ่อนผันสั้นยาวบ้างเป็นบางสมัย เห็นเขาแต่งตัวหรูหราโก้เก๋ด้วยเครื่องประดับประดาต่างๆ อันสวยงามราคาแพงๆ นึกว่าโก้และสนุกดี ก็นึกอยากจะเป็นอย่างเขาบ้าง เพราะโลกเขาเป็นกันอย่างนั้น เราก็เป็นคนหนึ่งในโลกจึงควรอนุวัตตามเขา สังคมพาดีก็ดีตาม สังคมพาชั่วก็ชั่วตาม สังคมพาเพลินก็เพลิดเพลินตาม สังคมพาเศร้าโศกก็เศร้าโศกตาม จะมัวยิ้มอยู่คนเดียวเขาก็จะหาว่าบ้า เพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์หมู่สัตว์พวก มิใช่สัตว์ตัวเดียวที่จะอยู่กับใครไม่ได้ ความมีหมู่มีพวกก็จะต้องเกี่ยวข้องกับหมู่กับพวกที่เรียกว่าสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้นสังคมพาเป็นอย่างไรก็จำต้องหมุนไปตาม สังคมพาอยู่ก็จำต้องได้อยู่ สังคมพาไปก็จำต้องไป สังคมพาเป็นก็จำต้องเป็น สังคมพาตายก็จำต้องตาย เหล่านี้ล้วนเป็นความเปลี่ยนแปลงของโลกทั้งสิ้น จะให้คงที่ดีงามอยู่ตลอดไปย่อมไม่ได้

ความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยก็เป็นเงาเทียมตนโดยแยกจากกันไม่ได้ จะให้มีแต่ความสงบสุขปราศจากทุกข์ทั้งมวลไม่มีอะไรมารบกวนตลอดไปนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้อยู่เอง ชาติศาสนาเป็นของคู่กัน ถ้าชาติไม่เสื่อมเพราะคนไทยมีเหตุผลดำรงตนอยู่ด้วยศีลธรรม ศาสนาก็ไม่ทรุดโทรม เพราะศาสนากับคนอยู่ด้วยกัน คนประพฤติตัวดีศาสนาก็เจริญ ถ้าคนประพฤติเหลวแหลกแหวกแนวศาสนาก็ล่มจมในคนๆ นั้น ส่วนคนอื่นๆ ที่ปฏิบัติตัวดีอยู่ศาสนาก็ไปเจริญอยู่กับผู้นั้น การวิตกถึงคนไทยและศาสนา ความวิตกนั้นถูกต้อง เพราะความรักสงวนของมีค่ามหาศาลนี้ ย่อมเป็นอยู่ในส่วนลึกของหัวใจของคนไทยด้วยกันแทบทั้งนั้น ข้อนั้นเห็นใจ แม้อาจารย์ก็มีความรู้สึกอย่างนั้นมานานจนกระทั่ง

บัดนี้ถอนไม่ขึ้น แต่ก็พูดไม่ออกในสิ่งที่เห็นว่าสุดวิสัยที่แก้ไขไม่ได้ จำต้องปล่อยวางไปตามเหตุการณ์

อันดับต่อไปกรุณาระลึกถึงตัวซึ่งเป็นคนไทย การวิตกถึงคนอื่นโดยลืมนึกถึงตัวในทางดัดแปลงแก้ไขจึงยังไม่ถูกกับจุดที่ศาสนาต้องการ ที่ถูกควรนึกถึงความผิดถูกดีชั่วของตนที่ควรแก้ไขและส่งเสริมให้มากกว่าจะคิดถึงและแก้ไขคนอื่น อันนับว่าถูกต้องตามทางนักปราชญ์ท่านดำเนินมาก่อนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะไม่มีทางน่าตำหนิตัวเองได้ การคิดแก้ไขดัดแปลงคนทั่วโลกให้เป็นไปตามความคิดเห็นของตนเพียงคนเดียวนั้น เป็นวิธีคิดกั้นน้ำมหาสมุทรทะเลด้วยฝ่ามือ จึงยากที่จะเป็นไปได้ ท่านเรียกว่า อฐานะ ไม่ควรฝืนคิด หากฝืนไปผลก็คงไม่สำเร็จและอกแตกตายเปล่า ที่เรียกว่าความคิดเข้าเนื้อตัวเองชนิดฉิบหายล่มจม

โลกต่างก็มีหูมีตามีความรู้วิชา ที่ควรจะมีความคิดอ่านไตร่ตรองเพื่อหาทางรอดพ้นจากความหายนะเฉพาะหน้าเป็นวันๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นความหายนะในทางใด การศึกษาอบรมวิชาความรู้แขนงต่างๆ ก็เพื่อการอยู่รอดปลอดภัย มิได้เพื่อความล่มจมฉิบหาย เด็กที่เกิดมาแต่ละคนทั่วเขตแดนไทย ก็ล้วนมีพ่อแม่และผู้เกี่ยวข้องคอยเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนตลอดมา พอเติบโตควรเข้าโรงเรียนได้ก็ส่งเข้าโรงเรียน ให้ครูหรืออาจารย์ช่วยอบรมสั่งสอน แม้ครูหรืออาจารย์ที่ให้ความรู้แขนงต่างๆ แก่เด็กก็ล้วนได้รับการศึกษาอบรมมาจากพ่อแม่และครูอาจารย์ด้วยดี ซึ่งพอจะให้ความรู้วิชาและคตินิสัยที่ดีแก่เด็กอยู่แล้ว นอกจากจะเป็นครูอาจารย์ประเภทพิสดารแหวกแนวจนตามไม่ทันเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนั้นก็นับว่า เป็นกรรมของเด็กเสียเองที่ได้ผิดพลาดหลวมตัวเข้าไปหาโรงเพชฌฆาต คือแหล่งทำลายเด็กตาดำๆ ที่น่าสงสารมาก

เพราะการทำลายเด็กแต่ละคนให้เสียนั้น เป็นความเสียหายอันยิ่งใหญ่ต่อประเทศชาติบ้านเมืองโดยไม่มีกาลเวลามายับยั้งได้ เพราะปัจจุบันและอนาคตขึ้นอยู่กับความประพฤติซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ ถ้าปัจจุบันคนได้รับการศึกษาดีมีศีลธรรมกลมกลืนกับความประพฤติอยู่แล้ว ย่อมส่อถึงความสงบสุขของคนและประเทศชาติในอนาคตด้วย ฉะนั้น หลักประกันความเจริญรุ่งเรืองของคนทั้งส่วนใหญ่ส่วนย่อยในอนาคต จึงขึ้นอยู่กับปัจจุบันเป็นสำคัญ ถ้ามองเห็นเจตนาเดิมเพื่อความสุขความเป็นของมีค่ามากสำหรับตัวแต่ละรายอยู่แล้ว ก็ควรมองดูตัวและความประพฤติทุกด้านของตนที่กำลังหมุนไปอยู่กับเหตุการณ์ต่างๆ ว่าหมุนไปตามเจตนาเดิม หรือหมุนไปเพื่อขัดแย้งหรือลบล้างเจตนานั้นให้ฉิบหายไป ข้อนี้เราต้องเป็นนักสังเกตตัวเอง

ไม่มีใครจะรู้ดีรู้ชั่วยิ่งกว่าตัวจะรู้เรื่องของตัวผู้กำลังผลิตสิ่งนั้นๆ ขึ้นอยู่ทุกขณะความเคลื่อนไหวของกายวาจาใจ นี่คืออุบายแห่งการยับยั้งชั่งตวงและส่งเสริมตัวเองโดย

ทางที่ถูก ใครทำตามเจตนาดังที่ว่า ผู้นั้นย่อมเจริญอย่างแน่นอน ถ้าทั่วโลกต่างสนใจทำตามเจตนาที่ถูกด้วยวิธีที่ถูก ย่อมเป็นการป้องกันตัวไปทุกระยะ ไม่ต้องวิตกว่าประชาชนคนไทยทั่วประเทศและพระศาสนาจะเสื่อมโทรมหรือล่มจม ถ้าเป็นเพียงความวิตกกังวลบ่นอยากให้เป็นไปตามใจหวัง โดยมิได้สังเกตดูจุดบกพร่องที่ควรดัดแปลงแก้ไข และจุดแห่งความเจริญที่ควรส่งเสริมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็เท่ากับการตำหนิติชมดินฟ้าอากาศว่าร้อนมากหนาวมาก โดยไม่คิดหาวิธีป้องกันหลบหลีกที่ควรได้รับผลก็ย่อมไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย

ดังนั้นจึงเป็นความจนใจสำหรับผู้รับฟังที่จะช่วยแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น เป็นเพียงช่วยอุบายวิธีที่เห็นว่าควรสำหรับท่านผู้สนใจ พยายามปรับปรุงแก้ไขไปตามธรรมที่นัดแนะเท่านั้น แต่จะให้ช่วยยกฐานะของผู้กำลังเสื่อมโทรมวุ่นวายไปตั้งไว้ในฐานะที่เจริญรุ่งเรือง เหมือนยกหม้อข้าวหม้อแกงออกจากเตาไฟนั้นย่อมทำไม่ได้ เพราะความเสื่อมของหมู่ชนคนทั้งโลก มิได้เป็นวัตถุเล็กน้อยพอจะช่วยยกไปตั้งที่นั้นที่นี่ได้ มีอยู่อย่างเดียว คือต่างคนต่างช่วยกันแก้ไขสถานการณ์ที่เห็นว่า กำลังเสื่อมโทรมด้วยวิธีการต่างๆ ตามหลักธรรมอันเป็นทางราบรื่นชื่นใจแก่ผู้ดำเนินตามทั้งปัจจุบันและอนาคตเท่านั้น นอกนั้นยังมองไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้ เพราะมิใช่สิ่งที่จะนึกคิดเอาเฉยๆ

อีกประการหนึ่ง คนไทยเราต่างก็มีพระพุทธศาสนาเป็นหลักใจที่ถูกต้องดีงามมาดั้งเดิมอยู่แล้ว ไม่ว่าพิธีกรรมคือการบำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ ตามหลักศาสนามีการให้ทานรักษาศีลสวดมนต์ไหว้พระภาวนาเป็นต้น ตลอดขนบประเพณีอันเป็นธรรมเนียมของชาวพุทธในเมืองไทยพากันประพฤติมาดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากก็แยกออกมาจากศาสนาอันเป็นความถูกต้องดีงามอยู่แล้ว เมื่อนำออกมาปฏิบัติตามก็เห็นแต่ความเป็นระเบียบงามตา เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ บิดามารดา ครูอาจารย์เป็นต้น ตลอดการวางตนโดยสม่ำเสมอไม่ถือตัวยั่วกิเลสผู้อื่น เพราะความเย่อหยิ่งจองหองลำพองตัวต่างๆ ล้วนเป็นความดีงามทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งที่น่าตำหนิแฝงอยู่เลย

ชาวพุทธเราจึงกล้าพูดได้ว่า ขนบธรรมเนียมที่ชาวไทยเคยยึดถือและปฏิบัติมาไม่ด้อยกว่าของใครๆ ในโลกมนุษย์ที่เห็นๆ กันอยู่แล้ว แต่ชาวพุทธเรามีหลักธรรมเป็นหลักใจ เมื่อเห็นว่าสิ่งใดเป็นของดีมีคุณค่าแก่ตนและประเทศชาติ ย่อมยึดสิ่งนั้นมาครองได้ ไม่ปิดประตูต่อการเลือกเฟ้นและรับมาปฏิบัติดำเนิน แต่สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นภัยต่อคนไทยและประเทศชาติ สิ่งนั้นจึงควรพิจารณาโดยรอบคอบ เพราะถ้าเปิดประตูให้ผ่านเข้ามาเป็นเลือดเนื้ออันเดียวกันแล้วก็ยากที่จะแยกออกได้ นอกจากต้องกลมกลืนเป็นอันเดียวกันตลอดไปเท่านั้น ฉะนั้นขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยจึงเป็นเครื่องวาดภาพเส้นชีวิตและความประพฤติของหมู่ชนกลุ่มนั้นๆ ให้เห็นว่าดีหรือเลวได้อย่างชัดเจน

ชนในกลุ่มใดมีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยดี ชนกลุ่มนั้นก็ย่อมเด่นในหมู่ชนกลุ่มอื่น ๆ ดูแล้วสง่างามชวนให้เกิดความเคารพเลื่อมใสและนับถือ บรรพบุรุษท่านมองเห็นการณ์ไกล จึงยึดถือขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยเป็นเส้นชีวิตจิตใจและความประพฤติเป็นสำคัญ สืบทอดกันมาโดยลำดับมิให้เสื่อมสูญ โดยเห็นว่าหมู่ชนที่มีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยเป็นเครื่องปกครองดี ย่อมสามารถประกาศจริยธรรมและอัธยาศัยของมนุษย์ให้โลกเห็นได้อย่างเต็มภูมิ นอกจากนั้นยังสามารถรับผิดชอบในโชคชะตาของประเทศชาติและมรดกที่พ่อแม่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้อีกด้วย ไม่ให้เสื่อมสูญไปอย่างน่าเสียดาย

ประเทศชาติศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองและถาวรได้ ด้วยความเป็นชาติที่มีขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยดี และต่างคนต่างรักษาไว้อย่างมั่นคง ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนด้วยความคะนองหรือด้วยความคิดวิปริตต่าง ๆ อันเป็นการทำลายตนและประเทศชาติศาสนาในขณะเดียวกัน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างมีความหนักแน่นมั่นคงในขนบธรรมเนียมและระเบียบวินัยอันเป็นหลักความถูกต้องดีงามตลอดมา เฉพาะอย่างยิ่งระเบียบวินัยเป็นของดี คนมีวินัยก็เป็นที่มีระเบียบงามตาน่าเคารพนับถือ พระมีวินัยก็เป็นที่น่ากราบไหว้บูชาอย่างสนิทใจไม่กระดากกระเดื่องเคืองใจว่า เป็นผู้เหลวแหลกทางวินัย ระเบียบวินัยเป็นของจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกชั้นที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก และเป็นของสวยงามเป็นเครื่องเจริญตาเจริญใจ มองเห็นแล้วไม่เบื่อและเวียนศีรษะ แต่กลับมีความสุขขึ้นมาขณะที่ได้เห็น

ฉะนั้นความมีระเบียบวินัยเป็นของสวยงาม ทั้งตัวบุคคลและสิ่งก่อสร้าง ตลอดพัสดุต่าง ๆ ที่จัดวางไว้เป็นระเบียบงามตาจึงเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชมอย่างยิ่ง ประเทศชาติที่สามารถปลูกฝังระเบียบวินัยให้เข้าอยู่ในเลือดเนื้อและจิตใจ ย่อมมีความปลอดภัยและผาสุกเย็นใจ ไม่ค่อยมีการทะเลาะวิวาทและบาดหมางกัน แม้การโจรกรรมหรือการประทุษร้ายต่าง ๆ ก็มีน้อย เพราะขาดผู้อำนวยการและสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ให้สิทธิและเกียรติตลอดความเป็นธรรมที่อยู่ในฐานะแก่คนดี ตำหนิคนที่ควรตำหนิ ไม่ส่งเสริมด้วยอุบายใด ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ทุกคนที่มีระเบียบเป็นที่รักต่างตั้งหน้าทำมาหากินโดยปกติสุข คือพยายามสร้างตัวทั้งด้านความรู้วิชาและหน้าที่การงานให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงแก่ตน และสร้างครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข พยายามระวังและบังคับกีดกันเรื่องที่จะเกิดขึ้นทำลายความมั่นคงของครอบครัว ซึ่งโดยมากก็มักเกิดกับตนคือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่เป็นผู้รับผิดชอบในครอบครัวด้วยกัน ยิ่งสมัยนี้ชอบเกิดได้เร็วที่สุดยิ่งกว่าสายฟ้าแลบเสียอีก ทั้งอยู่ในบ้านอาจเกิดกับสาวใช้ หรือบุรุษคนใช้ ยิ่งออกนอกบ้านก็ยิ่งเหมือนปล่อยปลาฉลามลงทะเล ปลาเล็กปลา

ใหญ่โดยไม่เลือกประเภท ถ้าได้ออกทะเลแล้วต้องกว้านดะไปหมด นี่คือเรื่องทำลายครอบครัว

ท่านที่รับผิดชอบในครอบครัวจึงควรระวังอย่างยิ่ง สิ่งที่เห็นว่าไม่จำเป็นตามเหตุผลอำนวยแล้วอย่าคะนองใจคะนองมือไปหยอกเล่น เมื่อเกิดเรื่องแล้วสิ่งที่เข้าใจว่า ‘‘เล่น’’ นั้นเป็นเครื่องทำลายได้จริง และสามารถโค่นรากแก้วของครอบครัวขึ้นมาทำลายได้จริง จึงไม่ควรประมาทโดยถือว่าของเล่นหรืออาหารว่าง เวลาเบ็ดเกาะท้องแล้วแก้ปลดยากหรืออาจแก้ไม่ได้ เพราะเบ็ดเข้าไปอยู่ลึกเสียจนมือล้วงเข้าไม่ถึงแล้ว การสร้างตัว สร้างครอบครัวและสร้างอนาคตเพื่อความเจริญก้าวหน้า จึงควรมีกฎมีระเบียบวินัยไว้บังคับตัวเองซึ่งมักมีนิสัยดื้อดึงมาดั้งเดิม อย่าให้ออกเที่ยวเพ่นพ่าน จะทำให้เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมาดังกล่าวแล้ว

คนเราโดยมากชอบมีนิสัยเหมือนๆ กัน คือมีความดื้อดึงอยู่ในใจอย่างลึกลับแม้ตัวเองก็ไม่อาจมองเห็นได้ เพราะขาดความสนใจที่จะมองมากกว่าจะมองสิ่งที่ตนรักชอบและต้องการ ซึ่งโดยมากมักเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้นคำว่า ‘‘พาล’’ จึงมักฉวยโอกาสอยู่เสมอทั้งที่เราเองก็กลัวพาล แม้ผู้เขียนเองก็กลัวพาล แต่ก็เคยโดนคำว่า ‘‘พาล’’ซึ่งเกิดกับตัวมาจนแทบไม่มีอะไรเหลือติดตัว พอได้สติบ้างก็มาเขียน ความจริงก็คือเขียนเรื่องความโง่ความเสียเปรียบตัวเองให้ท่านอ่านนั่นเอง จึงกลัวท่านพี่น้องทั้งหลายจะเสียเปรียบพาลอันลึกลับตัวนี้เช่นเดียวกับผู้เขียนเคยเสียมาแล้ว

สรุปความ มนุษย์เราที่อยู่เป็นหมู่เป็นคณะ ย่อมหนีระเบียบวินัยไปไม่พ้น เพราะเป็นของจำเป็นต่อมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ร่วมกัน แม้เช่นนั้นก็ยังมีพาลดังกล่าวเข้ามาดลจิตดลใจให้เราทำผิดคิดไม่ชอบไปจนได้ในบางครั้ง ไม่อยากทำสิ่งที่ถูกต้องดีงามที่มนุษย์ผู้ดีทำกัน ไม่อยากอยู่ในกฎระเบียบอันดีงามเหมือนคนทั้งหลาย แต่ชอบฝ่าฝืนและประพฤติแบบแฝงๆ อันเป็นสิ่งแสลงตาแสลงใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยิ่งถูกห้ามเท่าไรใจยิ่งกำเริบคิดอยากทำเพื่อการฝ่าฝืน นิสัยอันนี้มีอยู่ทั่วไปในหมู่มนุษย์หญิงชาย ซึ่งเป็นสิ่งไม่ดีและไม่มีประโยชน์อะไรเลย นอกจากเป็นโทษทุกขณะที่ทำเท่านั้น ผู้หวังความสงบสุขแก่ตนและประเทศชาติศาสนา จึงควรระลึกในข้อเหล่านี้ให้มาก และพยายามดัดแปลงแก้ไขไปทีละเล็กละน้อยจนเข้าระดับคงที่ดีงาม กุลบุตรจะได้ถือเป็นตัวอย่างอันดีไปใช้ และกลายเป็นคนดีมีชื่อมีแปสืบทอดกันไปในอนาคตไม่มีสิ้นสุด

ผู้เขียนได้ให้คำแนะนำดังกล่าวมา ส่วนจะให้ช่วยเล็งญาณตรวจตราดูสัตวโลกว่ามีความบกพร่องประการใด และจะควรปฏิบัติอย่างไรดังที่ขอร้องนั้น นับว่าสุดวิสัยที่จะช่วยได้เพราะไม่มีญาณพอจะเล็งทั้งที่อยากเล็ง แม้แต่จะตรวจตราดูความบกพร่องของตัวซึ่งแสดงอยู่ตลอดเวลา ก็ยังไม่มีญาณที่จะเล็งเลย จึงเป็นเรื่องจนใจ

ส่วนหลักการปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของคนเราตลอดประเทศชาติศาสนา จะเจริญถาวรทั้งปัจจุบันและอนาคต ก็รวมอยู่ในขนบธรรมเนียมระเบียบวินัยและศีลธรรมหมดแล้ว แทบจะพูดได้ว่าผู้ต้องการความสงบสุขดังใจหมาย นอกจากหลักธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามแล้ว ก็ยากจะประสบได้ จึงขอมอบเรื่องทั้งนี้ไว้กับทุกท่านช่วยกันพิจารณาและดัดแปลงส่งเสริมตามแต่เห็นควร เพราะประชาชนก็ดี ประเทศชาติก็ดี ศาสนาก็ดีล้วนเป็นสมบัติของทุกคน

ที่พูดมาสุ่มสี่สุ่มห้า จับหน้าใส่หลัง ก็พูดไปตามภาษาป่า ๆ อย่างนั้นเอง เมื่อมีท่านผู้ถาม ไม่มีอะไรเป็นเครื่องต้อนรับขับสู้กันบ้างตามฐานะคนไปหาคนหรือคนไปหาพระก็รู้สึกยังไงอยู่ จึงขออภัยด้วยถ้าพูดไม่เข้าหลักเข้าเกณฑ์

ท่านผู้ถามอันดับต่อมาถามเรื่องภาวนา คือมีท่านผู้สนใจใคร่ต่อการภาวนามาถามว่า การดูตำรับตำราและหนังสือเล่มต่าง ๆ ที่มีผู้เขียนไว้ก็ดูมามากพอควร แต่บางท่านพูดไว้อย่างหนึ่ง อีกบางท่านพูดไว้อย่างหนึ่ง มีกี่อาจารย์หรือกี่คนที่เขียนไว้ในหนังสือไม่ค่อยตรงกันเลย การภาวนาเลยกลายเป็นเรื่องของผู้เขียนผู้แต่งหนังสือไปเสียโดยมาก ไม่เป็นเรื่องของธรรมที่ควรยึดเป็นแบบฉบับได้ ถ้าเป็นเรื่องของธรรมควรจะมีจุดศูนย์กลางเป็นที่ลงกันได้ อ่านไปมากเท่าไรก็ยิ่งทำให้เกิดความสงสัย จึงต้องมาถามท่าน บางทีอาจมีช่องทางที่พอทำได้ ไม่แบกแต่ความลุ่มหลงสงสัยโดยถ่ายเดียวดังที่เป็นอยู่นี้ ท่านเองจะพอมีทางโปรดคนขี้สงสัยอย่างตัวดิฉันได้บ้างประการใด หรือจะปล่อยให้จมอยู่อย่างนี้จนตายไปด้วยกัน ไม่มีวันผ่านพ้นไปได้เลย

ผู้ฟังก็จนใจจึงถามบ้างว่า อันหนังสือธรรมเล่มต่าง ๆ ที่ท่านเขียนขึ้นนั้น ท่านได้บอกไว้หรือเปล่าว่า เป็นหนังสือธรรมเพื่อแพร่เชื้อความสงสัยและสั่งสมความสงสัยแก่ท่านผู้อ่านทั่ว ๆ ไป หรือท่านอธิบายเรื่องภาวนาเพื่อแก้ความสงสัยต่างหาก ถ้าท่านเขียนไว้เพื่อแก้ความสงสัยของคนผู้สนใจต่อการภาวนา แต่เราผู้อ่านไปเกิดความสงสัยเองโดยเห็นว่าไม่ถูกกับจริตนิสัยและความต้องการของตน เราก็ไม่ควรไปอ่านให้เสียเวลาและควรเขียนขึ้นเอง อ่านเอง ปฏิบัติภาวนาเอง ยังจะดีกว่า จะไม่ต้องเกิดความลังเลสงสัย เพราะเราเขียนขึ้นด้วยความเห็นชอบของเราเอง อาจจะดีกว่าการไปเที่ยวดูหนังสือธรรมเล่มนั้น ๆ

หรือถ้าเราสามารถ ก็ควรเขียนขึ้นสั่งสอนคนผู้สนใจในธรรมซึ่งมีอยู่จำนวนมากในเมืองไทย ที่ล้วนกำลังแสวงหาความมั่นใจความเชื่อถือ ทั้งจากครูอาจารย์ ทั้งจากเพื่อนพุทธศาสนิกด้วยกัน ทั้งจากหนังสือธรรมต่าง ๆ อยู่อย่างกระหายและอิดโรย ให้ท่านเหล่านั้นได้อ่านและหายสงสัยคลายความมืดมนลงเสียบ้าง ยังจะดีกว่าคุณมาบ่นให้หนังสือ บ่นให้ท่านผู้แต่งหนังสือ ซึ่งพยายามเขียนอย่างเต็มกำลังความสามารถที่อำนวย

แต่ไม่อาจอำนวยความสะดวกให้แก่คุณดังเจตนาที่เขียนไว้ คุณว่าอย่างไร เอาอย่างไหนดี อุบายที่อาจารย์คิดนี้จะพอเป็นประโยชน์แก่คุณบ้างไหม

เขาตอบว่า ท่านพูดใส่ปัญหาดิฉันอย่างเหน็บ ๆ ทำให้ดิฉันอายท่านมากกว่าจะอายผู้อื่น ท่านมิได้เขียนไว้เพื่อแพร่เพาะเชื้ออะไรหรอก ท่านก็เขียนอธิบายวิธีภาวนาธรรมดา ๆ นี่เอง แต่ท่านอธิบายต่าง ๆ กันไป พออ่านแล้วมันอดสงสัยไม่ได้ ส่วนจะให้ดิฉันตั้งตัวเป็นผู้สามารถฉลาดเกินโลกเขาเขียนธรรมสั่งสอนโลกนั้น แม้ดิฉันจะเกิดตายสักกี่ภพกี่ชาติ ก็ไม่ได้นึกอาจเอื้อมคาดฝันว่าจะแต่งหนังสือธรรมสอนโลกได้ ท่านหาเรื่องมาพูดให้ดิฉันอาย

ก็เห็นท่านผู้อื่นเขียนธรรมสอนโลกเพื่อเปลื้องความสงสัย แต่เวลาคุณไปอ่านเข้ากลับไม่สนิทใจและยังกลับเกิดความสงสัยขึ้นเสียอีก ก็เลยนึกไปว่าถ้าคุณเขียนเอง อ่านเองและปฏิบัติเอง อาจดีกว่าไปอ่านของท่านผู้อื่น และคุณอาจเขียนให้ท่านผู้อื่นอ่านสิ้นความสงสัยไปได้เช่นคุณ จึงได้พูดอย่างนั้น ถ้าไม่สะดวกใจแล้วอาจารย์ก็ไม่จำใจให้เขียน และต้องขออภัยด้วยที่เผลอไปพูดอย่างนั้นให้คุณอายทั้งที่ไม่มีเจตนา แล้วที่คุณเกิดความสงสัยจากการอ่านหนังสือเล่มต่าง ๆ นั้น สงสัยตรงไหน พอจะนำมาเล่าให้อาจารย์ฟังได้บ้างไหม ผู้เขียนถาม

เขาตอบว่า ที่สงสัยก็คือหนังสือบางเล่มหรือบางอาจารย์ก็แสดงความชมเชยทางสมาธิว่าควรจะบำเพ็ญให้เห็นผลเป็นความสงบสุข และพิจารณาธาตุขันธ์อายตนะตามแต่ถนัดโดยทางปัญญาสลับกันไปตามโอกาส แต่บางท่านก็สอนให้พิจารณาวิปัสสนาไปเลย สมาธิไม่จำเป็นดังนี้ แม้บทธรรมที่นำมาบริกรรมก็ต่างกัน บางท่านก็สอนพุทโธหรือธัมโม สังโฆเป็นคำบริกรรมภาวนา บางท่านก็สอนสัมมา อรหัง บางท่านก็สอนยุบหนอพองหนอ บางท่านก็สอนให้ทำจิตให้ว่าง อยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ ด้วยจิตว่าง บางท่านก็สอนอานาปานสติคือกำหนดลมหายใจเข้าออก บางท่านก็สอนให้กำหนดรู้ความเคลื่อนไหวในอิริยาบถต่าง ๆ ด้วยสติไม่ให้เผลอ แต่ดิฉันผู้มีสติปัญญาน้อยจึงเลยไม่ทราบว่าจะยึดอันไหนดี เลยทำให้เกิดความลังเลสงสัยไม่แน่ใจว่าจะควรยึดเอาอันไหนดี เวลาทำภาวนาก็อดที่จะคิดคว้าโน้นคว้านี้ไปตามธรรมที่อาจารย์ทั้งหลายสอนในแง่ต่าง ๆ กันมิได้ ผลที่ได้รับก็คือความยุ่งใจที่หาหลักยึดแน่นอนไม่ได้นั่นเอง

ก่อนอื่นอาจารย์ต้องขออภัยที่จะพูดแบบป่า ๆ กับคุณซึ่งอาจไม่เคยได้ยิน คือคุณละโมบโลภมากเกินไปจนลืมคิดว่า สมบัติสิ่งของผู้คนหญิงชายสัตว์สาราสิงต่าง ๆ ที่มีอยู่เต็มโลก ซึ่งพอหาเลือกเก็บหรือถือเอาได้ตามที่ชอบใจและต้องการ แต่ก็เหมาเอาสิ่งเหล่านั้นคนเดียวเสียหมด จึงไม่ทราบว่าสมบัติสิ่งของชิ้นใดเป็นของเขาหรือของเรา ผู้คนหญิงชายคนไหนเป็นพ่อแม่ของเขาหรือของเรา คนไหนเป็นพี่เป็นน้องของเขาหรือของ

เรา คนไหนเป็นเพื่อนหญิงชายของเขาหรือของเรา คนไหนเป็นแฟนเขาหรือแฟนเรา สัตว์ตัวไหนเป็นของเขาหรือของเรา สิ่งของเครื่องใช้เครื่องนุ่งห่มอันไหนเป็นของเขาหรือของเรา สินค้าในห้างร้านและปลาแห้งปลาสด ผักแห้งผักสดในตลาด อันไหนควรซื้อหรือไม่ควรซื้อ อันไหนควรในราคาเท่าไร แต่กว้านเอาเสียหมด จนเอาไปไม่ได้แล้วยืนบ่นนั่งบนนอนบ่นเฝ้าสิ่งของเหล่านั้นอยู่อย่างน่าทุเรศเวทนา

อีกอย่างหนึ่งเมื่อเห็นสิ่งเหล่านั้นมากเหลือหูเหลือตา จนไม่อาจนับอ่านได้ หรือจะเอาอันไหนก็ตัดสินใจไม่ลง เลยยืนบ่นเฝ้าอยู่ด้วยความท้อใจ โดยมิได้คิดว่าการบ่นนั้นเป็นการโฆษณาขายความโง่ของตัว ให้คนอื่นหนักใจและรำคาญด้วยโดยไม่เกิดประโยชน์ทางโลกคุณเป็นคนขี้โลภจนไม่รู้จักเมืองพอ ด้วยการเก็บกวาดสิ่งต่างๆ เวลาเบื่อก็เลยยืนตัวแข็ง มองเห็นอะไรก็เบื่อไปหมด ไม่มีแก่ใจที่จะถือเอาสิ่งเหล่านั้นแม้ชิ้นหนึ่งมาเป็นประโยชน์แก่ตนได้ สุดท้ายก็เป็นโมฆะในสิ่งทั้งหลาย

ทางธรรมคุณก็เป็นคนละโมบในธรรม เจอธรรมบทใดได้ยินธรรมบทใดจากใครพูดท้ายวัดหัววัด ก็เข้าใจว่าเป็นธรรมที่เหมาะกับจริตโดยถ่ายเดียว รีบกวาดรีบกว้านมาภาวนาเป็นแกงหม้อใหญ่ที่เต็มไปด้วยผักและน้ำโหรงเหรง ส่วนเนื้อหรือปลาไม่ปรากฏ ธรรมบทไหนๆ ก็รวบรวมมาบริกรรมภาวนาหวังให้จิตรวมใหญ่ แต่พอภาวนาไปไม่ถึงไหน ใจนึกขี้เกียจขึ้นมา หาว่าธรรมหลายบทเกินไป สุดวิสัยที่จะทำได้ทุกบททุกบาท เลยหยุดและปล่อยทิ้งไม่เหลียวแล ส่วนใจเลยไม่ได้รับความสงบเย็นแม้ขณะหนึ่ง มีแต่ยืนตำหนิเดินตำหนินั่งตำหนินอนตำหนิ และบ่นให้ธรรมด้วยเห็นว่ามากเหลือประมาณไม่สามารถจะนำไปภาวนาได้ เลยเกิดความเบื่อใหญ่ไม่อยากภาวนากับธรรมแม้บทใดทั้งสิ้น สุดท้ายก็ได้แต่ความตำหนิติเตียนครูอาจารย์ผู้เขียนธรรม ไม่ได้สนใจที่จะตำหนิตนว่าไม่เป็นท่า ไม่ได้อะไรมาเป็นธรรมสมบัติเครื่องสงบเย็นใจ

ทางที่ถูกและพอดี ควรคิดถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนโลกบ้าง ซึ่งนับได้พอประมาณ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งเปรียบเหมือนยาหลายขนานที่พอดีพอควรกับโรคกิเลสของสัตว์ ซึ่งเป็นโรคที่ดื้อดึงฝังฝืนอย่างมากมายตลอดมา ให้กิเลสเหล่านั้นบรรเทาเบาลงได้ บางรายถึงกับข้ามโลกข้ามสงสารไปได้จริงๆ ท่านเหล่านั้นไม่เห็นบ่นตำหนิว่าธรรมของพระพุทธเจ้ามากเกินไป และยังพอใจปฏิบัติตามตลอดมา ส่วนคุณเพียงได้อ่านธรรมในหนังสือเล่มต่างๆ ที่อาจารย์ทั้งหลายแต่งขึ้นมาด้วยเจตนาหวังดี มิได้มากมายก่ายกองเหมือนธรรม ๘๔,๐๐๐ ทำไมว่ามากเกินไป มิใช่ใจออกระอาธรรมจนมองเห็นพระเห็นวัดและเห็นหนังสือธรรมต่างๆ ไม่ได้แล้วหรือ ถ้าไม่เบื่อระอาจนถึงขนาดนั้น ทำไมจึงต้องบ่นตำหนิอรรถธรรมยิ่งกว่าบ่นให้ลูกให้ผัวเสียอีก

เราควรคิดให้ดีว่า ธรรมที่ท่านเขียนไว้มิได้เฉพาะผู้ใดผู้หนึ่งเพียงคนเดียว แต่เพื่อคนทั้งประเทศซึ่งมีจริตนิสัยต่างๆ กัน ที่ควรได้รับธรรมแปลกต่างกันบ้างตามจริตนิสัยชอบ จึงควรจะได้รับประโยชน์จากธรรมนั้นเท่าที่ควร คุณควรปฏิบัติต่อตนแบบมีขอบเขตจำกัดบ้าง ถ้าเป็นน้ำก็ควรมีทางระบายและมีอ่างเป็นที่เก็บ เวลาต้องการระบายก็สะดวก เมื่อต้องการใช้อาบดื่มก็สบาย ไม่เปิดให้ไหลทิ้งเสียหมด คือธรรมที่เห็นว่าไม่ต้องกับจริตก็ควรผ่านไปแต่ไม่ควรตำหนิ ส่วนธรรมที่ต้องกับใจก็ควรนำมาปฏิบัติขจัดกิเลสตัวโลโภโทโสโมโห ด้วยการภาวนาแบบเอาจริงเอาจังบ้าง อย่าไปหาเอาจริงเอาจังกับเรื่องบ่นตำหนิธรรม จนเกิดความขุ่นมัวมั่วสุมกับมันแทบจะหาทางออกไม่ได้ นักปราชญ์ท่านมิได้ชมเชยคนประเภทนั้นว่าฉลาด

ความจริงอาจารย์องค์ใดเขียนขึ้นก็เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นในทางจิตใจ มิได้มุ่งทำลายจิตใจคน ส่วนจะถูกต้องตามจริตและอรรถธรรมเพียงใดนั้นเป็นอีกกรณีหนึ่ง จึงควรให้อภัย แม้อาจารย์เองก็เคยเขียนหนังสือธรรมเพื่อท่านผู้อ่านอยู่บ้างเท่าที่สามารถ แต่มิได้มุ่งเพื่อทำลายจิตใจ นอกจากเพื่ออนุเคราะห์ส่งเสริมเท่านั้น ส่วนท่านผู้อ่านจะเห็นไปอย่างไรนั้นก็สุดวิสัยจะตามแก้ เท่าที่เขียนไว้ในหนังสือก็คิดว่าเป็นอุบายแก้จิตใจซึ่งพอแก่กำลังของตนอยู่แล้ว

อาจารย์ต้องขออภัยอีกครั้งที่จะต้องพูดป่าๆ ซึ่งอาจเป็นเครื่องยั่วกิเลสท่านที่เคยอยู่ในแดนแห่งความเจริญมาแล้วไม่อยากได้ยินได้ฟัง เวลาคุณอยู่ในบ้านทำไมจึงอดบ่นกับลูกกับผัวได้ นับว่าน่าชมอยู่มาก อาจารย์ก็อดชมคุณไม่ได้ที่อยู่กับครอบครัวมาแต่เริ่มแรกตั้งรากตั้งฐาน แต่อดใจได้ไม่ยอมบ่นสมเป็นแม่บ้านที่ดี เป็นคติแก่ลูกแก่ลูกหลานได้อย่างดีเยี่ยม เพิ่งจะเริ่มระบายออกมาบ้างตอนเริ่มฝึกหัดภาวนาหาความดีใส่ตน แต่ใจอาจไม่ชอบธรรมเพราะความเคยชินต่อโลกมานาน นำธรรมบทใดหนังสือธรรมเล่มใดที่อาจารย์องค์ใดเขียนขึ้นมาอ่าน ภาวนาก็ไม่ยอมรับ คอยแต่จะฝืนเสียเรื่อย จึงน่าเห็นใจ

คุณไม่ลองพาเข้าโรงพิสดารลองดู บางทีอาจได้ผลเกินคาดยิ่งกว่าคาดเสียอีก เท่าที่ได้ทราบมาใครนำสิ่งเหล่านั้นมาทดลองไม่เห็นบ่นกัน นากจากบ่นว่าเรื่องเวลาน้อยไปไม่จุใจที่อยากชมเท่านั้น นี่คือความเคยชิน แม้แต่พริกเผ็ดๆ ร้อนๆ คนไทยเราก็เคยรับมาแต่กำเนิด ก็ยังเห็นว่ามีรสชาติดีแม้จะเผ็ดอยู่บ้าง แต่คนต่างชาติเช่นฝรั่งแม้จะเป็นชาติที่เจริญแล้ว เมื่อไม่เคยรับพริกอย่างคนไทย พอรับเข้าไปแม้เพียงเล็กน้อยก็เกิดเผ็ดเกิดร้อนและตัวแดงขึ้นมาทันที ทั้งนี้อาจารย์เคยเห็นพระฝรั่งที่อยู่วัดป่าบ้านตาดไม่ค่อยฉันพริก แต่ความจำเป็นบังคับทำให้ท่านต้องรับพริกที่ผสมมากับแกงซึ่งเป็นอาหารไทยชนิดต่างๆ

ธรรมเป็นธรรมชาติที่คนเราจะพยายามฝึกหัดในเวลามีวัยพอสมควรแล้ว ส่วนโลกเป็นสิ่งที่คละเคล้ากันมาแต่เริ่มกำเนิด ความเคยชินจำต้องต่างกันอยู่โดยดี เฉพาะศีลธรรมด้วยแล้ว ถ้าไม่ฝืนบ้างคงจะแสลงใจตลอดไปจนเข้ากันไม่ติดตลอดกาล แต่คุณสมบัติของธรรมนั้นต่างกันกับโลกราวฟ้ากับดิน ความสุขความเย็นใจจากผลแห่งธรรมแสดงออกแก่ท่านผู้กล้าฝ่าฝืนบำเพ็ญ ย่อมทำให้ลืมวันเดือนปีสถานที่กาลเวลาไปได้ ไม่ค่อยสนใจใฝ่ฝันนัก เพราะไม่มีความทุกข์ร้อนพอจะรอสิ่งเหล่านั้นมาช่วยพยุงหรือฉุดลากออกจากที่และเวลาที่ทรมานอยู่

ส่วนความสุขทางโลกแม้ต่างคนต่างแสวงหาอยู่เต็มกำลังตลอดมา แต่ก็ยากที่จะได้ผลดังคาดหมายมาให้โลกที่กำลังรุ่มร้อนได้ชมบ้าง นอกจากความทุกข์ความบ่นเพ้อไปตาม ๆ กันเท่านั้นทั้งที่เป็นอารมณ์ไม่ฝืนใจ ฉะนั้นคุณจึงควรฝืนตัวเองบ้างแม้ยากลำบาก นักปราชญ์ท่านว่าความดีอยู่ฟากตาย พระพุทธเจ้าก็อยู่ฟากตาย คนที่คอยแต่จะบ่นให้ธรรมอุบอิบ ๆ เพื่อให้ได้อย่างใจ จึงยากที่จะบำเพ็ญตนได้พอเป็นหลักเป็นฐาน เป็นชิ้นเป็นอันในคุณงามความดี

คุณก็เป็นผู้หนึ่งในบรรดาท่านผู้แสวงหาความดีจากธรรม เพื่อสะดวกในการดำเนิน ขัดข้องก็บอกว่าขัดข้อง สะดวกก็บอกว่าสะดวก ไม่สะดวกกับอะไรก็บอกอย่างตรงไปตรงมา โดยถือว่าเป็นครูอาจารย์ที่ไว้ใจเชื่อถือได้ ที่พูดให้อาจารย์ฟังในเบื้องต้นนั้นไม่มีอะไรผิด เพราะพูดตามความรู้สึกของผู้หวังดี มิได้ตำหนิเพื่อทำลาย อาหารเผ็ดก็บอกว่าเผ็ด เค็มก็บอกว่าเค็ม เพราะคนเรามีลิ้นมีปากจำต้องทราบรสต่าง ๆ ได้ดี จึงน่าเห็นใจและสงสารคุณมาก ต่อไปกรุณาใช้ความสังเกตตัวเองเกี่ยวกับบทธรรมต่าง ๆ ที่นำมาบริกรรมภาวนา ถ้าเห็นว่าธรรมบทใดถูกกับจริต เวลาภาวนามีความสะดวก บริกรรมไม่ขัดข้อง และมีผลเป็นความสงบสุขในขณะนั้น โปรดยึดธรรมบทนั้นไว้บริกรรมภาวนาในคราวต่อไป

ส่วนธรรมในหนังสือเล่มต่าง ๆ จะมีมากหรือน้อยเราก็ยกบูชาไว้เหนือเศียรเกล้าไม่ประมาท แต่จะนำมาบริกรรมภาวนาเสียทุกบททุกบาท จะเป็นการเพิ่มภาระให้ตัวเราซึ่งกำลังฝึกหัดใหม่ให้หนักมากไป ทั้งที่ไม่ค่อยเกิดผลเท่าที่ควร จึงควรพักไว้ชั่วคราว ไม่นำมาคละเคล้ากันให้ยุ่งใจมากไป การยิงปืนไม่จำต้องยิงทีละหลาย ๆ นัดถึงจะเรียกว่ามือแม่นปืน ข้อสำคัญยิงนัดใดออกไปขอให้ถูกเป้าหมายก็เรียกว่าว่ามือแม่นไปเอง การภาวนาก็ไม่จำต้องแบกคัมภีร์อยู่บนบ่าด้วยถึงจะเรียกว่านักภาวนา ข้อสำคัญขอให้มีความมั่นใจและมีสติอยู่กับคำภาวนาของตนแม้บทเดียว มีพุทโธเป็นต้น ก็เกิดผลเกินคาด

เท่าที่อธิบายมาก็นับว่ามากพอ จึงขอให้โอกาสคุณสนทนาตามข้อที่สงสัย ที่กล่าวผ่านมาแล้วผิดถูกประการใดอาจารย์ต้องขออภัยด้วย ถ้าคุณประสงค์จะว่าอะไรให้

อาจารย์อย่างหนักบ้าง อาจารย์คิดว่าจะทนได้ถ้ายกไหว กรุณาว่าได้เลยไม่ต้องเกรงใจ เราถือหลักธรรมเป็นที่ตั้งหรือถือหลักธรรมเป็นหลักใจ ถ้าไม่ผิดจากเหตุผลคือหลักธรรม แล้วสนทนากันได้อย่างสบาย

ดิฉันต้องขอประทานโทษ ขณะท่านพูดทีแรกดิฉันใจหายหมดนึกว่าตัวเองเป็นผู้ทำลายศาสนาและกล่าวตู่ครูอาจารย์ ทั้งที่ไม่เคยนึกฝันเลยว่ามีเจตนาอย่างนั้น ใจร้อนราวกับไฟเผาขึ้นมาในขณะนั้น อายท่านก็อาย อายใครๆ ก็อายทั้งที่ไม่มีใครมานั่งฟังอยู่ด้วยนอกจากเด็กท่านเท่านั้น เหงื่อแตกโชกไปทั้งตัว พอท่านอธิบายตอนหลังนี้ใจค่อยชื้นขึ้นมาบ้าง ความจริงก็เป็นดังที่ดิฉันเรียนแล้ว ไม่ทราบว่าจะจับเอาตรงไหนเป็นเครื่องยึด เพราะนั้นก็ธรรม นี้ก็ธรรม นั้นก็ดี นี้ก็ดี ใจเลยโลภในความดี แต่ยึดเอาความดีจากธรรมไม่ได้จึงทำให้ยุ่งไปหมด พอทราบจากท่านอธิบายให้ฟังแล้วใจค่อยสว่างขึ้นบ้าง

การภาวนาของดิฉันทีแรกรู้สึกว่าสงบราบรื่นดี แต่พออ่านหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้และสมาคมกับเพื่อนนักภาวนาด้วยกันเข้ามากๆ คนนั้นก็ว่าหนังสือเล่มนั้นดี วิธีนี้เหมาะจึงทำตามเขาบ้าง เลยไปใหญ่ จิตที่เคยสงบเยือกเย็นก็ค่อยกลายเป็นจิตว้าวุ่นขุ่นมัวไปจนหาหลักยึดไม่ได้ มิหนำยังเกิดความร้อนรนขึ้นมาอย่างไม่มีเหตุผลยิ่งกว่าคนไม่เคยภาวนาเสียอีก แทบตั้งตัวไม่ติดในบางวัน พอทราบว่าท่านมาจึงต้องมากราบขอรบกวนให้ช่วยอนุเคราะห์สั่งสอน จึงพอได้อุบายขึ้นมาบ้าง ต่อไปนี้ดิฉันจะเอาเพียงอันเดียว คือจะยึดเอาธรรมบทใดก็ยึดเฉพาะธรรมบทนั้น ไม่ยุ่งกับธรรมบทอื่นๆ ให้วุ่นไป

ผู้เขียนจึงได้ให้อุบายว่าที่ถูกก็ควรเป็นอย่างนั้น จะเป็นคนมีนิสัยจริงไม่จับจดหยิบนั้นวางนี้ ซึ่งสุดท้ายก็ยึดอะไรไม่ได้เป็นหลักพอทรงตัว ธรรมที่ท่านเขียนไว้ถูกไปตามจริตนิสัยของแต่ละราย ส่วนเราถูกจริตกับธรรมบทใด ก็นำธรรมบทนั้นมาภาวนาและทำอย่างเอาจริงเอาจัง อย่าทำแบบทิ้งๆ ขว้างๆ เหมือนศาสนาอันเป็นสถาบันที่อำนวยความสุขความเจริญแก่โลกมิใช่สมบัติของตน ความจริงศาสนาคือเครื่องมือดับทุกข์ดับภัยภายในและเป็นเครื่องมือดำรงการครองชีพทุกวิถีทาง ไม่มีเครื่องมือใดเสมอเหมือน

การทำมาหาเลี้ยงชีพ ถ้าทำตามหลักศาสนาชี้บอก คนเราจะไม่โง่และขี้เกียจ นั่งงอมืองอเท้านั่งเฝ้านอนเฝ้าความอดอยากขาดแคลนต่างๆ ดังที่เห็นๆ อยู่อย่างน่าทุเรศเวทนานั้นเลย แต่จะกลับยกฐานะที่เคยต่ำต้อยด้อยสมบัติและความอาภัพอับเฉาเบาความคิดวิปริตด้วยความประพฤติต่างๆ ขึ้นเป็นนักต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดได้ด้วยอุบายต่างๆ ที่ศาสนาแนะแนวทาง ทำอะไรก็เป็นชิ้นเป็นอันไม่เกียจคร้าน มีความอดทนต่อภาระหน้าที่ หนักก็ยอมรับเอา เบาก็ยินดีทำ ไม่ล้างมือคอยรับประทานอยู่เฉยๆ แบบ

บุคคลสิ้นท่าไม่มีหนทางหาเลี้ยงตัวและครอบครัว นั่งเสี่ยงกรรมนอนเสี่ยงบุญโดยไม่คิดทำคุณประโยชน์อะไรไว้พอได้อาศัยเวลาจำเป็นซึ่งโลกจำต้องมีโดยทั่วกัน

คนมีศาสนาเป็นหลักใจกลับตรงกันข้าม คือเป็นคนขยันหมั่นเพียรในการงานเพื่อแสวงหาทรัพย์ รู้จักเก็บหอมรอมริบไม่สุรุ่ยสุร่าย เป็นคนชอบประหยัด และพยายามกำจัดสิ่งที่เป็นภัยแก่ตนและครอบครัว ไม่มั่วสุมกับความหายนะต่างๆ อันเป็นทางไหลมาแห่งความฉิบหาย เป็นคนฉลาดรู้หลบเป็นปีกรู้หลีกเป็นหาง รู้จักพรางตัวกับคนทุกเพศที่ไม่แน่ใจต่อความประพฤติของเขาซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับตน เพื่อรักษาตัวและสมบัติให้ปลอดภัย ไม่ชอบเป็นคนโอ้อวดและเย่อหยิ่งจองหองต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ชอบถ่อมตนเจียมตัว ไม่คุยโม้โอ้อวดให้เขาหมั่นไส้และหัวเราะเยาะ

คนเราถ้าไม่ขี้เกียจเพียงอย่างเดียว สมบัติย่อมมีพอกินพอใช้ไม่อับจน สำคัญอยู่อันเดียวนี้เท่านั้นที่พาคนให้จนมุมทั้งที่สติปัญญาก็มีอยู่ แต่ไม่ฉลาดเฉียบแหลมเหมือนความขี้เกียจ นายฉลาดคนนี้มีความแหลมคมอย่างลึกลับ จนได้เป็นเจ้าใหญ่นายโตบนศีรษะคนและเลื่อนชั้นขึ้นไปเรื่อยๆ โดยไม่ยอมลดอำนาจและปลดเกษียณเหมือนคนชรา ตัวนี้แลที่เป็นใหญ่บนหัวใจคนแทบทั้งโลก มนุษย์ผู้โง่เขลาเช่นเราๆ ท่านๆ วิ่งตามมันไม่ทัน และยังชอบเคารพนับถือมันมากเป็นพิเศษ ไม่อยากให้พลัดพรากจากหนีไปไหน ในอิริยาบถทั้งสี่รู้สึกขออยู่กับนายคนนี้ แต่ตัวเกียจคร้านและทุจริตกับศาสนาเป็นข้าศึกกัน

ฉะนั้นผู้เชื่อศาสนาจริงๆ จึงชอบเป็นคนขยันหมั่นสังเกตตัวเอง เป็นคนชอบความสุจริตที่เป็นงานสะอาด สมกับศาสนาเป็นธรรมชาติสะอาด ไม่ชอบคดโกงและลักเล็กขโมยน้อยตลอดสิ่งอื่นๆ ที่ทำให้ผู้อื่นเจ็บใจ แต่ชอบอนุเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยความเมตตาสงสารจริงๆ ไม่หวังค่าตอบแทน ดังนั้นผู้นับถือศาสนาด้วยความเชื่อความสามารถของพระพุทธเจ้าและศาสนาจริงๆ จึงเป็นคนสะอาดทางความประพฤติอันเป็นจุดที่ไม่ค่อยสนใจกัน มีความสง่าผ่าเผย มีคุณธรรมประดับตัว เป็นผู้รักสงวนศาสนายิ่งกว่าชีวิตของตัว ไม่ทำชั่วทั้งที่แจ้งและที่ลับ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ปกครองตนก็ง่าย ปกครองคนอื่นก็ดี มีความเที่ยงธรรมสม่ำเสมอไม่ลำเอียง คนอื่นปกครองก็ง่าย เพราะตัวเป็นคนง่ายและสะดวกอยู่แล้วใครๆ ไม่รังเกียจ

คนที่ถึงศาสนาอย่างแท้จริง ความประพฤติทางกายวาจาใจไม่เป็นภัยต่อโลก นอกจากจะเป็นคุณต่อโลกอย่างมหาศาลเท่านั้น ไม่มีทางที่น่าตำหนิ แต่ศาสนาเป็นธรรมชาติละเอียดอ่อนมากยากที่จะเห็นคุณได้ง่าย เพราะก่อนจะออกเป็นศาสนธรรมสอนโลกย่อมผ่านการพิสูจน์และกลั่นกรองอย่างบริสุทธิ์เต็มที่ ผู้กลั่นกรองศาสนาก็เป็นผู้บริสุทธิ์ถึงวิมุตติหลุดพ้นจากวิสัยของโลกจะกล้าอาจเอื้อมตำหนิได้ นอกจากจะตำหนิแบบสุนัขเห่าช้างเท่านั้น ไม่มีทางจะตำหนิศาสนาได้ด้วยความรู้ยิ่งเห็นจริงใดๆ ของคนมีกิเลสทั่วๆ

ไป ผู้นับถือศาสนาด้วยความเชื่อสมรรถภาพของพระพุทธเจ้าในความรู้จริงของตนตามสัจธรรม จึงเป็นผู้ละเอียดทางความประพฤติทุกด้าน และมีเหตุผลทุกประตู ไม่ประพฤติแบบถูลู่ถูกังให้กิเลสแห่แหนล้อมหน้าล้อมหลัง บังคับบัญชาเข้าตรอกออกซอยเหมือนแม่ค้าเร่ขายขนม แต่แม่ค้ายังมีรายได้ไปเลี้ยงครอบครัวพอรอดตัวไปเป็นวัน ๆ ซึ่งเป็นงานอาชีพที่บริสุทธิ์และน่าสงสารมาก ส่วนผู้ที่กิเลสพาเร่ขายนี้รู้สึกจะน่าสยดสยองสลดสังเวชสุดที่จะปลงตกได้

ถ้าเราอยากทราบความละเอียดของศาสนา ก็พอทราบได้จากเราเองที่ทำความกระทบกระเทือนศาสนาอยู่ทุกขณะ ที่ความประพฤติทางกายวาจาใจแสดงความเคลื่อนไหวออกมา โดยมากมักปีนเกลียวกับศาสนาอยู่แทบทุกขณะ ไม่ยอมลงรอยกันเอาง่าย ๆ เพราะกิเลสบนหัวใจคนกับศาสนาเป็นข้าศึกกัน ส่วนผู้ได้รับการอบรมจากศาสนาอย่างถึงใจแล้ว ความประพฤติทั้งสามทวารย่อมกลมกลืนกับศาสนาได้อย่างสนิทไม่มีการแตกแยกกัน และเป็นความเคยชินและสนิทกับศาสนาไปตลอดสาย ความรู้ความเห็นที่ปีนเกลียวกับศาสนาซึ่งเป็นของบริสุทธิ์นั่นแลคือข้าศึกของศาสนา ใครปีนเกลียวผู้นั้นก็ควรทราบตัวเองว่าเป็นข้าศึกต่อศาสนาซึ่งสถิตอยู่กับตัว

ฉะนั้นศาสนากับคนเราที่มีกิเลสจึงพอทราบได้ว่า ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายละเอียด ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายหยาบ ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายคิดและทับถมโจมตีศาสนาทั้งที่มีเจตนาและไม่มีเจตนา เมื่อเรื่องเป็นเช่นนี้เราจะควรตำหนิฝ่ายไหน และจะควรชมเชยฝ่ายไหน จึงจะควรแก่เหตุผล ถ้าควรตำหนิฝ่ายไม่สะอาด และควรชมฝ่ายที่บริสุทธิ์ แล้วการที่มีผู้หนึ่งผู้ใดมากล่าวตำหนิว่า ศาสนาสอนคนให้โง่ สอนคนให้เกียจคร้านเป็นต้น คำตำหนินั้นจะควรเป็นมลทินแก่ศาสนาดังคำกล่าวหาหรือไม่ ถ้าเราเกิดเป็นคนประเภทที่โง่และเกียจคร้านดังข้อกล่าวหานั้นขึ้นมา ความเสียหายจะมีแก่ฝ่ายใด ทั้งนี้ย่อมเป็นที่ทราบกันว่า ผู้อดตายเพราะความเกียจคร้าน ผู้ล่มจมฉิบหายเอาตัวไปไม่รอดเพราะความโง่ คือผู้ปีนเกลียวศาสนา และผู้ที่ตำหนิศาสนานั่นแลจะเป็นผู้รับเคราะห์กรรมของตน ศาสนาไม่มีกรรมพอจะมารับบาปหาบทุกข์ คำกล่าวหาจึงเป็นคำปีนเกลียวกันกับศาสนา

เพียงความรู้ความฉลาดของสามัญสำนึกจึงไกลกับศาสนาอย่างลึกลับ ถ้าเป็นไม้ก็เป็นประเภทเปลือกหรือกระพี้เท่านั้นมิได้ลึกซึ้งอะไรเลย จึงไม่ควรนำมาเทียบกันระหว่างความรู้ของเรากับหลักวิชาทางศาสนา คุณก็เป็นผู้หนึ่งที่เชื่อศาสนาของพระพุทธเจ้า แต่ระวังเวลากิเลสมายั่วอย่าด่วนโกรธเอาง่าย ๆ โปรดดูตัวที่มายั่วกับตัวโกรธด้วยดีก่อนจะโกรธให้ใคร ๆ จึงจะจัดว่าเป็นผู้ฉลาดในสาเหตุดีชั่วบ้าง ไม่เช่นนั้นจะถูกกิเลสหลอกต้มอยู่เรื่อย ๆ จนตามไม่ทัน

คุณมาเรียนธรรมกับอาจารย์เวลาไปก็ขอให้ธรรมติดตัวไปถึงบ้านถึงเรือน อย่าให้ธรรมหลุดหายกลางทาง ยังเหลือแต่กิเลสล้วน ๆ ไปอวดลูกอวดสามี ซึ่งพอไปถึงบ้านก็เปิดกิเลสออกท้าทายครอบครัวโดยเข้าใจว่าเป็นธรรมที่เรียนไป แต่พอเปิดกระเป๋าออกมีแต่ปู่ย่าตายายของกิเลสตัวแก่ ๆ และเก่ง ๆ ทั้งนั้น ออกแจกจ่ายครอบครัว โดยบ่นบ้างดุด่าลูกผัวบ้าง ใช้อำนาจในทางที่ผิดบ้าง จนใครทนอยู่กับนักภาวนาไม่ได้ พากันแตกหนีหมด ขนาดเขาแตกหนีหมดเจ้าตัวยังภูมิใจว่าตนมีธรรมแก่กล้ามาก เพียงขึ้นบ้านมาคนในครอบครัวแตกกระเจิงไม่มีเหลือกระทั่งเด็ก และยังกระหยิ่มในตัวว่าเขากลัวฤทธิ์ของธรรม แท้จริงเขาทนดูปู่ย่าตายายกิเลสของนักธรรมไม่ไหวต่างหาก

การเรียนและการปฏิบัติธรรม ก็คือการเรียนและปฏิบัติต่อเรื่องของตัวต่างหาก ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรสังวรผิดกับคนทั้งหลาย แต่ที่อธิบายธรรมเผ็ดบ้างร้อนบ้างสับสนปนกันไป มิได้มุ่งความกระเทือนแก่คุณผู้กำลังนั่งฟังอยู่ขณะนี้และท่านผู้หนึ่งผู้ใด หากแต่อธิบายไปตามระหว่างธรรมกับกิเลสรบกันต่างหาก ซึ่งโดยมากก็รบกันอยู่บนหัวใจคน ถ้าคุณมีกิเลสประเภทดังกล่าวอยู่ในใจ และเคยระบายออกเป็นยาพิษโปรยรมครอบครัวอยู่บ้าง ก็กรุณากำจัดเสียแต่บัดนี้ อย่าส่งเสริมให้กิเลสประเภทไฟเผาครอบครัวผัวเมียลูกหลานให้เดือดร้อนไปนาน ถ้าไม่มีก็กรุณาอยู่เย็นใจ อย่าเอาไฟมาเผาอาจารย์เข้าอีกโดยหาว่าอาจารย์หาเรื่องมาดุด่าเสียดแทงต่าง ๆ นานา เดี๋ยวคำถามนั้นจะแสดงตัวออกมาให้อาจารย์เห็นเข้าอีก อาจารย์ก็จะต้องวิ่งหนีคุณอีก คุณก็จะอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ ขออภัยคุณอยากอยู่คนเดียวหรือยังต้องการเพื่อนมนุษย์อยู่ร่วมด้วย

ผู้หญิงคนนั้นตอบว่า ท่านอาจารย์ชอบเหน็บแนมครั้งแล้วครั้งเล่า คราวที่แล้วมาเมื่อสักครู่ก็ถูกมาบ้างแล้ว แต่ท่านก็หายามาใส่ให้บ้างพอได้หายใจ แต่มาคราวนี้ท่านก็เหน็บเข้าอีกโดยไม่มียาแก้แม้แต่นิดเดียวเลย เรื่องความมีกิเลสประเภทดังกล่าวนั้นดิฉันเข้าใจว่าคนที่มีกิเลสทั้งหลายก็จำต้องมีเหมือนกัน และจะต้องระบายออก ไม่ทราบจะเก็บไว้ได้อย่างไรเมื่อมันผลักดันออกมาอย่างรุนแรง ถ้าเบา ๆ ก็พอทนได้ แต่เวลามันผลักดันอย่างแรงนั้นซิ ใครจะเป็นใจหินใจเพชรมาจากไหนก็สู้มันไม่ได้ อย่างไรต้องระเบิดออกมาจนได้ ดิฉันก็เป็นผู้หนึ่งในจำนวนคนมีกิเลสทั่ว ๆ ไป จึงสารภาพตัวว่าเคยปล่อยมันออกมาเพ่นพ่านและเล่นงานกับลูกกับผัวมาจนมันขี้เกียจบ้างแล้ว ประกอบกับพวกลูก ๆ และคนในครอบครัวก็กลัวไม่กล้ามาสู้กับมัน ใคร ๆ ก็ยอมดิฉันเกี่ยวกับกิเลสประเภทนี้ ทุกวันนี้มันไม่ค่อยแผลงฤทธิ์อะไรมากนักเหมือนแต่ก่อน

ก่อนนี้ดิฉันขอรับสารภาพตัวว่าเก่งจริง แม้แต่คนนอกบ้านและคนในวงงานเดียวกันมันยังไม่ยอมให้ใครแซงหน้าไปได้ สู้ตะไปเลยแบบไม่รู้จักตาย แต่ทุกวันนี้นับว่าเบาลงมากมายอย่างไม่น่าเชื่อ แต่ก็ได้เชื่อเสียแล้วว่า เพราะอำนาจธรรมเท่านั้นที่สามารถ

ปราบกิเลสประเภทนี้ให้อยู่ได้ ดังนั้นเวลาท่านอธิบายเป็นเชิงยั่วกิเลสดิฉันๆ จึงไม่คิดอะไรให้ท่าน นอกจากจะอดชมท่านไม่ได้เท่านั้น ว่าฉลาดรู้ช่องทางเดินของกิเลสประเภทต่างๆ ของคนได้ดี และอุบายเฆี่ยนคนก็เก่งมองไม่ทัน ดิฉันต้องขอประทานโทษท่านอาจารย์มากๆ ที่ใช้คำพูดแบบโลกๆ มาแฝงธรรมบ้าง เพราะความเชื่อเลื่อมใส และความสนิทใจอยู่ภายในอย่างลึกซึ้ง จึงต้องพูดตามความรู้สึกออกมาอย่างตรงไปตรงมา แล้วการภาวนาของดิฉันต่อไปนี้จะให้ตั้งความมั่นใจลงกับธรรมบทใด จึงจะเหมาะกับจริตและได้ผลดี กรุณาท่านช่วยชี้แจงซ้ำอีกบ้างพอเป็นที่แน่ใจ

อาจารย์ก็ได้พยายามอธิบายให้ฟังจนเต็มความสามารถแล้ว จะให้อธิบายอะไรอีก เบื้องต้นคุณภาวนากับธรรมบทใดที่ว่าได้รับความสงบเย็นใจ ก่อนที่กวาดต้อนธรรมทั้งพระไตรปิฎกด้วยความโลภมาขับไล่ความสงบเย็นใจนั้นให้หายไป ธรรมบทนั้นแลที่ถูกกับจริตของคุณอยู่แล้ว ถ้าไม่เกิดความโลภมากไป คุณก็ควรจะตั้งรากฐานของจิตกับธรรมให้เชื่อมสนิทกันได้ตั้งแต่บัดนั้นมาแล้ว

ดิฉันกำหนดอานาปานสติและตามด้วยบทพุทโธค่ะ

นั่นแล คือธรรมที่ต้องกับใจของคุณแล้ว กรุณาส่งเสริมวิธีนั้นต่อไปด้วยความมั่นใจและพยายามอย่าลดละ คุณจะเห็นหลักฐานแห่งความสงบมั่นคงของจิตแสดงขึ้นที่ใจนั่นแล ขอแต่ทำจริงเท่านั้น แม้ครูอาจารย์ที่ท่านบำเพ็ญมาก่อนจนมีชื่อเสียงกิตติศัพท์กิตติคุณโด่งดังและสั่งสอนประชาชน ท่านก็ทำแบบที่คุณทำในชั้นเริ่มแรกนั่นแล ต่อไปเมื่อจิตมีรากฐานพอทรงตัวได้ด้วยความสงบสุขแล้ว งานของจิตก็ค่อยๆ เขยิบขึ้นและกว้างขวางไปเอง การทำภาวนาขณะที่ทำโปรดอย่าหวังผลให้มากกว่าเหตุ คือความมีสติอยู่กับคำบริกรรมภาวนา ไม่คาดหมายสิ่งต่างๆ ในเวลานั้น ตั้งหน้าทำความรู้สึกอยู่กับหน้าที่โดยเฉพาะ เช่นกำหนดดูลมตามด้วยพุทโธดังที่คุณเล่าให้ฟัง ให้รู้อยู่กับลมและพุทโธเท่านั้น ส่วนผลจะเกิดเป็นความสงบเย็นใจหรือมีความสุขละเอียดอ่อนเพียงไร จะปรากฏขึ้นด้วยอำนาจแห่งเหตุที่บำเพ็ญไม่ขาดวรรคขาดตอนในขณะที่ทำ ไม่จำต้องคาดผลว่า จะเป็นอย่างนั้นหรือควรเป็นอย่างนี้ แต่จะเป็นขึ้นมาเองตามกำลังแห่งเหตุ

ที่ว่าเมื่อภาวนาแล้วปรากฏเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ นั่นเป็นความจริงเพียงไร ท่านเคยปรากฏอย่างนั้นบ้างหรือเปล่าคะ ?

รายที่ควรเห็นควรเป็นก็จำต้องเห็นต้องเป็น จะให้เป็นแบบเดียวกันไม่ได้ ส่วนอาจารย์จะเคยปรากฏหรือไม่นั้นเป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่เรื่องที่จะนำมาสั่งสอนคุณว่าอาจารย์ปรากฏเช่นนั้นคุณต้องปรากฏตาม อาจารย์ไม่ปรากฏเช่นนั้นคุณต้องไม่ปรากฏ จะเลยภูมิของอาจารย์ไปไม่ได้ดังนี้ เป็นแต่คุณทำอย่างไรและผลปรากฏขึ้นมาอย่างไรนั่นเป็นเรื่องของคุณ ไม่ใช่เรื่องของอาจารย์จะต้องมายุ่งเกี่ยวในเหตุและผลที่ผู้อื่นทำขึ้น

กรุณาทำตามวิธีที่แนะนำก็เป็นความถูกต้องเหมาะสมอยู่แล้ว เพราะการภาวนาด้วยความตั้งใจ ผลจำต้องปรากฏขึ้นให้ผู้ทำรู้เรื่องและจริตนิสัยของตัวเอง ไม่จำเป็นกับเรื่องของผู้อื่น คือถ้าจะรู้สิ่งต่างๆ มีนิมิตเป็นต้น ที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา ก็รู้เห็นขึ้นมาเองโดยไม่ต้องมีผู้แนะ เพราะสิ่งที่จะเกี่ยวข้องให้รู้เห็นย่อมเป็นขึ้นตามจริตนิสัยของผู้ควรจะเป็น มิได้เป็นขึ้นด้วยความอยากรู้อยากเห็นตามความคาดหมาย แต่เมื่อนิมิตปรากฏขึ้นแล้วต่อไปจะควรปฏิบัติอย่างไรต่อนิมิตจึงจะถูกทาง นั่นเป็นกิจที่ควรศึกษาและเป็นธุระที่ท่านควรจะแนะนำให้ปฏิบัติตาม เพื่อความเหมาะสมกับสิ่งที่ปรากฏขึ้นนั้นๆ

ที่เขาพูดว่า ผู้ภาวนามักจะเป็นบ้าได้ง่ายถ้าไม่มีอาจารย์คอยควบคุม นั่นเป็นความจริงเพียงไร ?

ถ้าปฏิบัติผิดทางหรือคนไม่มีสติ ทั้งผู้ภาวนาและผู้ไม่เคยสนใจภาวนาเลย ก็มีทางเป็นบ้าได้เช่นเดียวกัน ทำไมคุณถามเรื่องบ้าทั้งที่ไม่อยากเป็น คำว่าบ้ากับคำว่าธรรมไกลกันราวฟ้ากับดิน คำถามนี้รู้สึกจะหนักไปทางกลัวเป็นบ้า เพราะได้ยินเขาพูดกันว่านักภาวนามักเป็นบ้าได้ง่ายโดยหาเหตุผลไม่ได้เลย ทำไมชาวพุทธเราจึงชอบหาเรื่องมาหลอกตัวเอง อยู่เฉยๆ หรืออยู่แบบคนมีเหตุผลตามทางพระสอนไม่ชอบอยู่ แต่ชอบยุแหย่ก่อกวนตัวเองอยู่เสมอ

ดิฉันเองไม่ได้กลัวการภาวนาจะพาให้เป็นบ้า เพราะเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ แต่ที่เรียนถามนั้นก็เพียงอยากทราบว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการภาวนาบ้างหรือเปล่า หรือคนชอบพูดป่าๆ กันไปเอง เฉพาะดิฉันไม่เคยสนใจว่าภาวนาจะพาให้เป็นบ้าเป็นบออย่างนั้น หรืออาจมีส่วนเป็นไปได้บ้างจึงได้เรียนถาม

อาจารย์เองก็ไม่เคยเป็นบ้าเพราะการภาวนาพาให้เป็น และไม่เคยเห็นหมู่เพื่อนที่เป็นนักภาวนารายใดเกิดเป็นบ้าขึ้นมา จึงไม่ทราบจะเรียนตอบอย่างไรดี กรุณาไปถามเขาผู้ว่าภาวนาทำคนให้เป็นบ้าเสียเอง อาจจะได้ความชัดเจนดีกว่าถามอาจารย์

คนอื่นดิฉันไม่แน่ใจว่าเขาจะพูดเป็นอรรถเป็นธรรมพอเชื่อถือได้ แต่ถ้าเป็นท่านพูดใจดิฉันมันรอรับอยู่แล้วเพราะความแน่ใจ ผู้พูดเป็นผู้มีคุณธรรมที่น่าเคารพกราบไหว้บูชา จึงขอรบกวนเรียนถามพอเป็นแนวทาง ซึ่งนักธรรมที่สนใจต่อการภาวนายังสงสัยเรื่องทำนองภาวนาอาจทำตนให้เป็นบ้าได้อยู่แยะ

ถ้าภาวนาแบบกว้านเอาโลภเข้าไปแบกหามอยู่ในใจ ก็อาจแสดงผลให้เห็นได้ เพราะดีกับชั่วบุญกับบาปเป็นของมีอยู่ในโลกไม่ขาดสูญ และอาจแสดงผลให้ผู้ทำในลักษณะนั้นปรากฏได้ทั้งดีและชั่ว ทั้งบุญและบาปไม่มีประมาณ ตามแต่เหตุที่ผู้นั้นผลิตขึ้นเองมากน้อย ฉะนั้นการภาวนาถ้านำความอยากเข้าไปบังคับใจ โดยอยากรู้สิ่งนั้นอยากเห็นสิ่งนี้ มีนรกสวรรค์เป็นต้น จิตอาจน้อมเอียงไปตามเจตนาที่อยากให้เป็นไป ส่วนจะ

จริงหรือเท็จแค่ไหนนั้นไม่แน่นอน แต่โดยมากถ้าปรากฏขึ้นเพราะความอยากพาให้เป็นไป ก็มักจะเป็นความเห็นที่หลอกลวงมากกว่าจะเป็นความจริง ถ้าจิตรวมลงเป็นสมาธิแล้วถอยออกรู้สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาในขั้นเริ่มฝึกหัด โดยไม่มีเจตนาอยากให้เป็นอย่างนั้น แต่เป็นขึ้นตามจริตนิสัยของจิตเอง ในเบื้องต้นแม้จะผิดบ้างถูกบ้าง จริงบ้างเท็จบ้าง แต่ต่อไปก็รู้จักวิธีแก้ไขดัดแปลงตัวเองให้ถูกและรอบคอบเกี่ยวกับสิ่งที่มาปรากฏได้ โดยไม่ถูกหลอกลวงจากความรู้ความเห็นของตัว เพราะความไม่เห่อตามสิ่งที่มาปรากฏในองค์สมาธิ

ที่จะพาให้เป็นบ้าได้นั้น คือจิตที่ส่งออกนอกด้วยความอยาก จนกลายเป็นความอยากรู้อยากเห็นสิ่งต่าง ๆ ประจำใจ ขณะทำสมาธิก็มุ่งใจส่งไปเพื่อเจตนาที่อยากรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ เมื่อจิตน้อมไปตามความอยากหนักเข้า ก็อาจปรากฏนิมิตที่จิตต้องการอยากรู้อยากเห็นขึ้นมา แล้วทำให้เกิดความผูกพันและภาคภูมิใจว่าเจตนาของตนสำเร็จ แต่จะสำเร็จในทางดีหรือทางหลอกลวงตัวเองนั้นไม่ค่อยสนใจคิด หนักเข้าใจก็เพลินไปกับสิ่งนั้น ๆ จนฝังลึกโดยไม่สนใจแก้ไขและถอดถอน นี่แลคือสาเหตุให้นักภาวนาเป็นบ้าไปได้เมื่อถึงขั้นที่ควรเป็นได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งผู้ภาวนารู้เห็นนิมิตต่าง ๆ ในองค์สมาธิ แล้วถือเป็นความจริงจังในนิมิต ทั้งนิมิตที่ทำให้เพลิดเพลินเศร้าโศกและให้เกิดความกลัวต่าง ๆ ความรู้สึกเลยน้อมเอียงไปกับนิมิตนั้น ๆ โดยไม่ทราบวิธีแก้ไขยับยั้งหรือถอนตัวออกจากนิมิต หนักเข้าก็ทำให้เป็นบ้าได้เช่นเดียวกัน

แต่การภาวนาแบบไม่มีสติรู้สึกสำนึกตัวนั้นมิใช่แบบที่ถูกต้องตามหลักศาสนา ผู้ทำภาวนาผิดทางที่ศาสนาสอนไว้ จึงมักได้รับผลที่ไม่พึงปรารถนา คืออย่างน้อยทำให้เสียมรรยาทของนักปฏิบัติธรรมซึ่งควรตั้งอยู่ในท่าระวังสำรวมและสงบเสงี่ยม แต่ดูอากัปกิริยากลับแสลงหูแสลงตาแบบพูดไม่ออก อย่างมากก็แสดงกิริยาบ้า ๆ บอ ๆ หรือบ้าไปเลย ไม่มีสติประคองตัว แต่ที่แสดงอาการบ้าบอนั้นมักเป็นมาจากนิมิตที่น่ากลัวมากกว่าน่าเพลิดเพลิน

เมื่อเป็นเช่นนี้มีวิธีแก้ไขอย่างไร ผู้ภาวนาจึงจะสามารถรักษาระดับของนักธรรมไว้ได้ ไม่กลายเป็นแบบที่น่าสมเพชเวทนาดังที่ท่านอธิบายผ่านมา ที่ดิฉันเรียนถามก็ไม่เป็นโมฆะไปทีเดียว ยังมีข้อที่ควรได้คติจากปัญหานั้นอยู่บ้าง

ถ้าไม่ทำแบบหาบหามโลกเข้าไปเหยียบย่ำทำลายธรรม และแบบเพลิดเพลินในนิมิตขณะที่ปรากฏในองค์สมาธิ ก็ย่อมจะเป็นแบบที่น่าสมเพชไปไม่ได้อยู่เอง วิธีแก้ไขก็ไม่ยาก ถ้าไม่เชื่อความอยากและความเห็นของตน จนไม่ยอมเชื่อใครเลยที่ควรจะแก้ไขได้เท่านั้น คือผู้มีความอยากเห็นนิมิตในประการแรกก็ระงับความอยากประเภทนั้นเสีย

เรื่องก็ระงับไปเอง เพราะนิมิตเกิดขึ้นจากความอยากเป็นต้นเหตุ เมื่อความอยากดับนิมิตก็ดับ

ประการที่สอง ขณะจิตถอยจากสมาธิออกรู้นิมิตควรปฏิบัติอย่างนี้คือ ๑. โปรดทราบว่านิมิตปรากฏขึ้นเพียงลอยๆ เท่านั้น จะถือเอาดีชั่วอะไรจากนิมิตนั้นๆ ไม่ได้ ถ้าใจไม่ไปเสกสรรปั้นยอขึ้นเองจนเป็นเครื่องทำลายตน นิมิตที่ปรากฏขึ้นก็ผ่านและหายไปเอง เหมือนภาพต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาในจอหนังแล้วหายไปฉะนั้น ๒. ย้อนจิตเข้ามาภายในองค์ผู้รู้คือจิตเสีย นิมิตก็หายไปในขณะนั้น เรื่องก็ไม่มี แต่ประการหลังนี้ถ้ามีผู้มีความชำนาญต่อสมาธิประเภทนี้แล้ว ย่อมสามารถทำสมาธินี้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างมหาศาล ทั้งทราบเรื่องของนิมิตจริงและนิมิตปลอมได้อย่างชัดเจน ท่านที่เก่งทางอภิญญาสามารถรู้เรื่องอดีตอนาคตและเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดี ล้วนเป็นผู้ชำนาญในสมาธิประเภทนี้มาแล้วทั้งนั้น แต่มิได้มีทุกรายไป ทั้งมีจำนวนน้อยมาก

จิตที่จะมีสมาธิประเภทนี้ โดยมากเป็นจิตที่มีเชาวน์เร็วและผาดโผนเป็นพิเศษ เมื่อฝึกได้แล้วจึงใช้งานได้ดีกว่าจิตธรรมดาทั่วๆ ไปอยู่มาก สมัยปัจจุบันก็มีท่านอาจารย์มั่นเป็นผู้สามารถทรงสมาธิประเภทนี้อย่างเต็มภูมิ ฉะนั้นท่านจึงสามารถรู้เหตุการณ์ต่างๆ ไม่มีประมาณได้ดีเป็นพิเศษ นี่คือวิธีแก้จิตนักภาวนาที่มีลักษณะล่อแหลมต่อภัยที่แทรกโดยเจ้าตัวไม่รู้ ความจริงถ้านักภาวนามีสติปัญญาพิจารณาอยู่บ้าง ก็แน่ใจว่าไม่เกิดสมาธิที่น่าทุเรศขึ้นมาได้ แต่ถ้าหาบหามโลกเข้าไปทำลายสมาธิ ด้วยความอยากรู้อยากเห็นและอยากเด่นแล้ว ก็มีหวังได้รู้ได้เด่นแบบปลง **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** แน่นอน ด้วยเหตุนี้ผู้ภาวนาจึงควรระวัง อย่าเห็นแต่ความอยากอันเป็นนิสัยของโลกที่ไม่มีความอิ่มพอว่าเป็นของดีโดยไม่ใช้ความพิจารณา ความอยากนั้นๆ จะเข้ามายุ่งในวงการภาวนา และจะทำให้กลายเป็นบุคคลที่น่าสังเวชขึ้นมาโดยไม่คาดฝัน

โปรดทราบว่าจิตของคนเราที่มีสติประคองตัวและรู้ผิด ชอบ ชั่ว ดีได้อย่างปกติจิตอยู่แล้ว เมื่อได้รับการฝึกอบรมในทางที่ถูกที่ดีด้วยความเอาใจใส่ ย่อมจะกลายเป็นจิตที่มีคุณค่าขึ้นมาอย่างไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เคยเป็นมาแล้วในวงนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านผู้ประเสริฐเหล่านั้นเป็นบุคคลตัวอย่างของโลกได้อย่างสนิทใจไม่มีทางเป็นอย่างอื่น อันจะทำผู้ยึดผู้เหนี่ยวท่านเป็นสรณะให้เป็นไปในทางที่เสีย ประการหนึ่งเราเป็นพุทธศาสนิกชนและเป็นนักภาวนาซึ่งเป็นงานใคร่ครวญ จึงควรใช้สติปัญญาออกหน้าในวงงานทุกประเภทไม่เลือกหน้า งานนั้นๆ จะเป็นที่น่าดูน่าชมและไว้ใจได้ไม่ผิดพลาด ผลเป็นที่พึงพอใจ จะไม่เกิดความเคลือบแคลงและเดือดร้อนในภายหลัง

ไม่ว่ากิจทางโลกงานทางธรรมถ้าผู้เป็นเจ้าของมีธรรมเครื่องกำกับใจ มีสัมมาทิฏฐิคือองค์ปัญญา และสัมมาสติคือองค์แห่งความระลึกรู้ตัวเป็นต้น งานนั้นๆ จะหมุนไป

ถึงจุดแห่งความสำเร็จอย่างน่าชม ผลที่ตกออกมามากน้อยย่อมเป็นที่อบอุ่นตายใจ เจ้าของผู้รับผลก็เป็นสุข ฉะนั้นหลักวิชาทางศาสนาจึงเป็นเครื่องประกันความผิดพลาดเพราะเคยขาดสติปัญญาของผู้ดำเนินงานเป็นต้น ให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมดังกล่าวได้ดีเยี่ยม ไม่มีทางที่น่าตำหนิ เช่น นักภาวนาที่ทำตามหลักธรรมไม่โลดโผนพิสดารเหนือธรรม มองดูก็เย็นตาไม่แสลงแทงใจผู้อื่น ทั้งเป็นการเทิดเกียรติพระศาสนา สมกับธรรมเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ และผู้ปฏิบัตินำหลักปัญญาสัมมาทิฏฐิมาใช้ งานที่ทำจึงราบรื่นสม่ำเสมอ ไม่แสลงแทงตากระเทือนใจผู้อื่น พระพุทธเจ้าก็พลอยมีเกียรติ ผู้ปฏิบัติก็เป็นผู้รอบคอบในกิจที่ควรหรือไม่ควร ศาสนาก็พลอยได้รับความชมเชยจากหมู่ชนพุทธมามกะทั่วไป

อาจารย์ต้องขออภัยที่ยังไม่หายสงสัยเกี่ยวกับคุณ คือทำไมพอเริ่มภาวนาก็เริ่มถามหาบ้า แทนที่จะถามหามรรคผลนิพพาน มิได้ภาวนาเพื่อบ้าหรือ คุณเคยเห็นใครบ้างที่เป็นบ้าเป็นบอเพราะภาวนา

ดิฉันเองก็ไม่เคยเห็น เป็นแต่ได้ยินเขาพูดว่าภาวนาถ้าไม่มีอาจารย์คอยคุมมักเป็นบ้า สำหรับดิฉันมิได้กลัวว่าตัวจะเป็นบ้าเพราะการภาวนา ดิฉันเองเคยเป็นบ้าเพราะแรงกิเลสผลักดันมาแล้ว ซึ่งเข้าใจว่าโลกก็เคยเป็นมาเหมือนกัน เป็นแต่ไม่สนใจว่าตนเป็นบ้าเพราะอำนาจกิเลสนั้นๆ ผลักดันเท่านั้น จึงทำให้เกิดความกระทบกระเทือนตนและผู้อื่นมากมายตลอดมา แต่ความบ้าบิ่นของดิฉันค่อยสงบตัวลง พอได้อยู่สบายตลอดคนในครอบครัวและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ก็พลอยสบายไปด้วยเรื่อยมาทุกวันนี้ ก็เพราะอำนาจธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการภาวนาดูตัวเอง พอมีสติปัญญากำจัดบรรเทากิเลสเหล่านั้นบ้าง จึงไม่ค่อยมีอำนาจมาบังคับให้เป็นต่างๆ ได้ดังที่เคยเป็นมา

แต่เวลาภาวนาดิฉันก็มิได้มีใครมาคอยควบคุมเลย เพราะทำอยู่กับบ้านเวลาว่างหรือกลางคืนยามดึกสงัด สิ่งที่ปรากฏในขณะนั้นก็เห็นมีแต่ความสงบเย็นใจ และเห็นโทษแห่งความบ้าบิ่นของตนมาเป็นลำดับ ซึ่งแต่ก่อนธรรมไม่เคยเข้ามาแทรกในหัวใจเลย เพราะไม่สนใจกับธรรม แม้สวดมนต์ย่อก็ขี้เกียจ มีแต่ความเพลิดเพลินรื่นเริงและโลภะโทสะโมหะความกริ้วโกรธอยู่ในใจเต็มไปหมด อยากให้ทุกสิ่งเป็นไปตามใจของตนผู้เดียว โดยไม่ได้คิดเลยว่าใครจะได้รับความเดือดร้อนเพราะความลามกของตัวเป็นต้นเหตุ แต่พออยู่กับความลามกโสมมนั้นนานๆ เข้า และเห็นการแสดงออกของมัน ตลอดผลที่มันผลิตขึ้น แม้ตัวเองก็รุ่มร้อน คนอื่นก็รำคาญ ใครอยู่บ้านกับดิฉันไม่ค่อยติด อย่าว่าแต่ลูกๆ ที่เป็นเด็กเลย แม้แต่พ่อเด็กยังอยู่ไม่ค่อยติด เพราะดิฉันเองคอยโปรยยาพิษใส่เขาเสียเรื่อย ด้วยเรื่องบ้าร้อยแปดจนเขาไม่กล้าอยู่ซึ่งๆ หน้ากับดิฉันได้นานเท่าที่ควร

ในฐานะที่เป็นสามีภริยากัน ที่โลกอยู่กันได้อย่างสนิทถ้าไม่มีปัญหาบ้า ๆ แบบดิฉันเข้าไปทำลายระหว่างคู่ครอง

เมื่อเห็นอาการของตนที่แสดงอยู่ภายใน และแสดงออกตลอดอาการของคนในครอบครัวเข้ากับตนไม่สนิท ก็ทำให้รู้สึกสำนึกในจุดบกพร่องของตนมากขึ้นจนไม่มีประมาณ เลยเกิดความสงสารลูก ๆ และสามีซึ่งแสนดี แม้ในชีวิตของดิฉันจะหาอย่างเขาไม่ได้อีกแล้ว ทั้งคิดชมความดีของลูก ๆ ที่ใจดีเหมือนพ่อเขา แม้ว่าแม่จะดุด่าว่ากล่าวอย่างไร เขาก็ไม่เคยตอบโต้เถียงคำและขัดขืนคำสั่งเลย ทั้งที่สั่งด้วยอำนาจโทสะซึ่งไม่ค่อยจะถูกต้องอะไรนักในงานที่สั่ง แต่ลูก ๆ ก็ทำตามเพราะกลัวแม่ซึ่งเหมือนผีตัวหนึ่งจะดุและเฆี่ยนตีเอา ทั้งคิดเห็นความดีของสามีที่แสนดีมีเหตุผลและใจเย็น ลูก ๆ รักคุณพ่อเขามากและรู้สึกจะเกลียดแม่เพราะขี้โมโห หากแต่รักในความเป็นแม่ของเขาอยู่อย่างลึกไม่กล้าแสดงออก น่าสลดใจในบางครั้งที่พ่อเขาสอนลูก ๆ เขาในเวลาที่เราไม่อยู่บ้านว่าลูกต้องระวังนะลูกนะ แม่ของพวกแกดุเก่งนะ ดีไม่ดีบางครั้งเขาจะตีเอาด้วยนะ ให้พากันขยันเรียนหนังสือและอย่าดื้อดึงนะลูกนะ ลูกบางคนแอบมาเล่าให้แม่ฟังจนได้ เขาคงนึกสงสารแม่บ้างในเวลาพ่อพูดเช่นนั้น

บางครั้งเวลากลางคืนดิฉันทำธุระอยู่หลังบ้านพ่อเขาแอบสอนลูกเขาว่า ให้ลูกทุกคนระวังตัวนะลูกนะ แม่พวกแกน่ะดุไม่ไว้หน้าใคร แม้แต่พ่อเองยังโดนดุ เป็นแต่แกไม่ตีเหมือนลูก ๆ เท่านั้นเอง ลูกต้องขยันเรียนหนังสือและอย่าพากันดื้อดึง ที่แม่แกดุน่ะแกดุอยากให้ลูกแกดีต่างหาก มิได้ดุด้วยความเกลียดชังลูก ๆ หรอก เชื่อพ่อเถอะ ลูก ๆ จงพากันประพฤติตัวให้ดี แม่พวกแกจะได้ลดความดุลงบ้าง พวกแกก็จะได้หายกลัว พ่อก็จะอยู่สบายหายกลัวแกบ้างเช่นกัน ลูกสอดแทรกขึ้นมาว่า *คุณพ่อก็ยังกลัวคุณแม่เหมือนกันหรือ* ทำไมพ่อจะไม่กลัว ก็แม่พวกแกเธอไว้หน้าอินทร์หน้าพรหมที่ไหน ลูก ๆ เคยเห็นไหมเวลาแม่พวกแกดุพ่อต่อหน้าลูก ๆ น่ะ *เคยเห็นซิ พ่อก็ถูกแม่ดุบ่อยครั้งนี่หนูจะไม่เห็นอย่างไร* นั่นแหละที่พ่อกลัวแม่พวกแกเพราะดุบ่อยอย่างลูกว่านั่นแหละ

ก็คุณพ่อทำไมไม่เห็นดุตอบคุณแม่บ้าง ถ้าเป็นหนูแล้วอดไม่ได้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันแล้วยังมาดุกัน เช่นคุณแม่ดุให้คุณพ่อ หนูต้องดุตอบทันทีถ้าหนูเป็นผู้ใหญ่ โอ้โฮอย่าไปคิดอย่างนั้นซิลูกมันผิด เพราะมนุษย์เราไม่เหมือนสัตว์จึงทำอย่างสัตว์ไม่ได้ คือมนุษย์เอาความถูกความดีความฉลาดในทางที่ถูกที่ดีเป็นเครื่องวัดเครื่องตวง เป็นเครื่องรับรอง เอาความประพฤติดีเป็นหลักประกันเป็นที่ยุติ มิได้เอากำลังวังชาทางกายว่าแข็งแรง ทางวาจาพูดฉะฉานโดยหาสาระไม่ได้เป็นเครื่องวัดเครื่องรับรองเพื่อชัยชนะกันเหมือนสัตว์ ทำอย่างนั้นใช้ไม่ได้นะลูกนะ พ่อมิได้เป็นสัตว์แต่พ่อเป็นคนทั้งคนและเป็น

พ่อของลูก ๆ พ่อจะไปโต้เถียงแม่ของพวกแก โดยถือว่าพ่อเป็นผู้ชายและเป็นผู้ใหญ่เท่ากันกับแม่ของพวกแกอย่างนั้นไม่ได้

ทำไมล่ะพ่อ ก็หนูเห็นคุณแม่เคยดุให้คุณพ่อบ่อยนักนี่ แต่คุณพ่อก็นิ่งเหมือนตุ๊กตาไม่เห็นตอบคุณแม่บ้างเลย บางครั้งหนูนึกโมโหแทนคุณพ่อ แต่หนูไม่กล้าพูดเดี๋ยวคุณแม่จะหาว่าหนูเข้าข้างคุณพ่อ ก็จะถูกคุณแม่ดุหรือตีเข้าอีก ลูกอย่าไปนึกโมโหแม่แทนพ่อแล้วอยากดุแม่อย่างนั้นไม่ถูกนะลูกนะ ที่ถูกลูก ๆ ควรยึดเอาพ่อเป็นคติตัวอย่างที่ดี และเป็นคนใจดีเหมือนพ่อ ใครว่าก็ไม่โกรธไม่ตอบโต้เถียงคำให้เสียเวลาและเสียนิสัยเราเปล่า ๆ ซึ่งไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลย ลูก ๆ ควรทราบว่าพ่อกับแม่เคยอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่ลูกยังไม่เกิด พ่อกับแม่จึงรู้นิสัยกันดีไม่ถือสากันตลอดมา จนลูก ๆ เกิดมาก็ช่วยกันเลี้ยงดูลูก ๆ จนเติบโตมาด้วยกันทุกคน แม่ของลูก ๆ ยิ่งรักลูกทั้งหลายยิ่งกว่าพ่อเสียอีก ลูก ๆ เป็นอะไรแม่มิได้รามือเลย จะทำการงานอะไรก็ไม่ยอมไปให้ห่างจากลูก ๆ คอยเฝ้าดูแลรักษาลูก ๆ อยู่เป็นนิตย์ จนไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอน เพราะความรักความเป็นห่วงลูก ๆ มาก

พ่อกับแม่รู้จักนิสัยกันดีจนชินต่อนิสัยเสียแล้ว ไม่สนใจต่อคำดุด่าของกันและกัน แม่เขาอยากดุด่าพ่อก็ปล่อยให้ดุไป พ่อขี้เกียจฟังคำดุพ่อก็เฉยเสีย แม่ของพวกแกก็หยุดไปเอง บางครั้งพ่อก็ไม่ดีเอง ที่แม่ของพวกแกดุเอาก็สมควรแล้ว *พ่อไม่ดีอย่างไรบ้าง คุณแม่ถึงได้ดุเอาล่ะพ่อ* อย่าให้พ่อเล่าให้ลูก ๆ ฟังเลย ตอนนี้พ่อกลัวลูก ๆ จะเอาอย่าง เลยต้องพูดอ้อมแอ้มไปพอรอดตัว แล้วก็สั่งสอนลูกต่อไป พ่อน่ะเคยชินกับคำดุด่าของแม่พวกแกจนหูพ่อไม่อยากทำงานเสียแล้ว ถึงแม่ของพวกแกจะดุพ่อบ้าง ส่วนพ่อเองก็มิได้นึกว่าแกดุ พ่อถือเสียว่านิสัยของผู้หญิงต้องเป็นอย่างนี้โดยมาก เพราะต้องรับภาระกระจุกกระจิกและเกี่ยวข้องกับลูก ๆ หลาน ๆ อยู่ในบ้านเป็นประจำ เดี๋ยวลูกคนนั้นมาทำให้ยุ่ง เดี๋ยวหลานคนนี้มาทำให้ยุ่ง เหมือนน้ำที่ถูกกวนอยู่ตลอดเวลา จึงอดที่จะดุจะบ่นไม่ได้ ฉะนั้นลูก ๆ ก็อย่าพากันทำให้แม่ยุ่งนัก พ่อสงสารแม่ของพวกแก

เวลาแม่มาดุให้พ่อ ๆ จึงเฉย เพราะความสงสารเธอที่มีภาระมากกว่าพ่อ ลูกจงพากันทำตามคำสั่งสอนของแม่ อย่าฝ่าฝืนดื้อดึงจะเป็นนิสัยไม่ดี คนทั้งบ้านทั้งเมืองพูดกับลูก ๆ ด้วยคำไพเราะเพราะพริ้ง แต่ก็ยังสู้แม่ที่ดุ ๆ ของลูก ๆ ไม่ได้นะลูกนะ แม่ดุลูกด้วยความรักความห่วงใยและความรับผิดชอบรอบด้าน บางครั้งทนไม่ไหวแกก็เฆี่ยนตีเอาบ้างเพราะความดื้อดึงของลูก ๆ เอง ลูกอย่าโกรธอย่าถือสาแม่นะลูกนะ

พอแอบฟังพ่อเขาสั่งสอนลูก ๆ เขาอย่างมีเหตุมีผลเป็นอรรถเป็นธรรมน่าฟัง จนอดคิดและนำคำนั้น ๆ มาพิสูจน์ตัวเองไม่ได้ ว่าเราดีอย่างพ่อเด็กชมเชยให้ลูกฟังหรือเปล่า ก็ยิ่งเพิ่มความเห็นโทษของตัวไปตามวาระแห่งการพิจารณา ทางด้านธรรมก็มีความ

ขยันและหนักแน่นมากขึ้น ความสกปรกที่เคยฝังจมอยู่ในใจก็ค่อยจางลง กิริยาที่เคยใช้เป็นอำนาจตามประสาของคนไม่เคยสนใจธรรม ก็กลายมาเป็นความยับยั้งชั่งตวงไปตามเหตุและผลที่ควรหรือไม่ควร จนกลายเป็นคนละคนขึ้นมาในท่ามกลางแห่งความไม่น่าดูของคน ๆ เดียว ฉะนั้นดิฉันจึงเห็นคุณของศาสนาว่าสามารถแก้คนชั่วให้เป็นคนดี แก้คนทิฐิชอบเอาแต่ใจตัวไม่ยอมลงใครง่าย ๆ ให้กลายเป็นคนรู้จักคิดอ่านไตร่ตรองและเลือกทำในสิ่งที่ควรได้โดยไม่มีทางสงสัย

การสนทนาธรรมกับสุภาพสตรีเป็นเวลานานพอสมควร พอจับเอาใจความได้ว่าคนเราโดยมากที่ยังไม่ได้รับการศึกษาอบรม ก็ย่อมมีที่น่าตำหนิได้แยะ แต่พอได้รับการอบรมด้วยธรรม สิ่งที่สกปรกรกรุงรังก็ย่อมหมดไปได้ ดังสุภาพสตรีคนนี้ที่อบรมตนด้วยศีลธรรมจนกลายเป็นหญิงที่มีความสง่างามขึ้นมาในวงพระศาสนา ซึ่งควรเป็นคติได้เป็นอย่างดี

การสนทนากับผู้เกี่ยวข้องด้วยเรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอ จะเป็นฆราวาสชั้นผู้ดีด้วยกันก็ตาม ต่างชั้นกันก็ตาม เพศเดียวกันคือผู้ชายด้วยกัน หรือผู้หญิงด้วยกันก็ตาม ต่างเพศคือผู้หญิงกับผู้ชายก็ตาม หรือพระกับฆราวาสชายหญิงเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ทำให้รู้เรื่องต่าง ๆ ได้ดีและกว้างขวางออกไปตามรายบุคคล และเรื่องที่น่านำมาสนทนากัน ศาสนาก็เป็นจุดใหญ่จุดหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายนับถือเป็นจิตเป็นใจ และควรนำออกมาสนทนาปราศรัยกันตามความถนัดของแต่ละคนจะหนักไปในแขนงใด การสนทนาเกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น พระรู้สึกจะเป็นฝ่ายรับฟังคำสนทนาเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ และชี้แจงให้ท่านที่เป็นเจ้าของปัญหานั้น ๆ ฟังและนำไปพิจารณาเพื่อเกิดผลเท่าที่ควร อย่างน้อยก็พอมีความสุขทางครอบครัว สามีภริยาพูดรู้เรื่องกัน ความรู้ความเห็นความประพฤติลงรอยกันได้ตามหลักศาสนาที่ท่านแนะนำ พูดถึงปัญหาต่าง ๆ แล้วผู้เขียนรู้สึกจะได้รับฟังเสมอจากท่านที่มาเกี่ยวข้องทั้งหญิงทั้งชายทั้งใกล้และไกล ส่วนปัญหาแต่ละข้อที่ต่างท่านต่างนำมาสนทนานั้น ต่างกันไปตามทรรศนะของแต่ละราย

เมื่อไม่กี่วันมานี้ก็มีสุภาพสตรีผู้หนึ่งมาถามปัญหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาว่า มีความจำเป็นกับมนุษย์อย่างไรบ้าง ถ้าคนเรามีความอยู่ดีกินดีมีความสุขทางครอบครัวอยู่แล้ว จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ เพราะศาสนาสอนคนก็เพื่อให้มีความสุข ก็เมื่อคนมีความสุขอยู่แล้ว ศาสนาจะทำอะไรให้เขามีความสุขยิ่งกว่านั้นไปอีกบ้าง อีกประการหนึ่งการทำภาวนานั้นทำไปเพื่ออะไรดิฉันไม่เข้าใจเลย และมีเพื่อนชวนไปนั่งกรรมฐานบ่อย ๆ แต่ดิฉันก็ยังไม่เคยได้ไปนั่งกับเขาบ้างเลย เพราะยังไม่ทราบความหมายของการนั่งภาวนาเท่าที่ควร ดีไม่ดีอาจเป็นบ้าก็ได้ ตามเขาเล่าให้ฟัง ฟังแล้วดิฉันกลัวเลยไม่กล้าทำ เผื่อเกิดเป็นบ้าขึ้นมาไม่ทราบว่าใครจะมาแก้ให้หายได้ ทั้งเป็นโรคที่สังคมกลัว

และรังเกียจมากด้วย ขอความกรุณาท่านได้ช่วยชี้แจงพอเข้าใจบ้าง บางทีดิฉันมีวาสนาได้บำเพ็ญภาวนากับเขา แม้จะมีผู้บอกว่าดีไม่ดีอาจเป็นบ้าได้ดังนี้

ผู้เขียนก็ได้อธิบายไปตามความรู้ป่าๆ ดังที่เคยเรียนท่านผู้อ่านเสมอมา คำว่าศาสนามีความจำเป็นกับมนุษย์อย่างไรบ้างนั้น สำหรับศาสนาเองที่พระองค์ประทานไว้เพื่อหมู่ชน จะว่าจำเป็นกับมนุษย์ก็จำเป็น จะว่าไม่จำเป็นก็ไม่จำเป็น เพราะศาสนาโดยแท้จริงไม่มีส่วนบกพร่องหรือได้เสีย จากการที่มนุษย์จะถือเป็นความจำเป็นหรือไม่กับศาสนา เช่นเดียวกับอาหารที่แม่ครัวทำเสร็จแล้วเพื่อผู้ต้องการจะรับประทาน เฉพาะอาหารเองไม่มีความรู้สึกว่าจำเป็นหรือไม่ ที่บุคคลจะรับประทานหรือไม่รับ เมื่อผ่านกาลไปแล้วอาหารก็แปรสภาพไปตามกฎอนิจจัง ใครต้องการจะรับก็รับ ถ้าไม่ต้องการก็ตามอัธยาศัย ผลได้เสียมิได้ขึ้นอยู่กับอาหาร แต่ขึ้นอยู่กับคนผู้รับหรือไม่รับต่างหาก

ศาสนาก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าผู้ประกาศสอนธรรมแก่โลกทรงวางไว้เป็นกลางๆ ใครเห็นว่าศาสนามีความจำเป็นแก่ตนก็ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ผู้นั้นก็ได้รับประโยชน์จากศาสนาเท่าที่กำลังความสามารถอำนวย ผู้ที่เห็นว่าศาสนาไม่จำเป็นสำหรับตน ไม่ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ผู้นั้นก็ไม่ได้รับประโยชน์จากศาสนา ถึงกาลอันควรศาสนาก็แปรสภาพผ่านไปเช่นเดียวกับสิ่งทั่วๆ ไป ฉะนั้นศาสนาซึ่งมิได้เป็นตัวบุคคลที่คอยขอร้องอนผู้หนึ่งผู้ใดให้รับนับถือ จึงเป็นความจริงไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศสอนไว้ แม้พระองค์เองก็ประทานไว้ด้วยพระเมตตาที่เคยมีต่อสัตว์โลกมาประจำพระอัธยาศัย มิได้สอนไว้ด้วยการบังคับให้ต้องรับนับถือแต่อย่างใด ผู้ใดจะนับถือก็ได้ไม่นับถือก็ได้ไม่บังคับ

ที่ศาสนามีความจำเป็นต่อโลกตามความนิยมที่เรียกกันนั้น ขึ้นอยู่กับผู้หวังประโยชน์จากศาสนาเป็นสำคัญกว่าศาสนาจะมาเกี่ยวข้องกับคนให้รับนับถือ เช่นเดียวกับคนไข้หวังประโยชน์จากยา ยาจึงกลายเป็นของจำเป็นขึ้นมาตามคนไข้ที่ต้องการฉะนั้น เมื่อมีผู้ยอมรับนับถือว่าศาสนาเป็นธรรมจำเป็นสำหรับตนแล้ว ศาสนาก็กลายเป็นคู่เคียงของมนุษย์ เหมือนยาเป็นคู่เคียงของคนไข้ ต่อไปเราก็พูดได้อย่างเต็มปากเต็มใจว่าศาสนามีความจำเป็นต่อโลกเพราะโลกต้องการ พูดถึงความจำเป็นและต้องการของคนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาก็มีหนักเบามากน้อยต่างกัน

ดังนั้นคำว่าถ้าคนเรามีความอยู่ดีกินดีมีความสุขทางครอบครัวอยู่แล้ว จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ จึงเป็นปัญหาที่พูดยาก เพราะความจริงคนเราที่จะได้รับผลคือความอยู่กินดีมีความสุขทางครอบครัว สาเหตุก็มาจากการปรับปรุงตัวดีที่ควรจะมีความสุข ซึ่งเป็นหลักของศาสนาที่สอนไว้แล้ว นอกจากจะไม่รู้ว่าศาสนาสอนโลกอย่างไร

บ้างเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าตนอยู่ในข่ายของศาสนาหรือข่ายแห่งกรรมหรือไม่ และตนจะควรเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ เมื่อตนก็มีความสุขดังที่ปรากฏอยู่

ความสุขที่มนุษย์ต้องการมีหลายประเภทหลายชั้น สามีภริยามีความรักใคร่ปรองดองกัน ไม่เห็นชายอื่นหญิงอื่นสำคัญกว่าคู่ครองของตน ต่างคนต่างเชื่อถือกันได้ มอบความไว้วางใจต่อกันได้ ก็เป็นความสุขอย่างหนึ่ง ระหว่างพ่อแม่กับลูกอยู่ด้วยกันเป็นผาสุกไม่เจ็บไข้ได้ทุกข์ ลูก ๆ อยู่ในโอวาทพ่อแม่ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน ก็เป็นความสุขอย่างหนึ่ง การทำมาหาเลี้ยงชีพสะดวก มีรายได้เพียงพอกับความเป็นอยู่ไม่ฝืดเคือง ก็เป็นความสุขอย่างหนึ่ง การทะเลาะเบาะแว้งแย่งอาชีพที่อยู่ที่กินถิ่นอาศัยที่ไร่ที่นากันไม่มี ก็เป็นความสุขอันหนึ่ง ระหว่างสามีภริยาลูกเต้าเหล่ากอหลานเหลนมีความกลมเกลียวสามัคคีกันดี ต่างมีความประพฤติอัธยาศัยดี ไม่มีเครื่องก่อกวนลวนลามในครอบครัว ก็เป็นความสุขอย่างหนึ่ง

ความสุขที่กล่าวมาเพียงย่อ ๆ เหล่านี้เป็นสมบัติอันทุกคนพึงปรารถนาไม่มีใครรังเกียจ แต่ความสุขแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้แก่บุคคลแต่ละรายแต่ละครอบครัวแต่ละหมู่บ้านแต่ละบ้านเมืองตลอดถึงส่วนใหญ่ ถ้าไม่มีหลักธรรมความถูกต้องเข้าสนับสนุนหรือรับรองหัวใจ อันเป็นจุดใหญ่ที่ระบายออกแห่งความประพฤติหน้าที่การงานทุกประเภทแล้ว ก็ยากจะประสบความสุขแม้อย่างใดอย่างหนึ่งดังใจหมายได้ ไม่ต้องกล่าวถึงความสุขที่จะควรเกิดขึ้นได้หลายทางเลย เมื่อกล่าวมาถึงนี้เราพอจะทราบหลักความถูกต้องคือธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาว่าเป็นความจำเป็นแก่มวลมนุษย์ ที่ต้องการความสงบสุขแก่ตนแก่ครอบครัวตลอดส่วนรวมเพียงไร และมนุษย์จะควรยอมรับนับถือและปฏิบัติตามศาสนาหรือไม่ เพราะเหตุไร

เพราะความจำเป็นของแต่ละคนที่มุ่งครองตัวโดยราบรื่นสม่ำเสมอ และมีความสุขเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกันกับเข็มทิศทางเดินของธรรมที่ศาสนาแสดงไว้ ดังนั้นการเกี่ยวข้องกับศาสนาของบุคคลผู้มองเห็นทั้งการณ์ใกล้และการณ์ไกล ทั้งวงแคบวงกว้างจึงแยกกันไม่ออก ไม่ยอมจากไม่ยอมพรากใจจากศาสนา อันเป็นทั้งเครื่องป้องกัน เป็นทั้งเครื่องรักษา เป็นทั้งเครื่องปราบปรามความชั่วเสียหายที่ฝังจมอยู่ในสันดานของมนุษย์ ซึ่งคอยบ่อนทำลายกระจายอำนาจให้คนที่ขลาดเขลาเบาปัญญาหลงเชื่อและทำตาม ผลกลายเป็นความพินาศระบาดไปทุกแห่งทุกหนตำบลหมู่บ้าน ไม่ชนะจะแก้ไขปราบปราม สิ่งที่ผู้มีปัญญาทรามเชื่อตามมันแล้วก่อขึ้นมา

ความชั่วที่กล่าวมาเกิดจากกิเลสตัณหาความลามกโสมมเป็นมูลฐาน และมีฝังจมอยู่ในใจของคนทุกชั้นทุกเพศทุกวัย ฉะนั้นความแสดงออกตามอำนาจของมันจึงไม่เลือกชาติชั้นวรรณะและเพศวัย มันสามารถบังคับขู่เข็ญได้ไม่เลือกหน้าและสถานที่กาลเวลา

ถ้าไม่มีศาสนาไว้เป็นเครื่องกำราบปราบปรามบ้าง มันได้ใจ ถ้าเป็นคนก็หัวเราะใหญ่ แต่ฝ่ายผู้รับเคราะห์กรรมเพราะมันก่อขึ้น ต้องร้องไห้ด้วยความระทมขมขื่นไม่มีหน้ายิ้มได้เลย

เมื่อความจำเป็นมีอยู่กับทุกคนที่จะต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ไม่เลือกสถานที่ และศาสนาก็เป็นโอสถคอยลดความตึงเครียดระหว่างกิเลสกับใจให้เบาลง จนสามารถทำให้หายขาดได้ด้วยอำนาจแห่งธรรมเช่นนี้ คำว่า ‘‘เราจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่’’ นั้น จึงขอฝากไว้กับท่านผู้มีความรับผิดชอบตัวเองนำไปวินิจฉัยเอง อาจดีกว่าผู้อื่นนัดแนะ เพราะเหตุผลที่จะควรยอมรับหรือไม่ ว่าศาสนาเป็นของจำเป็นและเกี่ยวข้องกับตนอย่างไรบ้าง ได้อธิบายไว้บ้างแล้ว

ส่วนคำว่าเมื่อคนก็ความสุขอยู่แล้ว ศาสนาจะทำอะไรให้เขามีความสุขยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีกนั้น ความสุขก็มีหลายประเภทดังที่อธิบายบ้างแล้ว เช่น ความสุขของเด็ก ความสุขของผู้ใหญ่ ความสุขของคนมีครอบครัวคือฆราวาส ความสุขของนักบวช ความสุขของคนมีกิเลส ความสุขของผู้พ้นกิเลสแล้ว เหล่านี้ล้วนต่างกันแต่ละอย่าง ๆ ถ้าเราต้องการความสุขแบบโลกทั่ว ๆ ไป เราก็ปฏิบัติตามศาสนาแบบโลกผู้ถือศาสนาและปฏิบัติธรรมทั่ว ๆ ไป ถ้าต้องการความสุขทางใจโดยไม่เกี่ยวกับอามิสใด ๆ มาส่งเสริมให้เป็นสุข เราก็ฝึกหัดอบรมจิตใจตามหลักภาวนา เรียกว่านั่งสมาธิภาวนาหรือนั่งกรรมฐาน ถ้ากลัวเป็นบ้าก็อย่านั่ง และไม่ทำแบบบ้าที่ไม่มีขอบเขตไม่มีสติไม่มีปัญญาใคร่ครวญว่าผิดหรือถูกตามหลักธรรมที่ศาสดาสอนไว้ เราจะเป็นคนบ้าไปไม่ได้ ต้องเป็นคนแบบลูกศิษย์มีครูคือศาสดาพาดำเนิน ผลก็ย่อมเป็นความสงบสุขเย็นใจ ซึ่งเป็นความสุขอีกทางหนึ่งที่แปลกและดีกว่าความสุขทางกายมากมาย

ความสงบสุขทางใจนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายท่านชมเชยมาก แม้ความมุ่งหมายของศาสนาที่สอนโลก ก็มุ่งความสุขทางใจมากกว่าความสุขอื่นใดในโลก ถ้าต้องการความสุขของผู้สิ้นจากกิเลสดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน ก็พยายามฝึกหัดภาวนาให้เข้มแข็งขึ้นไปกว่าขั้นความเพียรพยายามธรรมดาที่ทำกัน ปักใจลงให้ถึงความมุ่งหมายที่ตั้งไว้แล้วเร่งความเพียรตามลงไปไม่หยุดหย่อน ติดขัดอะไรอย่านั่งเฝ้าตัวเองอยู่เฉย ๆ แบบคนที่รู้รอบขอบชิดหมดทุกสิ่งแล้ว จงไต่ถามครูอาจารย์ ไม่ควรรอให้ความขัดข้องนอนจมอยู่ในใจนาน

หลักของการภาวนาเคยได้อธิบายมามากแล้ว หวังว่าคงยึดเป็นหลักเพื่อการภาวนาได้ ผู้ตั้งใจจะข้ามโลกสมมุติจริงต้องเป็นผู้เข้มแข็งผิดคนธรรมดาอยู่มาก งานทุกด้านเพื่อความถอดถอนกิเลสต้องทำด้วยความเข้มแข็ง อิริยาบถต่าง ๆ เต็มไปด้วยความเพียร สติตั้งท่าปัญญาสอดส่องไตร่ตรองหาอรรถหาธรรมไม่อยู่เฉย ๆ การพักผ่อนหลับ

นอนเป็นเวล่ำเวลาและมีกฎกติกาบังคับตนอย่างเคร่งครัด การภาวนาจะได้ผลหรือไม่ได้นั้นไม่คิดคำนึงให้เสียเวลา ทำความพยายามรักษาจิต คิดอย่างเดียวว่าทำอย่างไรสติกับจิตจึงจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือระลึกรู้ทันกันในขณะที่จิตเคลื่อนไหวออกสู่อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ปล่อยให้จิตเที่ยวกอบโกยเอาอารมณ์มาเผาผลาญตนโดยไม่มีสติตามรักษา และทำอย่างไรปัญญาจึงจะตามแยกอารมณ์กับจิตออกจากกันทันกับเหตุการณ์ ไม่ปล่อยให้เพียงสติทำงานอยู่แต่ผู้เดียวซึ่งเป็นเพียงระลึกรู้ทัน แต่ไม่สามารถทำการแยกแยะหรือตัดอารมณ์ออกจากใจได้ด้วยความมีเหตุผลทางปัญญา ทั้งการตามรักษาจิตด้วยสติ ทั้งการพิจารณาอารมณ์ดีชั่วที่เกี่ยวข้องกับใจด้วยปัญญา ผลย่อมเห็นประจักษ์ไปทุกขณะที่อารมณ์กับจิตเข้าสัมผัสกันและแยกจากกัน ด้วยอำนาจของสติและปัญญาที่ตามรักษาและแก้ไขกันไปเป็นระยะ ๆ เพราะอำนาจความพยายามไม่ลดละ

ความหยั่งลงสู่ความสงบก็ดี ความเชื่อต่ออารมณ์ทั้งหลายในเวลาปกติจิตก็ดี ย่อมค่อยแสดงผลไปตามบทบาทแห่งความเพียรที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา อารมณ์เครื่องก่อกวนทำลายค่อยน้อยลง สติกับปัญญาค่อยไหวตัวขึ้นมาทีละน้อย ๆ จนสติปัญญากับใจค่อยกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความสงบเย็นใจค่อย ๆ สืบต่อตัวเองไปโดยลำดับ ไม่ฟุ้งซ่านรำคาญดังที่เคยเป็นมา ผู้ปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามดังกล่าวมา ย่อมเห็นผลที่เกิดจากการทำของตน ไม่คาดมรรคคาดผลนอกไปจากความเพียร มีความเชื่อบุญคือความสงบสุขที่เกิดจากใจอันแสดงตัวเป็นความสงบสุขอยู่ในเวลานั้น มีความเชื่อกรรมว่า ความสงบเย็นใจนั้นเกิดจากระวังรักษาจิตที่เรียกว่ากรรมไม่สงสัย เพราะระหว่างเหตุกับผลมีความสืบเนื่องไปจากใจผู้ทำงานละชั่วทำดีอยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีอะไรมาเกี่ยวข้องในขณะนั้น คือบาปบุญนอกไปจากตัวผู้ทำเหตุแล้วไม่มี ใจเกิดความอาจหาญร่าเริงต่อผลคือความสงบสุข และทางดำเนินของตนว่า นี้แน่แล้วที่จะก้าวเข้าสู่ความพ้นทุกข์เพราะความเพียรชอบ

เท่าที่ทราบมาในประวัติของพระสาวก หรือครูอาจารย์ผู้หวังบรมสุขเป็นที่ฝากเป็นฝากตาย โดยมากท่านมีความมุ่งมั่นและความเพียรกล้า ยากที่คนธรรมดาจะทำได้อย่างท่าน ที่อยู่หลับนอนท่านเหมือนของนักโทษผู้ถูกคุมขัง ไม่มีสิ่งใดเป็นที่เจริญตาเจริญใจเลย วัตถุเครื่องใช้สอยท่านเหมือนของที่เขามอบให้คนตายในป่าช้า ซึ่งตามหมู่บ้านชนบทหรือตามบ้านนอกบ้านนาบ้านป่าบ้านเขา เขามีสิ่งของเครื่องกินเครื่องใช้ต่าง ๆ มอบให้คนตายกันอย่างนั้น เมื่อนำมาเทียบกับท่านนักภาวนาผู้กล้าตายเพื่อถวายบูชาต่อความไม่ขอเกิดตายอีก อันเป็นเชื้อแห่งความทุกข์ไม่มีสิ้นสุด ท่านเป็นอยู่หลับนอนและใช้สอยอย่างนั้น เพียงอาศัยไปเป็นวัน ๆ เพื่อความพ้นทุกข์ในทางจิตใจเท่านั้น

จึงนำมาเทียบกับพวกเรา ผู้ไม่ค่อยมีโอกาสระลึกถึงป่าช้าคือความตายได้ยาก เพราะความเป็นอยู่ใช้สอยผิดกันมากราวฟ้ากับดิน ประหนึ่งจะไม่มีวันตายพอทำให้ระลึกถึงความดีเครื่องบรรเทาเกลาความประมาทออกจากใจบ้างเลย ความเป็นอยู่หลับนอนเต็มไปด้วยความลืมตน และปล่อยใจให้จมไปกับความฟุ้งเฟ้อเห่อตามสมัยนิยม โดยมิได้คำนึงว่าผิดหรือถูก ทั้งจะพาให้ล่มจมฉิบหายไปทั้งตัว ทั้งทรัพย์สินเงินทอง ทั้งลูกเต้าเหล่ากอหลานเหลนผู้เดินตามหลัง ซึ่งยังไม่รู้เดียงสาอะไรเลยกับเรื่องที่กำลังเป็นไปอันใกล้ต่อนรกทั้งเป็นเข้าทุกที ท่านผู้มุ่งหวังต่อความสุขอย่างยิ่งนั้น ความรู้ความเห็นตลอดความรู้สึกที่เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งภายนอกภายในผิดกับคนธรรมดาอยู่มาก ยากจะนำมาเปรียบกันได้ ดังที่เล่ามาพอประมาณ

จิตท่านมุ่งมั่นต่อธรรมแดนหลุดพ้นไม่จืดจางล่าถอย นับวันรีบเร่งเคร่งครัดดัดจิตใจให้เป็นไปตามเข็มทิศแห่งธรรม ไม่ยอมให้จิตปลีกแวะเถลไถลออกนอกลู่นอกทางจนสามารถผ่านพ้นไปได้สิ้นอาลัยหายห่วง ทั้งนี้จะว่าศาสนาทำผู้นั้นให้มีความสุขยิ่งกว่าที่มีอยู่แล้วก็ถูก เพราะศาสนาเป็นแนวทางที่ถูก และสอนคนให้เดินทางถูกจนบรรลุถึงจุดมุ่งหมาย จะว่าผู้นั้นพยายามสร้างตัวหรือส่งเสริมตัวให้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยการปฏิบัติตามหลักศาสนาอันถูกต้องก็ไม่ควรจะผิด เพราะถ้าบกพร่องเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผลก็ไม่ปรากฏ

ยังมีปัญหาอยู่อีกข้อเกี่ยวแก่การภาวนาทำไปเพื่ออะไร ดิฉันไม่เข้าใจเลยและกลัวจะเป็นบ้า เขามาชวนไปนั่งกรรมฐานก็ไม่กล้าไป เผื่อเกิดเป็นบ้าขึ้นมาจะลำบากเพราะไม่มีผู้แก้ไข ทั้งเป็นโรคที่สังคมเกลียดกลัวอยู่มาก

ฟังแล้วก็ทำให้อดคิดไปถึงพระบรมศาสดา ที่เป็นครูเอกทรงสั่งสอนโลกทั้งสามไม่ได้ ว่าธรรมที่ประกาศสอนโลกและประทานไว้แก่หมู่ชน เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมคนให้เป็นบ้ากันจริงดังความเข้าใจแล้ว โลกทั้งสามคงพากันเป็นบ้าไปตามธรรมจนนับจำนวนไม่ได้มานานแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏในตำราว่า บรรดาพุทธบริษัทที่ปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้า ได้สำเร็จขั้นบ้าขั้นบอและขั้นเตรียมบ้าเตรียมบอ ตลอดขั้นแสลงแทงตาของสังคมในสมัยนั้นกันเป็นลำดับลำดามา เห็นมีแต่ท่านสำเร็จอริยธรรมอันเป็นธรรมอัศจรรย์เหนือโลกขึ้นไปตามลำดับภูมิ คือสำเร็จพระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ นอกนั้นก็ตั้งอยู่ในความเป็นกัลยาณชน ผู้สง่างามด้วยมรรยาทและจริยธรรมเป็นเครื่องประดับ ตลอดมาถึงสมัยปัจจุบัน ธรรมก็ไม่ปรากฏว่าได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ที่จะให้ผู้ปฏิบัติรุ่นหลังต้องพลอยได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลง กลายเป็นธรรมบ้าและผู้สำเร็จธรรมขั้นบ้าขั้นบอต่าง ๆ อันเป็นที่น่ากลัวกัน

อาจมีเป็นบางรายที่แสดงผลบ้าขึ้นมาจากการปฏิบัติผิดธรรม แต่ความเป็นบ้ามิได้เกิดจากการปฏิบัติตามหลักภาวนาที่ถูกต้อง อาจเกิดจากความเห็นผิดของผู้ปฏิบัติเอง คือทำใจให้ส่งนอกมากกว่าจะพิจารณาให้รู้อยู่ภายในกายโดยเฉพาะหนึ่ง อาจเกิดจากผู้แนะไม่ถูกทาง เช่น แนะให้ออกรู้สิ่งต่างๆ ภายนอกกายนอกใจ เช่นให้ออกเที่ยวดูนรกสวรรค์ชั้นต่างๆ ทั้งที่ผู้เริ่มปฏิบัติยังไม่มีความสามารถพอจะประคองตัวได้ในขณะที่ประสบสิ่งต่างๆ อันเกิดจากการภาวนาแบบนั้นหนึ่ง ถ้าเป็นไปในลักษณะทั้งสองนี้อาจมีทางให้เกิดสิ่งที่น่าทุเรศได้ ผิดถูกประการใดกรุณาพิจารณาตามเหตุผลที่อธิบายมาแล้วนั้น

หลักการภาวนาที่ไม่ต้องวิตกวิจารณ์ว่ากลัวจะเป็นบ้าเป็นบอนั้น ผู้บำเพ็ญควรคำนึงถึงสติปัฏฐาน ๔ และสัจธรรม ๔ ซึ่งมีอยู่ภายในใจของผู้ปฏิบัติอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว ควรพิจารณาตามหลักธรรมที่รับรองมาเป็นพันๆ ปีแล้วนี้จะปลอดภัย เพราะทางธรรมไม่เหมือนทางโลก ไม่มีแบบแหวกแนว ถ้าใครชอบแหวกแนวและปฏิบัติตามแบบแหวกแนว ผู้นั้นต้องได้รับผลแบบแหวกแนวที่โลกทุเรศและเอือมระอามากแน่นอน เช่นสำเร็จขั้นบ้าเป็นต้น ความจริงธรรมในศาสนาก็มิได้เป็นเครื่องเสริมบ้า ผู้ปฏิบัติทั้งหลายจึงควรพิจารณาด้วยดีตามหลักปัญญาซึ่งมีอยู่ในหลักศาสนาอยู่แล้ว

อีกประการหนึ่งผู้มาบอกว่าไม่อยากให้ภาวนากลัวจะเป็นบ้านั้น ก็น่าจะไม่เคยภาวนามาเลย ถ้าเคยมาบ้าง คงจะพอทราบได้ว่าทำแบบไหนเป็นบ้า แบบไหนดีตามทางศาสนาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านซึ่งเป็นสรณะของพวกเราพาดำเนินมา หรือแบบไหนก็มีแต่จะพาให้คนเป็นบ้ากันทั้งสิ้น แม้ผู้กำลังเขียนอยู่ขณะนี้ คงเป็นบ้าไปนานแล้วแต่เจ้าตัวไม่รู้ ถ้าเป็นก็กรุณาเตือนด้วย เพราะตามธรรมดาผู้ที่เป็นบ้าย่อมไม่รู้ตัวว่าเป็นบ้า ต้องคนอื่นที่เป็นคนดีมีสติสมบูรณ์รู้ว่าคนนั้นเป็นบ้า ส่วนเจ้าตัวไม่มีทางทราบได้ว่าตัวเป็นอะไร นอกจากเดินยิ้มนั่งยิ้มอยู่คนเดียวในที่ต่างๆ อย่างไม่สนใจกับใครว่าจะคิดจะว่าอะไรเท่านั้น เห็นแล้วเป็นที่น่าสมเพชเวทนานักหนา

คนเหล่านี้มีสาเหตุเป็นมาจากการภาวนาทั้งนั้นหรืออย่างไร นักภาวนาจึงกลัวนักกลัวหนา พอคิดเรื่องภาวนาที่จะพาใจซึ่งแสนวุ่นวายให้สงบพอได้หายใจบ้าง กลับกลัวโรคบ้าเข้าแทรกเลยตื่นกันใหญ่ แต่หาหลักเกณฑ์ไม่ได้ ถ้ากลัวกันจริง สิ่งที่จะพาให้คนดีๆ เป็นบ้ากันอย่างสดๆ ร้อนๆ และเป็นโรคระบาดเรื้อรัง ซึ่งมีวางดักกับอยู่ทั่วไปก็ควรระวังบ้าง ยังจะได้รับความปลอดภัยทั้งจิตใจและทรัพย์สิน ตลอดการชมเชยอื่นๆ ว่าเป็นผู้รอบคอบดี

ที่ว่าการนั่งภาวนาเพื่ออะไรนั้นได้อธิบายมามากพอควรจึงขอผ่านไป ถ้าต้องการภาวนาเพื่อประโยชน์แก่จิตใจจริงๆ ก็กรุณาหาดูตามหนังสือที่เขียนไว้เกี่ยวกับการภาวนา

ซึ่งมีอยู่ทั่วไป ถ้าไม่เป็นการโฆษณาเพื่อเข้าตัวแล้ว ในหนังสือทางร่มเย็นอันดับต่างๆ ก็มีอธิบายภาวนาไว้แทบทุกกัณฑ์พอหาดูได้ เพื่อไม่ให้เสียเที่ยวที่มา นับแต่บัดนี้เป็นต้นไป กรุณาระลึกพุทโธไปตามทางขณะนั่งรถยนต์กลับบ้าน ไม่ต้องเป็นห่วงใยหรือกังวลกับอะไรและไม่ต้องนึกกลัวว่าจะเป็นบ้าเป็นบออะไรเลย นึกแต่พุทโธๆ อยู่ในใจตลอดไป ผลจะเป็นอย่างไร จะเป็นบ้าหรือเป็นคนดี

แต่กรุณาอย่าส่งใจออกไปข้างนอกจากคำว่าพุทโธ ที่รู้อยู่ภายในใจโดยเฉพาะ ใจจะเป็นบ้าไปได้ทั้งที่รักษาอยู่ภายในจริงๆ หรือ ถ้าทำตามนี้ไม่ให้คลาดเคลื่อนใจยังเป็นบ้าไปได้อยู่แล้ว กรุณากลับมาบอกอาจารย์ อาจารย์จะพาไปเฝ้าและทูลคัดค้านพระพุทธเจ้าผู้ประทานธรรมไว้ ขอให้ทรงดัดแปลงแก้ไขพระธรรมเสียใหม่ เพราะสมัยพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ทรงสั่งสอนโลกได้สำเร็จกระทั่งมรรคผลนิพพาน แต่ตกมาสมัยปัจจุบันนี้ธรรมได้แปรสภาพเป็นอย่างอื่นไปแล้ว แม้แต่ผู้ภาวนาโดยยึดพระนามของพระองค์ไปบริกรรมภาวนาว่าพุทโธๆ ทั้งๆ ที่จิตใจกลมกลืนอยู่กับคำว่าพุทโธอยู่ภายในยังกลายเป็นบ้าไปได้ ดังสุภาพสตรีที่ข้าพระองค์นำมาเฝ้าอยู่ขณะนี้ เธอเป็นบ้าเพราะภาวนาพุทโธในพระนามของพระองค์นั่นเอง มิได้ยึดอะไรมาภาวนาที่จะควรให้เกิดความสงสัยว่าผิดทาง พวกเราคงจะได้รับความเห็นใจจากพระองค์ ผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตาอยู่แล้ว และจะทรงแก้ไขดัดแปลงพระธรรมเสียใหม่ทันทีให้ทันกับโรคบ้า ที่ชอบเปลี่ยนรัฐธรรมนูญใหม่ไม่ยอมรับธรรมที่เคยประทานไว้ดั้งเดิม

พอพูดจบลงสุภาพสตรีคนนั้นเกิดความสงสัย แต่ไม่อาจถามอะไรต่อไปอีก เพราะได้มอบคำภาวนาบทพุทโธให้แล้วเพื่อเป็นการภาวนาทดลอง ขณะนั้นแม้จะเกิดความสงสัยอะไรอยู่บ้างผู้เขียนก็ยังไม่ยอมตอบ เพราะยังไม่เห็นผลในธรรมที่มอบให้ไปทำทดลองนั้น ที่มอบให้ไปทำก็เพื่อทราบข้อเท็จจริงของการภาวนาตามแบบที่สอน ซึ่งเคยได้ทำมาแล้ว

ถ้าไม่เป็นการเข้าข้างตัวเองก็อยากจะเรียนว่า ผู้เขียนมีนิสัยรักชอบทางด้านสมาธิภาวนามาตั้งแต่เริ่มแรกอุปสมบท พยายามฝึกหัดภาวนามาทุกคืนหลังจากพักเรียนหนังสือตอนกลางคืนแล้ว แม้เวลากลางวัน ถ้ามีโอกาสว่างบ้างก็ฝึกหัดนั่งภาวนาโดยยึดคำบริกรรมพุทโธเป็นหลักตลอดมาไม่เคยลดละ บางครั้งก็ได้รับความอัศจรรย์ใจตัวเองกับพุทโธเหมือนกัน แต่นานๆ จะปรากฏผลครั้งหนึ่ง เพราะไม่ได้ทำเต็มเม็ดเต็มหน่วยเนื่องจากการเรียนรัดตัว แต่ส่วนลึกของหัวใจนั้นมีความรักชอบการภาวนามาเป็นประจำและมีความเลื่อมใสพระธุดงคกรรมฐานมาแต่เป็นฆราวาส เพราะที่หมู่บ้านเป็นป่ามีต้นไม้ร่มเย็นน่าพักบำเพ็ญสมณธรรมสำหรับพระธุดงค์ ผู้เขียนเป็นลูกชาวป่าปัญญาทึบเวลาออกบวชและปฏิบัติธรรมจึงเป็นพระป่าเรื่อยมาตามนิสัย ในหมู่บ้านนั้นพระธุดงค์

เคยมาพักบ่อย ผู้เขียนเคยไปฟังเทศน์ท่านเสมอก่อนที่ยังไม่ได้ออกบวช และทำให้เกิดความรักชอบ และเลื่อมใสในมรรยาทอันสงบเสงี่ยมงามตาของท่านมากตลอดมา เวลามาบวชเลยทำให้ชอบทางภาวนาแม้กำลังเรียนอยู่ จนได้ออกปฏิบัติเรื่อยมาถึงปัจจุบันนี้

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเหตุที่เคยไปรับการอบรม กับพระธุดงค์ครั้งโน้นก็เป็นได้ เพราะเกิดความเคารพเลื่อมใสท่านมาก เวลาท่านจากไปมีความคิดถึงเป็นกำลัง ตอนที่ผู้เขียนออกบวชบางท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ และเคยได้อยู่ร่วมสำนักกับท่านในสำนักท่านพระอาจารย์มั่นด้วยกันเวลาผู้เขียนออกปฏิบัติแล้ว ท่านภาวนาดีมากน่าเคารพเลื่อมใสจริง ๆ ท่านองค์นี้ไม่ได้เรียนปริยัติมากมายอะไรเลย แต่เวลาท่านเล่าภาวนาทางใจให้ฟังแล้วจับใจ จำไม่ลืมมาจนบัดนี้ นับว่าไม่เสียทีที่เกิดความเลื่อมใสท่านมาแต่ครั้งโน้น นี่รู้สึกจะเอาเรื่องของตัวออกมาอวดมากไป และขอย้อนอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาในทางภาวนาเพื่อประสานกับเรื่องที่กำลังกล่าวอยู่เวลานี้

ขณะที่ทั้งภาวนาทั้งเรียนหนังสือ จิตก็ไม่เห็นแสดงอาการอยากเป็นบ้าให้เห็นโดยแม้แต่ครั้งเดียว เวลาออกปฏิบัติและตั้งหน้าภาวนาจริง ๆ ซึ่งควรจะเป็นบ้ากันใหญ่ แต่จิตกลับสงบเยือกเย็นเห็นผลเป็นลำดับจากคำบริกรรมพุทโธที่ติดนิสัยมาดั้งเดิม เวลาไปหาท่านพระอาจารย์มั่นได้รับคำบอกเล่าจากท่านว่า ท่านชอบบทพุทโธและภาวนาพุทโธเป็นประจำ ก็ยิ่งทำให้ใจมั่นคงในบทพุทโธเข้าอีกมากมาย และภาวนาพุทโธเรื่อยมาจนบัดนี้ ถ้าการภาวนาแบบไหนก็ตามตามที่เข้าใจกันว่าพาให้เป็นบ้าได้จริง ก็คงเป็นบ้าไปนานแล้ว เพราะเคยภาวนามานาน

ดังนั้นท่านพุทธบริษัททั้งหลายควรมีเหตุผลประจำใจบ้าง ไม่ควรนำคำพูดกลางบ้านกลางตลาดที่หาหลักฐานไม่ได้มาทำลายตัวเอง โดยที่ยังค้นหาเหตุผลและหลักฐานไม่เจอ จะกลายเป็นคนหูเบาเชื่อง่ายไป ความเป็นเช่นนั้นมักเป็นช่องให้ถูกต้มตุ๋นได้ง่าย แม้การปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจเป็นไปด้วยความละเอียดสุขุมและสม่ำเสมอ สมกับศาสนาคือหลักเหตุผลเป็นเครื่องพาดำเนิน ผู้ที่ว่าไม่อยากให้ภาวนากลัวเป็นบ้านั้น ก็อาจยังมิได้พิสูจน์ข้อเท็จจริงเท่าที่ควรก่อน เพราะการพิสูจน์ก่อนนั้นแล้วค่อยนำมาพูด รู้สึกจะเป็นการทำยากกว่าการนำมาพูดเอาเลย โดยมิได้คำนึงถึงสาระแห่งคำพูดว่าควรหรือไม่เพียงไร

ท่านผู้สนใจใฝ่ธรรมจริง ๆ และอยากทำภาวนาจริง ๆ ถ้าไม่เข้าใจกรุณาไต่ถามครูอาจารย์ที่เห็นว่าควรเชื่อถือได้ว่า จะสามารถยังประโยชน์ของเราให้สำเร็จได้ เข้าใจว่าผู้ดีและสามารถในทางจิตตภาวนายังมีอยู่เยอะ ที่พอจะให้อุบายแก่ท่านผู้สนใจต้องการทราบเหตุผลจากศาสนามีการภาวนาเป็นต้น การพูดแบบสุ่มเดานอกจากจะเป็นการส่งเสริมนิสัยที่เคยเหลวไหลไม่ต้องการความจริงแล้ว ยังอาจทำผู้กำลังริเริ่มแสวงหาครู

อาจารย์สั่งสอนธรรมด้วยความตั้งใจให้เสียไปด้วยได้อีกมากมาย เพราะคนที่ไม่เข้าใจพุทธศาสนาเท่าที่ควรยังมีอยู่มากซึ่งน่าเห็นใจและสงสาร ผู้เขียนก็มิได้เป็นพระวิเศษวิโสมาจากโลกไหนก็เป็นพระป่า ๆ ความรู้ป่า ๆ เราดี ๆ ดังที่เคยเรียนแล้วนั่นแล แต่สิ่งใดที่จะเป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นในทางเหลวไหล สิ่งนั้นไม่ใช่ของดีมีค่า ก็ไม่อยากให้นำออกแสดง แม้จะเป็นคำพูดเล่น แต่ผู้ไม่เข้าใจอาจมีทางเสียได้

การเกี่ยวข้องนับถือศาสนาเท่าที่โลกปฏิบัติกันมา ๒๕๐๐ ร้อยกว่าปี ไม่ปรากฏมีความเสียหายในทางใดบ้างเลย นอกจากจะเป็นความดีงามแก่ผู้เกี่ยวข้องนับถือโดยถ่ายเดียวเท่านั้น เราไม่ต้องพูดถึงด้านภาวนา พูดเพียงหลักศาสนาทั่ว ๆ ไปที่ฆราวาสหญิงชายตลอดเด็กจะพอปฏิบัติได้โดยสะดวกตามเพศและวัยของตนก่อน เช่นเด็กตั้งใจเรียนหนังสือดีไม่เถลไถล ก็เรียกว่าเด็กมีวิริยะความเพียรพยายาม เด็กมีความอดทนในหน้าที่การงานทุกด้าน ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือขันติ เด็กมีความมุ่งมั่นต่อหน้าที่ของตนไม่เป็นคนจับจด ทำอะไรมุ่งความสำเร็จเป็นผลไม่เหลาะแหละ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือสัจจะความจริงใจ

เด็กทำอะไรไม่พรวดพราด คิดอ่านไตร่ตรองจนเห็นว่าถูกว่าควรแล้วค่อยทำลงไปในกิจการทั้งหลาย ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมคือปัญญาความฉลาด เด็กมีความอ่อนน้อมถ่อมตนเจียมตัวต่อผู้ใหญ่ไม่เย่อหยิ่งจองหอง เรียกว่าเด็กมีคารวธรรมในใจ เด็กมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อพ่อแม่ เพื่อนฝูง ตลอดครูอาจารย์ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคือศีลสัตย์ เด็กมีความละอายต่อการทำความชั่วเสียหายต่าง ๆ ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคือหิริธรรม เด็กมีความกลัวต่อความชั่วบาปกรรมลามกต่าง ๆ ไม่กล้าทำบาปหยาบช้าทางกายวาจาใจ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคือโอตตัปปะ เด็กประพฤติมีขอบเขตไม่เตลิดเปิดเปิงไปตามเพื่อนฝูงที่หาขอบเขตมิได้ และรู้จักฐานะและวัยตลอดความเป็นอยู่ของตน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้ใหญ่ ก็เรียกว่าเด็กมีธรรมในใจคืออัตตัญญุตา

ที่กล่าวมาย่อ ๆ ทั้งนี้ล้วนออกจากธรรมในแง่ของศาสนาทั้งนั้น ผู้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้งามตาเย็นใจแก่ตนและผู้ปกครองตลอดผู้เกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป โดยมากที่เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายกันก็เพราะ ความไม่มีขอบเขตแห่งความอยากพาให้ประพฤติไปตามยถากรรม ส่วนผลที่เกิดจากการทำตามยถากรรมนั้นมิได้เป็นไปในทำนองยถากรรม คือผ่านไปกับเมฆกับหมอกหายซากไปเลย แต่ยังมีผู้รับส่วนที่เกิดจากการทำนั้นอยู่ตลอดไป โลกจึงอยู่ตามลำพังโดยไม่มีผลดีชั่วที่ตัวก่อขึ้นมาส่งเสริมหรือทำลายไม่ได้ ต้องได้รับความสุขทุกข์อันเป็นความกระเทือนมาจากการทำของตัวตลอดมาและตลอดไป ถ้ายังสร้างกรรมทำเข็ญอยู่ ฉะนั้นศาสนาจึงเป็นเครื่องแก้กรรมได้อย่าง

เหมาะสมไม่มีอะไรเสมอเหมือน ผู้ปฏิบัติตามศาสนาไม่ว่าในแง่ใด ๆ ย่อมได้รับผลเป็นคนดีมีความสุขเย็นใจเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

ที่อธิบายเรื่องเด็กมีธรรมไว้บ้างนั้น แสดงไว้พอเป็นแนวทางเล็กน้อย ส่วนผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพ่อแม่ของเด็กจะเลือกปฏิบัติอย่างไรนั้น ตามแต่ความถนัดใจ เพราะธรรมที่จะอำนวยความดีแก่ผู้สนใจใคร่ปฏิบัติมีหลายแขนง รวมความแล้วผู้หวังความสงบสุขและความเจริญก้าวหน้าแก่ตนและส่วนรวมมากน้อยเพียงไร ศาสนาก็ยิ่งมีความจำเป็นมากเพียงนั้น ฉะนั้นคำว่าเมื่อมีความอยู่ดีกินดีมีความสุขแล้วจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่นั้น ถ้าไปพูดที่อื่น ๆ ไม่ใช่พูดกับอาจารย์แล้ว เขาอาจเข้าใจว่า เราเริ่มเป็นบ้าเสียแล้วแต่ยังไม่ได้เริ่มภาวนาเลย แล้วยังจะกลัวเป็นบ้าในขณะภาวนาอย่างไรกันอีกเล่า ก็คนมีความสุขเพียงแค่นั้นจะพอมีความอบอุ่นไปได้สักกี่วัน ถ้าไม่มีธรรมเป็นทำนบคอยกั้นรักษาระดับความสุขนั้นไว้ เพียงประเดี๋ยวใจความสุขที่ได้รับอยู่นั้นก็ปลิวว่อนหายไปเท่านั้นเอง สิ่งที่ยังเหลืออยู่ก็คือความทุกข์ทรมานใจในครอบครัวผัวเมียและลูกหลานให้กลายเป็นไฟไปตาม ๆ กันอย่างไม่สงสัย

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงสอนให้ต่างฝ่ายต่างมีธรรมเป็นทำนบ คอยปิดกั้นความบกพร่องในครอบครัวไว้เสมอ สามีหรือภริยาบกพร่องในข้อใด ก็คอยเตือนกันให้รีบปิดกั้นด้วยหลักธรรม และต่างฝ่ายต่างยอมรับสารภาพตามความผิดของตนแล้วรีบแก้ไข ไม่ปล่อยให้รั่วไหลไปนาน การปล่อยความไม่ดีให้รั่วไหลไปนานทั้งที่รู้อยู่ แม้แต่แม่น้ำลำคลองทั้งกว้างทั้งลึกก็ยังมีเวลาเหือดแห้งไปได้ ความดีและความสงบสุขของครอบครัวก็ย่อมมีทางลดและเสื่อมคลายไปได้เช่นเดียวกัน ธรรมคือความไม่นอนใจหมั่นระมัดระวังรักษาสิ่งที่อาจบกพร่องซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของตน จึงเป็นทางไหลมาแห่งความสงบสุขและความจีรังถาวรของครอบครัว

เราเป็นพุทธศาสนิกชน โปรดคิดให้ถึงความจริงแห่งธรรมที่พระองค์ทรงสอนไว้ด้วยความซึ้งใจ ว่าใครจะมั่งมีศรีสุขเพียงไรก็ตามเถอะ ถ้าหัวใจแห้งผากจากธรรมเช่นมีความลืมตนเป็นต้น ผู้นั้นจะมีความสุขสมกับความมั่งมีเป็นเครื่องส่งเสริมย่อมเป็นไปไม่ได้เลย กองสมบัติเท่าภูเขาก็ตามย่อมเป็นกองสมบัติอยู่เฉย ๆ เช่นเดียวกับภูเขานั่นแล ไม่สามารถอำนวยความสุข ลดความทุกข์ทางใจของเขาให้ลดน้อยลงได้บ้างเลย มิหนำยังอาจเป็นเชื้อเพลิงเครื่องเสริมไฟภายในให้ลุกโพลงขึ้น แผดเผาเจ้าของให้เป็นไฟไปด้วยกันก็ได้เมื่อใจยังแห้งผากจากธรรมอยู่ ความไม่มีศาสนาไม่มีธรรมในใจเป็นความแห้งแล้งจากความสุขความชุ่มชื่นทางใจ ไม่มีจุดหมายปลายทางว่าจะเจอความสงบสุขเย็นใจเมื่อไร ทั้งปัจจุบันและอนาคต

ฉะนั้นจึงไม่ควรอาจหาญด้วยอำนาจของกิเลสตัวไม่รู้จักความฉิบหาย ซึ่งเปิดปากกว้างไว้รอรับความไม่มีศาสนาไม่มีธรรมในใจอยู่ตลอดเวลา คนเราเมื่อยังหวังอะไร ๆ ก็ตามกับอนาคตอยู่ จึงไม่ควรตัดอนาคตของตนด้วยความรู้ความเห็นและความประพฤติต่าง ๆ ที่นักปราชญ์ผู้ทำนายอนาคตติเตียนไม่เห็นด้วย จะเป็นผู้หมดหวังทั้ง ๆ ที่อนาคตยังมีอยู่กับโลกผู้มีหวังทั้งหลาย นอกจากความไม่มีหวังเป็นของเราแล้ว ความทุกข์มหันต์อันแสนที่จะทรมานยังมาเป็นของเราเข้าอีก นับว่าทั้งทุกข์ทั้งซ้ำทั้งย่ำทั้งเหยียบจนแหลกละเอียดไม่มีชิ้นดีทั้งที่หัวใจยังอยู่ ที่ท่านเรียกว่าเสวยวิบากกรรม

ปัญหาข้อต่อมายิ่งเป็นปัญหาที่น่าสลดสังเวชและอิดหนาระอาใจ ที่จะทนฟังทนตอบและทนเขียนลง เพื่อท่านสุภาพชนทั้งหลายต้องทนอ่านพอให้เวียนศีรษะไปตาม ๆ กัน แต่ก็เป็นปัญหาที่น่าคิดอย่างยิ่ง ซึ่งอาจพูดได้ว่า นับแต่พ่อแม่บรรพบุรุษของพวกเราซึ่งล้วนนับถือพุทธศาสนาอย่างถึงใจและปฏิเสธกับสิ่งที่ปัญหานี้รับรอง อาจไม่เคยได้ยินได้ฟังกันก็ได้ จึงได้นำมาลงทั้งที่พิกล ปัญหาที่ว่านี้มิได้เป็นปัญหาของผู้มาเล่ามาถามเอง แต่เป็นปัญหาคนอื่นที่มีหัวทันสมัยสักหน่อย เธอไปได้ยินมาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ มีใจความว่า ก็คนสมัยนี้เขาเรียนรู้สิ่งลึกลับในโลกโดยตลอดทั่วถึงแล้ว มีนรกสวรรค์เป็นต้นว่าไม่มี เขาจึงอาจหาญไม่กลัวบาปกรรมกัน เพราะบาปกรรมไม่มี นรก สวรรค์ไม่มี อนาคตของสัตว์ของคนก็ไม่มี ที่ว่าสิ่งเหล่านั้นมี ก็มีเพราะเชื่อกันป่า ๆ เถื่อน ๆ ไปเอง ฉะนั้นตัวเขาเองบอกว่าเขาประพฤติตามสบาย ไม่ยอมให้อะไรมาบังคับจิตใจให้เสียอิสระดังนี้

ฟังแล้วทำให้งงไปนาน ไม่ทราบว่าจะถามจะตอบว่าอย่างไรต่อไป แม้เธอผู้นำปัญหามาเล่าให้ฟังก็อาการเศร้า ๆ พิกลอันแสดงให้เห็นว่า ปัญหานี้เธอได้รับมาจากต้นตออย่างแท้จริง มิได้เป็นสิ่งที่ก่อขึ้นโดยลำพัง ฟังแล้วน่าเห็นใจเธอและน่าสลดสังเวชกับต้นตอของปัญหา ว่าเป็นมนุษย์พระอาทิตย์พระจันทร์มาจากโลกไหนกันแน่ ที่ไปค้นพบปัญหาโลกแตกมาทำลายหัวใจมวลมนุษย์ให้กลายเป็นสัตว์ไป อย่างไม่มีข้อที่ควรแก้ไข

แล้วเธอก็ถามผู้เขียนว่า ท่านเห็นอย่างไร น่าเศร้าใจไหม ดิฉันฟังแล้วเศร้าใจอย่างบอกไม่ถูก เหมือนโลกจะบรรลัยไปในขณะเดียวกัน กับขณะที่ได้ยินเขาพูดให้ฟังทีเดียว ผู้เขียนได้ตอบเป็นเชิงปิดบังตัวเองแทนประชาชนชาวพุทธว่า ก็จะไปเศร้ากับเขาหาประโยชน์อะไร เพราะความเศร้าใจไม่ว่าจะเศร้าด้วยเรื่องอะไรก็ล้วนเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น จึงไม่ควรแส่หาไฟมาเผาตัว สำหรับผู้เขียนเองไม่เศร้าด้วยจริง ๆ เพราะได้เชื่อหลักธรรมและหลักกรรมอย่างฝังใจแล้ว ที่ว่างงนั้นก็งงด้วยไม่คิดว่าจะมีคนแบบนี้แฝงอยู่ในวงมนุษย์ผู้รู้ดีแทบทุกอย่าง แอบคอยทำลายประโยชน์ของส่วนรวม อันจะพึงได้รับจากศาสนธรรมเป็นจำนวนมากเท่านั้น เพราะศาสนาเป็นที่ฝากเป็นฝากตายของชาวพุทธทั่ว ๆ ไป ไม่อยากให้แสดงเป็นอุบายเพื่อทำลายหัวใจของมหาชนที่ยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

อยู่แล้วให้เสียไป ซึ่งอย่างน้อยก็ทำให้มีรอยร้าวอันเป็นการลดคุณภาพคุณสมบัติทางใจลงได้

สำหรับสุภาพสตรีเธอเล่าว่า รู้สึกเสียใจต่อคำที่นำมาเล่าให้ท่านฟังนับแต่ขณะฟังจากเขาทีแรก แต่ไม่อาจพูดอะไรให้รุนแรงไป อีกอย่างหนึ่งก็เป็นอิสระของหัวใจแต่ละคนจะคิดและระบายความรู้ความเห็นของตนออกมาได้ ไม่มีใครมีอำนาจไปบังคับใจของใครได้ แม้เรามีความรู้ความเห็นอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ เขาก็ไม่สามารถมาห้ามปรามขู่เข็ญเราให้เป็นอย่างเขาได้ นอกจากจะหาอุบายทำลายดังที่เขาระบายออกมานั้นเท่านั้น แม้เช่นนั้นถ้าเราก็ยังเป็นเราอยู่ เขาก็ไม่อาจทำอะไรให้เราโน้มเอียงไปตามได้ เขาก็เพียงเป็นเขาอยู่ตามเดิม ไม่มีผลอะไรดีขึ้นเกี่ยวกับกลอุบายอันอุบาทว์นั้น ที่ว่าเศร้าและเสียใจนั้นคิดถึงมหาชนคนหมู่มากต่างหากที่อาจมีส่วนเสียด้วยได้ มิได้เกี่ยวกับตัวดิฉันเองซึ่งมีความเชื่อมั่นต่อศาสนาอย่างฝังใจอยู่แล้ว แม้ชีวิตยังยอมสละแทนได้ แต่เขาได้ประโยชน์อะไรบ้างจากการพูดอวดตัวแบบนั้น

ผู้เขียนตอบว่า เขาก็ได้อย่างประจักษ์อยู่แล้ว คุณยังไม่ทราบว่าเขาได้อยู่หรือเธอถามว่าเขาได้อะไรประจักษ์เล่าท่าน ผู้เขียนตอบว่าก็เขาได้ความเศร้าใจเสียใจจากคุณและได้ความงงจากอาจารย์ไปอย่างไรล่ะ จะให้เขาได้อะไรกันอีก เท่าที่ได้นี้ก็นับว่าเต็มกำลังที่เขาจะแบกหามไปได้อยู่แล้ว ถ้าไม่มีรถราช่วยเข็นเขาก็คงหนักเอาการอยู่ไม่น้อย อีกประการหนึ่งถ้าคุณและอาจารย์มีความดีพอต้านทานไว้ได้ คำพูดเขาก็กลายเป็นลมเป็นแล้งไป ถ้าไม่มีความดีต้านทานพอ เราทั้งสองก็ต้องตกเป็นเดิมพันเขาอยู่โดยดี จะว่าอะไรเกี่ยวกับคนอื่นที่มีจำนวนมากมาย ซึ่งจะพอมีอุบายต้านทานพายุปากอันเลวร้ายเขาไว้ได้ อย่างไรก็ต้องมีส่วนเสียไปด้วยไม่มากก็น้อย

เพราะคนที่มีหลักใจเกี่ยวกับธรรมพอทรงตัวหรือพอช่วยเหลือผู้อื่นได้นั้น มีอยู่สักกี่มากน้อย กรุณาอย่าว่าอาจารย์ประมาทพวกเราเองซึ่งเป็นชาวพุทธด้วยกัน แม้แต่อาจารย์เองก็ยังจะเอาตัวไปไม่รอด คอยแต่จะจอดจะจมอยู่ร่ำไป คุณไม่ทราบด้วยก็ตั้งหน้าตั้งตาชมเชยไปอย่างนั้นเอง ความจริงอาจเป็นเหยื่อแก่คำโฆษณาเขาได้ ถ้าเขามีความรู้ความฉลาดและคำพูดที่แหลมคมยิ่งกว่าเราไปสักเปอร์เซ็นต์เดียวก็พอแล้ว เราดูตัวเราซึ่งรู้ดีกว่าดูคนอื่นจะไม่ทราบได้อย่างไร ว่าเราเก่งหรือเราเก๊เพียงไร เพราะเรื่องทั้งนี้มีอยู่กับตัวเราเอง จึงไม่รับรองได้ว่าท่านผู้อื่นจะไม่มีส่วนเสียไปด้วยได้ เมื่อเรื่องเกินกว่าเหตุทำนองที่ทราบมา

สุภาพสตรีถามว่าทำไมเขาว่าเขาไม่กลัวบาปกลัวกรรม และยังบอกว่านรกสวรรค์ไม่มี อนาคตก็ไม่มีอีกด้วย จะทำอะไรก็ทำได้ตามใจชอบ ไม่ต้องระแวงระวังใจให้เป็นทุกข์เปล่า ๆ อย่างนี้เล่าท่าน

ผู้เขียน ก็เมื่อเขาไม่กลัว เขาก็บอกว่าไม่กลัว ก็ไม่เห็นมีอะไรผิดไปจากความรู้สึกของเขา แล้วคุณจะให้เขาว่าอย่างไรอีก หรือคุณจะเป็นผู้ไปกลัวแทนเขา ก็ไม่เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่ายอีกเช่นกัน จึงไม่ควรไปกลัวไปกล้าทุกข์กล้าตายแทนเขา เดี๋ยวเขาจะหาว่าชาวพุทธพากันเป็นบ้าเข้าอีกจะว่าอาจารย์ไม่บอก ที่ว่านรกสวรรค์ไม่มีอนาคต ไม่มี ก็เป็นคำพูดของคน ๆ เดียวกัน เรายกให้เขาไปเสียก็แล้วกัน เขาจะเอาไปทำอะไรก็สุดแต่เราไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ถ้าเราไปยุ่งกับเขาเข้ามาก ๆ นั่นแลจะเป็นคนแบบเขา แต่เวลาเสวยกรรมเราจะเสวยแบบเรา คือเราเป็นผู้รับผลแห่งความผิดนั้น ๆ โดยเขามิได้มารับแทน โปรดระวังเราให้มากกว่าระวังคนอื่น

เรื่องความคิดเห็นของคนมีกิเลสไม่ว่าท่านว่าเรา ย่อมถือเอาเป็นประมาณและกฎเกณฑ์ไม่ค่อยจะได้ ใครคิดได้คิดไป ทำได้ทำไป จะรู้กันได้ก็ตอนรับผลนั่นแล ใครมีดีชั่ว สุข ทุกข์ บาป บุญมากน้อยเพียงไรก็รับเอง จะไปตำหนิว่าใครนำมาโยนให้ก็ไม่ได้ จะไปตำหนิบาปตัวทุกข์ว่ามาบีบบังคับทรมานก็ไม่ได้ จะตำหนิตนว่าเวลาทุกข์เกิดขึ้นทำไมไม่หลบหลีกปลีกตัวหนีเสีย มานั่งนอนให้ทุกข์บีบคั้นอยู่ทำไมกันอย่างนี้ก็ไม่ได้ เพราะเป็นผลที่เกิดกับตัวซึ่งควรรู้และควรยอมรับแบบนักต่อสู้หรือนักกีฬาแท้ ไม่กลัวความเจ็บปวดรวดร้าว ไม่กลัวความเป็นความตาย ไม่กลัวบาปกลัวทุกข์ ไม่กลัวภพกำเนิดว่าจะเกิดเป็นอะไรเป็นเกิดได้ทั้งนั้น ในภพกำเนิดนั้น ๆ มีความสุขทุกข์มากน้อยเพียงไรเป็นยอมรับ ด้วยความเป็นนักต่อสู้ ไม่แสดงความอิดหนาระอาใจต่อสิ่งที่มาเผชิญ

ถ้าจะตั้งตัวเป็นผู้กล้าหาญจริง ๆ ไม่ยอมสะทกสะท้านขี้ขลาดหวาดกลัวต่อสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้นแล้ว แม้จะพูดคุยไปสักเท่าไรก็ได้ เพราะตัวเองเป็นผู้รับความจริงของตัว แต่อย่าลืมเรื่องของนักมวยที่ขึ้นชกกันบนเวทีก็แล้วกัน นักมวยคนใดพูดขึ้นก็พอฟัง คุยโม้ว่าจะเอาเพียงยกเดียวเท่านั้นจะให้คู่ต่อสู้หมอบบนเวที ครั้นแล้วก็ตัวผู้คุยโม้เสียเองไม่เป็นท่า โดดขึ้นไปหมอบอยู่บนเวทีทั้งที่ยังไม่ถึงยกก็มี ถ้าเป็นดังนี้แม้จะคุยไปเท่าไร ก็คือการขายความโง่ของตนวันยังค่ำ จนผู้ฟังเบื่ออยากเก็บหูเข้าลิ้นชักเสียขี้เกียจฟัง โดยมากคนมีกิเลสชอบเข้าตัว พูดจึงมักจะเข้าในทำนองที่ว่ามา ไม่ค่อยเป็นท่าเป็นทางพอจะถือเอาคติตัวอย่างได้

ฉะนั้น กฎหมายหรือระเบียบต่าง ๆ ที่ปกครองบ้างเมืองก็ดี ศาสนาก็ดี จึงมักมีการเลือกเฟ้นกันอย่างพิถีพิถัน ไม่ได้คว้าเอามาใช้ปกครองกันแบบสุ่มสี่สุ่มห้า กลัวมวลมนุษย์จะเป็นบ้ากันทั้งโลก โดยหาความเป็นธรรมและความสงบสุขมิได้ คุณก็กรุณาตั้งใจไว้อย่างเป็นธรรม ระวังใจอย่าให้โยกคลอนไปตามลมปาก อรรถมีธรรมมีกรุณาปฏิบัติไป ใครว่าอะไรคอยแต่จะเศร้าใจเสียใจ ก็น่าให้เขายุเขาแหย่จริง ๆ เพราะทำแล้วได้ผลใครก็อยากทำ คือ อยากเสี้ยมสอนไว้เป็นสาวิกาแห่งความหมดหวัง สาวิกาของผู้ว่าบาปไม่มี

บุญไม่มี นรกไม่มี สวรรค์ไม่มี อนาคตของคนของสัตว์ไม่มี ทำอะไรลงไปไม่มีหวังได้รับผล เปล่าโดยประการทั้งปวง น่าไปและน่าอยู่ไหมคุณ อาจารย์ว่าเข้าทีดีเพราะไม่เคยมีในแดนมนุษย์เรา

สุภาพสตรีตอบว่า เพียงได้ยินเขาพูดให้ฟังประโยคสองประโยคเท่านั้น ใจยังรู้สึกว่าโลกจะบรรลัยอยู่แล้ว ปรากฏว่าใจคว่ำใจหายในขณะนั้น แล้วยังจะน่าไปน่าอยู่อย่างไรกันอีก

ผู้เขียน อาจารย์ก็พูดไปอย่างนั้นเอง หัวใจและสติปัญญามีอยู่กับทุกคน ย่อมเป็นสิทธิของแต่ละคนจะพิจารณาเลือกเฟ้นเอาตามใจชอบได้ ไม่มีใครมาบังคับให้เป็นไปตามอำนาจของตนได้ คุณผู้มีหวังในผลงานที่ทำของตนและอนาคตของตนอยู่ ก็กรุณาทำไปบำเพ็ญไป ไม่มีใครมาแย่งชิงไปได้เหมือนสมบัตินอกกาย เพราะกรรมและผลของกรรมเป็นสมบัติเฉพาะของแต่ละบุคคล ไม่ขึ้นอยู่กับคำปฏิเสธและรับรองของใครมาแต่กาลไหน ๆ กรุณาทำใจให้เย็น ผลจะได้เย็นไปตามเหตุพาให้เย็น ศาสนาสอนให้เชื่อเหตุกับผล ซึ่งติดแนบอยู่กับทุกคนตลอดสัตว์ไม่เลือกหน้า ไม่มีใครเป็นผู้มีอำนาจจำแนกแจกกรรมบังคับกรรมให้เป็นอะไรได้ นอกจากกรรมที่ตนทำขึ้นเท่านั้นจะมีอำนาจจำแนกแจกจ่าย ระบายผลให้เป็นไปตามกฎที่ทำลงแล้ว มีอยู่เพียงเท่านี้ที่ควรพิจารณาและสังเกตให้มาก

ศาสนาก็เพื่อสังคม ไม่นิยมชาติชั้นวรรณะแห่งมวลมนุษย์ การเรียนและปฏิบัติศาสนาก็เพื่อรู้เรื่องของตัวและสังคมหรือโลกทั่ว ๆ ไป ถ้ายังเที่ยวล่าเที่ยวหลงคารมของสังคมต่าง ๆ อยู่ ก็แสดงว่าเรายังอ่อนต่อเรื่องของตัวและเรื่องของสังคมอันเป็นที่รวมแห่งเรื่องทั้งหลายอยู่มาก ควรเห็นโทษของตัวและยกโทษตัวเองเพื่อเร่งเสริมกำลังสติปัญญาให้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดอยู่เสมอไม่เว้นแต่ละเวลานาที การเรียนและปฏิบัติจนรู้เรื่องของเรื่องโดยตลอดทั่วถึงแล้ว ย่อมเกิดความอาจหาญและวางตนต่อสิ่งเกี่ยวข้องทั้งหลายได้โดยถูกต้อง ใจมีความสม่ำเสมอต่อสิ่งที่มาเกี่ยวข้องสัมผัส ทั้งฝ่ายที่น่าตำหนิและฝ่ายที่น่าชม พิจารณาไตร่ตรองดูอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่หลวมตัวในทุกสิ่ง ที่ควรปล่อยไปตามแดดตามลมก็ปล่อยไป ที่ควรยึดถือไว้เป็นหลักใจก็ยึดไว้อย่างมั่นคง นี่คือคตินิสัยของพุทธศาสนิกชนชาวพุทธ ที่ควรได้รับความร่มเย็นจากการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง และควรให้ความร่มเย็นแก่ผู้อื่นได้เท่าที่ควร มิใช่ผู้โยก ๆ คลอน ๆ คอยแต่จะหกล้มระทมทุกข์เพราะอารมณ์มาสัมผัสแม้เพียงนิด ๆ

เท่าที่อธิบายมาก็นับว่ามาก ถ้าพอเป็นธรรมโอสถได้บ้าง ก็คงยังไม่มีกำลังพอต้านทานกับโลกหูเบาให้หายสนิทได้ แต่ถ้าพยายามรับอยู่เสมอ ก็อาจจะพอเสริมกำลังเพื่อต้านทานพายุ พอเอาตัวรอดไปได้ จึงขอยุติปัญหาโลกบรรลัยเพียงเท่านี้

โลกกับธรรม ศาสนากับมวลมนุษย์ ปรากฏขึ้นมาในระยะเดียวกัน แม้คนรุ่นหลังๆ ที่เพิ่งจะเกิดมาไม่กี่ปี ก็พอทราบความเป็นมาของโลกกับธรรม และศาสนากับมวลมนุษย์ได้ จากศาสนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ละพระองค์ประกาศธรรมสอนโลกสืบต่อกันมาเป็นลำดับ ในภัททกัปนี้ก็มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคม พระกัสสโป พระโคตโม คือพระพุทธเจ้าสมณโคดมของเราองค์ปัจจุบัน และพระอริยเมตไตรยที่จะมาตรัสข้างหน้าถัดจากพระพุทธเจ้านี้ไป ที่พระพุทธเจ้ามาตรัสรู้เป็นศาสดาสอนโลกล่วงไปแล้วนั้นมากต่อมาก จนไม่สามารถนับอ่านได้ สมกับโลกที่มีมานานแสนนานเช่นเดียวกัน

ความมากของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ผ่านไปแล้ว ถ้านับจำนวนวัตถุชิ้นหนึ่งๆ ที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ก็ไม่อาจมีจำนวนเท่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่ทรงทุ่มเทพระกำลังความรู้ความสามารถทุกด้าน ประกาศธรรมสอนโลกล้วนเป็นธรรมสมบัติอันมีค่ามหาศาล ไม่มีผู้ใดจะสามารถค้นพบและทำได้อย่างพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ทรงกระทำการสั่งสอนสัตว์โลกเพื่อความเป็นคนดีเป็นชั้นๆ แต่ละรายๆ ก็ไม่มีภาระใดจะหนักหน่วงยิ่งไปกว่าการสั่งสอนคนที่มีหัวใจเต็มไปด้วยสนิมอันเหนียวเหนอะเกรอะกรังที่แสนรกรุงรังน่าเกลียดน่ากลัว คือกิเลสอาสวะประเภทต่างๆ

จนกว่าธรรมชาติที่น่าเกลียดน่ากลัวนั้น จะหลุดออกได้แต่ละนิดละหน่อยจากหัวใจหนึ่งๆ จนปรากฏเป็นรูปร่างมนุษย์ขึ้นมา ให้เป็นที่น่าดูน่าชม น่าสนิทสนมน่าเคารพเลื่อมใส น่ากราบไหว้บูชา น่าศรัทธาเชื่อถือ น่าฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตายถวายตัวเป็นทาสได้อย่างสนิทใจ จนถึงขั้น **สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ** แต่ละรายๆ นั้น แสนที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะทรงลำบากมากเพียงไร นับแต่วันตรัสรู้และทรงสั่งสอนสัตว์โลกโดยมิได้จำกัดชาติชั้นวรรณะของหมู่ชนที่มาพึ่งร่มเงาแห่งพระบารมี เพราะอำนาจพระเมตตาแผ่ครอบไปทั่วโลกแห่งสัตว์ที่มีลมปราณทั้งหลาย ไม่ทรงจำกัดเวล่ำเวลาแก่สัตว์โลกที่ควรโปรดได้ ตลอดวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงทำการเกี่ยวข้องสงเคราะห์กับสัตว์โลกมากมายเพียงไร

พระพุทธเจ้าบางพระองค์ก็มีพระชนม์ยืนนานต่างกัน คือแปดหมื่นปีบ้าง สี่หมื่นปีบ้างเป็นต้น แต่ละพระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนพุทธบริษัทให้ได้บรรลุคุณธรรมเป็นขั้นๆ นับแต่ขั้นต่ำถึงขั้นสูงสุดคือพระอรหัตผล ทั้งเทพเบื้องบนและเบื้องล่าง ตลอดหมู่ชนไม่มีประมาณ แต่ละพระองค์ทรงทำประโยชน์แก่โลกมากมาย สุดวิสัยมนุษย์ธรรมดาจะทำได้ เมื่อรวมพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ที่ผ่านมา ซึ่งทรงทำประโยชน์แก่โลกในลักษณะดังกล่าวมา จนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คงมากต่อมากสุดวิสัยที่จะคิดและ

นับอ่านได้ ที่ชาวพุทธเรากล่าวอ้างเป็นคำบาลีว่า **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ เมนาโถ** นั้นจึงถูกต้องอย่างยิ่งอยู่แล้ว กรุณาพากันระลึกถึงพระองค์ทั้งหลายมากๆ สนิมของใจจะได้กลัวและเบิกช่องให้พวกเราพอมีโอกาสบำเพ็ญความดีมากๆ บ้าง

ในข้อนี้ไม่เพียงแต่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของเราเท่านั้น ยังเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกทั่วไปตลอดกาลสถานที่ด้วย ที่ว่า **กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท** ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้มาอุบัติตรัสขึ้นในโลกแต่ละพระองค์เป็นของยากมาก นั้นยากจริงๆ จนไม่มีใครสามารถอุบัติตรัสได้อย่างท่าน เพียงฟังธรรมที่ท่านได้ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนก็ยังเห็นว่าเป็นของยาก และเห็นว่ายากจนไม่อยากฟังและทำตาม แม้จะมีส่วนง่ายกว่าท่านอยู่เพียงไร ก็ยังอดพูดว่ายากๆ ไม่ได้อยู่เพียงนั้น จึงไม่มีโอกาสในหัวใจที่ไม่เคยให้ความสะดวกแก่ตนตลอดมา

ที่นำเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาลงบ้างเล็กน้อยนี้ เพื่อท่านพุทธบริษัทผู้ถือ **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** จะได้นำมาเทียบเคียงกับความยากของตนซึ่งไม่มีเวลาว่างและง่ายเลย ได้ทดสอบกันบ้างว่า ทางไหนจะหนักเบายากง่ายต่างกันอย่างไรบ้าง ระหว่างภาระของท่านผู้ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าได้เป็นพุทธะขึ้นมา กับภาระของเราที่ทำกันอยู่ตลอดมา และมีสารประโยชน์เพียงใดบ้างจนถึงกับต้องบันดาลให้ต้องบ่นเช้าบ่นเย็นไม่มีเวลาอยู่เป็นปกติสุขได้ อาจได้คติเครื่องเตือนใจและลดคำว่ายากลงบ้าง การงานทางโลกทางธรรมจะได้เดินคู่เคียงกันไปด้วยความสะดวกราบรื่น แม้ภาระที่ทำไปจะมีน้ำหนักเท่าเดิม เพราะใจซึ่งเป็นผู้นำได้รับการปลดปล่อย คำว่ายากออกไปจากใจไปบ้าง ยังเหลือแต่คำว่า หนักก็เอาเบาก็ทำไม่ท้อถอยลดละ เพราะถือว่าเป็นงานที่จะอำนวยประโยชน์แก่ตนทั้งสองอย่าง คืองานทางโลกเพื่อความสะดวก หรือความอาศัยของกาย งานทางธรรมเพื่อความสะดวกสบายทางใจ และยังเป็นพลังช่วยหนุนงานทางโลกให้ถูกต้องดีงามอีกด้วย

ฉะนั้น ผู้มีธรรมในใจการงานจึงสะอาด ได้มาก็สะอาด ครองสมบัติที่ได้มาก็เย็นใจเพราะเป็นสมบัติอันบริสุทธิ์แท้ จะเอาไปทำบุญให้ทานก็เป็นบุญเป็นกุศลเต็มเม็ดเต็มหน่วย นำไปใช้ประโยชน์ในทางใดก็เย็นใจในทางนั้น ได้มาหรือจ่ายไปก็เป็นความบริสุทธิ์ใจปราศจากมลทิน ไม่กลัวว่าใครจะมาครหานินทาว่าร้ายว่าไปเที่ยวกอบโกยเอาของใครมานั่งอวดโลกเขาว่าตนเป็นเจ้ามหาสมบัติ แบบดินเหนียวติดศีรษะสำคัญว่าตนมีหงอน ความจริงก็คือดินเหนียวล้วนๆ ไม่ใช่หงอนอย่างแท้จริงเลย ฉะนั้นสิ่งที่ได้มาด้วยความไม่บริสุทธิ์ แม้จะมาซึมซาบเข้าเป็นเนื้อเป็นหนังอันเดียวกับอวัยวะแล้ว ก็ไม่บริสุทธิ์อยู่นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้พ่อแม่หรือครูอาจารย์ที่ดีมองเห็นการณ์ไกล จึงสั่งสอนบรรดาลูกศิษย์และลูกหลานไม่ให้เป็นพาลเที่ยวลักเล็กขโมยน้อย ตลอดถึงการจี้ปล้นคดโกง เพื่อกอบโกยเอาทรัพย์สมบัติอันเป็นกรรมสิทธิ์ที่บริสุทธิ์ของคนอื่นมาเป็นของตน และมากินมาใช้ต่างๆ โดยเฉพาะ หรือมาเลี้ยงเพื่อนฝูงหรือลูกหลานในครอบครัวให้เป็นสมบัติกาฝาก อาหารกาฝาก เครื่องใช้สอยกาฝากซึ่งไม่ใช่เลือดเนื้อที่บริสุทธิ์อันดั้งเดิมของตนแท้ ให้เป็นเครื่องดูดซึมหรือทำลายอวัยวะตลอดจิตใจให้เสื่อมหรือลดคุณภาพคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ลงสู่ความเป็นสัตว์ เป็นเสือเป็นเปรตเป็นผีเป็นสัตว์นรกอเวจี มีประเภทต่างๆ นับไม่ถ้วนชนิด ไม่มียางอายติดตัวไปตลอดภพชาติ และกลายเป็นโรคเรื้อรังฝังอยู่ภายในชนิดแก้ไม่หาย

แม้ตายไปเนื้อร้าย คือความชั่วที่เคยติดใจฝังนิสัยอยู่อย่างลึกลับ จนเจ้าตัวไม่อาจรู้ได้นั้นพาบันดาลจิตใจให้รักชอบในทางชั่ว ไม่กลัวบาปหาบแต่กรรมอยู่ตลอดกัปตลอดกัลป์ ไม่มีวันปลงวางลงได้ พระพุทธเจ้าพระองค์ใดมาตรัสก็ผ่านความรู้สึกเพียงสายฟ้าแลบเท่านั้น แล้วก็จมไปเสียไม่มีวันเวลาจะได้เห็นฟ้าเห็นหมอก เห็นเดือนเห็นดาว เห็นตะวันเหมือนโลกพลเมืองดีทั้งหลาย ดังที่ท่านแสดงไว้ในนิทานธรรมบทว่าสัตว์นรกผู้มีกรรมมหันต์มาแต่คราวเป็นมนุษย์ พากันประมาทเพลิดเพลินเกินตัวจนไม่รู้จักตาย พอถึงวันรู้ ก็เป็นวันตายของตนเสียแล้ว เลยคิดแก้ไขอะไรไม่ทัน เมื่อกายแตกใจก็จมลงในนรกลูกมหันตโทษมหันตทุกข์

ความลึกของนรกและความนานของกรรม นับขณะลงจากปากนรกกว่าจะถึงก้นเป็นเวลาสามหมื่นปีทิพย์ การลงไปใต้ก้นนรกนั้นก็ลงด้วยอำนาจแรงกรรมพัดผันลงไปเช่นเดียวกับเขาโยนชิ้นเนื้อลงหม้อน้ำร้อนเดือดพล่านนั่นเอง ผิดกันอยู่เพียงชิ้นเนื้อไม่มีวิญญาณรับทราบความร้อนเท่านั้น ส่วนคนที่กลายเป็นสัตว์นรกนั้นมีวิญญาณรับทราบอยู่ทุกขณะที่สัมผัสกับวิบากกรรมของตนในนรก พอกรรมพัดผันลงถึงก้นนรกแล้ว ก็พัดผันขึ้นมาปากนรกอีก นี้ก็กินเวลานานสามหมื่นปีทิพย์เช่นกัน ที่ต้องเสวยกรรมอยู่ทำนองนั้นเป็นเวลานานแสนนานกว่าจะพ้นจากนรกขึ้นมา

แม้ขณะที่กรรมพัดผันขึ้นมาถึงปากนรกแล้ว เพียงจะกล่าวคาถาย่อๆ ว่า **ทุ. สะ.นะ. โส.**เท่านั้นก็ยังไม่จบ ต้องจมลงไปก้นนรกอีกแล้ว คาถาย่อนั้นในธรรมบทท่านมีไว้พิสดารเต็มบาทคาถา คำแปลของคาถานั้นผู้เขียนก็ชักลืมไปมากเพราะจากหนังสือมานาน ถ้าจำไม่ผิดก็แปลว่า พวกเราทั้งหลายเมื่อเป็นมนุษย์อยู่พากันประมาท ประพฤติแต่ความชั่วเสียหายอยู่ประจำชาติ ไม่สนใจไยดีในความดีทั้งหลาย คติความเป็นไปของพวกเราจึงถึงทุกข์อันมหันต์ เมื่อพวกเราพ้นจากโทษนี้ไปแล้วจะไม่พากันประมาทดังที่เป็นอยู่เวลานี้ จะตั้งหน้าสร้างแต่บุญสร้างแต่กุศลโดยถ่ายเดียว ไม่ยอมทำชั่วอีกต่อไป

เท่าที่เป็นอยู่นี้นับว่าแสนทุกข์แสนทรมานแทบทนไม่ไหว แต่กรรมก็ชุบไว้ให้จำต้องทนไปจนกว่าจะหมดกรรมที่ทำมาดังนี้

ทราบว่าพวกนี้ก็เป็นพวกหนึ่งที่เก่งกล้าอาจหาญต่อบาปกรรม ต่อนรกทั้งหลาย ประหนึ่งโดดลงนรก ปรากฏว่าหม้อนรกแตกไฟนรกดับ หมดอำนาจแสดงเปลวและพิษภัยใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงคราวเข้าจริง ๆ ทำไมไม่เห็นแสดงฤทธิ์ตามความสามารถอาจหาญที่เคยโม้ก็ไม่ทราบ ทำไมฤทธิ์ที่เคยมีอยู่ในแดนมนุษย์จึงอับแสงไปหมด เมื่อถึงคราวที่ควรแสดงเข้าจริง ๆ นี่คงเข้าในทำนองรับประทานอิ่มแล้วไม่หิว นอนหลับสนิทแล้วไม่กลัว แต่ลืมคิดไปว่าตอนอิ่มกับตอนหิวและตอนหลับกับตอนตื่นมันผิดกัน ถ้าไม่ลืมนำมาเทียบกัน ก็คงจะเตรียมเสบียงไปพร้อมขณะจากบ้านไปในที่ต่าง ๆ เพื่อระงับความหิวขณะความอิ่มเปลี่ยนแปลง และเตรียมเครื่องป้องกันตัวไปด้วย เพื่อป้องกันเวลาเกิดความกลัวขึ้นมาในเวลาตื่นนอน

ทางศาสนามีบทธรรมเตือนไว้อยู่เสมอเพื่อป้องกันความลืมตัว หรือกลัวจะเป็นทำนองสัตว์นรกพวกลืมตัวลืมตายเหล่านั้นก็ได้ จึงเตือนไว้กลัวพวกเราจะประมาท ในความรู้สึกถึงใจเสมอมา แม้จะอยู่ในที่เช่นไรก็ทำให้คิดถึงธรรมบทนั้นอยู่เสมอ มีใจความสลักลงถึงขั้วหัวใจเลย ว่าเรามีความแก่ติดอยู่กับตัว มีโรคภัยต่าง ๆ อยู่ในตัวนี้ มีความตายเป็นประจำ ถึงวาระแล้วต้องตายแน่ จะล่วงพ้นความเป็นเหล่านี้ไปไม่ได้ นอกจากนั้นเรายังมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักชอบและเจริญใจทั้งหลายไป ในเวลาหนึ่งแน่นอน เรามีกรรมเป็นของตัว มิได้ตกไปเป็นของใครเหมือนสมบัตินอกกาย เรามีกรรมพาให้ไปพาให้เกิด พาให้อยู่ พาให้เสวยผล เราจะควรปฏิบัติกับตัวเองอย่างไรบ้าง เป็นทางชั่วหรือทางดี ถ้าทางชั่วเราก็เป็นคนชั่วและรับผลชั่วเป็นทุกข์ ถ้าทางดีก็เป็นคนดีและรับผลดีเป็นสุข จงเลือกเฟ้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป

เพราะเราอยู่ในข่ายแห่งธรรมและกรรมที่สอนไว้เหล่านี้แน่นอน ไม่มีทางปลีกแวะไปเป็นอื่น นี่คือธรรมที่แน่นอนตายตัวและสมบูรณ์เต็มที่ ไม่มีทางแก้ไขดัดแปลงหรือเพิ่มเติมให้เป็นอย่างอื่นได้ มีทางเดียวคือต้องดัดแปลงตัวเราให้เป็นไปตามเท่านั้น จึงจะสมหวังในสิ่งที่หวัง และไม่ประสบในสิ่งที่ไม่พึงหวังทั้งหลาย เห็นก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ทราบก็สักแต่ว่าทราบเท่านั้น สิ่งไม่ดีนั้น ๆ จะมาบีบบังคับเราผู้ไม่เคยทำไว้ให้รับเสวยผลไม่ได้ ขณะที่ใจเกิดความประมาทไม่ยอมฟังเสียงอรรถเสียงธรรมจริง ๆ โปรดระลึกถึงธรรมเหล่านี้ ใจจะชะงักบ้างไม่ผาดโผน ถ้าเป็นการสมควรผู้เขียนอยากจะเรียนว่า ที่มีลมหายใจพอเป็นผู้เป็นคนมาบ้าง ไม่ลงไปท่องคาถา **ทุ. สะ. นะ. โส**. กับพวกกล้าหาญนอกเวทีเหล่านั้น ก็เพราะธรรมเหล่านี้คอยเตือนสติ และฉุดลากเอาไว้

แต่จะยอมฟังเสียงธรรมต่อไปทำนองที่เคยเป็นมาหรือเปล่านั้น ก็ยังไม่เชื่อสนิทนัก เพราะจิตดวงพยศนี้เคยพยศมาจนปลงใจเชื่อไม่ค่อยสนิทได้ จงพยายามด้อม ๆ มอง ๆ ดูมันไปนี่แล ท่านผู้มีจิตผาดโผนโยนตัวไม่อยู่กับร่องกับรอยที่ขีดเส้นบังคับไว้ด้วยหลักธรรมความมีขอบเขตเหตุผล ก็กรุณานำธรรมข้างบนมาหักห้ามไว้บ้าง จิตอาจลดความเร็วในทางไม่มีขอบเขตลงบ้าง พอมีทางพิจารณากับตัวเองและหาหนทางหลีกเลี่ยงได้ ไม่ปล่อยให้กิเลสตัณหานักกินรวบเหมาเอาไปเสียหมด บทถึงคราวจวนตัวเข้าจริง ๆ แบบ **ทุ. สะ. นะ. โส**. จะหาทางเลือกไม่ได้ และเกิดลงไปท่องคาถาย่ออยู่ในตะรางหรือในนรกไม่จบกันสักทีจะลำบาก

เพราะข่าวทำนองนี้มิใช่เป็นข่าวดีเลย เป็นข่าวที่น่าสลดสังเวชน่าหวาดเสียวเปลี่ยวใจเหลือเกิน ถูกใครเข้าไม่ใช่เป็นของดี แม้จะถูกเพียงคนใดคนหนึ่งในครอบครัวผัวเมียลูกหลานของเราเข้า ก็น่าจะบ้านแตกสาแหรกขาดได้จริง ๆ เพราะความเดือดร้อนเสียใจกับผู้ประสบสิ่งเลวร้าย เมื่อยังเป็นตนเป็นตัวเป็นผู้เป็นคนมีสติปัญญาพอคิดอ่านได้อยู่ จึงควรคิดจนสุดกำลังและพยายามหักห้ามแก้ไขจนสุดความสามารถ เหตุคือการหักห้ามฝ่าฝืนความอยากทำในสิ่งหายนะ แม้จะเป็นความลำบากในขณะฝ่าฝืน แต่ผลคือความสุขเย็นใจที่ได้รับในลำดับต่อมานั้น เป็นสมบัติอันพึงพอใจไปนาน และยังมีทางช่วยส่งเสริมนิสัยให้เป็นคนดีมีความสุขไปตลอดอนันตกาลอีกด้วย

นักปราชญ์ท่านมองเห็นการณ์ไกล จะทำอะไรท่านมิได้เอาความอยากเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจพาดำเนินงาน แต่ท่านเล็งถึงผลได้ผลเสียอันจะเกิดจากการทำด้วยสติปัญญาที่ควรแก่เหตุผลก่อน แล้วค่อยทำลงไปด้วยความมีเหตุผลหลักเกณฑ์จริง ๆ สิ่งที่ตกออกมาจากเหตุคือการทำด้วยความรอบคอบ จึงเป็นผลที่พึงพอใจทั้งตัวเองและผู้อื่นไม่มีทางตำหนิติเตียนได้ ทั้งเหตุคือการทำทั้งผลคือสิ่งที่พึงพอใจ ยังกลายมาเป็นคติตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังได้สืบทอดกันมาไม่มีสิ้นสุด

เราเกิดมาในโลกซึ่งเทียบกับแกงหม้อใหญ่ ที่มีทุกสิ่งและบุคคลชาติชั้นวรรณะต่าง ๆ สับปนระคนกันอยู่ ทั้งชั่วทั้งดี ทั้งน่าตำหนิและน่าชมเชย จึงควรเป็นนักวิจัยใคร่ครวญเลือกเฟ้นตรวจตราดูให้ละเอียดถี่ถ้วน ทั้งของดีของชั่ว คนดีคนชั่ว อย่าเห็นแก่ได้แก่หยิบฉวย อย่าเห็นแก่ความร่ำรวยสวยงามอร่ามตาซึ่งเป็นของงามนอกเพียงผิวเผิน แต่ข้างในเต็มไปด้วยความกลับกลอกหลอกลวง ถ้าตาไม่ถึงสิ่งลึกลับที่ซ่อนลึกอยู่ภายในจะเสียใจไปนาน จึงควรเชื่อฟังคำของนักปราชญ์ที่ฉลาดปกครองตนและทรัพย์สิน ตลอดปกครองคนทั้งหลายให้เป็นคนดีมีขื่อมีแป มีขอบเขตมีเหตุมีผล มีสติปัญญาปกครองตนตลอดมาถึงพวกเรา

ขอย้ำความเข้าใจกับทุกท่านซึ่งเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการรับผิดชอบตัวเองและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย ทั้งวงกว้างวงแคบจนไม่มีประมาณว่า คำว่า **ทุ. สะ. นะ. โส.** นั้นมิใช่ธรรมที่ขึ้นอยู่กับกาลสมัยและบุคคล แต่เป็นธรรมที่เดินตามกาลสมัยและตามบุคคลทุกยุคทุกสมัยไป จึงอาจมีได้ทั้งสมัยโน้นทั้งสมัยนี้ และอาจมีได้ทั้งกับคนโน้นทั้งกับคนนี้ทั้งกับตัวเราเอง ถ้าความรู้ความเห็นความประพฤติทางกายวาจาใจบ่งบอกออกเป็นตรา **ทุ. สะ. นะ. โส.** แบบเดียวกัน จึงไม่ควรสงสัยและตายใจว่าคาถาย่อนั้นได้สูญพันธุ์ไปนานแล้ว เพราะทุกสิ่งถ้ายังมีการสืบพันธุ์ สิ่งนั้นก็ยังไม่สูญ ต้องมีสืบต่อไปจนได้ตลอดกาลสถานที่ ถ้าคนดีคนชั่ว เราดีเราชั่ว หรือเราชั่วเขาดียังมีอยู่ในโลก ความสุขความทุกข์ตลอดสิ่งที่น่าติชมก็จำต้องมีอยู่ในโลกตลอดไป สำคัญที่ตัวเราจะเป็นผู้เช่นไรในการปฏิบัติต่อตัวเองและสิ่งเกี่ยวข้องทั้งหลาย นี่เป็นจุดสำคัญที่รวมลงของเรื่องทั้งปวง เพราะเป็นที่รวมแห่งความรับผิดชอบคือใจ

ใจเป็นสิ่งสำคัญในตัวเรา สิ่งดีชั่วทั้งหลายจึงสำคัญอยู่ที่ใจผู้ก่อเหตุ ถ้าใจได้รับการอบรมในทางที่ถูกที่ดี การงานไม่ว่าทางโลกทางธรรม ย่อมเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอไม่ค่อยผิดพลาด และมีประมาณประจำตัว ไม่ผาดโผนจนเป็นที่น่าเกลียดน่ากลัวและน่าตำหนิติเตียน ไม่มีความงามตาน่าดูแฝงอยู่บ้างเลย ฉะนั้นทางศาสนาจึงสอนเน้นลงที่ใจผู้ทรงโลกทรงธรรม ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบต่อไปตลอดกาลนาน ให้มีความรู้ความฉลาดรักษาตนและหน้าที่การงานเครื่องดำรงชีวิตด้วยความรอบคอบ เพราะใจที่ได้รับการศึกษาอบรมด้วยดี ย่อมเป็นคุณมหาศาลแก่โลกอย่างไม่มีประมาณ จึงไม่ควรมองข้ามใจดวงรู้ ๆ นี้

ตอนต้นได้กล่าวถึงธรรมกับโลกว่า เกิดในระยะเดียวกันและเป็นคู่เคียงกันมา ความจริงแล้วธรรมเป็นธรรมชาติมีอยู่ดั้งเดิม เป็นแต่ผู้จะสามารถค้นพบธรรมนั้นมีน้อยมาก และมีเป็นยุค ๆ ไม่เสมอไป พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแต่ละพระองค์ชื่อว่าค้นพบธรรมแต่ละยุค ยุคหนึ่ง ๆ มีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว แต่พระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นมีมากมาย ซึ่งล้วนเป็นผู้ค้นพบธรรมตามพระพุทธเจ้าทั้งนั้น เป็นแต่ความกว้างแคบลึกตื้นหยาบละเอียดในแขนงต่าง ๆ แห่งธรรมที่ค้นพบต่างกันกับพระพุทธเจ้าอยู่มาก แม้พระสาวกด้วยกันก็ยังมีต่างกันออกไปตามแขนงของธรรมที่ควรแก่นิสัยวาสนาอำนวยเป็นราย ๆ มิได้เหมือนกันไปทุกแง่ทุกแขนง แต่ส่วนใหญ่ของธรรมที่เป็นภูมิตรัสรู้นั้นเหมือนกันทั้งพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งปวง เพราะต่างก็ตรัสรู้สัจจะโดยสมบูรณ์เต็มภูมิสติปัญญาที่ควรตรัส จึงตรัสรู้ได้เต็มตามภูมิจิตภูมิธรรม

และความบริสุทธิ์จากการตรัสรู้ธรรมก็เสมอกัน ไม่มียิ่งหย่อนกว่ากัน นับแต่พระพุทธเจ้าลงมาถึงสาวกองค์สุดท้าย แม้จะมีผู้ตรัสรู้ธรรมขึ้นในสมัยปัจจุบันหรือขณะ

นี้ ความบริสุทธิ์จากการตรัสรู้ของท่านผู้นั้นก็เหมือนกันกับที่ท่านตรัสรู้ผ่านไปแล้วทั้งหมด ไม่มีอะไรผิดแปลกแตกต่างกันเลย ดังนั้นระหว่างพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์กับพระสาวกอรหันต์ทั้งหลาย จึงไม่มีความสงสัยภูมิจิตภูมิธรรมของกันและกัน แม้ผู้ตรัสรู้ขึ้นในปัจจุบันหรือขณะนี้ ก็หมดความสงสัยในพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายทันทีที่ตรัสรู้ธรรม เพราะเป็นธรรมแท่งเดียวเหมือนกัน ซึ่งไม่มีสมมุติแม้นิดแฝงอยู่ในจิตที่บริสุทธิ์นั้น พอจะนำออกเทียบเคียงกันได้เลย ฉะนั้นบรรดาท่านที่รู้ธรรมขั้นบริสุทธิ์เหมือนกันแล้ว จึงไม่มีการเทียบเคียงความบริสุทธิ์ของกันและกัน เห็นความบริสุทธิ์ของตนแล้วก็หมดความสงสัยในพระพุทธเจ้าทันที

เพราะพระพุทธเจ้าที่แท้จริงนั้นคือความบริสุทธิ์ ส่วนพระสรีระนั้นเป็นเพียงเรือนร่างของพุทธะที่สถิตอยู่เท่านั้น ซึ่งมีอาการแตกต่างกันออกไปตามพระรูปร่างลักษณะไม่มีประมาณ เช่นเดียวกับรูปร่างของชนสามัญทั่วๆ ไปที่แปลกต่างกันฉะนั้น ส่วนความบริสุทธิ์นั้นเป็นอันเดียวกัน คือเหมือนกัน นั่นคือพุทธะแท้ เป็นพุทธะอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย บรรดาพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าสมัยพุทธกาลหรือสมัยปัจจุบันนี้ ท่านไม่มีความสงสัยในพระพุทธเจ้าว่า ท่านเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วประทับอยู่ ณ ที่แห่งใด ขณะนี้ท่านเป็นอยู่อย่างไร และต่อไปท่านจะเป็นไปอย่างไร แม้กาลหรือสถานที่ปรินิพพานของท่าน ก็เป็นเพียงอาการของขันธ์อันเป็นสมมุติเหมือนโลกทั่วๆ ไปเท่านั้น พุทธะอันแท้จริงนั้นมิได้มีส่วนได้เสียกับการที่ขันธ์สลายตัว ขณะนิพพานอยู่สถานที่นั้น เวลาเท่านั้น วันเดือนปีนั้น เหล่านี้เป็นเพียงแสดงอาการของสมมุติให้โลกปรากฏเท่านั้น

พระอรหันต์ทั้งหลายท่านแน่ใจว่า ความบริสุทธิ์อันแท้จริงไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเหมือนสมมุติทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ที่เป็นอยู่ในท่านอย่างไร ความเป็นอยู่ของพุทธะทั้งหลายก็เป็นอยู่อย่างเดียวกันนั้น ท่านไม่สงสัยในความเกิดดับของจิตท่านฉันใด ก็ไม่มีความสงสัยในความเกิดดับของพุทธะทั้งหลายฉันนั้น เพราะเป็นเรื่องเท่ากัน คือเป็นเรื่องอันเดียวกัน ท่านผู้ถึงความบริสุทธิ์โดยสมบูรณ์แล้ว ไม่ว่าพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก คือท่านผู้หมดความสงสัยทั้งทางโลกและทางธรรมโดยสิ้นเชิง หมดความกังวลบ่นทุกข์เพราะกิเลสเป็นตัวเหตุทำพิษ ฉะนั้น คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** นั้นจึงมิใช่ความสุขที่คนมีกิเลสทั้งหลายจะอาจเอื้อมด้นเดาได้ถูก เพราะเป็นความสุขในฐานะของจิตที่บริสุทธิ์ล้วนๆ ถ้ายังไม่บริสุทธิ์โดยสมบูรณ์จึงพูดคำนี้ไม่ถูก เพราะไม่อยู่ในฐานะหรือกฎเกณฑ์แห่งความด้นเดา

สำหรับพระพุทธเจ้ากับพระขีณาสพ ท่านทรงธรรมบทนั้นโดยทางใจอย่างสมบูรณ์ คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** ก็เช่นกัน มิได้สูญแบบที่โลกๆ คาดเดากัน แต่สูญ

แบบมีเจ้าของรับรู้และรับรอง มิใช่สูญแบบหมดความหมายไร้สาระ แต่สูญแบบเต็มไปด้วยความหมายและทรงไว้ซึ่งสาระอย่างมหัศจรรย์ ฉะนั้นคำทั้งสอง คือ **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** และ **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ** นี้มีพระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์เท่านั้นจะรับรองและยืนยันว่าเป็นธรรมจริงสุดส่วน เป็นธรรมเหนือโลก เป็นความสุขเหนือโลก เป็นความสูญนอกโลก ผู้อยู่ในโลกกับด้วยความพัวพันแห่งกิเลสทั้งหลายจะยืนยันรับรองไม่ได้แม้เชื่อว่าเป็นความจริงร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะไม่ใช่วิสัย

ดังนั้นความรู้ความเห็นความเป็นอยู่ ของท่านผู้ปล่อยวางภาระโดยประการทั้งปวง กับความรู้ความเห็นความเป็นอยู่ของผู้ยังแบกภาระทั้งปวงอยู่ จึงนำมาเทียบกันไม่ได้ เมื่อจิตไปเจอธรรมสองบทอย่างประจักษ์ใจแล้ว อะไร ๆ ที่เคยยึดถือมาแม้เป็นเวลานานเพียงไร ก็หลุดลอยปล่อยวางไปเอง เช่นเดียวกับบุรุษสะพายกรวดทรายอยู่บนบ่าโดยเข้าใจว่าเป็นของดีมีค่า แต่พอมาเจอกองทองเข้า กรวดทรายอยู่บนบ่าก็หลุดลอยปล่อยทิ้งไปเองฉะนั้น

ความสุขในธรรมบทว่า **ปรมำ สุขำ** นี้ เป็นความสุขที่ผู้ประสบแล้วไม่มีการเบื่อหน่ายชินชาเหมือนความสุขทางโลก ซึ่งคอยแต่จะเบื่อกันอย่างง่ายดาย และคว้าหาความสุขใหม่อยู่เรื่อย ๆ จนเกิดความวุ่นวายส่ายแส่หาทุกข์เพิ่มเข้าอีก บางครั้งถึงกับร้าวรานและแตกจากกันกับความสุขเก่าที่เคยมีอยู่ โดยเห็นว่าแก่เกินกาลนานเกินวัยก็มี ซึ่งเคยมีประจำอยู่เสมอ สิ่งที่เก่าแก่ย่อมไม่ค่อยต้องกับใจของคนเราเป็นธรรมดา สมบัติเครื่องใช้สอยไม่ว่าอะไรที่ใช้ไปนานก็ชักเบื่อ เช่น เสื้อผ้ารถราเป็นต้น ซื้อมาใหม่ ๆ รู้สึกหอมหวนชวนชม พอใช้นาน ๆ ไปก็เกิดความเบื่อขึ้นมา วิธีแก้ไขความเบื่อ ก็คือคิดหาใหม่มาเรื่อย ๆ ตามนิสัยของจิตที่ไม่เคยมีความอิ่มพอทางใจ จึงทำให้ยุ่งอยู่เสมอไม่มีเวลาเป็นปกติสุขได้

ฉะนั้นคำว่า **ปรมำ สุขำ** และ **ปรมำ สุญฺญำ** ของท่านผู้มีความอิ่มพอทางใจ กับความหิวโหยของผู้ไม่รู้จักความอิ่มพอจึงนำมาเทียบกันไม่ได้ ผู้ประสงค์อยากครองความสุขในธรรมสองบทนั้น ก็จำต้องสร้างความอิ่มพอทางใจให้สมบูรณ์เพียงพอแล้วก็ได้ครองเอง โดยไม่ต้องรอให้ตำแหน่งและเก้าอี้ว่างลง ทั้งที่คุณสมบัติเพียงพออยู่แล้ว เพราะนี่มิใช่ตำแหน่งที่เกี่ยวกับโต๊ะเก้าอี้ที่ต้องรอคอยกัน แต่เป็นตำแหน่งธรรมที่ว่างสำหรับผู้ควรจะครองอยู่เสมอ จะสำเร็จขึ้นมาเมื่อไรในภูมินี้หรือตำแหน่งนี้กี่หมื่นกี่แสนรายหรือมากกว่านั้น ก็ไม่มีใครหรืออะไรมากีดกันกลั่นแกล้ง ธรรมเปิดให้ผ่านไปได้และอยู่ได้อย่างสบายบรมสุข

นอกจากตัวเองจะกีดกันกลั่นแกล้งตัวเองด้วยเลศเพทุบายต่าง ๆ ไม่ให้อยากทำอยากไปเท่านั้น เพราะเรื่องทำนองนี้มักมีอยู่ประจำใจคนมีกิเลสแทบทุกคนเสมอมา แม้

องค์พระศาสดาเองเวลาจะเสด็จออกทรงผนวช ยังมีมารล่อลวงถ่วงเอาไว้ โดยอุบายที่มารเข้าใจว่าลึกลับแหลมคม ควรจะผูกมัดพระองค์ให้อยู่ในเงื้อมมือได้ ว่าขุมทรัพย์จะเกิดเจ็ดมุมเมือง ขอได้โปรดยับยั้งชั่วคราวก่อนเป็นต้น แต่พระองค์ไม่ทรงลุ่มหลงคำหลอกลวงถ่วงเวลาของมาร เสด็จออกทรงผนวชบำเพ็ญโพธิญาณให้แก่กล้าไม่ล่าถอย จนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าองค์เอกขึ้นมา ซึ่งแสนวิเศษเลิศโลกทั้งสามกว่าขุมทรัพย์เจ็ดมุมเมืองเป็นไหน ๆ

ที่ชาวพุทธได้ยึดพระองค์พร้อมพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ฝากเป็นฝากตายถวายชีวิตกับพระองค์ตลอดมา ก็เพราะพระปรีชาสามารถฉลาดรู้ของพระองค์นั่นเอง จึงไม่ทรงลุ่มหลงกลมารยาของมารที่แสนเล่ห์แสนกล หากเรายึดเอาเยี่ยงอย่างของพระองค์มาปฏิบัติบ้างตามกำลัง แม้ไม่ได้แบบครูทุกกระเบียด ก็ยังอยู่ในฐานะลูกศิษย์ที่มีครูสั่งสอนบ้าง ไม่ปล่อยให้เวล่ำเวลาหน้าที่การงานหรือสิ่งร้อยแปดพันนัยมาล่อลวงและแย่งเอาตัวตลอดกำลังวังชาความรู้ความฉลาด ที่สามารถในทางดีมีประโยชน์ไปเสียหมด คนเราก็คงไม่จนต่อตัวเองนัก ยังพอมีทางระบายทุกข์ออกจากใจได้บ้าง วันพระหรือวันเสาร์ อาทิตย์หนึ่ง ๆ ซึ่งปีหนึ่ง ๆ มีหลายวัน ยังพอมีหวังถือเอาวันเช่นนั้นมาบำเพ็ญประโยชน์ทางจิตใจและครอบครัวตลอดประเทศชาติบ้าง พอให้ตนเองและครอบครัวตลอดจนผู้เกี่ยวข้องได้มีความร่มเย็น และถือเป็นคติตัวอย่างบ้าง

ส่วนคนดีในเมืองไทยเรานั้นเชื่อว่ามีอยู่แยะ แต่อาจไม่เยอะเหมือนประเภท...ที่คอยกดถ่วงและดูดเลือดเนื้อ ทั้งที่ลับและที่เปิดเผยอยู่ตลอดเวลา คนดีและความดีมีจำนวนน้อย จึงไม่มีกำลังพอให้ความร่มเย็นแก่ตนและผู้อื่นได้เท่าที่ควร สิ่งที่ให้ความมั่นคงแต่ต้องสลายตัวลง ก็เพราะความต้านทานไม่เพียงพอกับน้ำหนักที่กดถ่วงอยู่ตลอดเวลา เราผู้เป็นเจ้าของประเทศชาติศาสนาด้วยกันทุกคน จึงควรสะดุดใจอย่างยิ่งที่จิตใจเสื่อมจากของมีค่าคือศีลธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของตัวเราและประเทศชาติ ซึ่งจัดว่าเป็นความเสื่อมเสียและเสียหายอย่างมาก ไม่น่าจะอยู่อย่างเย็นใจได้เลย สิ่งอื่นจะเสียหายไปบ้างเราถือเป็นธรรมดา ที่ได้มาย่อมมีเสียไป ไม่ถึงกับทำส่วนใหญ่ให้เสียไปด้วย

แต่สำคัญที่ศีลธรรมเสื่อมจากใจ เป็นสิ่งที่เสียหายมากและน่าใจหาย เช่นเดียวกับกิ่งไม้ในลำต้นของมันที่เสียไปบ้างเป็นบางกิ่งบางแขนง ไม่ถึงกับทำส่วนใหญ่คือลำต้นของมันให้เสียหายไปด้วย แต่ถ้ารากแก้วของมันได้ถูกตัดโค่นให้ขาดแล้ว ก็นับว่าชะตาของต้นไม้นั้นที่จะทรงต้นทรงกิ่งของตนไว้ไม่ได้ จำต้องหักโค่นลงจมดินอย่างไม่มีปัญหา

การกล่าวทั้งนี้มิได้มีเจตนาเพื่อให้ท่านผู้หนึ่งผู้ใด ได้รับความกระทบกระเทือนจากธรรมเครื่องพยุงโลก แต่เพื่อพยุงจิตใจและช่วยกันรักษาคุณค่าของมนุษย์ที่สูงด้วย

คุณธรรมให้คงอยู่ และเพื่อเพิ่มกำลังความรู้ความฉลาดในอุบายต่าง ๆ ให้ทันกับกลมารยาของใจที่แสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงเรามาเป็นเวลานานแสนนานจนปัจจุบัน ตามมันไม่ทันสักที หากธรรมที่กล่าวนี้ไม่อาจอำนวยประโยชน์ใด ๆ แก่ท่านก็กรุณาผ่านไป และกรุณาอย่าได้ถือสากับพระป่าเลย เพราะเขียนไปเรื่อย ๆ อาจเลือนป้ำ ๆ เป๋อ ๆ ไปได้ จึงขออภัยด้วยใจจริง

ในความคิดของเราคนเดียว ถ้าคิดในทางไม่ดีมีมากครั้งและหลายเวลา ไม่มีการยับยั้ง ความไม่ดีในตัวเราก็นับวันเพิ่มมากขึ้นทุกขณะที่คิดที่พูดและที่ทำ จนเป็นความชั่วอันใหญ่หลวงได้ แม้ร่างกายจะเล็กก็ไม่มีปัญหาว่าจะเป็นภาชนะที่รับความชั่วโดยมีขนาดจำกัดเหมือนภาชนะอื่น ๆ ซึ่งมีขนาดจำกัดอยู่ในตัวมันเอง เมื่อมีการคิดการพูดการทำผิดมากขึ้นเพียงไร ก็ได้รับมากเท่านั้นโดยไม่มีวงจำกัด

ผู้นำสิ่งไม่ดีต่าง ๆ เข้าในภายในใจจึงควรมีจำกัดตัวเองบ้าง ไม่เช่นนั้นเป็นอันตรายแก่ตัวเราอย่างไม่มีอะไรช่วยได้ ถ้าไม่รีบช่วยตัวเองเสียแต่เวลาที่ระลึกได้และพอช่วยได้อยู่ ขณะที่ยังเป็นเราอยู่เวลานี้ เมื่อถึงเวลาเข้าจริง ๆ ร่างกายลมหายใจเปลี่ยนแปลงเข้าถึงจุดสุดท้ายต้องสุดวิสัยทุกรายไป

แม้คิดพูดทำในทางดีก็เช่นกัน พยายามสั่งสมขึ้นเท่าไรก็มีมากขึ้นเท่านั้น โดยไม่จำกัดว่ารูปร่างจะเล็กหรือโตเพียงไร ย่อมเป็นภาชนะรับได้ตลอดไป จึงไม่ควรกลัวว่าความดีจะมากเกินไปไม่มีภาชนะใส่ โปรดทำไปเถอะเราจะได้ยิ้มให้ตัวเราเองไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่งแน่นอน ไม่มีใครจะมีสิทธิมาเสวยและยิ้มแทนเราได้ เพราะมิใช่สิ่งจับจองและแย่งชิงกันได้ เป็นสมบัติของตัวใครตัวเรา

สมบัติคือความดีนี้มีมากเท่าไร ยิ่งเบากายเบาใจหายกังวลมากขึ้นเท่านั้น ผิดกับสมบัติอื่นใดในโลกทั่ว ๆ ไป นักปราชญ์ท่านจึงยกย่องสรรเสริญกันตลอดมา ไม่มีนักปราชญ์ท่านใดจะติเตียนสมบัติประเภทนี้ว่า ไม่ดีไม่ควรขวนขวาย แต่กลับประกาศโฆษณาเชื้อเชิญทั้งทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายทั่วไตรโลกธาตุ ให้สนใจใฝ่ทางดีและบำเพ็ญกัน ใครมีความอุตส่าห์พยายามมากเท่าไร ท่านยิ่งสรรเสริญมากเท่านั้น ดังมีในธรรมที่ศาสดาประกาศสอนหมู่ชนแทบทุกแห่งทุกเล่มทุกคัมภีร์ ที่ว่าด้วยความเพียรพยายาม ความอดความทนเหนียวแน่นต่อความดีเป็นต้น ไม่เคยเห็นท่านสรรเสริญชมเชยความเกียจคร้านในกิจการที่ชอบทั้งทางโลกและทางธรรมเลย นอกจากท่านตำหนิโดยถ่ายเดียวตลอดมาเท่านั้น แม้เช่นนั้นก็ยากจะมีผู้สนใจพิจารณาในคำติชมของท่านซึ่งเป็นคำที่มีคุณค่ามหาศาล แต่ชอบสนใจฟังคำติชมของคนที่มิใช่ปราชญ์และคนที่ธรรมสาปแช่งนั้นมากกว่า ทั้งท่านและเรารู้สึกว่ามีใจตรงกันเสียจริง ๆ แต่ไม่ตรงกับใจ

ของนักปราชญ์ท่าน ฉะนั้นจึงไม่ค่อยได้เป็นปราชญ์ตามท่านบ้าง แม้พอแสดงอาการที่น่าอุ่นใจ แต่มักจะเป็นพาลกันอย่างลึก ๆ ที่เจ้าตัวไม่อาจทราบได้มากกว่า

คำว่าพาลนี้มีทั้งพาลหยาบ พาลละเอียด พาลภายนอก พาลภายใน พาลให้คนอื่น พาลให้ตัวเอง คำว่าพาลมีมาก พวกเราจึงมักโดนเอาพาลชนิดใดชนิดหนึ่งเข้าจนได้ หนีไม่พ้น ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วตัวโดนเก่งกว่าใคร ๆ จึงได้นำเรื่องของตัวออกประจานเสียบ้างเพื่อเข็ดหลาบหน่อย ต่อไปจะได้มีสติระลึกรู้คำว่าพาลคืออะไรเสียบ้าง ไม่เช่นนั้นจะอวดตัวว่าดีว่าเก่งเสียเรื่อย หม้อนรกเลยจะแตก กรุณาอย่ายึดเป็นเยี่ยงอย่างในส่วนที่เป็นพาลของผู้เขียน เขียนมาถึงตรงนี้มองหาพาลหาโทษของท่านผู้ใดไม่เห็น เห็นแต่พาลและโทษของตัวก็เลยคว้าออกมาเขียนเสียบ้าง เพื่อท่านผู้อ่านจะได้คิดบ้างว่า พระไม่ว่าพระป่าพระบ้านก็อาจมีผิดพลาดได้ เช่นเดียวกับประชาชนทั่ว ๆ ไปผู้มิได้กอดคัมภีร์อยู่ตลอดเวลาเหมือนพระ จะไม่ให้ผิดพลาดอย่างไรได้

คำว่าพาลในบทนี้ตามความหมายของศาสนาใช้แปลว่า ผู้เขลา แต่ท่านอธิบายความหมายแห่งคำนี้กว้างขวางมาก รวมแล้วได้ความว่า ใครมีความฉลาดแหลมคมเพียงไรก็ตาม ถ้าไม่มีหิริโอตตัปปะอยู่ในใจและความประพฤติแล้ว ท่านเรียกว่าพาลทั้งนั้นไม่มีข้อยกเว้น มิหนำผู้ไม่มีศิลปวิทยามากมายอะไรนักเลย แต่เป็นผู้รักใคร่ใฝ่ธรรม ชอบทางบุญทางกุศล มีหิริโอตตัปปะประจำใจและความประพฤติ ท่านยังกลับชมเชยว่าเป็นปราชญ์ ฉะนั้นคำว่าพาลและปราชญ์ในหลักธรรม จึงหมายเอาคนชั่วกับคนดีเป็นสำคัญ และถือเป็นเครื่องยืนยันว่า ผู้นี้เป็นพาลเพราะความประพฤติชั่ว และว่าผู้นั้นเป็นปราชญ์เพราะความประพฤติดี คำว่าพาลนี้พาลทั้งตัวเอง พาลทั้งผู้อื่น คือตนก็เดือดร้อนเพราะความเป็นพาลของตน คนอื่นก็พลอยได้รับความเดือดร้อนขุ่นเคืองเพราะความเป็นพาลของผู้นั้นด้วย จึงมิใช่ของดีที่ควรจะนอนใจไม่คิดแก้ไข ถ้าพาลหนัก ๆ และมีจำนวนมากเข้าโลกก็แตกได้อย่างไม่มีปัญหา

การผลิตวัตถุเครื่องทำลายมาก ๆ ก็ควรเรียกได้ว่าเครื่องมือทำคนให้เป็นพาลมากเข้า ยิ่งต่างยกพวกใส่กันด้วยเครื่องมือทำลาย ก็ควรเรียกว่าต่างคนต่างเป็นพาลเครื่องทำลายมีพิษสงมากเพียงไร ก็แสดงถึงผู้ทำและผู้นำไปทำลายว่าเป็นพาลหนักเข้าเพียงนั้น ถ้าทั่วโลกยกแผ่นดินเข้าสังหารทำลายกันอย่างย่อยยับ ก็ควรเรียกว่าพาลขั้นมหาพินาศ พาลขั้นสูญพันธุ์ พาลขั้นประลัยกัลป์ ถ้าเป็นพาลอยู่ลำพังตนเองคือชอบก่อความลำบากรำคาญให้เฉพาะตัวเอง แต่ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าพาลในตัวเองหรือพาลภายใน

พาลอีกอย่างหนึ่งนั้นคือชอบผัดวันประกันพรุ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการทำดีใส่ตน มีไหว้พระสวดมนต์ภาวนาเป็นต้น เพราะตามปกติจิตคิดอะไรพอคิดได้ พูดได้และทำได้

ทั้งนั้น แต่เวลาจะคิดอรรถคิดธรรม พูดเป็นอรรถเป็นธรรม เช่นสวดมนต์ไหว้พระเป็นต้น และทำสิ่งที่เป็นความดีงามใส่ตน คือการทำบุญให้ทานไปวัดฟังธรรมจำศีลเหล่านี้ มักจะมีอุบายแปลกๆ เพื่อออกตัวไปทางใดทางหนึ่งจนได้ อุบายประเภทนี้ปราชญ์ท่านว่าเป็นอุบายของคนพาลภายใน และเป็นคนพาลแบบพลเมืองดี พาลแบบนี้ผู้เขียนแม้ทุกวันนี้ก็ยังหลีกไม่พ้น ต้องโดนชมตัวเองว่าเคยใช้อุบายอันแยบคายทำนองนี้เรื่อยมา

คำว่าพาลมีหลายประเภทต่างๆ กันดังกล่าวมา แต่มิได้หมายความว่า ลงได้คำว่าเป็นพาลแล้วคนอื่นต้องหัวร้างข้างแตกไปตามๆ กันแบบไม่ไว้หน้าเช่นนั้น คือพาลแบบสุขุม พาลแบบผู้ดี พาลภายนอก พาลภายใน เหล่านี้เรียกว่าพาลด้วยกัน ปัญหาสำคัญก็คือพาลในตัวเรา จะเป็นพาลแบบไหนบ้างที่แอบมาตั้งบ้านเรือนอยู่บนหัวใจของเรา และคอยระบายออกให้เราจำต้องปฏิบัติตามแบบบ่อยกลางเรือนโดยไม่รู้สึกตัว พาลประเภทนี้อาจมีอยู่กับทุกคนเพราะเป็นพาลแบบพลเมืองดี พาลแบบนี้ผู้เขียนแม้ทุกวันนี้ก็ยังหลีกไม่พ้นทั้งๆ พยายามหลีก เพราะเป็นพาลของสุภาพบุรุษสุภาพสตรีที่เคยไปวัดฟังธรรมจำศีลอยู่แทบทุกวัน เช่น วันพระ วันเสาร์ วันอาทิตย์ เลี้ยงไว้เพื่อช่วยตัวเองเวลาเกิดความเกียจคร้านขึ้นมา ต้องอาศัยพาลตัวนี้ช่วยทำประโยชน์ นอกจากนั้นก็มีพระทั้งพระป่าพระบ้านท่านชอบเลี้ยงมันไว้ดูเล่นเหมือนกับชาวบ้าน

เพราะพาลตัวนี้มันน่ารักมาก ใครๆ ก็ชอบมันทุกเพศทุกวัยไม่รังเกียจ เช่นผู้เขียนด้วยแล้วไม่อยากพูดมาก กลัวจะเป็นการชิงดีชิงเด่นกว่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ขอพูดแต่เพียงว่ารักมันอย่างจับใจเอาเลย พาลตัวนี้ถ้าเป็นสัตว์ก็เป็นสัตว์ที่น่ารักมาก ถ้าเป็นคนก็ไม่น่ารังเกียจ แต่ถ้าเป็นเจ้าของเสียเองก็ยิ่งน่ารักมาก แต่ไปอาศัยอยู่กับผู้ใดเขารังเกียจเพราะไม่ได้การได้งานอะไรเลย พาลตัวนี้มันทำให้เสียการเสียงานเสียเงินจนไม่มีอะไรติดตัว เวลาเราจะทำอะไรมันคอยมาแอบกระซิบให้หยุดและให้พาไปเที่ยวเสียเรื่อย ถ้าตามมันบ่อยนักการงานทุกด้านมักเจ๊ง เงินมักไม่ชอบอยู่ในกระเป๋าเพราะมันสังหารทรัพย์สมบัติเก่ง ไม่มีอะไรเท่า

พูดถึงการกินอยู่หลับนอนแล้วมันไม่มีสถานที่จอดแวะ หรือสถานีหยุด มันตีตั๋วเตลิดเลยทีเดียว หรือจะพูดเรื่องการเที่ยวมันต้องเป็นหัวหน้าวันยังค่ำ ถึงไหนเป็นถึงกัน และไม่เลือกสถานที่เที่ยวด้วย ยิ่งเป็นสถานที่เริงรมย์งมงายด้วยแล้ว มันทำเอาจนพนักงานขายตั๋วเบื่อขี้หน้า แม่ค้าเบือนหน้าหนี ไม่ชนะจะนับเงินจากมือมัน ใครๆ ต้องยอมกันทั้งนั้น ต้องยกให้มันว่าเก่งจริงในเรื่องทำนองนี้ มีนักปราชญ์เท่านั้นที่สาปแช่งมันเพราะท่านรู้เรื่องของมันได้ดี หลอกลวงท่านไม่ได้ นอกนั้นมันเที่ยวตีสนิทเป็นมิตรเป็นสหายตะไปหมด แม้กระทั่งพระในวัดป่าวัดบ้าน ไม่เกรงขามใครเลย ยิ่งผู้เขียนยิ่ง

เป็นขาประจำ มันมิได้เกรงกลัวเอาเลย ก็จะให้มันเกรงกลัวเอาอะไร เวลามันหายไปบ้างชั่วขณะเดียว ก็เรียกมันกลับมาปูที่นอนหมอนมุ้งให้แล้ว เรื่องมันเป็นอย่างนี้แล ฉะนั้นนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านจึงสอนให้ระวังอย่าให้มันเข้ามาตีสนิทได้นัก จะทำให้เสียการเสียงานและเสียผู้เสียคน

แม้พาลประเภทนี้จะไม่เป็นภัยแก่ผู้อื่นก็อดจะเป็นภัยแก่ตัวเองไม่ได้ ท่านจึงเรียกว่าพาลและตำหนิว่าไม่ดี แม้พวกเราจะรักชอบมันว่ามันดี คำว่าความดีแล้วไม่ว่าความดีประเภทใดหรือผู้ใดริเริ่มทำขึ้น พาลนอกพาลในชอบรังควานเสมอแต่ไหนแต่ไรมา เราจะเรียกพาลนี้ว่าเป็นมารก็ไม่น่าจะผิด เพราะเป็นประเภททำลายด้วยกัน ต่อไปนี้จะขอเรียกว่ามาร ความดีกับมารชอบเป็นข้าศึกกัน แต่โดยมากมารชอบชนะเสมอ มีน้อยครั้งที่เราฝืนทำความดีจนเอาชนะมารได้สำเร็จ เพราะผู้ทำความดีโดยมากทนมารรังแกหรือรบเร้าไม่ไหว หลายครั้งต่อหลายหนก็จำต้องยอมไปเอง คนดีมารชอบรังแกเพราะเป็นฝ่ายให้อภัย ประการหนึ่งมารไม่กล้าไปรังแกพวกมารด้วยกัน ต้องหันมาเล่นงานกับคนดีซึ่งเป็นฝ่ายคอยให้อภัยอยู่เสมอ ไม่ค่อยถือผิดถือโกรธ ถ้าจะคอยถือโทษมาร คนดีก็จะกลายเป็นมารไปด้วย จำต้องได้ระวังรักษาความดีของคนดีไว้เสมอ

เราชาวพุทธเมื่อทราบว่าการทำความดีมารชอบมารังแกตัดรอนเช่นนั้น ก็ควรพยายามปักหลักเอาความดีสู้กับมาร มารก็ยอมและถอยไปเอง เช่นขณะจะเริ่มทำวัตรภาวนา มารจะแอบมากระซิบว่าให้พักผ่อนเสียก่อนค่อยทำเมื่อไรก็ได้ เดี๋ยวจะเหนื่อยมากไป เพราะวันนี้ทำงานมากไป ทั้งเคร่งเครียดกับงานตลอดวัน ไม่มีเวลาพักผ่อนบ้างเลย เมื่อมามัวทำวัตรภาวนาอยู่อย่างนี้จะเอาเวลาไหนพักผ่อนเล่า พรุ่งนี้ก็ต้องไปทำงานแต่เช้าอีกแล้ว ยิ่งพรุ่งนี้งานยิ่งมากและงานหนักๆ ด้วย ดังนี้ ซึ่งเป็นอุบายอันแยบยลพอตัวของมารผู้ฉลาดและเคยเป็นผู้นำเรามานมนาน เราอาจเชื่อฟังคำเกลี้ยกล่อมของมาร และยอมหยุดงาน ที่กำลังจะเริ่มลงมือทำอยู่อย่างเต็มใจก็ได้

จึงควรหาอุบายเกลี้ยกล่อมมารให้เคลิ้มหลับไปบ้าง ด้วยความแยบคายของเราเอง ว่าเชิญไปพักผ่อนให้สบาย คอยเราอยู่บนเตียงโน้นก่อน สักประเดี๋ยวเราจะตามไปนอนด้วยกัน จงนอนหลับอย่างสนิทจนลืมทานอาหารเช้าโน้นแหละ ตื่นขึ้นมาแล้วก็ไม่ต้องไปทำงาน แม้งานจะมากและหนักสักเพียงไรก็ตาม เมื่อเรานอนให้หลับสบายอย่างเต็มที่แล้วจะทำเมื่อไรก็ได้ บัดนี้เราขอทำงานสักนิดก่อนแล้วค่อยนอนมากๆ การทำวัตรสวดมนต์ภาวนานี้เรายังไม่ค่อยได้ทำเท่าไรนัก มัวแต่ยุ่งกับการกับงาน บัดนี้มีโอกาสบ้างเราขอทำสักนิดเถิด พอมารตายใจอนุญาตก็ทำเสียใหญ่ตั้งหลายชั่วโมง คราวต่อไปก็หลอกมันอีกตามแต่วิธีที่เหมาะสมในขณะนั้น พยายามหลอกจนมารมันเชื่อแล้วก็ต้มตุ๋นมันให้จมไปเลยจะชื่อว่าฉลาด

อีกอุบายหนึ่งทั้งหลอกทั้งสั่งสอนมารให้ยอมจำนน ต่อความแยบคายแห่งอุบายของเรา นั่นแลดีมาก จัดว่าฉลาดเหนือมัน และจับมันมัดให้อยู่ใต้อำนาจของเราได้ยิ่งเป็นความฉลาดแหลมคม พระพุทธเจ้าและสาวกท่านล้วนเป็นผู้หลอกมารและปราบมาร ท่านจึงชนะมารและเป็นผู้หมดบ่วงหมดเครื่องผูกพัน และมีอิสระเต็มที่จนได้เป็นศาสดาสั่งสอนโลก ธรรมที่ประทานไว้จึงล้วนเป็นธรรมที่สั่งสอนและปราบปรามมารภายในทั้งสิ้น แต่ผู้ปฏิบัติธรรมกลับเป็นผู้ถูกต้มจากมารทุกประเภทเสียมากต่อมาก จึงมักเป็นผู้อาภัพทางศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันเป็นธรรมเครื่องฉุดลากจากบ่วงมาร จึงไม่ค่อยมีกำลังความก้าวหน้าเพื่อเอาตัวรอดเป็นยอดคนได้อย่างครู

การรักษาสมบัติใดในโลก ไม่ยากเท่ารักษาคนคือตัวเรา ที่จะไม่ให้ตกเป็นเหยื่อแห่งความชั่วนี้รู้สึกยากมาก นับจากเด็กจนถึงผู้ใหญ่วัยเฒ่าแก่ชรา จำต้องได้รักษากันอย่างเข้มงวดกวดขันตลอดมา เพราะสิ่งที่พาให้เสียซึ่งมีอยู่ภายในนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับวัยและกาลสถานที่อะไรเลย สิ่งนั้นคือความอยากเป็นเจ้าเรือนเรืองอำนาจ คอยหาโอกาสจะช่วงชิงพาให้ไปในทางเสื่อมเสียอยู่เสมอ การปฏิบัติรักษาตัวเพื่อความเป็นคนดีอันเป็นคุณค่าของมนุษย์นี่แลเป็นการรักษายากมาก ตัวเราเองก็พยายามรักษาระดับความดีไว้ ลูกๆ เกิดมาก็พยายามอบรมสั่งสอนและช่วยกันรักษาให้ด้วย ผู้เกี่ยวข้องมีมากน้อยซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบ ก็ย่อมเป็นภาระเลี้ยงดูและให้อุบายสั่งสอนเพื่อรู้วิธีปฏิบัติและรักษาตัว ให้ปลอดภัยจากความชั่วเสียหายทั้งหลาย

เฉพาะอย่างยิ่งการรักษาเราสมกับว่าตนเป็นที่รักอย่างยิ่ง ดังธรรมท่านกล่าวไว้นี้เป็นการรักษายากมากตลอดมาและตลอดไป เบื้องต้นก็อาศัยพ่อแม่พี่เลี้ยงคอยเลี้ยงดูทางอาหารการเป็นอยู่หลับนอน พอเติบโตขึ้นมาบ้างก็ส่งเข้าโรงเรียน เพื่อช่วยเหลือทางความรู้วิชาความฉลาดอันเป็นเครื่องมือทางอาชีพ แต่กรณีที่รักษาตัวเพื่อเป็นคนดีมีศีลธรรมในใจ ตลอดความประพฤติไม่เป็นภัยแก่ตนและสังคม นี่เป็นกรณีที่สำคัญมากสำหรับภูมิมนุษย์อันแท้จริง

การปกครองตนให้ดำเนินการครองชีพ และความประพฤติโดยอรรถโดยธรรม ไม่นำยาพิษคือสิ่งที่ผิดมาเผาผลาญตนและผู้เกี่ยวข้อง เป็นภาระสำหรับผู้รักตนไม่มีวันเวลาเบาเลย แต่ผลคือความสุขความเย็นใจนั้น ย่อมเป็นโอชารสที่ฝังลึกอยู่ในใจไม่มีวันจืดจาง ผู้ปกครองตนด้วยวิธีนี้เป็นผู้มีชีวิตอันสดชื่น และมีความสะดวกราบรื่นตลอดไปทั้งปัจจุบันและอนาคต การรักษาตนเพื่อความชุ่มชื่นเบิกบานตลอดไปนี้ เป็นการประกันความปลอดภัยของตัวไปทุกระยะกาล นี้แลที่นักปราชญ์ท่านชมเชยว่าเป็นความรักตนแท้ ไม่ทำความด่างพร้อยเสียหายใส่ตัวเอง หลับและตื่นก็เป็นสุข ยังเป็นอยู่หรือ

ตายไปเมื่อไรก็เป็นสุข คำว่าสุคตินั้นคือสมบัติอันพึงพอใจของคนผู้รักตนและรักษาตนด้วยวิธีดังกล่าวมา

แต่การรักษาตนให้เหมาะสมตามธรรมที่ท่านสอนไว้นั้น รู้สึกยากที่จะมีท่านผู้สนใจอย่างแท้จริง อาจเห็นว่าไม่สำคัญแล้วมองข้ามตนไปเสีย การมองข้ามตนซึ่งเป็นคนทั้งคนอันอยู่ในความรับผิดชอบของตนตลอดกาล จึงเป็นการผิดพลาดอย่างน่าใจหาย เพราะความเห็นตนไม่สำคัญ ก็เท่ากับเป็นคนหมดความสำคัญในตัวอย่างสิ้นเชิง ความเห็นชนิดนี้เป็นความเห็นที่เป็นภัยแก่ตนอย่างไม่มีจุดที่หมาย ว่าจะมีวันเวลาเจอความสุขได้ ถ้าเป็นรถก็ไม่มีพวงมาลัยและเบรก ถ้าเป็นสัตว์ก็ไม่มีเจ้าของคอยให้ความปลอดภัย ซึ่งไม่แน่ว่าจะไปเจอเขียงและหม้อน้ำร้อนที่เดือดพล่านเข้าเมื่อไร ถ้าเป็นไข้ก็หมดทางรักษา เพียงอยู่คอยวันคอยคืนไปเท่านั้น

ผู้ไม่ประสงค์จะพบเห็นเหตุการณ์ที่น่าสลดสังเวชและหมดหวัง เพราะความทอดอาลัยในตัว จึงควรมองดูตนให้มากกว่ามองสิ่งอื่นใดในเวลาที่ควรมองได้อยู่ขณะนี้ เมื่อผ่านกาลอันงดงามนี้ไปแล้วจะไม่มีโอกาสได้มอง หากรีบฉวยโอกาสเสียแต่บัดนี้จะเป็นผู้มีหวังในการพึ่งตนได้ทั้งปัจจุบันและอนาคต แม้จะอยู่ในโลกกับมนุษย์ไปนานเพียงไร ความพึ่งตนก็มีหวังพึ่งได้ดังใจหมายตลอดกาลนานเพียงนั้น

สิ่งที่มีคุณค่าในโลก ๆ อาจเห็นว่าเงินทองกองสมบัติและสิ่งที่ตนรักชอบและพึงพอใจทั้งหลายอันเป็นของนอกกาย อาจมิได้คิดว่า “ตนแลเป็นที่รักสงวนอย่างยิ่งและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใดในโลก” จึงพาให้มองข้ามตนอยู่เสมอแทบทุกเวลานาทีก็ว่าได้ สิ่งที่ตนพึงหวังทั้งหลายจึงพลอยพลาดหวังไปเรื่อย ๆ ไม่ค่อยประสบดังใจหมาย ถ้าปักใจลงเชื่อตนตามหลักธรรมว่าเป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งมวลแล้ว ทั้งสมบัติภายในคืออริยสมบัติ มีศรัทธา ศีล หิริโอตตัปปะเป็นต้น อันเป็นเครื่องประดับใจกายวาจาให้เป็นสุขงามตาทางมรรยาท ทั้งสมบัติภายนอกมีเงินทองข้าวของชนิดต่าง ๆ เป็นต้น อันเป็นเครื่องบำรุงร่างกาย และประดับเกียรติ เหล่านี้ย่อมจะเป็นมามีมาเพราะความขวนขวายในทางที่ชอบ

การแสวงหาทรัพย์ภายนอก ก็ไม่ทำให้ผู้อื่นได้รับความบอบช้ำและเจ็บใจ แสวงหาด้วยความขยันหมั่นเพียรตามหลักของผู้เชื่อกรรมว่ามีหาต้องมีได้เมื่อสิ่งนั้น ๆ มีอยู่ การแสวงหาทรัพย์ภายในก็ไม่เกียจคร้าน เพราะผู้เชื่อกรรมต้องเชื่อผลของกรรม คือผลงานของตัวที่กำลังประกอบกระทำอยู่ การรักษาตัวเพื่อหลบหลีกจากความหายนะต่าง ๆ ก็พยายามตลอดไป การประกอบงานอาชีพก็ทำไปด้วยความหวังพึ่งเป็นพึ่งตายกับงานและผลของงานจริง ๆ

เมื่อความมั่นใจได้ปักลงในความเชื่อตนและในทรัพย์ภายในภายนอก ไม่ส่ายแส่ใจไปอื่นแล้ว ตั้งหน้าประกอบกระทำกิจการตามเจตนาไม่ลดละ คุณธรรมคืออริยทรัพย์ก็ไหลมา สมบัติเงินทองของมีค่าต่างๆ ก็ไหลมาหาตนอันเป็นต้นเหตุของงานนั่นแล และก็ตนนั่นแลเป็นเจ้าของของสมบัตินั้นๆ ทั้งเป็นเจ้าของ ทั้งเป็นผู้เสวยผล ไม่จนทั้งชาตินี้และชาติหน้า ทุกสิ่งทุกอย่างไหลมารวมลงในความรักตนและรักษาตนทั้งสิ้น กลายเป็นผู้หมดความกังวลหม่นหมองทั้งปัจจุบันและอนาคต เพราะอำนาจแห่งการขวนขวายโดยชอบธรรมดังกล่าวมา จึงขอมอบไว้กับทุกท่านที่รักตนนำไปพิจารณาและดำเนินตามธรรมที่ถูกทางแห่งความรักตนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เราจะเป็นผู้ที่ภูมิใจตลอดกาลไม่มีทางสิ้นสุดแห่งความหวังพึ่งตน ซึ่งผิดกับการหวังพึ่งตนโดยวิธีทำลายตนด้วยการประพฤติตามอำเภอใจ หรือตามอำนาจแห่งความอยากที่ให้ทำ ให้แสวงหาสิ่งผิดๆ เป็นไหนๆ

ความคิดแบบสุกเอาเผากินนั้น เป็นความคิดที่สั้นเกินกว่าภูมิมนุษย์ที่มีปัญญาประจำชาติประจำสันดานมาแต่กำเนิดเกินไป ไม่สมควรนำมาใช้ในชาติภูมิมนุษย์เรา จะมาทำลายภูมิมนุษย์เราซึ่งเป็นภูมิสูงมาด้วยวาสนาบารมีอยู่แล้วให้เสื่อมทรามลงไป ร้ายกว่าสัตว์ผู้เป็นสัตว์อยู่แล้วซึ่งเป็นภูมิที่โลกไม่ถือกัน แต่มนุษย์ที่เป็นชาติภูมิอันสูงส่งเต็มตัวนี้โลกถือกัน เมื่อไปทำสิ่งที่ต่ำทรามแบบสัตว์ผู้ไม่รู้ดี ชั่ว บุญ บาป นรก สวรรค์ เช่นนั้น เพราะมนุษย์กับสัตว์ผิดกันอยู่มาก ประหนึ่งอยู่คนละโลก แม้จะอยู่ร่วมหลังคาเรือนกัน เช่น สุนัขหรือสัตว์เลี้ยงในบ้างเป็นต้น จะมีกี่ตัวก็เป็นการประกาศตัวมันเองอยู่ด้วยรูปร่างลักษณะกิริยาท่าทาง ประจักษ์ตาประจักษ์ใจของมนุษย์ทั่วๆ ไป ไม่มีใครสงสัยว่ามันเป็นมนุษย์

แต่มนุษย์ทำตัวลดฐานะลงสู่ความเป็นสัตว์ ด้วยความรู้ความเห็นและความประพฤติที่ต่ำทรามนั้น รู้สึกจะมีทางทราบกันได้ยาก เพราะกายก็เป็นมนุษย์เราดีๆ นี่เอง ถ้าไม่แสดงกิริยาออกให้เห็นพอจะทราบได้ นอกจากนักปราชญ์เท่านั้นท่านทราบได้ และท่านคิดเรื่องเหล่านี้มาก่อนคนในโลก ทั้งที่ท่านอาจเกิดทีหลังของโลกบางสมัยก็มี ดังท่านแสดงไว้ในธรรมว่า มนุสสติรัจฉาโน มนุสสเปโต มนุสสมนุสโส มนุสสเทโว เป็นต้น ซึ่งแปลเอาความย่อๆ ว่า คนเป็นสัตว์เดียรัจฉานในร่างมนุษย์ คนเป็นเปรตในร่างมนุษย์ คนเป็นมนุษย์เต็มภูมิของมนุษย์ คนเป็นเทพเจ้าในร่างมนุษย์ดังนี้ ข้อความแห่งธรรมเหล่านี้ยกออกจากคำว่ามนุษย์เพียงคำเดียวเท่านั้น แยกออกเป็นต่างๆ ตามแต่ใจของมนุษย์นั้นๆ จะหนักไปในทางใดมาก

มนุสสติรัจฉาโน ตามความหมายของธรรมท่านว่า กายเป็นมนุษย์ แต่ใจเป็นเหมือนใจสัตว์ กิริยาที่แสดงออกไม่รู้จักสูงต่ำ ไม่รู้จักเคารพในบุคคลและสถานที่ที่ควร

เคารพนับถือ ตื่นนอนขึ้นมาก็มีเพียงหาอยู่หากินไปวันหนึ่ง ๆ ไม่สนใจกับคุณงามความดีและความประพฤติอันดีงามใด ๆ เพียงหาใส่ปากใส่ท้องกินอิ่มแล้วก็นอนเหมือนสุกรตัวอ้วน ไม่ได้สนใจไยดีกับศีลกับทานการไหว้พระสวดมนต์ บาปบุญเป็นอย่างไรไม่เข้าใจและไม่สนใจอยากทราบด้วย แต่ก็ยังดีที่ไม่ไปเที่ยวก่อกวนบีบคั้นผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์เจ็บใจ เพียงประพฤติไปตามนิสัยเฉย ๆ มนุษย์ที่มีนิสัยและความเป็นไปดังที่ว่ามานี้ท่านเรียกว่า มนุสสติรัจฉาโน

มนุสสเปโต ท่านว่ากายเป็นมนุษย์ แต่ใจเป็นใจเปรตใจผี เที่ยวก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นให้เป็นฟืนเป็นไฟไปด้วยไม่มีประมาณ พอลักก็ลัก พอจี้ก็จี้ พอปล้นก็ปล้น พอคดโกงก็คดโกงเอา พอตบตาได้ก็ตบตาเอา พอได้ด้วยวิธีใดเป็นเอาดะไป ไม่เลือกหน้าว่าเป็นอินทร์เป็นพรหม พอยุแหย่ก่อกวนให้คนที่สนิทหรือสามัคคีกันแตกร้าวจากกันก็ยุแหย่ พอยุแหย่ให้เขาเป็นถ้อยเป็นความกัน พอมีทางหารายได้จากเรื่องถ้อยความก็เอา พอหลอกซื้อหลอกขายได้ก็หลอกเอา ชอบแสวงหารายได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ จากบุคคลที่ควรได้ไม่มีประมาณ มีร้อยสันพันคม คว่ำกินหงายกินได้ ขูดกินบีบคั้นกินอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ก็ได้ ชนิดดักกับเหมือนเขาดักกับหนูก็ได้

แสดงตัวเป็นคนทุกข์จนก็ได้ เป็นเสี่ยใหญ่ก็ได้ เป็นข้าราชการทหารตำรวจหรือพลเรือนก็ได้ ทำเป็นคนเซ่อ ๆ เหมือนคนบ้าคนบอก็ได้ ทำเป็นปราชญ์ฉลาดทางศีลทางธรรมก็ได้ ทำเป็นเหมือนคนแก่เซ่อซ่าที่น่าสงสารก็ได้ เข้ากับผู้คนหญิงชายหนุ่มสาวเฒ่าแก่ก็ได้ เข้ากับทางราชการงานหลวงก็ได้ ไปคนเดียวก็ได้ ไปกับหมู่กับพวกมาก ๆ ก็ได้ ตามแต่เหตุการณ์พาให้เป็นไป ไม่อั้นไม่จน ยังมีวิธีการอีกมากมายหลายกระทง แต่อธิบายพอเป็นข้อคิดเล็กน้อยเพื่อท่านที่สนใจใคร่ธรรมได้พิจารณา ซึ่งอาจมีอยู่กับทุกคน อย่างน้อยก็อย่างใดอย่างหนึ่งในบางขณะจิต แม้ผู้เขียนเองก็ยอมรับว่ามีได้อย่างน้อยก็ในบางขณะจิต หรืออาจมากกว่านั้น

มนุสสมนุสโส ท่านว่ากายเป็นมนุษย์ ใจก็เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์แบบ รู้ที่สูงที่ต่ำ รู้สถานที่ที่ควรเคารพนับถือ รู้อดีตอนาคตที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อตนและส่วนรวม รู้ดี ชั่ว บาป บุญ นรก สวรรค์และนิพพานว่าจริงตามหลักธรรมที่สอนมนุษย์ให้รู้ฐานะแห่งความเป็นมนุษย์ของตน รู้ท่านรู้เรา รู้ผู้ใหญ่รู้ผู้น้อย รู้ผู้มีคุณมากคุณน้อย รู้กตัญญูกตเวที สมภูมิของมนุษย์ที่ควรรู้ควรปฏิบัติไม่บกพร่อง พร้อมทั้งหน้าที่การงานของมนุษย์ควรทำไม่ควรทำ รู้กิจที่ควรทำแก่ตนทั้งปัจจุบันและอนาคต เป็นผู้สนใจใฝ่ธรรม เช่นเดียวกับสนใจในชีวิตของตนที่รับผิดชอบอยู่ตลอดเวลา ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนธรรมที่อัจฉริยมนุษย์แสดงไว้โดยถูกต้อง เคารพนับถือพระไตรรัตน์เสมอด้วยชีวิตหรือยิ่งกว่าชีวิต และยอมสละเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาได้ตลอดเวลา

ไม่เหยียบย่ำทำลายสิ่งที่โลกถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์วิเศษ และเทิดทูนไว้บนดวงใจตลอดกาล มีความเป็นอยู่อย่างมีความหมาย ไม่ปฏิเสธสิ่งที่นักปราชญ์รับรองโดยสวากขาตธรรม และยินดีปฏิบัติตามทั้งที่ควรละและควรบำเพ็ญไม่ประมาท ไม่ลบล้างความจริงที่มีอยู่ดั้งเดิม และไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไขสิ่งนั้น ๆ เอาตามทิฐิของตน มีความเป็นอยู่หลับนอนอย่างง่าย ๆ ไม่ก่อความกังวลใส่ตนในสิ่งที่ไม่จำเป็นและหาประโยชน์มิได้ เป็นผู้เชื่อถือและไว้ใจได้ในคำที่ได้ตกลงกับใครไว้ โดยไม่ต้องทำสัญญาผูกมัดเหมือนทั่ว ๆ ไป เพราะความซื่อสัตย์สุจริตเป็นเครื่องพาดำเนินความสมบูรณ์อยู่แล้ว พูดอะไรแล้วเป็นคำสัตย์คำจริงไม่มีปลิ้นปล้อนหลอกลวง คนที่มีลักษณะนี้ท่านเรียกว่า มนุสสมนุสโส เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบเต็มภูมิแห่งมนุษย์

มนุสสเทโว ท่านอธิบายไว้ในภูมิต้น มีลักษณะเหมือนมนุษย์ที่ ๓ แต่มีคุณธรรมพิเศษกว่ากันขึ้นไปอีกบ้าง คือมีเมตตาจิตสูงกว่ามนุษย์ที่ ๓ ขึ้นไปเป็นลำดับ คำว่าเทพนี้หมายถึงจิตใจเหมือนพรหมหรือยิ่งกว่านั้น ถึงขั้นวิสุทธิธรรมวิสุทธิเทพด้วยในบางรายที่ควรเป็นได้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเทวธรรมมีหิริโอตตัปปะ เป็นต้น คือมีความละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปอยู่เสมอ มีเมตตาจิตเป็นความโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีธรรมเป็นที่ตั้ง มีธรรมเป็นใหญ่บนหัวใจ เคารพธรรมเหมือนชีวิตจิตใจ หวังพึ่งเป็นพึ่งตายกับธรรม หรือจะเรียกว่าผู้มีธรรมพาอยู่ ธรรมพาไป ธรรมพาทำกิจการทุกอย่าง ถ้าธรรมเห็นว่าไม่ควรแล้วเป็นไม่ยอมทำ ไม่ยอมฝืนทำต่อไป

แม้จะอาศัยขันธ์เป็นอยู่ในโลกเหมือนมนุษย์ทั่ว ๆ ไป แต่มิได้ถือโลกหรือเอาโลกเป็นใหญ่บนหัวใจ มีจิตใจผ่องใสไม่ขุ่นมัวโดยโลภะ โทสะ โมหะ หรือราคะ โทสะ โมหะตามรายของมนุษย์ประเภทนี้ปฏิบัติบำเพ็ญถึง ซึ่งมียิ่งหย่อนกว่ากันเป็นราย ๆ ไป นี้กล่าวตามลำดับคุณธรรมเริ่มมาแต่จำพวกมนุสสมนุสโส สูงขึ้นไปจนถึงมนุษย์วิสุทธิเทพคือพระอรหันต์ในร่างแห่งมนุษย์ ฉะนั้นมนุสสเทโวจึงพิสดารและละเอียดขึ้นไปจนสุดขีดแห่งความละเอียด ทั้งนี้อยู่ในความสามารถของมนุษย์จะทำให้ได้ให้ถึงได้ ไม่เหลือวิสัยของแต่ละรายจะพยายามตามความสามารถของตน นอกจากรายที่เป็นกรณีพิเศษเท่านั้น

ดังนั้นศาสนธรรมนี้ ผู้เขียนจึงมีความเชื่อถือและเคารพเลื่อมใสอย่างสุดยอดเลย ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เกี่ยวกับมรรคผลนิพพานซึ่งเป็นสวากขาตธรรมอย่างถึงใจ แต่ส่วนปลีกย่อยอาจมีลัทธิต่าง ๆ แทรกเข้ามาแฝงอยู่บ้าง นั่นจำต้องพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ ไม่สามารถอาจเอื้อมไปเหมาเอามาเป็นความเชื่อถือหมดทีเดียว แม้จะมีท่านผู้ใดผู้หนึ่งมาตำหนิ ก็ยอมรับว่าไม่สามารถ ดังที่เขียนไว้นี้

คำว่าความเชื่อนี้ ความเชื่อธรรมเป็นที่ตายใจกว่าความเชื่อในสิ่งใดๆ ในโลก และเป็นความเชื่อที่มีความสุข โดยไม่ต้องระวังว่า จะมีการกลับกลอกหลอกลวงเหมือนความเชื่อในสิ่งต่างๆ แม้ในวงผู้ปฏิบัติธรรมด้วยกัน พูดกันก็เชื่อถือและตายใจได้ตลอด ไม่ต้องระวัง จึงกล้าพูดและกล้าเขียนอย่างไม่ละอายว่า ความเชื่อธรรมเป็นยอดแห่งความเชื่อทั้งหลายในโลก

ผู้เชื่อธรรมเป็นผู้สบาย หลับและตื่นก็เป็นสุข เชื่อสุดขีดแห่งธรรมก็มีความสุขสุดขีดแห่งใจ ไม่มีความสุขใดจะเสมอเหมือนใจที่เชื่อต่อธรรมอย่างสุดขีด นี่แลแดนแห่งความสุขอันสุดยอดคือความเชื่อธรรมสุดยอด ไม่มีความสุขใดในโลกไหนจะเสมอความเชื่อและความสุขประเภทนี้ เราทุกคนเคยเชื่อสิ่งต่างๆ มาจนนับไม่ถ้วนคณนาไม่จบ และเคยถูกหลอกจากความเชื่อในสิ่งนั้นๆ มาแล้วมากมายเช่นเดียวกัน แต่ลองหยิบยกเอาความเชื่อเหล่านั้นหรืออย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าเด่นๆ ในจิตที่ได้เคยรับผลจากความเชื่อนั้นมาแล้ว มาเทียบกับความเชื่อในธรรมประเภทสุดยอดนี้ลองดู ความเชื่ออันไหนจะมาสามารถต่อยอดขึ้นไปอีกยิ่งกว่าคำว่าสุดยอดนี้ ความเชื่อนั้นยังจะมีอยู่อีกไหม ทำสิ่งใดก็ดีที่จะเห็นผลเป็นความสุขอย่างเด่นๆ ชนิดไม่จืดไม่จางไม่เบื่อหน่ายหลงลืม เหมือนความเชื่อผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมนี้จะมีไหม

สำหรับผู้เขียนยอมรับว่าไม่เห็นและไม่มี เหมือนความเชื่อผลของการปฏิบัติธรรมทั้งๆ ที่ก็ทำอยู่ นอนอยู่ ไปอยู่ มาอยู่ เล่นอยู่ จริงอยู่ เหมือนโลกทั่วๆ ไป ด้วยเหตุนี้จึงได้ปลงทิฐิมานะ ยอมรับเชื่อและปฏิบัติตามศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า และขอถวายตัวเป็นพระพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาโดยไม่มีปัญหาใดๆ มาขัดแย้งใจได้ เพราะได้เคยเห็นโทษแห่งความเชื่อในสิ่งต่างๆ มาด้วยความปักใจ เพราะความหิวโหยเป็นผู้นำฉุดลากไปอย่างไม่มีเหตุผลเป็นเครื่องยับยั้ง พอได้ตั้งตัวต่อสู้ความเชื่อมั่นนั้นๆ ให้ผ่อนตัวมามากต่อมาก จนกล้าพูดได้ว่าไม่พ้นถูกหลอกถูกต้มจากความเชื่อนั้นๆ

ฉะนั้นความเชื่อในสิ่งใดๆ ก็ตาม เมื่อมีทั้งผลดีและผลชั่วแฝงขึ้นมาให้เจ้าตัวต้องรับเสวยอยู่ไม่วาย จึงอดจะนำมาทดสอบเทียบเคียงดูต้นสายปลายเหตุไม่ได้ เพื่อหาทางเลือกเฟ้นและหลีกเลี่ยงความเชื่อในสิ่งและประเภทนั้นๆ พอมีทางเอาตัวรอดบ้าง ไม่ยอมเข้าไปเป็นตัวประกันรับรองโดยถ่ายเดียว ท่านที่เคยผ่านความบอบช้ำกับความเชื่อประเภทต่างๆ ที่มีต่อสิ่งต่างๆ มามาก ซึ่งถ้าจะมีการพิสูจน์กันบ้างก็พอได้เหตุได้ผลกับมัน และพอจะแยกความเชื่อประเภทสังหารทำลายจิตใจและทรัพย์สินเหล่านั้นออกทำประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นได้บ้างแล้ว ถ้าไม่ยอมตัวสละเป็นสละตายต่อมันแบบ

ไม่สนใจที่จะคิดต่อสู้เพื่อแก้ไขไปเท่านั้นซึ่งสุดวิสัยในตัวเอง ไม่มีทางแก้ไขและไม่มีใครช่วยได้

สรุปในบรรดาความเชื่อที่เคยเกิดเคยมีในใจมาเป็นประจำ และเคยให้ผลผิดๆ ถูกๆ มาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน พอถือเอาความได้ว่า ความเชื่อธรรมเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องระวังภัย ผลก็ไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียใจในภายหลัง นอกจากได้รับความปลื้มปีติตามลำดับของความเชื่อและการปฏิบัติของตน จนกลายเป็นความเชื่อที่ฝังใจถอนไม่ขึ้นเท่านั้นถ้าคิดจะถอน แต่มิได้คิดว่าจะถอน นอกจากจะย้ำความเชื่อนั้นลงให้แน่นจนตายไปด้วยกัน เพื่อเป็นความสุขชนิดไม่กลับกลอกเท่านั้น เพราะเป็นความเชื่อที่ฉุดลากคนขึ้นจากหล่มลึก และยกขึ้นสู่ที่ปลอดภัยหายห่วงโดยประการทั้งปวง เรื่องความเชื่อในสิ่งต่างๆ ของแต่ละคนน่าจะเรียกได้ว่าเป็นอจินไตย ไม่มีใครจะสามารถพรรณนานับได้ จึงเขียนลงเพียงเล็กน้อยพอเป็นเครื่องเทียบเคียงและเลือกเฟ้นมาเป็นประโยชน์เท่าที่ควร

สำหรับผู้เขียนซึ่งบวชอยู่กับศีล กินกับธรรมมาจนเป็นเนื้อเป็นหนังอันเดียวกันกับคำว่า“ลูกพระ”แล้วก็เรียนตอบตามความรู้สึกของลูกพระว่า “เชื่อธรรม” แม้จะอาศัยอยู่กับโลกที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน โดยมากที่ศรัทธาญาติโยมมาเยี่ยมเยียนลูกพระ ต่างก็มาด้วยเจตนาหวังดีมีความเคารพธรรม จึงไม่ค่อยปรากฏว่ามีท่านผู้ใดมาหลอกลวงต้มตุ๋นลูกพระให้เกิดความเสียหายล่มจมไป ที่จะให้เกิดความไม่เชื่อระแวงใจและตำหนิโลกว่าไม่ดีหลอกลวง จึงไม่ได้คำยืนยันทั้งเชื่อและไม่เชื่อมาแสดงเหมือนธรรมที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ จึงขอยุติเรื่องความเชื่อไว้เพียงนี้

โอวาท

บรรยายแก่พระนวกะ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ตามที่ได้รับเชิญให้มาบรรยายในวันนี้ จะแสดงในแนวปฏิบัติจิตใจมากกว่าทางอื่นเพื่อท่านที่สนใจทางด้านจิตตภาวนา จะได้นำไปปฏิบัติตามหลักภาวนาซึ่งมีหลายแขนงด้วยกัน ตามแต่จริตนิสัยของผู้ศึกษาอบรมจะเลือกเอาตามใจชอบ

ศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับการปกครอง ทั้งทางโลกและทางธรรม โลกมีอยู่หลายโลกด้วยกัน คือโลกแห่งมนุษย์ โลกแห่งสัตว์และโลกแห่งเทวดา มาร พรหมต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก ท่านแสดงไว้เพียงสามโลก คือกามโลก รูปโลก และอรูปโลก จะเป็นสัตว์ประเภทใดก็ตามที่ตกอยู่ในภูมิที่ควรสงเคราะห์เข้าในโลกสาม โลกใดโลกหนึ่งท่านก็สงเคราะห์เข้าในโลกนั้น ในที่นี้จึงไม่ขออธิบายไปมากเพื่อให้เหมาะกับเวลาที่มีจำกัด

พระพุทธเจ้าพระองค์เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก่อนที่จะเป็นศาสดาได้ ก็ทรงศึกษาธรรมในหลักธรรมชาติอยู่ถึง ๖ ปี ระยะเวลาที่ทรงศึกษาและปฏิบัติอยู่นั้น ทราบว่าทรงศึกษาอย่างแท้จริงทั้งการศึกษาและการปฏิบัติ ผิดหรือถูกย่อมกระทบกระเทือนสุขภาพทางพระกายและพระทัย ให้ได้รับทุกข์ลำบากเช่นเดียวกัน หากพระองค์จะทรงย่อท้อในการศึกษาและปฏิบัติธรรมเสีย แต่เวลาได้รับความลำบากทรมาน ก็คงเอาชนะกิเลสภายในพระทัยจนกลายเป็นศาสดานำศาสนามาสั่งสอนโลกไม่ได้

ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่จริงจัง ทำอะไรทรงทำจริง มุ่งผลที่พึงปรารถนาเป็นที่ตั้ง จนทรงบรรลุถึงขั้นรู้จริงเห็นจริงตามหลักธรรมชาติที่มีมาดั้งเดิม คือสิ่งที่ทรงเห็นว่าควรละก็ละ สิ่งที่ทรงเห็นว่าควรบำเพ็ญก็บำเพ็ญ ด้วยความจริงพระทัยก่อนจะทรงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชา มิได้เป็นขึ้นมาอย่างง่ายดาย แต่เป็นขึ้นมาด้วยความพยายามอย่างยิ่ง คนธรรมดาทั่ว ๆ ไปจึงเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ เพราะสมรรถภาพทุกส่วนมิได้เป็นเหมือนพระพุทธเจ้า หลักธรรมเครื่องสนับสนุนให้ทรงเป็นศาสดาของโลกได้โดยสมบูรณ์ คือ อิทธิบาททั้ง ๔ ได้แก่

๑.ฉันทะ ความพอใจในกิจที่จะทำหรือกำลังทำอยู่ เช่นเดียวกับพอใจในผลที่จะพึงได้รับจากงาน

๒ วิริยะ ความพากเพียรในกิจนั้นโดยสม่ำเสมอไม่ลดละปล่อยวาง

๓ จิตตะ ความมีใจฝักใฝ่ในกิจนั้นไม่จืดจาง

๔ วิมังสา ความใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยปัญญาว่าจะมีการผิดพลาดอย่างใดบ้าง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมได้ก็เพราะอิทธิบาทเป็นเครื่องสนับสนุน ผู้มีอิทธิบาททั้ง ๔ นี้อยู่ในใจ ไม่ว่ากิจการใด ๆ ที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์จะทำได้ ย่อมไม่นอกเหนืออธรรมนี้ไปได้ ต้องอยู่ในเงื้อมมือแห่งความสำเร็จ อิทธิบาทแปลอย่างฟังง่าย ๆ แบบธรรมะป่าก็แปลว่า ต้นเหตุหรือพื้นเพแห่งความสำเร็จ หรือรากแก้วแห่งความสำเร็จ รวมอยู่กับอิทธิบาทนี้ทั้งสิ้น

คำว่าศาสนาที่ทรงนำมาสอนโลก คืออุบายวิธีหรือแนวทาง ทรงแสดงไว้ทั้งเหตุและผลโดยถูกต้องและสมบูรณ์ไม่มีที่ต้องติ หรือแปลว่าคำสั่งกับคำสอนที่สงเคราะห์เข้าเป็นพระธรรมวินัย รวมแล้วเรียกว่าพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ คำว่าธรรมมีมาก เท่าที่รวมอยู่ในตำรับตำรานั้นพอประมาณ แต่ธรรมที่แท้จริงซึ่งมีอยู่ทั่วไปนั้นมีมากมาย ตามแต่ผู้สามารถจะคิดค้นมาทำประโยชน์ได้ตามกำลังของตน ท่านแสดงไว้ในตำรามีแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ นั้นก็ทรงแสดงไว้พอประมาณ มิได้มากมายอะไรเลย ถ้าพูดตามธรรมทั่วไป แต่ถ้าพูดตามกำลังของผู้ศึกษาจดจำ ควรเรียกว่ามีมากจนเหลือกำลังจะจดจำได้อย่างละเอียดทั่วถึง

การปฏิบัติศาสนากับการปฏิบัติตัวเรา นั่นเป็นอันเดียวกัน แยกกันไม่ออก เพราะความมุ่งหวังของเรากับแนวศาสนาที่สอนไว้ไม่ขัดแย้งกัน เราต้องการความสุข ความเจริญก้าวหน้า ศาสนาก็สอนให้มีความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบ ไม่ให้เกียจคร้านในกิจการที่จะนำไปสู่ความสุขความเจริญตามใจหวัง สิ่งใดที่มนุษย์ปรารถนาโดยธรรม ศาสนาก็สอนเพื่อความปรารถนานั้น โดยนัดแนะแนวทางดำเนินให้โดยถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการอบรมจิตใจยิ่งเป็นความมุ่งหมายของศาสนา ที่จะเห็นจิตใจของประชาชนก้าวเข้าสู่ความสงบสุข ทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด ตามภูมิของผู้ปฏิบัติ

คนมีธรรมหรือมีจิตตภาวนากำกับใจ ทำอะไรไม่ค่อยโอนอ่อนไปตามอารมณ์โดยถ่ายเดียว ยังมีการยับยั้งชั่งตวง มีการคัดค้านต้านทานอารมณ์ไว้บ้าง ไม่เปิดทางให้เป็นไปตามที่ใจชอบ เป็นไปตามอารมณ์จนเป็นนิสัย ไม่เป็นคนฉุนเฉียวหรือโกรธง่าย ก่อนที่จิตจะแสดงอาการไม่ดีออกมา จิตที่ได้รับการอบรมย่อมมีทางยับยั้งไว้ได้ และนำเรื่องไปใคร่ครวญไตร่ตรองจนได้ความเข้าใจว่าอะไรผิดอะไรถูก แล้วเลือกเฟ้นปฏิบัติเท่าที่เห็นว่าถูกว่าดี พยายามจำกัดสิ่งไม่ดีออกไปอย่างไม่อาลัยเสียดาย การภาวนาเป็นกิจที่ชอบที่ควรอย่างยิ่งในคนทุกชั้น ผู้มุ่งแสวงหาเหตุผลเพื่อความถูกต้องดีงามแก่ตน

และครอบครัวตลอดส่วนรวม เพราะการภาวนาเป็นงานพิสูจน์หาความจริง ทั้งภายในภายนอก ทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด ทั้งวงแคบวงกว้างไม่มีประมาณ

คนมีธรรมหรือมีภาวนาในใจทำอะไรไม่ค่อยผาดโผน ไม่น่าหวาดเสียว ไม่น่ากลัว ไม่น่าเกลียด ไม่น่าเอือมระอา ไม่น่าตำหนิติเตียน เพราะโดยมากออกจากการใคร่ครวญพอสมควร หรือใคร่ครวญด้วยดีแล้วก่อนทำลงไปในกิจทุกอย่าง งานก็เป็นงานที่เย็น ไม่กระทบกระเทือนตนและผู้อื่น ไม่เป็นงานก่อความเสียหาย นอกจากเป็นงานเพื่อความเจริญทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่อันเป็นที่น่าชื่นชมเท่านั้น ไม่มีปัญหาเคลือบแฝงใดๆ ที่น่าขบคิดวิพากษ์วิจารณ์ การภาวนามีสองนัย โดยหลักธรรมชาติ คือภาวนาลำพังคนเดียวอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่เห็นว่าเหมาะ ดังพระท่านภาวนาหนึ่ง ภาวนาคือการใคร่ครวญหาเหตุหาผลเกี่ยวกับกิจการต่างๆ ทั้งเรื่องท่านเรื่องเรา ทั้งชั่วทั้งดี จนเป็นที่เข้าใจและปฏิบัติถูกตามความมุ่งหมายที่ชอบธรรม นำมาเป็นประโยชน์แก่ตนและสังคมหนึ่ง แต่จะอธิบายเฉพาะข้อแรกคือจิตตภาวนาพอเป็นแนวทาง เพื่อผลที่เกิดขึ้นจะกระจายเชื่อมโยงไปถึงข้อสองเอง โดยไม่ต้องนัดแนะให้กว้างขวางมากมาย

กรุณาอย่าลืมว่าจะทำกิจใดก็ตาม อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ควรนำไปใช้กำกับเสมอเพื่องานนั้นๆ จะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยและสมบูรณ์ตามปรารถนา คำว่าภาวนา แปลง่ายๆ ก็ว่าการอบรมในสิ่งที่ต้องการให้เกิดให้มีขึ้น เช่นภาวนาให้เกิดความสงบเย็นใจขึ้นมา ให้มีเหตุมีผลขึ้นมา ให้มีสติปัญญาความเฉลียวฉลาดรอบคอบในจิตหรือในเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นมา จิตที่มีธรรมดังกล่าวขึ้นที่ใจย่อมเป็นใจที่มีคุณค่า เป็นใจที่สงบเย็น เป็นใจที่มีความฉลาดรอบคอบ เป็นใจที่ทรงไว้ซึ่งเหตุและผล เป็นใจที่มีขอบเขตไม่ผาดโผนโลดเต้นเหมือนลิงค่างบ่างชะนี เป็นใจที่มีทั้งเครื่องเร่งตัวเองในกิจที่ชอบ และเครื่องหักห้ามตัวเองเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ

การฝึกหัดเบื้องต้นโดยมากก็มักถูกกับกรรมฐานบทอานาปานสติ คือกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยมีสติกำกับรักษาจิตอย่าให้เผลอในขณะที่ทำ ทำใจให้รู้อยู่กับลมเข้าลมออกเท่านั้น ไม่คาดหมายผลที่จะพึงได้รับมีความสงบเป็นต้น ทำความรู้สึกอยู่กับลมเข้า ลมออกธรรมดา อย่าเกร็งตัวเกร็งใจจนเกินไป จะเป็นการกระเทือนสุขภาพทางกายให้รู้สึกเจ็บนั้นปวดนี้ โดยหาสาเหตุไม่เจอ ซึ่งความจริงสาเหตุก็คือการเกร็งตัวเกร็งใจจนเกินไปนั่นเอง ควรมีสติรับรู้อยู่ธรรมดา ใจเมื่อได้รับการรักษาด้วยสติจะค่อยๆ สงบลง ลมก็ค่อยละเอียดไปตามใจที่สงบตัวลง ยิ่งกว่านั้นใจก็สงบจริงๆ ลมหายใจขณะที่จิตละเอียดจะปรากฏว่าละเอียดอ่อนที่สุด จนบางครั้งปรากฏว่าลมหายไป คือลมไม่มีในความรู้สึกเลย ตอนนี้จะทำให้นักภาวนาตกใจกลัวจะตายเพราะลมหายใจไม่มี เพื่อแก้ความกลัวนั้น ควรทำความรู้สึกว่า แม้ลมจะหายไปก็ตาม เมื่อจิตคือผู้รู้ยังครองร่างอยู่

ถึงอย่างไรจะไม่ตายแน่นอน ไม่ต้องกลัว อันเป็นเหตุเขย่าใจตัวเองให้ถอนขึ้นจากความละเอียดมาเป็นจิตธรรมดา ลมหายใจธรรมดา ซึ่งทำให้เกิดความเสียใจในภายหลัง

ถ้ากำหนดเฉพาะลมหายใจเป็นอารมณ์อย่างเดียวไม่สนิทใจ จะตามด้วยการบริกรรมพุทโธก็ได้ไม่ผิด ผู้ชอบบริกรรมเฉพาะธรรมบทใดบทหนึ่งเช่นพุทโธก็ได้ตาม อัธยาศัยชอบไม่ขัดแย้งกัน สำคัญที่ให้เหมาะกับจริต และขณะภาวนาขอให้มีสติรักษาอย่าปล่อยให้ใจส่งไปตามอารมณ์ต่างๆ ก็เป็นอันถูกต้องในการภาวนา คำว่าจิตใจ มโน หรือผู้รู้เป็นอันเดียวกัน คือเป็นไวพจน์ของกันและกัน ใช้แทนกันได้ เช่น กิน-รับประทานเป็นต้น เป็นความหมายอันเดียวกันใช้แทนกันได้ ตามปกติใจเป็นสิ่งละเอียดมากยากจะจับตัวจริงได้ ใจเป็นประเภทหนึ่งต่างหากจากร่างกายทุกส่วน แม้อาศัยกันอยู่ก็มิได้เป็นอันเดียวกัน ร่างกายที่ตั้งอยู่ได้ย่อมขึ้นอยู่กับใจเป็นผู้รับผิดชอบ ถ้าใจออกจากร่างไปเมื่อใดร่างกายก็หมดความหมายลงทันที โลกเรียกว่าตาย แต่ความรู้คือใจนี้ต้องไม่ตายไปด้วยร่างกายที่สลายตัวไป

เมื่ออยากทราบความจริงจากใจ จำต้องมีเครื่องมือพิสูจน์ เครื่องมือพิสูจน์ใจได้แก่ธรรมเท่านั้น นอกนั้นไม่มีสิ่งใดจะสามารถพิสูจน์ได้ การภาวนาเป็นการพิสูจน์ใจโดยตรง ผู้มีสติดีมีความเพียรมาก มีทางพิสูจน์ความจริงของใจให้เห็นชัดเจนได้เร็วยิ่งขึ้น ผิดธรรมดา คำว่าเครื่องมือคือธรรมนั้น โปรดทราบว่า ส่วนใหญ่คือสติปัฏฐาน ๔ และสัจธรรม ๔ เป็นต้น ส่วนย่อยแต่จำเป็นทั้งในขั้นเริ่มแรกและขั้นต่อไป ได้แก่อานาปานสติ หรือพุทโธ เป็นต้น เป็นบทๆ ไป ที่ผู้ภาวนานำมากำกับใจแต่ละบทละบาท เรียกว่าเครื่องมือพิสูจน์ใจทั้งสิ้น เมื่อใจพร้อมกับเครื่องมือคือธรรมบทต่างๆ ได้รวมกันเข้าเป็นคำภาวนา มีสติเป็นผู้ควบคุมให้ระลึกรู้อยู่กับลมหายใจ หรือธรรมบทใดก็ตามโดยสม่ำเสมอ ไม่ให้จิตเผลอออกไปสู่อารมณ์ภายนอก ไม่นานกระแสของใจที่เคยสร้างอยู่กับอารมณ์ต่างๆ จะค่อยรวมตัวเข้ามาสู่จุดเดียว คือที่กำลังทำงานโดยเฉพาะได้แก่คำภาวนา ความรู้จะค่อยๆ เด่นขึ้นในจุดนั้น และแสดงผลเป็นความสงบสุขขึ้นมาให้รู้เห็นได้อย่างชัดเจน

เมื่อจิตสงบตัวจากอารมณ์เครื่องก่อกวนเข้ามาสู่ตัวโดยเฉพาะ ย่อมแสดงความสงบสุขขึ้นกับตัวเองโดยไม่ต้องหาความสุขใดมาส่งเสริม ขณะนั้นแลเป็นขณะที่จิตรู้เห็นความสุขและความอัศจรรย์ของตัวอย่างไม่คาดฝัน การรวมสงบของจิตจะนานบ้างไม่นานบ้าง ตามแต่กำลังแห่งเหตุที่หนุนอยู่เบื้องหลัง คือ สติกับความเพียรพยายามที่ทำหน้าที่อยู่เวลานั้น เพียงใจได้รวมสงบตัวลงขณะเดียวเท่านั้น ผู้ภาวนาจะเริ่มเห็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์หลายอย่างที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อิทธิบาททั้ง ๔ ที่เคยพยายามตะเกียกตะกายกับงานมา ก็จะเพิ่มกำลังทุกส่วนขึ้นในตัวเอง ศรัทธาความเชื่อ

มั่นต่อผลของงานก็เกิดและมั่นคงขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับบัญชาดังที่เคยเป็นมาอะไรนักเลย จิตย่อมรู้และเข้าใจในธุระหน้าที่ของตนไปเอง เช่นเดียวกับเราที่เคยรู้ผลของงานต่าง ๆ มาแล้ว แม้จะยากหรือง่ายก็พยายามทำไปจนกว่างานนั้น ๆ จะสำเร็จ

ฉะนั้นสำคัญที่เวลาภาวนาควรพยายามทำสติให้สัมพันธ์กับงานด้วยดี จนจิตสงบรวมลงได้กลายเป็นความสุขขึ้นมาในทุกครั้งที่ทำได้ยิ่งเป็นการดี แต่แม้จะไม่ได้รับความสงบทุกครั้งก็ไม่ควรเสียใจ เพราะจิตตภาวนาเป็นงานที่ทำยากอยู่บ้าง ไม่เหมือนงานอื่น ๆ ที่เคยทำกันมา งานนี้เป็นงานสำคัญในบรรดางานทั้งหลาย และเป็นงานที่มีผลมาก จะเรียกว่ารากแก้วของงานทั้งหลายก็ไม่ควรจะผิด เพราะต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษ จึงจะรู้เห็นสิ่งพิเศษอัศจรรย์เกิดขึ้นพอให้ชมบ้างในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ไม่เสียชาติขาดสาระที่มีอยู่กับตัวไปเปล่า ถ้าพยายามจนใจสงบได้เรื่อย ๆ และกลายเป็นความสงบได้โดยสม่ำเสมอ ก็ยิ่งนับวันจะเห็นความอัศจรรย์ของตัวเกิดขึ้นไม่มีสิ้นสุด

ผู้เห็นความสงบของใจ ชื่อว่าผู้แสวงหาความสุขเจอตามจุดมุ่งหมายที่ปรารถนา มานานของการภาวนา พระพุทธเจ้าทรงได้ความสุขมาประกาศสอนโลกจนได้นามว่าศาสนานั้น ทรงได้จากใจ พระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนทรงได้ความสุขจากใจมาเป็นศาสนาสั่งสอนโลกสืบทอดกันมาจนถึงองค์ปัจจุบัน ดังนั้นความสุขที่เริ่มได้จากจิตตภาวนา จึงเป็นความสุขที่จะเริ่มเข้าใกล้ชิดติดกับความสุขอันสมบูรณ์ ตามที่พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายทรงพบและพบมาแล้ว ถ้าไม่ทอดทิ้งปล่อยวางไปเสียโดยเห็นว่า ยากบ้าง วาสนาไม่ถึงบ้าง บุญน้อยวาสนาน้อยยกไม่ขึ้นบ้าง ซึ่งล้วนเป็นกลมารยาของใจที่เคยตกอยู่ใต้อำนาจของความมักง่าย ของความไม่เอาไหนมาจนเป็นนิสัย เวลาจะเจอของดีวิเศษเข้าบ้างสลัดปัดแอกไม่ยอมแบกยอมหาม ปล่อยให้ทิ้งจนตมจมโคลนแห่งความโสมมอยู่อย่างไม่มีจุดหมายปลายทาง จึงเห็นว่าเป็นสิ่งที่เหมาะกับนิสัยวาสนาของตน ถ้าอย่างนี้ย่อมไม่มีวันเจอความสุขความสมหวังตลอดอนันตกาล

เราผู้เป็นนักสำรวจตรวจตราในทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตน ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งสุขทั้งทุกข์ ทั้งได้มาและเสียไป จึงควรทำการพิสูจน์ให้รู้ความจริงทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก เพื่อถือเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ มาประคองตัวไปเป็นลำดับ ไม่ยอมให้ผ่านไปเปล่า

การทำจิตตภาวนาเป็นการเรียนเรื่องตัวเอง พิสูจน์ตัวเองโดยถูกทางไม่มีที่ตำหนิ เพราะเรื่องทั้งมวลอยู่ที่ใจและเกิดจากใจก่อน จะเป็นเรื่องราวออกไปกว้างแคบหรือใกล้ไกลเพียงไร มีใจเป็นต้นเหตุที่พาให้เป็นไป ใจจึงเป็นเหมือนโรงงานผลิตสิ่งต่าง ๆ ออกมา ดี ชั่ว สุข ทุกข์ทั้งหลาย ล้วนแต่ใจเป็นผู้คิดผู้ผลิตออกมาทั้งสิ้น การภาวนาจึงเป็นวิธีการเรียนเรื่องดี ชั่ว สุข ทุกข์ของตัว ลงว่าได้เรียนแล้วต้องรู้ต้องเข้าใจ คือใจฟุ้งซ่านวุ่น

วายก็เรียนให้รู้ว่าเป็นเพราะเหตุไร มีอะไรเป็นสาเหตุพาให้เป็นไป จนรู้สาเหตุของใจที่พาให้เป็นต่างๆ และเรียนวิธีแก้ไขว่าจะควรแก้ไขด้วยวิธีใด ใจจึงจะปล่อยวางสิ่งไม่ดีนั้นๆ ด้วยความหมดกังวลเยื่อใย เมื่อเรียนและรู้ทั้งสองวิธี คือ รู้ทั้งความไม่ดีและความดีว่ามีสาเหตุพาให้เกิดแล้ว เรื่องทั้งหลายก็ค่อยสงบไปและสงบไปจนเห็นได้ชัดภายในใจดวงเคยก่อเรื่อง ต่อไปใจก็สงบลงเองโดยไม่จำเป็นกับอะไรภายนอกพาให้สงบ เมื่อเหตุก่อกวนสงบลงด้วยอุบายวิธีของการภาวนา ผลคือความสงบสุขก็เกิดขึ้นมาเอง

การภาวนามีผลประจักษ์ใจตามที่อธิบายมา เพราะเรื่องทั้งปวงมีอยู่กับใจแห่งเดียว เมื่อถูกกับยาคือการอบรมเรื่องก็สงบลงเอง ใจไม่มีเรื่องยุ่งใจก็สบายไปเอง ที่ใจไม่สบายและยุ่งอยู่ตลอดเวลาก็เพราะใจสั่งสมเรื่องขึ้นมาเผาลนตัวเอง จึงหาทางแก้ไขไม่ได้ ถ้าไม่แก้ที่ต้นเหตุ เมื่อแก้ถูกจุดคือต้นเหตุ ผลคือความสุขก็เกิดขึ้นเอง สุขนั้นเรารู้เองเห็นเองอย่างประจักษ์ ไม่ต้องคอยวันคืน เดือน ปีมาให้บำเหน็จบำนาญเพื่อความสุขประเภทนี้

ความสงบที่เกิดจากจิตตภาวนามีเป็นขั้นๆ ตามแต่กำลังของสติปัญญาศรัทธาความเพียรเป็นเครื่องหนุนหลังมากน้อยเพียงไร ผลก็แสดงขึ้นตามลำดับแห่งเหตุ เริ่มแต่สงบอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ความสุขก็มีประเภทหยาบละเอียดไปตามขั้นแห่งความสงบ คำว่าจิตสงบคือจิตหยุดคิดหยุดปรุง ไม่คิดปรุงตามนิสัยที่เคยเป็นมา ขณะสงบจิตจะระงับความคิดปรุงชั่วคราว แต่ถ้าสงบเบาๆ การคิดปรุงก็ยังมีอยู่บ้างเพียงประปราย แต่ไม่พอทำให้ใจต้องเสียความสงบสุขไปด้วยในเวลานั้น ถ้าสงบละเอียด ใจก็หยุดความคิดปรุงโดยสิ้นเชิง จิตไม่ทำงานใดๆ ทั้งสิ้น ทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขที่น่าอัศจรรย์เท่านั้น ความสงบประเภทนี้แลเป็นความสงบอย่างถึงใจของนักภาวนาทั้งหลาย เมื่อเจอแล้วหากไม่สามารถทำให้เกิดได้อีก แม้เวลาล่วงไปสิบปีก็ไม่ลืมวันเวลาที่จิตเคยเป็นมานั้นได้

ความสงบที่เกิดขึ้นหลายครั้งหลายหนจากการภาวนา คือสงบซ้ำๆ ซากๆ จนเกิดความชำนาญในการเข้าออกของจิต นอกจากเป็นความสุขในเวลานั้นแล้ว ยังสามารถสร้างฐานแก่จิตใจให้เกิดความมั่นคงเป็นลำดับอีกด้วย ผู้มีจิตเป็นสมาธิมั่นคงโดยสม่ำเสมอ ย่อมได้รับพลังมาจากจิตที่สงบบ่อยๆ นี่แลเป็นบาทฐาน เวลาถอนขึ้นมาจากความสงบแล้ว ก็ไม่แสดงอาการวอกแวกคลอนแคลนไปตามอารมณ์เหมือนจิตที่ไม่มีฐานแห่งสมาธิเป็นที่รับรอง คิดอ่านหน้าที่การงานอะไรได้สะดวก โดยไม่ทำความรบกวนใจให้เป็นทุกข์วุ่นวาย ข้อสำคัญจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม ผู้ภาวนาควรได้สัมผัสด้วยใจตัวเองนั่นแล จะเป็นที่แน่ใจยิ่งกว่าการคาดคะเนหรือเดาไปตามแบบที่ท่านเรียงไว้ อันเป็นความไม่แน่ใจอยู่เสมอ ทั้งที่จำได้และท่องบ่นขึ้นปากขึ้นใจอย่าง

แม่นยำชำชอง ส่วนใจเองไม่เคยลิ้มรสดังที่จดจำได้ก็ย่อมมีความหิวโหยอยู่ตลอดไป ทั้งที่จำชื่อของธรรมนั้น ๆ ได้อย่างเต็มใจเต็มพุงนั่นแล

ผู้ที่ได้สัมผัสธรรมด้วยใจจริง ๆ จากจิตตภาวนา ไม่ว่าจะเป็นสมาธิขั้นใดหรือปัญญาขั้นใด ตลอดวิมุตติพระนิพพาน ย่อมเป็นที่แน่ใจไปตามขั้นแห่งธรรมที่ได้สัมผัสนั้น ๆ การแสดงออกก็อาจหาญต่อความจริงที่ได้ประสบมา และพูดได้ตามความเป็นจริงไม่สะทกสะท้านต่อความรู้ความเห็นของตัว ผู้ฟังก็พลอยมั่นใจไปด้วย ใครติดขัดอะไรมาศึกษาไต่ถามก็แสดงออกอย่างเป็นอรรถเป็นธรรม ไม่นำความสงสัยว่า “น่าจะเป็นอย่างนั้น คงจะเป็นอย่างนี้” มาช่วยลูบคลำเพื่อเป็นทางออกตัว ผู้ฟังแทนที่จะได้รับประโยชน์กลับแบกหามเอาความสงสัยไม่แน่ใจกลับไป

เพื่อตัดปัญหาเหล่านี้ลงได้บ้างแม้ไม่มาก จึงควรทำด้วยตัวเองนั่นแลเป็นความดีและชอบยิ่ง ถ้าควรจะรู้ได้เพียงไรก็จะต้องรู้ขึ้นที่ใจผู้สร้างเหตุเท่านั้น จะไม่รู้ขึ้นที่อื่น ซึ่งขัดแย้งกับความจริงคือผู้ทำอันเป็นผู้สร้างเหตุ จะเป็นที่หายสงสัยไปโดยลำดับ และระงับความอยากรู้อยากเห็นทั้งหลายลงได้เป็นตอน ๆ จนความอยากรู้อยากเห็นที่เคยออกหน้าออกตาอยู่เป็นประจำหายหน้าไปเลย ยิ่งเป็นความสงบสุขที่พึงปรารถนาและจัดเข้าในประเภท **เตสำ วูปสโม สุโข** แล้ว ไม่ต้องไปถามใครให้เสียเวลา

ปัญญาคือความสอดส่องใคร่ครวญไตร่ตรอง การคิดค้นเหตุผลอรรถธรรมในแง่ต่าง ๆ ตามแต่จะมาสัมผัส เพื่อถอดถอนกิเลสที่ฝังจมอยู่ในดวงใจให้สิ้นไปโดยลำดับภายในตัว ควรยกกายขึ้นพิจารณาหาความจริงที่มีอยู่กับธาตุ ขันธ์ อายตนะ โดยแยกออกเป็นอาการ ๆ นับแต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเป็นลำดับไป ว่าอาการเหล่านี้แต่ละอาการที่เกิดที่อยู่ของมันเป็นอย่างไรบ้าง โดยปกติต้องชำระล้างอยู่ตลอดเวลา ไม่เช่นนั้นอาการดังกล่าวนี้ ก็จะแสดงความไม่พึงใจแก่ตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องใกล้ชิด ต่างจึงระวังรักษาของตนไม่ประมาทในการทำความสะอาดเช็ดถูชำระล้างซักฟอกทั้งเครื่องนุ่งห่มใช้สอยพอให้ดูได้ เพราะธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้เป็นของปฏิกูลไม่สะอาดอยู่ในตัวของมันเอง จึงต้องเป็นไปตามธรรมชาติของตน นอกจากนั้นยังแสดงความผันแปรอยู่ทุกขณะไม่มีเวลานาทีไปบังคับได้ว่า เวลาเท่านั้นสิ่งเหล่านี้ต้องพักนอน เวลาเท่านั้นสิ่งเหล่านี้จึงทำงาน **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** แต่เป็นเวลาทำงานของไตรลักษณ์ในร่างกายและจิตใจอยู่ตลอดเวลานาที

ถ้าจะพิจารณาเพื่อความเป็นธาตุ ร่างกายทุกส่วนก็เป็นธาตุล้วน ๆ อยู่แล้ว นอกจากไม่พิจารณาจึงหลงสำคัญว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่ อันเป็นการเสกสรรเพื่อก่อความกังวลยุ่งเหยิงใส่ตนโดยใช่เหตุเท่านั้น ซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไรจากการเสกสรรนั่นเลย การพิจารณาให้รู้ตามหลักธรรมคือไตรลักษณ์ ได้แก่ **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** ด้วยสติปัญญา

จริง ๆ ไตรลักษณ์ก็มีเต็มอยู่ในกายในอาการของจิตเราอยู่แล้ว ถ้าไม่หลงก็ไม่ควรลูบคลำไปที่ไหน ดูในกายในจิตก็จะพบว่า ธรรมดังกล่าวเต็มอยู่ในตัวเราเอง

ถ้าลงจิตได้เห็นกายว่าเป็นเพียงธาตุเพียงขันธ์และเป็นไตรลักษณ์ล้วน ๆ จริง ๆ ด้วยปัญญาแล้ว กิเลสอุปาทานทั้งหลายแม้จะเคยตั้งรากฐานบ้านเรือนลงในใจอย่างลึกสุดลึก ก็ทนอยู่ไม่ได้ จำต้องถูกถอนรากถอนโคนขึ้นมาโดยไม่เหลือแม้ปรมาณูเลย จิตที่เคยถูกกดถ่วงด้วยอำนาจกิเลสตัณหาจนกระดิกตัวไม่ขึ้น ก็จะดีดกระเด็นขึ้นมาอย่างฉับพลัน ยิ่งกว่าผู้ต้องหาพ้นโทษโดดออกจากเรือนจำเสียอีก เท่าที่จิตจำต้องอดต้องทนติดจมอยู่กับกิเลสกองทุกข์ ด้วยความขมขื่นฝืนใจเรื่อยมา ก็เพราะไม่มีใครเมตตาช่วยเหลือปลดเปลื้องให้ผ่านพ้นไปได้ จึงแม้จิตจะเป็นของมีคุณค่ามากมายเพียรไร ก็เป็นเหมือนเพชรพลอยที่จมอยู่ในกองมูตรกองคูถนั่นแล ไม่มีความหมายเท่าที่ควรเป็นเลย

ฉะนั้น อุบายแก้ไขหรือปลดเปลื้องเพื่อช่วยจิตให้ได้ขึ้นจากหล่มลึก จึงหนีสติปัญญาไปไม่พ้น และใช้พิจารณาในธาตุในขันธ์ที่มีอยู่ในกายในใจนี่แล โดยกำหนดแยกออกเป็นหมวด ๆ กอง ๆ เช่น กองธาตุกองขันธ์เป็นต้น ธาตุในกายเรามีอยู่สี่ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ส่วนแข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟันเป็นต้น เป็นธาตุดิน จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ก็ต้องเป็นดินตามเดิมของเขา ส่วนเหลว เช่น น้ำตา น้ำลาย เป็นส่วนธาตุน้ำก็เป็นน้ำตามเดิมของเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ส่วนลม เช่น ลมหายใจเป็นต้น ก็เป็นธาตุลมของเขามาดั้งเดิม จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ส่วนไฟ เช่น ความอบอุ่นในร่างกายก็เป็นธาตุไฟมาดั้งเดิมของเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร

สรุปแล้วในกายนี้มันเป็นสมบัติของดินน้ำลมไฟเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร เพราะเป็นธาตุล้วน ๆ หรือเป็นสมบัติของธาตุล้วน ๆ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สมบัติของเรา ทั้งหมดมันเป็นสมบัติของธาตุล้วน ๆ ไม่มีส่วนใดแม้น้อยพอจะแย่งชิงเขาและแย่งชิงของเขา มาเป็นเราเป็นของเราได้ ความสำคัญมั่นหมายที่เคยเป็นมาในใจนั้นเป็นความโกหกล้วน ๆ ไม่มีความจริงแม้นิดแฝงอยู่เลยพอจะเชื่อได้เพียงการแบ่งรับแบ่งสู้ แต่ใจที่ไม่มีสติปัญญาแฝงอยู่บ้างเลย จึงเหมาเชื่อเอาเสียหมดเมื่อถูกของปลอมจอมโกหกเข้าเช่นนั้น จึงเสียใจจนไม่มีที่ปลงวางได้

ถ้าพูดถึงนามขันธ์ก็เพียงเป็นหมวดเป็นกองแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของใครของเขาอยู่เท่านั้น มิได้เป็นกองเราเป็นกองสมบัติของเรา พอให้ลุ่มหลงจนไม่มีวัน คืน เดือน ปีว่าจะสิ้นเขตให้กลับรู้ตัวเสียบ้างเลยเมื่อไร แต่เพลินหลงอยู่ตลอดเวลาจนกลายเป็นโลกันตะแห่งความลุ่มหลง เพราะความสำคัญมั่นหมายว่าขันธ์เป็นนั่นเป็นนี่เป็นผู้หลอกลวง ความจริงไม่ว่าขันธ์ใดปรากฏขึ้น ขันธ์นั้นก็มีแต่ความดับเต็มตัวของ

มันอยู่แล้ว ไม่น่าจะมีความหลงความสำคัญแม้นิดเข้าไปแทรกแซงได้อีก ทั้งรูปขันธ์ คือ กาย ทั้งนามขันธ์ คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มี **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** เป็นเจ้าของอยู่แล้ว ไม่ควรไปแย่งชิงเขามาเป็นตนเป็นของตน ให้หนักใจไร้ความสุขทนแบกทุกข์ไปเปล่า ๆ ไม่มีวันปลงวางได้เลย

การพิจารณาธาตุขันธ์ทั้งมวล จนเห็นตามความจริงด้วยสติปัญญาดังกล่าวมา เป็นทางปลดเปลื้องเครื่องกดถ่วงออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง นอกจากรูปขันธ์และนามขันธ์ที่ถูกสติปัญญาคลี่คลายขยี้ขยำ และสลัดปัดทิ้งออกจากใจโดยเด็ดขาดแล้ว แม้ความสำคัญในดวงใจว่าเป็นเราเป็นของเรา ก็ถูกสติปัญญาแยกแยะคลี่คลายออกดูอย่างละเอียดทั่วถึง และสลัดปัดปอกนำออกวางไว้ตามเป็นจริง ไม่มีจุดใดยังเหลือหลออยู่ที่สติปัญญาเข้าไม่ถึงหรือทำลายไม่ได้ แต่สติปัญญาสามารถกวาดต้อนปล้อนทิ้งออกจนหมด ที่ปรากฏในวาระสุดท้ายก็คือความบริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่มีจอมมารยาใดเคลือบแฝงอยู่เลย นั่นท่านเรียกว่า วิมุตติพุทโธแท้ ที่เราเรียกร้องหาท่านแต่วันเริ่มแรกภาวนา และหาได้ในตัวเราตัวท่านเอง หลังจากกิเลสสิ่งจอมปลอมสิ้นไปแล้วด้วยเครื่องมือ คือสติกับปัญญาที่ทันสมัย ซึ่งถูกอบรมมาแต่ต้นจนเต็มภูมิ

คำว่าปัญญา มีสามขั้น คือ ขั้นต่ำ ขั้นกลางและขั้นละเอียด ที่ท่านให้นามว่ามหาปัญญา ขั้นหยาบใช้พิจารณารูปขันธ์คือกาย ขั้นกลางใช้พิจารณานามขันธ์ทั้งสี่ คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขั้นละเอียดสุดใช้พิจารณาจิต แต่ระหว่างนามขันธ์กับจิตโดยมาก ปัญญาขั้นกลางกับขั้นละเอียดมักทำงานประสานกันไป ถ้าจะพูดไว้เพียงนี้ไม่พูดถึงปัญญาขั้นละเอียดสุดใช้พิจารณาจิตโดยเฉพาะแล้ว รู้สึกไม่ถึงใจผู้แสดงซึ่งเป็นคนมีนิสัยหยาบ ไม่ยอมเข้าใจอะไรอย่างง่าย ๆ เมื่อได้แยกแยะปัญญาออกใช้เป็นประเภทตามความจำเป็นในขณะทำหน้าที่นั้น รู้สึกถนัดใจและถึงใจ เพราะได้เคยปฏิบัติต่อเรื่องของตัวมาอย่างนั้น ผิดถูกประการใดเรื่องก็ได้เป็นมาอย่างนั้น จึงขอเรียนไว้ตามความจริง

ท่านผู้สนใจอยากทราบความอัศจรรย์ของใจและของพระพุทธศาสนา กรุณาปฏิบัติจิตตภาวนาดูก็จะทราบได้ กรุณาศึกษาจนรู้เรื่องของจิตและสิ่งที่เกี่ยวกับจิต คืออารมณ์ดีชั่วต่าง ๆ ซึ่งจิตเป็นผู้สะสมเอาไว้จนมองหาดวงจิตไม่เจอ เต็มไปด้วยสิ่งปลอมแปลงทั้งหลายหุ้มห่อก่อตัวขึ้นมา โดยอาศัยจิตเป็นที่ยึดครองเพื่อตั้งเนื้อตั้งตัว พอตั้งตัวได้แล้วก็ยึดเอาจิตเป็นบ่อยคนใช้ จิตจึงกลายเป็นสิ่งไม่มีคุณค่าในตัวเรา และมักมองข้ามไปว่าสิ่งนั้นดี สิ่งนี้สวยงาม สิ่งนี้ประเสริฐเลิศเลอ น่ารักใคร่ชอบใจ ถ้าเป็นของใครผู้นั้นประเสริฐ มีหน้ามีตามีคนเคารพนับถือและยกย่องสรรเสริญ โดยไม่ทราบว่าใจซึ่งเป็นของประเสริฐ แต่ได้ลดฐานะลงไปสรรเสริญกิเลสซึ่งเปรียบกับนักโทษในเรือนจำ

กิเลสซึ่งเปรียบเหมือนกองมูตรกองคูถได้รับความยกย่องเลยลืมตัวไปใหญ่ อวดอำนาจวาสนาเที่ยววางยาพิษให้คนกินล้มทั้งหงายตายพินาศ และเสียผู้เสียคนกลายเป็นคนวิกลจริต ทั้งที่ใจและสติสตังยังมีอยู่เพราะพิษของมัน

การภาวนาเท่านั้นจะรู้ของดีว่าเป็นของดี ของชั่วว่าเป็นของชั่ว ของเทียมว่าเป็นของเทียม ธรรมว่าเป็นธรรม กิเลสว่าเป็นกิเลสได้ดี ไม่หลงเสกสรรยกยอแบบสุ่มเดา นอกจากจะกำจัดให้พินาศขาดสูญจากใจไปเสียเท่านั้นด้วยหลักภาวนา ท่านผู้สนใจภาวนาตามทางของศาสดาผู้วิเศษจริงโดยไม่ต้องยกยอ ผู้นั้นจะเห็นของจริงอันประเสริฐและของปลอมได้อย่างชัดเจนที่ใจตัวเอง ก่อนจะเห็นของจริงและของปลอมภายนอก พระพุทธเจ้าจะนิพพานไปนานสักเท่าไร ไม่เป็นปัญหาขัดข้องทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพานของท่านผู้เป็นสุปฏิบัติตามหลักธรรม กาลสถานที่หรือสิ่งใด ๆ ในโลกไม่มีอำนาจมากั้นกางหวงห้ามมรรคผลนิพพานไว้ได้ นอกจากตัวเองจะกั้นกางตัวเองและเปิดทางเดินของตัวเองโดยทางอริยสัจ ๔ นี้เท่านั้น

มีอริยสัจ ๔ ที่มีอยู่ในใจของคนนี้แล จะเป็นผู้มีอำนาจกั้นกางหรือเบิกทางมรรคทางผลได้ นอกนั้นไม่มีอะไรมีอำนาจ อริยสัจฝ่ายกั้นทางเพื่อมรรคผลนิพพานได้แก่ ทุกข์กับสมุทัย ถ้าใครสั่งสมขึ้นมาก ๆ ผู้นั้นมีหวังกั้นทางตัวเองให้เหินห่างจากมรรคผลนิพพานแน่นอนโดยไม่ต้องหาอะไรมากั้น ส่วนอริยสัจฝ่ายเปิดทางเพื่อมรรคผลนิพพานได้แก่ นิโรธกับมรรค ถ้าใครสั่งสมขึ้นให้มาก ๆ ผู้นั้นมีหวังเปิดทางตัวเองให้ใกล้ชิดติดกับมรรคผลนิพพานเข้าโดยลำดับ จนถึงที่สุดจุดหมายปลายทางได้โดยไม่ต้องหาอะไรมาเปิด เพียงอริยสัจคือ นิโรธกับมรรคนี้ก็พอตัวแล้ว พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายทรงบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้ เพราะนิโรธกับมรรคเป็นเครื่องมือดำเนิน มิได้มีสิ่งใดในโลกมาเสริมช่วยเลย จึงควรมั่นใจในสัจธรรมที่เคยให้ความมั่นใจมาแล้วอย่างมั่นเหมาะ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรแก่เวลา ในอวสานแห่งธรรม ขอความสวัสดีมีชัยจงเป็นสมบัติของท่านทั้งหลายโดยทั่วกัน จึงขอยุติการแสดงเพียงเท่านี้.

พระธรรมเทศนา

แสดง ณ หอประชุมวัดนรนาถสุนทริการาม
เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๗

วัดนรนาถฯ และเจ้าคณะภาคได้ขอร้องให้มาแสดงธรรม บรรยายธรรมให้แก่ท่านทั้งหลายฟังในวันนี้ ฉะนั้น ความจำเป็นดังกล่าวนี้จึงได้มาแสดงธรรมตามกำลังความสามารถเท่าที่จะแสดงให้ฟังได้ จึงขอความกรุณาจากท่านทั้งหลายได้ฟังด้วยความสนใจ แต่การแสดงธรรมวันนี้จะแสดงทางภาคปฏิบัติ ดังที่พระเดชพระคุณท่านได้อารัมภบทไว้แล้ว ณ เบื้องต้น และท่านที่มุ่งมาส่วนมากก็มุ่งมาเพื่ออรรถเพื่อธรรม เพื่อศาสนาโดยแท้ ทางโลกนั้นได้เข้าใจกันมาพอสมควร ความดีชั่วหยาบละเอียดอย่างไรต่างก็ได้พบได้เห็นกันมา

ในเรื่องศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าของเราที่ได้นับถือกันมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย จนกระทั่งถึงบัดนี้ ที่ท่านประกาศสอนไว้ คือเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องคุณและโทษ นรกสวรรค์นั้น เราทั้งหลายไม่ค่อยจะสนิทในใจนัก แม้จะถือพระพุทธศาสนาตามหลักธรรมแห่งความจริงของพระพุทธเจ้าก็ตาม ความที่ไม่สนิทในใจนักก็คือว่า เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง นั้นแหละเป็นเรื่องสำคัญที่มีอยู่ในหัวใจของแทบทุกท่านบรรดาที่ยังไม่เข้าใจยังไม่รู้ในความจริงดังพระองค์ท่านสอนไว้ แต่ท่านที่รู้เข้าใจแล้วมากน้อยเพียงไรย่อมสามารถตัดปัญหาสิ่งเหล่านี้ได้เป็นลำดับๆ ถ้าท่านเป็นผู้รู้จริงเห็นจริงทะลุปรุโปร่งถึงมรรคผลนิพพานจริงๆ แล้ว สิ่งดังกล่าวนี้ก็ไม่มีปัญหาภายในใจของท่าน เพราะฉะนั้นธรรมดังกล่าวนี้ จึงเป็นปัญหาสำหรับพวกเราทั้งหลายจะพึงพินิจพิจารณา

และการแสดงในวันนี้ ก็จะไม่แสดงนอกเหนือไปจากธรรมที่กล่าวแล้วเหล่านี้ เพราะผู้ปฏิบัติก็เพื่อจะเข้าใจในอรรถในธรรมดังกล่าวเหล่านี้อยู่แล้วเหมือนกัน แต่จะเข้าใจมากน้อยเพียงไรนั้น ก็จะได้นำมาชี้แจงให้ท่านทั้งหลายทราบ หากว่าจะมีท่านผู้เข้าใจว่า ผู้แสดงมาขายเนื้อขายตัวในสถานที่นี้ ก็ยอมรับด้วยความสัตย์ความจริง ที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติและเข้าใจมามากน้อยเพียงไร จะอธิบายไปตามเรื่องความจริงนั้นๆ

พระศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ทรงแสดงในสิ่งที่ไม่มีไม่เป็น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ประกาศสอนโลกมาแล้วโดยลำดับๆ นับตั้งแต่วันได้ตรัสรู้ธรรมมา พระองค์ทรงประกาศออกมา ด้วยความรู้จริงเห็นจริงแล้วจากข้อปฏิบัติโดยประจักษ์พระทัย กรุณาฟังด้วยดีฟังธรรมะ ศาสนาของพระพุทธเจ้าไม่ใช่ของเล่นพอจะนำมาขยี้เล่นเหมือนฟุตบอล ผู้แสดงนี้ไม่ได้มาเล่นๆ แต่มาแสดงเพื่อน้ำใจของท่านผู้ฟังจริงๆ มิได้มุ่งต่อโลกามิสใดๆ ทั้งสิ้น เพราะการปฏิบัติมา ปฏิบัติแทบล้มแทบตายกว่าจะได้นำมา

แสดงให้ท่านทั้งหลายฟังอยู่ ณ บัดนี้ ดังที่ได้พูดไว้แล้วข้างต้นหมดไปประโยคหนึ่งไม่ทราบจะขึ้นช่องไหน เพราะเสียงรบกวนต้องหยุดแสดงไปพักหนึ่ง เวลานี้หมดไปแล้วจานหนึ่งขาดไปเฉย ๆ เทปยังไม่ถึงที่สิ้นสุดของประโยคนั้น ๆ จึงขอเริ่มประโยคใหม่ แต่ไม่ทราบจะเข้ากลมกลืนกับประโยคที่เริ่มต้นไว้แล้วหรือไม่ เรื่องธรรมป่าเป็นอย่างนี้ กรุณาท่านทั้งหลายทราบเอง จึงได้เรียนเสมอว่า ธรรมป่า คือ ได้ปฏิบัติแบบป่า ๆ รก ๆ ไปตามประสีประสา เมื่อเกิดความรู้อะไรขึ้นมาก็เรียนตามเรื่อง

วันนี้ได้พูดถึงเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ทรงเห็นนั้น ทรงรู้ทรงเห็นขึ้นมาด้วยข้อปฏิบัติเป็นคำสัตย์คำจริง ก่อนจะนำศาสนาออกประกาศสอนโลกว่า บุญคืออะไร บาปคืออะไร นรกสวรรค์คืออะไร นิพพานคืออะไรอยู่ที่ไหน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่กับเราทุกท่านทุกคน ที่จะพึงสัมผัสอย่างน้อยก็ทางใจของเราเอง ในวันหนึ่ง ๆ เราจะสัมผัสสิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งก็คือบาป ได้แก่ความเศร้าหมองภายในใจ ความเศร้าหมองนั้นแลท่านเรียกว่าบาป คือท่านให้ชื่อแห่งความเศร้าหมองนั้นว่าบาป ผลของบาปก็ทำให้เราเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นศาสนธรรมจึงสอนลงในหลักความจริงว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี่เป็นธรรมที่ครอบโลก

การที่พระองค์จะนำคำสั่งสอนมาแสดงนั้น ได้ทรงประพฤติปฏิบัติมาเต็มพระสติกำลังความสามารถ เมื่อได้ทรงรู้ทรงเห็นตามหลักความจริงแล้ว จึงได้นำธรรมนั้น ๆ มาสั่งสอนให้พวกเราทั้งหลายทราบ เฉพาะอย่างยิ่งก็ดังที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้ว่า บาปมีหรือไม่ บุญมีหรือไม่ นรกสวรรค์มีหรือไม่ ดังที่เขียนไว้ในกระดานดำข้างตัวเรานั่นเอง มานั่งสักครู่นี้ได้อ่านดูก็มีความสะดุดใจขึ้นมา จากสิ่งที่เขียนไว้ในกระดานดำนั้น ในกระดานดำเป็นเครื่องประกาศให้เราทราบว่า สิ่งเหล่านี้ที่ปรากฏในกระดานดำนั้นมีอยู่ที่ไหน และใครเป็นผู้ข้องใจสงสัยอยู่ในเวลานี้ ก็คือพวกเราทั้งหลายนี้เอง จึงต้องเขียนไว้เพื่อให้เราทั้งหลายได้อ่าน

การอ่านเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องนรกสวรรค์ กรุณาอ่านที่ตัวของเราเอง ซึ่งเป็นผู้สัมผัสกับธรรมเหล่านี้อยู่เสมอมา เฉพาะอย่างยิ่งที่เรายังไม่เคยประพฤติปฏิบัติมักจะสัมผัสบาปมากกว่าบุญ มักจะสัมผัสนรกมากกว่าสวรรค์ ส่วนนิพพานนั้นเรายังไม่กล่าวถึง เพราะยังไม่ได้ประพฤติปฏิบัติกำจัดกิเลสให้สิ้นไปจากจิตใจโดยสิ้นเชิง

การปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ดังพระเดชพระคุณท่านได้ประกาศไว้ในเบื้องต้นว่า ปริยัติหนึ่ง ปฏิบัติหนึ่ง ปฏิเวธหนึ่ง นี่มี ๓ ประการ เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องซึ่งแยกจากกันไม่ได้แต่ไหนแต่ไรมา แต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรามาจนกระทั่งบัดนี้

คำว่าปริยัติได้แก่การศึกษาเล่าเรียนตามตำรับตำรา ที่ท่านแสดงไว้แล้วอย่างไร อันเป็นชื่อของบาปของบุญ ของคุณ ของโทษ ของนรกสวรรค์ อันเป็นชื่อของศีล ของสมาธิ ของปัญญา ของวิมุตติ ของนิพพาน อันเป็นชื่อของความดีความชั่วทั้งหลาย ท่านแสดงไว้ในปริยัติที่เราได้ศึกษาเล่าเรียนมาเหล่านั้น นั่นเป็นภาพชื่อแห่งบุญและบาปทั้งหลาย หรือธรรมทั้งหลาย แต่ธรรมจริงๆ แล้วอยู่กับตัวของเรา คือคำว่าบาปใครเป็นผู้รับทราบ ใครเป็นผู้เศร้าหมอง ใครเป็นผู้ทำบาปให้เกิดความเศร้าหมอง ให้เกิดความทุกข์ความทรมานแก่ตน ก็คือใจของเราเป็นต้นเหตุ เมื่อใจแสดงออกมาในกิริยาที่ไม่ดี ความเศร้าหมองก็เกิดขึ้นทางใจ เมื่อใจแสดงออกทางที่ดี ความผ่องใสความดีงามก็เกิดขึ้นที่ใจ เรียกว่าเราได้สัมผัสบาปและได้สัมผัสบุญ ตามแต่กิริยาแห่งความคิดดีและชั่วของเราอยู่เสมอ การสอนพระศาสนาท่านจึงสอนไปตั้งแต่ต้นคือปริยัติการศึกษา

เมื่อศึกษาเล่าเรียนทราบแล้วพึงปฏิบัติตามที่จำได้อย่างไร เช่น การให้ทาน ให้ทานอย่างไร เราก็ทราบวิธีให้ทานจากการศึกษาเล่าเรียนมา และการได้ยินได้ฟังมา การรักษาศีลรักษาอย่างไร เราก็พยายามศึกษาเล่าเรียนมาจนเข้าใจ การทำสมาธิภาวนาทำอย่างไร เราก็ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนเข้าใจ ทีนี้พึงปฏิบัติตามนั้น

การปฏิบัติ คือปฏิบัติตามที่เราเข้าใจ เช่น คำว่า สมาธิ ปัญญา นี้มีอยู่ในตู้ในคัมภีร์มากมาย ชื่อของสมาธิก็ดี ชื่อของปัญญาก็ดี ชื่อของวิมุตติพระนิพพานก็ดี เราอ่านในคัมภีร์ไหนจะพบแต่ชื่อแห่งธรรมเหล่านี้ แต่ธรรมอันแท้จริงที่เราต้องการนี้มีอยู่ที่ไหน และธรรมที่เราสงสัยอยู่เวลานี้มีอยู่ที่ไหน นอกจากมีอยู่ที่ตัวของเราเท่านี้ ไม่มีที่อื่น ถ้าจะเทียบก็เหมือนกับขนตาที่ติดอยู่กับตาของเรา แต่เราไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ เพราะสายตาของเรามองไปที่อื่นเสีย นอกจากเราจะนำกระจกเงามาส่องดูเท่านั้น เมื่อส่องดูเงาหน้าในกระจกเงาแล้ว ก็จะสามารถมองเห็นขนตาของเราได้ อันนี้ก็เช่นเดียวกัน ท่านจึงสอนให้อบรมสมาธิ คือ สอนให้อ่านจิตใจของตนเอง แล้วสอนให้มีปัญญาไตร่ตรอง ทดสอบดูกิริยาความเคลื่อนไหวของจิตตัวเองอยู่โดยสม่ำเสมอ พระปฏิบัติทั้งหลาย ส่วนมากที่ท่านอยู่ในป่าในเขา ท่านเรียนท่านศึกษาปฏิบัติในหลักธรรมชาติ คืออ่านตัวเองให้รู้ว่าสมาธิเป็นอย่างไร ชื่อของสมาธิท่านบอกไว้ว่าใจสงบ ใจเยือกเย็น ใจมั่นคงนี่เป็นชื่อของสมาธิที่ท่านกล่าวไว้

แต่ตัวของสมาธิจริงๆ นั้น คืออะไร ที่จิตจะเป็นสมาธิได้ก็ต้องปฏิบัติทางจิตตภาวนา แต่การปฏิบัติมีหลายวิธี ดังท่านสอนไว้มีถึง ๔๐ ห้อง มีอานาปานสติเป็นต้น เราชอบวิธีใดก็พึงปฏิบัติตามวิธีนั้น เช่น กำหนดอานาปานสติ ได้แก่มีสติดูลมหายใจเข้าออก ส่วนการตั้งลมเราจะตั้งในสถานที่ใด เช่น ดั้งจมูกเป็นต้น ให้พึงกำหนดมีสติอยู่กับลมหายใจเข้าออกนั้นๆ ด้วยความสนใจ มีสติกำกับรักษาอยู่ในหน้าที่ของตน ไม่ส่ง

ไม่ปล่อยให้จิตแส่ส่ายไปสู่อารมณ์อื่นๆ จนมีสติกลมกลืนกันกับความรู้ ความรู้กลมกลืนกันกับอานาปานสติ คือลมหายใจเข้าออกแล้ว ย่อมจะปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมาที่ใจดวงนั้น

ความสงบสุขที่เกิดขึ้นที่ใจนั่นแล ท่านเรียกว่าจิตสงบ หรือจิตเป็นสมาธิตามขั้นของตน เมื่อจิตสงบจนแนบแน่นท่านเรียกว่าจิตเป็นสมาธิ คือความมั่นคง เมื่อจิตได้อบรมตนให้เป็นสมาธิอยู่เรื่อยๆ นอกจากจะมีความสงบสุขในขณะที่เป็นสมาธิแล้ว ขณะที่สงบอยู่นั้น ยังสามารถสร้างฐานแห่งความมั่นคงของตน ให้ปรากฏเด่นชัดขึ้นโดยลำดับได้ด้วย คือจิตมีความมั่นคงต่อตัวเองอยู่เสมอ จะคิดอ่านหน้าที่การงานใดๆ ก็ตาม ฐานแห่งความมั่นคงความแน่นหนาของใจนั้น ย่อมปรากฏอยู่กับใจทุกอิริยาบถ นี้ท่านเรียกว่าจิตเป็นสมาธิ

ทีนี้จิตเมื่อเป็นสมาธิแล้วเราจะปฏิบัติอย่างไร หรือว่าเมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วจะเกิดปัญญาขึ้นเองอย่างนั้น นี้เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนพอจะตายใจได้ บางรายก็อาจพูดได้ง่ายๆ ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วปัญญาจะเกิดขึ้นเอง สำหรับธรรมป่าจึงขอเรียนตามความรู้สึกที่เคยปฏิบัติมาว่า เป็นไปอย่างนั้นไม่ได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิจะเป็นสมาธิขั้นใดก็ตาม จะต้องเป็นสมาธิอยู่นั้นแล ถ้าไม่พิจารณาให้เป็นปัญญาได้ตราบใด สมาธิจะกลายเป็นปัญญาไปไม่ได้ หากสมาธิกลายเป็นปัญญาได้โดยไม่ต้องพิจารณาทางด้านปัญญาจนมีความชำนิชำนาญแล้ว ผู้บำเพ็ญสมาธิก็ไม่ควรจะติดสมาธิของตน เพราะสมาธิก็กลายเป็นปัญญาได้แล้ว แต่ผู้ติดสมาธิมีอยู่มากมาย

จึงขอเรียนท่านทั้งหลายให้ทราบดังที่เรียนแล้วเบื้องต้น จะว่ามาขายตัวในสถานที่นี้ก็ยอมรับ แต่เพื่อชี้แจงความจริงให้ท่านทั้งหลายทราบ ความรู้สึกที่ได้ปฏิบัติมาเท่านั้น ไม่มีความมุ่งหวังอย่างอื่นใดที่จะโอ้อวดแก่โลกสงสารแต่อย่างใด ที่เคยปฏิบัติมาในเรื่องสมาธิ พอจิตเป็นสมาธิแล้วมีความรู้สึกมั่นใจว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นในสถานที่นี้ แล้วบำเพ็ญสมาธิไปจนมีความชำนิชำนาญ จนกระทั่งกำหนดจิตให้เข้าสู่สมาธิเมื่อไรลงได้เมื่อนั้น ไม่ต้องพูดถึงเวลำเวลาว่ากี่นาที เพราะความชำนาญเป็นอยู่เช่นนั้นถึง ๕ ปี แต่ไม่ปรากฏว่ามีปัญญาแม้แว็บหนึ่งเกิดขึ้น เพื่อถอดถอนกิเลสหรือรู้ตัวว่าเป็นอย่างไรบ้างทางความแยบคายของจิต นอกจากมีแต่ความสงบแน่วแน่ของจิตอยู่เท่านั้น

รวมไปกี่ชั่วโมงก็มีความรู้สึกสงบสุขอยู่อันเดียว ไม่มีสิ่งใดมาเกี่ยวข้องรบกวน มีความสงบเย็น มีความเพลิดเพลินอยู่กับความรู้อันเดียวเท่านั้นเรื่อยมาเป็นเวลา ๕ ปี ไม่ปรากฏมีปัญญาแยบคายอันใดที่จะถอดถอนกิเลสให้หมดไปจากใจได้เลย จึงเป็นเหตุให้กระเทือนถึงท่านพระอาจารย์มั่น ขณะท่านถามถึงเรื่องสมาธิและปัญญา ท่านจึง

สั่งสอนวิธีพิจารณาปัญญาและดุด่าเอาอย่างเต็มที่เหมือนกัน แต่คำดุด่าจะไม่นำมากล่าวในสถานที่นี้

จะขอเรียนตามเรื่องที่ท่านอธิบายให้ฟังว่า เรื่องสมาธิก็ต้องเป็นสมาธิ เรื่องปัญญาก็ต้องเป็นปัญญา ถ้าสมาธิกับปัญญาเป็นอย่างเดียวกันแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องบัญญัติหรือแยกไว้ทั้ง ๒ ประการ ความจริงก็เป็นอย่างนั้น นี่เป็นคำของท่านอาจารย์มั่น ท่านชี้แจงให้ทราบพอให้รู้สึกตัวว่า สมาธิเป็นสมาธิ ปัญญาเป็นปัญญา แล้วก็ได้คลี่คลายออกดูตามเรื่องดังที่ท่านว่ากล่าว เมื่อได้ถอยออกจากสมาธิมาพิจารณาทางด้านปัญญา ค้นคว้าเรื่องธาตุเรื่องขันธ์ รวมลงในไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ที่มีอยู่ในตัวเรา ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ มีไตรลักษณ์ประจำตัว แต่เมื่อปัญญาไม่คลี่คลายให้ทราบว่าสิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นคืออะไรแล้ว สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นธรรมชาติของตัวเองอยู่อย่างนั้น สมาธิก็ไม่สามารถจะถอดถอนกิเลส และถอดถอนความสงสัยออกจากจิตใจได้แม้แต่น้อย จำต้องอาศัยการพิจารณาคลี่คลายธาตุขันธ์ดังกล่าวด้วยสติปัญญา

จึงเริ่มได้สติและปัญญาขึ้นมาเป็นลำดับ และเป็นเหตุให้ทราบเรื่องของขันธ์ว่าไตรลักษณ์คือ **อนิจฺจ** แห่งธาตุแห่งขันธ์ แห่งรูปกายของเรานี้เป็นอย่างไร **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร ของวิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ นั้นเป็นอย่างไร แยกแยะกันออกได้โดยลำดับ ๆ จนกระทั่งมีความเพลิดเพลินในการพิจารณา และก็เกิดผลขึ้นมาเป็นลำดับ คือกิเลสที่ฝังจมอยู่ภายในใจ หรือฝังจมอยู่กับสมาธิโดยไม่รู้สึกตัวนั้น ก็ค่อยคลี่คลายขยายตัวออก ขยายตัวออกมา และแก้กันไปได้เป็นลำดับ

จึงทำให้รู้สึกตัวและเห็นโทษของการติดสมาธิว่า ที่นอนจมอยู่นี้เป็นเวลาหลายปีไม่ปรากฏมีความแยบคายอย่างไรขึ้นมาเลยนั้น ก็เพราะความหลงในสมาธิ โดยคิดว่าสมาธินี้จะเกิดปัญญาขึ้นมาเองเมื่อมีกำลังพอตัวแล้ว แต่ที่ไหนได้เมื่อเทียบอุปมาก็เหมือนกับการนำเครื่องปรุงอาหารมาไว้อย่างพร้อมมูล แต่ไม่นำเครื่องปรุงทั้งหลายเหล่านั้นมาปรุงให้เป็นอาหารชนิดต่าง ๆ เครื่องปรุงนั้น ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรขึ้นมาได้ ต่อเมื่อนำเครื่องปรุงเหล่านั้นมาปรุงเป็นอาหารชนิดต่าง ๆ จึงจะสำเร็จประโยชน์ขึ้นมาได้ เรื่องของสมาธิที่รวมตัวเป็นความสงบอยู่เฉย ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ปัญญาเช่นเดียวกัน จำต้องมีการพิจารณาตามกาลอันสมควร ความแยบคายทางปัญญาจึงจะเกิด

แม้สมาธิจะมีกำลังความสามารถ ในความสงบแนบแน่นได้ตามต้องการมากน้อยเพียงไรก็ตาม จะต้องเป็นสมาธิอย่างนั้นเรื่อย ๆ ไป มิหนำยังจะทำให้ท่านผู้บำเพ็ญสมาธิติดแน่วอยู่ในสมาธิถอนตัวไม่ขึ้น ฉะนั้นเพื่อความแยบคาย ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญ

ทางปัญญา คือพิจารณาดูอาการต่างๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดจิตใจของสัตว์โลก ที่ท่านให้นามว่ากิเลสอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น คือยึดในสิ่งที่เราไม่รู้ไม่เห็น และสำคัญไปตามอำนาจของกิเลสนั้นๆ สิ่งเหล่านั้นจึงมีอำนาจครอบคลุมจิตใจได้อย่างมั่นคงว่านั้นเป็นเรา นี้เป็นของเรา นั้นเป็นเขา นั้นเป็นของเขาเรื่อยไป เมื่ออาการของขันธ์แสดงออกมากน้อยเพียงใด ก็เป็นอุปาทานยึดถือมากน้อยเพียงนั้น จึงหนักยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูก

จิตที่หยั่งเข้าสู่ความสงบเป็นสมาธินั้น เป็นกำลังเพียงระงับอารมณ์ทั้งหลายไว้บ้างเท่านั้น แต่ไม่สามารถที่จะถอดถอนกิเลสซึ่งลึกลับอยู่ภายในให้ออกจากใจได้ ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องคลี่คลายบุกเบิกตามหลักธรรมชาติ เมื่อปัญญาได้พิจารณาเห็นโทษในสิ่งใดแล้ว ไม่ว่าจะเป็นส่วนรูป ว่าเป็น **อนิจฺจ** เป็น **ทุกฺข** เป็น **อนตฺตา** ไม่ว่าส่วนเวทนา สุข ทุกข์ เฉยๆ ว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ไม่ว่า สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริงอย่างถึงใจ และปล่อยวางได้ตามเป็นจริงที่เรียกว่า รู้ธาตุรู้ขันธ์ รู้ไตรลักษณ์โดยชัดเจนด้วยปัญญา

การปฏิบัติธรรมดังกล่าวย่อมแทงทะลุไปถึงปฏิเวธธรรม คือความรู้แจ้งเป็นลำดับ คือรู้แจ้งประจักษ์ใจตนตั้งแต่ขั้นสมาธิขึ้นไปถึงขั้นละเอียด และรู้แจ้งเรื่องปัญญาของตนทั้งขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด รู้แจ้งเห็นจริงในธาตุในขันธ์ในอาการแห่งขันธ์ ๕ ทั้งหมดเป็นลำดับ ว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** เป็นขั้นๆ ไปด้วยอำนาจของปัญญา ส่วนกิเลสจะยึดถือหรือเข้าครองในขันธ์ประเภทใด ในธาตุใด ถอดถอนออกได้ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นขั้นๆ

คำว่าปัญญานั้น ปัญญาขั้นรูปก็มี คือพิจารณาขั้นรูปกายให้เห็นชัดแจ้งตามเป็นจริง จนสามารถถอดถอนออกจากอุปาทานความยึดกายเสียได้ แล้วจากนั้นก็พิจารณาเวทนาขั้นกลาง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นขั้นๆ เข้าไปตามกำลังของปัญญาขั้นสุดท้าย คือการพิจารณาเรื่องของใจโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นและดับไปแห่งขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเกิดๆ ดับๆ อยู่เสมอ ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งสุข ทั้งทุกข์ ต้องส่งผลสืบเนื่องกันเป็นลำดับ ถ้าสติปัญญาไม่สามารถจะต้องติดที่ตรงนั้นจนได้ ปัญญาจึงต้องอาศัยความฝึกฝนพยายามอยู่เสมอ จนกลายเป็นสติปัญญาอัตโนมัติตามครั้งพุทธกาลท่านเรียกว่า มหาสติ มหาปัญญา แต่ฐานะของเราซึ่งเป็นเพียงผู้ปฏิบัติคนหนึ่งและเป็นพระป่าและธรรมป่า จึงขอเรียนเพียงว่า เป็นสติปัญญาอัตโนมัติคือหมุนตัวไปเอง เมื่อถึงขั้นนี้แล้วไม่มีกลางวันกลางคืน ไม่มีอิริยาบถใดที่สติกับปัญญานั้นจะพรากจากงานที่ตนกำลังพินิจพิจารณาอยู่ จนกว่าจะรู้แจ้งแทงตลอดในอารมณ์นั้นๆ ในสิ่งนั้นๆ ที่ฝังอยู่ภายในจิตและแยกจากกันโดยเด็ดขาด

ที่สุดแห่งการพิจารณานั้น ได้แก่จิตซึ่งเป็นฐานที่ตั้ง คือเป็นที่สถิตอยู่แห่งอวิชชา คำว่าอวิชชานั้นเราเรียนกันแทบทุกคน **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ** เป็นต้น นี้เราเรียนกันแทบทุกคน และรู้กันแทบทุกคน แต่ตัวอวิชชาจริงๆ นั้นผิดคาดผิดหมายกับที่เราคาดคิดไว้ ตามธรรมดาของผู้คาดหมาย อวิชชาทั่วๆ ไปจะคาดเหมือนกับเสือโคร่งตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นที่น่ากลัวมากมาย แต่เวลาพิจารณาเข้าไปจนถึงตัวอวิชชาจริงๆ อวิชชาจะไม่เป็นอย่างนั้นเลย แต่จะกลับเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนที่สุด สุขุมที่สุด เป็นสิ่งที่น่ารัก น่าสงวน น่าชอบใจ น่าติดอย่างยิ่ง ไม่มีสิ่งใดที่จะละเอียดผ่องใสยิ่งกว่าอวิชชา ไม่มีสิ่งใดที่จะสง่าผ่าเผยและอาจหาญยิ่งกว่าอวิชชา ที่ฝังดองอยู่ภายในจิตนั้น

จิตทั้งดวงมีอวิชชาตัวเดียวเท่านั้นที่มีอำนาจมาก แม้มหาสติมหาปัญญา หรือสติปัญญาอัตโนมัติก็ตาม เมื่อหยั่งเข้าไปถึงที่นั่นแล้วแทนที่จะพิจารณาธรรมชาติที่ว่าอวิชชานั้นให้แตกกระจายไปจากใจ แต่กลับกลายเป็นสหายของอวิชชาไปเสียพักหนึ่ง คือกลับเป็นองครักษ์ผู้รักษาอวิชชานั้นเสียจนได้ คำว่า มหาสติ มหาปัญญากลายเป็นองครักษ์ของอวิชชานั้นคืออย่างไร คือมหาสติมหาปัญญายังไม่เข้าใจเรื่องอวิชชาได้ดีว่าเป็นธรรมประเภทใด โดยคาดคิดว่าเป็นเหมือนกับเสือโคร่งตัวหนึ่ง จึงมองที่ไหนก็ไม่เจอ มองที่ไหนก็ไม่เห็นว่าอวิชชาเป็นสิ่งที่เป็นภัย นอกจากธรรมชาติที่ผ่องใสอย่างยิ่ง ที่น่ารักน่าสงวนอย่างยิ่ง ที่องอาจกล้าหาญอย่างยิ่งเท่านั้น ซึ่งฝังอยู่ภายในดวงใจเป็นอวิชชา ไม่มีสิ่งใดจะเป็นอวิชชา

เมื่อพิจารณาในแง่ใดมุมใด ไม่ปรากฏสิ่งที่มาแผ้วพานสติปัญญาให้ได้รบฟันหั่นแหลกกันบ้างเลยแล้ว ก็จำเป็นต้องย้อนมหาสติมหาปัญญานั้นเข้ามาสู่จุดนี้ และพิจารณาว่านี้คืออะไรนั้นแล เราจึงจะทราบได้ว่าธรรมชาตินั้นคืออวิชชา ต่อเมื่อย้อนจิตย้อนสติปัญญาเข้ามาสู่จุดที่ว่าอวิชชานี้เป็นอะไร ธรรมชาติที่ผ่องใสอย่างยิ่งนี้คืออะไร ธรรมชาติที่น่ารักน่าสงวนอย่างยิ่งนี้คืออะไร ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้พิจารณามาแล้วถือว่าเป็น **อนิจฺจ** ถือว่าเป็น **ทุกฺข** ถือว่าเป็น **อนตฺตา** ไม่ว่าภายนอก ไม่ว่าภายในกาย ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ส่วนภายในใจที่ปรากฏอยู่เวลานี้คืออะไร โดยมากมีความรักความสงวนอย่างยิ่งในธรรมชาตินี้ สิ่งทั้งหลายเราถือว่าเป็น **อนตฺตา** ทั้งสิ้น แต่ธรรมชาตินี้เราถือเป็น **อตฺตา** โดยไม่รู้สึกตัว

เมื่อหยั่งสติปัญญาอัตโนมัติเข้ามาสู่จุดนี้แล้ว ก็ถูกสติปัญญานี้ทำลายสลายตัวลงไปโดยสิ้นเชิง บรรดาความสว่างกระจ่างแจ้งที่เป็นเหตุให้ติด ตลอดความอาจหาญ ความผ่องใส อันเป็นสิ่งให้รักให้ชอบใจให้สงวนเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้น ได้สลายไปโดยสิ้นเชิง ด้วยอำนาจแห่งมหาสติมหาปัญญานั้นแล เราถึงจะทราบว่าอวิชชาคืออะไร เรื่อง

ของอวิชชาจริงๆ มันเป็นอย่างนี้ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี กิเลสทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นก็ดี ที่เราเรียนมา ก็ทั้งหลายนั่นน่ะอยู่ที่ไหน ความจริงของธรรมเหล่านี้มีอยู่ที่ใจของเราของท่านทั้งสิ้น ไม่มีอยู่ในสถานที่อื่นใด

ฉะนั้นขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายพึงสนใจในธรรมชาติคือใจนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมากในโลก ถ้าได้ทำความสนใจด้วยจิตตภาวนา ทดสอบใจของตนให้ทราบว่าเป็นอย่างไรอย่างแท้จริงแล้ว บุญเราก็เชื่ออย่างถึงใจ บาปเราก็เชื่ออย่างถึงใจ นรกเราก็เชื่ออย่างถึงใจ สวรรค์เราก็เชื่ออย่างถึงใจ นิพพานเราก็เชื่ออย่างถึงใจ เพราะมีอยู่ที่ใจนี้เท่านั้น ใจนี้เป็นผู้รู้บุญ เป็นผู้รู้บาป เป็นผู้รู้สุข เป็นผู้รู้ทุกข์ เป็นผู้มีกิเลส เป็นผู้รู้กิเลส เป็นผู้ละกิเลส เป็นผู้รู้นิพพานว่าเป็นอย่างไร แล้วจะสงสัยสิ่งเหล่านี้ไปที่ไหนเล่า

พระพุทธเจ้าที่นำธรรมมาสอนโลก ท่านนำมาด้วยความรู้จริงเห็นจริง ท่านไม่ได้สอนโลกแบบด้นเดาเหมือนอย่างพวกเราทั้งหลายที่มีกิเลสพาให้ด้นเดาอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งไม่มีวันอิ่มพอและระอาต่อความด้นเดาเลย แล้วเราก็ยังไม่เห็นโทษแห่งความด้นเดาของตน เพราะอำนาจแห่งกิเลสที่อยู่ฉากหลังบ้างเลย วันไหนเล่าถึงจะเห็นโทษของกิเลส เห็นโทษของบาปของกรรม เห็นโทษของนรกที่เผาผลาญจิตใจของเราให้รุ่มร้อนอยู่ทั้งวันทั้งคืน

การเรียนศาสนาต้องเรียนที่ตัวเองเป็นสำคัญ หลักธรรมที่ท่านสอนไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แม้จะมีอยู่ในคัมภีร์ใบลานก็ตาม แต่ท่านก็ชี้เข้ามาในกาย ในวาจา ในจิตใจของบุคคลผู้ที่จะรับเคราะห์กรรมทั้งหลายที่ตนสร้างขึ้นนั้นเอง ไม่ได้สอนให้กระดาษไม่ได้สอนให้ตัวหนังสือเป็นผู้รับบุญรับบาป เพราะธรรมชาติเหล่านั้นไม่มีบุญมีบาปอยู่ในตัวของตัว มีอยู่ที่สัตว์ที่บุคคล ศาสนาจึงสอนลงที่สัตว์ที่บุคคลนี้อย่างเดียว เราผู้นับถือศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เลิศประเสริฐออกมาจากท่านผู้รู้ยิ่งเห็นจริงแล้ว ทำไมจึงไม่เห็นความสำคัญแห่งใจของตน เมื่อไม่เห็นความสำคัญของใจว่า เป็นสิ่งที่ผลิตความดีความชั่ว ผลิตเหตุผลิตผลให้เกิดขึ้นจากตนแล้ว ก็เป็นเหตุให้ประมาทนอนใจ เมื่อประมาทนอนใจเสียจนชินชาแล้ว สิ่งไหนๆ ก็ไม่สำคัญทั้งสิ้นในตัวเรา

ความไม่เห็นตนเป็นสำคัญ เพราะไม่เห็นใจเป็นสำคัญนั่นแล วันหนึ่งคืนหนึ่งเดือนหนึ่งปีหนึ่งผ่านไปๆ หาประโยชน์อะไรไม่ได้เลย วันคืนเดือนปีที่ผ่านไปนั้น ก็เท่ากับชีวิตจิตใจของเราผ่านไปด้วย และผลประโยชน์ที่จะพึงได้แก่เราจากศาสนามีอะไรบ้าง ควรคำนึงเสมอ เพราะมนุษย์เราฉลาดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ควรจะยึดความฉลาดนี้นำไปประพฤติปฏิบัติให้เป็นผลประโยชน์อันดีงามแก่ตนจะสมภูมิว่า เราเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ ท่านกล่าวไว้ในคำว่า “**กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ**” ความเป็นมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่หาได้ยากมากท่านว่า แต่เราเป็นผู้เกิดได้ง่ายตามอำนาจวาสนาของตนที่ได้สร้างความดี

มาพอสมควรจึงได้เป็นมนุษย์ และได้มาพบพระพุทธศาสนาที่สอนหยั่งลงที่ดวงใจ และไม่มีผู้ใดที่จะพูดได้ถูกต้องแม่นยำยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า เพราะผู้พูดเหล่านั้นไม่ใช่พูดด้วยความรู้จริงเห็นจริง พูดด้วยความสงสัย พูดด้วยความด้นเดา คำพูดที่มีจำนวนมากน้อยจึงปลอมไปเกือบเท่าตัว

แต่พระวาจาของพระพุทธเจ้านั้น ตรัสคำใดเป็นความจริงทั้งนั้นที่เรียกว่า "**เอกนามกึ**" หนึ่งไม่มีสอง คืออะไร ก็คือพระญาณหยั่งทราบของพระพุทธเจ้า และพระธรรมที่ตรัสรู้แล้วด้วยความชอบธรรม นำมาสั่งสอนโลกไม่มีสิ่งปลอมแปลงแฝงอยู่เลยนี้แล เมื่อสรุปธรรมที่ว่า "**เอกนามกึ**" ลงที่จุดหนึ่งไม่มีสองแล้ว เราจะเชื่อใครได้ยิ่งไปกว่าเชื่อพระพุทธเจ้าเล่า มีพระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นที่เชื่อถือได้ในการบอกสอนทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าเราไม่เชื่อพระพุทธเจ้าแล้ว เราไม่มีทางที่จะเชื่อใครได้ และไม่มีหลักเกณฑ์อันตายตัวที่จะยึดถือหรือเป็นที่พึ่งเป็นพึ่งตายได้ ดังเราทั้งหลายได้กล่าวอยู่เสมอ แม้ทางใจก็นึกน้อมถึงท่านอยู่เสมอว่า "**พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ**" ท่านที่เป็นสรณะของเรานี้ คือคนประเภทใด ถ้าไม่ใช่ประเภทที่เลิศประเสริฐ เมื่อท่านเป็นผู้ประเสริฐแล้ว ธรรมที่นำมาสอนโลกก็ประเสริฐเช่นกัน เมื่อนำมาสอนโลกผู้ประพฤติปฏิบัติตามทำไมจึงจะไร้ผล

ธรรมที่ท่านสอนว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" นั้นหมายถึงอะไร ก็หมายถึงธรรมศูนย์กลาง คือเป็นเหตุเป็นผลที่ถูกต้องแม่นยำนั่นเอง ไม่มีธรรมอื่นที่จะกลางยิ่งไปกว่านี้ แต่อย่าลืมว่า กิเลสมันก็มีมัชฌิมาเหมือนกันนะ เราอย่าเข้าใจว่าธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวเป็นมัชฌิมา กิเลสก็เป็นมัชฌิมาสำหรับบังคับจิตใจ กาย วาจา ของเราให้เป็นไปตามมันได้ ว่าทำขนาดนี้พอดีอย่างนี้เป็นต้น เช่น เวลาจะนั่งสมถภาวนาก็ดี จะสวดมนต์ไหว้พระก็ดี จะมีความรู้สึกอย่างไรขึ้นมาภายในใจว่าไม่สะดวกสบาย ถ้าทำมากยิ่งกว่านี้ก็จะเคร่งเกินไปบ้าง ทำขนาดนี้พอดีเป็นมัชฌิมาบ้าง ความขี้เกียจทำภาวนาก็ถือว่าดีเป็นมัชฌิมาบ้าง ถ้ากิเลสสั่งงานย่อมถือเป็นมัชฌิมาบ้างทำนองนี้ ทำขนาดนี้เห็นจะพอดี

ถ้าเห็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เราก็ว่าเคร่งเกินไปเสีย ขนาดเราปฏิบัติอยู่นี้พอดีแล้ว แล้วความพอดีของเรานั้น พอดีลงไปด้วยความเกียจคร้าน ความท้อแท้อ่อนแอ ความเห็นแก่ตัวก็คือ ความเห็นแก่กิเลสนั่นแล ความเห็นแก่ได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลงที่กิเลสสั่งให้ทำเหล่านี้ เป็นความพอดีของกิเลสที่เรียกว่ามัชฌิมาของมัน เพราะฉะนั้นมันจึงพอกพูนในจิตใจจนอัดแน่น ซึ่งล้วนแล้วแต่มัชฌิมาของกิเลสเต็มในหัวใจ

มัชฌิมาของกิเลสกับของธรรมนั้นผิดกัน มัชฌิมาของกิเลสมีขึ้นพอกพูนในจิตใจของสัตว์โลกมากมายเพียงไร จะทำให้สัตว์โลกมีความเดือดร้อนขุ่นมัวมากเพียงนั้น แม้ในครัวครอบเดียวกันระหว่างสามีภรรยาก็ทะเลาะกันได้ ถ้ามัชฌิมาของกิเลสได้ครอบคลุมในจิตใจของผู้ใด ครอบครัวใด ครอบครัวและสังคมนั้นๆ ตลอดถึงประเทศชาติบ้านเมือง จะต้องได้รับความกระทบกระเทือนมาก ถ้าต่างคนต่างสั่งสมมัชฌิมาของกิเลสนี้ขึ้นให้มากๆ ความโลภก็ต้องมาก ความโกรธก็ต้องมาก ความหลงก็ต้องมาก ความไม่มีเหตุมีผลนั้นมากขึ้นทุกทีๆ ความคิดจะเอาแต่ใจตัวเองให้เป็นไปตามชอบใจของตน โดยไม่คำนึงถึงเหตุถึงผลนั้นเป็นมัชฌิมา คือความพอดีของกิเลสทั้งนั้น

ส่วนมัชฌิมาของธรรมนั้นมีอยู่ในท่านผู้ใด ย่อมทำท่านผู้นั้นให้เย็นใจ ในครอบครัวก็ปรองดองซึ่งกันและกัน มีความรักความสงวน ความเห็นผิดเห็นถูกไปตามหลักของเหตุผล และเห็นใจท่านเห็นใจเรา นี่คือมัชฌิมาของธรรม การเรียนมัชฌิมาของธรรมต้องเรียนดูตัวเราตัวท่าน ดูหัวใจของท่านดูหัวใจของเรา และยกมาเทียบเคียงกันเพื่อทราบความรู้สึกนั้น จะเข้ากันได้และเห็นอกเห็นใจกัน เขารักสุขเกลียดทุกข์ เราก็รักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกัน แล้วพยายามประพฤติปฏิบัติให้เสมอต้นเสมอปลายต่อกัน โลกก็มีความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน นี่คือหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ผลก็คือความสุขกาย ความสบายใจ อันเป็นสิ่งที่สัตว์โลกปรารถนาทั่วหน้ากัน

วันนี้ได้อธิบายเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญาให้ท่านทั้งหลายได้ทราบ จากนั้นก็อธิบายถึงเรื่องมัชฌิมาของกิเลสกับมัชฌิมาของธรรม กรุณาได้นำไปพินิจพิจารณาว่าสิ่งที่กล่าวเหล่านี้ มีอยู่ภายจิตใจของเรามากน้อยเพียงใดหรือไม่ และกล่าวเรื่องสวรรค์ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องนรก เรื่องนิพพานว่ามีอยู่ที่ใด นอกจากมีอยู่ที่หัวใจของเรานี้เท่านั้น เพื่อท่านสาธุชนทั้งหลายได้นำไปพินิจพิจารณา และคัดเลือกเอาสิ่งที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ การอธิบายธรรมมานี้ก็เห็นสมควรแก่เวลา เพื่อไว้โอกาสสำหรับท่านผู้มีความสนใจที่จะไต่ถามหรือศึกษาสนทนากันต่อไป การแสดงธรรมทั้งหมดนี้จึงขออภัยจากบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายไว้ด้วยว่า ผู้แสดงนี้เป็นพระป่า การแสดงแต่ธรรมป่าให้ท่านทั้งหลายฟังนี้ ถ้าหากว่ามีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนประการใด ก็หวังได้รับอภัยจากท่านผู้ฟังทั้งหลายโดยทั่วกัน จึงขอยุติเพียงเท่านี้

พระธรรมเทศนา

เทศน์ให้คณะลูกเสือชาวบ้านฟัง ณ โรงเรียนบ้านตาด

วันจันทร์ที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

วันนี้ได้มาพบกับท่านทั้งหลาย ที่ให้ชื่อสมมุติว่าลูกเสือชาวบ้าน ทั้งคณะอาจารย์และคณะลูกเสือเป็นจำนวนมาก ได้นัดกันมารวมในสถานที่นี้ เพื่อการฝึกหัดและการอบรมศีลธรรมนำไปบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม นี้นับว่าเป็นแขนงหนึ่งแห่งความสามัคคีเพื่อหลักใหญ่คือประเทศชาติ อันเป็นสมบัติมีค่ามากของเราทุกคน ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการรักษาด้วยกัน การรักษาสมบัติอันมีค่าของตน ๆ นั้น ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ด้วยเหตุผลใดที่จะเป็นความเจริญของประเทศชาติบ้านเมือง ให้ต่างคนต่างมีความเสียสละด้วยเหตุผลนั้น อย่าเห็นแก่ตัว อย่าเห็นแก่เราแก่ท่าน อย่าเห็นแก่ความขี้เกียจอ่อนแอ อย่าเห็นแก่ความมักง่าย อย่าเห็นแก่ตัวมากกว่าคนทั้งชาติและสมบัติทั้งแผ่นดิน อย่าเห็นแก่ความขอไปทีดีเป็นของเรา ชั่วเป็นของคนอื่นหรือโยนให้เป็นของชาติไป นั่นมิใช่ความสามัคคี ไม่ใช่ความหวังพึ่งเป็นพึ่งตายต่อกัน

อันความสามัคคีเพื่อส่วนรวมนั้น ตามหลักพุทธศาสนาท่านแสดงไว้มากมาย และถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่สำคัญอย่างยิ่ง เราพอมองเห็นได้อย่างชัดเจนภายในตัวเราเอง เช่นเวลาร่างกายเรามีความปรองดองสามัคคีกัน คือไม่เจ็บไข้ได้ป่วย อยู่ด้วยความผาสุกสบาย ธาตุขันธ์ทำงานเป็นปกติไม่เจ็บท้องปวดศีรษะ หรือวิกลวิกาลในอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งจะเป็นความขัดข้องแก่ส่วนใหญ่แห่งร่างกาย เวลานั้นเราจะลุกเหินเดินไปมาทำหน้าที่การงาน คิดอ่านอะไรก็สะดวกปลอดโปร่งโล่งใจไปตาม ๆ กัน ทำอะไรก็สะดวกสบายไม่ขลุกขลักหนักกายลำบากใจ นี่เรียกว่าความพร้อมเพรียงสามัคคีในร่างกาย ไม่ว่างานหนักงานเบาเราสามารถทำได้ไม่เหลือบ่ากว่าแรง จนงานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ตามใจหมาย

แต่ถ้าขณะใดร่างกายเกิดการขัดข้องขึ้นมา ไม่มีความสามัคคีกัน เจ็บนั้นปวดนี้ออด ๆ แอด ๆ ขณะนั้นแม้จะเป็นส่วนมากน้อยเพียงไรก็ตาม ต้องแสดงถึงความขัดข้องตัดกำลังวังชา ตัดหน้าที่การงานของเราให้ลดลงไปโดยลำดับ ๆ สุดท้ายทำงานอะไรไม่ได้เพราะความสามัคคีแห่งร่างกายมันแตก มันร้าวราน เมื่อถึงขั้นรุนแรงไม่มีทางเยียวยาแก้ไขได้ก็เรียกว่าตาย หมดผลประโยชน์ที่จะพึงได้จากร่างกาย นี่เรียกว่าความแตกสามัคคีแห่งร่างกายซึ่งเป็นของไม่ดีเลย จึงควรเห็นโทษของความแตกสามัคคีทุกด้านที่จะยังประโยชน์ส่วนรวมให้สำเร็จ ฉะนั้น ความสามัคคีจึงเป็นยอดแห่งความปรารถนาของหมู่ชนที่อาศัยกันอยู่จะพึงมีแก่ใจรักสงวนไว้เพื่อส่วนรวมเสมอไป

พึงระลึกอยู่เสมอว่า การขาดความสามัคคีก็คือการขาดกำลัง การแตกสามัคคีก็คือการแตกแยกกัน ซึ่งไม่ใช่ของดีทั้งมวล ความสามัคคีกันก็คือการรวมกำลังกัน อะไรก็ตามเมื่อยังรวมกันด้วยดี ย่อมใช้ประโยชน์ได้ดี เมื่อเริ่มร้าวเริ่มแตก ประโยชน์ย่อมจะเริ่มลดลงตาม ๆ กัน เมื่อแตกแยกจากกันจริง ๆ เช่น หม้อแตก ถ้วยแตก เป็นต้น ย่อมขาดประโยชน์ในการใช้สอยทันที ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ความสามัคคีจึงมีพลังและคุณค่ามหาศาลไม่มีอะไรจะมีกำลังเทียบเท่าได้ จึงขอได้โปรดตระหนักในความสามัคคี ว่าเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงทุกด้าน นับแต่ส่วนย่อยไปถึงส่วนใหญ่ มีความสามัคคีเป็นพลังยึดเหนี่ยวไว้ทั้งสิ้น ถ้าขาดความสามัคคีเพียงอย่างเดียว อะไรจะหนาแน่นเพียงใดย่อมสลายตัวลงได้อย่างไม่มีปัญหา จึงขอฝากธรรมสามัคคีไว้กับทุกท่านได้พากันเทิดทูนรักษา อย่าให้เสื่อมคลายสลายไปได้

ชะตาของทุกสิ่งทุกอย่างมีชาติไทยของเราเป็นต้น จะยืนนานไปได้ก็ด้วยความสามัคคีแห่งคนในชาติเป็นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด เพราะเรื่องใหญ่ก็ได้แก่คนของชาติจะเป็นผู้รักษาเทิดทูน หรือทำลายมากกว่า จึงกรุณาระลึกข้อนี้ไว้และช่วยกันเทิดทูนชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยความจงรักภักดีและความสามัคคีเถิด ชื่อว่าพวกเรารักษามหาคุณของชาติไว้ด้วยดี

สิ่งที่ผู้หวังความเจริญมั่นคงจะยึดเป็นหลักปฏิบัติต่อกันนั้น ได้แก่ กฎหมาย ข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมประเพณี และศีลธรรม นี่เป็นหลักที่จะทำความสงบสุขให้แก่ส่วนรวม ทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่ ซึ่งต้องอาศัยหลักความถูกต้องดีงามเป็นเครื่องดำเนิน กฎหมายบ้านเมืองที่มีไว้ก็เพื่อรักษาหมู่ชนให้อยู่ด้วยความผาสุกร่มเย็น ไม่ให้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเป็นต้น บ้านใดเมืองใดก็ตามถ้าไม่มีขอบเขต ไม่มีกฎหมายเป็นข้อบังคับ ไม่มีขื่อมีแป ไม่มีขนบธรรมเนียมอันดีงามเป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติ บ้านเมืองนั้นจะเป็นบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองและสงบสุขไปไม่ได้ ตรงข้ามจะมีแต่ความเดือดร้อนระส่ำระสาย มีแต่การฉกลักปล้นจี้ฆ่าฟันรันแทง ชิงดีชิงเด่นกันเป็นงานประจำแผ่นดิน ถิ่นมนุษย์ บ้านเมืองกว้างแคบเพียงไร ย่อมจะกลายเป็นกองเพลิงเผาผลาญกันโดยถ่ายเดียว เพราะฉะนั้นมนุษย์ที่อยู่รวมกันจำต้องมีกฎข้อบังคับเป็นขื่อเป็นแป เพื่อเป็นหลักยึดและปฏิบัติตาม จะเว้นสิ่งดังกล่าวเสียมิได้

มนุษย์เราถ้าขาดศีลธรรมภายในใจแล้ว แม้จะมีกฎหมายบ้านเมืองอยู่ก็ตามย่อมมีทางก่อความเดือดร้อนแก่กันได้ เพราะกฎหมายและข้อบังคับต่าง ๆ นั้นเพียงรักษาได้ในที่แจ้งเท่านั้น ไม่สามารถรักษาในที่ลับตาได้ คนที่ไร้ศีลธรรมภายในใจไม่มียางอายย่อมมีทางทำชั่วแก่กันได้ ส่วนศีลธรรมนั้นไม่มีที่แจ้งและที่ลับ เพราะศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองใจมนุษย์ให้มีความละอายต่อความไม่ดีทั้งหลาย ในที่ทุกสถาน

ตลอดกาลทุกเมื่อ นอกจากนั้นยังมีความเห็นอกเห็นใจ มีความรู้สึกชั่วดีระหว่างตนกับผู้อื่น มีการขยะแขยงต่อสิ่งลามกคือบาปกรรมต่างๆ ทั้งในที่แจ้งแลที่ลับไม่อาจทำลงได้ เพราะเห็นว่าสิ่งนั้นเมื่อทำลงไปแล้วย่อมเป็นความชั่วเสียหายได้เสมอไป ผู้มีศีลธรรมภายในใจจึงไม่กล้าทำความชั่วทั้งในที่แจ้งและที่ลับ

คนเราถ้ามีแต่หลักวิชาที่เรียนมาอันเป็นแบบโลกๆ ถ่ายเดียว เช่น เรียนรู้ศีลธรรม และเรียนรู้กฎหมายมามากจากตำรับตำราเพียงอย่างเดียว ไม่มีศีลธรรมคือหิริโอตตัปปะ เป็นต้น เข้าป้องกันหรือสนับสนุนอยู่บ้าง นักเรียนรู้ทั้งศีลธรรมและกฎหมายคนนั้นแล เป็นผู้ที่โกหกเก่งที่สุด เป็นผู้ที่มีเล่ห์เหลี่ยมหลายสันพันคมที่สุด ก่อความเดือดร้อนให้แก่คนหรือส่วนรวมได้มากที่สุด เพราะความรู้ที่เรียนมามากนั้น เป็นเครื่องมือพลิกแพลงแต่งกลอุบายหลอกลวงแบบคว่ำกินหงายกิน ชนิดไม่มียางอายติดตัวเลย เรียกว่าเป็นผู้มีอาวุธคือเครื่องมือทำลายคนได้มาก เพราะความขาดศีลธรรมเครื่องเหนี่ยวรั้งยั้งตัวให้สำนึกในสิ่งชั่วดีทั้งหลาย ฉะนั้นความขาดศีลธรรมภายในใจจึงมิใช่ของดีปราชญ์ท่านตำหนิแต่ไหนแต่ไรมา

ศีลธรรมมีในผู้ใด จะเป็นคนมีความรู้มาก มีความรู้น้อย ก็น่ารักน่าสงสาร น่าเคารพนับถือ น่ากราบไหว้บูชา น่าไว้อกไว้ใจเชื่อถือได้ ผิดกับคนที่มีความรู้เป็นพิษภัยและเผาผลาญตนและผู้อื่นเป็นไหนๆ ดังนั้นหลักศีลธรรมจึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับหมู่ชนทุกชั้น ไม่มีอะไรที่น่ารังเกียจเหยียดหยาม การขาดศีลธรรมจึงเท่ากับขาดคุณสมบัติในตัวมนุษย์เรา คนเราจะมีคุณค่าน่าเคารพนับถือ จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ดังที่โลกทั้งหลายสมมุติว่าสูงกว่าบรรดาสัตว์นั้น ก็ต้องอาศัยหลักความประพฤติคือศีลธรรมเป็นเครื่องประดับส่งเสริม หากไม่มีศีลธรรมดังกล่าวเป็นเครื่องดำเนินบ้างเลย แม้จะไม่มีหางเหมือนสุนัข แต่จะเรียกว่าหมาก็ไม่น่าจะผิด เพราะมนุษย์เรานี้ฉลาดมากกว่าสัตว์มีสุนัขเป็นต้น และสามารถทำความชั่วช้าลามกได้มากและกว้างขวางแทบไม่มีขอบเขตบริเวณ อาจทำความฉิบหายวายปวงโลกพินาศขาดสิ้นในวินาทีเดียวก็ได้ เพราะความฉลาดมีมาก

เนื่องจากความไม่มีธรรมเป็นเครื่องปกครอง ไม่มีธรรมเป็นเบรกห้ามล้อ คือความดิ้นรนกวัดแกว่งที่ผลักดันอยู่ภายใน จึงมักเป็นไปตามความชอบใจ สิ่งที่มีอยู่และผลักดันออกมานั้นได้แก่สิ่งต่ำทราม จึงชอบทำในสิ่งที่ต่ำ เช่นชอบเบียดเบียนผู้อื่น ชอบในการกระทบกระเทือนผู้อื่น ชอบยกตัวให้เหนือเขาเพื่อความดังความเด่น ทั้งที่ไม่มีอะไรพอจะดังจะเด่นเป็นที่น่าชม ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้เป็นของร้อน ตัวเองก็ร้อนเพราะความรู้ประเภทนี้ คนอื่นก็ร้อนและเบื่อหน่ายรำคาญสันดานมนุษย์ผู้เป็นภัยแก่โลก

ฉะนั้นศาสนธรรมจึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกชั้นทุกเพศทุกวัย จะเว้นเสียมิได้เมื่อโลกยังต้องความสงบสุขแก่ตนและส่วนรวมอยู่ เฉพาะอย่างยิ่งเมืองไทยเราถือพุทธศาสนาเป็นหลักใจประจำชาติมานาน โดยบรรพบุรุษผู้ฉลาดแหลมคมในยุคนั้น ๆ พานับถือและปฏิบัติมาจนถึงพวกเราผู้เป็นลูกเป็นหลาน ได้นับถือสืบทอดกันมา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่ให้ความไว้วางใจแก่มนุษย์ ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่หมู่ชนผู้ถือพระพุทธศาสนาอย่างประจักษ์ใจ ไม่อาจแยกจากกันได้ สมกับพระศาสนาควรแก่มนุษย์ที่จะพึงปฏิบัติตามได้

ที่เราทั้งหลายประกาศว่า **มยำ ภนฺเต ติสรเณน สห** เป็นต้นนั้น ก็คือความถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ คำว่า **พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ ธมฺมำ สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ** นั้น หมายถึงองค์พระพุทธเจ้าหนึ่ง พระธรรมที่เป็นพระโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหนึ่ง พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า และตามเสด็จพระพุทธเจ้าจนถึงความบริสุทธิ์เป็นสาวกอรหันต์หนึ่ง ที่เราทั้งหลายยึดถือเป็นสรณะฝากเป็นฝากตายถวายชีวิต เป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ทั้งสามรัตนะนี้เป็นคุณธรรมอันเลิศประเสริฐสุดในโลก ไม่มีสมบัติใดประเสริฐยิ่งไปกว่า

พูดถึงความอัศจรรย์แห่งคุณธรรมเหล่านี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยังสัตว์โลกให้ตายใจได้ ด้วยคุณธรรมของพระองค์ทุกส่วนไม่มีที่ต้องติ พระธรรมเป็นธรรมที่บริสุทธิ์สุดส่วน ไม่มีสิ่งใดจะบริสุทธิ์ยิ่งกว่าธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นนิยยานิกธรรม นำผู้ปฏิบัติให้ถึงแดนเกษมโดยลำดับ พระสงฆ์สาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจนบรรลุอรหัตธรรม จึงเป็นที่เชื่อถือและตายใจของพุทธศาสนิกชนเรื่อยมา จนถึงพวกเราที่พากันนับถือและเคารพบูชาอยู่เวลานี้

การที่เรากล่าวอ้างถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่ฝากเป็นฝากตายของใจ จึงเป็นความถูกต้องดีงามอย่างยิ่งสำหรับชาวพุทธเรา กรุณายึดหลักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ไว้ภายในใจเถิด เวลาใจคะนองออกนอกลู่นอกทาง คิดจะทำความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ขึ้นมา จะได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งสอนให้มีเมตตา สอนให้ทำแต่สิ่งดีงามต่อกัน การกระทำสิ่งที่ขัดต่อคำสอนท่าน อันเป็นความทุจริตต่าง ๆ เป็นสิ่งไม่ดีเลย เป็นความประมาทไม่เคารพครูดังนี้ จะเป็นเหตุให้ขยะแขยงหรือเกิดความละอายขึ้นภายในตัว ที่เรียกว่าหิริโอตตัปปะ เพราะความเคารพพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อันเป็นองค์แห่งสรณะ

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น มีความไพเราะซาบซึ้งและนิ่มนวลภายในใจที่สุดสำหรับชาวพุทธเรา เรื่องเมตตาก็คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อ่อนโยนด้วยเมตตานั่นแล ฉะนั้นคนมีเมตตาก็คือคนมีพระพุทธะ ธรรมะ สังฆะ อยู่ในใจ ไปที่ไหน

ไม่เป็นภัยต่อผู้ใด ความเมตตาจึงเป็นสิ่งที่โลกทั้งหลายต้องการไม่มีเวลาจืดจาง ธรรมแท้คือความนิ่มนวล ความอ่อนโยน ซึ่งมีมาแต่กาลไหน ๆ และมีอยู่ตลอดไป คนมีเมตตาเป็นคนชอบเฉลี่ยเผื่อแผ่ เป็นคนมีใจกว้างขวางเอ็นดูเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั่วไป มีการสงเคราะห์ช่วยเหลือต่าง ๆ ทั้งด้านวัตถุและอุบายแนะนำสั่งสอนต่าง ๆ มีความเสียสละเพื่อผู้อื่นได้รับความสุข มีความเห็นใจท่านใจเรา ไม่ดูถูกเหยียดหยาม มีความเมตตาเป็นพื้นฐานประจำสันดาน

คนเราเมื่อต่างมีเมตตาธรรมภายในใจ ย่อมไม่ถือสูงถือต่ำ วางตนต่อกันได้อย่างสม่ำเสมอในคนทุกชั้นในสัตว์ทุกจำพวก โดยถือเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ถือว่าเป็นผู้มีคุณค่าแห่งความเป็นอยู่ด้วยกัน มนุษย์ไม่ว่าจะเกิดในบ้านในเมืองหรือเกิดในที่ไหน ๆ ก็ตาม ย่อมถือว่าเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ และมีคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์เต็มภูมิด้วยกัน ความรู้ตัวว่าเป็นมนุษย์ย่อมมีเหมือน ๆ กัน ความเสมอภาคแห่งความเป็นมนุษย์จึงเหมือนกัน เมื่อทุกส่วนแห่งความเป็นมนุษย์มีสมบูรณ์ด้วยกัน การนึกดูถูกเหยียดหยามกันจึงไม่ควรแก่มนุษยธรรมจะนำมาใช้ ให้กลายเป็นมนุษย์ที่รกรุงรังแก่สังคม เพราะธรรมคือความเสมอภาคไม่อำนวย

กรุณาทำความเข้าใจไว้ว่า ความเสมอภาคแห่งธรรมหรือศาสนานั้นเกี่ยวกับเราผู้นับถือและปฏิบัติ ท่านจึงสอนให้เป็นมิตรสหายกัน ไม่ให้รังเกียจกัน ไม่ถือชาติชาติชั้นวรรณะ ไม่ถือสูงถือต่ำ ไม่อวดดิบอวดดีว่าตนมีฐานะดี มีความรู้สูง ไม่ถูกเหยียดหยามว่าคนอื่นโง่ คนอื่นต่ำต้อยด้อยฐานะยศศักดิ์บริวาร ไม่มีความรู้ความฉลาด ไม่มีสมบัติบริษัทบริวารเหมือนตน แต่คิดว่าเป็นเพื่อนสัตว์เพื่อนมนุษย์ที่ตกอยู่ในวงแห่งกรรมดีชั่วสุขทุกข์เหมือนกัน เฉพาะมนุษย์เราแม้จะเกิดในชาติชั้นวรรณะใด สถานที่ใด ในบ้านในเมืองบ้านนอกบ้านนา บ้านป่าบ้านดงหรือที่ไหน ๆ ก็ตาม ล้วนเกิดเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ด้วยกัน สัตว์เกิดในบ้านก็เป็นสัตว์โดยสมบูรณ์ของมัน

คนเราจะเกิดอยู่ที่ไหน ๆ ก็เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ เพราะพ่อแม่เราเป็นมนุษย์เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งคน จะเรียกว่าสัตว์ได้อย่างไร ก็ต้องเรียกมนุษย์เสมอกัน มนุษย์จึงมีคุณค่าเสมอกันในความเป็นมนุษย์ด้วยกัน และควรเคารพสิทธิ์และคุณค่าของกันและกัน ไม่ควรเบียดเบียนทำลายกัน อันเป็นการทำลายจิตใจและทรัพย์สมบัติของกันและกัน เพราะการทำลายจิตใจและสมบัติของกันและกันนั้น มิใช่เรื่องเล็กน้อยเลย เป็นเรื่องเจ็บแสบมากที่สุด คนที่ฆ่ากันทั้งในที่แจ้งและที่ลับได้ ก็เพราะทนความเจ็บแสบเคียดแค้นไม่ไหวนั่นเอง เมื่อทนไม่ไหวก็ต้องแสดงการตอบรับให้สาสมใจ โดยการเอาน้ำสกปรกชะล้างสถานที่สกปรก ให้เพิ่มความสกปรกยิ่งเข้าไปอีก ดังท่านว่า เวร

ย่อมไม่ระงับเพราะการก่อเวรตอบกัน นอกจากจะเป็นการส่งเสริมเวรให้ทวีรุนแรงยิ่งขึ้นถ่ายเดียว

นี่แลเวรที่ก่อกันขึ้นด้วยการทำชั่วตอบกัน จึงไม่มีวันสิ้นสุดยุติลงได้ ถ้าต่างให้อภัยกัน อดกั้นขันติต่อกัน ความโกรธแค้นต่างๆ ที่เกิดขึ้นชั่วขณะก็ย่อมดับลงเอง เพราะไม่มีเครื่องส่งเสริมให้กำเริบได้อีก เรื่องก็เลิกแล้วกันไป ทีท่านทีเราย่อมมีทางพลั้งเผลอได้ด้วยกัน เพราะเป็นมนุษย์ปุถุชนด้วยกัน เมื่อต่างให้อภัยกันต่างก็อยู่ด้วยกันเป็นผาสุก สมกับมนุษย์เราเป็นสัตว์ขี้ขลาดหวาดกลัวยิ่งกว่าสัตว์บางชนิดซึ่งอยู่ลำพังตัวเดียวก็ได้ ส่วนมนุษย์เราอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องวิ่งหาคนคนนั้นคนนี้เพื่อนฝูงยุ่งไปหมด

การสร้างบ้านสร้างเมืองอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นกอ ก็เพราะความขี้ขลาดของคนเรานั่นเอง แต่ชอบอวดตัวว่าเก่งกล้าสามารถเสมอ ไม่เคยยอมตัวบ้างเลย เมื่ออยู่ด้วยกันก็ชอบทะเลาะกัน แก่งแย่งกัน อวดดิบอวดดีต่อกัน ทั้งที่หาของของดีในตัววันยังค่ำไม่เคยเจอ ทางที่ถูกควรมีความรักสงสารกัน เกรงอกเกรงใจกัน เคารพนับถือกัน รักษาน้ำใจกัน ดังนั้นหลักศีลธรรมอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวเกี่ยวเกาะทางจิตใจของมวลมนุษย์ จึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับมนุษย์ผู้ต้องการความร่มเย็นผาสุก ศีลธรรมแผ่ไปกว้างเพียงไรโลกย่อมมีความสงบสุขมากเพียงนั้น

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะประกาศธรรมสอนสัตว์โลก ก็เพราะพระเมตตาสงสารนี่แลสะเทือนพระทัย ฉะนั้นความเมตตาจึงเป็นธรรมที่มีคุณค่ามากเหนือสิ่งใดๆ อะไรก็ตามที่ความเมตตาสงสารนำหน้า จะเป็นความร่มเย็นแก่ผู้เกี่ยวข้องไม่มีประมาณ โลกเราถ้าขาดความเมตตาเสียอย่างเดียว ย่อมตัดญาติขาดมิตรกันได้ แม้ที่สุดพ่อแม่กับลูกก็เป็นอื่นไปได้อย่างไม่มีปัญหา โดยไม่ต้องพูดถึงส่วนอื่นผู้อื่นที่มีความเกี่ยวข้องกันเล็กน้อยเลย

เวลานี้เราทั้งหลายเข้ามาสมัครเป็นลูกเสือรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะเพื่อเป็นกำลังของชาติ กำลังหนึ่งๆ บวกกับกำลังหนึ่งๆ เข้าก็เป็นพลังมากไปเอง กำลังนี้แลเป็นเครื่องรักษาประเทศชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ความเป็นเอกราชในแผ่นดินถิ่นอาศัยคือความเป็นเอกราชในการปกครองตัวเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งชาติปรารถนากัน เพราะไม่อยู่ใต้อำนาจการกดขี่บังคับของผู้ใด ต่างปกครองตัวเองโดยอิสระ คนเราเมื่ออิสระย่อมเป็นสุข

ประเทศชาติเป็นสมบัติของเราทุกคนซึ่งจะต้องช่วยกันป้องกันรักษา และเป็นของใหญ่ เป็นสมบัติกองใหญ่ทั่วทั้งแผ่นดิน ลำพังคนเดียวไม่อาจรักษาให้ปลอดภัยได้ จึงต้องอาศัยคนของชาติช่วยกันรักษาด้วยความสามัคคี อย่าให้แตกร้าวด้วยการยุแหย่

ต่าง ๆ ซึ่งมักมีอยู่เสมอในที่ทั่วไป นี่เป็นศัตรูสำคัญที่จะพึงช่วยกันระมัดระวังให้มากเพื่อความมั่นคงของชาติ

ศัตรูนี้เพียงเป็นลมปาก ปากกา แต่เป็นพิษร้ายแรงมาก สามารถทำให้โลกสะเทือนและแตกกระจายได้ ส่วนมากคนจะทะเลาะเบาะแว้งกัน หรือโลกจะเกิดสงครามกัน เจ้าสงครามปาก ปากกามักเข้าทำก่อน สิ่งอื่น ๆ ถึงจะตามมาทำทีหลัง ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนที่รับผิดชอบในชาติอันเป็นสมบัติของตน ควรระวังไม่นิ่งนอนใจ คำว่าชาตินั้นต่างคนต่างเป็นเจ้าของ เพราะต่างคนต่างก็เป็นสมบัติของชาติ จึงต่างคนต่างช่วยกันรักษาด้วยความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ดังที่เคยอธิบายมาแล้ว

ขอย้ำเรื่องลมพิษลมศัตรูอีกครั้งพอเห็นโทษของมัน คือ คำพูดใดของผู้ใดก็ตาม แม้จะเป็นเพียงลมปาก แต่เป็นสิ่งที่เหน็บแนมฝังลึก และยังสังคมให้เปลี่ยนแปลงได้อย่างไม่มีปัญหา เพราะออกมาจากความรู้สึกผู้บงการ เป็นสิ่งที่ให้ร้ายได้ที่สุดก็คือคำพูด ให้ดีที่สุดก็คือคำพูด ต้องได้ระมัดระวังกันอย่างมาก เป็นสิ่งที่ให้โทษให้คุณมากที่สุดก็คือคำพูด ท่านจึงว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ทั้งนี้ก็เพราะปากเป็นหนึ่งในการแสดงออกแก่ผู้อื่นและสังคมนั่นเอง การยุแหย่ก่อกวนทำลายต่าง ๆ ล้วนออกมาจากปากเป็นสำคัญ กล่อมให้คนเคลิบเคลิ้มหลงใหลก็เพราะปาก สอนคนให้เป็นคนดีจนถึงขั้นดีเยี่ยมก็เพราะปาก พูดได้ทุกแง่ทุกมุมทั้งที่ทำไม่ได้ก็คือปาก หลอกคนให้ล่มจมฉิบหายก็คือปากเป็นตัวการสำคัญ

พูดไม่เลือก กินไม่เลือก ก็คือปาก อาหารหวานคาวชนิดต่าง ๆ แทบไม่มีค้างโลกก็เพราะปาก กินแบบไม่เลือก กินไม่หยุดไม่ถอย กินไม่เบื่อไม่รำคาญก็คือปาก ด่าเขาเก่ง ๆ ก็คือปาก อะไร ๆ กว้านมากินจนหมดก็คือปาก ปากจึงเป็นราวกับยักษ์ตัวมีเล่ห์เหลี่ยมร้อยสันพันคมที่สุด แต่พวกเราก็ไม่สะดุดใจ คิดเห็นภัยของปากกันบ้างพอได้สำรวม เพียงลมปากผิวออกมาก็เชื่อกันแบบล้มระนาวหลับสนิท ไม่นึกเข็ดกันบ้างในสิ่งที่ปากทำพิษ ฉะนั้นปากจึงมีอำนาจมาก สามารถกล่อมคนให้หลับทั้งเป็นได้ไม่เลือกหน้า จึงขอฝากท่านทั้งหลายไปพิจารณาซึ่งอาจเกิดประโยชน์แก่ตัวท่านเองและส่วนรวม

การเรียนและการฝึกอบรมต่าง ๆ ก็เพื่อความเจริญของตัวและของชาติซึ่งเราทั้งหลายทราบกันดี เวลานี้เราเป็นลูกเสือของชาติเพื่อทำประโยชน์ให้บ้านเมือง จงพากันตั้งหน้าปฏิบัติกิจการนั้น ๆ ด้วยความพร้อมเพรียงสามัคคี เพราะความสามัคคีเป็นยอดแห่งกำลังทั้งหลาย จึงกรุณาเห็นคุณค่าแห่งความสามัคคีว่า สามารถยังกิจการนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างใจหมาย อนึ่งบ้านเมืองจะตั้งอยู่ได้จีรังถาวรและสงบร่มเย็น ย่อมอาศัยคนของชาติเป็นผู้สงวนรักษา เป็นผู้มีซื่อมีแป มีขนบธรรมเนียม มีกฎข้อบังคับสำหรับชาติของตน ประพฤติตัวอยู่ในขอบเขตเหตุผลอรรถธรรมต่าง ๆ ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน

ต่างคนจะมีความผาสุกร่มเย็น การทำลายล้างผลาญกัน การฉกลักปล้นจี้ การคดโกงรีดไถ การเอารัดเอาเปรียบกัน การหลอกลวงต้มตุ๋นเพื่อนมนุษย์ตาดำๆ ด้วยกันเหล่านี้ มิใช่เป็นของดีที่น่าชมเชย และมิใช่ทางแห่งความสงบเย็นของบ้านเมือง แต่เป็นการทำลายจิตใจและสมบัติของผู้อื่นให้เสียหายและเกิดความเคียดแค้นขุ่นเคือง นั่นมิใช่ทางของผู้จะยังชาติให้เจริญ มิใช่ผู้รักชาติและญาติมิตรเพื่อนฝูงจะพึงสนใจทำ

ทุกคนที่มานั่งอยู่ที่นี่ก็ดี เป็นเด็กก็ดี ผู้ใหญ่ก็ดี อย่าลืมว่าเราทุกคนต่างมีพ่อมีแม่เป็นแดนเกิดและเลี้ยงดูให้ความอุปการะมาด้วยดีแล้วด้วยกัน เราเกิดทีแรกไม่สามารถรู้สึกตัวว่าเราเป็นมนุษย์หรือเป็นอะไร ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นผู้เลี้ยงดูรักษา และรักษามาแต่อยู่ในครรภ์กระทั่งตกคลอดออกมา ต้องอาศัยพ่อแม่พี่เลี้ยงประคับประคองเรื่อยมา พอเติบโตขึ้นสมควรจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ต่างๆ พ่อแม่ก็ส่งเข้าเรียน เครื่องอุปกรณ์การเรียนต่างๆ แต่ต้นจนอวสานจะหมดมากน้อยเพียงไร คือ ค่าเครื่องเขียนเครื่องเรียน ค่ากระดาษดินสอ ค่าเสื้อกางเกง เครื่องเรียนเครื่องเล่นต่างๆ ตลอดค่าเทอมนั้นๆ และสิ่งจรมาไม่ชนะที่จะนับอ่านได้ เหล่านี้ล้วนเป็นภาระหน้าที่ของพ่อแม่จะต้องรับแบกหามทั้งมวล ตัวเราเองไม่มีอะไรติดตัว

แม้ร่างกายชีวิตจิตใจความเป็นอยู่รอบด้าน ก็พ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเป็นผู้บำรุงรักษาให้ความเจริญเติบโตและปลอดภัย ตลอดความรู้วิชาแขนงต่างๆ ตัวเราเองไม่ปรากฏว่ามีอะไรจะพอนำมาอวดพ่อแม่พอได้ภูมิใจ นอกจากกินกับเล่นและร้องให้ออดอ้อนเคี่ยวเข็ญกวนใจต่างๆ ตามความชอบใจเท่านั้น ไม่มีค่าอะไรเลย มีเพียงสักว่าเป็นคนกับโลกเขา เด็กๆ ในวัยนี้เป็นวัยที่ยุ่งกวนใจมากมาตลอดเวลา ร่างกายนั้นเล็กน่าเอ็นดูสงสารมาก แต่เรื่องก่อกวนวุ่นวายนั้น ไม่ได้เล็กเหมือนร่างกาย มีแต่ใหญ่ๆ โตๆ กันทั้งนั้น จนมาถึงวัยนี้ซึ่งเป็นวัยที่เติบโตพอรู้เดียงสาภาวะบ้าง แต่ยังไม่วายที่จะต้องรบกวนพ่อแม่ด้วยสิ่งต่างๆ มีเครื่องแต่งตัวเป็นต้น แต่เป็นวัยที่ได้เล่าเรียนมาพอสมควรซึ่งเริ่มแต่ ก ไก่ ข ไข่ ขึ้นไปประถม มัธยม ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอกก้าวขึ้นสู่ขั้นปัญญาชน

เพื่อให้สมเกียรติสมภูมิของปัญญาชน พวกเราจงอย่าพากันลืมบุญคุณของพ่อแม่ผู้เลี้ยงดูทะนุถนอมเรามาก่อนใครในโลก อย่าลืมครูลืมอาจารย์ และท่านที่เคยมีอุปการคุณต่อเรามา จงระลึกถึงบุญคุณท่านอยู่เสมอ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในตัวในใจเราเวลานี้ ล้วนมีพ่อมีแม่มีครูมีอาจารย์เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นผู้อบรมสั่งสอน เป็นผู้บำรุงส่งเสริมมาก่อนทั้งสิ้น

ผู้ใดเป็นคนอกตัญญู ไม่รู้บุญรู้คุณท่าน เห็นแก่ตัว เห็นแก่ปัจจุบันของตัวว่ามีความรู้ความฉลาดพอตัว ไม่ก้มหัวลงนอบน้อมท่านผู้มีคุณแก่ตน ไม่คำนึงถึงท่านผู้มี

พระคุณแก่ตน ผู้นั้นเป็นคนขวางโลกหาความเจริญมิได้ เหมือนต้นไม้ที่ตายยืนต้น ปราศจากดอกผลและใบที่ให้ความร่มเย็นฉะนั้น กรุณาทุกท่านจดจำไว้อย่าให้เป็นบุคคลประเภทไม้ที่ตายยืนต้นดังที่กล่าวมา จะเป็นโมฆบุรุษโมฆสตรีไปตลอดวันตาย และเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจเกลียดชัง เอือมระอา ไม่ปรารถนาของเพื่อนมนุษย์ผู้ดีทั้งหลาย

ขอย้ำอีกครั้งว่า เราทุกคนเกิดมาจากพ่อจากแม่ ได้รับความรู้วิชามาจากครูจากอาจารย์ เราอย่าลืมตัวถือว่าตนเก่งกล้าสามารถ บทเวลาพลาดท่าจะเสียคนคือเรา ซึ่งเป็นความเสียอย่างมากกว่าสิ่งอื่นๆ ยิ่งเวลานี้โลกกำลังเปลี่ยนแปลงวกวนสับสนกันมาก จนแทบมองไม่ทัน เพราะความรู้วิปริตผิดธรรมดาไปต่างๆ ถ้าจะมีใครผู้ใดมาพูดว่าเวลานี้โลกกำลังเป็นบ้าดังนี้ ก็ไม่น่าจะผิด ยังน่าชมเชยเสียด้วยว่า เขาพูดถูกกับความจริงที่กำลังเป็นอยู่ เพราะสิ่งไม่น่าจะเป็นไม่น่าจะเกิดมันก็เป็นมันก็เกิดขึ้นได้ นับแต่เกิดมาก็นานพอสมควรยังไม่เคยพบเคยเห็น ก็ได้พบได้เห็นเสียแล้วกับโลกปัจจุบันนี้

เช่นเด็กๆ เป็นต้น เอะอะก็จับครูอาจารย์เข้าห้องขังเหมือนนักโทษบ้าง ฟ้องขับไล่ครูไล่อาจารย์ออกบ้าง ให้ยุ่งและแหลกเหลวไปหมด เที่ยวยุแหย่ก่อกวนสถานที่สงบให้ลุกเป็นไฟไปบ้างเป็นต้น แรกๆ ที่ทำก็รู้สึกว่าดีมีเหตุผลน่าชม พอต่อมาก็เลยลืมตัวเห่อกันใหญ่จนลืมผู้ใหญ่ที่ดี ลืมครูลืมอาจารย์ลืมพ่อลืมแม่ เมื่อขืนเป็นอย่างนี้อยู่ ต่อไปจึงน่ากลัวเด็กๆ เห่อๆ บ้าความรู้เหล่านี้ จะจับพ่อจับแม่เข้าห้องขังนะนี่นะ โดยให้ข้อหาว่าพ่อแม่เป็นคนขวางโลกบ้าง คนครึ ล้าสมัยบ้าง เป็นคนงกๆ งันๆ อายเพื่อนฝูงบ้าง เรื่องเหล่านี้จะเป็นได้จริงถ้าไม่พากันรู้สึกตัวเสียแต่บัดนี้ แล้วแก้ไขเสีย อย่าทันให้เรื่องบัดสีโลกพินาศมันเกิดขึ้น เพราะหัวทันสมัยไฟประลัยกัลป์เครื่องเผาโลก

เพราะโลกเวลานี้กำลังหมุนตัวเข้าไปสู่.....อะไรบอกไม่ถูก ความรู้ที่เรียนมาก็กลัวจะเป็นเครื่องมือของความโหดร้ายทารุณเป็นผู้ใช้ เป็นผู้พาแสดงออก สุดท้ายความรู้ท่วมหัวจะเอาตัวไปไม่รอด จึงขอได้โปรดพิจารณาตรองเหตุตรองผลด้วยความรอบคอบ เพราะประเทศชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งมีค่ามาก ไม่ควรจะทำอะไรด้วยการเห่อเหิม ด้วยความสนุก ด้วยความอยากเด่นอยากดัง โดยเอาชาติเข้าเป็นเครื่องมือ เมื่อเสียไปแล้วจะไม่มีปัญญาเอากลับคืนได้

ความถูกต้องดีงามที่สามารถระงับดับทุกข์เข็ญเวรภัยทั้งหลายได้นั้น ทางหลักพุทธศาสนาท่านสอนไว้โดยถูกต้องตายตัวอยู่แล้วว่า บุพการีของเราคือใคร คือพ่อแม่ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูเรามาแต่วันเกิดจนบัดนี้นั่นแล ในโลกมนุษย์เราไม่มีใครกล้าเสียสละ ไม่มีใครที่จะรักสงสารบุตรธิดาสุดซึ้งยิ่งกว่าพ่อกับแม่ ท่านทั้งสองนี้เป็นบุคคลที่บุตรธิดาทั้งหลายจะควรคิดระลึกถึงพระคุณเป็นอย่างมากกว่าใครๆ แต่มักไม่ค่อยสนใจคิดกัน

ความไม่ค่อยคิดถึงบุคคลสำคัญ จึงเป็นเหตุให้เด็กๆ ลืมตัวเย่อหยิ่งจองหองเวลาค่อยๆ เติบโตขึ้นมา เพราะลืมนึกในเวลาเป็นเด็กที่เคยสร้างอำนาจบาตรหลวงบนหัวพ่อแม่ คือลูกแต่ละคนล้วนเป็นเจ้าอำนาจทีเดียวละ ที่จะกดขี่บังคับพ่อแม่ให้ทำตาม ตามความชอบใจของตน ในทุกสิ่งที่ตนต้องการแม้สิ่งไม่ควร ยิ่งตัวเล็กๆ ยิ่งมีอำนาจมาก

พ่อแม่ที่แสนอดแสนทนจนเป็นที่น่าสงสาร อุตส่าห์ทำตามใจลูกแทบทุกอย่าง เพราะความรักความเอ็นดูสงสารเห็นว่าเป็นเลือดเนื้อในหัวอกของตน ลูกว่าอย่างไร ชี้ให้เป็นนกก็เป็นนกมา ชี้ให้เป็นกาก็เป็นกามา ทั้งที่พ่อแม่ไม่ได้เป็นนกเป็นกา ลูกชี้ให้เป็นอะไรก็จำต้องให้เป็นสิ่งนั้นมาจนได้ คือต้องวิ่งเต้นขวนขวายหามาให้ตามใจ ไม่งั้นเสียงเล็กๆ จะแผดก้องขึ้นมาในขณะนั้น ลูกคนหนึ่งๆ ล้วนเคยเป็นข้าหลวงใช้อำนาจต่อพ่อแม่มา เคยบังคับบัญชาพ่อแม่เอาตามชอบใจเรื่อยมา จนโตขึ้นบ้างค่อยลดอำนาจลงมาอยู่ในตำแหน่งอำนาจขั้นนายอำเภอ นายตำบลคือกำนัน ลดลงมาแค่ผู้ใหญ่บ้านและเป็นเจ้าอำนาจใหญ่โตในครอบครัว

ยิ่งลูกคนเล็กๆ นั่นแลยิ่งเป็นผู้ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดแต่ผู้เดียวในครอบครัว บงการว่าอย่างไรต้องให้เป็นอย่างนั้น ถ้าไม่ได้อย่างใจก็ร้องไห้ตาเป็นไฟไปเทียวละ พ่อแม่จำต้องวิ่งเต้นขวนขวายหามาให้ได้ดั่งใจ ลูกคนหนึ่งๆ ต้องเคยครองตำแหน่งข้าหลวง ตำแหน่งนายอำเภอ ตำแหน่งกำนัน ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาเป็นเวลาหลายปี กว่าจะลดตำแหน่งลงมาบ้างพอดูได้ แต่จะลดลงไปเป็นฐานะชาวบ้านธรรมดาระหว่างพ่อแม่กับลูกนั้นเป็นไม่ยอมเด็ดขาด จนวันตายจากกันระหว่างพ่อแม่กับลูก ต้องเป็นนายเหนือหัวพ่อแม่อยู่นั่นเอง เรื่องมันเป็นอย่างนี้ แม้ผู้เทศน์และท่านผู้ฟังทั้งหลายก็แน่ใจว่าต้องเคยครองอำนาจหน้าที่เป็นผู้ว่าราชการครอบครัว นายอำเภอครอบครัว กำนันครอบครัว ผู้ใหญ่บ้านครอบครัวมาแล้ว นิสัยนั้นจึงติดมาด้วยการเอารัดเอาเปรียบพ่อแม่โดยไม่มีเจตนา

เพราะหลักธรรมชาติระหว่างพ่อแม่กับลูกๆ หากผูกพันกันมาเอง ไม่ว่าที่ไหนๆ ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพื่อความถูกต้องเหมาะสมและดีงาม สมกับพ่อแม่เป็นผู้บังเกิดเกล้าและเคยมีพระคุณแก่ลูกๆ ทั้งหลายมา ลูกๆ อย่าถือสิทธิจนเกินไป อย่ากดขี่ข่มเหงพ่อแม่จนเกินไปแม้ไม่มีเจตนา เพราะผิดวิสัยของลูกๆ ที่อยู่ใต้ร่มเงาแห่งบุญคุณของท่านที่อุปการะมาก่อน การถืออำนาจเพราะอาศัยความเป็นลูก และความรักเมตตาของพ่อแม่ เป็นเครื่องมือเคี่ยวเข็ญดุด่าท่านตามความชอบใจแต่เล็กจนโตนั้นเป็นความผิดถนัดของลูกๆ ทั้งหลาย บางคนทะเลาะกับพ่อแม่ด้วยความเห่อเหิมลืมตัวก็มีไม่น้อย สาเหตุเพราะความทะเยอทะยาน เห็นเพื่อนเขามีอะไรอยากมีอยากได้และรบกวนพ่อแม่ด้วยวิธีต่างๆ โดยไม่คำนึงถึงฐานะของเขาของเราบ้างเลย

อยากได้เงินเท่านั้น อยากได้สิ่งนี้เท่านี้ ยุ่งไปหมด พ่อแม่อกจะแตก เลี้ยงมาก็ยากพอแล้วยังเลี้ยงไม่รู้จักเติบโตสักที น่าเอือมจริงๆ กับลูกประเภทลอก ประเภทลาก ประเภทเลิกเหล่านี้ กรุณาทุกท่านฟังและนำไปพิจารณาด้วยดี เพราะการเลี้ยงคนเป็นภาระหนักมากกว่าเลี้ยงสัตว์ ใครยังไม่ทราบกองทุกข์อันใหญ่หลวง พอได้เลี้ยงลูกสักคนสองคนก็ทราบเอง การกล่าวทั้งนี้มิได้มุ่งจะติเตียนลูกๆ ทั้งหลาย แต่กล่าวตามความเป็นจริงที่เป็นมาทั่วโลกดินแดน แม้ผู้แสดงเองก็เคยโดดขึ้นนั่งถ่ายนอนถ่ายบนหัวบนตักพ่อแม่มาแล้วอย่างชำนาญไม่มีใครหาญสู้ได้ การกล่าวทั้งนี้ก็เพื่อบรรดาเราทั้งหลายที่เคยเป็นลูกของพ่อแม่มาแล้ว ได้สำนึกตัวกลัวบาปกันบ้าง ที่เคยเอาพ่อแม่เป็นบ่อยกลางเรือนมานาน จะไม่เย่อหยิ่งจองหอง ไม่ชิงสุกก่อนห่ามไปเสียทุกอย่าง แม้ยังไม่ถึงกาลอันควรและมิใช่ฐานะที่จะทำ

พ่อแม่ทั้งสองแม้จะยากจนข้นแค้นขนาดไหน ก็พยายามตะเกียกตะกายเลี้ยงลูกมาอย่างสุดกำลังด้วยกัน บรรดาเราทั้งหลายที่มารวมกันเป็นจำนวนมากเวลานี้ล้วนเคยเป็นเด็กที่พ่อแม่เลี้ยงดูแทบเป็นแทบตายมาด้วยกันทั้งสิ้น อย่าเข้าใจว่าเป็นเทพเจ้ามาจากสวรรค์วิมานโอปปาติกะที่ผุดเกิดขึ้นเองโดยปราศจากผู้ให้กำเนิดเลี้ยงดูเลย แต่เติบโตขึ้นมาด้วยความทุกข์ลำบากแทบเป็นแทบตายของท่านนั่นเอง กว่าจะปรากฏตัวเป็นผู้ใหญ่ เป็นนักเรียนนิสิตนักศึกษา เป็นอาจารย์ หรือเป็นอะไรๆ อยู่เวลานี้ พูดง่ายๆ ว่าพวกเราเติบโตขึ้นมาจากกองทุกข์ของพ่อแม่ที่ยากแค้นแสนเข็ญ และแสนอดแสนทนนั่นแล จะได้พ่อแม่เศรษฐีมีทรัพย์สมบัติราวน้ำมหาสมุทรทะเลมาจากไหน นอกจากจิตใจที่เต็มไปด้วยความรักความเอ็นดูยิ่งกว่าน้ำมหาสมุทรทะเลหลวง ไม่มีวันเวลาลดลาเหือดแห้งเท่านั้น

ลูกคนหนึ่งๆ ที่เกิดมานั้น ถ้าจะทำสถิติลงบัญชีจับจ่ายสำสำหรับลูกคนนั้นๆ ไว้ต้องหมดไปอย่างมากมาย จะตกใจไม่อาจรวมบัญชีรายจ่ายได้ เพราะมากต่อมากไหลออกทุกทิศทุกทาง ไม่นิยมหน้าแล้งหน้าฝนแต่ต้นจนอวสาน แต่ไม่มีพ่อแม่คนใดกล้าลงบัญชีไว้ เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นไม่มีคุณค่ายิ่งกว่าความรักความสงสารลูก ซึ่งเป็นเลือดเนื้อในหัวอกของตน ลองคิดดู พ่อแม่คนหนึ่งมีลูกกี่คน ซึ่งจะต้องเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อลูกนั้นๆ กว่าจะเติบโตพอรู้เดียงสาภาวะเป็นผู้เป็นคนกับเขา พอให้พ่อแม่เบาใจบ้าง แถมลูกบางคนยังเลี้ยงไม่มีวันเติบโตอีกด้วย คอยกัดแทะพ่อแม่อยู่ตลอดไปจนตายไปด้วยกัน เราท่านผู้เป็นลูกจึงควรอายตัวเองบ้าง อย่าถือว่าตัวฉลาดเกินพ่อแม่ครูอาจารย์เสียเรื่อย

พระคุณของท่านครอบกระหม่อมจอมขวัญพวกเรา มาแต่เริ่มแรกเข้าสู่ครรภ์จนถึงปัจจุบันนี้ ท่านจึงให้นามว่า พ่อแม่เป็นพรหมของบุตรทั้งหลาย คือรักก็รักด้วยความ

บริสุทธิ์ใจ เอ็นดูสงสารด้วยความบริสุทธิ์ใจ เสียสละเพื่อความอนุเคราะห์ทุกอย่างด้วยความบริสุทธิ์ใจทั้งสิ้น ไม่มีกลมายาเคลือบแฝงอยู่เลย แม้ลูก ๆ จะมีความเจริญรุ่งเรืองเพียงใด ความอาลัยสงสารของพ่อแม่ไม่เคยจืดจางไปเลย เพราะฉะนั้นลูกคนใดที่มีความอกตัญญูต่อพ่อแม่ที่มีพระคุณแก่ตน จึงเป็นลูกที่ฉิบหายล่มจม ทั้งที่เข้าใจว่าตนเจริญอยู่นั่นแล ไม่มีทางเจริญรุ่งเรืองเช่นมนุษยธรรมทั้งหลายที่เป็นความชุ่มเย็น มีสมบัติเงินทองก็เท่ากับมีไฟเผาบ้าน เผาหัวใจอยู่ตลอดเวลา เพราะการทำลายแดนเกิดผลต้องเป็นบาปอย่างหนักไม่มีใครช่วยได้ นี่เป็นหลักธรรมอันถูกต้องตายตัวมาดั้งเดิมที่ปราชญ์ท่านสอนไว้

ใครไม่อยากตกนรกทั้งเป็น จงรู้จักบุญคุณและเป็นบุตรกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ย่อมจะเจริญรุ่งเรืองเยี่ยงมนุษย์พลเมืองทั้งหลาย ธรรมท่านสอนให้คนรู้จักบุญคุณของท่านผู้มีคุณแก่ตน มีพ่อแม่ครูอาจารย์เป็นต้น ใครที่เคยเลี้ยงดูเรามา ครูอาจารย์ใดที่เคยอบรมสั่งสอนเรามา เราควรเคารพนับถือท่านและช่วยเหลือท่านในเวลาจำเป็น ไม่ทำตัวแข็งกระด้าง ไม่ทะนงตน ไม่อวดตนว่ามีความรู้และฐานะสูง ควรระลึกในพระคุณท่านอยู่เสมอ ในฐานะเราที่เป็นลูก และเป็นลูกศิษย์ท่าน ระหว่างพ่อแม่กับครูอาจารย์เราต้องถือว่าเป็นใหญ่กว่าเราเสมอ เช่นเดียวกับภูเขาแม้จะสูงขนาดไหน ย่อมจะอยู่ต่ำกว่าฝ่าเท้าของคนที่เดินขึ้นภูเขาอยู่โดยดี มีดพร้าแม้จะคมกล้าเพียงไร ย่อมปราศจากหินลับไปไม่ได้ ลูกศิษย์จะมีความรู้สูงส่งเพียงไร ก็ย่อมไปจากครูอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทให้

ฉะนั้นท่านจึงสอนให้เคารพพ่อแม่ครูอาจารย์ เป็นพื้นฐานของมนุษย์ผู้ดีทั้งหลาย คนดีที่โลกผู้ดีทั้งหลายชมเชย ย่อมเป็นผู้อ่อนโยนทางมารยาท รู้จักสูงรู้จักต่ำ รู้จักความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย รู้จักสัมมาคารวะซึ่งกันและกัน เพราะมนุษย์เราไม่เหมือนสัตว์ ย่อมถือความเคารพนับถือกันเป็นจารีตประเพณี เฉพาะอย่างยิ่งเมืองไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาและถือความเคารพเป็นสำคัญ เช่นพระแม้บวชในเวลาเดียวกัน แต่ก่อนกันเล็กน้อยก็ต้องเคารพกัน ถือผู้บวชก่อนเป็นอาวุโส คือแก่กว่าผู้บวชทีหลัง ย่อมเป็นภันเตคืออ่อนกว่า และเคารพกันเป็นลำดับลำดาไม่ถือตัว จะออกมาจากตระกูลใดก็ต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมวินัย คือเคารพต่อผู้บวชก่อนเสมอ เว้นเฉพาะกรณีที่ควรเว้นเท่านั้น แต่จะขอผ่านไปไม่อธิบาย เวลาไม่พอ

ปัจจุบันนี้สังคมกำลังวุ่นวาย ไม่ว่าที่ไหนยุ่งตาม ๆ กันไปหมดแทบไม่เป็นผู้เป็นคน ปรากฏแต่สิ่งแสลงตาแทงใจให้ขุ่นมัว เด่นด้วยความเห็นแก่ตัว พวกพ้องของตัว เด่นด้วยความโลโภ โทโส โมโห เข้าชักจูงเป็นส่วนมาก ทั้งนี้เพราะจิตใจวุ่นวายขาดการอบรมในทางที่ถูกที่ควร ถึงได้พาคนให้เดือดร้อนวุ่นว่ายมาก แต่ใจคนร้อนไม่

เหมือนใจของสัตว์ร้อน ฉะนั้นความกระทบกระเทือนจึงมีมาก หากใจได้รับการอบรมด้วยศีลด้วยธรรมบ้างพอประมาณ ย่อมจะเกิดความสงบสุขได้ไม่วุ่นวายนัก ที่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสายแทบจะหาที่ยับยั้งตั้งตัวไม่ได้ ก็เพราะจิตใจขาดการอบรมในทางที่ดีคือศีลธรรม

เฉพาะเมืองไทยเราเป็นเมืองพระพุทธศาสนา ซึ่งควรจะได้รับการอบรมศีลธรรมพอประมาณ พ่อแม่ของเราก็เป็นคนวัดเป็นลูกศิษย์พระเรื่อยมาแต่ปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน เราเกิดมาก็เกิดจากพ่อแม่ซึ่งเป็นลูกของพระ เราควรจะได้เป็นลูกเป็นหลานพระบ้าง เข้าใกล้พระใกล้สงฆ์ศึกษาปฏิบัติศีลธรรมกันบ้าง พอเป็นน้ำเลี้ยงหัวใจที่แห้งผากจากธรรม มีแต่ความโลภโกรธหลงเข้าจับจองเต็มหัวใจ ใจจึงมักเป็นไฟประจำตนอยู่เสมอ การเหินห่างจากวัดจากศีลธรรมไม่ใช่ของดี เพราะเป็นการลดคุณค่าของใจคุณค่าของตัว ให้ด้อยลงโดยลำดับ ส่วนโทษทัณฑ์นับวันทวีรุนแรงขึ้น เราและโลกก็นับวันจะร้อนเป็นไฟไปตาม ๆ กัน จนหาความสงบเย็นไม่เจอ

ศีลธรรมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นมาก คนไม่สนใจกับศีลกับธรรม จิตใจย่อมไม่มีหลักยึด และเป็นไปอย่างเลื่อนลอยทั้งปัจจุบันและอนาคต คุณค่าของคนก็สักแต่ชื่อหาความจริงสาระไม่มีในตัวคน หากเรามาโดนเข้าเช่นนี้ใครจะคิดอย่างไรบ้าง เพราะใคร ๆ ไม่ปรารถนาความเคว้งคว้าง ไม่มีความหมายภายในตัวเมื่อเป็นเช่นนั้น ซึ่งใครไม่ปรารถนาอยู่แล้ว ก็ควรปฏิบัติรักษาตัวด้วยความดีงาม คือศีลธรรม เพื่อเป็นเครื่องค้ำประกันความมีคุณค่าสาระของตนเสียแต่บัดนี้ ซึ่งยังเป็นกาลอันควรอยู่จะไม่เสียใจภายหลัง การขาดศีลธรรมภายในใจไม่เพียงอยู่เฉย ๆ สบาย ๆ แต่จะเป็นการเพิ่มพูนความชั่วทั้งหลายให้มากมูนยิ่งขึ้นในเวลาเดียวกัน ผลแห่งความชั่วจะแสดงสิ่งไม่พึงปรารถนาขึ้นกับใจ และเหยียบย่ำทำลายใจให้เกิดความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ที่ไม่คาดฝัน

ศาสนธรรมคือเครื่องส่งเสริมหมู่ชนผู้นับถือและปฏิบัติ ให้เป็นคนดีมีหลักเกณฑ์ภายในตัว และหน้าที่การงานทุกแผนก ยังผู้ปฏิบัติตามให้มีความสงบเย็น มีเหตุมีผลต่อกิจการทั่วไป ไม่มีบทใดแง่ใดแสดงการกดถ่วงโลกให้ด้อยความเจริญ ดังที่มีปัญหาขัดแย้งกับธรรมอยู่เสมอมา การเข้าใจเช่นนั้นคือความไม่เข้าใจศาสนา ไม่เข้าใจธรรมอันแท้จริง จึงตำหนิติเตียนแบบผิด ๆ ถูก ๆ สุ่ม ๆ เดา ๆ ซึ่งเป็นการทำลายตนมากกว่าการทำลายตนนั้น ไม่จำต้องนำศาสนามาเป็นเครื่องมือก็ทำได้ ถ้าสมัครใจอยากทำ เพราะศาสนามิได้เป็นเครื่องมือของการทำชั่ว แต่เป็นเครื่องมือในการทำดีเพื่อคนดีต่างหาก

หลักของพุทธศาสนาเกิดจากท่านผู้วิเศษเหนือสามัญชนธรรมดา คือพระพุทธเจ้า เพราะคนทั้งหลายมีกิเลสเต็มตัว การมีกิเลสเต็มตัวจะว่ามีความชั่วเต็มใจก็ไม่น่าจะ

ผิด แต่พระพุทธเจ้าไม่มีกิเลสภายในพระทัยคือใจ เป็นพระทัยที่บริสุทธิ์ การนำธรรมออกสั่งสอนโลก จึงนำออกด้วยความบริสุทธิ์ สอนด้วยความบริสุทธิ์และถูกต้องแม่นยำ โดยมีพระเมตตาเป็นพื้นฐานในพระทัย จึงไม่มีคำพูดของผู้ใดที่จะถูกต้องแม่นยำยิ่งกว่าพระวาจาของพระพุทธเจ้า การสั่งสอนโลกก็สอนตรงต่อความจริงและถึงจุดที่หมายแต่ธรรมขั้นต้น จนถึงวิมุตติพระนิพพาน ศาสนธรรมจึงเป็นเครื่องส่งเสริมสัตว์โลกผู้ปฏิบัติตามให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ ไม่มีการกีดขวางหรือทำลายจากศาสนา

ฉะนั้นศาสนธรรมจึงเป็นจุดรวมหัวใจของพุทธศาสนิกชน นับแต่พุทธกาลมาตลอดปัจจุบัน ไม่ยังผู้นับถือให้ผิดหวังทั้งเหตุและผลแต่ต้นจนอวสาน ไม่มีคำพูดใดของท่านผู้ใด จะทรงมัชฌิมาเสมอต้นเสมอปลายได้ ดังพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่สั่งสอนเวไนย ฉะนั้น พุทธบริษัทจึงตายใจในการนับถือและปฏิบัติตามตลอดมา

กรุณาทุกท่านทำความเข้าใจระหว่างตนกับศาสนา คำว่าศาสนานั้น อยู่ที่ไหนกันแน่ ศาสนาอันแท้จริงคืออะไร และอยู่ที่ไหนเวลานี้ ใครจะเป็นผู้ทำลายศาสนาและฟื้นฟูศาสนา การทำลายศาสนานั้นทำลายที่ไหน และการเจริญของศาสนาจะเจริญกันที่ไหนจึงจะถูกตามจุดความจริง จะขอเรียนชี้แจงให้ท่านทั้งหลายทราบถึงการทำลาย และการเจริญศาสนาอันเป็นจุดความจริงทั้งสองอย่าง การทำลายและการฟื้นฟูศาสนานั้น จะทำลายและฟื้นฟูที่ไหน ถ้าไม่ทำลายและฟื้นฟูที่ตัวเราเอง อันเป็นที่สถิตของศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าผู้รู้จริงเห็นจริง ทรงสอนศาสนาลงที่ใจมนุษย์เรานี้เท่านั้น ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลาน ก็เป็นเพียงตำราของศาสนา ศาสนาอันแท้จริงอยู่กับตัวเราตัวท่านผู้นับถือและปฏิบัติต่างหาก

ถ้าจะเทียบเพื่อหาความจริงกันแล้ว คัมภีร์ใบลานเป็นตำราศาสนา เช่นเดียวกับตำรายาที่ชี้บอกยาขนานต่าง ๆ ให้เอายาชนิดนั้นกับยาชนิดนั้นมาผสมกันแก้โรคประเภทนั้น ๆ เป็นต้น ตัวยาแท้ต้องไปเอาที่อื่น ส่วนตำราเป็นแต่ชี้บอกเท่านั้น เพราะยาแท้ไม่มีในตำรา ศาสนาอันแท้จริงมิใช่ตำรา และไม่อยู่ในตำรา แต่อยู่กับคนผู้นับถือและปฏิบัติศาสนา บรรดาคัมภีร์ใบลานที่จารึกธรรมนั้น ท่านก็เรียกว่าศาสนา เรียกว่าพระธรรมเหมือนกัน โดยเป็นธรรมนอก ธรรมใน คือธรรมนอกตัว ธรรมในตัวเรารวมทั้งสอง ท่านก็ว่าศาสนาเช่นกัน ท่านมิได้ประมาททั้งศาสนานอกและศาสนาใน ที่สถิตอยู่กับตัวเรา ท่านเคารพเสมอกัน เพราะก่อนจะรู้จะเข้าใจศาสนาภายในตัวโดยลำดับจนรู้แจ้งแทงตลอดสัจธรรมภายในตัว ก็อาศัยคัมภีร์ใบลานชี้บอกแนวทางหรือวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ไม่เช่นนั้นก็ปฏิบัติไม่ถูก

ศาสนาอันแท้จริงนั้นอยู่ที่เราท่านผู้ปฏิบัติรักษา ฉะนั้นการทำลายศาสนาก็ชื่อว่าเราทำลายตัวเราเอง การปฏิบัติศาสนาให้เจริญก็ต้องปฏิบัติที่ตัวเราเองเช่นกัน คือเจริญ

ด้วยความประพฤติ ทางกายก็ทำให้ถูกต้องดีงาม สมกับเราเป็นพลเมืองดีของชาติและเป็นพุทธบริษัทของพระพุทธเจ้า ทางวาจาก็พูดให้มีเหตุมีผลมีต้นมีปลายมีจุดที่หมาย มีสาระสำคัญที่ควรยึดถือเป็นคติเตือนใจของผู้ฟัง พูดมีจุดมีหมาย ไม่พูดเลื่อนลอยหาความจริงสิ่งสาระไม่ได้ การพูดเป็นสำคัญ พูดให้เป็นก็ได้ พูดให้ตายก็ได้ คือพูดเป็นสารประโยชน์ และพูดทำลายตัวและผู้อื่นให้เกิดความเสียหายไม่มีประมาณ

ปากจึงเป็นต้นเหตุสำคัญในตัวคน เพราะแสดงออกง่ายกว่าทางกายและทางใจ ทางใจก็คิดอ่านด้วยดีก่อนระบายออกมาทางกายทางวาจา ตลอดการกระทำกิจการต่างๆ ควรคิดอ่านคำนึงผลได้ผลเสียด้วยดีก่อนค่อยทำลงไป หากจะผิดพลาดบ้างก็สุดวิสัย ยังดีกว่าที่ไม่คิดใคร่ครวญเสียเลย การคิดอ่านด้วยดีแล้ว ถ้าเห็นไม่สมควรก็งดทันทีไม่ฝ่าฝืน จะเคยต่อนิสัย ต่อไปจะกลายเป็นคนคอกแตกแหวกแนวหักห้ามไม่อยู่ ส่วนมากที่เสียไปเพราะทำตามใจชอบ ไม่มีเหตุผลเครื่องทดสอบใคร่ครวญ ทำไปๆ จึงเสียไปวันละเล็กละน้อย สุดท้ายกลายเป็นเรื่องใหญ่ยิ่งกว่าภูเขา การทำลายศาสนาก็คือการทำลายตนด้วยความประพฤติความรู้ความเห็นที่ไม่ดีนั่นแล นอกจากนั้น ยังเสี้ยมสอนคนอื่นให้ทำไม่ดีเหมือนตนด้วย ที่เรียกว่าทำลายตนด้วย ทำลายผู้อื่นด้วย

การที่ท่านสอนให้คนประพฤติดีปฏิบัติชอบ ก็เพื่อให้คนมีความสุขสงบร่มเย็นนั่นเอง ทั้งนี้เพราะความผิดก็อยู่ที่คน ความถูกก็อยู่ที่คน ความเป็นสุขและรุ่มร้อนอันเป็นตัวผลจึงอยู่ที่คน ศาสนาจึงสอนลงที่มวลมนุษย์ การทำลายศาสนาจึงเป็นการทำลายมวลมนุษย์โดยตรง การปฏิบัติศาสนาจึงเป็นการส่งเสริมตนให้เป็นสุขและเจริญรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรม ถ้าต่างคนสนใจปฏิบัติตามหลักธรรมโดยทั่วกัน โลกจะเป็นโลกที่ร่มเย็นผาสุกและน่าอยู่กว่าที่เป็นอยู่มากมาย เพราะความผาสุกร่มเย็นทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับศีลธรรมทางใจ และวัฒนธรรมทางความประพฤติ มากกว่าด้านวัตถุที่กระสันดิ้นรนจนเลยขอบเขต ซึ่งผลมักเป็นความทุกข์เดือดร้อน ไม่ค่อยเจอความสุขสมหวังกับสิ่งที่ปรารถนาต้องการ

อันวัตถุต่างๆ นั้นพอหาได้ไม่ขาดแคลน ใครขยันหามากก็ได้มาก จนกลายเป็นเครื่องส่งเสริมให้ไม่รู้จักเมืองพอดีพอมีความสุขเย็นใจบ้าง แต่ศีลธรรมภายในใจนั้นรู้สึกขาดแคลนมากเวลานี้จนน่าวิตก ถ้ายังจะขาดมากกว่าที่เป็นอยู่เวลานี้ และจิตใจเหือดแห้งจากศีลธรรมมากเข้า โลกจะทนทรงตัวสงบสุขอยู่ได้อย่างไร น่าจะแสดงออกเพื่อเอาตัวรอดทางใดทางหนึ่ง แต่ทางออกนั้นๆ กลับจะเป็นทางช่วยเสริมทุกข์ให้กำเริบรุนแรงยิ่งขึ้นจนแก้ไม่ไหว ตามหลักความจริงแล้ว ศีลธรรมเท่านั้นจะเป็นเกราะเป็นที่ยึดของจิต เป็นที่ร่มเย็นของโลกไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่า จึงขอฝากศีลธรรม วัฒนธรรมของชาติ

ไทยเราไว้กับท่านทั้งหลาย เพื่อนำไปปฏิบัติด้วยความรักสงวนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กฎหมายเครื่องปกครอง อันเป็นสมบัติล้ำค่าของเราแต่ละคน

ชาติตั้งอยู่ได้คนไทยก็พลอยอยู่ได้ด้วยอิสรเสรี หากชาติล่มจม พวกเราก็พลอยล่มจมไปด้วยแม้ยังไม่ตาย เพราะขาดหลักประกันเป็นอิสระ เราเกิดจากพ่อแม่ มีพ่อแม่เป็นผู้ปกครองให้ความร่มเย็นผาสุก ชาติไทยเราก็เกิดจากความมีพระมหากษัตริย์สืบทอดกันมาแต่เริ่มแรกตั้งเป็นชาติไทย เป็นเมืองไทยขึ้นมา จึงกรุณาพร้อมใจกันสงวนรักษาและเทิดทูนมหาสมบัติเหล่านี้ไว้ด้วยความสามัคคี รักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ รักรัฐธรรมนูญ และรักขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติ และรักษาไว้อย่าให้อันตรธานฉิบหายไปเสีย ทั้งที่คนไทยผู้เป็นเจ้าของยังมีอยู่ เหล่านี้คือหัวใจของชาติไทยเรา ที่ทุกคนจะพึงทะนุถนอมจนหัวใจขาดดิ้น กิจใดการใดก็ตามที่จะทำลายคนหมู่มากให้เดือดร้อนเสียหาย พึงระวังกิจการนั้น ๆ อย่าเสาะอย่าแสวง อย่าเรียน อย่าทำ เพราะเป็นการทำลายสมบัติอันใหญ่หลวงให้ล่มจมฉิบหาย

ไม่มีใครจะรักเราและพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้ยิ่งกว่าคนในชาติจะพึ่งกัน แม้ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน แต่ความเกี่ยวโยงกันนั้นบ่งบอกอย่างชัดเจนอยู่แล้วว่า เราคือชาติไทยด้วยกันทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชาย เฒ่าแก่ปานกลาง รวมสมบัติทั้งประเทศเป็นของคนไทยทั้งชาติ จึงกรุณารักเนื้อหนังอวัยวะคือชาติของตนยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ความรักกัน ความสามัคคีกันเท่านั้น ที่จะเป็นพลังรักษาชาติให้มั่นคงจีรังถาวรสืบไปตลอดกาล อย่าหลงกลหลอกลวงต่าง ๆ ยิ่งกว่าความรักชาติ รักความสามัคคีในชาติของตน นี่เป็นหลักประกันความอยู่รอดของชาติเรา ศีรษะของคนของชาติเป็นสิ่งที่สูงส่งและมีคุณค่ามาก ระวังอย่าให้คนฉลาดยื่นไม้ยัดใส่มือตีหัวกันและกัน ซึ่งเท่ากับตีหัวเราเองที่ควรระวังอย่างยิ่งกว่าสิ่งใด

ในอวสานแห่งการอบรมนี้ หวังใจว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายพอประมาณ ขอความสามัคคีแห่งชาติ จงเป็นพลังภายในใจของทุกท่าน จงพากันปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบไป ด้วยความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ เป็นแรงดันให้เกิดความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงานทุกด้านที่จะเป็นประโยชน์ตนและสังคมที่เราอาศัย ให้มีความจีรังยั่งยืนสืบไปตลอดกาล สุดท้ายแห่งการแสดงธรรมขอความสวัสดีมงคลจงบันดาลให้ท่านทั้งหลาย ประสบแต่ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน เทอญฯ